

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK BASININDA DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ İKTİDAR
MUHALEFET İLİŞKİLERİ (1950-1960)

DOKTORA TEZİ

İŞİL SEZER

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ömer Metin

BOLU, KASIM - 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

İşıl SEZER tarafından hazırlanan “**Türk Basınında Demokrat Parti Dönemi İktidar Muhalefet İlişkileri (1950-1960)**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir. 23/11/2023

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Ömer METİN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Ahmet OCAK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Talip AYAR
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Tekin ÖNAL
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Onur ÇAPAR
Düzce Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım

Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin 5/12/2023 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 9 olarak tespit edilmiştir.

IŞIL SEZER

ÖZET

TÜRK BASININDA DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ (1950-1960)

DOKTORA TEZİ

İŞİL SEZER

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. ÖMER METİN)

BOLU, KASIM - 2023

XII + 346 SAYFA

14 Mayıs 1950 genel seçimlerinden sonra 27 yıllık CHP iktidarı sona ermiş, yerine Adnan Menderes'in başkanlığında DP iktidara gelmiştir. 1950-1960 yılları arasını kapsayan DP iktidarı; 1950-1954, 1954-1957 ve 1957-1960 olmak üzere üç dönemden oluşmaktadır. Demokratların oldukça başarılı geçen ilk döneminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönem; iktidar muhalefet ilişkileri açısından olumlu başlasa da kısa süre sonra yerini sert tartışmalara bırakmıştır. Dönemin basınında bu durum açıkça görülmektedir. Basının yoğun desteğiyle iktidara gelen demokratlar, ilk iktidar döneminin sonlarına doğru bu desteği kaybetmeye başlamışlardır. Buna rağmen Menderes hükûmetinin özellikle ekonomi alanında ülkenin refah seviyesini yükseltmesi, 2 Mayıs 1954 tarihinde gerçekleşen ikinci genel seçimlerden büyük bir başarıyla çıkmalarına neden olmuştur. Bu dönemde iktidarın basın üzerinde giderek artan baskısı muhalefetin tepkileri dışında iktidar içerisinde de kopmalara yol açmıştır. Özgürlükleri sınırlayan hükûmet uygulamalarının dışında bilhassa ülkede hayat pahalılığının artması, DP'nin halk nezdinde desteğinin azalmasına neden olmuştur. Demokratlar 27 Ekim 1957'deki genel seçimlerde üçüncü kez başarı elde edip iktidarlarını sürdürseler de muhalefet partileri önceki iki seçime nazaran daha güçlü bir şekilde mecliste yer almışlardır. DP'nin son iktidar dönemindeyse iktidar muhalefet ilişkileri artık çok sert bir hâle gelmiştir. Siyasi partiler birbirlerine karşı söylemlerini ağırlaştıran bir dil kullanmışlardır. Özellikle muhalefet partilerinin iktidarın sert söylemlerini kışkırtan ve gerginliği tırmandıran bir siyaset tarzı benimsemesi, iktidarın devlet gücünün verdiği imkânlar neticesinde muhalefet partileri üzerindeki baskısını daha da arttırmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda siyasiler ile gazeteciler tutuklanmış; parti, gazete ve dergiler kapatılmıştır. Dönemin basın organlarında bu durumu görmek mümkündür. 10 yıllık DP iktidarı 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle sona ermiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, İktidar, Muhalefet, Basın, Güç

ABSTRACT

RELATIONSHIP BETWEEN THE DEMOCRAT PARTY GOVERNMENT AND OPPOSITION IN THE TURKISH PRESS (1950-1960)

PHD THESIS

İŞİL SEZER

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF HISTORY

(SUPERVISOR: PROF. DR. ÖMER METİN)

BOLU, NOVEMBER - 2023

XII + 346 PAGES

After the general elections of May 14, 1950, the 27-year rule of the Republican People's Party (CHP) came to an end and the Democrat Party (DP) came to power under the presidency of Adnan Menderes. The DP governance between 1950 and 1960 comprised three periods: 1950-1954, 1954-1957, and 1957-1960. During the first period of the DP, which was quite successful, important developments took place. However, although this period started positively in terms of government-opposition relations, it soon gave way to harsh debates. This is clearly seen in the press of the period. The DP, which came to power with the intense support of the press, started to lose that support towards the end of its first term in power. Nevertheless, the Menderes government's raising of the welfare level of the country, especially on the economic front, led to great success in the second general elections held on May 2, 1954. In this period, the increasing pressure of the government on the press led to ruptures within the government as well as backlash from the opposition. Moreover, increases in the cost of living in the country and government practices that limited civil liberties led to a decline in the DP's support among the public. Although the DP succeeded for a third time in the general elections on October 27, 1957, and maintained power, the opposition parties took stronger positions in the parliament compared to the previous two elections. During the DP's final period in power, relations between the government and the opposition became quite tense. Political parties used aggravating language against each other. In particular, the opposition parties' adoption of a style of politics that provoked the harsh rhetoric of the government and escalated the tension led the government to further increase its pressure on the opposition parties as a result of the opportunities provided by state power. Accordingly, politicians and journalists were arrested and parties, newspapers, and magazines were closed down. It is possible to observe this situation in the press organs of the period. Ten years of DP rule ended with the military coup of May 27, 1960.

KEYWORDS: Democrat Party, Republican People's Party, Government, Opposition, Press, Power

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	x
TEŞEKKÜR	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	20
1950-1954 YILLARI ARASINDA İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ	20
1.1. Siyasi Gelişmeler.....	20
1.1.1. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri Öncesi Partilerin Propaganda Faaliyetleri.....	21
1.1.2. Seçim Sonuçları ve Tepkiler.....	29
1.1.3. I. Menderes Hükûmetinin İstifası ve II. Menderes Hükûmetinin Kurulması.....	40
1.1.4. Yerel Seçimler.....	42
1.1.5. Ara Seçimler.....	46
1.1.6. Diğer Muhalefet Partileri.....	49
1.1.7. Millet Partisi'nin Kapatılması ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Kurulması.....	50
1.1.8. Demokrat Parti İktidarının İlk Döneminde Partilerarası İlişkiler.....	55
1.1.9. Demokrat Parti İktidarının İlk İcraatları.....	64
1.1.9.1. Kadro Değişiklikleri.....	64
1.1.9.2. Arapça Ezan Okunması Yasağının Kaldırılması.....	65
1.1.9.3. Af Kanunu.....	68

1.1.9.4. Halkevlerinin Kapatılması ve CHP'nin Mal Varlıkları Meselesi.....	69
1.1.9.5. Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun Çıkarılması.....	82
1.1.9.6. Kâğıt Paralar ve Resmî Kurumlardan İsmet İnönü Resimlerinin Kaldırılması.....	85
1.2. Dış Gelişmeler.....	87
1.2.1. Kore'ye Asker Gönderilmesi.....	88
1.2.2. NATO'ya Üye Olunması.....	93
1.3. Sosyo-Ekonomik Gelişmeler.....	98
1.3.1. Grev Hakkı.....	98
1.3.2. Vicdan ve Toplanma Hürriyeti.....	99
1.3.3. Emekli Sandığı Kanunu.....	101
1.3.4. Basın Üzerine İktidar Muhalefet İlişkileri.....	102
1.3.5. Bütçe Görüşmeleri.....	110
1.3.6. Hayat Pahalılığı.....	116
1.3.7. Yolsuzluk İddiaları.....	123
1.3.8. ABD Yardımları.....	124
1.3.9. Dış Ticaret.....	127
1.3.10. Yabancı Sermaye Kanunu.....	129
1.3.11. Petrol Yasası.....	131
1.4. Eğitim Alanında Tartışmalar.....	133
İKİNCİ BÖLÜM.....	138

1954-1957 YILLARI ARASINDA İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ **..... 138**

2.1. Siyasi Gelişmeler.....	138
2.1.1. 2 Mayıs 1954 Genel Seçimleri.....	138
2.1.1.1. Genel Seçimler Öncesi Siyasi Partiler.....	138
2.1.1.2. Seçim Sonuçları ve Tepkiler.....	144
2.1.2. Yerel Seçimler.....	152
2.1.3. Üçüncü Menderes Hükûmetinin İstifası ve Yeni Kabinenin Kurulması.....	156
2.1.4. Hürriyet Partisi'nin Kurulması.....	159
2.1.5. Ara Seçimlerin İptali.....	163
2.1.6. Üç Bakana Soruşturma Açılması.....	168
2.1.7. Demokrat Parti İktidarının İkinci Döneminde Partilerarası İlişkiler..	169

2.1.7.1. İlişkilerin Yumuşama Evresi.....	169
2.1.7.2. İlişkilerin Bozulması.....	174
2.1.7.3. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Tutuklanması.....	176
2.1.7.4. İlişkilerde Yeniden Bahar Havası.....	179
2.2. Dış Gelişmeler.....	184
2.2.1. Kıbrıs Meselesi.....	184
2.2.2. Balkan Paktı.....	191
2.2.3. Bağdat Paktı.....	193
2.2.4. 6-7 Eylül Olayları.....	198
2.3. Sosyo-Ekonomik Gelişmeler.....	202
2.3.1. Toplantı ve Gösteri Düzenleme Hakkı.....	202
2.3.2. Emekli Sandığı'na Dâir Çıkan Kanunlar.....	204
2.3.3. Basın Üzerine İktidar Muhalefet İlişkileri.....	206
2.3.4. Bütçe Görüşmeleri.....	214
2.3.5. Hayat Pahalılığı.....	217
2.3.6 Milli Korunma Kanunu.....	219
2.3.7. ABD Yardımları.....	221
2.4. Eğitim Alanında Tartışmalar.....	223
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	227

1957-1960 YILLARI ARASINDA İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ

.....	227
3.1. Siyasi Gelişmeler.....	227
3.1.1. 27 Ekim 1957 Genel Seçimleri.....	228
3.1.1.1. Muhalefet Partilerinin Seçim İşbirliği Arayışları.....	228
3.1.1.2. Partilerin Seçim Propaganda Faaliyetleri.....	234
3.1.1.3. Seçim Sonuçları ve Tepkiler.....	239
3.1.2. Demokrat Parti İktidarının Üçüncü Döneminde Partilerarası İlişkiler.....	246
3.1.2.1. Muhalefet Partileri Arasında İşbirliği Çabaları.....	246
3.1.2.2. Muhalefetin İşbirliği Girişimlerine Karşı İktidarın Vatan Cephesi	251
3.1.2.3. İktidar İle Muhalefet İlişkilerinin Sertleşmesi.....	254
3.1.2.3.1. CMP (CKMP) Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Tutuklanması.....	259
3.1.2.3.2. Zile Olayları.....	262
3.1.2.3.3. Burdur Olayları.....	264

3.1.2.3.4. Uşak Olayları.....	265
3.1.2.3.5. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün İstanbul'a Dönüşü (Topkapı Olayı).....	268
3.1.2.3.6. Geyikli Olayları.....	269
3.1.2.3.7. Yeşilhisar Olayları.....	273
3.2. Dış Gelişmeler.....	274
3.2.1. Kıbrıs Meselesi.....	274
3.2.2. Bağdat Paktı.....	281
3.3. Sosyo-Ekonomik Gelişmeler.....	289
3.3.1. Basın Üzerine İktidar Muhalefet İlişkileri.....	289
3.3.2. Bütçe Görüşmeleri.....	294
3.3.3. Hayat Pahalılığı.....	299
3.3.4. ABD Yardımları.....	301
3.4. Eğitim Alanında Tartışmalar.....	303
3.5. Menderes İktidarının Sonu (Tahkikat Krizleri ve 1960 Darbesi'ne Giden Süreç).....	306
SONUÇ.....	314
KAYNAKLAR	320
EKLER.....	330

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BCA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Bkz., bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
Çev.	: Çeviren
D.	: Dönem
Ed.	: Editör
FO	: Foreign Office
Haz.	: Hazırlayan
Hür Parti	: Hürriyet Partisi
KP, TKP	: Köylü Partisi, Türkiye Köylü Partisi
MP	: Millet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı)
nr.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMTD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

TBMMZC : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

THY : Türk Hava Yolları

Ty. : Tarih yok

vb. : Ve benzeri

Vol. : Volume/ Sayı

TEŞEKKÜR

“Türk Basınında Demokrat Parti Dönemi İktidar Muhalefet İlişkileri (1950-1960)” isimli tezde; çalışmanın konusu, çalışmaya derinlik katan öneri ve yaklaşımlarıyla, bilgisini ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ömer METİN’e, çalışmaya yön veren kıymetli katkılarından dolayı saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ahmet OCAK’a, Doç. Dr. Talip AYAR’a ve Prof. Dr. Levent DÜZCÜ’ye çok teşekkür ederim. Ayrıca metnin tashihine katkıda bulunan Dr. Güzel Zeynep TUNÇOK’a teşekkürü bir borç bilirim.

Her zaman maddi ve manevi yanımda olan annem Bilgi TÜFEKÇİ ve babam Selahattin TÜFEKÇİ’ye, sevgisini, ilgisini ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen eşim Doç. Dr. Cemal SEZER’e ve varlığıyla bana güç veren oğlum İsmail Kutay SEZER’e çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Milli Mücadele'nin (1919-1922) başarıyla sonuçlanmasından sonra yeni devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde; ülkenin siyasi, ekonomik, hukuk, kültürel gibi alanlarda kalkınması için modernleşme süreci hızlandırılmıştır. Atatürk döneminde (1923-1938) gerçekleşen modernleşme hamlesi, oldukça hızlı ve köklü bir şekilde olmuştur. Bu süreçte siyasi yönetim ve idarenin tek merkezini oluşturan Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin tamamına yakını Halk Fırkası mensubu olsalar da mecliste ve parti içinde ciddi boyutta çekişmeler kendini göstermiş; ihtilaflar yaşanmıştır.

Yönetim kadrolarının meclis ve parti üzerindeki denetimleri mutlak değildir. Nitekim Halk Fırkası Meclis Grubu ile TBMM, hükûmeti koşulsuz destekleyen bir araç değil; tersine hükûmetten gelen önerileri reddedebilen bir özelliğe sahip olmuştur. 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilânı ve 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması sırasında kendini hissettiren muhalefet, 1924 Anayasası'nın görüşülmesi ve kabulü esnasında da aynı tavrını sürdürmüştür (Koçak, C. 4, 1997: 97). Bu süreçte muhalefetin varlığı, iktidarın karşısında değil de iktidarı eleştirecek, denetleyecek bir tarzda olmalı düşüncesiyle ülke için yararlı olabileceği kanaatine varılmıştır (Albayrak, 2004: 5).

Hilâfetin sona erdirilmesinden kısa bir süre sonra Milli Mücadele'nin ileri gelenlerinden Kazım Paşa (Karabekir), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Paşa (Bele), Rauf Bey (Orbay) gibi asker kökenliler iktidarın uygulamalarını eleştirmişlerdir. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa bu kişilerin ya askerlik ya da siyaset yapma yollarından birini tercih etmelerini istemiştir. Siyaseti tercih edenler, meclisin muhalefet kanadını oluşturan İkinci Grup'ta toplanmış ve 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda yer almışlardır. Ayrıca Adnan Bey (Adıvar) ve eşi Halide Edip gibi halk tarafından sevilen, saygı gören kimseler de muhalefet kanadının üyeleri arasında bulunmaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkalılar özellikle halifeliğin kaldırılması ve hükûmetin laik politikasını eleştirmişler, ekonomi de de özel girişimciliği destekleyen bir tavır içerisinde olmuşlardır. Bu amaçla kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi olarak toplumun bütün kesiminden taraftar toplamıştır (Shaw-Shaw, C. 2, 1983: 451-452).

1925'te çıkan Şeyh Sait Ayaklanması, Doğu Anadolu Bölgesi'nin geniş bir alanında kendini göstermiştir (Koçak, C. 4, 1997: 100). Başbakan Ali Fethi Bey'in bir türlü isyanı bastıramaması, İsmet Paşa'nın ülkede huzur ve güvenliğin sağlanması için hızlı ve etkili önlemlerin alınması gerektiği yönündeki muhalefeti (Çavdar, 1995: 272), Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın desteğiyle İsmet Paşa'ya iktidara geçme fırsatını sunmuştur (Koçak, C. 4, 1997: 100).

Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması için meclisteki yoğun tartışmalar içerisinde 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla sıkıyönetim ilan edilmiş, 1920'de kurulan ve olağanüstü yetkilere sahip olan İstiklâl Mahkemeleri yeniden faaliyete geçirilmiştir (Sencer, 1974: 137-138). İsyanın bastırılmasının ardından isyanla ilişkilendirildiği için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kaldırılmış, böylece çok partili siyasal hayata geçiş denemelerinin ilki başarısızlıkla sona ermiştir (Albayrak, 2004: 12). Bundan sonraki süreçte meclis içinde veya dışında olsun iktidar karşısında artık zayıf bir muhalefet bulunmaktaydı (Koçak, C. 4, 1997: 102).

1929'lara gelindiğinde dünyada başlayan iktisadi bunalım Türkiye'yi de olumsuz etkilenmiş, özellikle büyük çoğunluğunu kırsal kesimin oluşturduğu toplum nezdinde yakınmalara yol açmıştır. Gazi'ye göre bu durum; hükûmet denetlenmediği için ortaya çıkan sosyal ve ekonomik temelli bir sorundur (Koçak, C. 4, 1997: 106). Ayrıca bu sıralarda mecliste süren çalışmalarla inkılaplar gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Fakat meclisin hızlı ve aktif olarak çalışmasına katkı sağlayacak yeni bir muhalif partiye ihtiyaç duyulmuştur (Shaw-Shaw, C. 2, 1983: 453). Gazi Mustafa Kemal Paşa yeni bir partinin kurulacağına dair ilk konuşmayı Yalova'daki bir baloda yapmıştır (Lewis, 1993: 278).

Ali Fethi Bey (Okyar), Paris'teki büyükelçilik görevinden döndükten sonra hükûmetin uygulamalarını ağır bir şekilde eleştiren raporunu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştur (Zürcher, 2016: 264). Bu nedenle ihtiyaç duyulan yeni muhalefet partisinin başında Ali Fethi Bey (Okyar) olmalıdır (Us, 2012; 7). Dönemin Başbakanı İsmet Paşa da Cumhurbaşkanı ile aynı görüştedir (Us, 2012; 7). Yani yeni bir muhalefet partisi kurulmalı ve başında Ali Fethi Bey yer almalıdır. Bu amaçla Ali Fethi Bey, Cumhurbaşkanı ile bir görüşme gerçekleştirerek, kurulacak partinin Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan esaslı bir farkının olmayacağını belirtmiş (Sencer, 1974: 143) ve Cumhurbaşkanı'ndan tarafsız kalmasını istemiştir. Cumhurbaşkanı da inkılapların temelini oluşturan

cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerine bağlı kalınması gerektiğini Ali Fethi Bey'e bizzat bildirmiştir (Zürcher, 2016: 264).

Partinin kuruluş amacı, ilke ve şartlar çerçevesinde anlaşıldıktan sonra 12 Ağustos 1930 tarihinde Ali Fethi Bey'in başkanlığında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, çok geçmeden rejim aleyhtarlarının olduğu bir parti hâline dönüşmüştür. Ayrıca partinin muhalefette bekleneni bir türlü verememesi, özellikle iktidar ile muhalefetin mecliste birbirlerini suçlayıcı bir tutum içerisine girmesi, ülkenin çok partili hayata henüz hazır olmadığını göstermiştir. Partinin rejim aleyhtarlarının odağı hâline geldiğinin farkında olan Ali Fethi Bey, 17 Kasım 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı feshetmiş, 21 Aralık'ta da Bakanlar Kurulu kararıyla parti kapatılmıştır (Shaw-Shaw, C. 2, 1983: 453-454; Lewis, 1993: 279-280)¹. Böylece çok partili hayata geçiş denemelerinden ikincisi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefatından bir gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylamada İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı'na, iki hafta sonra da yaşam boyu CHP genel başkanlığına seçilmiş (Shaw-Shaw, C. 2, 1983: 468), 26 Aralık'ta da kendisine "*Milli Şef*" ünvanı verilmiştir (Albayrak, 2004: 17).

Atatürk döneminde iki kez gerçekleştirilen çok partili hayata geçiş denemelerinden sonra ülkede CHP dışında başka bir siyasi parti olmamıştır. II. Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarında savaşın beraberinde getirdiği ekonomik sıkıntıların da etkisiyle parti içi ve dışından CHP yönetimine karşı eleştiriler yoğunlaşmıştır (Tuncay, 2000: 140). Hükûmet özellikle ekonomik zorluklar ve yolsuzlukların önüne geçmek amacıyla önemli yasalar çıkarmıştır. Yürürlüğe konan yasalardan birisi 18 Ocak 1940'ta kabul edilen Milli Korunma Kanunu'dur. Bu kanun, savaş koşullarının olumsuzluklarının giderilmesi için hükûmete olağanüstü geniş iktisadi yetkiler vermiştir (Albayrak, 2004: 28-29; Lewis, 1993: 296).

CHP iktidarı II. Dünya Savaşı sırasında halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve hayat standartlarını yükseltmek için üretimi artırmak istemiştir. Fakat hükûmet yeterli denetimi sağlayamadığı için gündelik ücretin düşük olmasını ve sağlıksız çalışma koşullarının oluşmasını engelleyememiştir. Ayrıca mevcut olumsuz şartlar

¹ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda faaliyet yürütemeyen rejim karşıtları, İzmir Menemen'de kendini göstermiştir. Bkz. (Lewis, 1993: 412).

maden ocakları ile sanayide işçi eksikliğine neden olmuştur. Bu sorunu çözmek için hükûmet Milli Koruma Kanunu ile halktan bazı kimselere iş mükellefiyeti yüklemiştir. Hükûmet daha kararnamesi çıkarılmadan yürürlüğe giren kanunla ilgili maden ocakları civarında yaşayan halkın her yıl belirli bir süre içerisinde madenlerde çalıştırma yetkisi vermiştir. Bu uygulama özellikle köylüler arasında büyük hoşnutsuzluk yaratmıştır (Karpaz, 1996: 92-93).

II. Dünya Savaşı yıllarında ülkeye kaynak sağlamak amacıyla köylü ve çiftçileri ilgilendiren bir vergi yasası 26 Nisan 1942 tarihinde mecliste kabul edilmiştir. Köylü ve çiftçiler kendi gereksinimlerini karşılamakta dahi zorluk yaşarken, yeni çıkan Toprak Mahsulleri yasasıyla vergi oranlarının artırılması ve vergilerin tahsisi sırasında meydana gelen yolsuzluklar, köylü ve küçük çiftçilerin CHP'ye yani iktidara tepki göstermelerine yol açmıştır. Bu vergi, CHP'nin halkçılık düşüncesiyle ilgisi olmayan ve uygulamasında üreticileri olumsuz etkileyen, halk nezdinde yönetime karşı hoşnutsuzluk yaratan ve çok partili dönem öncesinde potansiyel muhalefeti oluşturan bir etki yaratmıştır (Albayrak, 2004: 28-29; Lewis, 1993: 296).

Savaş nedeniyle askerî giderlere fazla kaynak ayrılmış, hammadde sıkıntısı nedeniyle 1939'da başlayan ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı iptal edilmiştir. Kısmî bile olsa seferberliğin sürdürülmesi tarım üretimini olumsuz etkilemiş; bir taraftan da dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur. Savaşta tarafsız konumunu sürdüren Türkiye'nin ihraç ürünlerine olan talep fazlalığı, ürünlerin istenen fiyatlardan satılması imkânını vermiştir. Bu gelişme enflasyonist baskıya yol açtığı gibi İstanbul'da tacirler, simsarlar ve acentelerin büyük servetler edinmesini sağlamıştır. Ayrıca kısmen vergi kaçakçılığına da yol açmıştır. Fakat modern ve etkili bir vergi sisteminin yokluğu nedeniyle yeterince devlet kontrolü sağlanamamıştır. Bu koşullar altında hükûmet Varlık Vergisi'nin alınmasına karar vermiştir (Lewis, 1993: 295- 296). İktisadi ve mali olarak kötü durumda olan bir ülkede ve savaş koşullarında böyle bir verginin tahsilinin amacı gelir toplamak ve milli ekonomiyi kontrol etmektir. Bu amaçla Varlık Vergisi Kanunu 11 Kasım 1942 tarihinde mecliste kabul edilmiş ve ertesi gün Resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Varlık Vergisi'nin, mülk ve büyük çiftlik sahiplerinden, iş adamlarından, maaş veya ücret üzerinden vergi ödemekle yükümlü olan bazı vergi mükelleflerinden alınması öngörülmüştür. Ocak 1943'te basın organlarında vergilerini ödemeyenlerin isimleri, ödeyecekleri vergi miktarıyla teşhir edilmiş ve

vergisini ödemeyenlerin de Erzurum Aşkale'de yol yapımında çalıştırılmak üzere gönderileceği belirtilmiştir (Lewis, 1993: 296-297). Ancak bu verginin uygulanmasında sıkıntılar çekilmiştir. İsmet İnönü'nün damadı ve Akis Dergisi'nin sahibi Metin Toker'in söylemiyle; *“Kara borsa ile mücadele hoş, fakat boş bir laftan başka bir şey değildir”*. Çünkü kara borsayla mücadele eden görevli, büyük vurguncular tarafından rüşvetle susturulmuş, buna karşılık küçük çaplı vurgun yapanların dükkânları kapatılmış ve hapse atılmışlardır. Bu nedenle Varlık Vergisi sürekli şikâyet konusu olmuş, keyfi uygulamalar herkesi şaşırtmıştır (Toker, C. 1, 2020: 26-27).

15 Mart 1944 tarihinde çıkarılan bir kanunla Varlık Vergisi adı altında alınması gereken tutardan vazgeçilmiş, kanunun mali boyutunun kapanmasına rağmen siyasi safhası devam etmiş, CHP'nin aleyhinde devamlı kullanılmıştır (Uran, 1959: 387). İktidarın uyguladığı Varlık Vergisi nedeniyle zarara uğradığını düşünenler iktidara cephe almışlardır (Albayrak, 2004: 27).

Varlık Vergisi Kanunu, sadece yurt içinden değil yurt dışından da iktidara yönelik eleştirilerin yapılmasına yol açmıştır. Üstelik vergi kanunundan hedeflenen gelir elde edilememiştir. Basın organları ise ne yasanın kanunlaşması sırasında ne de uygulanması esnasında sesini yükseltebilmiştir (Çavdar, 1995: 381).

Savaş döneminde çıkan yasalardan biri de 14 Mayıs 1945'te TBMM'de görüşülmeye başlanan Toprak Reformu Yasası olarak bilinen çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocakları kurulmasına dair tasarıdır. Bu tasarı Türkiye'nin çok partili yaşama geçmesinden sonra potansiyel muhalefetin yükselmesinde büyük bir rol oynamıştır (Çavdar, 1995: 384; Akşin, 1996: 214). Toprak Reformu yasa tasarısının en önemli sonucu CHP içerisinde bir muhalefetin doğmasına yol açmış olmasıdır (Ahmad, 2015: 29). Kanun tasarısı² mecliste görüşülmeye başlandığında milletvekilleri iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan birincisi; çoğu toprak mülkiyeti ile ilgili menfaatleri bulunan kesimdir ve özellikle 17. maddenin³ aleyhinde meseleyi

² Kanuna göre hazine tarafından, vakıf ve belediyelere ait topraklardan ve 5.000 dönüm büyük çiftliklerden, eğer ihtiyaç giderilemezse 2000 dönümlük yani orta büyüklükte çiftliklerden istimlak edilmek suretiyle toprak sağlanacaktı. Böylece topraksız veya toprağı az olan köylülerle, çiftçilik yapmak isteyenlere geçimlerini sürdürecekt kadar toprak dağıtılacaktı. Ayrıca toprağın sürekli işletilmesi için de gerekli ziraî donanımlar tedarik edilecekti. Bkz. (Karpat, 1996: 112).

³ Kanunun 17. maddesi nüfus yoğunluğu fazla olan bölgeler için kapsamlı hükümler içermektedir. Bu maddeye göre devlet, vakıf ve belediyelere ait topraklardan ihtiyaç giderilmezse toprak sahipleri istedikleri 50 dönüm toprağı kendilerine ayırmak şartıyla yarıcı, kiracı ve ırgatlar tarafından işlenmekte olan 2000 veya daha az dönüm mülkler istimlak edilecekti. Toprakların bedeli ise sahiplerine uzun vadede ödenecekti. Bkz. (Karpat, 1996: 112).

teknik bakımdan ele almışlardır. Diğer kesim ise aydın ve memur kökenlilerden oluşanlardır. Bunlar da yasa tasarısının gerekliliğine inanan ve yasaya sosyal açıdan bakanlardır (Karpat, 1996: 112). Toprak sahipleri tasarının tümüne karşı çıkmaları mümkün olmadığı için özellikle 17. maddeyi kaldırmaya, hiç olmazsa bu maddeyi yumuşatmaya çalışmışlardır (Eroğul, 2013: 12).

Tasarı haftalarca süren hararetli tartışmalara neden olmuştur. Tasarıyı eleştirenlere göre yasanın çıkmasıyla üretimde azalma görülecek ve anayasa ile güvence altına alınan özel mülkiyet ilkesi de ihlâl edilmiş olacaktır (Ahmad, 2008: 126). Kanunun yumuşatılmasını isteyenler içerisinde Aydın Milletvekili Adnan Menderes de vardır (Eroğul, 2013: 12). Menderes'in köylüye toprak dağıtılmasına ilişkin itirazı yoktur. Ona göre tarımsal üretimi arttırmak için yapılması gereken köylüye bol miktarda toprak dağıtmak değil; toprakların verimli hâle getirilmesidir (Gülerman, 2021: 41).

Toprak Reformu olarak bilinen yasa tasarısı 11 Haziran 1945 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 345 milletvekilinin oyuyla kabul edilmiş (TBMMTD, D. VII, C. 18, 11 Haziran 1945: 232; Us, 2012: 575), oylamaya iştirak etmeyen 104 milletvekili içerisinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Emin Sazak, Cemal Tunca, Hikmet Bayur gibi CHP içerisinde potansiyel muhalefetin öncülüğünü yapanlar da bulunmuştur (TBMMTD, D. VII, C. 18, 11 Haziran 1945: 234; Albayrak, 2004: 23-24)⁴. Bu kanun uygulanmamış olsa da CHP içerisinde muhalefetin güçlenmesine yol açmıştır. CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran hatıralarında bu kanunun hiçbir faydasının görülmediğini ve yıllarca zararının çekildiğini belirtmiştir (Uran, 1959: 423).

Bu sıralarda CHP'li dört milletvekili Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 7 Haziran 1945 tarihinde mecliste görüşülmek üzere verdikleri bir tavrile yani önergeyle ülkede demokratik hayatın daha özgürlükçü usullerle uygulanmasını istemişler (Tünay, Ty: 81-82) fakat önergenin reddedilmesinden sonra Menderes ve Köprülü Vatan gazetesinde çok sert yazılar yazmışlardır. Bu yazılarından dolayı 21 Eylül 1945'te CHP Parti Divanı iki milletvekilini partiden ihraç etmiştir. Arkadaşlarını savunduğu için Refik Koraltan'ın da akıbeti aynı olmuştur. Gerçekleşen ihraçların ardından Bayar (Çavdar, 1995: 402) haberleşme hürriyetinin sınırlanması nedeniyle, Basın

⁴ Yalnız mecliste yasa tasarısı hakkında konuşulurken Celal Bayar tartışmaların dışında kalmıştır. Bkz. (Toker, C. 1, 2020: 56).

Kanunu'nun gazetelerin kapatılmasına ilişkin 50. maddesinin değiştirilmesini içeren bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Bayar, hazırladığı tasarının Parti Meclis Grubu toplantısında reddedilmesi üzerine önce İzmir milletvekilliğinden daha sonra da CHP'den istifa etmiştir (Karpas, 1996: 132; Topuz, 1973: 170)⁵. Böylece CHP ile ilişkisi kalmayanlar Bayar'ın liderliğinde yeni bir parti kurma girişimde bulunacaklardır.

Türkiye'de çok partili yaşama geçişte iç dinamiklerin yanı sıra dış dinamikler de etkin rol oynamıştır. Yalnız Cumhurbaşkanı İnönü'nün II. Dünya Savaşı sırasında izlediği dengeli dış siyasetin bir sonucu olarak savaşa girmemesi, başta ABD olmak üzere müttefiklerinin tepkilerine neden olmuş; aynı zamanda Sovyetlerin stratejik önemi olan boğazlardan üs istemesi ve haliyle Türkiye'nin bu isteğe karşı olumsuz tavrı, bu kez de Sovyetlerin tepkisine yol açmıştır. İki taraf arasında sıkışan İnönü ve arkadaşları, Batı kamuoyunu sakinleştirmek ve Sovyetlere karşı Batı'nın desteğini sağlamak için çok partili hayata geçişin faydalı olacağını düşünmüşlerdir (Turan, 2003: 286). Sovyet baskısı dışında II. Dünya Savaşı'nın Almanya'nın başını çektiği Mihver devletlerin yenilmesiyle dünyada diktatörlüğün sonu ve demokrasinin zaferi olarak oluşan genel algının etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir (Hale, 2013: 79). Bu doğrultuda Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi'ni 18 Temmuz 1945 tarihinde kurmuştur. Partinin somut meseleler üzerinde ayrıntılı bir programı yoktur. Bu partinin siyasi mücadeledeki rolü yok denecek kadar az olmuştur. Ancak hükümet Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin vermekle muhalefet partilerine karşı olan ılımlı bakışını ortaya koymuştur (Karpas, 1996: 133; Turan, 2003: 284).

Türkiye'de kurulan Milli Kalkınma Partisi dışında Celal Bayar 1 Aralık 1945 tarihinde basına verdiği demeçte yeni bir parti kuracaklarını açıklamıştır. Parti kurulmasına ilişkin basında verdiği demeçten üç gün sonra Bayar, Cumhurbaşkanı İnönü⁶ tarafından yemeğe davet edilmiştir. Yemekte iktidar partisinin lideri ve devlet başkanının onayı da alınmıştır (Eroğul, 2013: 15-16).

⁵ 1946 genel seçimleri öncesi basının büyük bir çoğunluğu demokratları desteklemektedir. Bu nedenle iktidar basının desteğinin sağlanması için önceden Bayar'ın sunduğu yasa tasarısının benzerini meclise getirmiştir. Tasarının 1 Haziran 1946 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmesiyle Basın Kanunu'nun 50. maddesi kaldırılmıştır. Bkz. (Topuz, 1973: 170-171).

⁶ 1 Kasım 1945'te Cumhurbaşkanı İnönü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında, Bayar ve arkadaşlarının parti kurma çalışmalarını teşvik eden bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bkz. (*İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları*, C. 2, 1993: 60-61; Karpas, 1996: 132).

Yapılan basın toplantısında gazeteciler, yeni partinin CHP'ye nazaran yerini sorduklarında, Menderes; *“belki iki parmak soldadır.”* derken Bayar; *“demokrattır.”* diyerek üstü kapalı cevaplar vermiştir. Bayar kuracakları partinin programını tamamladıktan sonra hükûmete bildirmeden önce Türkiye'nin en güçlü kişisi durumunda olan Cumhurbaşkanı İnönü'ye göstererek *“olurunu”* almak istemiştir. Bu amaçla Bayar, İnönü'den randevu talep etmiş ve olumlu cevap almasıyla parti programını sunmak için Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün kütüphanesinde İnönü'yle görüşmüştür. Demokrat Parti rozeti üzerinden gerçekleşen şakalaşmaların ardından Bayar; *“Paşam bunu da yakanızda görmek bize şeref verecektir.”* dedikten sonra İnönü programa bakmış, daha sonra *“Terakkiperver'de olduğu gibi itikâdât-ı dîniyyeye biz riâyetkârız diye madde var mı?”* diye sormuştur. Bayar; *“Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var”* cevabını vermiştir. Daha sonra İnönü'nün özellikle dış politikaya dair sorularına karşı Bayar da iktidarla görüş ayrılığı içerisinde olmadıklarını ifade etmiştir. Bu görüşmenin ardından henüz birkaç gün geçmişken Refik Koraltan 7 Ocak 1946 tarihinde parti program ve tüzüğünü İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a vermiş ve aynı gün DP'nin kurulmasına izin verilmiştir (Toker, C. 1, 2020: 71; Eroğul, 2013: 16).

DP genel başkanlığı'na oy birliğiyle Celal Bayar; Genel İdare Kurul üyeliklerine Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Cemal Tunca gibi isimler seçilmiştir (Albayrak, 2004: 64). DP işçi, köylü, esnafın yanı sıra genç aydınlar ile CHP'den değişik nedenlerle ayrılanların bir araya gelmesiyle kurulmuştur (Ağaoğlu, 2021: 55). DP'nin programı iki temel ilkeye dayanmıştır. Bunlar; siyasette demokrasi, ekonomik hayatta serbestlik/liberalizm olmuştur (Turan, 2003: 287). Belirtildiği üzere Milli Kalkınma Partisi adıyla bir parti kurulmuş olsa da çok partili siyasal hayata geçişin kalıcılığını sağlayan demokratlar olacaktır (Findley, 2012: 268).

DP'nin kurulduktan sonra CHP ile ilk siyasi mücadelesi belediye seçimlerinde olmuştur. Yalnız iktidar tarafı seçimlerde DP'nin hazırlıksız yakalanması için meclis vasıtasıyla seçimlerin 4 ay öne çekilmesini sağlamıştır. Bu duruma DP yönetiminin tepkisi 13 Mayıs 1946 tarihinde yayımladıkları bir genelgeyle olmuştur. Genelgede iktidarın belediye seçimlerini öne alması için ileri sürdüğü şartların oluşmadığı belirtilmiştir (Albayrak, 2004: 82). Gelişmeler üzerine demokratlar seçimlere katılmayacaklarını açıklamışlardır. DP yöneticileri seçimlere iştirak etmeyerek somut bir biçimde tepkilerini göstermiş, halktan

seçimlerde oy kullanılmamasını ve seçimlerin boykot edilmesini istemişlerdir (Balcı, 2015: 67). Belediye seçimleri sırasında CHP içerisinde çatışmaların yaşanması ve DP'nin seçimleri boykot etme girişimlerinin halk nezdinde karşılık bulması üzerine Cumhurbaşkanı İnönü yeniden CHP'ye halkın ilgisini çekmek için ülkede yurt gezilerine başlamıştır (Karpat, 1996: 139).

1946'ya kadar Türkiye'de milletvekili seçiminde seçmen önce belli sayıda ikinci seçmenleri seçmekte, ardından onların bir araya gelmesiyle mecliste görev alacak milletvekilleri seçmektedir. Bu sistem, halkın tanımadığı, istemediğı, nefret duyduğu kişilerin dahi meclise gönderilmesine, hatta hükümette görev almasına yol açabilmektedir. 5 Haziran 1946 tarihinde seçim kanununda yapılan değışiklikle milletvekillerinin doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi kararı, Türk basını tarafından Cumhurbaşkanı İnönü'nün demokrasiyi ülkede büyük bir samimiyetle yerleştirmek niyetinde olduğu yönünde haberlerin çıkmasına yol açmıştır. Buna rağmen seçim kanununda milli iradeye gölge düşürecek durumlar da olmuştur. Bunlara açık oy, gizli tasnif ve parti temsilcilerinin sandık kurullarında yanlışlık görseler dahi müdahale yetkilerinin olmaması örnek olarak gösterilebilmektedir. Bu bağlamda DP'liler mecliste seçim yasa tasarısı görüşölürken kullanılan oyların iktidar tarafından kendi tarafına saydırabilecek gücü bulunduğundan seçimlerde hile yapılabileceğini belirtmişlerdir. Yapılan itirazlara rağmen seçim yasa tasarısı meclisten geçmiştir. Dolayısıyla vatandaşlar, mahalli makamlarca tayin edilen memurlara sandık başlarında oylarını göstermek zorunda kalmış, ayrıca aynı memurlar sandıklardan çıkan oy pusulalarını kimseye göstermeden sayma imkânına sahip olmuşlardır (Sarol, C.1, 2014: 40-41). Seçim Kanunu ile bazı antidemokratik uygulamaların değıştirilmesi muhalif partilerin kurulmasına imkân verecek kadar bir serbestlik sağlasa da muhaliflere iktidar partisiyle eşit şartlarda mücadele edecek imkânları sunmada eksik kalmıştır (Karpat, 1996: 148).

Seçimlerin öne alınması demokratların sert tepkilerine neden olmuştur. İktidarın yeni yasalar gereğince seçimlere iştirak edilmemesi durumunda muhalefet partilerinin kapatılabileceğı yönündeki demeçleri, demokratları iktidarla mücadelede hırslandırmıştır. Demokratlar 1946 genel seçimlerinde kazanma ihtimalleri olmasa da mücadele etmekten geri durmayacaklarını ifade etmişlerdir (Ahmad, 2008: 130).

Seçimler 21 Temmuz 1946'da sakin bir havada geçmiş, seçimlere katılma oranı yüzde 85'i bulmuştur. Oy verme işlemi bittikten sonra sandık kurul üyeleri

tasnifi kapalı kapılar ardında yapmak istemiş, bu nedenle özellikle demokratlar ile sandık kurul üyeleri arasında sert münakaşalar yaşanmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar ezici bir çoğunlukla CHP lehine olsa da partide hayal kırıklığına yol açmıştır. Bu duruma en bariz örnek olarak İstanbul seçimleri verilebilir. Çünkü sonuçlar seçim akşamı açıklanması beklenirken ancak üç gün sonra ilan edilmiştir. Bunun üzerine DP'liler İstanbul seçim sonuçlarının CHP lehine sonradan değiştirildiğini iddia etmişlerdir. Yine de İstanbul'da 23 milletvekilliğinden 15'ini DP, 3'ünü bağımsızlar ve sadece 5'ini CHP kazanmıştır. Fakat demokratlar şehirlerden ziyade daha çok köylerden oy almışlardır (*Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, 2012: 8; Karpat, 1996: 143; Bilgiç, 1998: 24). CHP yönetimi seçimleri bir yıl öne alarak demokratları hazırlıksız yakalamaya çalışmıştır. Neticede gerçekleşen seçimler sonucunda demokratlar, meclisteki 465 sandalyeden 61'ini elde etmeyi başarmıştır (*Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, 2012: 8). Halkın yeni partiye karşı gösterdiği aşırı ilgi CHP'lileri şaşırtmıştır. CHP iktidarı halkın desteğini yeniden sağlamak için daha özgürlükçü adımlar atmış, köylüler için Toprak Mahsulleri Vergisi'ni kaldırmış, işçilere de sosyal güvenlik sistemi getirmiştir (Findley, 2012: 268).

1946 genel seçim sonuçlarını değerlendiren demokratlara göre CHP çoğunluğu almasına rağmen seçimi kazanamamıştır. Zira Tek Dereceli Seçim Kanunu'nun kabul edilmesinden çok kısa bir süre sonra yeni kanundan yararlanmak amacıyla genel seçimler bir yıl erkene alınmıştır. Böylece 23 yıllık iktidara karşı 6 aylık bir geçmişe sahip muhalefetin örgütlenmesine dahi fırsat verilmemiştir (Eroğul, 2013: 20). Ayrıca oy verme işlemi sırasında bazı iktidar temsilcilerinin seçmenlere olan baskısı ya da oy sayım işleminin kapalı kapılar ardında gerçekleşmesi gibi uygulamalar DP yöneticilerinin CHP'nin seçimleri kaybettiğine dair değerlendirmelerde bulunmalarına neden olmuştur.

Bu süreçte gazetelerin bir kısmı da DP'nin seçimleri kazanamadığını ancak CHP'nin de kaybettiğini yazmışlardır. Aslında seçimler sırasında Cumhurbaşkanı İnönü ülkede iktidara olan hoşnutsuzluğun farkındadır. Seçim gezileri sırasında dar gelirli kimselerin, memurların ve köylülerin çektikleri sıkıntılardan bahsetmiş ve gereken önlemlerin alınacağını dile getirmiştir (Us, 2012: 609-610). Daha sonraki yıllarda 1946 genel seçimleri hakkında konuşan İnönü; iktidar yöneticileri olarak seçim sonucundan gerekli derslerin çıkarılmadığını, seçimi kazansalar dahi esasen

DP'nin yükselişte olduğunu ama bu durumu kavrayamadıklarından 1950'deki genel seçimlerde büyük bir hezimet yaşandığını ifade etmiştir (Balcı, 2015: 68-69).

1946 genel seçimlerinde demokratların düzenli bir seçim programı olmadığı gibi sosyal ve ekonomik meseleler üzerine de elle tutulur çözüm önerileri de yoktur. DP yönetimi savaş yıllarında ve devrimler sırasında çekilen sıkıntıların veya hoşnutsuzluğun sorumluluğunu CHP'ye yüklemişlerdir. DP'nin genellikle ortaya attığı somut konular; hayat pahalılığı, özgür bir ortamın olmaması, antidemokratik kanunlar ve idare teşkilatında görevli memurların halka yönelik uygulamalarıdır (Karpas, 1996: 145).

1946 genel seçimlerinden sonra meydana gelen önemli gelişmelerden biri de 12 Temmuz 1947 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü'nün radyolarda okunan ve ulusal gazetelerde yayımlanan *"12 Temmuz Beyannamesi"*dir. Bu bildiride İnönü; partiler üstü bir devlet başkanı rolü takınmış, iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri düzeltmek için uzlaştırıcı bir tutum sergilemiş (Balcı, 2015: 75; Akın, 2005: 99) ve her partinin eşit olduğunu ifade etmiştir (Toker, C.1, 2020: 152). Dolayısıyla 12 Temmuz Beyannamesi'ni; *"Partilerin Türk demokrasisinin vazgeçilmez unsurları olduğunun kabulü biçiminde..."* özetlemek mümkündür (Çavdar, 1995: 405). Beyannameyle CHP'de başta Başbakan Recep Peker olmak üzere muhalefete yönelik sertlikten yana olanları etkisiz hâle getirmiştir (Çavdar, 1995: 406; Findley, 2012: 268). CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran, 12 Temmuz Beyannamesi'ni çok sertleşen iktidar ile muhalefet ilişkilerinin, her iki tarafın iddialarına ve şikâyetlerine taraflı bir gözle yaklaşımdan ve onları kırmadan yumuşamalarını sağlayan siyasi bir eser olarak görmüştür (Uran, 1959: 475-476).

Siyasi havanın yumuşaması demokratların işine yaradığı gibi bir bakıma da onları zor durumda bırakmıştır. Zira baskının çok hissedildiği şartlar içerisinde muhalefet partilerinin mağduriyet yaşaması olağan bir durumdur ve bu muhalefetin daha çok ilgi görmesini sağlamıştır. 12 Temmuz Beyannamesi'nin yayımlanmasından sonra demokratların iktidarla olan gerginliği azaltmıştır. Bu durum demokratlara bazı CHP'lileri kendi tarafına çekme fırsatını vermiştir. Fakat DP'nin CHP ile iletişim kurması bazı DP'liler tarafından kendilerini *"iktidara satma"* olarak görülmüştür. Sonuç olarak 12 Temmuz Beyannamesi sadece CHP içerisinde huzursuzluk çıkarmamış, DP'de ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Bu sıkıntılar DP'nin ikinci büyük kongresine kadar sürmüştür (Eroğul, 2013: 49-50).

12 Temmuz Beyannamesi'nin hükûmeti eleştirecek bir tarzda yazılması ve muhalefetin haklı gösterilmeye çalışılması, İnönü'nün Başbakanı feda ettiğinin bir kanıtı olarak kamuoyunca değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı İnönü ile Başbakan Recep Peker karşı karşıya gelmiş, aralarındaki mücadelenin başlamasına neden olmuştur. “İnönücüler” ile “Pekerciler” diye adlandırılan iki grup arasındaki mücadelede İnönü'yü destekleyenler “Otuz Beşler” adı verilen Nihat Erim'in liderliğindeki gençlerden oluşmaktadır. Başbakan Peker bu mücadelede partisinin kabinesine olan desteğini görmek için 26 Ağustos 1947 yapılan CHP Grup toplantısında güven oylamasından başarıyla çıkmıştır. Fakat Peker, İnönü ile mücadele etmek arzusunda olmadığı için sağlık sorunlarını gerekçe göstererek Başbakanlığı bırakmıştır. Peker'den sonra hükûmeti kurma görevi daha ılımlı kişiliğe sahip Hasan Saka'ya verilmiştir. İktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilerin yumuşamasını isteyen Saka, muhalefetin şikâyet ettiği konuları gündeme getirmiştir. Fakat DP içerisinde sayıları hiç de azımsanmayacak oranda bir grup da iktidara karşı daha sert siyaset benimsenmesi gerektiği yönünde parti yönetimini eleştirmeye başlamışlardır (Albayrak, 2004: 122-123). Parti içindeki asıl çekişmenin en önemli nedeni, partinin dört kurucusunun her dediğine uymak istemeyen Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Emin Sazak, Hazım Bozca, Suphi Batur, Kenan Öner gibi milletvekillerinden kaynaklanmıştır. (Albayrak, 2004: 126-127). Parti içerisindeki gelişmelerden rahatsız olan Kenan Öner, ardından parti müfettişi Osman Bölükbaşı DP'den istifa etmiştir (Albayrak, 2004: 128). Partiden ayrılanlar ilk önce “Müstakil Demokratlar” adıyla bir grup oluşturmaya çalışmışlar, fakat faaliyetlerini bir örgüte dayandırmadan sürdüremeyeceklerini anlayınca 20 Temmuz 1948 tarihinde kurulan Millet Partisi'ne katılmışlardır (Turan, 2003: 300). Bu şekilde DP'de Aralık 1947'de başlayan çalkantılı süreç partiden 21 milletvekilinin ihraç edilmesiyle sonuçlanmıştır. Milletvekillerinin yüzde 30'u kaybedildiği için parti kurulduğundan beri geçirdiği en büyük sıkıntılı süreç olmuştur. Bu süre içerisinde iktidara karşı etkili bir muhalefet yapamayan ve iç meseleleriyle uğraşmak zorunda kalan demokratlar, Genel Başkanı Celal Bayar imzalı genelgeyle 13 milletvekilliği için gerçekleşecek ara seçimlere katılmamışlardır (Albayrak, 2004: 133).

DP'de bu gibi gelişmeler yaşanırken iktidarda bulunan Hasan Saka hükûmeti 8 Haziran 1948 tarihinde istifa etmiş ama ertesi gün Saka yeniden hükûmeti kurmakla görevlendirilmiştir. İkinci Saka hükûmetinde Nihat Erim,

Tahsin Banguoğlu, Kasım Gülek, Cemil Sait Barlas, Tahsin Tekin Balta, Cavit Oral gibi genç ve ılımlı isimler bulunmaktadır (Albayrak, 2004: 133). Yeni kabinede adı geçen kişiler, Cumhurbaşkanı İnönü'nün güvendiği önemli isimlerden oluşmaktadır.

Bu süreçte DP'nin ana siyaseti; seçimlerin yargı organları tarafından denetlenmesini sağlayacak kanun değişikliğinin iktidar tarafından gerçekleşmesini sağlamak ve partisinden MP'ye olan kaymaları önlemektir (Karpat, 1996: 189). Çünkü demokratların MP'ye olan ilgisi devam etmektedir. Dolayısıyla yaşananlar partinin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca DP'liler seçim sürecinde yargı organlarının mutlaka doğrudan rol almasını istemektedirler. Zira yargı eliyle gerekli önlemler alınmaz ise 1946 genel seçimlerinin bir benzeri yaşanabilir. Bu ise DP'nin hiç de istemeyeceği bir durumdur.

20 Haziran 1949 tarihinde DP Genel Başkanı Bayar partisinin ikinci büyük kongresinde yaptığı konuşmada, iktidara karşı verilen mücadeleyi ve takip ettikleri siyaseti açıklamıştır. Kongre üyelerinin büyük bir kısmının desteğini alan Bayar ve arkadaşları, partiden ihraç edilenlerin yeniden partiye dönüşlerine imkân veren önergenin reddedilmesini sağlamışlardır. Böylece parti içi muhalefet sona ermiş ve Bayar ile ekibi partideki konumlarını güçlendirmişlerdir (Koçak, C. 4, 1997: 152-153). Dolayısıyla demokratların ikinci büyük kongresinden istediğini alanlar partinin kurucuları olmuşlardır. Kongrede ele alınan bir diğer önemli konu da seçim yasasına ilişkin raporun görüşülmesidir. Komisyon raporuna göre seçim yasası DP'nin istekleri doğrultusunda değiştirilmeli, seçim güvenliği sağlanmalı ve seçimler yargı organlarının gözetiminde yapılmalıdır. Yine raporda; eğer bu talepler yerine getirilmez ve 1946 genel seçimlerindeki uygulamalar gerçekleşirse iktidarın; *“milli vicdanın ifadesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi bir mesuliyete mahkûm olacağı”* ifade edilmiştir. Demokratların *“Milli Teminat Andı”* adını verdikleri bu isteklere karşılık CHP'liler de *“Milli Husumet Andı”* ismini vermişlerdir. Yine kongrede 1946 genel seçimlerinin yıl dönümü olan 21 Temmuz'da bütün yurttan protesto mitinglerinin düzenlenmesi kararı alınmıştır (Koçak, C. 4, 1997: 152-153; Albayrak, 2004: 143-144).

DP Genel Başkanı Bayar'ın Ege Bölgesi'nde düzenlediği gezide CHP'lilerin *“Milli Teminat Andını”*, *“Milli Husumet”* olarak ifade etmelerine tepki göstermiş, seçim yasasıyla ilgili gerekli tedbirler alınmaz ise kardeş kavgasının çıkabileceğini ama iktidarın böyle bir duruma izin vermeyeceğini ve ne gerekiyorsa

yapılacağına ümidini taşıdığını bölge insanına ifade etmiştir (Sarol, C. 1, 2014: 98).

Bayar'ın ifadeleri bazı iktidar mensupları tarafından olumsuz karşılanmış olsa da Hasan Saka'dan sonra hükûmeti kuran Başbakan Şemsettin Günaltay, olumlu devam eden iktidar ile muhalefet ilişkilerini gerginleştirecek durumlardan sakınmaya çalışmış (Çavdar, 1995: 406), ama gerektiğinde sert demeçler içeren bildiriler yayımlamaktan da geri durmamıştır. Bu doğrultuda yayımlanan bildiride; *“Siyasi teşekküllerin tedhiş usuller ile vatandaş vicdanlarına tahakküm etmelerine asla müsaade etmeyecektir. Kin ve nifak havası içinde ve kardeş kavgalarıyla vatandaşını iç ve dış selametini tehlikeye düşürecek ve nihayet rejimimizi bir diktatörlüğe götürecek hareketlere hükûmet elindeki bütün vasıtalarla karşı koymak kararındadır.”* cümleleriyle Milli Teminat Andı iktidarın sert tepkisiyle karşılanmıştır. Fakat bir nevi And'ı da önemseydiğini göstermiştir. Nitekim yaşanan gelişmeler yeni bir seçim yasasının yapılmasının zemin hazırlamıştır (Albayrak, 2004: 147-148).

Özellikle 1946 genel seçimlerinde görülen aksaklıklar ve DP'nin savunduğu ilkeler göz önüne alınarak hazırlanan yeni seçim tasarısı; gizli oy ve açık tasnif yönteminin uygulanması, seçimlerin yargı denetiminde yapılması, il ve ilçe seçim kurulları başkanlıklarını mahkemeler tarafından sağlanması, merkezde Yargıtay ve Danıştay üyelerinden oluşan bir Yüksek Seçim Mahkemesi'nin kurulması, seçime katılan partilere eleştirilerini, görüşlerini açıklayabilmeleri için devlet radyolarından halka seslenebilme olanağının verilmesini kapsamaktadır. Yeni tasarı DP'lilerce olumlu karşılanmıştır. Yalnız Yüksek Seçim Mahkemesi adı Yüksek Seçim Kurulu'na çevrilmiş, ayrıca DP'lilerin isteği yerine getirilerek bir kişinin iki ayrı yerden aday olması kabul edilmiştir. Tasarının hazırlanması sırasında İçişleri Bakanlığı temsilcileri çoğunluk sisteminden vazgeçilerek nispi temsil sisteminin uygulanmasını teklif etmişlerse de Başbakan Yardımcısı Nihat Erim bu öneriye sıcak bakmamıştır. Meclis görüşmeleri sırasında da MP'lilerin çoğunluk sisteminden vazgeçilmesi konusundaki önerileri kabul edilmemiştir. Dolayısıyla muhalefetin itirazlarına rağmen çoğunluk sistemi seçim yasa tasarının içerisinde aynen kalmıştır (Akşam, 10 Şubat 1950). CHP yönetimi çoğunluk sisteminin sürdürülmesinin acısını çok geçmeden birkaç ay sonra yapılacak 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde yaşayacaktır.

Seçim kanun tasarısının 43. maddesi de propaganda faaliyetlerine ilifkindir. Bu maddeye göre; “*Toplu olarak szli propaganda yapılacak, kapalı yerlere ancak milletvekilleri o seçim çevresi seçmenleri ve milletvekili adayları ile bunların vekaletnamesi hâiz temsilciler...*” katılabilecektir. Bunun zerine DP Meclis Grup Başkanvekili Fuat Hulusi Demirelli belirsizlik nedeniyle maddelerin uygulanması sırasında zorlukların yaşanabileceğini, daha önce bunun acı tecrübelerinin yaşandığını belirtmiş, “*Herhangi bir vatandaşı bir toplulukta bulunmasını menetmeye hakkımız var mıdır?*” sorusunu yöneltmiş ve bu maddenin tamamen kaldırılmasını ya da kötüye kullanılmasını engelleyecek bir şekilde getirilmesini istemiştir (TBMMTD, D. VIII, C. 24, 9 Şubat 1950: 289; Akşam, 10 Şubat 1950). Bunun zerine kapalı yerlerde yapılan toplantılara partilerin birden fazla temsilcisi bulundurabileceği yönünde kanun tasarısı değiştirilmiştir (Akşam, 17 Şubat 1950).

Neticede 16 Şubat 1950 tarihinde mecliste yapılan oylamayla MP'nin 10 hayır oyuna karşı CHP'li ve DP'li milletvekillerinin 336 evet oyuyla yasa tasarısı kabul edilmiştir. Yeni seçim yasası İnönü iktidarının ve Günaltay hükümetinin “*son büyük eserlerinden*” biri olarak dönemin basını tarafından nitelendirilmiştir. Tasarının hazırlanmasında Başbakan Yardımcısı Erim'in de çok büyük emeği geçmiştir. DP Kütahya Milletvekili Adnan Menderes çıkan yasayı; “*Demokrasinin Sakarya Zaferi*” şeklinde nitelendirmiştir (TBMMTD, D. VIII, C. 24, 16 Şubat 1950: 750; Turan, 2003: 304; Koçak, C. 4, 1997: 153).

Bütün partilerin katılmasıyla ortak bir seçim kanununun çıkması dönemin önemli gazetelerinden Akşam gazetesi tarafından da memnurlukla karşılanmıştır. Gazete, bu durumun en ideali olmasa da önemli bir başlangıç teşkil ettiğini ve en ileri demokrasilerde bile seçimin eksik yanlarının varlığından bahsetmiştir (Akşam, 20 Şubat 1950)⁷.

1950-1960 dönemine ilişkin gelişmeler geçmişten günümüze hâlâ ilgi gören, merak uyandıran, olumlu-olumsuz atıfta bulunulan, örnek gösterilen bir dönem olmuştur. Özellikle çok uzak bir geçmişı olmayan, büyüklerin tanıklığında gerçekleşen olayların, bir de onların ağızından dinlenmiş olması ilginin daha da yoğunlaşmasına yol açmıştır. Cumhuriyetin kurucu partisi iktidarı kaybetmiş, ülke

⁷ 1950 genel seçimlerinde siyasi partilerin propaganda faaliyetlerinde açık hava toplantıları, mitingler ve gazeteler de önemli işlev görmüştür. Özellikle bazı gazeteler partileri doğrudan desteklemiştir. Örneğin DP'yi Zafer, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Vatan; CHP'yi Ulus, Akşam, Vakit; MP de Kudret gazetelerince destek görmüşlerdir. Bkz. (Koçlar-Özduygün, 2017: 272).

içi ve dışında merakla beklenen, hatta seçimi kazananların bile iktidar koltuğuna oturacaklarından şüpheyile baktıkları bir zamanda değişim gerçekleşmiştir.

DP iktidarı hem iç hem de dış gelişmeler bakımından Türk ve dünya tarihini etkileyen hatta tarihe yön veren önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Dolayısıyla ilgi duyulan ve merak uyandıran bu dönemle (1950-1960) ilgili yapılan çalışmalar dönemin bütününe kapsayan ya da dar bir çerçevede yani siyasi, ekonomik, eğitim, sosyal, basın vb. alanlara dair olmuştur. Tez çalışmasında da yararlanıldığı üzere söz konusu çalışmalara Mustafa Albayrak'ın *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Tanel Demirel'in *Türkiye'nin On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, Ahmet Makal'ın *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963* örnek olarak verilebilir.

Tez çalışmasında, DP iktidarına ilişkin yapılmış çalışmalardan farklı olarak DP iktidarının Başbakan'ı Adnan Menderes ve muhalefetin en güçlü temsilcisi CHP Genel Başkanı İsmet İnönü başta olmak üzere iktidar ile muhalefet temsilcilerinin dönemin basınında yer alan söylemleri değerlendirilmiş, 10 yıllık süreç içerisinde meydana gelen iç ve dış gelişmeler incelenmiştir. Ayrıca basın organlarının kendi pencerelerinden gelişmelere olan bakışı da değerlendirilmiştir. Çalışmada bahsi geçen konuların daha iyi anlaşılması için yeri geldikçe tarafların ifadelerine de yer verilmiştir. Bu şekilde başta siyasiler olmak üzere kişileri gözlemlene, anlayabilme ve mevcut şartlar dâhilinde kavrayabilme olanağına sahip olunmuştur. Dolayısıyla belirtilen hususlar çerçevesinde hazırlanan tez çalışmasının; alanında önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

1946 genel seçimlerinde her türlü olumsuzluğa rağmen demokratlar 62 milletvekili ile mecliste kendilerine yer bulmuşlardır. DP'liler iktidar olmasalar da arkalarında büyük bir basın desteği vardır. Bu desteğin farkında olan DP'li yöneticiler iktidarının ilk yıllarında basın özgürlüğü konusunda olumlu görüşlere sahiptirler. 1950 genel seçimlerinden sonra iktidara gelen demokratların ilk icraatlarından biri Basın Kanunu'na ilişkin olmuştur (Bulunmaz, 2017: 208). Bu doğrultuda tez çalışmasının ana kaynağını DP iktidarı sırasında faaliyet gösteren basın organları oluşturmuştur. Dönemin gazete ve dergileri referans verilerek iktidar muhalefet ilişkileri incelenmiştir. Çalışmada; Akşam, Cumhuriyet, Demokrat İzmir, Dünya, Havadis, Her Gün, Hürriyet, Kudret, Milliyet, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Tercüman, Türk Sesi, Ulus, Yeni Ulus, Halkçı, Vakit, Vatan, Vatan Cephesi, Yeni İstanbul ve Yeni Sabah gazetelerinden yararlanılmıştır. Esasen

CHP'yi destekleyen gazetelerin birçoğunun çizgisi DP iktidarında değişmemiştir. Hakkı Tarık Us'un çıkardığı Vatan'ın, Ethem İzzet Benice'nin Son Telgraf'ı, CHP iktidarında Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Necmettin Sadak'ın Akşam'ının yayın politikasında bir değişiklik olmamıştır. Ama zamanla yayın çizgisinde bir yumuşamanın da olduğu görülmüştür. Buna karşı Son Posta, Her Gün, Milliyet⁸ gibi gazetelerin muhalefete, bunların başında yer alan CHP'ye yönelik yayın politikasındaki sertlik artan bir şekilde devam etmiştir. İktidarın CHP'ye özellikle de İnönü'ye olan saldırılarına yönelik çoğu zaman Ulus gazetesiyle karşılık verilmiştir. Gazetenin yazarlarından Hüseyin Cahit Yalçın ve Nihat Erim (DP'nin özellikle ilk döneminde), iktidar yanlısı gazetelerinin yanı sıra başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere yöneticileri hedef alan yazılarıyla dikkati çekmişlerdir. İktidar yanlısı olarak Zafer gazetesi ve gazetenin başyazarı Mümtaz Faik Fenik'in muhalif siyasetçi ve basını eleştirmesi örnek verilebilir (Çakır-Yavalar, 2017: 261). Bu doğrultuda Cumhuriyet, Akşam, Yeni Sabah, Milliyet, Yeni İstanbul ve ara ara Vatan DP'yi desteklemişlerdir. Ancak iktidarın icraatlarına karşı oluşan tepki nedeniyle zamanla desteklerini çekmişlerdir. Fakat CHP'nin Ulus'u, Yeni Ulus'u ve Halkçı'sı, DP'nin Zafer'i ve MP'nin Kudret'inde istikrarlı bir şekilde yayım politikasında herhangi bir sapma olmadan yayınlarını sürdürmüşlerdir. Yine dönemin gazetelerinden Tercüman ve Dünya CHP'yi, Son Havadis ise DP'yi destekleyen yayımlarda bulunmuşlardır. Cumhuriyet, Hürriyet, Yeni Sabah, Tan, Vatan büyük, Akşam, Son Posta, Dünya, Her Gün ise orta tirajlı gazetelerdir (Yıldız, 1996: 486, 489; Kaya, 2010: 96-97).

Tez çalışmasında dergilerden; Akis, Forum ve Kim'den faydalanılmıştır. Akis Mayıs 1954-1967 tarihleri arasında faaliyetlerini sürdürmüştür. Dergi siyasi, askerî, tıbbi, kültürel vb. birçok alanda yazılarıyla dikkati çekmiştir. Derginin üç kurucusundan biri sonradan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün damadı gazeteci Metin Toker'dir⁹. Derginin ikinci ayından itibaren ortaklarının hisselerini devretmesiyle, dergi başyazar ve imtiyaz sahibi olarak Toker'in eline geçmiştir. Dergi kuruluş aşamasında tarafsız bir gözle yayın faaliyetlerinde bulunmayı

⁸ Milliyet gazetesi 1950 yılında yayım faaliyetine başlamıştır. DP'yi desteklediğinden dolayı mali bakımdan iktidar tarafından desteklenmiştir. Ali Naci Karacan Milliyet gazetesini kurarken ülkenin hızlı bir biçimde kalkınmasını sağlamak için DP'yi, dolayısıyla Menderes'i destekleyeceğinin teminatını vermiştir. Buna karşılık Menderes de gazetenin kuruluşunda maddi yardımlarda bulunmuştur. Bkz. (Yıldız, 1996: 490).

⁹ Diğerleri Oktay Türegün, Tülya Memluk'dur.

amaçlamıştır. Öyle ki derginin ilk sayısında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın resmi yer almıştır. Ayrıca dergide yayımlanması için dönemin iki önemli siyasi figürü Başbakan Menderes ile İnönü'den makaleler istenmiştir. İnönü derginin yayın politikası hakkında bilgi sahibi olmadığı için olumsuz cevap vermiş, Menderes ise Toker'in bu sıralarda Zafer gazetesinde görev yaptığını göz önünde bulundurarak makalesinin yayımlanmasına izin vermiştir. Fakat iktidarın basına yönelik giderek sertleşen tutumu nedeniyle dergi de hükûmete aynı sertlikte karşılık vermeye çalışmıştır (Alacı, 2021: 457-459).

Tez çalışmasında yararlanılan bir diğer dergi ise Forum'dur. Dergi, 1 Nisan 1954-15 Ekim 1969 tarihleri arasında yayın faaliyetlerine aralıksız olarak devam etmiş, Şubat 1970'te yeniden yayın hayatına başlamış olsa da derginin ikinci dönem faaliyetleri oldukça kısa sürmüştür. Birkaç sayıdan sonra kapanan dergi 15 Eylül 1979 tarihinde Yeni Forum ismiyle faaliyet yürütmüştür. Derginin kurucuları arasında birçok akademisyen yer almıştır. Bunlardan bazıları İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden Osman Okyar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Bedii Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Turhan Feyzioğlu İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Turan Güneş'in yanı sıra Bülent Ecevit, Nilüfer Yalçın, Kemal Salih, Yaşar Karayalçın'dır. Derginin yazarları içerisinde Şerif Mardin, Mümtaz Sosyal, Muammer Aksoy, Coşkun Kırca gibi isimler de bulunmuştur (Alaybeyoğlu, 2014: 38-40). Forum dergisi DP iktidarının uygulamalarına yönelik sert eleştirileriyle dikkati çekmiştir (Alaybeyoğlu, 2014: 40). Zaten iktidar yanlısı gazetelerce -özellikle Zafer- dergiden bahsedilirken ya da derginin eleştirilerine cevap verilirken dergi yazarlarına "*Forumcu*" ya da "*Forumcular*" denilmiştir.

Tez de faydalanılan bir başka dergi de Kim'dir. Dergi 30 Mayıs 1958-22 Ocak 1966 tarihleri arasında faaliyetlerini sürdürmüştür. Derginin başyazarı Özcan Ergüder olup yazarlarından bazıları Bülent Ecevit, Metin And, Coşkun Kırca, İsmail İşmen, Leyla Umar'dır. Dergi; Akis, Forum gibi DP iktidarını oldukça sert eleştiren bir yayın politikası takip etmiştir (Akpınar, 2021: 29-37).

Tez çalışmasına önemli katkı sağlayacağı düşünülen birinci el kaynaklardan da mümkün olduğunca istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde katalog çalışması gerçekleştirilmiş, tez konusuyla ilgili tespit edilen belgeler çalışmada kullanılmıştır. Bunun dışında İngiltere Büyükelçiliği tarafından

Türkiye'nin iç ve dış gelişmelerine ilişkin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen yıllık raporlardan¹⁰ da yararlanılmıştır. Bu raporlar İngiltere'nin diplomatik temsilcilerinin Türkiye'deki siyasi, ekonomi vb. gelişmeleri yakından takip ettiklerini göstermektedir.

Arşiv kaynakları dışında resmî yayınlardan Ayın Tarihi, TBMM Tutanak dergisi veya eski adıyla Zabıt Ceridesi'nden de faydalanılmıştır. Bunlardan Ayın Tarihi Eylül 1923'te yani Cumhuriyet'in ilanından bir ay önce yayımlanmaya başlamış ve Ağustos 1957 tarihine kadar devam etmiştir (Kocaoğlu, 2002: 634). Ayın Tarihi ülkedeki siyasi, ekonomik ve sosyal nitelikli önemli gelişmelerin yanı sıra dünyanın herhangi bir yerinde meydana olayları da aktarmıştır (Kocaoğlu, 2002: 635-636). TBMM tarafından yayımlanan Tutanak Dergisi ya da Zabıt Ceridesi de Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nun açılmasından kapanmasına kadarki süre içerisinde milletvekillerinin konuşma, yoklama, oylama, sataşma, tartışma vb. meydana gelen bütün gelişmelerin belli bir esas dâhilinde tutanağa alınmasıdır (Yurdaş-Karadağ, 2008: 108). Bu açıdan bakıldığında dergi, meclise gelen yasa tasarılarını, iktidar muhalefet ilişkileri açısından doğrudan yansıttığı için tez çalışmasının bir başka önemli kaynağını oluşturmuştur. Şimdiye kadar belirtilenlerin dışında incelenen dönemi içeren siyasetçi, gazeteci gibi önemli şahsiyetlerin hatırat ve günlüklerinden de faydalanılmıştır. Ayrıca tez konusuyla ilgili olup teze katkıda bulunabilecek kitap, makale ile yüksek lisans ve doktora tezlerinden de çalışmada istifade edilmiştir.

¹⁰ Bu raporları temin etmekte desteğini esirgemeyen Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Arda BAŞ'a teşekkür ederim.

BİRİNCİ BÖLÜM

1950-1954 YILLARI ARASINDA İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ

DP kurulduktan kısa bir süre sonra iktidarda yer alan CHP yönetimi, demokratlara olağan seçimlere hazırlanma fırsatı vermeden seçimleri öne çekerek 1946 genel seçimlerini gerçekleştirmiştir. Böylece CHP'liler seçimlerde başarılı olma olasılığını arttırmıştır. 1946'daki genel seçimlerin ardından geçen dört yıl süre içerisinde 1950 yılında genel seçimlerin yapılması gerekmektedir (Erim, C. I, 2005: 429). Ocak 1950 tarihine gelindiğinde DP'nin kurulmasının üzerinden dört yıl geçmiş ve iktidarın karşısında daha tecrübeli bir parti bulunmaktadır.

1.1. Siyasi Gelişmeler

DP'liler 1946 genel seçimlerine benzer bir durumla karşılaşmamak için yani erken seçim ihtimaline karşı Genel İdare Kurulu ile kongre üyelerinin içerisinde olduğu 200 delegenin katılacağı bir istişare kongresini 7 Ocak 1950 tarihinde düzenlemeyi planlamaktadır. Kongrenin asıl amacı 1946'da olduğu gibi erken genel seçim kararı alınır ise seçimlerde nasıl hareket edileceğini tespit etmektir (Akşam, 5 Ocak 1950). Dolayısıyla kongrede bir nevi 1950 genel seçimlerinde izlenecek yol haritası belirlenecektir.

7 Ocak'taki istişare toplantısında CHP iktidarına karşı sert politika izlenmesi gerektiği yönünde gelen taleplere DP yönetimi, iktidarla ılımlı bir siyasetin uygulanması yönünde karar almıştır. Özellikle Adnan Menderes seçim propagandaları sırasında böyle bir siyasetin izlenmesi taraftarıdır (Akşam, 10 Ocak 1950; Zafer, 10 Ocak 1950). Ayrıca kongrenin kapanış oturumunda konuşan Menderes; DP'nin seçime ancak siyasi güven ve huzurun sağlanmasıyla girebileceklerini belirtmiştir. Yalnız 1946'da olanlar tekrarlanırsa kazanılan milletvekilliği sayısına bakılmaksızın mecliste henüz yemin işlemi gerçekleşmeksizin istifaların yaşanacağını da ifade etmiştir (Zafer, 10 Ocak 1950; Akşam, 13 Ocak 1950). Menderes'in söylemlerine karşın Başbakan Yardımcısı Nihat Erim de *"Bu hususta yeni bir cevap verme lüzumunu asla duymayacağım."*

diyerek (Akşam, 16 Ocak 1950) Menderes'in tavrını eleştirmiş ve böyle bir durumun olmayacağını dile getirmiştir.

1.1.1. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri Öncesi Partilerin Propaganda Faaliyetleri

24 Mart 1950 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimlerin 14 Mayıs'ta yapılacağı kararını almıştır (Erim, C. I, 2005: 429). Ardından Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda CHP Genel Başkanı İnönü de ilk seçim söyleminde bulunarak, önümüzdeki dönemde çalışmalarının ana istikametinin ülkedeki demokratik rejimin gelişimini sağlayacak adımlar olacağına yönelik olacağını belirtmiştir. Ayrıca anayasanın da demokratik hayata göre değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İnönü'ye göre, Türkiye'de demokratik rejimin gelişmemesinin iki nedeni vardır. Bunlardan ilki; iktidarın sabır ve tahammül anlayışına sahip olmaması, diğeri de muhalefetin şiddet (sert muhalefet) yoluna girmesidir (Vakit, 24 Mart 1950). İnönü Polatlı'da yaptığı ilk seçim konuşmasında; demokrasinin temel unsurlarından olan ama başarısızlıkla sonuçlanan çok partili hayata geçiş denemelerinden bahsettikten sonra seçimi CHP'nin kazanacağını belirtmiştir (Zafer, 24 Mart 1950). Polatlı'dan sonra Kırıkkale'de de seçmenlerine yaptığı konuşmada, DP'nin sert muhalefet siyasetini eleştirmiştir. Muhalefetin benimsediği siyasetin vatandaşlar arasındaki düşmanlıkları arttırdığını, böylece ülkede dirlik ve düzenin kalmayacağını ifade etmiştir (Ulus, 26 Mart 1950). İnönü'nün seçim propagandalarında temas ettiği hususlardan biri de ülkenin daha demokratik ve medeni bir hâle getirilmesini sağlayacak anayasa değişikliklerinin yapılmasına ilişkindir (Vakit, 26 Mart 1950). Polatlı ve Kırıkkale'den sonra Adana'da da muhalefeti eleştirmeyi sürdüren İnönü, muhalefetin şiddet yanlısı bir siyaset benimsediğini yine dile getirmiştir (Akşam, 3 Nisan 1950).

Muhalefetin seçim propaganda faaliyetleri CHP'de özellikle İnönü nezdinde etkisini göstermiş olacak ki Cumhurbaşkanı İnönü, Konya'daki konuşmasında muhalefetin sert tutumunu eleştirmeye devam etmiştir (Akşam, 5 Nisan 1950; Ulus, 5 Nisan 1950). Özellikle *“27 yıldır bu memlekette hiçbir şey yapılmadığını yahut her şeyin fena yapıldığını söylemek haksız, yersiz ve insafsız bir iddiadır.”* (Son Telgraf, 6 Mayıs 1950) diyerek ülkenin kuruluşundan itibaren

yapılan yatırımların muhalefet tarafından göz ardı edilmesini eleştirmiş ve 27 yılda başarılı işlerin partiye değil millete ait olduğunu (Milliyet, 5 Mayıs 1950) belirterek “*millet*” kavramına ağırlık veren bir seçim stratejisi uygulamıştır.

Son seçim kanunu gereğince parti sözcüleri Ankara ve İstanbul radyolarında ilk kez seçimle ilgili konuşmalara başlamışlardır (Hürriyet, 5 Mayıs 1950; Yeni İstanbul, 5 Mayıs 1950¹¹). Radyodan tüm ülkeye seslenen İnönü, Milli Mücadele Dönemi’ne atıfta bulunmuş, kazanılan zaferlerden sonra adeta “*kül*” haline dönen ülkenin yeniden inşa edilme sürecinde 27 yılda gerçekleştirilenlerin göz ardı edilmesinin “*insafsız iftiralar*” olduğunu açıklamıştır. Ayrıca önceki konuşmalarından farklı olarak işçi sorunlarından özellikle grev meselesine değinmiştir (Yeni İstanbul, 5 Mayıs 1950; Ulus, 5 Mayıs 1950). İnönü; muhalefetin diktatörlük ithamlarına da; “*Diktatör ve diktatörlük ne demektir? Bir seçim zamanında her gün memleketin en az 30 yerinde toplantılar yapılan, bir diktatörlük ülkesi görülmüş müdür? Seçim zamanında diyar diyar dolaşarak kendini vatandaşlarına beğendirmeye çalışan diktatör işitilmiş midir?*” cümleleriyle karşılık vermiştir (Vakit, 7 Mayıs 1950; Akşam, 7 Mayıs 1950). Bunların dışında seçimlerin güven içerisinde yapılacağını belirtmiştir (*İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973*, C. 2, 1993: 88). Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İnönü seçim propaganda faaliyetleri sırasında “*millet*” dışında “*demokrasi*” tabirini sıklıkla kullanmış, partiden ziyade Cumhurbaşkanlığı makamını ön plana çıkarmıştır. Ayrıca anayasa değişiklikleri, grev hakkı, işçi ve köylünün sorunlarına ilişkin demeçleri de olmuştur.

İnönü’den başka Başbakan Şemsettin Günaltay da seçim çalışmalarıyla ilgili CHP’nin İstanbul İl Kongresi’nde verdiği demeçte; Mustafa Kemal Atatürk’ün inkılapçılık ilkesine atıfta bulunarak çağın ihtiyaçlarına uygun gerekli değişimlerin yapılacağını ifade ettikten sonra milli iradenin ve demokrasinin tam anlamıyla uygulanması için basın hürriyetinin sağlanmasının gerekliliğinin önemini vurgulamış, özellikle basın hürriyeti ne kadar geniş tutulursa ülkede demokrasinin

¹¹ Seçim yasa tasarısının 19. maddesine göre bütün siyasi partiler, propagandaları için her iki radyodan da (Ankara-İstanbul) günde 10 dakika faydalanabilecekti. Bkz. (Ulus, 10 Şubat 1950). Radyolarda yapılacak parti propagandaları kura ile belirlenecekti. Partilere ayrılacak gün ve saatler ise noter huzurunda tespit edilecekti. Bkz. (Zafer, 26 Nisan 1950). Böylece CHP Genel Sekreterliği de il ve ilçe başkanları ile müfettişlerine 4 Mayıs’ta başlayıp 10 Mayıs’ta sona erecek radyo konuşmalarının saat ve günlerini göndermiş; yapılacak konuşmaların mümkünse hoparlörden faydalanılarak geniş halk kitlelerine duyurulmasını teşkilatlarından istemiştir. Bkz. (BCA, nr. 490-1-0-0/10-55-13).

gelişiminin o derece kolaylaşacağını söylemiştir. Ayrıca Günaltay ülkedeki gelişmelerden iktidar kadar muhalefetin de sorumlu olacağını ve iktidar ile muhalefet birlikte hareket ederse ülkenin hedeflediği sonuca daha hızlı ulaşılabileceği, ülkede sağlam bir demokrasi idaresinin de kurulabileceğini belirtmiştir (Akşam, 1 Ocak 1950). Başbakan Günaltay, Cumhurbaşkanı'na göre muhalefete karşı daha ılımlı bir dil kullanmış, yine Cumhurbaşkanı'ndan farklı olarak seçim propaganda süresi boyunca basın özgürlüğüne daha sık temas etmiştir.

Başbakan Günaltay Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek'in de yer aldığı İstanbul gazetelerinin başyazarlarıyla iki saat süren görüşme neticesinde demokrasiye uygun bir basın ahlâkının oluşması gerektiğini ifade etmiş ve isteklerini üç maddede toplamıştır. Bunlardan ilki vatandaşın şeref ve haysiyetini korumak, ikincisi komünizmi destekleyen yayımlara izin vermemek ve cs de irticaya uygun içerikli yayımların yapılmamasıdır (Akşam, 7 Ocak 1950). Yine başka bir konuşmasında, seçimlerin güvenliğini bozacak, ülkenin huzurunu tehlikeye düşürecek hiçbir harekete izin verilmeyeceğini belirtmiştir (Ulus, 25 Mart 1950). Kastamonu'daki konuşmasında da; köylünün kalkınması, refahı için yeni tedbirler alınacağını, köyde medeni hayatın oluşması, tarım vasıtaları ve tohumluk temini için köy birliklerinin kurulacağını, okullara su sağlanması için çalışmaların sürdüğüne, sağlık kurumlarının yapımına devam edileceğine değinmiştir. Ayrıca seçmenlere ülkenin yöneticilerini seerlerken çok dikkatli ve titiz davranılmasını tavsiye etmiştir (Ulus, 12 Nisan 1950).

CHP İstanbul İl Kongresi'nde konuşan partinin Genel Başkanvekili Hilmi Uran seçimlerin zorlu geçeceğini belirtmiş, ancak partililerin birlikte çalışılırsa seçimlerden zaferle ayrılacağını ifade etmiştir (Akşam, 3 Ocak 1950). Ayrıca Uran, muhalefetin iktidara geçmek için mücadelesinin en tabii hakkı olduğunu, seçim sınavında iktidar partisi olarak hoşgörülü hareket edilmesi gerektiğini bildirmiş, demokrasi rejiminin ite ve dışta ülke itibarının yükselmesinde önemli derecede rol oynadığını belirtmiştir. Muhalefetin iktidar olma, iktidarın da olan mevkini korumak için gerçekleştirdiği mücadelenin normal olduğunu dile getirmiştir. Uran'a göre iktidarın ve muhalefetin kendine göre avantajları vardır. İktidarın yap(a)madıklarını ifade etmek muhalefetin, gerçekleştirilen yararlı hizmetleri anlatmak da iktidarın en büyük avantajıdır. Ayrıca parti çalışanlarını uyarak muhalefetin zayıf ve küçük görülmemesi gerektiğini söylemiştir (Akşam, 2 şubat 1950).

CHP Grup Başkanvekili Hilmi Uran seçimlerin kazanılacağından pek de emin değildir. Zira kendisi parti içerisinde birlik ve beraberliğin sağlanması dışında daha da önemlisi halkla yakın temas içerisinde olunursa başarılı olunacağını partililere aktarmıştır. Ayrıca muhalefetin küçük görülmemesi gerektiği yönündeki uyarısıyla gelecekteki olabilecekleri görür gibidir.

DP'lilerin seçim propagandası sırasındaki ifadelerine bakıldığında zihinlerinin bir köşesinde her zaman 1946 genel seçimlerinin yer aldığı anlaşılabacaktır. Bu nedenle söylemlerinin sonunda mutlaka millete atıfta bulunmayı ihmal etmemişlerdir. DP Genel Başkanı Celal Bayar 1946'da olduğu gibi seçimlerde görevini kötüye kullananlar (memurlar) olursa halk nezdinde tepkiyle karşılanacağını söylemiştir (Ulus, 5 Ocak 1950). Dolayısıyla DP'liler arkalarında millet gücünün olduğunu ifade ederek bir nevi var olmaya çalışmışlardır. Özellikle bürokraside CHP'nin etkin olduğunu farkındaydılar ve 1946'daki genel seçimlerde olanları unutmamışlardır. Bu nedenle Bayar, seçim gününe yaklaştıkça bu gibi söylemleri sıklıkla dile getirmiş, akıllarda kalmasını sağlamıştır.

Seçim hazırlıkları öncesi kongrelerini tamamlayan demokratların özellikle 12 Mart 1950 tarihli Ankara Kongresi oldukça tartışmalı geçmiştir. Parti üyelerinin bazıları iktidara karşı sert bir siyasetin benimsenmesi gerektiğini savunmuşlar (Zafer, 13 Mart 1950), fakat partinin daha çok üst kadroları yumuşak bir üslubun taraftarı olduklarını 10 Ocak'ta yapılan İstişare Kongresi'nde olduğu gibi yine bu kongrede de tekrarlamışlardır. DP Genel Başkanı Bayar da her fırsatta gerçekleştirdiği toplantılarda siyasette şiddet dilini benimsemediklerini (Akşam, 3 Nisan 1950), iktidarın kışkırtmalarına rağmen onlara karşılık verilmeyeceğini belirtmiştir (Akşam, 20 Nisan 1950). Bayar, Kastamonu'da yaptığı konuşmada hükûmetin mali politikasını şiddetle eleştirerek ülkenin iflas tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını belirtmiştir. Ayrıca Atatürk devrimlerinin ayırt edilmeksizin korunacağını, dış politikada ise hükûmet ile aynı düşüncede olduklarını belirtmiştir (Akşam, 1 Mayıs 1950). Bayar bir başka konuşmasında da işçi sorunlarına karşı ilgisiz olmadıklarını dile getirmiştir. Bu doğrultuda iktidarın vesayeti altında olan işçilere medeni ülkelerdeki gibi grev hakkının tanınacağını ifade etmiştir (Akşam, 3 Mayıs 1950).

İşçilere grev hakkının tanınması bağlamında iktidar ile muhalefet aynı düşüncede olmuşlardır. Yani iktidarda iken grev hakkını kanunlaştırmayan CHP'liler 10 yıllık DP iktidarında sürekli işçilere grev hakkının verilmesi

gerektiğini savunmuşlardır. DP'liler ise muhalefette iken grev hakkının işçilere verilmesini istemelerine rağmen iktidarları boyunca işçileri bu haktan mahrum etmişlerdir.

Demokratlar seçim propagandaları sırasında partiye yönelik kışkırtmalara karşı önlemler almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Bayar, milli birliği bozacak ve halkın huzurunu bozabilecek her türlü teşebbüse karşı olduklarını söylemiştir (Ulus, 20 Nisan 1950).

Seçim propaganda faaliyetlerine sadece siyasetçiler değil, dönemin bazı gazeteleri de doğrudan katılmıştır. CHP'ye yakınlığıyla bilinen Ulus gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, CHP'nin seçim harcamalarına ilişkin DP'lilerin eleştirilerine oldukça sert sözleri içeren yazısında şu ifadelerde bulunmuştur:

“Mahut baskı teranesi çatlak bir zurna cansızlığı ile arı ısırp kulakları tırmalarken şimdi yeni bir hücum inzılam etmeye başladı. Halk Partisi muazzam masraflara girişmiş, her tarafa hesapsız paralar gönderiyor ve bunların hiçbir tarafa kaydedilmeksizin parti müfettişleri tarafından sarfedilmesine izin veriyormuş. Seçimin masrafsız yapılabileceğini ihtimal vermek çok safderunluk olur. Fakat sarfedilen paraların rey satın almaya tahsis edilmesi katiyen tecviz edilemeyecek bir fena hareket teşkil ettiğine şüphe edilemez. Seçimlerin bu çirkin şeklini en evvel, pek tabii bir hareket etmiş gibi bahis mevzu eden zat, Demokrat Parti şeflerinden Adnan Menderes olduğunu unutuyoruz.” (Ulus, 5 Mayıs 1950).

Yalçın, eğer parayla oy satın alma davranışı doğru ise kesinlikle tasvip edilmeyeceğini de kesin bir dille ortaya koymuştur. Yine gazetenin bir başka yazarı Peyami Safa'nın muhalefeti “tecrübesiz” ve “etkisiz” olarak yorumlayan “Yaşını Unutan Muhalefet” başlıklı yazısı çıkmıştır. Peyami Safa yazısında; muhalefetin başındaki kişilerin önemli şahsiyetlerden oluştuğunu hatta onlarla övündüğünü, fakat bu gibi kimselerin sayısının 10 kişiyi bile bulmadığını belirttikten sonra geriye kalanlarının ise amatör kalabalıklardan meydana geldiğini, muhalefetin yeni öğrencileriyle “politika bebekleri” olduklarından söz etmiştir (Ulus, 7 Ocak 1950). CHP üst yönetiminden birkaç kişi hariç (örneğin Grup Başkanvekili Hilmi Uran) CHP'li kimlikleriyle dikkati çeken dönemin yazarları da DP yöneticilerinin tecrübesiz olduklarını dile getirmiş ve yazılarında DP'nin seçimde başarılı olamayacaklarından emin gibidirler. Hatta muhalefeti küçük gören bir anlayışa sahiptirler. Fakat ortaya çıkacak seçim sonucu sadece CHP yöneticileri için değil, dönemin yazarları için de sürpriz olmuştur.

CHP yönetimi 15 Nisan 1950 tarihinde resmî olarak seçim propaganda faaliyetlerine başladıktan sonra 27'sinde seçim beyannamesini yayımlamıştır (Göktürk, 2012: 178; Ensar, 2010: 37) Beyannamede; yeni kabul edilen seçim

kanunu ile seçimlere ilişkin her türlü şüphe ve tereddüdün ortadan kaldırıldığı, seçimin yargı kontrolü altında yürütüleceği ifade edildikten sonra “*laik cumhuriyet esaslarına*” uygun bir anayasa değişikliğinin olacağına değinilmiştir. Ayrıca köylü ve çiftçinin kalkınması için makineleşmeye önem verileceği, özellikle köylerde ilköğretim okullarının yapımına devam edileceği; yine köylerin yol, su gibi ihtiyaçlarının giderileceği, köylü için tarım sigortasının getirileceği, sıtma ve veremle mücadelenin etkin bir şekilde sürdürüleceği yer almıştır (Akşam, 27 Nisan 1950; Ulus, 28 Nisan 1950; Göktürk, 2012: 178-179)¹². Belirtilenlerin dışında Atatürk ilkeleri olarak bilinen altı okun da anayasadan çıkarılacağı beyannamede bulunmaktadır (Ensar, 2010: 37).

CHP'nin seçim beyannamesi iktidar nezdinde mükemmel ve yapıcı bir program, muhalefet de ise kuru vaatlerden ibaret olarak görülmüştür (Akşam 29 Nisan 1950). Ulus gazetesi de beyannameye dair halkın refahı ve ülkenin kalkınması için rasyonel bir program olduğunu ifade etmiştir (Ulus, 28 Nisan 1950).

27 Nisan'da CHP'nin açıkladığı seçim beyannamesinin üzerinden 10 gün geçtikten sonra ve seçimlere bir hafta kala DP beyannamesini 8 Mayıs'ta yayımlamıştır (Göktürk, 2012: 179; Ensar, 2010: 37). İktidarı eleştirmekle başlayan beyannameye¹³ göre ülkede iktisadi politika yönünden köklü bir değişiklik gerçekleştirilemediği gibi iktidarın böyle bir niyeti de bulunmamaktadır. Özellikle uygulanan devletçilik politikası köylüyü daha çok devlete bağlı bir hâle getirmiştir. Nüfusun yüzde 80'den fazlasının köylerde yaşadığı düşünülürse kalkınma ancak köylünün refahının sağlanmasıyla gerçekleşebilecektir. Bu anlamda alınacak tedbirler ne ise tamamen bunlara yoğunlaşmalı ve köylünün imkânları arttırılmalıdır. Beyannamede köylünün kalkınması dışında devletin mali yükünün azaltılmasının gerekliliğine, yolsuzluklara, akaryakıtın pahalı olmasına da değinilmiş ve bütçe dengesinin mutlaka sağlanması gerektiği de ifade edilmiştir. Bunun için devlet sıkı tasarruf uygulamalı, buradan elde edilecek kaynak verimli kullanılmalıdır. Özel teşebbüsü aksatan bürokratik engeller de ortadan kaldırılmalıdır (Akşam, 9 Mayıs 1950). Genel olarak beyannamede ülkenin kalkınması ve iktisadi sorunların çözümüne ağırlık verilmiştir.

¹² CHP'nin seçim beyannamesinin tam metni için bkz. (Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980), 2022: 141-148).

¹³ DP'nin seçim beyannamesinin tam metni için bkz. (Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980), 2022: 149-154).

CHP ve DP'nin seçim beyannameleri; CHP'de “Tek Adam” isnatlarına karşı “Takdir Milletimizindir”, DP'de ise seçim propagandaları sırasında sıklıkla dile getirdikleri “millet” vurgusuna dayanılarak daha sonraları bir slogan hâline dönüşecek olan “Söz Milletindir¹⁴” ile bitirilmiştir (Göktürk, 2012: 179; Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980), 2022: 148, 154; Benhür, 2007: 67).

DP dışında diğer muhalefet partilerinden MP'nin önde gelenlerinden Sadık Aldoğan ve Ahmet Oğuz Ankara İl Kongresi'nde yaptıkları konuşmalarda iktidarı eleştirmişlerdir. Aldoğan, Dünya İnsan Hakları Beyannamesi'ne atıfta bulunarak insan haklarının Türkiye'de uygulanmadığını ifade etmiştir. Bayur ise iktidarın gücünü kaybetme korkusundan muhalefete çok baskı uyguladığını ifade etmiştir. Oğuz da bütçeyle ilgili eleştirilerde bulunmuştur. Oğuz'a göre 1,5 milyar liranın yarısının ödenek, ikramiye ve bunun gibi başlıklar altında belli bir zümreye aktarıldığını belirtmiştir. Ayrıca bu zümrenin bütçeye “kene” gibi yapıştığını söylemiştir (Akşam, 17 Şubat 1950). Partinin kurucularından Yusuf Hikmet Bayur muhalefetin seçim devresinde iktidara karşı birleşmesi gerektiğinden bahsetmiştir (Akşam, 4 Nisan 1950).

Siyasi partiler içerisinde seçim beyannamesini en erken yayımlayan MP olmuştur. Partinin Onursal Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak imzasıyla 2 Nisan 1950 tarihinde yayımlanan beyannamenin sonunda şu ifadeler yer verilmiştir:

“Türk Milleti!

...Tarihimizde iyiye veya daha da fenaya doğru gidişi tespit edecek olan 14 Mayıs gününde, yurdun refah, hürriyet ve saadete kavuşması için Allah'ın yardımı ile ve senin en karanlık günlerde gevşemiş olan iraden sayesinde çok esash bir adımın atılacağına inanıyoruz. Bunu elde etmek için savaşlarda gösterdiğin kahramanlığı medeni sahada sandık başında da göstermen yeter.” (Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980), 2022: 161; Akşam, 9 Nisan 1950; Akıncı, 2021: 101)¹⁵.

Seçimler nedeniyle CHP ve DP arasındaki rekabet giderek artarken, Fevzi Çakmak'ın vefatı iki parti arasında havanın yumuşamasına neden olmuştur. Fakat cenaze sırasında bir grup, CHP'nin aleyhinde sloganlar atmış ve tekbir getirmişlerdi. Bu durum CHP'liler tarafından irticai faaliyet olarak değerlendirilmiştir. Olayların çıkmasıyla Başbakan Şemsettin Günaltay ve DP

¹⁴ Antalya'dan seçilen DP milletvekilleri Ankara'ya uğurlanırken partililer, milletvekillerine; “Yeter Söz Milletindir” ve “Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir” sözlerinin yazılı olduğu büyük bir buket vermişlerdir. Bkz. (Özer, 2021: 275).

¹⁵ “Türk Milleti” başlığıyla başlayan beyannamenin tam metni için bkz. (Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980), 2022: 156-161).

Genel Başkanı Celal Bayar görüşmüştür. Bayar olaylardan rahatsızlık duyduğunu ifade etmiş, seçimlerin huzur ve güven içerisinde geçmesi için hükûmeti destekleyeceklerini belirtmiştir (Turp, 2018: 685). MP, Çakmak'ın vefatı nedeniyle ölümünden 40 gün sonra adına mevlidin okunması gerekirken sürenin daha öne 11 Mayıs'a çekilmesi (Koçak, 2017: 95) yani seçim öncesine alınması, iktidarın hemen bir komisyon kurmasına neden olmuştur. İçişleri Bakanı Mehmet Emin Erişgil'in de olduğu dört bakandan oluşan komisyon tarafından tedbirler alınmıştır. Hükûmet yetkililerine göre hisler canlı tutularak, cenaze gününde yaşananların bir benzeri olabilir; böylece İstanbul'daki seçimler de sakin bir ortamda gerçekleşmeyecektir. Bayur ise partisinin bir irtica hareketinde bulunacağına ilişkin isnatları reddetmiştir (Akşam, 21 Nisan 1950)¹⁶.

Yeni kabul edilen seçim kanununa göre adaylara iki ayrı yerden milletvekili adayı gösterilme imkânı tanınmıştır. İnönü'nün Ankara dışında ikinci bir ilde daha aday olması parti yönetimince istenmiştir. Bu doğrultuda Konya'dan gelen heyet, İnönü'nün şehirlerinden aday olmasını talep etmiş, fakat heyet olumlu ya da olumsuz herhangi bir cevap alamadan geri dönmüştür (Erim, C. I, 2005: 425). Ayrıca Malatya'dan da 50 kişilik bir heyet aynı istekte bulunmuştur (Ulus, 21 Şubat 1950). Malatya'dan gelen heyet de öncekilerle benzer bir durumla karşılaşmıştır. Fakat Malatyalılar daha sonra 65 kişilik bir heyetle yeniden İnönü'nün huzuruna çıkmışlardır. Bu kez İnönü'nün adaylığı konusunda ümitlenen heyetin Malatya'ya dönmesinden kısa bir süre sonra 14 Mart 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İnönü hem Ankara hem de Malatya'dan adaylığını açıklamıştır (Özer, 2020: 307; Turp, 2018: 681). Milli Mücadele'nin önemli simalarından biri olan Ali Fuat Cebesoy da CHP'den istifa etmiş (Hürriyet, 27 Mart 1950) ve DP listesinden bağımsız aday olmuştur. Cebesoy dışında aday olanlar içerisinde Hamdullah Suphi Tanrıöver, Halide Edip Adıvar¹⁷, Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi gibi şahsiyetler de vardı (Turp, 2018: 681). Buna karşın CHP'de Burhan Felek, Refet Bele, Nakiye Elgün gibi önemli isimler yer almamıştır

¹⁶ Mareşal Fevzi Çakmak 10 Nisan 1950 tarihinde vefat etmiştir. Oldukça kalabalık bir topluluk tarafından cenaze merasimi gerçekleştirilmiştir. Çakmak'ın ölüm haberinin alınmasına rağmen radyoda matem müziğinin çalınmaması, dolayısıyla normal yayımlara devam edilmesi, özellikle muhafazakâr seçmende tepkiyle karşılanmıştır. Bkz. (Koçak, 2017: 93-94; Us, 2012: 688).

¹⁷ Halide Edip'in eşi Adnan Adıvar'ın isteği hem CHP hem de DP'den aynı anda listeye girmektir. Fakat Adıvar'ın bu talebi her iki parti tarafından kabul görmemiştir. Bkz. (Us, 2012: 688-689).

(Akşam, 10 Nisan 1950)¹⁸. İnönü İzmir'de gerçekleştirdiği seçim konuşmasında; aday listeleri belirlenirken kadınları ön plana çıkardıkları için dünyanın takdirini kazandıklarını, böylece devrimlere bağlı kalınarak kadın hayatı ve haklarına ilişkin yeni ufukların açılmasına imkân verdiklerini belirtmiştir (Akşam, 5 Mayıs 1950). DP 24 Nisan 1950 tarihinde milletvekili aday listesini açıklamıştır. Menderes, Aydın ve İstanbul'dan aday olmuştur (İnan, 2021: 433).

1950 genel seçimlerinden CHP 300, DP ise 250 milletvekili kazanmayı hedeflemiştir (Hürriyet, 7 Nisan 1950). CHP'liler genel seçimleri kaybetmeyi akıllarından dahi geçirmemişlerdir. Zira düzenledikleri mitinglere halk oldukça rağbet göstermektedir. İstanbul mitinginde Vali Fahrettin Kerim Gökay kalabalığı işaret ederek İnönü'ye; “*İşte Paşam İstanbul*” demiştir. Hâlbuki meydanlardan toplanan halkın birçoğu DP'yi destekleyenlerden oluştuğu seçimlerden sonra anlaşılacaktır (Göktürk, 2012: 183; Yıldırım, 2004: 134). CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran da hatıralarında; Kütahya, Balıkesir, İzmir, Manisa, Bursa, İstanbul gibi yerlerde yapılan mitinglerinde oluşan “*muazzam*” kalabalık ve İnönü'ye olan sevgi karşısında partililerde seçimin kaybedilmeyeceği zannının oluştuğunu yazmıştır (Uran, 1959: 562-563).

1.1.2. Seçim Sonuçları ve Tepkiler

14 Mayıs 1950'deki genel seçimlere halk yoğun ilgi göstermiş ve (Akşam, 14 Mayıs 1950) seçimlerin büyük bir olgunluk içerisinde gerçekleşmesi siyasi çevreleri memnun etmiştir (Hürriyet, 15 Mayıs 1950). Seçimleri DP ezici bir çoğunlukla kazanmıştır (Milliyet, 15 Mayıs 1950; Ulus, 15 Mayıs 1950; Cumhuriyet, 15 Mayıs 1950). İnönü, Ankara'dan değil de Malatya'dan seçilmiş, CHP'nin seçilemeyen adayları arasında Şemsettin Günaltay, Vedat Dicleli, Şükrü Saraçoğlu, Tevfik Fikret Sılay, Sadi Irmak gibi partinin üst düzey yöneticileri yer almıştır (Hürriyet, 15 Mayıs 1950; Milliyet, 16 Mayıs 1950; Son Telgraf, 16 Mayıs 1950).

1950 genel seçimlerinde toplam 487 milletvekilliği için 8.905.743 seçmenden 7.953.085'i oy kullanmıştır. Katılım oranı yüzde 89,3 olmuştur. DP

¹⁸ CHP yöneticileri, milletvekili adaylarının belirlendiği sırada görüş ayrılıklarının olabileceğini fakat bütün bunların geride bırakılıp seçimlerin kazanılması için çalışılması gerektiği yönünde parti teşkilatlarını uyarmıştır. Bkz. (BCA, nr. 490-1 -0-0/10-55-8).

4.391.694 ile oyların yüzde 55,2'sine sahip olmuş ve 416 milletvekili, CHP 3.148.626'yla yüzde 39,6 oranla 69 milletvekili, CHP dışında diğer muhalefet partisi MP de 368.537'yle yüzde 4,6 ile sadece 1 milletvekili elde etmiştir. Bağımsızlar da 44.537'yle yüzde 0,6 oranla 1 milletvekiliyle mecliste yer almıştır (*Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, 2012: 25)¹⁹.

Seçim sonuçlarına göre DP ile CHP arasında 1 milyondan biraz fazla oy olmasına rağmen seçim sistemi gereği milletvekili sayısı bakımından demokratlar CHP'den neredeyse 6 kat fazla milletvekili çıkarmıştır. DP yöneticilerine göre CHP'nin muhalefet için hazırladığı tuzağa kendisi düşmüştür (Sarol, C. 1, 2014: 108-109)²⁰.

CHP'liler seçim sonuçlarını tam bir sürpriz olarak yorumlamış, fakat milletin kararına saygı duyduklarını her fırsatta dile getirmişlerdir (Ulus, 16 Mayıs 1950). Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'e göre iki parti arasında ortaya çıkan oy farkı şaşırtıcıdır ve CHP seçimlerden mutlak yenilgiyle ayrılmıştır (Erim, C. I, 2005: 448). CHP Genel Başkanvekili Uran da partinin aldığı oy oranının meclisteki temsil sayısı bakımından karşılığını vermese de bu durum seçim sisteminin bir sonucudur. Uran "çoğunluk" adı verilen sistemi "ya hep ya hiç" olarak tanımlamıştır. Uran da aynen Erim gibi CHP'nin seçimi kesinlikle kaybettiğini belirtmiştir (Uran, 1959: 554). Ticaret Bakanı Vedat Dicleli de seçimlerle ilgili gazetelere verdiği beyanatta milletin arzusunun tecelli ettiğini ve bundan sonra muhalefette yer alarak ülkeye hizmet edeceklerini ifade etmiştir (Akşam, 17 Mayıs 1950).

Seçim sonuçlarına yönelik DP Genel Başkanı Bayar'ın ilk tepkisi 1946 ile 1950 genel seçimlerini karşılaştırmak olmuştur. İki seçim arasında çok büyük farklar bulunduğunu, 1950 seçimlerinde görevli idari amirlerin anlayışında büyük ilerlemeler kaydedildiğini belirtmiştir. Ayrıca seçime ilişkin bazı şikâyetler olsa da bunların önemsiz sayılabilecek oranda olduğunu ifade ederek sözlerinin devamında; "1946 seçimleri sırasında teşkilattan gelen telgrafları açarken elimiz

¹⁹ 1950 genel seçimlerinde CHP'nin birinci olarak çıktığı iller Sinop, Trabzon, Hatay, Kars, Erzincan, Malatya, Bingöl, Bitlis, Van ve Hakkari olmuştur. Bkz. (Koçak, 2017: 146).

²⁰ CHP'liler seçimi kaybettikten sonra seçim sistemini eleştirmeye başlamışlardır. Eğer nispi sistem uygulanmış olsaydı, iktidar ile muhalefet arasındaki fark önemli ölçüde azalarak DP 261, CHP 195, MP 15 ve Bağımsızlar da 16 milletvekili kazanmış olacaktı. Bkz. (Toker, C. 1, 2020: 218). Dolayısıyla demokratlar basit çoğunluk sistemi nedeniyle almış oldukları oylardan daha fazla mecliste milletvekili kazanmışlardır. Bkz. (FO, nr. 371/95267).

titriyordu. Çünkü hemen hemen hepsinden kötü haberler geliyordu. Kimi yerde baskı yapılmış, halk dövülmüş, kimi yerde seçime fesat karıştırılmıştır.” cümlelerini kullanmıştır (Akşam, 15 Mayıs 1950). Menderes de seçim sonuçlarına ilişkin değerlendirmelerinden ilkinde, *“Artık Halk Partisi yoktur, artık Halk Partisi ölmüştür...”* ifadesini kullanmıştır (Aydemir, 2020: 225).

Milliyet yazarlarından Ali Naci Karacan seçim sonuçlarını değerlendirirken milletin kararını verdiğini ve artık CHP’nin istenmediğini (Milliyet, 15 Mayıs 1950) ifade etmiş, birkaç gün sonraki yazısında da 1946 genel seçimlerine göndermede bulunarak milletin bir nevi tepkisini 1950’de gösterdiğini aktarmıştır (Milliyet, 17 Mayıs 1950). Akşam gazetesi de seçimleri kaybeden İnönü’nün milletin iradesi karşısında sıradan bir vatandaş olarak siyasi mücadeleye devam edeceğine yer vermiştir (Akşam, 16 Mayıs 1950).

CHP yönetimi iktidarı devretmeyi düşünürken (Türk Sesi, 17 Mayıs 1950; Ulus, 17 Mayıs 1950) diğer taraftan partinin muhalefet anlayışının prensiplerini belirlemeye çalışmıştır. Akşam gazetesi CHP’nin muhalefet esaslarını şöyle aktarmıştır: *“Şahsiyetle uğraşmayacağız, söz ve tenkit hürriyetinde dokunulmazlık isteyeceğiz, toleransımız vardır ve tolerans bekleyeceğiz, kafalarımızın vazifesini kafalara, gönüllerin borcunu gönüllere tanıyarak olur olmaz meselelerde birbirimize karışmayacağız...”* (Akşam, 18 Mayıs 1950).

İnönü, CHP Divan Kurulu’nda yaptığı konuşmada; muhalefette iken demokrasinin yerleşmesi için üzerlerine düşen görevi layıkıyla yapacaklarını belirtmiştir (Cumhuriyet, 26 Mayıs 1950). Yine İnönü yıllar sonra partisinin Kasımpaşa Ocağı’nda yaptığı konuşmada; 1950 genel seçimlerine atıfta bulunarak seçimlerin fırtınalı, gürültülü geçtiğini ama CHP’nin 27 yıllık uzun bir iktidarından sonra kendilerinin DP’den daha iyi bir parti olmalarına rağmen kendilerini millete anlatamadıklarından iktidarın kaybedildiğini ve ülkenin demokrasi hayatında tecrübeler edindiğini dile getirmiştir (Akşam, 20 Eylül 1953).

1950 genel seçimlerinden sonra 300’e yakın üniversiteli genç, İnönü’yü ziyaret ederek kendisiyle beraber olduklarını söylemişlerdir (Vakit, 19 Mayıs 1950). Seçimi kaybetmelerine rağmen ülkenin değişik yerlerindeki CHP parti teşkilatlarının merkeze gönderdikleri yazılarda da İnönü’ye olan bağlılıklarını bildirmişlerdir (BCA, nr. 490-1-0-0/10-55-2).

Cumhurbaşkanlığı makamını bırakacak olan İnönü, ana muhalefet parti lideri sıfatıyla çalışmalarına başlamış (BCA, nr. 490-1-0-0/10-55-21; Cumhuriyet,

20 Mayıs 1950), Türk milletine şükran duygularını ifade ettikten sonra seçimlerde yüzde 40 oyla ana muhalefet parti başkanı olarak kendisine ağır bir görev verildiğini ve yeni görevinin de çok değerli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca seçilmese de Ankaralılarına teşekkür ettikten sonra kendisini meclise taşıdığı için Malatyalı hemşerilerine minnet duygularını ifade etmiştir (Ulus, 23 Mayıs 1950; Akşam, 23 Mayıs 1950). CHP milletvekilleri devlet başkanlığı görevi sona erecek olan İnönü'yü ayakta selamlayarak ona karşı saygılarını göstermişler (Ulus, 23 Mayıs 1950), aynı zamanda Başbakanlığı sona eren Günaltay da iktidarı devrederken ülkede huzur ve mutluluğun, dışarıda ise ülkenin güven ve saygınlığının devam etmesi temennisinde bulunmuştur (Ulus, 21 Mayıs 1950).

Esasen demokratlar, seçimleri kaybettikten sonra İnönü'nün iktidarı devretmesinden pek emin değillerdir. Hatta DP'lilerin gözünde “*diktatör*” olarak görülen biri kendi isteğiyle iktidarı bırakabilecek midir? Üstelik bazı üst düzey askerî personelin İnönü'ye giderek kendisini destekleyeceklerini bildirdikleri yönünde duyum alınmışken İnönü'nün yönetimi devretmesi önemli bir olaydır. Çünkü hiçbir “*diktatör*” kendi isteğiyle iktidardan ayrılmamıştır (Nutku, 1979: 64). Bu durum demokratların -en azından bazılarının- akıllarında yer alan İnönü imajının doğru olmadığının kanıtı gibidir. Zaten seçimlerden sonra yetki devri oldukça sakın geçmiştir. Böyle olmasında İnönü'nün katkısı yadsınamaz derecede çoktur. Demokratlar ise iktidara gelirken muhalefeti tasfiye ve mağdur etmeyeceklerinin teminatına defalarca söylemlerinde yer vermiştir (FO, nr. 371/95267)²¹. İnönü, 1950 genel seçimlerinden önce “*Sonuç ne olursa olsun kadere boyun eğmek gerekecek*” demiş, seçim neticelendikten sonra 11 yıl, 6 ay, 3 gün süren Cumhurbaşkanlığı makamından ayrılırken yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“Kurduğumuz rejimin iktidar değiştirme geleneğini elimizle yerleştirdik. Şimdi muhalefet yapmanın örnek geleneklerini kuracağım. Gücüm ve yaşama sürem yeterse, yine iktidara geldiğimizde, hükûmeti yetişmiş ve yetişecek arkadaşlara kurduracağım. Kendim siyasal yaşamdan çekileceğim... İşbaşına gelmeyeceğim diyorum amma, koşullar olağanüstü bir durum alırsa, örneğin gelecek hükûmetin yaptıklarını düzeltmek, yıkımlarını onarmak zorunluluğu ile işbaşına gelmiş olursak bu, benim için sorumluluk almak konusunda bir zorunluluk yaratabilir!”

²¹ ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yayımladığı bildiride, Türkiye milletinin yöneticilerini bizzat seçtiği ifade edilmiş ve bu durumun gerçekleşmesinde İnönü'nün büyük bir rolü olduğu dile getirilmiştir. Bkz. (Türk Sesi, 18 Mayıs 1950).

Bu sözlerle İnönü, siyaseti bırakmayacağını işaretini vermiş, partililere gelecek için umut aşılamış ve yeni dönemde muhalefetin başında görevini sürdüreceğini belirtmiştir (Turan, 2003: 312).

İnönü demokrasi ile yönetilen ülkelerde olduğu gibi beklenen bir davranış sergileyerek sorumluluğunu yerine getirmiş ve CHP olarak çok partili hayata geçişin sağlanmasında öncü olduklarını belirtmiştir. Ayrıca İnönü, 27 yıllık iktidar deneyiminden sonra artık nasıl bir muhalefetin gerçekleştirilebileceğinin örneğini sunmaya geldiğini açıklamıştır. Çünkü İnönü'ye göre bunu sadece kendileri sağlayabilirdi. Bir muhalefet partisi olarak sürdürülen başarılı faaliyetlerden sonra yeniden iktidar olacaklarını ve ardından siyaseti bırakacağını dile getirmiştir. Dolayısıyla ülkenin kurucu partisi olarak iktidar ile muhalefet usullerini sadece CHP ülkeye yerleştirebilecektir. Diğer partiler bu özellikleriyle tecrübesizdirler.

Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman'ın "*İsmet İnönü'ye Tebrik Mektubu*" adlı yazısında; İnönü'nün Millî Mücadele Dönemi'ndeki başarılarından bahsettikten sonra Cumhurbaşkanlığı makamını bırakırken küçülmeyeceğini, millet nezdinde yükseleceğini belirttikten sonra muhalefet lideri olarak sürdüreceği siyasi hayatının en verimli, faydalı ve heyecanlı dönemi olacağını ifade etmiştir (Şimşek, C. 1, 2021: 422).

Milliyet gazetesinin yazarı Bedii Faik Ankara'da CHP iktidarının son Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'le bir mülakat gerçekleştirmiştir. Yapılan mülakat genellikle seçimlerin neden kaybedildiği ve CHP'nin muhalefette nasıl bir siyaset izleyeceği üzerine olmuştur. Erim'e göre halk değişim istediğinden dolayı CHP seçimleri kaybetmiştir. CHP'nin nasıl bir muhalefet yolu izleyeceğine ilişkin sorusuna da DP'nin 1946 yılından itibaren yaptığı muhalefet anlayışından farklı olarak küçük meseleleri parmağına dolayan, bahaneler uyduran muhalefetten ziyade programlarına aykırı olan durumları dile getiren bir anlayış içerisinde olacaklarını belirtmiştir. Özellikle kişiler üzerinden değil de prensipler çerçevesinde bir muhalefet anlayışının benimseneceğini ifade etmiştir. DP'nin seçim vaatlerine de değinen Erim, yerine getirilmesi mümkün olmayan vaatler olarak görmüştür. Bu nedenle halk nezdinde giderek ilgisini kaybetmiş bir iktidar döneminin yaşanacağı tahmininde bulunmuştur (Akşam, 25 Mayıs 1950).

Ulus gazetesinden Peyami Safa da Erim'in düşüncelerinin destekler mahiyette "*Laftan İşe*" isimli bir makale kaleme almıştır. DP'nin kurulduğu günden itibaren çok büyük vaatlerde bulunduğunu, artık iktidarda oldukları için

vaatlerini eyleme geçirme zamanının geldiğini ama bunun mümkün olmayacağını yazmıştır (Ulus, 25 Mayıs 1950). Yine aynı gazetenin başyazarı ve CHP Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın ise “*Talihli Hükümet*” başlığı altındaki yazısında İnönü’nün düşüncelerine benzer ifadeler kullanmıştır. Yalçın; muhalefetin iktidarı denetleme görevini yürüteceğini, onlara yol gösterileceğini, ülke yararına olabilecek her durumda destekleneceklerini belirtmiştir. Ayrıca yeri geldiği zaman iktidarın yaptığı yararlı işlerden dolayı onları takdir etmekten geri kalınmayacağını ifade etmiştir (Ulus, 27 Mayıs 1950). Dolayısıyla CHP’lilere göre DP’nin muhalefette yaptıklarının aksine yapıcı bir muhalefet anlayışını benimseyeceklerini dile getirmişlerdir.

Vakit yazarlarından Asım Us da “*Zaferden farksız bir mağlubiyet*” başlığı altında CHP’nin 1950 genel seçimlerini kaybetmesi sonucunda genel başkanının Cumhurbaşkanlığı makamından çekilmesinin demokrasi davasının olumlu anlamda yürümesi bakımından CHP’liler adına kaydedilecek bir zafer olarak kabul edilmesinin uygun olacağını söylemiştir (Vakit, 17 Mayıs 1950).

İngiliz Büyükelçiliği’nin Dışişlerine gönderdiği Türkiye’ye ilişkin 1950’ye ait yıllık raporda, CHP’nin seçimi kaybetmesinin ya da diğer bir söylemle DP’nin kazanmasının başlıca nedenleri; hayat pahalılığı ve CHP’nin katı bürokratik uygulamaları olarak belirtilmiştir (FO, nr. 371/95267). Özellikle DP’ye oy veren kesime bakıldığında bu durumu görmek mümkündür. Köylüler, işçilerin büyük çoğunluğu, özel sermaye sahibi sanayicilerin yanı sıra az da olsa memur sınıfının bir kısmı DP’ye oy vermişlerdir. Aslında bazı basın organlarının DP’yi desteklemelerindeki amaç; CHP’nin baskıcı siyasetinden ve ülkeyi ekonomik sıkıntılardan kurtaracak DP’nin özgürlükçü siyaset anlayışı ve uygulanacak yeni ekonomik tedbirlere duyulan güvenden kaynaklanmıştır (Koçlar-Özduğrun, 2017: 275)²².

Seçimleri kazandıktan sonra demokratlar yayımladıkları beyannamede; iktidar değişikliğinin vatandaşlar arasında huzursuzluğa yol açmaması için büyük çaba gösterileceğine ve hükümetin ilk olarak basın ve af kanunlarını ele alarak,

²² Yalnız MP’ye yakınlığıyla bilinen Kudret gazetesi ise “*Türkiye’de ilk defa baskısız ve hilesiz bir seçim gördü.*” cümlesini kullanmış, seçim sonuçlarından DP’nin başarıyla ayrılmasını olumlu karşılamasına rağmen kısa bir süre sonra iktidarın MP’ye olan davranışlarından dolayı fikri değişmiştir. Bkz. (Şimşek, C. 1, 2021: 422; Koçlar-Özduğrun, 2017: 277).

antidemokratik kanunların yürürlükten kaldırılacağına değinilmiştir (Cumhuriyet, 19 Mayıs 1950; Hürriyet, 19 Mayıs 1950).

IX. Dönem TBMM 22 Mayıs 1950 tarihinde (Kudret, 22 Mayıs 1950) meclisin en yaşlı üyesi CHP Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın Başkanlığı'nda açılmıştır (Güngör, 2004: 69; Hayta-Kırış, 2020: 326)²³. Meclisteki ilk tartışmalar yeni hükûmetin programı üzerine olmuştur. Programa yönelik yapılacak eleştirilerin iktidar tarafından sakın bir şekilde dinlenecek ve CHP'nin yöntemlerine başvurulmayacaktır. Örneğin iktidara yöneltilen eleştirileri susturmak için sıra kapaklarına vurularak gürültü çıkarılmayacaktır (Cumhuriyet, 22 Mayıs 1950).

CHP Genel Başkanı İnönü, meclis açıldıktan sonra partiye gönderdiği bildiride; Cumhurbaşkanlığı görevinin sona erdiğini, CHP Genel Başkanlığı'na ise resmen başladığını, görevlerinin de iktidarı gözetlemek ve iktidarın davranışlarını kontrol etmek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ülkedeki birlik ve beraberliğinin siyaset dâhil her şeyin üstünde tutulacağını ifade etmiştir ((BCA, nr. 490-1-0-0/10-55-22; Akşam, 24 Mayıs 1950; Ulus, 24 Mayıs 1950; Vakit, 24 Mayıs 1950)²⁴. İnönü'nün mecliste CHP'li milletvekillerine hitaben konuşmasında yine benzer sözleri tekrarlamış ve şimdiden dört yıl sonraki seçimlere hazırlanarak, milletin takdirini kazanma amacı içerisinde olacaklarını söylemiştir (Vakit, 25 Mayıs 1950).

1950 genel seçimlerinden sonra Meclis Başkanlığı'na Refik Koraltan'ın seçilmesinin²⁵ ardından sıra cumhurbaşkanını seçmeye gelmiştir. 1924 Anayasası'na göre her seçim döneminde cumhurbaşkanı, TBMM üyeleri arasında seçilmekteydi. Bu doğrultuda İnönü Cumhurbaşkanlığı makamından ayrıldıktan sonra yerine geçecek kişinin seçilmesi gerekmektedir (Demirel, 2021: 103).

²³ 1922'de İstanbul'da yargılanan gazeteciler içerisinde Hüseyin Cahit Yalçın da bulunmaktaydı. Yalçın'ı yargılayan mahkeme üyelerinden biri de Refik Koraltan'dır. Yargılama sırasında Koraltan'ın iddialarına karşı Yalçın: “*Bir gün ben o yere geleceğim ve seni muhakeme edeceğim.*” cümlesini kullanmıştır. Koraltan ise hafif bir tebessümle karşılık vermiştir. Bkz. (Hayta-Kırış, 2020: 326). Fakat Hüseyin Cahit Yalçın yargılanacağını söylediği kişiye koltuğunu devretmiştir.

²⁴ İnönü, 1950 genel seçimlerinden sonra mayıs ayı sonunda yapılan kurultayda rakipsiz olarak bütün delegelerin oyuyla partinin başına geçmiştir. Kurultay sırasında İnönü'ye aşırı sevgi gösterilerinde bulunulmuş, İnönü her salona girişinde ayakta alkışlanmıştır. Başkan adaylarından Genel Başkanvekili Hilmi Uran ise tek oy almıştır. Onu da İnönü'nün kendisi “*gönül alma kabilinden*” vermiştir. Bu oy Uran tarafından mükafat olarak algılanmıştır. Böylece Uran'ın siyasi hayatı da bu gelişmeyle son bulmuştur. Bkz. (Uran, 1959: 577-578).

²⁵ Koraltan 2 çekimser ve 385 evet oyuyla TBMM Başkanı olmuştur. Bkz. (TBMMTD, D. IX, C. 1, 22 Mayıs 1950: 5-6; Türk Sesi, 23 Mayıs 1950). İnönü, Meclis Başkanı sıfatıyla Koraltan'ı makamında tebrik etmiştir. Bkz. (Nutku, 1979: 164). Koraltan'ın asıl niyeti cumhurbaşkanı olmaktı. Fakat partinin Genel Başkanı Celal Bayar'ı geçmek zordu. Bkz. (Kınalı, 2017: 376).

Demokratlar 1950 genel seçimlerini “beyaz ihtilal” olarak tanımladıklarından dolayı cumhurbaşkanı da sivil bir kişi arasından seçilmeliydi. Bu durumda Ali Fuat Cebesoy devre dışı kalmış, iki isim ön plana çıkmıştır. Bunlardan biri Celal Bayar diğeri ise Temyiz Mahkemesi Başkanlığı’na kadar terfi eden Halil Özyörük’tür. İki seçenek arasında Bayar tek aday olarak gösterilmiştir (Sarol, C. 1, 2014: 109-112). CHP’nin de adayı İsmet İnönü olmuştur. (Barutçu, 1977: 431). DP Genel Başkanı Celal Bayar 387 oyla Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı olmuş, diğer aday CHP lideri İnönü ise 64 oy almıştır (TBMMTD, D. IX, C. 1, 22 Mayıs 1950: 7).

Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra İnönü, Bayar’ı makamında ziyaret edip, bizzat tebrik edecektir. Ancak Bayar’ın İnönü’nün zahmet etmemesini, zaten kendisinin İnönü’yü evinde ziyaret edeceğini bildirmesi üzerine İnönü, Bayar’la görüşmemiştir. Dolayısıyla yeni Cumhurbaşkanı Bayar, İnönü’yü evinde ziyaret ederek teşekkürlerini bildirmiştir. 23 Mayıs akşamı 20.30’da gerçekleşen ziyaret sırasında İnönü, Cumhurbaşkanı Bayar’a başarı dileklerinde bulunduktan sonra tek isteğinin güven içerisinde çalışmak olduğunu belirtmiş, Bayar da bu isteğe olumlu yaklaşmıştır (Barutçu, 1977: 433-434; Hürriyet, 24 Mayıs 1950). Hatta Bayar, muhalefetin tam güvence altında çalışma şartlarının sağlanmasının hükûmetin görevleri arasında olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca görüşme sırasında İnönü, Bayar’a devlet başkanı olarak bilmesi gereken gizli bilgileri aktarmıştır (Toker, C. 1, 2020: 224).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar hükûmeti kurma görevini Adnan Menderes’e vermiştir²⁶. İlk Menderes hükûmetinin program esasları Cumhurbaşkanı Bayar’ın başkanlığındaki toplantıda belirlenmiştir (Hürriyet, 24 Mayıs 1950). Menderes, mecliste hükûmet programını okumadan önce genellikle geçmiş dönemleri eleştirmiş, hedefinde ise CHP Genel Başkanı İsmet İnönü olmuştur (FO, nr. 371/95267; *Adnan Menderes’in Konuşmaları*, C. 1, 1957: 7). Ardından hükûmet programını okumuştur. Programda; hayat pahalılığının önlenmesi, maliyetlerin azaltılması, üretimin arttırılması, iş sahalarının genişletilmesi, özel girişimlerin

²⁶ Başbakanlığını Menderes’in oluşturduğu hükûmet üyeleri şu isimlerden meydana gelmiştir: Adalet Bakanı Halil Özyörük, Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce, İçişleri Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu, Dışişleri Bakanı Mehmet Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Halil Ayan, Milli Eğitim Bakanı Avni Başman, Bayındırlık Bakanı Fahri Belen, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Hilmi Velibeşe, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nihat Reşat Belger, Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri Özsan, Tarım Bakanı Nihat Eğriboz, Ulaştırma Bakanı Tevfik İleri, Çalışma Bakanı Hasan Polatkan ve İşletmeler Bakanı Muhlis Ete’dir. Bkz. (TBMMTD, D. IX, C. 1, 22 Mayıs 1950: 9; Zafer 23 Mayıs 1950; Ulus, 23 Mayıs 1950; Kudret, 23 Mayıs 1950).

mümkün olduğunca desteklenmesi, hatta devlet işletmelerinin bir kısmının özelleştirilmesi, vatandaşlar arasında gelir vergi adaletinin sağlanması, bütün gümrük tarifelerinin yeniden gözden geçirilmesi, köylüyü topraklandırma politikasına devam edilmesi, tarıma ayrılan bütçenin arttırılması, kredi hususunda kooperatiflere daha fazla önem verilmesi, halihazırda olan orman kanununun yerine yenisinin çıkarılması, tasarruf sağlanması amacıyla gerekli olmadıkça devlet kamu binalarının yapılmaması, yeni sabit ve portatif hastaneler ile sağlık merkezleri kurulması, demokratik şartları içeren çağdaş eğitim mevzuatının hazırlanması, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, işçilere grev hakkının tanınması, hakimlerin hukuki durumunu belirleyen kanun hükümlerinin baştan gözden geçirilmesi, hâkim teminatının verilmesi, bir af yasa tasarısının hazırlanması, basın kanunu, Memurlara İlişkin Ceza Kanunu gibi anti demokratik hükümleri ihtiva eden belli başlı kanunların yeniden düzenlenmesi, millete mal olmuş inkılapların korunması, vatandaş hak ve hürriyetinin anayasal güvence ile teminat altına alan düzenlemelerin yapılması yer almıştır (TBMMTD, D. IX, C. 1, 29 Mayıs 1950: 24-32; Cumhuriyet, 30 Mayıs 1950).

CHP'nin içerisinden doğmuş olan demokratların programında sanayileşmeden ziyade tarımsal gelişmelere vurgu yapılmıştır. Ayrıca devlete ait sanayi teşekküllerinin aşamalı olarak özel sektöre geçmesi tasarlanmıştır. Ancak bu politikanın Türkiye gibi bir tarım ülkesinde dönüşüm sağlaması pek mümkün gözükmemektedir (FO, nr. 371/95267).

Hükûmet programının Menderes tarafından mecliste okunmasından sonra muhalefet partileri programı incelenmek için oylamanın bir gün sonraya bırakılmasını istemiş ve muhalefetin bu isteği DP'lilerce kabul edilmiştir (Cumhuriyet, 30 Mayıs 1950).

Hükûmet programı mecliste genel olarak olumlu karşılanmıştır. Hatta Menderes İnönü'yü eleştirmesine rağmen İnönü tarafından alkışlanmıştır. Yine de hükûmet programı üzerine yapılan konuşmalarda CHP olarak Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, eleştirilerini hükûmete yöneltmiştir. Barutçu eleştirilerini gelişigüzel sözlerden ziyade madde madde açık bir şekilde sıralamış (Hürriyet, 30 Mayıs 1950; Akşam, 30 Mayıs 1950; Akşam, 1 Haziran 1950) ve hükûmet programının güven vermediğini, iktidarın eski uygulamalarını örnek göstermesinin hükûmetin ileride karşılaşılabileceği başarısızlıklar için bir bahane olarak ortaya koyduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 1 Haziran 1950; Hürriyet, 1 Haziran 1950).

Ayrıca CHP çevreleri eski iktidara yapılan eleştirilerin baştan sona ithamlarla dolu olduğunu dile getirmişlerdir (Vakit, 31 Mayıs 1950).

Hükûmet programını MP adına eleştiren Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, mal beyanının siyasetçileri de kapsamı gerektiğini ifade etmiş ve programı olumlu bulmuştur (Cumhuriyet, 1 Haziran 1950)²⁷. Bölükbaşı'nın konuşmasını hem DP'liler hem de CHP'liler alkışlamıştır (Hürriyet, 1 Haziran 1950). Hükûmet programının dış politikasına dair iktidar ile muhalefet arasında görüş birliği mevcuttu (Hürriyet, 1 Haziran 1950).

Mecliste söz alan Menderes muhalefetin eleştirilerine cevap vermiş, Türk demokrasi tarihinde ilk defa millet iradesiyle bir partinin iktidara geldiğini açıklamıştır (Cumhuriyet, 3 Haziran 1950). CHP'liler ise kendilerine söz verilmediğini belirterek grup halinde oturumu terk etmişlerdir. (Milliyet, 3 Haziran 1950). Başbakan'ın eleştirilerine karşın söz isteyen Bölükbaşı'na da olumsuz cevap verilince Bölükbaşı da tepkisini *"1950 model demokrasi"* diye bağırarak göstermiştir (Kudret, 3 Haziran 1950). DP adına konuşan Manisa Milletvekili Samet Ağaoğlu ise muhalefetin eleştirilerine cevap vermiş, yapılan eleştirileri zayıf ve dayanaksız bulduğunu söylemiştir. Ardından vatandaş ve kişi özgürlüğüne muhalif bütün kanunların kaldırılacağını, komiteciliğin, dedikoduculuğun bertaraf edilerek ülkede yeni bir ruh yaratılacağını, şahsiyetle uğraşılmayacağını, fakat suçluların da affedilmeyeceğini belirtmiştir. Ağaoğlu muhalefetin eleştirilerini *"bir program tenkidi, bir müdafaname değil ancak bir mazeretname"* olarak nitelendirmiştir. Ayrıca 1946 genel seçimlerinin acı hatıralarının unutulmaması gerektiğini ifade etmiş ve sözlerine son verirken yeni hükûmet programının başarılı olması dileğinde bulunmuştur (Ayın Tarihi, S. 195, 1 Haziran 1950: 17). Belirtilenlerin dışında Ağaoğlu; iktidarın liberal bir tarzda hükûmet işlerini yürüteceğini belirtmesiyle CHP ile aralarındaki doktrin farkını ortaya koymuştur (Cumhuriyet, 30 Mayıs 1950)²⁸.

²⁷ Bölükbaşı'nın mecliste gösterdiği performans takdir toplamıştır. Zira bir akşam öncesinde 39 derece ateşle yatan Bölükbaşı'nın kendisi gibi çocuğu da hastadır. Üstelik Bölükbaşı iki gün evvel de babasını kaybetmiştir. Bu şartlar içerisinde ortaya koyduğu pürüzsüz hitabetle mecliste ciddiye alınacağını göstermiştir. Bkz. (Akşam, 1 Haziran 1950).

²⁸ Liberal bir parti olarak DP; *"Ekonomide müdahaleci, bürokrat devlet tipine karşıydı. Ona göre devlet ve bürokrasi ekonomi üzerinde yükü, iktisadi refah ve mali istikrar açısından küçültülmesi gerekliydi."* Bu nedenle 1946'da 222.166 olan memur sayısının 1950'de 257.718 olmasını tenkit etmişlerdir. Bkz. (Çoşar, 2005: 37, 39 dipnot 17).

Kars Milletvekili ve Ulus gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın ise hükûmet programında yer alan bazı cümlelerin eski iktidara yönelik “*ithamname*” teşkil ettiğini ifade etmiştir. Özellikle 1923'ten itibaren Atatürk ile başlayıp 1950'ye kadar devam eden idare sisteminin hesabının görülmek istendiğini belirtmiştir (Ulus, 2 Haziran 1950). Menderes meclis konuşmasında Yalçın'ın iddialarına cevap vermiş, 14 Mayıs'la bir devir açılmadığını ve bunun ancak cumhuriyet ile başladığını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 3 Haziran 1950). Böylece geçmiş döneme atıfta bulunarak, onların devamı olduklarını açıklamıştır.

Cumhuriyet gazetesi de iktidar ile muhalefet temsilcilerinin hükûmet programı üzerine yaptıkları söylemlere yer vermiştir. İlk önce iktidar partisinden Başbakan Menderes'in görüşlerini belirtmiştir. Gazete; Menderes'in seçim propaganda faaliyetleri sırasında olduğu gibi geçmiş dönem iktidarlarının icraatlarını ayrıntılı bir şekilde açıklamasını yersiz bulmuş olsa da içinde bulunulan koşulların halk tarafından bilinmesi açısından gerekli görmüştür. Gazeteye göre muhalefet adına söz alan CHP Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu ise Menderes'in geçmişe yönelik eleştirilerini cevaplamıştır. Dolayısıyla program üzerine gerçekleşen konuşmalarda iktidar tenkitçi, muhalefet ise savunucu bir rol üstlenmiştir. Ayrıca gazete, Barutçu'nun geçmişi savunurken çoğunlukla haklı olduğunu dile getirmiş, ama en azından CHP iktidarının son yıllardaki hatalarını da belirtmesi gerektiğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 3 Haziran 1950)²⁹.

İktidar ile muhalefet temsilcilerinin konuşmalarından sonra yeni hükûmet ancak 282 evet oyuyla meclisten güvenoyu alabilmiştir. 100'den fazla DP'li milletvekili güven oylamasına katılmamıştır (TBMMTD, D. IX, C. 1, 6 Haziran 1950: 144; Yeni İstanbul, 3 Haziran 1950). Ulus gazetesi ise hükûmetin mecliste 408 (416 olmalı) üyeye ezici bir çoğunluğa sahip olmasına rağmen ancak 282 milletvekilinin güvenoyu almasını manidar bulmuştur (Ulus, 4 Haziran 1950). Ertesi gün yine bu meseleyi ele alan gazete; yeni hükûmeti destekleyen gazeteler olarak Zafer ve Son Posta istisna tutulursa bütün Ankara ve İstanbul gazetelerinin bu olayın önemi üzerinde durmakla ve nedenlerini araştırmakla meşgul olduğunu belirtmiştir. Hâlbuki iktidar yanlısı gazetelerin güvenoyu oturumu sırasında muhalefete söz hakkı tanımamasının nedenlerini bulmak için bahaneler ararken

²⁹ Cumhuriyet'e nazaran Milliyet gazetesi hükûmet programı üzerinden CHP'nin iktidar dönemini ağır bir şekilde eleştirmiştir. Bkz. (Milliyet, 2 Haziran 1950). Gazete İnönü'nün bir yenilik yapma niyeti varsa parti başkanlığını bırakması gerektiğini dile getirmiştir. Bkz. (Milliyet, 29 Mayıs 1950).

iktidardan 100'den fazla milletvekilinin güven oylamasına katılmamasının görmezden gelindiğini haber yapmışlardır (Ulus, 5 Haziran 1950).

TBMM'de Menderes hükûmetine verilen güvenoyu oylaması nedeniyle muhtelif gazeteler birtakım yorumlarda bulunmuştur. Oylama sırasında TBMM'de başkanlık görevini yürüten TBMM Başkan Yardımcısı DP Bursa Milletvekili Hulusi Köymen bu mevzu dolayısıyla kendisiyle konuşan Zafer gazetesi yazarına verdiği beyanatta; zaten mecliste yeterli sayıda milletvekilli bulunduğu için bazılarının oylamaya katılmadığını ve bunun olağan bir durum olduğunu belirtmiştir (Aydın Tarihi, S. 195, 5 Haziran 1950: 2). Fakat daha sonra anlaşılacaktır ki Hulusi Köymen'in dediği gibi olağan değil, tam tersine olağanüstü bir durum söz konusudur. Birinci Menderes hükûmetinden memnun olmayanlar güven oylamasına iştirak etmemişlerdir. İktidara henüz yeni gelen Menderes partide ilk ciddi sorunla karşılaşmıştır. İlk başta gelişmeleri gözlemlemeyi tercih eden Menderes, daha sonra harekete geçerek parti içerisinde oluşan bu krizden güçlenerek çıkmayı başarmıştır.

1.1.3. I. Menderes Hükûmetinin İstifası ve II. Menderes Hükûmetinin Kurulması

Yeni göreve başlayan hükûmetin istifa edeceği yönünde çıkan haberleri Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu yalanlanmış olsa da (Zafer, 31 Ekim 1950) esasen daha hükûmetin güven oylaması sırasında sorun olduğu görülmüştür. Belirtildiği üzere hükûmete sadece 282 olumlu oy verilmiştir. DP'li 100'den fazla milletvekili oy kullanmamıştır (TBMMTD, D. IX, C. 1, 6 Haziran 1950: 144; Yeni İstanbul, 3 Haziran 1950). Çünkü DP'nin içinden gelmeyenlerin ağırlıklı olduğu bir kabine kurulmuştur. Şöyle ki ilk kabinde 15 bakandan sadece 6'sı gerçek manada (Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Hasan Polatkan, Tefik İleri, Nuri Özsan, Zühtü Hilmi Velibeşe) partililerden oluşmaktadır. Geri kalanlar ise teknokrat ya da son zamanlarda partiye katılmış bürokrat kökenli kimselerdir. Dolayısıyla bu kişiler ne partide ne de seçildikleri yerlerde tanınmıyorlardır. Menderes, kabineyi kurarken parti içi dengeleri gözetmeden hükûmeti oluşturduğu için parti içinde huzursuzluklar baş göstermeye başlamıştır (Ahmad, 2015: 92). Menderes hükûmetinin ilk aylarında 2 Ağustos 1950 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Avni

Başman, ardından 18 Eylül’de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nihat Reşat Belger, 28 Ekim’de Bayındırlık Bakanı Fahri Belen istifa etmiştir. 1951 yılına ait bütçenin hazırlanması sırasında Menderes’le yaşadığı fikir ayrılığı nedeniyle Maliye Bakanı Halil Ayan 14 Aralık’ta görevinden ayrılmıştır. Isparta Milletvekili İrfan Aksu’nun DP’nin iktidar iken beklenenleri karşılamadığını dile getirmesi Başbakan Menderes’i hem üzmüş hem de Aksu’ya sert bir yanıt vermesine neden olmuştur. Bütün bu yaşananlar üzerine Menderes 8 Mart 1951 tarihinde istifa etmiştir (Son Telgraf, 9 Mart 1951; Ulus, 9 Mart 1951; Temür, 2022: 240)³⁰.

Cumhurbaşkanı Bayar, hükûmeti yeniden kurma görevini Menderes’e vermiştir (Akşam, 9 Mart 1951). Yeni kabinede eskisine göre büyük bir değişikliğin olacağı tahmin edilse de sadece üç bakan³¹ değişmiştir. Bunlar Tarım Bakanı Nedim Ökmen, İşletmeler Bakanı Hakkı Gedik ile Gümrük ve Tekel Bakanı Rıfki Salim Burçak’tı (Son Telgraf, 10 Mart 1951). Dolayısıyla belirlenen kabine eskisinden pek de farklı değildir³². Muhalefet çevrelerince yeni kabineye; *“müfrit partici bakanların muhafazasında ısrar edilmesi ve değerli elemanların hükûmete alınmaması”* nedeniyle olumsuz bakılmıştır (Ulus, 10 Mart 1951; Akıncı, 2021: 141). Hatta bu durum hem iktidar hem de muhalefet tarafından hayret ve büyük bir şaşkınlıkla karşılanmıştır (Akşam, 10 Mart 1951; Ulus, 10 Mart 1951). CHP’nin ara seçimlerde İstanbul adayı ve aynı zamanda Akşam gazetesinin yazarı olan Necmettin Sadak; *“İleri sürülen tantanalı sebepler, bu derece ufak bir değişiklikten sonra ortadan kalkmış ve yeni şartlara uygun bir hükûmet kurulmuş mu oldu?”* cümlesiyle eleştiride bulunmuştur (Akşam, 11 Mart 1951).

İkinci Menderes hükûmetinin güven oylaması öncesi CHP adına Grup Başkanvekili Barutçu’nun ifadeleri iktidar tarafından ılımlı ve yapıcı olarak görülmüştür. Barutçu, hükûmetin dış meselelerde mutlaka meclise danışması

³⁰ Eski kabine üyeleri arasında ciddi boyutta görülen görüş ayrılıkları özellikle bütçe müzakereleri sırasında artık gizlenemez bir hâle gelmiştir. Bkz. (Ulus, 9 Mart 1951).

³¹ Başbakan Menderes, Milliyet gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan’a verdiği röportajda; altı bakanın yerinin değişmesi ve dışarıdan üç bakanın atanmasının kendi takdiri ve günün şartlarına göre olduğunu ifade etmiştir. Bkz. (BCA, nr. 30-1-0-0/13-76-3).

³² Yeni kabine üyeleri şu isimlerden oluşmuştur: Başbakan Adnan Menderes, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, Devlet Bakanı Refik Şevket İnce, Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu, Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen, İçişleri Bakanı Halil Özyörük, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ, Gümrük ve Tekel Bakanı Rıfki Salim Burçak, Tarım Bakanı Nedim Ökmen, Ulaştırma Bakanı Seyfi Kurtbek, Çalışma Bakanı Nuri Özsan, İşletmeler Bakanı Hakkı Gedik. Bkz. (TBMMTD, D. IX, C. 6, 26 Mart 1951: 28-29; Ulus, 10 Mart 1951; Cumhuriyet, 10 Mart 1951).

gerektiğini belirtmiş, ülkenin iç sorunlarına dair de özellikle ekonomik sıkıntılara değinmiştir. MP adına da Osman Bölükbaşı söz almıştır. Bölükbaşı, Diyanet'in iktidar tarafından siyasete alet edilmesini eleştirmiş, dışişlerinde ise hükûmetten farklı düşünmediklerini ve nereden bir saldırı gelirse gelsin birlikte hareket edeceklerini açıklamıştır (Son Telgraf, 3 Nisan 1951). Menderes de mecliste yaptığı konuşmada, muhalefetin üslubuna benzer yumuşak bir dil kullanmış ve yeni hükûmet programının³³ desteklenmesini istemiştir (Sükan, 1992: 55). Ardından gerçekleşen güven oylamasında DP Grubu'ndan 311 milletvekilinden 61'i olumsuz, 6'sı da çekimser kalmıştır. Ulus gazetesine göre iktidara olumsuz ya da çekimser kalan milletvekili sayısı artabilirdi ama yapılan açık oylama milletvekillerini hükûmete lehte oy vermeye mecbur bırakmıştır (Ulus, 30 Mart 1951; Cumhuriyet, 30 Mart 1951; Akşam, 30 Mart 1951). Özellikle açık oylama nedeniyle parti içindeki muhalefet milletvekillerini açığa çıkaracağından bazıları kararını değiştirmek zorunda kalmıştır. Çünkü güven oylamasının gizli olarak yapılması için DP milletvekilleri bir önerge hazırlamış, Meclis Başkanı Refik Koraltan önergeyi imzalayanları vazgeçirmek için çaba göstermiş ve başarılı da olmuştur (Ulus, 29 Mart 1951; Cumhuriyet, 29 Mart 1951). Zira önergenin kabul edilmesi için 110 olması gereken sayı 80'de kalmıştır (Cumhuriyet, 30 Mart 1951). Bu krizden Menderes güçlenerek çıkmış, parti içerisinde otoritesini kabul ettirmiş ve muhalefeti susturmayı başarmıştır.

Eski vaatlerin tekrarını da içeren hükûmet programı, muhalif siyasi çevrelerinde ilgi uyandırmamıştır (Ulus, 31 Mart 1951). Onlara göre hükûmet programı eskisinden farklı olmasına rağmen ümit verici değildir (Akşam, 31 Mart 1951; Ulus, 3 Nisan 1951).

1.1.4. Yerel Seçimler

14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerin ardından 13 Ağustos'ta muhtarlık seçimleri yapılmıştır (Albayrak, 2004: 199). CHP yanlısı Ulus gazetesi açık bir şekilde DP'li muhtar adaylarına oy verilmemesini istemiştir (Ulus, 9 Ağustos 1950). MP'ye yakınlığıyla bilinen Kudret gazetesi de iktidarın

³³ Programın tamamı için bkz. (TBMMTD, D. IX, C. 6, 30 Mart 1951: 60-66).

muhtar seçimlerinde köylülere baskı yaptığını belirtmiştir. DP Meclis Grubu Başkanvekili Abidin Potuoğlu'nun; *“Önümüzdeki seçimde muhtarı Demokrat Partili seçmezseniz, bir karış bile toprak alamazsınız.”* cümlesini örnek olarak vermiştir (Kudret, 9 Ağustos 1950).

13 Ağustos 1950 tarihinde gerçekleşen muhtarlık seçimlerine katılım genelde düşük, merkezlere nazaran kasaba ve köylerde bu oran yüksek olmuştur. Seçmenler arasında görülen partcilik anlayışı yüzünden istenmeyen olayların çıkması, yaralanmalara hatta ölümlere yol açmıştır (Hürriyet, 14 Ağustos 1950; Ulus, 14 Ağustos 1950; Kudret, 14 Ağustos 1950).

Muhtarlık seçim sonuçlarına göre birçok ilde DP'liler kazanmıştır (Zafer, 17 Ağustos 1950). Yalnız başkent Ankara'da CHP'liler başarı göstermiştir (Ulus, 24 Ağustos 1950). DP 19.052, CHP 13.152, MP 130, İşçi ve Çiftçi Partisi 2, Bağımsızlar 2.049 ve 1.424 muhtar da karışık listeden seçilmiştir (Albayrak, 2004: 199). Menderes muhtarlık seçimlerinde ortaya çıkan başarıyı 14 Mayıs genel seçimlerinin bir devamı olarak görmüş ve halkın iktidarından memnun olduğu kanaatine varmıştır (Akşam, 11 Ekim 1950).

Muhtarlık seçimlerinin ardından 3 Eylül 1950 tarihinde belediye seçimleri yapılmıştır (Albayrak, 2004: 200). 25 Ağustos'ta CHP Genel Sekreterliği'nin teşkilatlara gönderdiği belediye seçimleriyle ilgili yazıda; elde edilen sonuçların topluca gönderilmesi, seçim kurallarına riayet edilmesi, oyların nasıl kullanılacağı, partinin radyodaki propaganda gün ve saatleri belirtilmiştir (BCA, nr. 490-1-0-0/11-57-12).

CHP yönetimi teşkilatlarına yapmaları gerekenleri bildirdikten sonra propaganda faaliyetlerine başlamıştır. CHP Genel Başkanı İnönü; ülkenin içerisinde bulunan kötü durumdan kurtulabilmesi için milletin iktidarı uyarması bağlamında belediye ve genel meclis seçimlerini bir fırsat olarak görülmesi gerektiğini belirterek DP'ye oy verilmemesini istemiştir (Ulus, 29 Ağustos 1950). Fakat CHP Genel Başkanı'nın isteği gerçekleşmemiş, DP muhtarlık seçimlerinden sonra belediye seçimlerini de ezici bir çoğunlukla kazanmıştır. Ülkedeki 600 belediyeden 560'ını oransal olarak ise yüzde 90'ından fazlasını demokratlar elde etmiştir. DP'nin en önemli seçim zaferi İstanbul'u alması olmuştur (Zafer, 4 Eylül 1950; Son Telgraf 4 Eylül 1950; Ahmad-Ahmad, 2020: 94; Güngör, 2004: 72). CHP sadece Sinop ve Afyon'u kazanmıştır (Milliyet, 5 Eylül 1950).

Seçim sonuçlarını değerlendiren Başbakan Menderes; CHP'nin muhalefet olarak da tasfiyeye uğradığını ve iktidarın icraatlarının halk nazarında tasvip edildiğini ifade etmiştir (Akşam, 4 Eylül 1950). Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'nun Milliyet gazetesine verdiği beyanat Menderes'le benzer olmuştur (Milliyet, 5 Eylül 1950). DP Manisa Milletvekili Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu Anadolu Ajansı'nın sorularını cevaplandırırken seçim sonuçlarını tahmin ettiklerini ifade etmiştir. Ardından Karaosmanoğlu CHP'ye yönelik eleştirilerde de bulunarak CHP'nin *“bir parti değil, gayri tabii bir tahakküm ve istibdat şebekesi”* olduğunu ifade etmiştir. Aslında bu sonucun 1946'da beklendiğini ama seçimlerde insaf ve ahlak kurallarının dışına çıkıldığı için beklentinin gerçekleşmediğini ama 14 Mayıs'ta hakikatın ortaya çıktığını belirtmiştir. 14 Mayıs'ta CHP iktidarını yere seren halk, son belediye seçimleri ile partinin tarihe karışması gerektiği hükmünü verdiğini ifade ederek Menderes'e katıldığını dile getirmiştir. Karaosmanoğlu Tek Parti Dönemi'ndeki siyaseti eleştirmiş ve halkın neden CHP'ye oy vermediğini belirtmiştir. Ayrıca *“şahsi kanaatim olarak CHP'den siyasi teşekküle ve onun şefi olmakla iftihar eden bahtsız insana Türk milletinin bir daha mukadderatını teslim ve emanet etmesine imkân yoktur.”* demiştir. Karaosmanoğlu'nun sert eleştirilerden sonra Anadolu Ajansı muhabirinin; *“DP'nin tek parti halinde mi kalmasını istiyorsunuz?”* sorusuna cevabı da hiç böyle düşünmediğini, çok partili hayatı savunan biri olarak CHP'yi ne iktidarda ne de muhalefette modern manasıyla bir parti olarak görmediğini ifade etmiştir. Ardından konuşmasını; *“Türk milleti hiçbir zaman artık Halk Partisi'ne ve onun şefine kle olmayacaktır.”* cümlesiyle bitirmiştir (Akşam, 5 Eylül 1950).

Belediye seçimlerinden sonra iktidarın muhalefetin tasfiye olduğuna dair eleştirilerini kabul etmeyen CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, partilerine yapılan eleştirilerde acele edildiğini, hatta tam tersine CHP'nin 14 Mayıs genel seçimlerinden sonra giderek güçlendiğini belirtmiştir. (Akşam, 8 Eylül 1950). MP Genel Başkanı Yusuf Hikmet Bayur ise belediye seçimlerinde kazandıkları üyeliklerle partisinin yüzde 30 oranında gelişme gösterdiğini ve iktidarın muhalefetin tasfiyeye uğradığı yönündeki görüşlerinin doğru olmadığını ifade etmiştir (Akşam, 8 Eylül 1950).

3 Eylül 1950 tarihinde ülke genelinde yapılan belediye seçimlerinden sonra iktidarın devlet dairelerinde sadece Atatürk'ün resminin asılabileceği yönündeki kararına Malatya Belediye Başkanı Muzaffer Akalın uymamış ve belediyedeki

İsmet İnönü'nün resimlerini indirmemiştir. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı'nca görevinden alınmasına rağmen Danıştay tarafından görevine iade edilmiştir. Ardından Bakanlık Belediyeler Kanunu'na dayanarak 11 Şubat 1951 tarihinde belediye seçimlerinin yenilenmesine karar vermiştir. Bunun üzerine Malatya'da belediye seçimleri 22 Temmuz 1951 tarihinde yapılmıştır (Albayrak, 2004: 221). Malatya'da seçime katılım oranı yüzde 65 olup, CHP adayları ezici bir çoğunlukla kazanmıştır. Seçimlerde CHP 11.706, DP 4.809 oy almıştır. Özellikle muhalif basına göre Malatya belediye sonuçları göstermiştir ki Türk seçmeni iktidar tarafından baskıya boyun eğmeyeceğini ve mukaddes saydığı oy hakkını titizlikle kullanacağını ispat etmiştir (Ulus, 23 Temmuz 1951; Hürriyet, 23 Temmuz 1951). Ulus gazetesi de iktidar partisinin her türlü baskısına rağmen Malatya seçimlerini CHP'nin kazandığını haber yapmıştır (Ulus, 23 Temmuz 1951).

Malatya'daki belediye seçimleri gergin bir hava içerisinde geçse de olumsuz denebilecek olaylar çıkmamıştır. DP Malatya İl Başkanı Kemal Gözmumcu imzasıyla seçimlerin iptali için itiraz dilekçesi verilmiştir (Vatan, 23 Temmuz 1951; Akşam, 24 Temmuz 1951). Gözmumcu'nun itirazı, seçmen kütüklerinde bazı eksiklikler olduğu yönündedir. Fakat seçimin tekrar feshedileceği yolundaki propagandalar halk üzerinde menfi bir tesir uyandırmıştır. Durumun nasıl sonuçlanacağı Malatya İl Seçim Kurulu'nun vereceği karar sonrası belli olacaktır (Kudret, 24 Temmuz 1951). Fakat yapılan inceleme sonucunda kütüklerde tahrifat olmadığı anlaşılmıştır (Akşam, 25 Temmuz 1951). Malatya'daki belediye seçimlerinin tekrarıyla elde edilen başarı, muhalefette özellikle CHP ve iktidar karşıtı basın için adeta “*can simidi*” olmuştur. Yerel düzeyde bir ilde kazanılan başarı, ülke bütününe temsil edecek şekilde fazla abartılmıştır.

Muhtarlık ve belediye seçimlerinden sonra 15 Ekim 1950 tarihinde il genel meclisi seçimleri gerçekleşmiştir (Albayrak, 2004: 201). İl genel seçimleri propaganda faaliyetlerini yürüten CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek iktidara yönelik eleştirilerinde; “*Muhalefete hücumla vakit kaybetmek zaaf alametidir. Seçim esnasında pek çok vaatlerde bulunan Demokrat Parti iktidara geçince bu vaatlerini yerine getirememiş ve getiremeyeceğini anlamıştır. Şimdi bunların kendilerine göre izahı yapıp mazeretler bulunmaktadır.*” ifadelerini kullanmıştır (Ulus, 5 Ekim 1950). Radyodaki seçim propaganda konuşmasında da demokrasinin tam anlamıyla uygulanabilmesi için muhalefetin sesini radyoda yeterince duyurması gerektiğini ifade etmiştir (Ulus, 6 Ekim 1950). CHP Genel İdare Kurulu

üyeyi Cavit Oral da radyo konuşmasında; *“İktidarın ülke adına çalışmaya başlamasını istiyoruz. Tarihimizin istikametini tayin edecek olan bir rejimin teminatını sağlamak bir memleket için hürriyet rejimini ve siyasi emniyeti perçinlemelidir.”* demiştir (Ulus, 9 Ekim 1950).

Partilerin propaganda faaliyetlerinin ardından il genel meclis seçimleri gerçekleşmiş, demokratlar 51 ilde başarı sağlamış ve 341 ilçede de 956 üye kazanmıştır. CHP ise 22 ilçede 286 üye kazanmıştır. MP önemli bir başarı sağlayamamış, 6 ilçede 15 üyelik elde etmiştir. Bir il ile 8 ilçede karma listeler kazanmıştır. Bunların kazandığı üye sayısı da 22’yi bulmuştur (Albayrak, 2004: 201-202).

1.1.5. Ara Seçimler

Seçim Kanunu gereğince bir kişinin iki yerde aday gösterilmesinden dolayı meclise giremeyen 14 milletvekili için ara seçimlerin yapılması gerekmektedir. Bazı DP’li milletvekillerine göre ara seçimler gereksizdir. Zira muhalefet partileri seçimlerin tamamını kazansalar bile meclisteki sayısal veri değişmeyecek, lüzumsuz masrafa girilecektir. Fakat ara seçimler anayasa gereği yapılmalıdır. CHP’liler ise seçimlere girme konusunda kararsız bir tavır sergilemişlerdir (Albayrak, 2004: 222; Ulus, 13 Temmuz 1950).

MP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı seçimlerin ertelenmesi hususunda iktidarın ortaya attığı ekonomik gerekçeleri ve milletvekili aritmetiğinde bir değişikliğe neden olmayacağı yönündeki düşüncüyü tasvip etmemiştir. Bölükbaşı’na göre iktidar ya da muhalefet için fark etmez, ara seçimler sonucunda meclise gelecek milletvekilleriyle meclisin etkinliği daha da artacaktır. Özellikle tüm milletvekilleri muhalefet partilerince kazanılırsa muhalefetin meclisteki etkisi tasarruf sağlanacak üç yüz ya da beş yüz bin lirayla ölçülemezdir (TBMMTD, D. IX, C. 1, 12 Temmuz 1950: 539). Muhalefetin eleştirilerine rağmen DP Parti Grubu’nun kararı ile ara seçimler bir yıl ertelenmiştir (Ulus, 13 Temmuz 1950).

17 Eylül 1951 tarihinde 17 ilde yapılacak ara seçimler için (Albayrak, 2004: 224) CHP yönetimi yeni bir yoklama yönetmeliği hazırlayarak teşkilatlarına göndermiştir (Ulus, 15 Temmuz 1951). CHP Genel Başkanı İnönü de iktidarı uyarı mahiyetinde olması bağlamında ara seçimlerde halkın CHP’ye oy vermesini

istemiştir (Ulus, 24 Temmuz 1951). MP Genel Başkanı Mustafa Kentli ise rakip olan iki partinin yani DP ile CHP'nin sosyalist olduğunu, adı açıkça konmamış bir devlet sosyalizminin bugün dahi bütün şiddetiyle hüküm sürdüğünü, özel girişimlerin kısıtlandığını ifade etmiştir (Kudret, 4 Ağustos 1951). Dolayısıyla DP ve CHP'nin birbirlerinden farklarının olmadığını ifade ederek kendilerine oy verilmesini istemiştir.

Ara seçim propaganda faaliyetlerinin oldukça sert geçeceği basın organlarının haberlerinden anlaşılmaktadır. Daha sonra belirtileceği üzere CHP'ye ait mal varlıklarına el konulması kararına iktidar tarafından mecliste kanun çıkarılması, CHP'nin seçim propagandasını bu konu üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ulus gazetesi *“Hukuk devleti işte böyle olur”* şeklinde ironi bir başlık kullanarak kanunen Parti'ye bir aylık süre tanındığı halde süre dolmadan kanuni sürecin başlatılmasının amacının ara seçimler öncesi CHP teşkilatlarını yıldırma, çalışmalarını aksatmak olduğunu belirtmiştir (Ulus, 14 Ağustos 1951).

Ara seçimler öncesi Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu ve CHP Genel Başkanı İnönü düzenledikleri basın toplantılarıyla seçimle ilgili görüşlerini açıklamışlardır. DP tarafı muhalefetin, CHP ise iktidarın gidişatından memnuniyetsizliklerini kamuoyuna duyurmuşlardır. İnönü'nün; *“Hadiselerin gidişatı göstermektedir ki her gün muhalefet için daha güç olacaktır. Her taraftan adaylarımız aleyhinde şikayetler, çıkan mazbatalar vasıtasıyla takibat başlamıştır”* cümlelerine karşın Ağaoğlu da: *“Peki bu şikayetler mazbatalar nerede? Bir tek misalini istiyorum. Bu sözler sadece havadan atmak, ortalığı bulandırmak içindir.”* ifadeleriyle karşılık vermiştir. Bunun üzerine Ağaoğlu'na 1950 genel seçimlerinde CHP Muğla Milletvekili adayı Vedat Dicleli'nin mahkemeye verilmesi hatırlatılmıştır. Tartışmaya Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhoğlu da katılmış ve Dicleli hakkında soruşturmanın açıldığına dair bilginin yanlış olduğunu kamuoyu ile paylaşmıştır (Cumhuriyet, 23 Ağustos 1951). Yalnız bu sıralarda CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek de Bilecik'teki ifadeleri nedeniyle Askerî Mahkeme'ye verilmiştir (Akşam, 25 Ağustos 1951). Başbakan Yardımcısı Ağaoğlu ise Gülek'in Bilecik'te söylediği sözlerin halkı isyana teşvik ettiği için hukuki işlemin başlatıldığını belirtmiştir (Milliyet, 23 Ağustos 1951). Gülek'in halkı isyana teşvik etmekle suçlanması ve açılan davanın Askerî Mahkeme'de görülmesi, CHP'lilere göre iktidarın demokratik yollara başvurmadan ara seçimlerde başarı elde etmenin etme planıdır (Ulus, 26 Ağustos 1951).

Tartışmalara duyarsız kalmayan Başbakan Menderes, muhalefete özellikle de İnönü'ye karşı demeçlerini sertleştirmiştir. İnönü'nün özellikle iktidara üstten bakan, her şeyi ben bilirim yaklaşımından rahatsızlık duymuştur (Şahin, 2017: 203). Uzun yıllar CHP Genel Sekreterliği yapmış olan Kasım Gülek de iktidar ile muhalefet arasında ilişkilerin kötü olma nedeninin sadece DP'ye yüklenilemeyeceğini, İnönü'nün davranışlarının da etkili olduğunu ifade etmiştir. Gülek'e göre;

“İsmet Paşa, tarihi büyüklüğüne yakışacak muhalefeti yapmadığı için başlıca sorumludur. 1950 seçimleri, CHP için büyük bir darbe oldu. Böyle bir yenilgiyi İsmet Paşa ve çevresi beklemiyordu. İsmet Paşa, milletin kendisinden başka birisini seçeceğini düşünemiyordu. Seçtiğini gördüğü halde, bunu sonuna kadar kabul etmeye yanaşmadı. 27 Mayıs'a kadar, 10 yıllık dönem içinde, iktidar muhalefet arasında ilişki kurulamamasının sorumlularından biri de İsmet Paşa...” idi (Balci, 2015: 155)³⁴.

İktidar ile muhalefet partileri kendilerine göre olayları yorumlamışlar, genellikle kendilerinin haklılığı ya da karşı tarafın haksızlığı üzerine inşa edilen bir siyaset anlayışını benimsemişlerdir. Milli Mücadele'nin en önemli şahsiyetlerinden olan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü 1950 genel seçimlerinin sonuçlarını hâlâ kabullenememiştir. Zira kaybetmeyi aklından bile geçirmiyordu. Menderes iktidarına üstten bakan bir anlayışla muhalefet görevini yerine getirmektedir. Demokratlar ise iktidara gelmelerine rağmen tam iktidar olamamalarının sancılarını yaşamaktadırlar. Bazen iktidarda olduklarını unutarak başarısızlıklarının nedeni olarak muhalefeti, muhalefet özelinde İnönü'yü görmektedirler. Esasen İnönü'nün iktidarda, Menderes'in de muhalefette gibi davranışlar sergilemeleri hâlâ her iki tarafın da bulundukları mevkilere alışma evresinde olduklarını göstermektedir.

Bilecik'teki ara seçimler dolayısıyla yapılan propaganda faaliyetleri dini demeçler üzerinden olmuştur. CHP'liler türbeleri biz açtık³⁵ derken, demokratlar Arapça ezanın ve radyoda Kur'an okunmasının kendi eserleri olduğunu ileri sürmüşlerdir (Cumhuriyet, 2 Eylül 1951). Bilecik'te yapılan ilginç propagandalar

³⁴ Metin Toker CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek hakkında, bir dönem Grup Başkanvekilliği görevini yürüten Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu gibi biri Gülek'in yerinde olsaydı partinin daha başarılı olacağını belirtmiştir. Ayrıca Gülek'in parti meselelerinden ziyade önüne gelenin elini sıkarak gösteriş amaçlı bir parti propaganda faaliyeti yürüttüğünü ifade etmiştir (Balci, 2015: 160).

³⁵ 4 Mart 1950 tarihinde yürürlüğe giren kanunla tekke ve zaviyeleri kapatan kanunda değişiklikler yapılmıştır. Buna göre “Türk büyüklerine ait ve sanat eseri değeri taşıyan” türbeler ziyarete açılmıştır. Bkz. (Güngör, 2004: 48).

içerisinde DP’li bir milletvekilinin “*Kasım Gülek abdestsiz namaz kılıyor, ispat ederim.*” demesi olmuştur (Cumhuriyet, 4 Eylül 1951).

Ara seçimlerin yapıldığı 15 ilde DP, Sinop ve Sivas’ta CHP kazanmış, MP ise hiçbir ilde başarı gösterememiştir. Demokratların kazandığı iller arasında İstanbul da yer almıştır (Cumhuriyet, 17 Eylül 1951; Akşam, 17 Eylül 1951; Ulus, 17 Eylül 1951; Ulus, 18 Eylül 1951). Eski belediye başkanı ve valisi Lütfi Kırdar gibi güçlü birinin aday gösterilmesine rağmen İstanbul’un kaybedilmesi CHP’de büyük bir üzüntüye neden olmuştur (Güngör, 2004: 77). CHP Genel Sekreteri Gülek sadece iki ilde başarı sağlanmasıyla ilgili olarak “*Bu bir spordur!*” sözüyle ilginç bir benzetme yapmıştır (Son Telgraf, 17 Eylül 1951).

1.1.6. Diğer Muhalefet Partileri

CHP ve MP dışında faaliyet gösteren muhalefet partilerden biri de DP’nin içinden doğan Türkiye Köylü Partisi (TKP) 16 Mayıs 1952 tarihinde kurulmuştur (Cumhuriyet, 17 Mayıs 1952; Yeni Sabah, 17 Mayıs 1952)³⁶. Liberal Köylü Partisi kendini feshederek TKP’ye katılmış, Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi ve Müstakiller Birliği de partiye iştirak etmiştir (Pınar-Karapınar, 2021: 352; Şişik, 2019: 15-17). Partinin önde gelenleri arasında Remzi Oğuz Arık, Cezmi Türk, Süreyya Endik, General Nuri Gürler, Cemil Kandemir ve Hakkı Kâmil Beşe bulunmaktadır (Vatan, 20 Mayıs 1952). Partinin gerçekleşen ilk kongresinde iktidar eleştirilmiştir. Demokrasi davasına bağlı olmadığını her hareketi ile ispat eden Menderes’in, demokrat olamayacağı ifade edilmiştir (Ulus, 28 Ekim 1952)³⁷.

Bu dönem içerisinde ismi geçen partilerden biri de İslam Demokrat Partisi’dir. Vatan gazetesine göre parti dinî söylemleri kullanarak ülkenin milli birliğini tehlikeye attığı iddiasıyla partiye kapatılma davası açılmıştır (Vatan, 29 Şubat 1952). 3 Mart 1952 tarihinde kapatılan partinin başkanı Cevat Rıfat Atilhan ile partinin 15 üyesine ceza soruşturması açılmıştır (Vatan, 4 Mart 1952). Yalnız

³⁶ Türkiye Köylü Partisi’ni mecliste 4 milletvekili temsil etmekteydi. Bkz. (Yeni Sabah, 17 Ocak 1952). Kongre öncesi Bayur’un başkanlığındaki partililer Atatürk’ün geçici kabrine çiçek bırakmışlar, diğerleri ise cuma namazına gitmeyi tercih etmişlerdir. Bunun üzerine başlayan tartışmalar kongrenin son gününe kadar sürmüştür. Kongre’nin kapanış günde yayımlanan bildiriyile Türkiye Köylü Partisi’nin Atatürk devrimlerine ve toplumsal değerlere bağlı olduğu açıklanarak tartışmalara son verilmeye çalışılmıştır. Bkz. (Yeni Sabah, 17 Mayıs 1952; Yeni Sabah, 19 Mayıs 1952). Partinin prensipleri ve programı için bkz. (Şişik, 2019: 28-30).

³⁷ Parti’nin İkinci Genel Kongresi 30 Ekim 1953 tarihinde gerçekleşmiş ve Genel Başkan Remzi Oğuz Arık iktidarı eleştiren bir konuşma yapmıştır. Bkz. (Cumhuriyet, 31 Ekim 1953).

Asliye Mahkemesi, Cumhuriyet savcılığının kapatma kararını onaylamadığından 26 Mart'ta parti yeniden faaliyetlerine başlamıştır (Dünya, 27 Mart 1952). Bir başka parti ise Milli Kalkınma Partisi'dir. Parti'nin Başkanı ise Halet Aksubay'dır (BCA, nr. 30-1-0-07/17-98-49). Her ne kadar muhalefetin ana aktörü olan CHP ve MP dışında başka muhalefet partileri olsa da bunların ülke siyasetine etkileri yok denecek kadar azdır.

1.1.7. Millet Partisi'nin Kapatılması ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin Kurulması

Önceden belirtildiği üzere dönemin Cumhurbaşkanı İnönü tarafından iktidar ile muhalefet partileri arasındaki anlaşmazlıkları gidermek amacıyla “12 Temmuz Beyannamesi” yayımlanmıştı (Şahin, 2017: 198). Fakat İnönü'nün de araya girmesiyle yumuşayan ilişkilerden memnun olmayan bazı DP'liler parti yöneticilerinin tavizkâr siyasetini eleştirmiş ve CHP'ye karşı daha sert bir siyasetin takip edilmesini istemiştir. DP yöneticilerini eleştiren Sadık Aldoğan, Kenan Özer, Ahmet Tahtakılıç gibi milletvekilleri partiden ihraç edilmiş, bu duruma tepki gösteren bazı milletvekilleri de DP Genel İdare Kurulu üyeliğinden ayrılmıştır. Dolayısıyla DP'de istifa edenler ile ihraç edilenlerin bir kısmı “Millet Partisi”ni kurmuşlardır. Parti'nin Genel Başkanı Yusuf Hikmet Bayur, fahri Genel Başkanlığı'nı da Mareşal Fevzi Çakmak yapmıştır. Partinin kurucuları arasında Osman Bölükbaşı da bulunmaktadır (Köksal, 2004: 12-13; Çaylak, 2010: 104-105; Kılavuz, 2021: 1262).

Dinî referansların, geleneksel ve milliyetçi yapının oldukça güçlü olduğu parti, 1950'ye kadar da CHP iktidarına, kapatılınca kadar DP'ye karşı sert eleştirilerde bulunmuştur. Bu partiye yakın gazetenin adı önce “*Kuvvet*” daha sonra “*Kudret*” olmuştur. Parti içerisinde yer alan iki anlayış giderek çatışmaya dönüşmüştür. Bunlardan biri Yusuf Hikmet Bayur'un temsil ettiği Atatürkçü kanat ile diğeri Dr. Mustafa Kentli'nin başını çektiği muhafazakâr kesimdir. Parti 27-29 Haziran 1953 tarihleri arasında Ankara'da beşinci büyük kongresini gerçekleştirmiştir (Albayrak, 2004: 496). Kongre sırasında inkılaplara bağlı olunacağına dair Parti Genel Kurulu'nun yaptığı teklifin kongre üyelerince reddedilmesi, partinin hangi istikamete götürülmek istendiğinin açık delili olarak

algılanmıştır. Bu durum Atatürk inkılaplarına aleyhtarlığının parti içerisinde bir prensip olarak yer aldığı bir kanıtı olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla Genel Kurul üyeleri ve kongre delegelerinden toplam 40 kişi partiden ayrılırken bir beyanname yayımlamışlardır (Cumhuriyet, 30 Haziran 1953). Beyannamede; parti yönetiminin inkılap düşmanlarına tavizde bulunulduğuna yer verilmiştir (Ulus, 30 Haziran 1953). Partiden ayrılanlar içerisinde Hikmet Bayur, Vasfi Raşit, General Aziz İlder olup “*İnkılap Partisi*” adıyla yeni bir parti kurulması kararını almışlardır (Akşam, 30 Haziran 1953). Partinin il ve ilçe teşkilatlarında da toplu halde istifalar gerçekleşmiştir (Hürriyet, 30 Haziran 1953). Dönemin gazetelerinden Akşam; “*Millet Partisi nihayet çöktü*” başlığıyla halka parti içerisindeki gelişmeleri duyururken (Akşam, 30 Haziran 1953). Zafer ise idareyi elinde bulunduran mürteci zümrenin partinin parçalanmasına neden olduğunu yazmıştır (Zafer, 30 Haziran 1953).

MP’den istifa edenlerin beyannamelerdeki açıklamaları savcılık incelemesinin esasını oluşturmuştur (Cumhuriyet 2 Temmuz 1953). Dolayısıyla Ankara Savcılığı, Bayur’un beyannamesini ihbar mahiyetinde kabul etmiştir (Milliyet, 2 Temmuz 1953). Parti Genel Sekreteri Fuat Arna, Genel İdare Kurulu üyelerinden Raif Yesari’nin de aralarında olduğu parti ileri gelenlerinin ifadeleri alınmış, yönetici kademesi dışında da istifalar yaşanmıştır (Zafer, 4 Temmuz 1953; Milliyet, 4 Temmuz 1953).

Ankara Savcılığı tarafından yürütülen soruşturma giderek genişlemiş, MP’li milletvekillerinden bazılarının görüşlerine başvurulmuştur (Milliyet, 5 Temmuz 1953; Vakit, 8 Temmuz 1953). Bu sıralarda Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pakukoğlu MP’den ayrıldığını açıklamıştır (Milliyet, 5 Temmuz 1953). Başbakan Menderes’e göre MP’deki bir grubun gizli amacı hilafeti ve Mecelle’yi ihya etmek, cumhuriyeti devirmektir. Adalet ve İçişleri Bakanları da soruşturmanın büyük bir ciddiyet ve titizlikle yürütüldüğünü ifade etmişlerdir (Vatan, 8 Temmuz 1953; Vatan, 9 Temmuz 1953; Zafer, 9 Temmuz 1953).

Mevcut delillerin karartılmaması amacıyla savcılık makamının teklifi üzerine Asliye Sulh Mahkemesi ihtiyati tedbir olarak verdiği MP’nin geçici olarak kapatılması kararı hemen bütün yurttan uygulanmıştır (Vatan, 9 Temmuz 1953). MP Genel Başkanı Mustafa Kentli ise partinin kapatılmasına itiraz etmiş ve mahkemeye müracaat ederek kararın iptalini istemiş (Cumhuriyet, 14 Temmuz 1953) fakat mahkeme tarafından talebi reddedilmiştir (Akşam, 17 Temmuz 1953).

Mecliste gündem konusu Emekli Sandığı Kanunu'nun bazı maddelerinin tadiline ilişkin olmasına rağmen söz alan Bölükbaşı, konuyu MP'ye açılan davaya getirmiş, adaletin iktidar tarafından etki altında bırakıldığını belirtmiştir. Doğal olarak bu söylem mecliste çoğunluğu elinde bulunduran iktidar milletvekilleri tarafından protesto edilmiştir. Başbakan da Bölükbaşı'nın ifadelerine kayıtsız kalmamış ve meclis kürsüsünden milletvekillerine seslenmiştir. (Dünya, 9 Temmuz 1953; Zafer, 9 Temmuz 1953; Milliyet, 9 Temmuz 1953; Cumhuriyet, 10 Temmuz 1953).

Başbakan Menderes 14 Temmuz 1953 tarihli DP Grup toplantısında; MP'nin içinde bulunduğu duruma değinerek, DP'nin inkılaplara bağlı olduğunu ve korunması için elinden gelen bütün güçleri kullanacaklarını belirtmiştir (Akşam, 15 Temmuz 1953). CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek de mahkemeye intikal etmiş bir konu üzerinde fikir beyan etmeyeceklerini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 12 Temmuz 1953). Fakat 15 Temmuz 1953 tarihinde CHP Genel İdare Kurulu'nun tarafından MP'nin kapatılmasına ilişkin yayımlanan bildiri iktidar tarafından hoş karşılanmamıştı. Demokratlara göre CHP'nin bildirisi MP'yi himaye etmekten başka bir amaç taşımıyordu. Hatta bu bildiriyle CHP tezatlardan tezatlara düşmekte idi (Akşam, 16 Temmuz 1953). CHP ise bildirisinde; inkılapların muhafazası ve müdafaasının CHP'nin şiarı olduğunu belirttikten sonra Türkiye'nin demokratik gelişmesine engel olan Cemiyetler (Dernekler) Kanunu veya diğer mevzuatların düzenlenmesi gerektiğini ifade etmiş ve mevzuattaki boşluğu dolduracak bir kanun teklifinin hazırlandığını belirtmiştir (Cumhuriyet, 16 Temmuz 1953). Dolayısıyla bildiride MP'nin geçici de olsa durdurulan siyasi faaliyetlerine ilişkin kararın kaldırılmasını, ayrıca bu gibi kararların ancak yüksek yargı organlarınca alınabileceğini savunmaktadır (Ulus, 16 Temmuz 1953). Zira MP'ye açılmış olan kapatma davası CHP dâhil diğer muhalefet partileri için de uygulanabilirdi (FO, nr. 371/112921). Son CHP iktidarının Başbakan Yardımcısı Nihat Erim de bir siyasi partinin kapatılması kararını verme yetkisinin Sulh Ceza Mahkemesi'ne bırakılmasının demokratik teamüller bakımında uygun olmadığını Ulus gazetesindeki makalesinde belirtmiştir. CHP Meclis Grubu da Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik yapılmasını öngören yasa tasarısını hemen meclise sunmuştur. Buna göre partiler hakkında kovuşturma açılması Yargıtay Başkanı'nın görevlendireceği yine bir Yargıtay üyesi tarafından gerçekleştirilecek ve yargılama

da Yargıtay Ceza Dairesi'nde yapılacaktı (Toker, C. 1, 2020: 386; Erım, C. I, 2005: 541).

CHP'nin MP hakkındaki bildirisi iktidar partisiyle olan olumlu havayı bozmuştur. DP'liler MP'nin kendi içerisinde patlak veren olayın hukuka intikal ettiğini ve soruşturmanın selamete seyri için parti faaliyetlerinin mahkeme tarafından geçici olarak durdurulduğunu yeniden kamuoyuna açıklamışlardır. Fakat CHP'nin yayımladığı bildirinin mahkeme kararını etki altına alma amacı taşıdığını da dile getirmişlerdir. (Cumhuriyet, 17 Temmuz 1953). Bu sıralarda Aydın'da bulunan Başbakan Menderes, düzenlediği mitingde MP'nin kapatılması meselesine değinmiştir. Başbakan inkılapların korunması için gerekli tedbirlerin alınacağını ve bu konuda CHP'nin tutarsız bir siyaset benimsediğini ifade etmiştir (Zafer, 20 Temmuz 1953).

Kapatılma davasına ilişkin savcılık makamının ön soruşturması sona ermiş, buna göre MP'nin feshedilmesine, 13 sanık hakkında dava açılmasına, Osman Bölükbaşı ile Abdurrahman Boyacıgiller'in dokunulmazlıklarının kaldırılması için Adalet Bakanlığı'na tezkere yazılmasına karar verilmiştir (Cumhuriyet, 16 Eylül 1953; Zafer, 16 Eylül 1953; Akşam, 16 Eylül 1953). Ayrıca hazırlanan iddianamede; MP'nin Arap harflerinin yeniden kabulü ile tekkelerin ihyası gibi amaçlar güttüğü belirtilmiştir (Zafer, 16 Eylül 1953; Akşam, 16 Eylül 1953).

MP yöneticileri, savcılık makamının iddianamesini gördükten sonra partinin kesin olarak kapanma ihtimaline karşı arayışlara girmiştir. Buna göre partililerin bir kısmı CHP'ye geçilmesini, diğer kısmı da yeni bir partinin kurulmasını teklif etmişlerdir. CHP'ye katılmak isteyenler arasında Osman Bölükbaşı ve Abdurrahman Boyacıgiller bulunmaktadır. Yeni bir partinin kurulmasını önerenler ise Mustafa Kentli, Genel Başkan Nurettin Arıçoğlu ve partide başkanvekilliği ile genel sekreter görevini yürüten Fuat Arna gibi partinin önde gelen kişileri yer almıştır (Akşam, 28 Eylül 1953).

Sonuçta MP'nin din, mezhep, tarikat esaslarına dayanan ve gayesini saklayan dernekler durumunda bulunduğu kanaatine varıldığından Ankara Üçüncü Sulh Ceza Mahkemesi'nce parti feshedilmiştir (Zafer, 28 Ocak 1954; Son Telgraf, 28 Ocak 1954)³⁸. Temyiz yolu açık olmak üzere sanıkların birer gün hapsine ve 250

³⁸ MP yöneticileri kararın bozulması için Temyize başvurmuşlardır. İkinci Ceza Dairesi verilen kararı bozmuş olsa da Yargıtay Ceza Kurulu 21 Haziran 1954 tarihinde onaylamıştır. Bkz. (Köksal, 2004: 33; Türk Sesi, 22 Haziran 1954). Böylece parti kesin olarak kapatılmıştır.

şer kuruş para cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir. Hapse mahkûm olan idarecilerin cezaları ertelenmiştir. Karar verilmeden önce sanıklara son sözleri sorulmuştur. Parti'nin Genel Başkanı Mustafa Kentli; *"Hayır"*, Fuat Arna; *"Suçlu değilim."*, Ahmet Tahtakılıç; *"Tek bir sözüm yoktur."*, Ertuğrul Akça; *"Hiçbir diyeceğim yoktur."*, Suphi Batur; *"Söylenmeyen bir suç için savunma yapılamaz."*, Ahmet Ali Derman; *"Bugüne kadar suçumun ne olduğunu söylemediniz. İddianamede ismim mevzubahis değildir."*, Nurettin Ardıçoğlu; *"Kararınızı bekliyoruz, artık bu komedya sona ersin."* demişlerdir (Son Posta, 28 Ocak 1954; Her Gün, 28 Ocak 1954; Yeni Ulus, 28 Ocak 1954; Akşam, 28 Ocak 1954).

Mahkeme kararından sonra MP'nin ileri gelenleri yeni bir parti kurmak için harekete geçmişlerdir (Her Gün, 28 Ocak 1954). Osman Bölükbaşı bununla ilgili bütün hazırlıkların tamamlandığını basın mensuplarına bildirmiştir (Yeni İstanbul, 29 Ocak 1954). 10 Şubat 1954 tarihinde kurulan (Kılavuz, 2021: s. 1264) yeni partinin ismi *"Cumhuriyetçi Millet Partisi"* olmuş ve kurucuları arasında Mustafa Kentli, Nurettin Ardıçoğlu, Enis Agaygen, Ertuğrul Akça, Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı, Mehmet Ali Derman gibi kişiler bulunmaktadır. Partinin ilk şubesi Kırşehir'de açılmıştır. Parti programında; insan haklarına saygılı, emniyet, eşitlik, adalet ile milli egemenlik ve laik cumhuriyet esaslarına bağlı, batı tarzı demokrasi, hukuk kurallarına ve fikirlerine bağlı olduğu belirtilmiştir (Son Posta, 11 Şubat 1954; Dünya, 11 Şubat 1954; Akşam, 11 Şubat 1954). CHP'liler de CMP'nin inkılapçı esaslara dayandığını ve partiyle yürütülecek herhangi bir iş birliğinde sorun olmayacağını ifade etmişlerdir (Akşam, 4 Mart 1954). İktidar partisi ise CMP'yi MP'nin bir devamı olarak görmüştür. CMP'liler ise parti programları ortada iken demokratların kendilerine neden *"mürteci"* damgasını vurduklarını anlayamamışlar ve haklarında yapılan eleştirileri kabul etmemişlerdir (Akşam, 5 Mart 1954)³⁹.

³⁹ Zafer gazetesinde; *"Cumhuriyetçi Millet Partisi eski Millet Partisi'nin devamı yani liderler, idareciler aynı kişilerden olduğu için kapısı mühürlenip, kapatılan binaların ne kabahati ne suçu var?"* denilerek, gazeteye göre CMP de kapatılmalıydı. Bkz. (Akşam, 8 Temmuz 1954). Akşam gazetesi de *"Yeni Millet Partisi'nin Nazizime kayması muhtemel görünüyor."* başlığını atmıştı. Bkz. (Akşam, 13 Şubat 1954).

1.1.8. Demokrat Parti İktidarının İlk Döneminde Partilerarası İlişkiler

1950 genel seçimleriyle iktidara gelen DP'nin ilk söylemi ülkenin içerisinde bulunduğu mevcut durumu eleştirmek olmuştur. Bunun üzerine CHP Grup Başkanvekili Faik Ahmet Barutçu yeni iktidarın ithamlarına rakamlarla cevap vermeye çalışmıştır (Ulus, 1 Haziran 1950). Esasen Barutçu'nun böyle bir yöntem belirlemesi DP iktidarı için anlamsız gözükmektedir. Zira daha iktidarlarının henüz bir ayını bile doldurmamışlardır. Ayrıca CHP Parti Grubu cumhuriyetin kuruluşundan itibaren eğer yapılmış ise yolsuzlukların ortaya çıkarılmasını DP hükûmetinden istemiştir (Ulus, 8 Haziran 1950). Aslında CHP yönetiminin amacı bir nevi devr-i sabık siyasetinin uygulanmasını teşvik etmektir ama iktidar tarafından gerçekleştirilemeyeceğini de bilmektedirler. Zaten DP yöneticileri 1950 genel seçim beyannamesinde devr-i sabık yaratılmayacağını belirtmişlerdir (Demirel, 2021: 157). Hatta Adnan Menderes “*devr-i sabık yaratmayacağız*” prensibinin inandırıcı olması için ilk hükûmeti oluştururken DP içerisinde pek yer almamış ama tecrübeli bürokratlardan kurmuştur (Sarol, C. 1, 2014: 141).

CHP'liler iktidarı kaybetmelerine rağmen kendilerini iktidarda görmektedirler. 1950 genel seçimleri öncesi CHP yönetimi sadece 50 milletvekiliyle meclise girilse bile DP'nin koalisyon teklif edeceğini düşünmüşlerdir (Akıncı, 2021: 109-110). Esasen bütün bunlar CHP yönetiminin kendilerine olan güveni göstermektedir. Seçimleri kazanan demokratlar ise CHP'nin iktidarı devretmesinden pek emin değillerdi. Yalnız DP'li Ağaoğlu, iktidarlarının ilk günlerinde “*devr-i sabık yaratmayacağız demekle geçmişte işlenmiş suçları bir süngerde silip atacağız demek değildir.*” cümlesiyle kanun dışı uygulamaların üzerine gidileceğini belirtmiştir (Akşam, 3 Haziran 1950).

CHP'liler meclis kürsüsünde kendilerini ifade etme imkânlarının iktidar tarafından engellenmesini meclis içtüzüğüne ve demokratik esaslara aykırı bulmuş ve tepkilerini genellikle meclis salonunu terk ederek göstermişlerdir (Ulus, 3 Haziran 1950). Bunun üzerine gazetecilerin bu hususta Başbakan Menderes'in fikrini öğrenmek istemiş, Başbakan da meselenin meclis Başkanlık Divanı'nı ilgilendiren tarafı bir yana bırakılırsa kendilerine karşı “*tecavüz*”de bulunulduğuna ilişkin eleştiriye şu cevabı vermiştir: “*Tecavüz kelimesinin manası malumdur. Hükûmet adına yaptığım konuşmanın zabıtları da eldedir. Bu zabıtları tetkik eden herkes ortada iddia edildiği gibi tecavüzü teşvik edecek hiçbir şey göremez.*”

Demokrat Parti muhalefette olduğu zaman Meclis Grubu'muzun uğradığı tecavüzleri hatırlatmakta ise şimdilik bir fayda görmüyorum.” (Aydın Tarihi, S. 199, 3 Haziran 1950: 2) diyerek CHP'nin eleştirilerini kabul etmemiştir.

CHP'liler iktidara yönelik tepkilerini meclis salonunu terk etmek dışında kendilerine söz hakkının verilmediğı durumlarda Meclis Başkanlığı nezdinde şikâyetle bulunmuşlardır. Aslında bazı DP milletvekilleri de yaşanan bu durumu, söz hürriyetinin çiğnenmesi olarak algıladıklarından muhalefet için sergilenen davranışı onaylamamışlardır (Ulus, 4 Haziran 1950). CHP Genel Sekreteri Gülek ise demokrasinin temel şartlarından olan güçlü bir muhalefetin mevcudiyetinin iktidar tarafından anlaşılması ve benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir (Ulus, 9 Ağustos 1950). Yine Gülek, CHP'nin 27. yıldönümü kutlamaları sırasında muhalefetin asla yok edilemeyeceğini ama körü körüne de muhalefet edilmesinin şiddetle karşısında olduklarını açıklamıştır. (Akşam, 14 Eylül 1950).

CHP Genel Sekreterliği'nin teşkilatlara gönderdiği 26 Ekim 1950 tarihli genelge iktidarın muhalefete yönelik yürüttüğü olumsuz davranışlara karşı demokrasinin gelişmesi ve daha da kökleşmesi için yapılacak mücadeleye ilişkindir. Mücadeleden hiçbir zaman kaçılmayacağı ve iktidarın baskılarına rağmen muhalefet görevinin başarıyla yürütüleceğı dile getirilmektedir (BCA, nr. 490-1-0-0/11-56-1). Yine CHP Genel Sekreterliği'nin teşkilatlarına gönderdiği bir başka genelgede iktidarın keyfine göre bir muhalefet anlayışının benimsenmeyeceğı belirtilmektedir (Ulus, 27 Ekim 1950).

Son CHP iktidarında Başbakan Yardımcılığı görevini yürüten ve Ulus gazetesinin yazarı Nihat Erim'e göre demokratlar muhalefette özgürlük ve demokrasi kahramanı iken iktidara geldikten sonra tam tersi bir uygulamayla muhalefetin sesini kısımaya başlamışlardır. Özellikle CHP Genel Başkanı İnönü'nün üzerine çok gidilmektedir. Öyle ki DP'liler meclis kürsüsünden CHP Genel Başkanı'nın çocuğı Ömer İnönü'nün 1945 yılında Taksim'de arabayla bir kişiyi ezerek öldürdüğünü ve bunun gizli bırakılmaya çalışıldığını belirtmiştir. Hatta Adalet Bakanı'nın bunu siyasi bir mesele haline getirmesine CHP Genel Başkanı İnönü çok üzülmüştür. Yapılan soruşturma neticesinde Ömer İnönü'nün suçsuz olduğı ortaya çıkmıştır ama Erim'e göre 1945 yılından beri tanıdığı İsmet Paşa'nın hiç bu kadar üzülp sıkıldığını bilmediğini açıklamıştır (Erim, C. I, 2005: 463-464, 489).

15 Mart 1951 tarihinde CHP Genel Sekreteri Gülek ülke gündemine ilişkin gerçekleştirdiği basın toplantısında partisinin görüşlerini açıklamıştır. Hükûmetin sadece DP'lilerin değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün yurttaşlarını temsil etmesi temennisinde bulunmuş, özellikle partiler arası ilişkilerde anlayışlı olunmasını istemiştir. Atatürk devrimlerine karşı yapılan eylemlere de değinen Gülek, devrim düşmanlığının artarak devam etmesini büyük bir üzüntüyle karşıladıklarını, Türkiye'yi Orta çağ zihniyetinden kurtaran ve 20. yüzyıl devleti haline getiren bu devrimlerin CHP'nin üzerine azami derecede hassasiyetle titrediğini ve partisinin milli varlıkları olduğunu söylemiştir. Büyük fedakârlıklarla meydana gelen devrimlerin zarar görmemesi için bütün güçleriyle mücadele edeceklerini ve bu hususta en küçük tavize bile yer vermeyeceklerini belirtmiştir. Aslında devrimlerin korunması partiler üstü milli bir mesele olduğu için partilerin kendi aralarında iş birliği yapması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Türk gençliğinin ve basının da bu hususta gösterdikleri yüksek duyarlılıkları nedeniyle onları takdir etmiştir. Gülek'e göre tehlike büyüktü ve önlemler gecikmeden alınmalıdır, yoksa olanları tarih affetmeyecektir. Atatürk devrimlerinden sonra komünizm tehlikesine de değinen Gülek, hükûmet komünizme karşı olduğunu açık bir şekilde belirtmeli ve gerekli tedbirleri hemen almalıdır (Akşam, 16 Mart 1951). Yine Gülek; Başbakan Menderes'in muhalefetin davranış biçimini ihtilalci bulmasının ciddiye alınacak bir tarafının olmadığını, muhalefet partilerinin anayasanın sağladığı teminattan faydalanarak milletin kendilerine verdiği görevi yerine getirdiklerini belirtmiştir (Akşam, 26 Mart 1952).

İktidar mensupları zaman içerisinde muhalefetle ilişkilerin yürütülebilmesi için CHP'ye bazı şartlar sunmuşlardır. Bunlar; İnönü'nün CHP'nin başından ayrılması, Ulus gazetesinin kapatılması ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazmayı bırakmasıdır (Toker, C. 1, 2020: 286). Muhalefet denilince akla gelen ilk siyasetçinin (İsmet İnönü), gazetecinin (Hüseyin Cahit Yalçın) ve gazetenin (Ulus) sesini kısmak isteyen DP'lilerin bu isteklerini CHP'lilerce kabulü mümkün değildir. Zaten bu şartların kabul edilmesi etkin bir muhalefetin ortadan kaldırılması anlamına gelmekteydi. Bunun bilincinde olan iktidar mensuplarından bazıları doğrudan ya da dolaylı olarak İnönü'nün yargılanmasını ya da sürgün edilmesini bile dile getirmişlerdir. Hatta yeri geldikçe CHP yönetimi ile tabanına iktidarla ilişkilerin olumlu yürütülmesi için İnönü'nün genel başkanlıktan ayrılmasını ya da siyaseti bırakmasını ön şart olarak sunmuşlardır.

CHP Genel Başkanı İnönü iktidarın eleştirilerine rağmen muhalefet olarak iktidarı denetleme görevini sürdüreceklerini her ortamda dile getirmiştir (Akşam, 22 Mart 1951). Ayrıca seçilme durumu taşıdıkça partinin başından ayrılmayı düşünmemiştir. İnönü sıklıkla “*dinsizlikle*” itham edilmesini de ahlakla bağdaşmadığını dile getirerek iktidar mensuplarına tepkisini göstermiştir (Ulus, 17 Mayıs 1952).

CHP Genel Başkanı İnönü iktidar partisi yöneticilerinin kendisine yönelik sistemli ve bir türlü bitmeyen suçlamaları nedeniyle Cumhurbaşkanı Bayar’ın düzenlediği Çankaya'daki yemeklere katılmamıştır (Akşam, 10 Ocak 1951). İnönü CHP’lilere hitaben İstanbul'daki konuşmasında ise; “*Muhalefet medeni cemiyetin en lüzumlu bir unsurudur. Bunu göz önünden uzaklaştıran iktidar bir çıkmaza girer. İktidara geldiğiniz dakikada gidici olduğunuzu hatırlayacaksınız. Demokrasilerde mutlaka iktidarda kalacağım düşüncesinde olanlar, kendilerine de millete de büyük ıstırap verir.*” demiştir (Ulus, 28 Eylül 1953). Yine bir başka konuşmasında Başbakan Menderes’in amacının muhalefetin sesini kısarak Tek Parti Dönemi’ne geçmek olduğunu ifade etmiştir (Ulus, 29 Kasım 1952). CHP iktidarının son Başbakan’ı Günaltay’a göre DP kurucuları hiç beklemedikleri bir çoğunlukta iktidara gelince zafer sarhoşluğuna uğramış, kendilerini dev aynasında gördüklerinden, seçimle memleketin idaresini değil de tapusunun kendilerine verildiğini zannetmişlerdir (Akşam, 23 Haziran 1951).

Dış ülkeye gidecek heyetin içerisinde muhalefet adına katılacak milletvekillerini partileri tarafından değil de iktidar makamlarınca tespit usulü, dünya parlamento tarihinde görülmemiş bir durum olarak Ulus gazetesi tarafından belirtilmiştir (Ulus, 13 Kasım 1952). DP’nin iktidar gücünü kullanarak bu gibi davranışları arttırması üzerine CHP Parti Meclis Grubu bir bildiri yayımlamıştır. Bildiride; partizan idareye son verilmesi, muhalefet partilerinin güven içerisinde çalışmalarını ve denetleme vazifesini tam olarak yapması için gerekli şartların sağlanmasının iktidarın görevi olduğu hatırlatılmıştır (Ulus, 31 Mart 1953).

Muhalefetin iktidara eleştirileri olduğu gibi iktidar tarafı da muhalefeti eleştirmekten geri kalmamıştır. Menderes kongreler vasıtasıyla gittiği illerde konuşmasının bir bölümünü muhalefete ayırmıştır. Başbakan’ın hedefinde her zamanki gibi İnönü olmuştur. Bursa’daki konuşmasında; “*Aziz nefsi bir yarı ilah, Milli Şef ilan ettiren o değil midir? Kendisi bugün siyasette iki yüzlülüğün, hatta siyasette yüz­süz­lüğün şaheserini vermektedir*” diyerek ağır eleştirilerde

bulunmuştur (Milliyet, 19 Mayıs 1952). Başbakan'ın İnönü'den söz ederken bazen isminden ziyade “*Milli Şef*” tabirini sıklıkla kullanması bir nevi geçmişî hatırlatmış ve gerçek anlamda demokrasinin kendi iktidarları zamanında geliştiğini ve bir daha o günlere dönülmeyeceğini belirtmiştir (Milliyet, 16 Mayıs 1952; Milliyet, 24 Mayıs 1952; Zafer, 16 Mayıs 1952).

Başbakan Menderes Denizli'nin Sarayköy ilçesinde gerçekleştirdiği bir gezide kendisini karşılayan CHP'lilere teşekkür etmiş ve onları selamlamayı bir borç bildiğini belirtmiş ama aynı hislerin partinin üst yöneticileri için geçerli olmadığını söylemiştir (Aydın Tarihi, S. 237, 3 Ağustos 1953, 236). Menderes'in hedefinde İnönü dışında muhalif gazeteler de vardır (Akşam, 25 Ekim 1953). Başbakan Yardımcısı Ağaoğlu ise iktidar olmak için yalan ve iftiradan başka bir söylem benimsemeyen muhalefetin iktidara gelmenin bir yolu olarak ülkede huzurun bozulmasını gördüklerini ifade etmiştir (Akşam, 12 Temmuz 1951). Ağaoğlu'nun açıklamalarına karşı Ulus gazetesi “*kurusıkı gümbürtüsü*” olarak vermiştir (Ulus, 13 Temmuz 1951).

Şimdiye kadar belirtildiği gibi iktidar ile muhalefet partileri sıklıkla karşı karşıya gelmişlerdir. Fakat irticaya karşı mücadele, devrimleri korumak, komünizmi ülkeden uzak tutmak gibi konularda özellikle iki parti DP ve CHP'yi birbirlerine yaklaştırmış ve ilişkileri yumuşatmıştır (Akşam, 30 Mayıs 1950). Bu dönemlerin birinde CHP'nin İzmir Kongresi davetini kabul eden Menderes, CHP'lilerin sevgi gösterileri içerisinde samimi bir konuşma yapmıştır. “*Yeni CHP'yi muhabbetle selamladığını söyleyen Başbakan, artık düşmanca mücadele eden iki parti değiliz.*” demiştir. Başbakan'ın ifadeleri CHP tarafında memnuniyetle karşılanmıştır (Akşam, 30 Aralık 1950). Menderes Gaziantep'te Hükûmet Konağı meydanında toplanan halka yaptığı konuşmada; kendisini karşılayan CHP'lilere teşekkür etmiştir. Ardından “*Vatandaş arasına kardeş kavgası sokmak, memleketin siyasi havasına hâkim olmaya başlayan dostluk ve huzuru yadırgayıp bozmak isteyenler, yakında tam bir hüsrarla karşılaşacaklardır. Bu güzel memleketimizde bu kardeşlik havasının devamlı surette esmesi için elimizden geleni yapmak arzu ve kanaatindeyiz. Hiçbir şey bizi bu kararımızdan döndüremeyecektir.*” demiştir (Akşam, 18 Ocak 1953). Başbakan Gaziantep'te iken İçişleri Bakanı Etem Menderes'le birlikte CHP İl Merkezi'ni ziyaret etmiş, buradaki CHP'lilerle sohbet etmişlerdir. İl Başkanı bu ziyaretten memnuniyetini dile getirmiştir (Akşam, 20

Ocak 1953). Başbakan Gaziantep'ten sonra gittiği Kilis'te de muhalefet için benzer ifadeleri tekrar etmiştir (Zafer, 20 Ocak 1953).

DP İstişare Kongresi'ndeki delegeler de partiler arası ilişkilerin yumuşaması için izlenilen siyaseti desteklemişlerdir (Cumhuriyet, 9 Şubat 1953). Menderes'in tutumuna karşın CHP Genel Başkanı İnönü de partiler arası ilişkilerin normalleşmesinden memnuniyet duyacağını ifade etmiştir (Ahmad-Ahmad, 2020: 131). CHP Kars Milletvekili ve Ulus gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın partiler arası ilişkiler ılımlı bir şekilde devam edecekse, bunu sağlayan en önemli kişinin İsmet İnönü olacağını ifade etmiştir (Milliyet, 7 Ocak 1953). Zaten İnönü'nün sarf ettiği cümleler ilişkilerin yumuşamasında etkili olmuştur (Milliyet, 5 Ocak 1953; Akşam, 5 Ocak 1953).

9 Mart 1951 tarihinde sona eren İkinci Menderes hükûmeti mecliste güvenoyu almış, CHP'lilerin oylama sırasında ılımlı ve yapıcı eleştirileri iktidar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Özellikle 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelen DP'de olan gergin hava ve siyasi huzursuzluk son bulmaya başlamıştır. Menderes, kendilerinin de mutlaka hatalar yaptıklarını belirtmiş, ardından iki partinin çatışmasından yararlanmak isteyenlerle birlikte mücadele edilmesi çağrısında bulunmuştur (Akşam, 3 Nisan 1951). CHP Genel Sekreteri Gülek de her ne kadar ilişkiler yumuşama evresine girmiş olsa da iktidarla görüş birliği içerisinde olmayan hususlarda iktidarı eleştirmekten vazgeçmeyeceklerini belirtmiştir (Ulus, 9 Nisan 1951). Bu hoşgörülü ortam mecliste de somut hâle dönüşmüştür. CHP'li milletvekilleri tartışmalara neden olabilecek sözlü sorulardan vazgeçmişlerdir. Buna ilişkin Cumhuriyet yazarı Nadir Nadi "*Verimli Hürriyet*" adlı makaleyi yazmıştır (Cumhuriyet, 10 Nisan 1951). CHP Genel İdare Kurulu Üyesi Cavit Oral'ın İzmir Halkevi'nde yaptığı konuşmada; milli birliğin yaratılması bakımından partiler arası ilişkilerin iyiye doğru gitmesinin arzu edilen bir husus olduğunu ama yapılacak eleştirilerin de sert ve şiddetli olacağını ifade ettikten sonra muhalefetin yapıcı tutumunu kaybetmeyeceğini belirtmiştir (Ulus, 24 Nisan 1951). Hatta ilişkiler öyle bir boyuta ulaşmıştır ki iktidar ve muhalefet temsilcileri radyoda beraber konuşma gerçekleştirmiştir. İki safhadan oluşan konuşmanın ilkinde CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, ikincisinde ise birbirlerine yönelik eleştirileri dile getiren Başbakan Menderes ile CHP Grup Başkanvekili Faik Ahmet Barutçu konuşmuştur. İki siyasetçinin tartışmaları oldukça keyifli geçmiştir (Cumhuriyet, 12 Ocak 1952).

CHP lideri İnönü Türkiye'de bulunan Mısırlı gazetecilerin sorularını cevaplandırırken artık iç ve dış politikada iktidar ile muhalefet arasında büyük bir görüş farkının olmadığını belirtmiştir (Cumhuriyet, 29 Nisan 1952). Ama iktidardan beklentilerini de maddeler halinde sıralamıştır. Bunlar; anayasanın tadili, meclis denetleme organlarının ıslahı, gensorunun genişletilmesi ve geliştirilmesi, seçim kanunu ile “*Anti Demokratik*” kanunların ıslahı ya da kaldırılması, siyasilerin askerî mahkemelerde yargılanmasının sona erdirilmesi, partizanlığa son verilmesi ve Başbakan Menderes’in bunu resmen açıklaması, yargılara teminat hakkının tanınması, söz, basın, yayın ve toplantı hürriyetinin güvence altına alınması, inkılapları koruyacak kanunların çıkarılması ve radyoda söz hakkının tanınmasıdır (Son Telgraf, 23 Ocak 1953).

Menderes gazetecilerle beş saat süren bir basın toplantısı yapmıştır. Başbakan’ın ifadelerine göre iktidar ile muhalefet iki prensibe bağlı kaldıkça halledemeyecekleri sorun yoktur. Bunlardan ilki demokratik esaslar dâhilinde kalmak, siyasi istikrarı, nizam ve intizamı bozacak hareketlerde bulunmamak; ikincisi ise anayasanın değiştirilmesinin bütçe kanunu çıkarıldıktan sonra ele alınmasıdır. Başbakan’ın demeçlerinden dikkati çeken diğer bir nokta ise her çeşit irticanın ülkede karşılık bulamayacağıdır. Ayrıca radyoda partizan yayımlara mümkün olduğunca yer verilmemeli ve seçim kanunu yeniden düzenlenmelidir (Akşam, 31 Ocak 1953; Cumhuriyet, 31 Ocak 1953; Zafer, 31 Ocak 1953). Başbakan Menderes'in basın toplantısındaki sözleri Türk demokrasisinin temellerinin kuvvetlenmesine doğru yeni atılan adımlar olarak kamuoyunda kabul görmüştür (Milliyet, 1 Şubat 1953). Başbakanın gazetecilerle yaptığı toplantı İnönü’ye sorulmuş ve CHP Genel Başkanı da “*Hadiselerin gelişimini beklemek konuşmaktan hayırlıdır.*” demiştir (Akşam, 1 Şubat 1953). Başbakan’ın konuşmalarına bir destek de CHP Genel Sekreteri Gülek’ten gelmiştir (Akşam, 1 Şubat 1953).

Başbakan ile İnönü arasında olumlu gelişen ilişkiler Cumhurbaşkanlığı makamına da yansımıştır. Bayar ile İnönü Çankaya Köşkü’nde görüşmüşlerdir. Cumhurbaşkanı her yıl milletvekillerine verdiği yemeklerin birini daha vermiş ve çağrılan vekiller arasında İnönü de yer almıştır. İkili arasında yapılan görüşme ise oldukça samimi bir hava içerisinde geçmiş, ülkenin iç ve dış sorunları tartışılmıştır (Akşam, 4 Şubat 1953).

Partiler arası ilişkilerin yumuşaması kendisini meclis bütçe görüşmelerinde de göstermiştir. Maliye Bakanı Hasan Polatkan'dan sonra meclis kürsüsüne çıkan İnönü bütçeden ziyade ülkenin genel sorunları üzerine bir konuşma gerçekleştirmiştir. İnönü iç politikada partiler arasında güven sorunun yarattığı çekişme devrinin kapanmasının CHP tarafından memnuniyetle karşıladığını, bundan sonra iktidar ile muhalefet arasında normal ve medeni ilişkilerin olacağını belirtmiştir⁴⁰. Başbakan da bütçe konuşmaları sırasında Türk demokrasi hayatında yeni bir sayfanın açıldığını ifade etmiştir (Akşam, 17 Şubat 1953). Ayrıca Menderes; partileri “*Milli Tesanüt (Dayanışma) Cephesi*”ne katılmaya davet etmiştir (Zafer, 19 Şubat 1953; Milliyet, 19 Şubat 1953). Fakat yaşanan bazı gelişmeler de iktidar ile muhalefet ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Maliye Bakanı'nın yolsuzlukla ilgili aleyhinde verilen demeçler ve yapılan propaganda faaliyetlerine karşı DP Genel İdare Kurulu ve Meclis Grubu Menderes'in Başkanlığı'nda toplanmış ve iddia edilen CHP'nin “*zimmetindeki paralar*” meselesi görüşülmüştür. Bu husustaki yasa tasarısı hemen hemen tamamlanmış iken araya tatilin girmesi ve partiler arası ilişkilerin olumlu bir seyir izlemesi yasanın tamamlanıp meclise gelmesini engellemiştir. Dolayısıyla partiler arası ilişkiler olumlu devam ettiği için meselenin yeni duruma uygun bir şekle sokulması gerekiyordu. Bu nedenle DP'ye göre taraflar meseleyi hakem heyetine havale ederek anlaşılabileceklerini düşünmüşlerdir (Cumhuriyet, 12 Nisan 1953).

Başbakan'ın ılımlı tavrı ve demeçleri muhalefetle ilişkilerin olumlu devam etmesini sağlamıştır (Milliyet, 15 Temmuz 1953). Menderes, Denizli'de CHP İl Başkanlığı'nı ziyaret etmiştir. Akşam gazetesine göre Başbakan sertlik taraftarı değildi (Akşam, 4 Ağustos 1953). Fakat daha sonra Başbakan Menderes partiler arasında yakalanan ahengi bozan davranışlar sergilediklerinden dolayı özellikle CHP'lilere tepkisini şu cümlelerle göstermiştir: “*Memlekette milli tesanütü bozmamak uğrunda muhalefet ve iktidarın birbirlerine karşı göstermeleri icap eden tenasühün bütün gereklerini yerine getirmek hususunda kendileri bir adım atarlarsa, biz iki adım atarız. Fakat bu yolda şimdiye kadarki gayretlerimiz, zaafımıza hamledildiği için bizden bir tek adım beklemesinler.*”. Ayrıca Menderes muhalefeti “*ölçü*” ve “*izana*” davet etmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: “*Ben kim olursam olayım, hükûmet yalnız Demokrat Parti'nin değil muhalefetin de*

⁴⁰ Zafer gazetesi İnönü'nün yaptığı eleştirilerin ülkeye faydalı olduğunu yazmıştır. Bkz. (Akşam, 18 Şubat 1953).

hükûmetidir.” (Zafer, 21 Kasım 1953) diyerek de ılımlı tavrını sürdürmüştür. TKP yönetimi de CHP ile DP arasında meydana gelen olumlu havayı desteklemiş, özellikle Menderes'in son haftalardaki yapıcı konuşmalarını takdir etmiştir. Ayrıca iktidar tarafından muhalefetin eleştirilerinin anlayışla karşılanması gerektiğini, eleştirilerden dersler çıkarılmasını ve hükûmet başkanından bu olumlu havayı destekleyecek fiili eylemlerin hayata geçirilmesini beklemiştir. Örneğin seçim bölgelerinin daraltılmasını içeren yasa tasarıları meclise getirilebilirdi (Akşam, 23 Ocak 1953). Yalnız TKP Genel Başkanı Remzi Oğuz Arık iktidar ile muhalefet partileri arasında bozulan ilişkileri düzeltmek için girişimlerde bulunmaya karar vermiştir. Kurulduğundan beri ılımlı bir siyaset tarzı benimseyen partinin bu tavrı siyasi çevrelerce memnuniyetle karşılanmıştır (Akşam, 23 Aralık 1953).

14 Mayıs 1950 tarihinden yani DP'nin iktidara geldiği tarihten itibaren 16 aylık süre içerisinde Adalet Bakanı'nın izniyle muhalefete 1406 dava açılmıştır. Bu durumu eleştiren CHP Mardin Milletvekili Kâmil Boran, DP iktidarının Cumhuriyet savcılarını vicdanlarıyla baş başa bırakmadığını, savcıların yazılı emirlerle dava açmaya mecbur edildiğini ifade etmiştir (Ulus, 13 Kasım 1951). İnönü de Mudanya'da yaptığı konuşmada; *“Adalet istiklalini, müstakil mahkemeleri, müstakil vicdanlı yargıçları partizan idarenin tehdidinden ve tesirinden derhâl kurtarılmalıdır.”* demiştir (Ulus, 28 Eylül 1952). Menderes ise Kayseri'de verdiği beyanatta adli makamlar üzerinde herhangi bir baskının olmadığını söylemiştir (Ulus, 22 Kasım 1952).

CHP yönetimi DP hükûmetinin gerçekleştirdiği her icraatı eleştirmenin bir yolunu bulmuştur. Hükûmet ise CHP'nin kendilerinin meşruiyetini kabullenememesi durumuna çok öfkelenmiştir. Menderes seçimleri kazansa bile asker ile bürokrasinin İnönü'yü desteklediğine dair olan endişesi her zaman var olmuştur. Bu nedenle *“İsmet Paşa”* faktörü ya da saplantısı demokratların kendilerini güven içerisinde hissetmelerini engellemiştir (Zürcher, 2016: 325). Neticede DP'nin ilk dört yılında partiler arası münasebetler genellikle sert geçmiş olsa da yumuşama döneminin de olduğu belirtilmelidir. Fakat olumlu yürütülen ilişkiler kırılgan bir özelliğe sahip olup, özellikle Başbakan Menderes ile CHP Genel Başkanı İnönü'nün tavrı ilişkilerin süresini belirlemiştir.

1.1.9. Demokrat Parti İktidarının İlk İcraatları

1.1.9.1. Kadro Değişiklikleri

1950 genel seçimlerinden başarıyla ayrılan demokratların iktidara geçince ele aldığı konuların başında yıllarca tek parti iktidarınca oluşmuş bürokrasiyi değiştirmek ya da belirlenecek kaidelerle hükûmete bağlı bir hâle getirmek olmuştur. Zira bürokrasinin siyasi iktidarı zorlayabileceği düşüncesiyle bürokrasiye mutlaka el atılmalıdır (Demirel, 2021: 132). Dolayısıyla yapılacak değişikliklerin amacı CHP'nin iktidar yıllarında oluşan kadrolaşmayı dağıtmak ya da en aza indirerek, yeni iktidarın hâkim olduğu bir yönetim anlayışına sahip olmaktır (Şimşek, C.1, 2021: 469).

Seçimlerden sonra görev yapan ordunun üst kademelerindeki komutanlar Ankara'ya gelerek Genelkurmay Başkanı'yla görüşmüşler, ardından İnönü'yü ziyaret etmişler ve İnönü'ye bir emrinin olup olmadığını sormuşlardır. Ayrıca askeriyenin iktidara karşı bir eylem içerisinde olacağı yönünde söylenti üzerine İnönü şu sözlerle karşılık vermiştir: *“Ne generaller bir müdahale için bana gelebilirlerdi ne de ben onlardan böyle bir istekte bulunabilirdim.”*. (Demirel, 2021: 132; Akıncı, 2021: 119-120). Sonuçta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman emekliye ayrılmış yerine Orgeneral Nuri Yamut, İkinci Başkanlığa da Korgeneral Şahap Gürler tayin edilmiştir. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanları da değiştirilmiştir (Zafer, 7 Haziran 1950; Ulus, 7 Haziran 1950; Milliyet, 7 Haziran 1950). Sayıları 15 ilâ 30 arasında olan general ve 200 kadar albayın da yakında emekliye sevk edilmesi düşünülmektedir (Hürriyet, 7 Haziran 1950). Ulus gazetesi askerî atamalar ya da emeklilikler nedeniyle hükûmet yetkililerinden açıklama yapılmasını istemiştir (Ulus, 10 Haziran 1950). Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce, bu meselenin bazı gazetelerde kışkırtma haline getirildiğini ve hadisenin sadece kanuni yetkilerin kullanılmasından ibaret olduğunu ifade etmiştir (Milliyet, 11 Haziran 1950). Bir yıl sonra Askerî Şûra'da alınan karar gereği 30 yılını dolduran albaylar emekliye sevk edilecekti (Milliyet, 17 Ağustos 1951).

Askeriye dışında mülki idarede de atamalar gerçekleşmiştir. Samsun, Kastamonu, Ordu, Seyhan, Bilecik, Çankırı, Balıkesir, Afyon ve Konya'da görevli dokuz vali birden emekliye sevk edilmiştir. Bunlara ilaveten 21 valinin daha

değişeceği belirtilmektedir (Zafer, 11 Haziran 1950; Milliyet, 11 Haziran 1950). Valilerin dışında vali yardımcılarında da değişiklikler olmuş, ayrıca 100'den fazla kaymakam görevden alınmış, 25'i hakkında soruşturma açılmıştır (Ulus, 14 Haziran 1950). Yapılan soruşturmalar sonucunda İçişleri Bakanlığı tarafından 7 kaymakam emekliye sevk edilmiştir (Zafer, 20 Haziran 1950).

1.1.9.2. Arapça Ezan Okunması Yasağının Kaldırılması

DP iktidara geldikten sonra Arapça ezan okunması yasağının kaldırılmasını uygulamaya koymak için hemen girişimlerde bulunmuş ve bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. Bu yasa tasarısı 10 yıl sürecek DP iktidarının muhalefet partileriyle özellikle CHP ile mecliste tartışmasız geçen müzakerelerle kabul ettiği sayılı yasalardan biri olması bakımından da önemlidir.

Türkçe ezan okunması 30 Ocak 1932 tarihinde Ayasofya Camii'nde ilk kez duyulduktan sonra 1933'te çıkan bir emirle tüm yurttan uygulanmaya başlanmıştır (Avşar- Kaya, 2017: 132)⁴¹. Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölümü üzerine Arapça ezan okuyanlar *“Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu”*na karşı hareketten dolayı ifadeleri alınmıştır (Akşam, 15 Nisan 1950). 1950 genel seçimlerini kazanan DP hükûmeti iktidara geldikten sonra gerçekleştirdiği icraatların başında Arapça ezan yasağının kaldırılması olmuştur. Bununla ilgili ilk girişim 31 Mayıs 1950 tarihinde Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, ardından Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve arkadaşları tarafından verilen yasa teklifleriyle olmuştur (Türköz, 2021: 1075). Ezanın Arapça okunması hususunda Zafer gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik'in sorusuna Menderes kararın meclis tarafından verileceğini belirtmiştir (Vakit, 5 Haziran 1950). Ezanın Arapça okunmasına karşı olanlar meseleyi Atatürk ilkelerinden laiklik dışında inkılapçılık bağlamında da ele almışlar ve böyle bir hareketin doğrudan doğruya inkılabın esas prensiplerini zedeleyeceğini belirtmişlerdir (Akşam, 5 Haziran 1950). Başbakan Menderes ise; *“Dinin siyasete karıştırılmaması ve dini ibadetlerin amme nizamına ve umumi adaba aykırı olmamak şartıyla herkesin dini vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirilmesi*

⁴¹ Türkçe ezan Ayasofya Camii'nde *“Tanrı Uludur!”* sesiyle halka duyurulmuştur. Daha sonra Türkçesi Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanmış, Diyanet'e bildirilmiş ve Ankara Konservatuvarı'nda melodi bestelenmiştir. Görevli müezzinlere öğretildikten sonra uygulanmıştır. Bkz. (Avşar-Kaya, 2017: 132).

vicdan hürriyeti icabıdır.” (Zafer, 5 Haziran 1950; Vakit, 5 Haziran 1950) sözleriyle Arapça ezanın yeniden yürürlüğe gireceğinin ipuçlarını vermiştir. Hatta bunun için gerekirse kanun değişikliği de yapılacaktır (Ulus, 5 Haziran 1950). Yalnız Menderes bu meseleyi Parti Grubu’na taşıyarak partililerle birlikte hareket etmek istemiştir (Vakit, 5 Haziran 1950; Hürriyet, 5 Haziran 1950).

Ulus gazetesi Arapça ezanın kabul edilmesiyle Atatürk inkılaplarının yapısında bir gedik oluşturacağına yönelik haber yapmıştır. Ayrıca gazeteye göre DP’nin seçim beyannamesinde ezan hakkında herhangi bir vaadi yoktu. Dolayısıyla DP’liler tarafından seçimler sırasında gizlice yürütülen propagandanın bir sonucu olarak değişiklik uygulanmaya konulmuştur (Ulus, 6 Haziran 1950).

Demokratlar ezanın Arapça okunmasında herhangi bir problem görmemişlerdir. CHP’lilerin birçoğu da benzer düşüncededirler. Fakat asıl sorun buna benzer başka kararlar alınabilir olup olmadığıdır (Hürriyet, 6 Haziran 1950). Bu hususta iktidar tarafı, zaten CHP’nin Atatürk ilke ve inkılaplarında gedik oluşturabilecek mahiyette birtakım tavizlerin daha önce girdiğini belirtmiş, örnek olarak türbelerin açılmasını vermiştir. Ayrıca DP’nin laiklik prensiplerine bağlı olduğunu, hükûmeti itham edecek herhangi bir durumun oluşmadığını, bu davranışı (Arapça ezan) diğer tavizlerin takip edeceği yolundaki endişelerin ise tamamen yersiz ve haksız olduğunu ifade etmiştir (Akşam, 9 Haziran 1950).

13 Haziran 1950 tarihinde DP Meclis Grubu’nda ezanın Arapça okunması kararlaştırılmıştır (Zafer, 14 Haziran 1950; Hürriyet, 14 Haziran 1950; Vakit, 14 Haziran 1950). DP Grubu’nca yasa tasarısı hazırlanırken hiçbir milletvekili söz almamış, oy birliği ve alkışlarla kabul edilmiştir. Dolayısıyla hazırlanan yasa tasarısı önerisi 16 Haziran 1950 tarihinde meclise sunulmuştur (Avşar-Kaya, 2017: 145). Bu konuya ilişkin Menderes, mecliste şu konuşmayı yapmıştır:

“Arapça ezan hakkında Demokrat Parti Meclis Grubu’nda verilen kararın gazeteler ve radyo ile yayımlanması neticesinde kanunî mâninin kaldırılmış olduğu telakkisinin hasıl olması ve bazı vatandaşların Arapça ezan okuması muhtemel olduğu için bu babda hükûmetçe meclise sevk etmiş olduğumuz layihanın bugünkü ruznameye alınmasını ve müstecelen müzakere edilmesini yüksek tasvibinize arz ediyorum.” (Adnan Menderes’in Konuşmaları, C.1, 1957: 31).

Mecliste görüşülecek yasa tasarısını CHP’lilerin bir kısmı eleştirmiştir (Cumhuriyet, 16 Haziran 1950). CHP Meclis Grubu Sözcüsü Cemal Reşit Eyüpoğlu da ezan hususunda iktidarla siyasi tartışma içerisine girmeyeceklerini belirtmiştir (Ulus, 17 Haziran 1950; Milliyet, 17 Haziran 1950). Arapça ezan yasağını kaldırılmasına ilişkin yasa teklifine CHP milletvekilleri de olumlu oy

vermiştir (Akşam, 17 Haziran 1950; Cumhuriyet, 17 Haziran 1950; Son Telgraf, 17 Haziran 1950). Yalnız CHP Genel Başkanı İnönü'nün dışında Hasan Reşit Tankut, Cevdet Yusuf Ziya Ortaç, Kerim İncedayı, Cemal Reşit Eyüboğlu⁴² oylamaya katılmamıştır (Avşar-Kaya, 2017: 148). Arapça ezan yasağının kaldırılması için CHP Grubu'nun toplantısı sırasında İnönü yasa tasarısının aleyhinde yaptığı konuşma CHP'li milletvekilleri üzerinde etkili olmamıştır (Barutçu, 1977: 443). Zafer gazetesi de CHP milletvekillerinin ezan tasarısını olumlu karşıladıklarını aktarmıştır (Zafer, 17 Haziran 1950).

Meclisten çıkan kararın uygulanması için Başbakanlık'tan Anadolu Ajansı Müdürlüğü'ne bir yazı gönderilmiştir. Yazıya göre Arapça ezan ve kamet okuyanlar hakkında cezaî hüküm koyan Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 16 Haziran 1950 tarihli oturumunda kabul edilen 5665 sayılı kanun ile değiştirilmiştir. Bu kanun Cumhurbaşkanı Bayar tarafından onaylanmış ve 17 Haziran 1950 tarihli Resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla 17 Haziran 1950 tarihinden itibaren ezanın ve kametin Arapça okunması serbest olmuş, Başbakanlıkça vilayetlere telgrafla bildirilmiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/51-306-2). Diyanet İşleri Başkanlığı da müftülüklere Arapça ezan okunabileceğine dair bir yazı göndermiştir (BCA, nr. 51-0-0-0/4-31-12).

İlk Arapça ezan 17 Haziran tarihi itibarıyla bütün yurttan gerçekleşmiştir. Yasağın kaldırılmasının ramazan ayına rastlaması, ayrıca memnuniyet uyandırmıştır (Zafer, 18 Haziran 1950). Arapça ezan okuma yasağının kaldırılmasının ardından 5 Temmuz 1950 tarihinde radyolarda Arapça Kur'an okunmaya başlanmıştır. Hükûmetin aldığı kararla ramazan ayında haftanın üç günü Kur'an okunmuştur. Ayrıca Kore Savaşı'nda şehit olanlar için de Süleymaniye Cami'nde mevlit okutulmuştur (Sarıçoban, 2010: 170-171).

⁴² Cemal Reşit Eyüboğlu'nun yaptığı meclis konuşmasında, CHP olarak yasa tasarısına karşı olmadıklarını açıklamıştır. Konuşmasında şu cümlelere yer vermiştir: *"Bu memlekette milli devlet ve milli şuur politikası, cumhuriyet ile kurulmuş ve CHP bu politikayı takip etmiştir. Bu politika icabı olarak ezan müessesesi de bir dil meselesi ve milli şuur meselesi telakki edilmiştir. Milli devlet politikası mümkün olan her yerde Türkçe kullanılmasını emreder. Türk vatanında ibadete çağırılmanın da öz dilimizle olmasını bu bakımdan daima tercih ettik. Türkçe ezan, Arapça ezan üzerinde politika münakaşası açmaya taraftar değiliz. Milli şuurun, bu konuyu kendiliğinden halledeceğine güvenerek, Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız."* Bkz. (Yeni İstanbul, 17 Haziran 1950; Türk Sesi, 17 Haziran 1950).

1.1.9.3. Af Kanunu

DP'liler iktidara geldiklerinde bir af yasasının çıkarılacağını 1950 Genel Seçim Beyannamesi'nde belirtmişlerdir. Seçimlerden sonra Menderes Başbakan makamına oturduktan sonra meclis konuşmasında adalet duygularına ve ceza hukuku esaslarına uygun af yasa tasarısının oluşturulması için gerekli incelemelerin yapılmaya başlandığını ve yakın bir zaman dilimi içerisinde meclise sunulacağını ifade etmiştir (Sükan, 1992: 12). Yasa tasarısı 3 Temmuz 1950'de *Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun Tasarısı*" adıyla Meclis Adalet Komisyonu'nda görüşülmeye başlanmıştır (Sönmez, 2012: 115). 14 Temmuz'da çıkmış olan kanunla 15 Mayıs 1950'den önce işlenen suçlar affedilmiştir. Ölüm cezaları 20 yıl hapse çevrilmiş, affın kapsamı dışında kalan bazı suçların ceza oranlarında da üçte ikilik bir indirim yapılmıştır (Cumhuriyet, 15 Temmuz 1950). Komünizm taraftarlığı, devlet aleyhine işlenmiş suçlar ve vergi cezaları aftan muaf tutulmuştur (Son Telgraf, 15 Temmuz 1950). Ulus gazetesi "*Ekspress kanun diye işte buna derler!*" başlığı altında çıkan af kanununa ilişkin haberinde; DP'li milletvekillerinin farkına varmadan casusları, vatan hainlerini de affedilmelerini sağlayan kanuna olumlu oy verdiklerine yer vermiştir (Ulus 15 Temmuz 1950).

Kanunun özellikle siyasi suçları af dışında bırakması, eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda MP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı mecliste söz almıştır (Sönmez, 2012: 117). Buna rağmen af kanununun mecliste oybirliğiyle çıkması (Sönmez, 2012: 126) iktidar ile muhalefet arasında ilişkileri açısından değerlendirildiğinde bu konuda birlikte hareket edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Siyasilerin dışında dönemin basının af yasasına ilişkin bakışı olumlu olmuştur (Sönmez, 2012: 131-132). Dönemin Ceza İşleri Genel Müdürü İhsan Köknel'in verdiği sayısal bilgilere göre ülkede 20.549 hükümlü, 12.865 tutuklu vardı. Hükümlülerden 15.000'den fazlası, tutuklulardan en az yarısı ve soruşturması devam edenler de eklendiğinde 50.000'e yakın kişi aftan yararlanmıştır. Aftan yararlanalar içerisinde Nazım Hikmet ile Necip Fazıl Kısakürek de bulunmuştur (Sönmez, 2012: 132).

1.1.9.4. Halkevlerinin Kapatılması ve CHP'nin Mal Varlıkları Meselesi

Cumhuriyet döneminin önemli kültür ve eğitim kurumlarından olan halkevleri 19 Şubat 1932 tarihinde içerisinde Adnan Menderes'in memleketi Aydın'ın da olduğu 14 şehirde kurulmuştur⁴³. Halkevlerinin kuruluş amacı Türk milletini şuurlu, birbirini anlayan ve seven, aynı ideale bağlı bir halk kitlesi haline getirmektir (Özacun, 1996: 88). DP iktidara geldiğinde ülkede 487 halkevi ve 4327 halkodası vardı (Akıncı, 2021: 142; Özacun, 1996: 87; İnan, 2021: 75)⁴⁴.

DP'liler daha muhalefette iken halkevlerine ilişkin gerçekleştirecekleri siyasetin ipuçlarını vermişlerdir. DP Afyon Milletvekili Kemal Özçoban Zafer gazetesine verdiği beyanatta, CHP'nin halkevlerinde “*varis-i mutlak halini aldığı*” ve halkevlerinin mirasına konduklarını belirtmiştir (Zafer, 18 Şubat 1950). Maliye Bakanı Cevat Dursunoğlu CHP'nin halkevleri ödeneğinden faydalandığına ilişkin demokratların iddialarını yalanlamıştır (Ulus, 18 Şubat 1950).

14 Mayıs 1950'de gerçekleşen genel seçimlerin ardından 29 Haziran'da Sekizinci CHP Kurultayı'nın Ankara Halkevi'nde yapılması iktidarın tepkisine yol açmış ve halkevlerinin yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Halkevleri devletin ve milletin ekonomik katkılarıyla yapılmış olmasına rağmen hukuken ve fiilen CHP'nin malıdır. Bu durum tek parti döneminde dikkat çekmemiş olsa da artık çok partili hayata geçilmiş, CHP ile devlet birbirinden ayrılmıştır. Dolayısıyla devletin maddi imkânlarıyla yapılmış tesisler CHP'ye ait olmayacaktır. Aslında CHP yönetimi de çok partili hayata geçtikten sonra kamu kaynaklarıyla kurulan halkevlerinin kendilerine ait olmadığını kabul etmiş ve halkevlerine ilişkin yeni bir statünün getirilmesini istemiş (Toker, C. 1, 2020: 248-249) olsa da yasal prosedür işlemeye başladığında CHP'liler tepki göstermeye başlamıştır.

Muhalefette iken sadece meseleyi dillendirmekle yetinen demokratlar, iktidara geldikten sonra da artık icra makamının başı olarak meseleyi çözebilecek gücü ellerinde bulundurmaktadırlar. Vatan gazetesinin “*Dikkate layık bir kanun teklifi*” başlığı altında verdiği haberde, halkevlerinin millete iadesi için yapılan

⁴³ Adnan Menderes DP Merkezi'nce Aydın'da halkevinin kurulması için görevlendirilmiş ve kurulduktan sonra da 4 Mart 1932 tarihine kadar işlerini yürütmüştür. Bkz. (İnan, 2021: 77).

⁴⁴ Halkevleri eldeki imkânlarla göre; 1- Dil, Edebiyat, Tarih; 2- Güzel Sanatlar; 3- Temsil; 4- Spor; 5- Sosyal Hayat; 6- Halk Dershaneleri ve Kurslar; 7- Kütüphane ve Yayın; 8- Köycülük; 9- Müze alanlarında faaliyet sürdürmüştür. Bkz. (Toker, C. 1, 2020: 300; Özacun, 1996: 91).

teklifin CHP'lileri "*çileden çıkardığını*" ifade etmiştir (Vatan, 15 Haziran 1950). Vakit gazetesi ise tam tersi bir anlayışla; halkevlerinin CHP'nin malı olduğunu ve DP milletvekillerinin teklifini "*garip*" olarak nitelendirmiştir (Vakit, 15 Haziran 1950). Ulus gazetesi de "*Sıra Halkevleri binalarında*" başlığını kullanmış ama bir hukuk devletinde müsadere mevzu bahis olamayacağı için teklifin reddedileceğini umduklarını ifade etmiştir (Ulus, 16 Haziran 1950). Benzer bir başlığı Türk Sesi gazetesi de atmıştır. Gazete; "*Sıra halkevlerine mi geldi?*" başlığı altında Ankara'da oldukça soğuk karşılanan ve DP Antalya milletvekillerinden Mehmet Fatin Dalaman ile Arif Sarıoğlu'nun meclise üç maddelik bir kanun teklifinin verdiğini haber yapmıştır. Bu yasa önerisi halkevlerinin CHP ile ilişkisinin kesilmesi anlamına gelmektedir (Türk Sesi, 17 Haziran 1950).

Gazeteler meseleyi kendilerine göre değerlendirerek haber sütunlarına taşımışlardır. Meseleyi gazete ve siyasiler iki kelime özelinde tartışmışlardır. Bunlardan biri "*Milletin Malı*" tabiridir. İktidarı destekleyenler tarafından kullanılan bu tabire göre halkevleri milletin malı olduğu için yeniden millete dönmelidir. Diğeri ise CHP'nin kullandığı "*Müsadere*⁴⁵" dir.

DP İzmir Milletvekili olan Cihad Baban halkevleri meselesinin çözümünde meclise verilen yasa tasarısının haklı olmakla birlikte acele edilmemesini parti yönetimine tavsiye etmiştir (Aydın Tarihi, S. 199, 18 Haziran 1950, 91). Zira kendisi halkevleri meselesini sadece siyasi parti temsilcilerinin değil ülkedeki her kesimin kendi ideolojik düşünce tarzı içerisinde değerlendirmelerde bulunacağını ve bu durumun ülkeyi sert tartışmaların içerisine sokacağını farkındadır. Ayrıca iktidar muhalefet ilişkileri bağlamında DP iktidarından itibaren her iki tarafın karşı karşıya geldiği en önemli konudur. Çünkü meselenin içerisinde CHP ile organik bağları bulunan kurumlar vardır. Bir tarafta 27 yıllık iktidar boyunca kurumları bünyesinde toplayan CHP, diğer tarafta henüz iktidarının ilk yıllarında olan DP vardır. İşte bu nedenle bazı DP milletvekilleri çekingen davranmış ve hükûmete ihtiyatlı olmalarını tavsiye etmişlerdir.

Halkevleri meselesiyle ilgili harekete geçen iktidar önce soruşturmalar açmıştır. Maliye Bakanlığı tarafından açılan soruşturmalar CHP ile doğrudan

⁴⁵ Müsadere: "*Vezirlerle devlet erkanının ve memleket zenginleriyle tanınmış adamların ecelleriyle öldüklerinde yahut herhangi bir sebeple idamlarında metrukatının ve bazen de sağlıklarında mallarının hükümet namına zapt edilmesi yerinde kullanılan bir tabirdir.*". Bkz. (Pakalın, C. II, 1993: 624-625).

bağlantılı olan halkevlerine devlet bütçesinden yapılan nakdî ve aynî yardımlar üzerine olmuştur. Soruşturma neticesinde tahsis edilen 50-55.000.000 liralık tutarın 25'i hazineden, 10'nu özel bütçeden, 15'i de belediye ve köy bütçelerinden sağlandığı belirlenmiştir (Akşam, 31 Ağustos 1950). Ayrıca hazine malı birçok gayrimenkul ucuz fiyatlarla satılmıştır (Akşam, 1 Eylül 1950; Zafer, 1 Eylül 1950; Cumhuriyet, 1 Eylül 1950).

Maliye Bakanı Halil Ayan'ın açılan soruşturmaların sonuçlarını içeren genel bir değerlendirmede bulunması CHP çevrelerinde tepkiyle karşılanmıştır. CHP yönetimi; halkevlerine yapılan yardımların kayıtsız şartsız yapıldığını, TBMM'nin halkevlerinin faydalı birer müessese olduğu için her yıl bütçeden bunlara tahsisat ayırmayı uygun gördüğünü belirttikten sonra bundan dolayı CHP'nin kimseye hesap vermeye mecbur olmadıklarını ifade etmişlerdir. Parti Genel Merkez binası hakkında iktidarın iddialarına karşılık aşağıda yer alan bilgileri kamuoyuyla paylaşmışlardır:

“Halk Partisi merkez binası eski İttihat ve Terakki kulübüdür. İttihat ve Terakki feshedilince devlete geçmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisi burada toplanmıştır. Şimdiki meclis binası Atatürk tarafından önce Halk Partisi binası olarak yaptırılmaya başlanmıştır. Fakat inşaat henüz başlangıçta iken genişletilerek meclis binası haline getirilmiştir. Meclis oraya taşınınca Atatürk'ün emri ile Halk Partisi de şimdiki binasına yerleşmiştir. İkinci Cihan Harbi esnasında hava bombardımanlarına karşı meclisin arkasında yer altında bir toplantı salonu yaptırılmak icap etmiştir. Burası CHP'ye ait bulunuyordu. Daha doğrusu Atatürk'ün şahsi mülkü olarak vasiyeti üzerine Halk Partisi'ne intikal etmişti. Acele yapılması lazım gelen sığınağa burasını tahsis etmekte hiçbir mahzur görmeden Halk Partisi'nin şimdi oturduğu binadan meclis sığınağının yapıldığı yere kadar kadastro ve imar parselasyonu yaptırılınca bu arazinin yekûnu üzerinden Halk Partisi'nin 9.000 metre bugün serbest satılacak olsa değerinin bir buçuk milyon liradan fazla tutacağını bu civardaki arsa fiyatlarını bilenler teslim etmektedirler. Halk Partisi adına teşkil edilmiş olan halkevleri ve halkodalarının haddizatında kuruluşlarındaki gayeye göre birer kültür müesseseleri olmaları hesabıyla bunlarda bir zümre mensupları değil, bütün milletin istifadeleri üzerinde durulmaktadır. Halkevlerinin 'Gençlik Konakları' adı altında yakın bir gelecekte kapılarının millete açılabilmesi için yeni statüsünün etüt edilmesine başlanılmıştır.” (Cumhuriyet, 2 Eylül 1950).

Basın üzerinden birbirlerine karşı söylem yarışı içerisine giren DP ve CHP yetkililerinin bu konudaki ifadeleri giderek sertleşmiştir. Maliye Bakanı Ayan, CHP'nin kullanımında olan binaların geri alınması için gereken kanuni girişimlerin yapıldığını belirtmiştir. İttihat Terakki'den hazineye intikal eden yıllarda CHP Genel Merkez binası olarak işlev gören mülkün yeniden hazineye devredileceğini söylemiştir. CHP tarafı ise *“İftiralarla millete tiksinti geldi. Memleketin susturulması için şimdi de elindeki malları gasp ediliyor.”* demiştir. Bakan Ayan'a

göre CHP yönetimi telaş içerisindeydi. Çünkü bu işlerin hesabının sorulacağı gün gelip çatmıştır. Dolayısıyla CHP'nin mal varlıkları gasp edilmeyecek, bilakis millete geri dönecektir. CHP'ye tahsis edilen paraların akıbetini araştırmanın kanuni olarak görevleri olduğunu söylemiştir (Akşam, 6 Eylül 1950).

CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, halkevleri üzerinden partisine yapılan eleştirilere karşılık, CHP'nin bütün hesaplarının açık olduğunu ve partiye ait tapulu binalarının kanun dışı yollarla ellerinden alınsa bile “*çadırda*” da olsa “*şerefli muhalefet*” görevlerini yerine getirmekte kararlı olduklarını açıklamıştır (Ulus, 17 Eylül 1950; Cumhuriyet, 17 Eylül 1950; Akşam, 17 Eylül 1950). Ayrıca CHP yönetimine göre halkevleri hem maddi hem de manevi olarak ülkeye büyük yararlar sağlamıştır. Maliye Bakanı olaylara “*kuşbakışı*” ve art niyetli olarak bakmaktadır. Ama yine de aklı selimin galip geleceğini düşünmektedir (Akşam, 25 Eylül 1950).

Halkevleriyle ilgili olarak iktidar ilk önce Meclis Anayasa Komisyonu'nu harekete geçirmiştir. Komisyon halkevleriyle ilgili kanun tekliflerini görüşmüştür. Teklifler arasında CHP tarafından halkevleri teberru edilen veya ucuz bedelle satılan gayrimenkullerin eski sahiplerine geri verilmesi, Türk Ocakları'nın feshedilmesiyle CHP'ye verilen mülklerin yeniden Türk Ocakları'na iade edilmesi vardır. CHP çevreleri bu gelişmeleri müsadereye hazırlık olarak nitelendirmiş (Akşam, 13 Kasım 1950) ve iktidarın bu hamlelerine karşı Ulus gazetesi vasıtasıyla görüşlerini kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Gazetede halkevlerine ilişkin müsadere teklifleri Anayasa Komisyonu'nda görüşülmüş, CHP'nin halkevlerine tahsis edilen paraların zimmetine geçirdiği iddialarının gerçeği yansıtmadığını, bilakis CHP'nin kendi varlığından halkevlerine paralar aktarıldığını belirtilmektedir (Ulus, 17 Kasım 1950).

Halkevleri üzerinden DP ve CHP arasında süren tartışmalar, iktidarın kararlı tutumu sayesinde muhalefette bir yumuşamaya neden olmuştur. CHP partiler üstü bir komisyon tarafından halkevlerinin statüsünün belirlenmesini talep etmiştir. Bu doğrultuda CHP Meclis Grup Başkanvekili Ahmet Barutçu, önce Başbakan Menderes'le daha sonra yardımcısı Samet Ağaoğlu ile görüşmüştür. Bu ziyaretler 1,5 saat sürmüştür. Bilindiği üzere halkevlerinin Türk Ocakları'na devri için mecliste görüşmeler sürerken, Menderes halkevlerinin partilerin emrinde değil, millet hizmetinde birer müessese olması gerektiğini

bildirmiştir. Barutçu, görüşmelerden sonra partisinin idare heyetine görüşmeler hakkında bilgi vermiştir. Görüşmelerden çıkan sonuç; iki partinin temsilcilerinin yer alacağı ortak bir komisyon kurulacak ve ortaklaşa çıkaracakları yasayla halkevlerinin kamu hizmetinde faaliyet yürütmesi sağlanacaktır. Komisyondan çıkacak karara kadar kanun teklifinin mecliste görüşülmesi durdurulmuştur (Cumhuriyet, 8 Aralık 1950; Akşam, 15 Aralık 1950). Fakat CHP Genel Merkez binasının hazineye intikal için gerekli kanuni düzenleme yapılmıştır. Binanın hazineye geçmesinden sonra burasının Atatürk Müzesi olarak faaliyet yürütmesi düşünülmektedir (Akşam, 13 Aralık 1950; Cumhuriyet, 13 Aralık 1950; Milliyet, 13 Aralık 1950; Zafer, 13 Aralık 1950). CHP'nin İstanbul Gençlik Kolu Kongresi'nde konuşan Erzincan Milletvekili Şemsettin Günaltay halkevlerinin tekrar açılacağını ifade etmiştir. (Akşam, 15 Aralık 1950).

CHP'nin DP'yle gerçekleştirdiği görüşmeler kesin bir sonuca ulaşmayınca Ulus gazetesi oldukça sert yayımlar yapmaya başlamıştır. *“Müsadereye doğru”* başlığı altında *“Demokrat Parti iktidarı halkevlerine el koymaya hazırlanıyor.”* sözlerine yer vermiştir (Ulus, 20 Temmuz 1951). Bir gün sonraki yayımında da benzer ifadeler kullanılmıştır (Ulus, 21 Temmuz 1951).

İktidar ile CHP'nin üyelerinden oluşan komisyon ortak bir noktada buluşamayınca meclis yeniden meseleye ilişkin çalışmaya başlamıştır. Bu doğrultuda CHP'ye ait mülklerin listesi tespit edilmiştir. 1.200 parçadan ibaret olan emval ve emlakın değeri 200.000.000 lirayı geçmektedir. Ayrıca halkevlerine ilişkin yasa tasarısı Adalet Komisyonu'ndan geçmiştir (Cumhuriyet, 20 Temmuz 1951).

İktidar tarafı CHP'den alınacak halkevlerinin eski sahiplerine, halkodalarını da köylülere bırakmayı düşünmektedir Halkevleri binaları arasında Türk Ocağı Muallimler Cemiyeti ile hazineye ait olanları da bulunmaktadır. Fakat harcamalarını CHP'nin yaptığı binalar partide kalacaktır. Yalnız bunların sayısı da yok denecek kadar azdı. Bu çerçevede kanun tasarısı şekillenmiştir. Tasarının ara seçimlerinden önce kanunlaşması DP çevrelerince beklenmektedir. Ayrıca yasa tasarısının oluşmasında CHP'nin dâhil edilmemesi, mecliste her iki parti arasında sert tartışmaların yaşanacağını göstermektedir (Kudret, 23 Temmuz 1951; Demokrat İzmir, 25 Temmuz 1951). Hâliyle yasa tasarısı meclise geldiğinde CHP'de büyük nefret uyandırmıştır (Son Telgraf, 26

Temmuz 1951). Neticede meclisteki yasa tasarısında CHP'ye ait yüz milyonlarca lira değerindeki mülklerin devlete iadesi istenmiştir (Cumhuriyet, 27 Temmuz 1951). CHP Genel Sekreteri Gülek, DP'nin tarih önünde ağır bir mesuliyet altında olduğunu ifade ettikten sonra hem CHP'nin “*fiil-i tasfiyesi*” hem de halkevlerinin kültür faaliyetlerine son verilmesinin amaçlandığını belirtmiştir. Ayrıca anayasaya, yürürlükteki kanunlara ve medeni dünyanın yüzyıllardır titizlikle uyguladıkları genel hukuk prensiplerine uygun olmadığını sadece siyasi nedenlerle kanun tasarısının hazırlandığını dile getirmiştir (Ulus, 26 Temmuz 1951; Akşam, 26 Temmuz 1951). CHP kanun tasarısını yayımladığı beyanname ile protesto etmiştir. Beyannamede; hukuk devleti nizamının esas tutulduğu ülkede mülkiyet haklarının ihlali gerçekleşmiştir. Bu tarihi veballe CHP'nin asla ilgisi olmayacağı ifade edilmiş ve DP'nin hem hâkim hem de davacı mevkiine geçtiği belirtilmiştir (Akşam, 29 Temmuz 1951; Cumhuriyet, 29 Temmuz 1951). Ayrıca tasarı kanunlaştığı takdirde Cumhurbaşkanı Bayar'a müracaat edilerek anayasanın kendisine verdiği yetkiyi kullanması yani kanunu veto etmesi talep edilecektir (Cumhuriyet, 29 Temmuz 1951).

CHP yönetimi yasa tasarısının meclise gelmesiyle yayımlamış olduğu beyannameler dışında kendisine yakınlığıyla bilenen Ulus gazetesi vasıtasıyla Türk kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır. “*Demokrasi*” ve “*Müsadere*” bağlamında ele alınan mesele nedeniyle iktidara ağır eleştirilerde bulunulmuş, iktidarın amacının muhalefeti susturmak olduğu belirtilmiştir. Gazetenin bu konuya ilişkin kullandığı bazı başlıklara; “*Muhalefetin tasfiyesine doğru!*”, (Ulus, 22 Temmuz 1951), “*Halkevleri'ne el koymakla güdülen gaye meydandadır*” (Ulus, 27 Temmuz 1951). “*CHP'nin mallarını müsadereye meğher acelenin sebebi neymiş?*” (Ulus, 30 Temmuz 1951), “*Müsadere teşebbüsü son safhasında*” (Ulus, 6 Ağustos 1951) örnek olarak verilebilir. CHP dışında diğer bir muhalif parti olan MP'yi destekleyen Kudret gazetesi de “*Halk Partisi Meclis'ten çekiliyor mu?*” başlığı altında verdiği haberde, CHP Grubu'nun gerçekleştirdiği toplantılar sonucunda meclisten çekilmeyi ya da ara seçimlere girmemeyi ciddi biçimde düşündüklerini, dolayısıyla DP'ye karşı bir boykot kararının alınması temayülünün belirlediğini aktarmıştır (Kudret, 1 Ağustos 1951).

Halkevleri kanun tasarısıyla ilgili mecliste görüşmeler sürerken İnönü de meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada; halkevlerinin ülkeye önemli

hizmetlerinden bahsettikten sonra partiler üstü konumunu dile getirmiştir. Ayrıca alınan kararın anayasaya aykırı olduğunu, Atatürk'e ait mal varlıklarının zorla gasp edildiğine ilişkin iddiaların iftiradan ibaret olduğunu ve iddiaları kesinlikle reddettiğini belirtmiştir. Eski Türk Ocakları binalarının CHP'ye geçmesini de Türk Ocakları yetkililerinin izniyle olduğunu ifade etmiştir (*İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, C. 2, 1993: 99-101; Akşam, 7 Ağustos 1951; Ulus, 7 Ağustos 1951)⁴⁶. İnönü'den sonra konuşan Devlet Bakanı Refik Şevket İnec, İnönü'nün asıl yerinin hapisane olduğunu belirtmesi üzerine CHP adına konuşmak isteyen CHP Grup Başkanvekili Barutçu'nun sözleri gürültülerle kesilince CHP milletvekilleri topluca meclisi terk etmişlerdir (Kudret, 7 Ağustos 1951). Mecliste söz alan Başbakan Menderes de İnönü'nün ifadelerine cevap vermiştir. Menderes, yasa tasarısının anayasaya aykırı olmadığını ve bunun kanıtlarının meclis komisyonlarında gösterildiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 8 Ağustos 1951; Vatan, 8 Ağustos 1951). Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın halkevlerine ilişkin meclis konuşması sayısal veriler kapsamında olmuştur. 1932'den 22 Mayıs 1950'ye kadar halkevlerine yardım adı altında devlet bütçelerinden 27.000.000, özel idarelerden 14.000.000, belediyelerden 6.000.000, köy bütçelerinden 519.000, Belediyeler Bankası'ndan ve İktisadi Devlet Teşekkülleri'nden 264.000 verilmiştir (TBMMTD, D. IX, C. 9, 7 Ağustos 1951: 669). Yine aynı tarihlerde muhtelif kaynaklardan 17.216.885 lira da elde edilerek toplam gelir 65.000.000 küsura ulaşmıştır (Cumhuriyet, 8 Ağustos 1951; Hürriyet, 8 Ağustos 1951). Meselenin ilk gündeme geldiğinde Bakanlığın yaptığı incelemelerde toplam tutar 50-55.000.000 lira arasındaydı. Fakat süreç ilerledikçe ve yapılan incelemeler derinleştikçe miktarın arttığı anlaşılmaktadır.

Mecliste halkevlerine dair yasa tasarısı üç gün sürmüştür. 8 Ağustos 1951 tarihinde gerçekleşen ama CHP'lilerin katılmadığı ve 342 milletvekilinin hazır bulunduğu oylamada 339 evet, 3 hayır oyu çıkmıştır (TBMMTD, D. IX, C. 9, 8 Haziran 1951: 741; Çakmak, 2015: 9). Yalnız gayrimenkullerin tahliye edilmesi için öngörülen süre çok görüldüğünden üç aylık tahliye süreci bir aya indirilmiştir. CHP'liler çıkan kararı “*vahim derecesinde*” anayasa ihlali

⁴⁶ CHP Genel Başkanı İnönü'nün meclisteki konuşmasının tam metni için bkz. (TBMMTD, D. IX, C. 9, 6 Ağustos 1951: 582-585).

olduğunu belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 9 Ağustos 1951; Milliyet, 9 Ağustos 1951; Vatan, 9 Ağustos 1951).

Meclisten kanunun çıkması CHP taraflarında üzüntüyle karşılanmıştır. İstanbul'daki binaların birçoğunu kaybedecek olan partililer ümitsizliğe düşmediklerini ve mücadeleye devam edeceklerini bildirmişlerdir. CHP'nin İstanbul'daki Eminönü, Fatih, Kadıköy ve Şile parti teşkilatları başka yerler aramaya başlamışlardır. Fakat bu sıralarda birçok partili Genel Merkez'e başvurarak parti şube teşkilatları için kendi binalarını vermeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca CHP'liler, çıkan yasanın veto hakkını kullanması için Cumhurbaşkanı Bayar'a telgraf çekmişlerdir (Akşam, 8 Ağustos 1951).

CHP Genel Merkezi verilen süreden önce binaların boşaltılarak yeni binalarda faaliyet gösterilmesini teşkilatlarından istemiştir (Cumhuriyet, 15 Ağustos 1951). CHP Divanı da yayımlamış olduğu bildiriyle, binasız kalınsa bile her türlü şart içerisinde görevlerini sürdüreceklerini açıklamıştır (Cumhuriyet, 11 Ağustos 1951).

Meclis kararı çıktıktan sonra İçişleri Bakanlığı'nın valilere gönderdiği acele ibareli şifreli bir telgrafla, halkevlerinin derhâl kapatılarak eşya sayımının yapılmasını ve kapılarının mühürlenmesi istenmiştir. Esasen çıkan kanunun 10. maddesi tahliye için bir ay süre verdiği için (Akşam, 13 Ağustos 1951) kanuna aykırı bu eylemden hemen geri dönülmüştür. Ayrıca halkevlerinin kapıları mühürlenmeyecek, sadece eşyalar tespit edilerek idare heyetlerine teslim edilecektir (Akşam, 15 Ağustos 1951).

İnönü ara seçimler öncesi gerçekleştirdiği bir basın toplantısında konuşmasını halkevlerinin kapatılmasına getirmiştir. Bu durumu "*Orta çağda bile eşi olmayan bir yıkım!*" olarak ifade etmiş, halkevleriyle 4.800 kütüphanenin kapandığını ve bunların kurulması için harcanan para ve emeklere yazık olduğunu belirtmiştir (Akşam, 23 Ağustos 1951; Cumhuriyet, 23 Ağustos 1951). Yine İnönü halkevlerinin misyonuna ilişkin; bu kurumların görevini tamamlamış, devri sona ermiş ya da hiçbir zaman faydalı olmamış bir müessese olarak iktidar tarafından vasıflandırılmasını, Cumhuriyet Devri'nin engin kültür mücadelesinde "*en acıklı bir hatıra ve çok elem verici bir ziyan*" ifadelerini kullanmıştır (Cumhuriyet, 23 Ağustos 1951).

Tahliye edilen halkevlerinin nasıl değerlendirileceğine ilişkin basın mensuplarının sorularına Sağlık Bakanı hastane yapılacağını, İstanbul Valisi

Fahrettin Kerim Gökay da gece kursları açılacağını söylemişlerdir (Vatan, 12 Ağustos 1951). Dolayısıyla boşaltılan halkevleri binaları; doğumevi (BCA, nr. 30-18-1-2/128-36-17), ilkokul (BCA, nr. 30-18-1-2/127-96-8), ortaokul (BCA, nr. 30-18-1-2/129-56-19), lise (BCA, nr. 30-18-1-2 /129 -56 – 17), okul pansiyonu (BCA, nr. 30-18-1-2/129-56-17), kültür hizmetleri (BCA, nr. 30-18-1-2/132-55-8; BCA, nr. 30-18-1-2/132-59-4), hükûmet konağı gibi topluma hizmet sunan yerler (BCA, nr. 30-15-1-2/128-21-11; BCA, nr. 30-18-1-2/128-15-17; BCA, nr. 30-18-1-2/128-15-17) hâline getirilmiştir. Ayrıca CHP merkez binası da Birinci Büyük Millet Meclisi'ne ait hatıraları ihya etmek amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na tahsis edilmiştir (BCA, nr. 30-18-1-2/129-48-10).

DP Aydın Milletvekili Etem Menderes CHP'ye ait mülklerden farklı hizmet kollarına tahsis edilen yerlerin sayısal verilerini mecliste aktarmıştır. Menderes'in aktardıklarına göre; hazineye 504, belediyelere 169, köylere 495, özel daire ve cemiyetlere 33 yapı olmak üzere toplam 1.201 yapı devredilmiştir. Etem Menderes'in meclis konuşmasından sonra söz alan İnönü; bu müesseselerin halk eğitimi için Türklerin bir buluşu olarak bütün dünyanın takdirini kazandığını, kapatılmalarının “büyük yıkım” olduğunu söylemiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir; “*Yazıktır, bu hata tamir edilmelidir...Bugün kanlı hadiselerle karışan gençler görüyoruz, mektep talebesidir. Dalaletle düşmüştür, bunu tedavi edecek müessese yoktur.*” (Cumhuriyet, 16 Aralık 1952; Ulus, 16 Aralık 1952).

Halkevlerinin statüsünün belirlenmesinden sonra sıra CHP'ye ait mal varlıklarına gelmiştir. Sürekli gündem oluşturan bu hususun yasallaşması uzun bir zaman almıştır. CHP'ye ait mülkler için düzenlenen yasa teklifi mecliste sert tartışmaları beraberinde getirmiştir. CHP Yozgat Milletvekili Mehmet Avni Doğan: “*Arkadaşlar bir noktada tereddütsüz birleşmemiz lazımdır. CHP'nin malını mülkünü almakla onu milletin sinesinden söküp atamazsınız.*” demiştir (Dünya, 19 Nisan 1952). Başbakan Menderes ise, “*Halk Partisi'nin bugün hâlâ milleti soyamak suretiyle elde edilen hazinelerin üstünde oturmaktadır.*” ifadesini kullanmıştır (Vatan, 24 Mayıs 1952).

CHP'nin usulsüz olarak aldığı öne sürülen 21.000.000 liranın geri alınmasına dair yasa tasarısını (Milliyet, 3 Haziran 1952) 100'e yakın DP'li milletvekili imzalamıştır. Teklife göre CHP'nin meşru yollar dışında hayır kuruluşlarından, İktisadi Devlet Teşekkülleri'nden edindiği emlak ve paranın

hazineye intikali istenmiştir (Cumhuriyet, 5 Haziran 1952). Yaşanan gelişmelere karşı Ulus gazetesinin “*Neler dönüyor*” başlığı altında verdiği haberde; gizlenmeye çalışılan hakiki hedefin CHP’yi susturmak olduğunu, Menderes’in bir takım uydurma borçlarla CHP’yi zor durumda bırakacağını ve gazetenin (Ulus) tesislerine de el koymaya zemin hazırlandığını belirtmiştir (Ulus, 6 Haziran 1952). Ayrıca CHP’liler maddi varlığının neler olduğuna ilişkin partinin ne parasının ne de malının olduğunu, sadece kıymet olarak göze çarpacak Ulus gazetesinin varlığından bahsetmişlerdir (Ulus, 6 Haziran 1952).

Adalet Komisyonu'nda görüşülmekte olan kanun teklifi sırasında CHP’nin zimmetinde tahminlerden daha fazla servete sahip olduğuna dair iktidar tarafından bir iddia atılmıştır. CHP çevreleri ise tamamen aksi istikamette görüşler de bulunmuşlardır (Cumhuriyet, 6 Haziran 1952).

CHP yayımlanmış olduğu bildiriyle parti borçları düşüldükten sonra 338.000 lira parasının kaldığını, CHP’nin ödeyemeyeceği bir borca mahkûm olur ise partinin feshine kadar gidecek bir harekete girişileceğini ve bununla iktidarın tarih karşısında sorumlu olacağını belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 8 Haziran 1952). Zafer gazetesi ise bu hususta sert tutumundan taviz vermemiş, “*CHP'nin malları*” başlığı içerisinde verdiği haberde, CHP’nin kendi tüzüğünde yazılı kaynaklarından gelen gelirlerin hesabını vereceğini, bunların dışında kalanların millettten gasp edilmiş mallar ve paralar olduğundan millete iade etmeye mecbur olduklarını ifade etmişlerdir (Zafer, 10 Haziran 1952).

Tartışmaların giderek büyümesi ve partinin işlevsiz kalacağı endişesini taşıyan CHP’liler Cumhurbaşkanı’nın arabuluculuğunu gerektiren bir durumun yaşandığını belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 15 Haziran 1952). Bu hususta oldukça sert yayın politikasını aralıksız sürdüren CHP’ye yakın Ulus gazetesi ise “*Allah memlekete acısın!*” başlığı altında Menderes’in Parti Grubu’nda “*diktatörlük*” yolunda alacağı tedbirleri pervasızca açıkladığını belirtmiştir. Menderes’in açıkladığı tedbirler içerisinde CHP’ye ait mal varlıkları da bulunmuştur (Ulus, 17 Aralık 1952). Neticede DP Meclis Grubu toplantısında CHP’ye ait mal varlıklarının iadesi meselesi meclisten çıkarılacak bir kanunla ele alınması kabul edilmiştir. Partinin Grup İdare Heyeti’nin ortaya koyduğu komisyon raporları ve grup temayülleri dikkate alınarak kanun teklifi hazırlanacaktır. Ancak Parti Grubu herhangi bir karar alınmadığı için DP milletvekilleri görüşlerini serbest bir şekilde ifade edebileceklerdir (Cumhuriyet, 1 Temmuz 1953).

DP yönetimi, CHP'nin mal varlıklarına ilişkin yasa tasarısını hazırlayacak beş kişiden oluşan komisyon kurmuştur. Komisyon üyeleri içerisinde Samet Ağaoğlu, Zühtü Velibeşe gibi önemli kişiler de vardı. Hazırlanacak tasarı CHP'nin siyasi faaliyetlerine darbe vurmayacaktır. Yani parti binaları ile Ulus Matbaası dışındaki bütün mal varlıklarına el konulacak, daha sonra satış gerçekleştirilecek ve partinin borcu ne kadar ise satışlardan elde edilecek parayla bütün borçlar ödenecektir (Akşam, 20 Kasım 1953). Ayrıca CHP, Cemiyetler Kanunu gereğince münfesi sayılmasına meydan verilmemesi için yalnız mülklerine el konularak, acze düşecek kadar borçlandırılmayacaktır. Komisyonun tespit ettiği kadarıyla CHP'nin elinde 260 parçadan fazla gayrimenkul vardır. Hatta bu sıralarda gayrimenkullerin bir kısmı elden çıkarılmıştır (Akşam, 4 Aralık 1953; Cumhuriyet, 4 Aralık 1953). Yaşananlara tepki gösteren İnönü kendisine ait mülkleri partiye bağışlayacağını bildirmiştir (Akşam, 5 Aralık 1953).

Yasa tasarısı tamamlandıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, tasarının esasını teşkil eden hukuki prensiplerini belirtmiş, kanun dışı olanlarının geri alınmasının bir zaruret olduğunu ve kanunun da bu zorunluluktan doğduğunu belirtmiştir. Komisyonun diğer üyelerinden Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ve Zonguldak Milletvekili Hüseyin Balık da tasarıyı şiddetle savunarak, CHP'nin ülke şartlarına uygun olmayan bir muhalefet yolunu benimsediğini ve bundan memleketin zarar gördüğünü açıklamıştır. CHP iktidarında Başbakan Yardımcılığı yapan ve Ulus gazetesinin yazarı Nihat Erim ise *“medeniyet aleminin müşterek hukuk prensipleri çiğnenmiştir.”* diyerek çıkacak yasanın hukuka uygun olmadığını ifade etmiştir (Akşam, 9 Aralık 1953). Ayrıca DP'nin iktidar gücünü kullanarak müsadere kararı aldığını, fakat yarın iktidardan düştüklerinde ve başka bir parti iktidara geldiğinde, kendi partileri ya da şahsi servetlerine de aynı uygulamanın yapılabileceğini unutmamaları gerektiğini ifade etmiştir (Karakaş, 2020: 346).

CHP'ye ait mal varlıklarının hazineye devreden 9 maddelik kanun teklifi meclise sunulmuştur (Cumhuriyet, 9 Aralık 1953). İnönü gazetecilerin kanun teklifine dair sorularını gülümseyerek karşılamıştır (Cumhuriyet, 10 Aralık 1953). Kanun teklifi 11 Aralık'ta Meclis Komisyonu'ndan geçmiştir (Ulus, 12 Aralık 1953). CHP'liler kanun tasarısına tepki göstermek için komisyon müzakerelerine katılmamış ve ayrı toplantılar düzenlemişlerdir (Cumhuriyet, 12

Aralık 1953). Zafer gazetesinin başyazarı Mümtaz Faik Fenik ise “*Asıl şimdi rejim davası halledilmektedir*” başlığıyla alınan kararı destekleyen bir yazı kaleme almıştır (Zafer, 12 Aralık 1953). CHP Genel İdare Kurulu aldığı kararlar mücadeleye devam edeceklerini belirtmiştir (Ulus, 11 Aralık 1953). CHP İstanbul Teşkilatı da yayımlamış olduğu beyannamede; alınan kararın anayasaya, insan haklarına, DP’nin tüzük ve seçim beyannamesine, hukuk devleti mefhumuna, Başbakan’ın beyanlarına aykırı olduğu ifade edilmiş, CHP’lilerin mücadele azmini güçlendirdiğini, hatta birçok tarafsız kişinin iktidara tepkilerini CHP’ye üye olarak gösterdikleri açıklanmıştır (Akşam, 10 Aralık 1953). Ayrıca CHP’li kadın üyeler ziynetlerini, nişan yüzüklerini, erkekler de babadan kalma eşyalarını CHP’nin emrine vermeye hazırlanmaktadır (Ulus, 12 Aralık 1953). CHP dışında bir başka muhalif parti CMP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı da karara tepki göstermiş, DP’nin demokrasi için tehlikeli bir hale geldiğini belirtmiştir (Son Telgraf, 11 Aralık 1953).

Meclis Komisyonu’ndan geçen karar 14 Aralık’ta Genel Kurul’da görüşülmeye başlanacaktır (Zafer, 13 Aralık 1953). Başbakan Menderes’in isteğiyle CHP teşkilatlarının faaliyet yürüttükleri binalardan 6 ay süreyle herhangi bir ücret ödemeksizin istifade edebilecekleri yönündeki yasa tasarısına bir tadil teklifi yapmıştır. Bu sıralarda Ulus gazetesi yöneticileri “*Yeni Ulus*” adıyla gazete çıkarma imtiyazı almış ve yeni bir matbaa kiralamışlardır (Akşam, 14 Aralık 1953). Dolayısıyla meydana gelecek gelişmeleri tahmin etmek gazete yöneticileri için zor olmamış, sadece yasanın çıkmasını beklemişlerdir.

Mecliste yasa tasarısı görüşülürken söz alan İnönü yaptığı konuşmada, kabul edilecek kanunun gerek ruh gerekse metniyle anayasaya aykırı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca TBMM’nin adaletsizliğin vasıtası haline getirilmek istendiğini, hukuk dışına çıkmış bir iktidarın düşmemek için meşru olmayan her vasıtaya başvurmak yolunda olduğunu, bu kanunun hukuk prensiplerini, insani haklarını ve Cumhuriyet’in itibarını kastedeceğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 15 Aralık 1953; Akşam, 15 Aralık 1953).

Sonuçta “*Cumhuriyet Halk Partisi’nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun*” teklifi 14 Aralık 1953 tarihinde 341 evet oyuyla kabul edilmiş, 15 Aralık’ta Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmış ve 16 Aralık’ta Resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (TBMMTD, D. IX, C. 26, 14

Aralık 1953: 234; Akıncı, 2021: 174-175). Yasa tasarısının kanunlaşmasıyla, CHP'liler salonu terk etmişlerdir (Cumhuriyet, 15 Aralık 1953; Akşam, 15 Aralık 1953). Başbakan Menderes; *"Eğer bu yaptığımızın hata olduğunu millet hükmedecekse üç ay sonra seçimlerde hatalarımızın bedelini mertçe ödeyeceğiz."* diyerek alınan kararı savunmuştur (Cumhuriyet, 15 Aralık 1953). Meclisten yasanın çıkmasından sonra Ulus gazetesi tesislerini hazineye devretmiştir. 16 Aralık'tan itibaren *"Yeni Ulus"* ismiyle çıkmaya başlamıştır. Meclisi terk eden CHP'liler bir gün sonra tekrar meclise geri dönmüşlerdir (Cumhuriyet, 16 Aralık 1953).

Maliye Bakanlığı'nın CHP Genel Merkezi'ne gönderdiği tebliğe göre eşyalar en geç 29 Aralık tarihine kadar makbuz karşılığında mal sandıklarına teslim edilecektir (Zafer, 16 Aralık 1953; Akşam, 16 Aralık 1953). Kanunun yasalaşmasıyla yeniden ortaya çıkan, Atatürk'ün vasiyetinin çiğnendiğine dair eleştirilere karşı Zafer gazetesi vasiyetin tam metnini olduğu gibi aktararak iddiaların gerçeklikle ilgisi olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır (Zafer, 16 Aralık 1953). Eleştiriler karşısında Başbakan Menderes basına yaptığı açıklamada kendilerinin yüzde yüz haklı olduklarını ve bu kararın çıkmasından dolayı çok müsterih olduklarını açıklamıştır. Ayrıca CHP'lilerin iddia ettikleri gibi DP'nin oy kaybedeceğine yönelik iddialarına karşın ülkenin yüksek menfaatleri bakımından sonuçlarına seve seve katlanacaklarını belirtmiştir (Zafer, 17 Aralık 1953).

Kanunun çıkmasıyla CHP Genel Merkezi, il teşkilatlarına gönderdiği genelgede, menkul ve gayrimenkullerin hemen maliyeye teslim edilmesini fakat onlar tarafından bırakılan eşyanın da kabul edilmemesini istemiştir (Cumhuriyet, 17 Aralık 1953). Ayrıca partiye yardım yapılması amacıyla banka hesapları açılmıştır. İlk olarak İnönü 10.000 lira bağışlamıştır. Parti Genel Sekreteri Gülek de aynı miktarda bağışta bulunmuştur. Ülkenin dört bir tarafından gelen bağışlar Genel Merkez tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Partinin yeni binasında toplanan Genel İdare Kurulu üyeleri iskemle olmadığı için ayakta toplantı yapmışlardır.

İktidar tarafından da CHP'nin mal varlıklarına ilişkin çıkan kanununa tepki gösterenler olmuştur. DP İstanbul milletvekillerinden Ahmet Hamdi Başar bu konuda partisinden farklı düşüncede olması nedeniyle partiden istifa etmiştir (Akşam, 18 Aralık 1953).

CHP'ye ait eşyaların hazineye devredilmesi sırasında yer yer keyfi uygulamaların yapıldığına ilişkin CHP idarecilerinin şikâyetleri olmuştur (Cumhuriyet, 23 Aralık 1953). Dolayısıyla halkevlerinin kapatılması ve parti mülklerinin hazineye devredilmesiyle CHP de artık DP gibi sadece üyelerinin sağlayacağı destekle faaliyet yürütebilecektir (Çavdar, 1996: 44).

1.1.9.5. Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun Çıkarılması

Menderes iktidarının ilk döneminde çıkarmış olduğu kanunlardan biri de “*Atatürk Yasası*” olarak bilinen Atatürk'ü Koruma Kanunu'dur. Bu yasa çıkmadan önce Atatürk inkılaplarını eleştirmekle bilinen “*Büyük Doğu Dergisi*” önünde protesto gösterisi yapan gençlerden birçoğu izinsiz toplantı yapmak suçundan gözaltına alınmışlardır (Ulus, 22 Mart 1951). CHP Genel Başkanı İnönü ise meydana gelen bu gelişmeler sırasında dinin siyasete alet edilmesi hâlinde ülkenin kötü akıbetlerle karşı karşıya kalacağını söylemiştir (Ulus, 23 Mart 1951; Akşam, 23 Mart 1951). Menderes ise irtica tehlikesinin bir vehim ve faraziye olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca 21 Mart gecesi İstanbul'da sayıları 300-400'ü bulan öğrencilerin bu hususta toplanmalarının kanuna aykırı olduğunu belirtmiştir (Akşam, 24 Mart 1951). Bu sıralarda Ankara, Aydın ve Balıkesir'de Atatürk heykel ve büstlerine art arda saldırıların gerçekleşmesi, kamuoyunda çok büyük öfkeye neden olmuştur (Akıncı, 2021: 144). Bunun üzerine harekete geçen iktidar Atatürk Yasası'nın çıkarılmasına ilişkin çalışmalara başlamıştır.

Adalet Bakanlığı tarafından “*Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Yasa Tasarısı*” için oluşturulan komisyonda söz alan birçok milletvekilli böyle bir kanuna gerek olmadığını ama ihtiyaç duyulursa ceza kanununa bir maddenin ilave edilebileceğini belirtmişlerdir. Hükûmet sözcüleri dışında komisyonda sadece bir milletvekili DP Ankara Milletvekili Hamit Şevket İnce tasarının kesinlikle çıkarılmasını istemiştir (Cumhuriyet 7 Nisan 1951; Akıncı, 2021: 144).

Yasa tasarısı 17 Nisan 1951 tarihinde Adalet Komisyonu'nda kabul edilmiştir. Komisyonun CHP üyelerinin oy kullanmamaları üzerine Başbakan; “*Millete mal olmuş böyle bir insanın müdafaası fani birine bırakılamaz.*” demiş (Zafer, 18 Nisan 1951; Cumhuriyet, 18 Nisan 1951) ve tasarının gerekli olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 18 Nisan 1951).

Tasarının görüşülmesine 4 Mayıs'ta başlanmıştır. Atatürk yasası aleyhinde konuşan bazı milletvekilleri kanunun söz ve fikir hürriyetini ortadan kaldıracığını iddia etmişlerdir. Menderes ise, *“Biz Atatürk'e terzil ve tahkir hürriyetini ortadan kaldırmak istiyoruz.”* demiştir (Vatan, 5 Mayıs 1951). Tasarı aleyhinde konuşan CHP Mardin Milletvekili Mehmet Kâmil Boran eğer iktidar zamanında gerekli hassasiyeti göstermiş ve sorumlu makamlar görevlerini yerine getirmiş olsaydı böyle bir kanunun çıkarılmasına gerek duyulmayacağını belirterek iktidara tepki göstermiştir. Boran'ın ifadelerine karşın Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu; kendi iktidarlara döneminde Atatürk'ün şahsiyetine yapılan çeşitli hareketlere karşı İnönü dönemine göre daha hassas davranıldığını açıklamıştır (Sarıçoban, 2010: 192-193). Fakat böyle bir yasanın çıkarılmasına sadece muhalefet partilerinden değil iktidar mensuplarından da itirazlar yükselmiştir. DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci; *“Dünyadaki devlet adamları arasında en büyük yeri alan Atatürk'ün, tarihin malı ve benzersiz bir insan olduğunu, Türk milletinin kalbinde eşsiz bir yer alan bu saygıyı kanun hükümleriyle zorlamaya kimsenin hakkının olmadığı, sevgi ve saygının hiçbir zaman zorlamayla olamayacağını...”* söylemiş ve Atatürk'ün ruhuna saygısızlık olacağından tasarının yasalaşmamasını istemiştir (Güneş, 2012: 45). Başbakan Menderes kanunun kabul edilmesi için milletvekilleri ile yoğun temas kurarken Zafer gazetesi de kanun aleyhinde konuşanların isimlerini siyah çerçeve içinde yayımlamıştır (Akşam, 7 Mayıs 1951).

Adalet Komisyonu'ndan sonra yasa tasarısı Anayasa Komisyonu'ndan da geçmiştir. Bu komisyonda yürütülen müzakereler 9 saat sürmüş ve tasarının anayasaya aykırı olmadığına dair oy çokluğuyla karar verilmiştir (Zafer, 25 Mayıs 1951). Yalnız bu görüşmeler sırasında Atatürk büstlerine saldırılar devam etmiştir (Ulus, 23 Haziran 1951). Orduevindeki Atatürk heykeli çekiçe parçalanmaya çalışılmış, bir başka saldırı da Çubuk'ta gerçekleşmiştir (Ulus, 27 Haziran 1951). Yapılan saldırılardan Tıcani tarikatı sorumlu tutulmuştur (Zafer, 27 Haziran 1951). Yaşanan olaylar üzerine Tıcaniler'in başında bulunan Kemal Pilavoğlu ile heykellere saldıran ve onlara yardım eden 14 kişi polis tarafından gözaltına alınmıştır (Kudret, 27 Haziran 1951). Bu kişiler inanışlarından dolayı Atatürk heykellerini put olarak gördüklerini ve bu niyetle heykelleri tahrip ettiklerini yapılan soruşturma sırasında söylemişlerdir. Ülke genelinde Tıcaniler'in faaliyet gösterdiği yerlerde de tutuklamalar olmuştur (Kudret, 28 Haziran 1951). Konunun

hassasiyeti bakımından büyük titizlikle yürütülen soruşturma neticesinde tutuklanan Ticaniler'in sayısı 44'ü bulmuştur (Zafer, 29 Haziran 1951).

Atatürk büstlerine karşı yapılan saldırılara karşı Cumhurbaşkanı Bayar da çok sert tepki göstermiş ve saldırıya uğrayan zafer abidesine bir çelenk koymuştur. Saldırı hadisesinin üzüntüsü devam ederken, çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu bir topluluk tarafından miting düzenlemiştir (Zafer, 29 Haziran 1951). Yalnız gösterilen tepkiler ve yürütülen soruşturmalara rağmen Atatürk büstlerine olan saldırılar durmamıştır (Ulus, 3 Temmuz 1951).

Komisyonlardan geçen yasanın meclisteki tartışmaları da gergin olmuştur. (Hürriyet, 24 Temmuz 1951). Mecliste tasarının kabulünü veya reddini isteyenler arasında şiddetli sözlü sataşmalar ve bağışmalar olmuş, sıra kapaklarına vurulmuştur. Sonuçta 50 ret, 6 çekimser ve 242 kabul oyuyla tasarı meclisten geçmiştir (TBMMTD, D. IX, C. 9, 25 Temmuz 1951, 324; Cumhuriyet, 24 Temmuz 1951). Atatürk yasası olarak bilinen kanuna göre Atatürk'ün hatırasına hakaret eden ya da Atatürk heykellerine saldıranlar 3 yıldan 10 yıla kadar hapis cezasına çarptırılabilir (Milliyet, 26 Temmuz 1951; Kudret, 26 Temmuz 1951; Son Telgraf, 26 Temmuz 1951).

DP iktidarının Atatürk ile ilgili yaptığı faaliyetlerden biri de naaşının Anıtkabir'e naklidir. Ulu Önder'in naaşı ilk olarak Etnografya Müzesi içerisinde geçici olarak yapılan bir bölüme yerleştirilmiştir. 1 Mart 1941'de Anıtkabir'in inşası için Uluslararası Anıtkabir Proje yarışması düzenlenmiştir. Türk ve yabancı 49 proje içerisinde Emin Onat ve. Orhan Arda'ya ait olan başvuru kabul edilmiş ve projenin yapılmasına 9 Ekim 1944 tarihinde başlanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın iktisadi şartları olumsuz etkilemesi ve dönemin teknolojisi projenin tamamlamasını geciktirmiştir. Sonuçta Atatürk'ün naaşı 10 Kasım 1953 tarihinde Etnografya Müzesi'nden ebedi istirahatgâhına nakledilmiştir (Akıncı, 2021: 171-174; Demirel, 2021: 191). Aynı gün Atatürk'ün Selanik'te doğduğu ev ziyarete açılmıştır (Ahmad-Ahmad, 2020: 145). Nakil törenine siyasetçilerin yanı sıra halk yoğun ilgi göstermiştir. Menderes yaptığı konuşmayla Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olduklarını açıklamıştır (Nal, 2005: 167).

1.1.9.6. Kâğıt Paralar ve Resmî Kurumlardan İsmet İnönü Resimlerinin Kaldırılması

1950 genel seçimlerinden sonra DP iktidarının uygulama koyduğu ilk icraatlarından biri de kâğıt paralar üstünde yer alan İnönü'nün resimlerini kaldırmak olmuştur. Zira cumhuriyetin ilk dönemlerinde kâğıt ve metal paraların üstünde sadece Atatürk'ün resmi yer almaktadır. Ardından resmî kurumlardan İnönü'nün resimlerinin kaldırılması düşünülmüştür (Akıncı, 2021: 115-116). 5 Haziran 1950 tarihinde *“Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu sıfatıyla ancak Büyük Atatürk'ün posterinin resmi daire ve müesseseler de bulundurulması”* şeklinde Bakanlar Kurulu kararı alınmıştır (BCA, nr. 30-18-1-2/124-105-11). Yalnız Milli Mücadele kahramanı İsmet Paşa'nın ders kitaplarından resimlerini kaldırmaya çalışmak hem halk nezdinde yoğun tepkilere yol açabileceğinden hem de tarihsel gerçeklikle bağdaşmayacağından, okul kitaplarından İnönü'nün resimlerinin artık konmayacağı yönünde yer alan gazete haberlerini Milli Eğitim Bakanlığı yalanlamak durumunda kalmıştır (Hürriyet, 13 Temmuz 1950). Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'nın onaylamış olduğu ortaokul tarih ders kitaplarında İnönü'nün 12 yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminin atlanmış olması (Ulus, 28 Eylül 1950) kamuoyunda hayretle karşılanmıştır. Bu konuda Ulus gazetesinde İnönü'nün şu demecine yer verilmiştir: *“14 sene başkanlık, 12 sene devlet reisliği yapan bir milli kahramanın adını tarih kitabından silenler hakkındaki hükmü büyük Türk milleti verecektir.”* (Ulus, 29 Eylül 1950). Tepkiler ses getirmiş olacak ki eğitim kurumlarındaki müfredat kaynağından, tahrif edilen tarih kitabı çıkarılmıştır. Ayrıca kitabın Talim ve Terbiye Kurulu'ndan geçtikten sonra yazarı tarafından değiştirildiği Milli Eğitim Bakanlığı'na belirtilmiştir (Ulus, 1 Ekim 1950).

Devlet dairelerinde İnönü'nün resimlerinin kaldırılması yönünde karar alındıktan sonra Malatya Valisi Turgut Babaoğlu, İnönü'nün resmini indirmek için harekete geçmiş, Belediye Başkanı Muzaffer Akalın ise Vali'nin bu hareketinin kanuna uygun olmadığını belirterek durumu yıldırım telgrafıyla İçişleri Bakanı'na bildirmiştir (Ulus, 11 Ekim 1950). Herhangi bir eylem yapılmamış olacak ki kısa bir süre sonra Vali'nin emriyle belediye dairesine jandarma ve polis kuvvetlerince girilerek İnönü'nün belediye başkanlık odasında ve salonda bulunan resimleri kaldırılmıştır (Ulus, 15 Ekim 1950; Son Telgraf, 15 Ekim 1950). Daha sonra Babaoğlu, *“İsmet Paşa”* adını taşıyan ne kadar sokak, yol, okul varsa isimlerini

değiştirmeye başlamıştır (Ulus, 17 Ocak 1951). Ulus gazetesinin 3 Şubat 1951 tarihli “*Bravo Seyhanlı Demokratlara*” adlı başlıklı haberinde ise İnönü’nün adını silmek isteyen önerenin DP’li Belediye Meclisi’nde reddedildiğini aktarmıştır (Ulus, 3 Şubat 1951). Ankara Belediye meclis üyeleri ise “*İsmet*”, “*İnönü*” gibi cadde ve sokak isimlerinin kaldırılmasını onaylamışlardır (Akşam, 22 Şubat 1951).

Türkiye’nin ikinci Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İnönü’nün resmi önce kâğıt paralardan çıkarılmış, ardından devlet dairelerinden kaldırılmıştır. Bu sıralarda İnönü’ye olan ziyaretlere atıfta bulunan İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu, CHP mensuplarının bir süredir Ankara’ya heyetler halinde gelerek İnönü’yü ziyaret ettiklerini ama son günlerde bu ziyaretlerin daha da arttığını belirtmiştir. Nasuhioğlu ziyaretlerin ne anlama geldiğini CHP yetkililerinin açıklaması gerektiğini ifade etmiştir (Akşam, 4 Mart 1951). Esasen ziyaretlerin amacı belliydi. İnönü’ye olan sevgi ve bağlılıklarını bildirmektir. Özellikle iktidar çevrelerinin eleştirilerine bir nevi cevap vermektir.

Ziyareti gerçekleştiren heyet temsilcileri CHP’nin iktidardan düşmesine kesinlikle üzülmediklerini, bu durumun siyasi hayatın bir gereği olduğunu söylemişlerdir. Ancak İnönü’nün şahsına yapılan yersiz ve mesnetsiz iftiralarından dolayı çok üzüldüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca DP’lilerin İnönü’yü kötülemek için ellerinden geleni yaptıklarını ama “*ne yaparlarsa yapsınlar ne derlerse desinler*” 27 yıllık CHP iktidarının eşsiz, emsalsiz başarılarının asla unutulmayacağını ifade etmişlerdir (Akşam, 16 Mart 1951). Bu sıralarda iktidarın İnönü ile ilgili yaptığı uygulamalardan cesaret alan İzmir Belediye Başkanı Rauf Onursal; “*Sakıt halifenin memleket dışı edilmesi sebepleri sakıt şefi için de mevcut olmak lazımdır.*” demiştir. Akşam gazetesi ise Belediye Başkanı’nın bu isteğini “*Çok gülünç bir tehdit*” başlığıyla haber yapmıştır (Akşam, 14 Mart 1951; Ulus, 16 Mart 1951). Yalnız İnönü’nün yurtdışına sürgün edilmesi fikri sadece CHP ve tarafsız çevrelerde infial uyandırmadığı gibi DP’liler tarafından da hayret ve teessüfle karşılanmıştır (Akşam, 15 Mart 1951). CHP Genel Sekreteri Gülek, Belediye Başkanı’nın sözlerinden “*Bir Türk olarak utanmamak kabil değildir.*” diyerek, İnönü’nün ülke için yaptıklarını anlatmış ve tepkisini dile getirmiştir (Akşam, 16 Mart 1951; Ulus, 16 Mart 1951). Türk basını da verilen demeci hayret ve nefretle karşılamıştır. İnönü’nün sınır dışı edilmesi hakkındaki İzmir Belediye Başkanı’nın teklifi halk nezdinde de büyük üzüntü uyandırmıştır (Ulus, 16 Mart 1951).

1.2. Dış Gelişmeler

İnönü Cumhurbaşkanı iken Ankara Beypazarı'nda yaptığı bir konuşmada iç ve dış politikaya dair önemli demeçlerde bulunmuştur. İç politikada en önemli görevin demokratik rejimin sağlanması için çalışmaktır. Her ne kadar tartışmalı olsa da 1946 genel seçimleri bu doğrultuda atılan önemli bir adımdır. Dış politikada ise başka ülkelerin topraklarında gözlerinin olmadığını ve mevcut ülke sınırlarına saygı duyduklarını ifade etmiştir. Fakat ülke çıkarlarının sonuna kadar ve gerekirse ülkenin toprak bütünlüğünün korunması için canı pahasına savunulacağını belirtmiştir (Ulus, 28 Mart 1950).

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda CHP iktidarı yerini DP'ye bırakmıştır. Yeni iktidarın Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü Türk dış siyasetinin ana hatlarıyla ilgili ilk resmî açıklamasını şöyle yapmıştır; *“Türkiye daha faal bir dış siyasetle bir Akdeniz Paktı kurmak için gayret sarf edecektir. Rusya dâhil komşularımızla dostluk içinde yaşamak istiyoruz.”*. Amerikan dostluğu ile İngiliz ve Fransız ittifakı üzerine kurulmuş olan Türk dış politikasının da değişmeyeceğini sözlerine eklemiştir (Hürriyet, 28 Mayıs 1950).

DP iktidarı henüz altı ayını doldurmuş iken CHP Grubu tarafından meclise verilen önergeyle ülkenin dış politikası, siyasi ve askerî güvenliği meseleleri üzerine genel bir müzakere açılması istenmiştir (Cumhuriyet, 23 Kasım 1950). Fakat birçok DP milletvekilinin olumsuz oy kullanmasıyla gensoru önergesi reddedilmiştir. CHP Genel Başkanı İnönü ise dünyada gelişen olayların ülke güvenliğine olan etkileri ve hükûmetin aldığı tedbirlerin tartışılması için önerge verildiğini belirtmiş (Ulus, 2 Aralık 1950) ve muhalefetin uyarılarını dikkate almasını, özellikle dış politikanın başarıya ulaşmasında ülke içerisinde birlik ve beraberliğin sağlanmasıyla mümkün olacağını ifade etmiştir. (Akşam, 22 Ekim 1951).

DP iktidarının ilk dört yıllık döneminde iktidar ile muhalefet partilerinin iç siyasette pek anlaşılamamış olsalar da hatta yeri geldiğinde tartışmaların boyutu şiddetlense de dış siyaset açısından bunları söylemek pek mümkün değildir. Zira hem iktidar hem de muhalefet için dış gelişmeler söz konusu olduğunda birlikte hareket etme anlayışı hemen ortaya çıkmıştır. Hatta iktidar temsilcileri yeri geldikçe meclis çatısı altında muhalefeti bilgilendirmek için birçok kez milletvekillerine bilgi vermişlerdir.

1.2.1. Kore'ye Asker Gönderilmesi

15 Mayıs 1950 genel seçimlerinden başarıyla çıkan demokratlar, hükûmeti kurduktan kısa bir süre sonra dış politikada tüm dünyayı etkileyen büyük bir sorunla karşı karşıya kalmışlardır. BM Genel Sekreteri Trygue Lie, Kore'deki gelişmeler üzerine 27 Haziran 1950 tarihinde Güney Kore'ye yardım edilmesi için yaptığı çağrının ardından olumlu yanıt veren ülkelerden ilki ABD ardından Türkiye olmuştur. BM Sekreteri'nin çağrısından üç gün sonra Türkiye'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine 30 Haziran'da gelmiştir (FO, nr. 371/95267; Gönübol-Ülman, 1996: 228; Albayrak, 2004: 411-412; Bağcı, 2007: 20). BM Genel Sekreteri Lie'de Türkiye'nin taahhütlerini yerine getireceğine dair kanaati vardır (Zafer, 1 Temmuz 1950). BM Sekreteri'nin bu hususla ilgili Türkiye'ye çektiği iki telgrafın Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü tarafından meclis oturumunda aynen okuması ve ABD basınının Kore meselesine ilişkin Türkiye'den övgüyle bahsetmesi, iktidar ile muhalefet milletvekilleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Yeni İstanbul, 1 Temmuz 1950). CHP Genel Başkanı İnönü de gazeteciler verdiği beyanda Kore meselesinin öneminden bahsetmiştir (Ulus, 3 Temmuz 1950). ABD'li Senatör Cain de Türkiye'nin Kore'ye yapacağı askerî yardımla NATO'ya kabul edilebileceğini söylemiştir (Akşam, 26 Temmuz 1950). Türk yetkililer, Trygue Lie'nin Kore'ye asker gönderilmesiyle ilgili davet telgrafına olumlu cevap vererek Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinde çok etkili olacağını düşünmüşlerdir (FO, nr. 371/95267).

Cumhurbaşkanı Bayar'ın başkanlığında toplanan kabinede alınan kararla Dışişleri Bakanı Köprülü, Kore'ye 4500 kişiden oluşan bir birlik gönderileceğini Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine telgrafla bildirmiştir (Zafer, 26 Temmuz 1950; Ulus, 26 Temmuz 1950; Kudret, 26 Temmuz 1950; Akşam, 26 Temmuz 1950).

Türkiye'nin Kore'ye asker gönderilmesi kararı özellikle ABD'de memnuniyetle karşılanmıştır⁴⁷. Ayrıca Arap devletlerinin çekingen tavrı Türkiye'nin Batı nezdinde önemini daha da artmasına neden olmuştur (BCA, nr. 30-1-0-0/102-630-8). Bu durum Türk basınına da yansımıştır (Zafer, 27 Temmuz

⁴⁷ ABD'li siyasetçiler Türk askerinin çok kabiliyetli ve tecrübeli olduğunu belirterek Türk hükûmetinin verdiği karardan memnun olduklarını ABD basınına açıklamışlardır. Bkz. (Yeni İstanbul, 26 Temmuz 1950).

1950). Yalnız iktidarın asker gönderilmesi kararını meclise danışmadan tek başına alması muhalefetin tepkisine neden olmuştur. İnönü Kore'ye savaş birliği gönderilmesi hakkında şunları söylemiştir:

“Halen bir Kore Cephesi yoktur. Bugün Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan bir cephe vardır. Bu sebeple Birleşmiş Milletler bu cephe üzerinde hücumu uğrayabilecek mesuliyetini alacak müşterek bir kurmay heyeti teşkilinden sonra aza devletlerin yapabilecekleri yardımları tespit etmek gerekirdi. Ancak bu şekilde oluşturulacak ortak bir cephe ile Türkiye ve diğer üye devletlere güvence verilebilirdi. Aksi bir durumda olası bir saldırı karşısında Türkiye'ye nasıl yardım edebilirdi. Acaba Türkiye saldırıya uğrarsa Kore'de olduğu gibi devletlerin inisiyatifine göre mi müracaat edilecektir. İşte memleket hesabına içimi titreten budur.”.

Ayrıca İnönü, uzun süre iktidarda kalmış ve tecrübeli devlet başkanı sıfatıyla Kore meselesi hakkında kendisine danışılmasını beklemiştir. Çünkü iktidar ile muhalefetin fikir birliği içerisinde olmasının ülkenin geleceği açısından çok yararlı olacağını belirtmiştir. Fakat bu hususta hükûmetin meclisten güvenoyu almamasını eleştirmiştir. Hâlbuki İnönü iktidarında II. Dünya Savaşı'nın arifesinde Almanlarla ekonomik ilişkilerin kesilmesi kararı alınmadan önce meclise danışılmıştır (Akşam, 20 Temmuz 1950). Meclisten bir kararın çıkması için MP Genel Başkanı Yusuf Hikmet Bayur da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin derhâl toplanmasını talep etmiştir (Kudret, 27 Temmuz 1950). Fakat yaz tatilinde olduğu için meclisin olağanüstü toplantıya çağrılmalıdır. Zafer gazetesine göre DP'lilerin böyle bir düşünce içerisinde bulunmamaktadır. Cumhuriyet yazarı Nadir Nadi ise Kore'ye asker gönderilmesi konusunun siyaset üstü bir mesele olarak görülmesi gerektiğini belirtmiş ve henüz yeni gelmiş iktidarın durumu idare etmesi açısından gösterdikleri acemiliğe karşı muhalefetin anlayışlı olmasını tavsiye etmiştir. Akşam'dan Necmettin Sadak ise İngiliz Avamındakileri örnek göstererek meselenin mecliste tartışılmasının daha iyi olacağını ama hükûmet tarafından verilmiş bir karar var ise de yapılacak tartışmaların ülkeye zarar vereceğini belirtmiştir (Bulut, 2018: 194).

İktidarın Kore'ye asker gönderilmesi hususunda başta İnönü olmak üzere partinin görüşünün alınmaması üzerine CHP Genel İdare Kurulu toplanmıştır. Toplantı sonucunda kamuoyuna yaptıkları açıklamada, mecliste müzakere edilmeden tek başına karar aldıkları için iktidara tepki gösterdiklerini belirtmişlerdir (Ulus, 27 Temmuz 1950). Nihat Erim de partisinden farklı düşünmemiştir. Yani Kore'ye asker gönderilmelidir. Fakat bunun bazı aşamaları vardır. Erim'e göre karar çıkmadan önce muhalefetle görüşülmeli ve asker gönderme kararı meclis onayıyla gerçekleştirilmelidir. Hâlbuki meclis onayı

olmadığı için aldığı hükûmetin karar anayasanın 26. maddesine aykırı bulunmaktadır. Menderes ise muhalefetin ilgili anayasa maddesine atıfta bulunarak yaptıkları eleştirilere katılmadığını ifade ettikten sonra Kore'ye asker gönderilmesinin savaş ilanı değil, dünya barışına katkı sağlamaya yönelik eylem olduğundan meclis onayına ihtiyaç duymadıklarını belirtmiştir (Karakaş, 2020: 327-328; Kahraman, 2020: 1379; Ulus, 28 Temmuz 1950). Yine de meclis onayı olmadan alınmış karar olduğu için iktidar hem muhalefetin hem de bazı gazetelerin eleştirilerinden kurtulamamıştır. Menderes muhalefetin tavrını eleştirmeye devam etmiş, meclisin toplanmasına gerek olmadığını yinelemiştir. Ancak muhalefetle kapılar tamamen kapatılmamış, ilerleyen zamanlarda muhalefet yetkilileriyle görüşüleceği dile getirilmiştir (Akşam, 29 Temmuz 1950). MP'ye yakınlığıyla bilinen Kudret gazetesi de “İktidar muhalefeti inkâr ediyor” başlığı altında Menderes'in demeçlerine yer vermiştir (Kudret 29 Temmuz, 1950). Başbakan'ın açıklamalarına karşı CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ise dışarıya asker gönderme yetkisinin sadece meclise ait olduğunu ve hükûmetin bu konuda muhalefete daha ayrıntılı bilgiler vermesini istemiştir (Akşam, 30 Temmuz 1950).

İktidar ve muhalefet partileri Kore'ye asker gönderilmesi hususunda ortak düşünceye sahiptiler. İktidar ile muhalefeti ayıran nokta asker gönderilmesinde takip edilen usuldür. Muhalefet partileri iktidarı meclise danışmadan tek başına karar almakla itham etmiş ve bu durumu anayasaya aykırı bulmuştur. Başta Başbakan Menderes olmak üzere iktidar tarafı ise muhalefetin bu iddiasını kabul etmemiştir. Ayrıca iktidarlarının henüz başında dış politikada ciddi sorunla karşı karşıya kalan demokratların, tecrübeli bir devlet adamı olan İsmet İnönü'ye danışmaması, onun görüşlerinden faydalanılmaması başta İnönü olmak üzere CHP'lileri üzmüştür.

İktidar, meclis kararı olmaksızın hızlı karar vererek Kore'ye asker sevk etmiştir. Böylece başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin memnuniyeti kazanılarak NATO üyeliği için bir fırsat olarak görülmüştür (Özateş, 2010: 147-148)⁴⁸. Zaten Menderes de Kore'ye asker gönderilmesine ilişkin Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman'a; meclise danışılırsa işin uzayacağını, hâlbuki bir saat bile

⁴⁸ Kore'ye asker gönderilmesine ilişkin en sert muhalefet görüşleriyle şair Nazım Hikmet dikkatleri çekmiştir. Hapishaneden çıktıktan sonra Kore Savaşı sırasında Bükreş'e ardından Moskova'ya giden Nazım Hikmet, burada Kore'ye asker gönderilmesini ve DP iktidarını eleştiren ifadelerde bulunmuştur. Hatta eleştirilerini Moskova Devlet Radyosu'nda da dile getirmiştir. Bkz. (Yener, 2019: 114-118).

kaybedilmeksizin ABD ve BM'ye verilen kararın bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Yener, 2019: 56).

İktidar ile muhalefet mensupları arasında Kore meselesine ilişkin tartışmalar sürerken Milliyet gazetesi de *“Hükûmetin kararını beğenmeyenler okusun”* başlığıyla meseleye müdahil olmuş ve iktidarı destekleyen haber yapmıştır. Haberde, ABD Başkanı Truman'ın Kore meselesi nedeniyle dünya barışı tehlikeye girdiğinden komünizm aleyhtarı müttefiklerin silahlanması için 4 milyar dolarlık tahsisatın ayrıldığını ve Türkiye ile Yunanistan'ın bu yardımdan faydalanacağını ama ABD yardımının Kore'ye asker gönderilmesiyle çok yakından ilgili olduğunu aktarmıştır (Milliyet, 2 Ağustos 1950).

Kore'ye asker gönderilmesine ilişkin üniversitedeki öğretim üyeleri de anayasaya uygunluğu konusunda görüş bildirmişlerdir. Bunlardan Ankara Hukuk Fakültesi'nde görevli Bülent Nuri Esen karar yetkisinin meclise ait olduğunu ifade etmiştir (Ulus, 3 Ağustos 1950).

Başbakan Menderes ülkenin ana muhalefet partisi olan CHP'nin eleştirilerini memnuniyetle karşıladıklarını ifade etmiştir. Özellikle iktidarın görevi yürütebilmesi için muhalefete çok büyük görev düştüğünü ama eleştirilerin insaf derecesinde olması gerektiğini belirtmiştir (Akşam, 8 Ağustos 1950). Kore Savaşı dolayısıyla muhalefete karşı ılımlı dil kullanmaya çalışan Menderes, Kore'ye dair alınan kararın ülkeyi savaşa sokma niyeti taşımadığını yeniden belirtmiştir (Cumhuriyet, 8 Ağustos 1950). Fakat zaman geçtikçe Menderes'in ılımlı tavrı değişmiş, yerini sert ifadelerle bırakmıştır. Muhalefetin özellikle bu hususta yaptığı eleştirileri tehdit olarak gördüğünü de ifade etmiştir (Akşam, 25 Ağustos 1950). CHP Genel Başkanı İnönü, Kore'ye asker gönderilmesi kararının meclisin onayıyla mümkün olduğunu her ortamda tekrarlamış ve ülkedeki komünistlerle mücadele yolunun yurt dışına sürülmesi tehdidinin hukuka uygun olmadığını dile getirmiştir. İnönü'nün eleştirilerine Menderes, iktidar elde etme hırslının bazı siyasetçileri nerelere kadar düşürebileceğini gördüğünden onlara acıdığını ifade etmiştir (Akşam, 29 Ağustos 1950). İktidar muhalefet ilişkileri bağlamında en sert eleştiriyi CHP Milletvekili Halil Sezai Erkut Kırşehir'de yapmıştır. Erkut, iktidarları döneminde Kore'ye asker gönderilmesine karar verenlerin sehpa üzerinde savaş suçlusu muamelesi görececeklerini söylemiştir (Zafer, 2 Ekim 1952).

Sonuçta muhalefetin yoğun baskısına rağmen meclis kararı alınmaksızın Kore'ye asker gönderilmiştir. Kore'ye Tuğgeneral Tahsin Yazıcı'nın komuta ettiği

(BCA, nr. 30-11-1-0/216-30-6) 4500 kişiden oluşan bir alay sevk edilmiştir (Akşam, 9 Ağustos 1950; Akşam, 14 Ağustos 1950). Kore'ye Türk askerleri vardıktan sonra (Akşam, 12 Ekim 1950) Cumhurbaşkanı Bayar ile İnönü baş başa görüşmüşlerdir (Cumhuriyet, 18 Ekim 1950).

Muhalefetin istek ve tavsiyelerini göz ardı eden davranış sergileyen Başbakan Menderes bu meseleye dair muhalefet partilerini eleştiren ilginç bir yorumda bulunmuştur. Menderes, Kore meselesinde muhalefetin etkisiz olduğunu ve kendilerini toparlamaları gerektiğini ileri sürmüştür. Çünkü muhalefet partileri Kore meselesine dair meclise bir soru önergesi dahi vermemişlerdir. Sadece bu kararın meclisten geçirilmesi için bağımsız bir milletvekili tarafından başarısızlıkla sonuçlanan girişim⁴⁹ söz konusudur (Cumhuriyet, 15 Kasım 1950). Daha sonra 20 Kasım 1950 tarihinde MP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı'yla birlikte Mardin Bağımsız Milletvekili Kemal Türkoğlu'nun Kore'ye asker gönderilmesine ilişkin Başbakan hakkında verdiği gensoruyla mesele meclise taşınmıştır (Bulut, 2018: 194). Bunun üzerine mecliste Kore'ye asker gönderilmesiyle ilgili görüşmeler başlamıştır. Muhalefetin temel eleştirisi önceden de belirtildiği üzere Kore'ye gönderilecek askerin ancak meclis onayından sonra gerçekleştirebileceği yönündedir. Fakat bazı milletvekilleri Kore'ye asker gönderilmesine karşı olup Türk askerlerinin sadece ana vatani korumak için var olduğunu belirtmişlerdir (FO, nr. 371/95267). Mecliste muhalefet milletvekillerinin eleştirilerine Başbakan, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanları cevap vermiş, alınan kararın hukuki olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır (Milliyet, 6 Aralık 1950)⁵⁰.

DP İstanbul Milletvekili Mükerrerem Sarol ve arkadaşları tarafından “*BM emrinde Kore'ye asker gönderilmesine ilişkin*” hükûmetin hukuki ve siyasi yönden açıklamalarını içeren kararın kabul edilmesi için verdikleri önerge 11 Aralık'ta mecliste oylanmıştır (Bulut, 2018: 195). Önergenin oylamasına geçilmeden önce 10 saat kadar süren meclis görüşmelerindeki tartışmalar öncekilerin benzeri gibi olmuştur (Akşam, 12 Aralık 1950; Son Telgraf, 12 Aralık 1950; Ulus, 12 Aralık 1950). Önerge 311 kabul, 39 ret ve 1 çekimser oyla meclisten geçmiştir (TBMMTD, D. IX, C. 3, 11 Aralık 1950: 201).

⁴⁹ Fakat bu girişim de iktidarın oylarıyla kabul edilmemiştir.

⁵⁰ Başbakan Menderes'in meclis konuşması için bkz. (*Adnan Menderes'in Konuşmaları*, C. 1, 1957: 52-53).

1 Kasım 1951 tarihinde TBMM'nin IX. Dönem ikinci toplantı yılının açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Bayar Kore meselesine değinmiş, Birleşmiş Milletler'in müdâhil olma yönünde aldığı kararın yerinde olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Bayar, Türkiye'nin Kore Savaşı'na iştirakiyle uluslararası alanda ülkenin mevkii ve prestijini arttıran en önemli gelişme olarak görmüştür. Bu nedenle şehit olan askerleri saygıyla, gazileri de takdir ve şükranla anmıştır (*Celâl Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri 1920-1953*, C. 2, 1999: 425).

Kore'deki Türk askerleri cephedeki başarılarıyla taraflı tarafsız herkesin takdirini⁵¹ kazanmıştır. Bu doğrultuda takdimnameyle ödüllendirilenler olduğu gibi (BCA, nr. 30-11-1-0/235-34-10), rütbe olarak da yükselmeler gerçekleşmiştir (BCA, nr. 30-18-1-2/126-60-4). Şehit olan askerlerin ailelerine ise şehidin hatırası adına Kore madalyaları verilmiş ve yardımlarda bulunulmuştur (Ayın Tarihi, S. 243, 21 Şubat 1954: 7).

Sonuçta muhalefet partileri olarak CHP ve MP, iktidarın Kore'ye asker göndermesine karşı değillerdi. Alınan kararı prensipte uygun bulmuşlarsa da bu durumun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayıyla gerçekleşmesini istemişler ve bunun mücadelesini vermişlerdir (Tuna, 2017: 142).

1.2.2. NATO'ya Üye Olunması

II. Dünya Savaşı'ndan (1939-1945) sonra Sovyetlerin yayılmacı siyaseti Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiştir. Çünkü Sovyetler Birliği, Türkiye'den boğazların statüsünün değişmesini istemiş, Doğu Anadolu'dan toprak taleplerinde ısrarcı olmuştur. Bu gelişmeler Türkiye'nin güvenliğinden endişe duyulmasına yol açmıştır. Buna karşın Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda yapılan Amerikan yardımları Türkiye-ABD ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır (Soysal, 1977: 260; Erkmen, 2020: 1029-1030; Efe, 2019: 604-607; Bulut, 2008: 39).

⁵¹ NATO Kuvvetleri Başkomutanı Ridgway, Türkiye ziyaretinde şunları söylemiştir: “Bugün bütün dünya Türk'ü övmektedir. Yurdunuza gelmek memnun vericidir. Kore'de birlikte dövüştüğüm fevkalâde muharip askerlerin vatanlarını görmekten ileri geliyor.” Bkz. (BCA, nr. 30-18-1-2/138-111-2; Zafer, 6 Eylül 1952). İngiliz Büyükelçiliği'nin Türkiye'ye ilişkin yıllık raporunda Kore'ye asker gönderilmesine dair şu ifadeler kullanılmıştır: “Türkler çok iyi savaşırlar. Ama savaşta bu kadar kayıplarının olacağını tahmin etmemişlerdi. Yine de kahramanlıklarıyla gurur duyuyorlardı.”. Bkz. (FO, nr. 371/95267).

İnönü döneminde başlayan NATO'ya üye olma serüveni⁵², Menderes iktidarında tamamlanmıştır. Türkiye'nin BM nezdindeki daimî delegesi Selim Sarper Atlantik Paktı'na yani NATO'ya girilmedikçe Türkiye'nin güvende olmayacağını ifade etmiştir (Akşam, 20 Temmuz 1950). NATO'ya katılmak için müracaat eden Türkiye'ye karşı İngiltere, Fransa ve ABD'nin tavrının olumlu olacağı tahmin edilmesine rağmen (Zafer, 3 Ağustos 1950) 1 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye'nin NATO'ya katılım başvurusu beklentilerin aksine kabul edilmemiştir (Efe, 2019: 612). Fakat Sovyetler'in kontrolündeki Balkan Devletlerini hızla silahlandırması, Yugoslavya üzerindeki baskısını artırması, ABD'nin NATO'nun güneydoğu kanadının güçlendirilmesi gerektiğinin farkına varmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin Kore'deki başarılı mücadelesi ABD'nin Türkiye'ye karşı düşüncelerinin değişmesine yol açmıştır (Efe, 2019: 613).

Menderes, Türkiye'nin dış siyasetinin İngiltere-Fransız İttifakı'na ve Amerikan dostluğuna dayandığını belirtmiş, NATO'ya katılma teşebbüsünün ve Kore'ye asker sevkinin dünya barışını korumak için yapıldığını söylemiştir (Hürriyet, 7 Ağustos 1950)⁵³. Ayrıca Türkiye'nin NATO'ya girmesi durumunda Pakt'ın güç kazanacağını ifade etmiştir (Zafer, 7 Ağustos 1950; Cumhuriyet, 7 Ağustos 1950; Akşam 7 Ağustos 1950). CHP adına konuşan Gülek de Türkiye'nin NATO'ya girmesini istediklerini belirtmiştir (Ulus, 17 Eylül 1950). Zira NATO'ya girmek için yapılan müracaat CHP iktidarında gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin NATO'ya üye olması için ilk görüşmeler Akdeniz Askerî Komitesi ile Türk Genelkurmayı arasında temalarla gerçekleşmiştir. Bu görüşmeler olumlu sonuçlandığı takdirde, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği gerçekleşebilecektir (Zafer, 30 Eylül 1950). İngilizler gibi (Ulus, 15 Mayıs 1951). ABD de Türkiye'yi desteklemiştir (Zafer, 17 Mayıs 1951; Hale, 2013: 86). Amerikan Genelkurmay Başkanı Omar Bradley'e göre Türkiye'nin Pakt'a alınması özellikle askerî bakımdan gereklidir (Ulus, 10 Haziran 1951).

16-20 Eylül 1951 tarihleri arasında Kanada'nın Ottawa şehrinde gerçekleşen NATO Bakanlar Konseyi'nde Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya alınmaları için ABD'nin teklifi ile oylama yapılacaktır (Akşam, 20 Eylül 1951;

⁵² Bkz. (Armaoğlu, Ty.: 517-519; Efe, 2019: 607-611).

⁵³ NATO Kore Savaşı'nın etkisiyle Yunanistan ve Türkiye'yi de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bkz. (Herring, 2017: 346).

Hale, 2013: 86; Erkmen, 2020: 1035). Konferansın son oturumunda ABD'nin teklifi ve üyelerin ittifakıyla Türkiye ve Yunanistan'ın eşit haklara haiz üye devlet olarak NATO'ya alınmasına karar verilmiştir. Fakat Türkiye ve Yunanistan NATO üyesi 12 devletin parlamentolarının onayından sonra resmî olarak Pakt'a yer alabileceklerdir (Ulus, 21 Eylül 1951; Akşam, 21 Eylül 1951)⁵⁴. Alınan karar iktidar tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Hatta Türk kamuoyu tarafından da memnuniyetle karşılanacağından şüphe duyulmamıştır (BCA, nr. 30-1-0-0/13-76-7).

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Türkiye'nin NATO'ya girmesini olumlu karşılamış ve dünya barışını arttıracak kıymetli bir unsur olarak görmüştür. İnönü'ye göre ülkenin güvenliği için uluslararası büyük bir teşekkülün içerisinde kader birliği yapmışçasına katılmak önemlidir. Bu nedenle başta ABD ve bütün üye ülkelerin anlayışına müteşekkik olduklarını açıklamıştır. Dolayısıyla bundan sonra dünya barışının sağlanması için Türkiye'nin sorumluluklarının arttığını ifade etmiştir (Akşam, 23 Eylül 1951; Ulus, 23 Eylül 1951). CHP Genel Başkanı İnönü dışında Menderes de şunları söylemiştir:

“Atlantik Paktı'na (NATO) eşit haklarla kabulümüzün Ottawa'da Atlantik Konseyi'nde kararlaştırılması ve bu kararın Pakt'a dâhil devletler parlamentolarınca tasvibinin tavsiye olunması keyfiyeti, memleket içinde dışarıda olsun umumi ve haklı bir memnurluk uyandırdı. Memleket içindeki memnurluk, bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne herhangi bir tarafian yöneltebilecek taarruza sonuna kadar karşı koymak azminde olduğu herkesçe bilinen Türk milletinin kendisi müdafaada yalnız kendi imkânlarıyla iktifaya mecbur kalmayıp Birleşik Amerika olmak üzere bütün Batı demokrasilerinin fiili iş birliğinden faydalanmayı sağlamış bulunmasından ileri gelmektedir. Bu yardımın karşılıklı olması da Batı Avrupa'nın korunması davasının ehemmiyetle ele almış bulunan demokrasi alemini memnun etmiş bulunuyor.” (Cumhuriyet, 24 Eylül 1951).

Başbakan Menderes'in ifadelerinden anlaşıldığına göre NATO'ya üye olunması Türkiye'de memnuniyetle karşılanmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den isteklerini fiili olarak dile getirmesine ve saldırgan siyaset izlemesine karşın caydırıcı bir güç olması bakımından Türkiye'nin NATO üyeliği önem arz etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin yüzyıllardır süren modernleşme süreci ve yönetim şekliyle; hatta kuruluşunun temellerine bakıldığında kendini Batı tarafından konumlandığı için NATO'ya üye olunması Türkiye'de iktidarından muhalefetine kadar tüm yurttaki büyük sevinçle karşılanmıştır.

⁵⁴ Türkiye'nin Pakt'a alınması ABD tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Bkz. (Ulus, 22 Eylül 1951).

NATO Daimî Grubu'nda müzakereler sürerken Amerikalılar Türkiye'yi içine alacak bir Atlantik Paktı Tali Komutanlığı kurulmasını desteklemiş, İngilizler de Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığı Askerî Teşkilatı'na dâhil olmasını istemişlerdir (Zafer, 2 Ocak 1952). Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, NATO'ya ancak eşit haklarla girilebileceğini belirtmiştir (Ulus, 8 Ocak 1952). Türkiye'nin kararlı duruşu ve ABD'nin de desteğiyle Türkiye NATO'ya kayıtsız şartsız davet edilerek, Türkiye Kuzey Atlantik Paktı Avrupa Bölgesi Komutanlığı'na ortak edilmiştir. ABD Başkanı Truman Amerikan Kongresi'nde okuduğu mesajda Türkiye'nin Pakt'a katılımını sağlayacak anlaşmanın bir an önce onaylanmasını istemiş (Milliyet, 10 Ocak 1952), İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük ülkeler de Türkiye'yi Pakt'a davet ederken hiçbir şart ileri sürmeyeceklerini bildirmişlerdir (Milliyet, 11 Ocak 1952; Zafer, 13 Ocak 1952; Ulus, 14 Ocak 1952; Milliyet, 14 Ocak 1952).

Türkiye'yi Pakt'a katılmayı davet eden resmî belge Türk hükûmetine verilmiş (Vakit, 17 Şubat 1952; Cumhuriyet, 17 Şubat 1952), ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan başkanlığındaki meclis protokolü onaylamak için 18 Şubat 1952 tarihinde toplanmıştır (Cumhuriyet, 18 Şubat 1952). Muhalefet tasarıyı destekleme kararı almıştır (Son Telgraf, 17 Şubat 1950). Toplanan mecliste ilk önce Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü söz almış, ardından CHP adına Grup Başkanvekili ve Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu NATO'ya Türkiye'nin katılımını sağlayan belgeyi memnuniyetle karşıladıklarını belirten konuşmalarını yapmışlardır (TBMMTD, D. IX, C. 13, 18 Şubat 1952: 318). Başbakan Menderes ise meclis kürsüsünde; Türkiye'nin üyeliğinin ülke ve tüm dünya için hayırlı uğurlu olması temennisinde bulunmuş, heyecanından dolayı daha fazla konuşamayacağını dile getirmiş ve özür dileyerek kürsüden ayrılmıştır (TBMMTD, D. IX, C. 13, 18 Şubat 1952: 340).

Konuşmaların ardından Türkiye'nin Pakt'a girmesine ilişkin oylama tam bir ittifakla gerçekleşmiştir. Sadece bağımsız Milletvekili Cezmi Türk çekimser oy kullanmıştır (Zafer, 19 Şubat 1952; Hürriyet, 19 Şubat 1952; Cumhuriyet, 19 Şubat 1952). Milletvekili Türk; tasarının parlamentoya getiriliş şekline karşı olduğundan dolayı çekimser kaldığını ifade etmiştir. Ona göre böyle bir tasarı meclisin Dışişleri ve Milli Savunma Komisyonları tarafından ayrıntılı olarak incelenmeli, aynı inceleme meclis tarafından da yapıldıktan sonra oylamaya geçilmelidir. Bu nedenle Pakt'ın getireceği askerî ve iktisadi külfet açıklanamamıştır (Cumhuriyet, 19 Şubat 1952).

Mecliste 404 milletvekilinin katıldığı oylamada partiler tam bir birlik içerisinde hareket etmişlerdir. Alkışlar arasında kürsüye gelen ve çok heyecanlı görünen Başbakan Menderes: *“Bu büyük eser Türk milletininindir. Türk milletinin iradesini yürüten sizlerindir. Bu itibarla hükûmete teşekkür bahis mevzu olmamak lazım gelir.”* demiştir (Ulus, 19 Şubat 1952; Akşam, 19 Şubat 1952; Milliyet, 19 Şubat 1952)⁵⁵. Meclis görüşmeleri sırasında Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Dışişleri Komisyonu Başkanı Firuz Kesim, CHP’den Faik Ahmet Barutçu, DP’den Rıfkı Salim Burçak ve MP’den Abdurrahman Boyacıgiller kararı destekleyen birer konuşma gerçekleştirmişlerdir (Erkmen, 2020: 1035-1038; Ulus 19 Şubat 1952). Meclis oylamasından sonra CHP’liler hükûmeti tebrik etmiştir (Son Telgraf, 19 Şubat 1952). Oylama sırasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye’nin Genelkurmay Başkanı ile ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Kanada, Yunan Büyükelçileri mecliste hazır bulunmuşlardır (Vakit, 19 Şubat 1952).

CHP Genel Sekreteri Gülek de NATO’ya girmenin uzun zamandan beri takip edilen milli politikanın sonucunda gerçekleştiğini ve Kore Savaşı’nın başlamasından itibaren muhalif partilerinin ülkenin güvenliği meselesini birinci planda tutarak hükûmeti uyandırdıklarını söylemiştir (Cumhuriyet, 26 Mart 1952). Bu şekilde başarının sadece iktidara değil muhalefete mal edilmesi gerektiğini dolaylı olarak dile getirmiştir. Fakat gerçek olan bir durum vardır ki o da Türkiye’nin NATO’ya üye olmasının DP iktidarının prestijini uluslararası arenada arttırmış olmasıdır. Ayrıca Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi ortadan kalkmış, Stalin’in ölümünden (5 Mart 1953) sonra Rusların uluslararası alanda barışçıl söylemlerinden Türkiye de üzerine düşen payı almıştır. Sovyet hükûmeti Türkiye’den hiçbir toprak talebinde bulunmayacaklarına dair bir nota vermiş, karşılık olarak Türk tarafı da memnuniyetini dile getirmiştir (FO, nr. 371/112921; Hale, 2013: 88). Yalnız NATO’ya üye olunmasıyla ABD’nin Türkiye üzerindeki etkisi artmıştır (FO, nr. 371/101848).

⁵⁵ Türkiye’nin Pakt’a girmesinden dolayı Başbakan Menderes, Cumhurbaşkanı Bayar’ı tebrik eden bir yazı göndermiştir. Bkz. (BCA, nr. 30-1-0-0/1-7-9).

1.3. Sosyo-Ekonomik Gelişmeler

1.3.1. Grev Hakkı

Grev hakkı CHP iktidarının son döneminde gündeme gelmiş, ama dönemin Çalışma Bakanı Şemsettin Sirer'in meclisteki aleyhtar tutumu nedeniyle kanunlaşamamıştı. Sirer'in sert tutumu işçiler ve sendikalar ile dönemin muhalefet partisi DP tarafından çok eleştirilmişti.

29 Ocak 1950 tarihinde DP'li 185 delegenin katılımıyla İzmir'de düzenlenen il kongresinde grev konusu yeniden gündeme getirilmiştir. Köprülü yaptığı konuşmada iktidarın işçiye karşı tutumundan dolayı CHP iktidarını şiddetle tenkit etmiştir. Muhalefetin oldukça istekli davrandığı bu konuda İnönü başta olmak üzere bütün CHP'liler karşı çıkmaya devam etmişlerdir. İnönü 4 Mayıs 1950 tarihinde genel seçimler için İzmir'de yaptığı konuşmada da grev hakkını vermeyi düşünmediklerini açıkça belirtmiş olsa da (Albayrak, 2004: 158 -159) bu kararından sonra vazgeçmiştir. Zira seçimlerde işçi sınıfının desteğine ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla her iki parti 1950 genel seçimleri için hazırladıkları seçim beyannamesinde grev hakkına yer vermişlerdir. Genel seçimlerde işçi kesiminin de desteğiyle demokratlar yönetime gelmiştir (Kim, S. 1, 30 Mayıs 1958: 28).

Yeni iktidarın Başbakanı olan Adnan Menderes gerçekleştirdiği ilk meclis konuşmasında demokrasi prensiplerinin vazgeçilmez unsuru olarak gördükleri grev hakkının demokrasiyle yönetilen diğer ülkelerde olduğu gibi sosyal ve iktisadi düzeni bozmayacak şekilde mecliste kanunlaşacağını açıklamıştır (*Adnan Menderes'in Konuşmaları*, C. 1, 1957: 27). Çalışma Bakanı Hasan Polatkan da başka ülkelerde yürürlükte olan grev hakkı mevzuatını incelettirdiğini ve Menderes gibi bu hakkın meclisten geçeceğini söylemiştir (Vakit, 5 Haziran 1950). Yalnız grev hakkının meclise gelip yasalaşacağı tarih belli değildir. Sadece iktidar mensuplarının sözlerinden ibaret gündemde yer almıştır. Aslında bu konuda iktidar milletvekilleri arasında da tam bir uyum yoktur. Grev hakkının mutlaka işçilere verilmesi gerektiğini düşünenler olduğu gibi bu hakkın işçilere sağlanmasıyla ülkede huzursuzluğa yol açacağını ifade edenler de bulunmuştur. Grev hakkı konusunda DP'lilerin muhalefette iken çok savunduğu ve partinin 1950 genel seçimleri sırasında yayımlanan beyannamesinin vaatleri arasında yer almasına rağmen iktidar oldukça kararsız bir tutum sergilemiştir (Ulus, 22 Haziran 1950).

25 Haziran 1950 tarihli “*Grev Hakkı*” başlıklı bir yazı kaleme alan Cumhuriyet yazarı Abidin Daver’e göre CHP, işçilere grev hakkı verilmesine taraftar değildi. Esasen seçimlerden evvel ve seçim sırasında DP’lilerin ifadelerinde ve yayımlanan seçim beyannamesinde grev hakkının kabulüne taraftardılar ve artık demokratlar ezici bir çoğunlukla iktidara geldikleri için bu vaadini yerine getirmekle mükelleftiler. (Aydın Tarihi, S. 195, 25 Haziran 1950: 98). CHP Genel Sekreteri Gülek ise Zonguldak’ta verdiği bir demeçte; “*Devlet, işçinin hamisi ve koruyucusu olmalı, CHP’nin gayesi Türk işçisinin en iyi şekilde refaha kavuşmasını sağlamak olacağını...*” belirtmiştir (Ulus, 17 Şubat 1951).

Sonuçta grev hakkının işçilere tanınmasına dair meclisten bir yasa çıkmamıştır (Kim, S. 1, 30 Mayıs 1958: 28; Dodd, 1979a: 157)⁵⁶. Dolayısıyla iktidar ile muhalefetin grev hakkına ilişkin anlayışı iktidar olma durumuna göre değişmiştir. Şöyle ki işçilere grev hakkının verilmesini muhalefette olan CHP savunurken bu kez iktidardaki demokratlar istememiştir

1.3.2. Vicdan ve Toplanma Hürriyeti

İktidar ile muhalefet partileri arasından tartışılan hususlardan biri de irtica faaliyetler⁵⁷ üzerine olmuştur. Sayıları 2 bini geçen üniversiteli genç devrim karşıtı olarak gördükleri davranışlara son verilmesi için yönetimin dikkatini çekme

⁵⁶ DP iktidarının ilk döneminde işçilerin bütün sosyal sigortalardan istifade edebilecekleri yönünde bir İş Kanunu çıkmıştır. Ancak bu kanun en az dört işçi çalıştıran işyerleri için geçerli olacaktı. Bkz. (Zafer, 1 Temmuz 1952). Bunun yanında ücretli yıllık İzin Kanunu kabul edilmiştir. Bkz. (BCA, nr. 30-1-0-0/21-123-22; BCA, nr. 30-1-0-0/21-123-22).

⁵⁷ İktidarla muhalefet arasında yeni bir tartışma konusu Eski Türkçe (Osmanlıca) olarak bilinen kelimelerin anayasa dilinde kullanılmasına dair meclise bir yasa tasarısının verilmesiyle olmuştur. Bkz. (Vakit, 8 Mart 1952). Ulus gazetesi; “*Demokrat Parti’nin yeni kelimeleri hayretle karşılandı.*” başlığı altında verdiği haberde, “*Moğolcadır diye*” anayasadan çıkarılmak istenen bazı kelimelerin; yetki, belirlemek, kendi, yabancı, suç, çevre, inceleme, üye, düşünce, katılmak, söylemek; yaşayan kelimeler olarak ise tecelli, marifet, irad, tahsisat, irtikap, münferit, hususat, malûliyet örnek vermiştir. Bkz. (Ulus, 9 Mart 1952). Dolayısıyla Ulus’a göre irtica bu sefer dil de yaşanmaktaydı ve yeni nesiller tarafından sevilerek benimsenen Türkçe kelimeler yerine Osmanlıca’nın tekrar anayasaya sokulmak istenmesi hayret verici bir durumdu. Bkz. (Ulus, 10 Mart 1952). Buna kurumsal düzeyde ilk tepki gösteren Türk Dil Kurumu olmuştur. Kurum yayınladığı bildiride; “*Meclise sunulan teklifin hiçbir üniversite, hiçbir fakülte, hiçbir bilim kurumu tarafından incelenmediği için bir bakımdan bir ana düşünceden mahrum ve ilk bakışta göze çarpan tezatlarla dolu...*” olduğunu belirtmiştir. Bkz. (Ulus, 23 Mart 1952). Ayrıca “*Yaşayan dil, yaşlı kimselerin bildiği değil, yeni nesillerin kullandığı dildir.*” ifadelerini de kullanmıştır. Bkz. (Ulus, 7 Aralık 1952). Yine Kurum tarafından “*Geriye, yani Osmanlıca’ya dönüşmek isteniyorsa yazık olur.*” denilmiştir. Bkz. (Vakit, 8 Mart 1952). Sonuçta yasa tasarısı 24 Aralık 1952 tarihli meclis oturumunda 382 milletvekilinin katılımıyla oylanmıştır. Yapılan oylama sonucunda 342 evet, 31 hayır ve 9 çekimser oyla mecliste kabul edilmiştir. Bkz. (TBMMTD, D. IX, C. 18, 24 Aralık 1952: 424).

mahiyetinde bir gösteri düzenlemişlerdir. Başbakan Menderes'in memlekette irtica faaliyetlerinin olmadığı yolundaki ifadelerine karşı Türkiye Milli Talebe Federasyonu İkinci Başkanı Aydın Gençosmanoğlu'nun münferit de olsa irticanın ülkenin çeşitli yerlerinde baş gösterdiğini, şapka yerine fes, Arap harflerinin yeniden yürürlüğe girmesi, çok eşli evliliğin kabulü gibi istekler karşısında Başbakan'ın böyle bir beyanat da bulunmasının gençlik arasında üzüntüyle karşılandığını belirtmiştir (Akşam, 21 Mart 1951). Başbakan Menderes İstanbul'da üniversite öğrencilerinin yaptıkları gösteriler nedeniyle Anadolu Ajansı'na verdiği beyanatta; irtica tehlikesinin farkına varıldığı gibi devletin bütün gücüyle üstüne gideceğini ifade etmiştir (BCA, nr. 30-1-0-0-/13-76-4; 21 Mart 1951). Esasen Başbakan Menderes münferit de olsa irtica türü isteklerin ya da davranışların ülkenin çeşitli yerlerinde olduğunu, bunun da olabileceğini ama abartılmaması gerektiğini istemiştir. Çünkü Başbakan'a göre meseleler olduğundan fazla abartılarak iktidarı yıpratmanın bir yolu olarak kullanılmakta ve gösteriler de bu amaçla gerçekleştirilmektedir.

Başbakan'ın ifadelerinin dışında Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu ile Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun temsilcileri ve talebe cemiyetleri üyeleriyle görüşmeleri, iktidarın bu hususta dikkatinin çekildiğini göstermektedir. Ağaoğlu, Başbakan'ın sözlerinin benzerini yani ülkede irtica tehlikesinin olmadığını ama böyle bir durum hissedilirse gereğinin yapılacağını söylemiştir. Milli Eğitim Bakanı ise gençleri sakın olmaya çağırmıştır (Akşam, 25 Mart 1951).

Başbakan Menderes DP İstişari Kongresi'nde yaptığı konuşmada irticai faaliyetlere ilişkin tekrar görüşlerini açıklamıştır. Menderes, dinin dünya işlerine ve siyasete karıştırılmasını engelleyecek bir kanunun gerekli olduğunu açıklamıştır. Başbakan'ın ifadeleri muhalefet çevrelerinde memnuniyetle karşılanmıştır (Ulus, 8 Ocak 1953; Vatan, 8 Ocak 1953). Başbakan Menderes Gaziantep'te siyasi ve dinî olmak üzere irticanın her türlü ile komünizm ve aşırı milliyetçilik üzerinden Türk milletini uyarmış ve muhalefete seslenerek birlikte hareket edilmesini önermiştir (Zafer, 19 Ocak 1953; Vatan, 19 Ocak 1953). Buna karşın İnönü iş birliği arzusu içerisinde olduklarını belirtmiş, ayrıca irticaya karşı mücadelede de destek olacaklarını söylemiştir (Vatan, 22 Ocak 1953).

DP Meclis Grubu'nda yapılan toplantı sonucunda; partilerin dini siyasete alet etmelerini yasaklayan, kin ve nefret tahrikiyle vatandaşları birbirine düşürmek

amacı güden hareketleri önleyen müeyyidelerin konulmasına karar verilmiştir. Atatürk devrimlerinin her surette korunması için kanun tasarısı hazırlanacaktır (Milliyet, 17 Temmuz 1953). Oldukça kısa bir süre içerisinde “*Dinin siyasete alet edilmemesi*” olarak bilinen tasarısının Meclis Adalet Komisyonu’nda kabul edilmesiyle Başbakan yeni kanun tasarısından bahsetmiştir (Dünya, 21 Temmuz 1953). CHP’liler Vicdan ve Toplanma Hürriyetini Koruma tasarısı hakkında Başbakan’a görüşlerini belirtmiş (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1953), dinin siyasete alet edilmesini önleyen maddeleri onayladıklarını ama söz söyleme ve toplantı hürriyetlerini kısıtlayan maddelere şiddetle itiraz ettiklerini açıklamışlardır (Ulus, 24 Temmuz 1953). CHP’nin eleştirilerine teşekkür eden Başbakan; “*Memleket menfaatlerini çiğneyerek mutlaka iktidara geleceğim zihniyeti ile hareket eden kaptıkaçtı politikacılar, kanunu daima karşılarında bulacaklardır.*” demiştir (Milliyet, 24 Temmuz 1953). KP ise tasarının tamamına karşıydı. KP’den ayrılmış bir milletvekili ise tasarıdan dolayı iktidara teşekkür etmiştir (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1953).

Neticede mecliste 12 saat süren müzakerelerden sonra “*Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması*” başlığı altındaki tasarı 298 milletvekili katılımıyla 252 kabul ve 46 ret oyuyla kanunlaşmıştır (TBMMTD, D. IX, C. 24, 23 Temmuz 1953: 1041; Milliyet, 24 Temmuz 1953).

1.3.3. Emekli Sandığı Kanunu

DP iktidara geldikten sonra ele aldığı hususlardan birisi de memurlara ilişkin olmuştur. Zira CHP iktidarı boyunca kendisine bağlı çok güçlü bir memur kesimi ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu meseleyi ele alan iktidar, hazırladıkları yasa tasarısıyla memur kadrolarının liyakatli elemanlarla takviye edileceğini ifade etmiş ama CHP’lilere göre amacından çok uzak olan bu görüşün iktidarın sadece kendi kadrolaşmasını gerçekleştirmek için görünürdeki bahanesi olmuştur. Bu nedenle CHP milletvekilleri tasarıyı eleştirmişlerdir (Ulus, 31 Mayıs 1953).

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 9 Temmuz 1953 tarihli oturumunda 25 yıllık memurların emekliye ayrılımlarını içeren kanun kabul edilmiştir (Dünya, 10 Temmuz 1953; Ayın Tarihi, S. 236, 9 Temmuz 1953: 29). Oylamaya 269 milletvekili katılmış, bunlardan 235 kabul ve 34 ret oyuyla yasa tasarısı yürürlüğe

girmiştir (TBMMTD, D. IX, C. 24, 9 Temmuz 1953: 461). Böylece hükûmet, 25 hizmet yılını dolduran memuru istediği zaman emekli etme hakkı elde etmiştir. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek bu kanunun iktidar tarafından keyfî uygulamalara yol açabileceğini, emekli olmak istemeyen memurun ise başvurabileceği adalet kapılarının da yüzüne kapandığını belirtmiştir. Ayrıca iktidar partisinin kendisine köle olacak memur istediğini ama Türk memurunun onların istediği parti kölesi durumuna düşmeyeceğini aktarmıştır (Ulus, 7 Ağustos 1953). Belirtilen kanun dışında memur ve hizmetlilerin 1954 yılından itibaren geçerli olmak üzere yılbaşı ikramiyesiyle seyyanen üç maaş fazla tahsisat verilmesine ilişkin tasarı da kanunlaşmıştır (Cumhuriyet, 26 Aralık 1953).

1.3.4. Basın Üzerine İktidar Muhalefet İlişkileri

İktidar muhalefet ilişkileri bağlamında basın özgürlüğü ya da tam tersinden bakılacak olursa basına sansür uygulamalarıyla ilgili tartışmalar DP iktidarı boyunca gerçekleşmiş, özellikle muhalefetin dayandığı en önemli noktalardan birisi olmuştur. CHP Erzincan Milletvekili Şemsettin Günaltay'ın gazetecilerle yaptığı görüşmede, basın ahlakının yerleşmesinin ve mutlaka bir basın kanunun çıkarılmasının gerekliliğini belirtmiştir. Çıkarılacak olan kanun; vatandaşın şeref ve haysiyetini korumalı, komünizmi “*körükleyen*” yayımlar engellenmeli ve irticaya fırsat vermemelidir (Ulus, 7 Ocak 1950). Ardından CHP Meclis Grubu'nda yeni bir basın kanununun kabul edilmesini ve buna dair bir affın çıkarılmasını içeren bir karar alınmıştır (Akşam, 26 Ocak 1950). Ulus gazetesinin yazarlarından Peyami Safa; “*Basın Kanunu*” başlıklı yazısında, “*Hür olmak bir gazetenin ne kadar hakkı ise doğru olmakta o kadar vazifesidir. İyi bir Basın Kanunu ikisini de emniyet altına alır.*” demiştir (Ulus, 19 Şubat 1950). DP'yi destekleyen bir çizgide yayın yapan Zafer gazetesinin başyazarı Mümtaz Faik Fenik'in tutuklanması üzerine İstanbul Gazeteciler Cemiyetince Meclis Başkanı'na ve Başbakan'a gönderilen protesto telgraflarında Fenik'in serbest bırakılması istenmiştir (Zafer, 1 Mart 1950).

1950 genel seçimlerinden sonra demokratların iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Ulus gazetesinin “*Tek taraflı bir demokrasi örneği!*” başlıklı haberinde; eleştiri özgürlüğünün bulunduğu bir ülkede muhalif görünümlü gazetelerin üvey evlat muamelesine tâbi tutulmasının üzülecek bir durum olduğu belirtilmiş,

özellikle Ulus'un daima bu davranışa uğradığı aktarılmıştır (Ulus, 15 Haziran 1950). Bu durum İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek'in de dikkatinden kaçmamıştır. Felek'in Başbakan'a gönderdiği 28 Ağustos 1950 tarihli mektubunda bu ayırımı son verilmesi istenmiştir. Başbakan da Felek'in mektubuna olumlu karşılık vermiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/17-99-5).

DP'liler daha iktidarının ilk günlerinde basın kanununa ilişkin bir değişikliği ele alacaklarını belirtmişlerdir (Akşam, 16 Mayıs 1950). Zaten basın mensuplarının iktidardan beklentileri de bu yönde olmuştur. Menderes hükûmet programını okurken bu meseleye değinmiş, basına hak ve özgürlüklerin sağlanacağını açıklamıştır (Avşar-Kaya, C. 2, 2021: 1311). Ardından yeni bir basın yasa tasarısının hazırlanması için talimat vermiştir. Fakat bu tasarı basın mensuplarını memnun etmemiş, eskisinden farksız olduğunu çektikleri bir telgrafla hükûmete bildirmişlerdir (Hürriyet, 7 Temmuz 1950). Başbakan Menderes ise basın kanununun hemen çıkması için partilileri uyarmıştır. Zira Zafer gazetesine göre özlenen basın özgürlüğüne bir an evvel ulaşılmalıdır (Zafer, 11 Temmuz 1950). Yeni basın yasa tasarısını eskisinden farksız görenler olduğu gibi basın özgürlüğünün sağlanacağını düşünenler de bulunmuştur. Bu durum siyasiler dışında yasa tasarısından doğrudan etkilenecek olan basın mensuplarının ideolojik yaklaşımlarından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla tarafların bakış açılarını tahmin etmek zor olmamıştır.

Neticede 15 Temmuz 1950 tarihinde mecliste kabul edilen yasayla 1931 yılına ait basın kanunu yürürlükten kaldırılmıştır (Kaya, 2010: 95; Avşar-Kaya, C. 2, 2021: 1314). Yeni basın kanununun yürürlüğe girmesini muhalefet “*ekspres*” kanun olarak algılamıştır (Tuna, 2017: 152). Yeni kanunla gazete kapatma yetkisi hükûmetin elinden alınarak tamamen mahkemelere bırakılmış, mahkeme kararı olmadan hiçbir gazeteci tutuklanmayacak ve basın suçlarıyla ilgili yargılamalar için İhtisas Mahkemeleri kurulacaktır. Ayrıca gazetenin yazılarından sadece Yazı İşleri Müdürü sorumlu tutulacaktır (Akıncı, 2021: 123; Bulunmaz, 2012: 208; Kaya, 2010: 95; Avşar-Kaya, C. 2, 2021: 1315). Esasen yeni basın kanununun getirdiklerine bakıldığında eskisine nazaran basın özgürlüğü hususunda önemli değişiklikler getirmektedir. Fakat özgürlüklerin sınırını belirlemek zor olduğundan basın kanununun her zaman mutlaka eleştirilecek bir tarafı bulunmaktadır.

Yasanın ortaya çıkış amacında, “*modern demokrasinin, basın özgürlüğünü gerekli kıldığı*” ifade edilmektedir (Makal, 2002: 360). Böylece yeni kanunun kabul

edilmesiyle basın üzerindeki ağır baskı kaldırılmıştır (Kudret, 15 Temmuz 1950). Fakat daha sonra iktidarın hazırladığı yeni ceza kanunu tasarısı gazetecilerin tepkilerine neden olmuştur. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'ne göre aşırı sağ ve sol akımlarla mücadele etmeyi amaçlayan tasarı, düşünce özgürlüğünü tehlikeye atmakta, antidemokratik unsurları barındırdığı için eski basın kanunundan çıkarılan hükümler sekiz ay sonra ceza kanununa eklenmiştir (Ulus, 3 Şubat 1951).

DP iktidarının ilerleyen zamanlarında basın kanununu tadil eden düzenlemeler olmuştur. 13 Haziran 1952 tarihinde kabul edilen “*Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkilerin Tanzimi Hakkında Kanun*” yani Basın İş Kanunu 20 Haziran'da yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla gazeteciler birçok hak elde etmişlerdir. Bunların içerisinde sendika kurma, sosyal sigortadan faydalanma, işine son verildiğinde tazminat alma imkânı getirilmiştir. Ayrıca haftalık, yıllık izinler gibi maddeleri de kapsamıştır. Çıkan kanunla DP iktidarının özellikle gazetecilerle güçlü bir ilişki kurmasına neden olmuştur (Makal, 2003: 359-363; Yıldız, 1996: 488; Bulunmaz, 2012: 208; Çakır-Yavalar, 2017: 262).

Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu yayımladığı belgelerle eski iktidarın ileri gelenlerinin bazı basın mensuplarıyla gerçekleşen görüşmelerini deşifre eden bilgileri kamuoyuyla paylaşmıştır (Cumhuriyet, 2 Mart 1951). CHP'liler ise meseleyi “*umum-ı âdiye*”den görmüşlerdir. MP'ye göre ise jurnalcilik usulü eskiden olduğu gibi bugünkü iktidar devrinde de devam etmiştir (Cumhuriyet, 3 Mart 1951).

1951 yılında resmî ilanların Bakanlık nezdinde verilmeye başlanmasıyla bu durum iktidar açısından destek ve baskı aracı olarak kullanılmaya müsait hale gelmiştir (Yıldız, 1996: 489). Dolayısıyla iktidarın gazetelere resmî ilanların dağıtımında farklı davranması tepkileri beraberinde getirmiştir. Gazete temsilcileri DP'nin muhalefette iken Zafer gazetesi dâhil bütün yayın organlarına tanıdığı eşitliği, iktidarının daha ilk günlerinde bırakmakla eleştirmişlerdir. Bazı basın mensupları ise Zafer'de yer alan “*Zafer demokrasinindir*” ibaresini bundan böyle “*Demokrasi zaferindir*” şeklinde değiştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Ulus, 24 Haziran 1950). Bu hususta Kudret gazetesi ise böyle devam edilirse Türk basınında namusluların yerini para ile tutulan kimselerin alacağını belirtmiştir. Ayrıca gazetelere resmî ilan verilmesinde hükûmetin çifte standart tutumu nedeniyle gazetelerin gerçekleri yazmasına engel olunduğunu ve iktidarı övenlere de “*millet kesesinden*” yüzbinlerce lira aktarıldığını yazmıştır (Kudret, 13 Kasım 1951).

Mecliste bütçe görüşmeleri sırasında muhalif milletvekilleri de DP iktidarının bol keseden ve adalet ölçülerinden tamamen uzak bir şekilde devlet ilanlarını dağıtmasını sert bir biçimde eleştirmişlerdir (Ulus, 22 Şubat 1952). Örneğin CHP Yozgat Milletvekili Avni Doğan'a göre prensiplere bağlı olduğunu iddia eden bir hükûmetin yapacağı işlerden ilki, resmî ilanlar dışında, muhalefetin her türlü yayın vasıtalarından istifade etmesine imkân tanımaktır (Vakit, 24 Şubat 1952).

Başbakan Menderes Vatan'dan Ahmet Emin Yalman, Hürriyet'ten Sedat Simavi, Yeni Sabah'tan Sedat Kılıçoğlu, Yeni İstanbul'dan Habip Edip Törehan, Akşam'dan Necmettin Sadak, Son Posta'dan Selim Ragıp Emeç, Milliyet'ten Ali Naci Karacan, Dünya'dan Falih Rıfkı Atay, Vakit'ten Asım Us, Cumhuriyet'ten Cevat Fehmi Başkut, Ulus'tan Nihat Erim, Zafer'den Mümtaz Faik Fenik'in içerisinde olduğu gazete sahipleri ve başyazarlarıyla 20 Aralık 1952 tarihinde Ankara'da yapılan toplantıda bir araya gelmiştir (Topuz, 1973: 180). 20 gazete temsilcisinin Başbakan Menderes'i ziyaret etmesi, Başbakan'ın yumuşamasına neden olmuştur. Menderes yaptığı konuşmada basın dünyasının gelişmesi için hükûmetçe gereken gayret ve kolaylıkların gösterileceğini belirtmiştir (Zafer, 31 Mart 1952). MP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı'nın Karabük'te yaptığı mitingde, *“Adnan Menderes'i dört senede Demokrat yapamadık ki karakoldaki onbaşıyı demokrat yapabilelim.”* demiş, ayrıca Menderes'i ziyaret eden gazeteciler için *“Şakşakçı gazetecilere dağıtılan yüz binlerce lira millet parasını okurken... binlerce insan hep bir ağızdan “zehir zıkkım olsun” diye bağırılmışlardır* (Kudret, 31 Mart 1952). Adana mitinginde de konuşan Bölükbaşı; *“Resmî ilan meselesi ile memlekette siyasi bir fuhuş yaratılmıştır. Bunun hâliki ve mucidi de Menderes'tir. Onların yüzlerindeki bu lekeyi okyanuslar bile yıkayamaz! Zira bu kara bir lekedir.”* ifadelerini kullanmıştır (Kudret, 6 Mayıs 1952). Ayrıca bu sıralarda muhalefetin resmî ilanlar için Meclis Soruşturması açılması teklifi reddedilmiştir. Soruşturmanın açılmasını isteyen muhalif milletvekilleri adaletsiz dağıtılan ilanların hükûmetin siyasi amaçlarına alet edildiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine mecliste tartışmalar büyümüştür (Vatan, 31 Mayıs 1952). MP'yi destekleyen yayımlarıyla dikkati çeken Kudret gazetesinin sahibi Ali Rıza Başkan, önce resmî ilanlarının kesildiğini sonra piyasaya çıkarttıkları gazetelerin dörtte birinin yollarda bir şekilde yok edilmesiyle gazete satışlarının baltalandığını belirtmiştir. Bu nedenle gazetenin kapanma noktasına geldiğini kamuoyuna duyurmuştur (Kudret,

26 Temmuz 1952; Ulus, 28 Temmuz 1952). Marmara gazetesi sahibi Bediros Zoboğlu'nun Başbakan'a gönderdiği 14 Ekim 1953 tarihli mektup; 1940 yılından beri Ermenice günlük yayın yapan Jamanak gazetesine iki aydır verilmeyen resmî ilanlardan dolayı maddi olarak çok zor durumda olduklarından son çare olarak Başbakan'dan yardım talebinde bulunmasıyla ilgilidir (BCA, nr. 30-1-0-0/18-105-10).

İktidar ile muhalefeti karşı karşıya getiren sorunlardan biri de dönemin önemli propaganda araçlarından olan radyo konuşmalarıdır. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek; *“Devlet radyosu faydalı hizmetlerde kullanılması gerekirken, bugün maalesef iktidarın bir oyuncağı haline gelmiştir.”* ifadesini kullanmış ve *“liberalizmi uygulayacağız”* diyenlerin ne yapmak istediklerini ne muhalefette ne de iktidarda iken hiç kimsenin anlayamayacağını da sözlerine eklemiştir (Ulus, 23 Aralık 1950). Bütçe komisyon konuşmalarında söz alan iktidar milletvekillerinden bazıları da radyoda tek taraflı siyasi yayımların olmasını eleştirmiştir. DP'li Fethi Çelikbaş; *“Parti, zümre veya şahsı tenkit eden baş makalelerin radyoda yayımlanmasının katiyen doğru olmadığını...”* söylemiştir (Ulus, 7 Ocak 1951). İktidar milletvekillerinin bile tepkisini çeken radyo yayınları doğal olarak muhalefet milletvekillerinin eleştirilerinden kaçamamıştır. Dolayısıyla meclis tartışmalarında radyo propagandasına değinilmiş ve *“bunlar memleketi diktatörlüğe götüren fena alametlerdir. Bunlardan vazgeçelim.”* diyenler olmuştur (Ulus, 15 Ocak 1952). Yalnız Başbakan Yardımcısı Ağaoğlu radyonun bir parti radyosu haline getirildiği iddialarını kabul etmemiştir (Zafer, 10 Ocak 1952). CHP Genel Sekreteri Gülek radyoda iktidar ile muhalefet temsilcilerinin birlikte radyoda görüşlerini aktararak millete duyurulmasını ve en iyi hakemin millet olacağını belirterek (Ulus, 13 Ocak 1952) iktidarı radyoda tartışmaya davet etmiştir. Menderes, radyoyu kullanarak iktidarda kalmayı düşünmediklerini, icraatlarıyla iş başında olduklarını Gülek'e cevap olarak söylemiştir (Zafer, 15 Ocak 1952). İnönü de radyo ve diğer alanlarda yapılan hükûmet uygulamalarını Trabzon'da dile getirmiş ve *“bugünkü hükûmet antidemokratik bir devre girmiştir. Mutlaka düşecektir.”* demiştir (Ulus, 18 Mayıs 1952). Zafer gazetesi İnönü'nün demeçlerine sert bir üslupla karşılık vermiştir. İnönü için bir zamanların ülkedeki huzursuzluğun baş nedeni olarak görülen *“bu zat”*ın siyasi huzur ve basın hürriyeti diye feryat etmesini garip karşıladıklarını belirtmiştir (Zafer, 29 Mayıs 1952).

Menderes'in ilk döneminde yazılarından dolayı yazar veya gazeteciler mahkemelerde yargılanmışlardır. Bunlardan biri olan Falih Rıfkı Atay, “Çetecilik” yazısı nedeniyle DP tarafından açılan dava sonucunda mahkemede kendisini savunmuştur. Atay ne DP'ye ne de hükûmete hakaret etmediğini söylemiş ve beraatini talep etmiştir (Zafer, 11 Ocak 1952). Ülke sorunlarına hassasiyetle yaklaşan birisi olduğunu belirten mahkeme heyeti (Zafer, 18 Ocak 1952) Atay'ın suçsuzluğuna oy birliğiyle karar vermiştir (Ulus, 18 Ocak 1952). Fakat Yargıtay, Atay hakkındaki beraat kararını bozmuştur (Zafer, 28 Şubat 1952). Sonuçta Atay'a üç ay hapis ve 1.300 lira para cezası verilmiştir (Zafer, 23 Mayıs 1952).

Bu dönemde mahkeme karşısına çıkan diğer bir yazar da “Gözü kapalı oy verme” başlıklı yazısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hakaret ettiği iddiasıyla Ulus gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın'dır. Aynı zamanda milletvekili (CHP-Kars) olan Yalçın'ın dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bu yazıdan dolayı Ulus gazetesinin Yazı İşleri Müdürü'ne beraat kararı verilmesi ilginçtir (Cumhuriyet, 19 Nisan 1952; Zafer, 23 Nisan 1952; İnönü, C. 1, 2001: 556). Hâlbuki son basın kanununa göre bütün yazılardan Yazı İşleri Müdürü de sorumludur. Alınan karar karşısında Yalçın, kısaca “pek memnun oldum.” demiştir. (Dünya, 19 Nisan 1952). Sadece muhaliflere ceza verildiğine ilişkin yapılan propagandaya tepki gösteren Zafer gazetesi kendilerine verilen cezaları örnek göstermiştir (Zafer, 10 Ekim 1952).

DP'nin ilk iktidar döneminde iktidar ya da muhalif fark etmeksizin açılan davalardan başka bu dönemde gazetecilere de saldırılar düzenlenmiştir. Vatan gazetesinin sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, Menderes'in de katılacağı il kongresini takip etmek amacıyla Malatya'ya gitmiş, gece oteline dönerken uğradığı silahlı saldırı sonucunda yaralanmıştır (Ulus, 23 Kasım 1952). Yalman'ın hatıralarında belirttiğine göre 1952 yılının 22 Kasım akşamı Başbakan ve beraberindeki heyeti, CHP'li Belediye Başkanı yemeğe davet etmiş, Başkan'ın ricasını kırmayan Menderes yemeğe katılmış ve aralarında oldukça samimi bir konuşma gerçekleşmiştir. Yalman, Başbakan'ın konuşması dâhil gezi sırasında tuttuğu notları gazetenin baskı saati geçmeden yetiştirmek için arkadaşı Kemal Aydar'la birlikte telgrafhaneye gitmiş, daha sonra yorgunluktan telgrafhanede daha fazla bekleyemeyeceğini anlayan Yalman tek başına otele giderken saldırıya uğramıştır. Hemen hastaneye kaldırılan Yalman, geçirdiği operasyonlarla hayati tehlikeyi atlattır. Başbakan Menderes, Yalman'a hastanede birçok kez ziyarette

bulunmuştur (Yalman, C. IV, 1970: 279-283; Ulus, 24 Kasım 1952). Bu sıralarda NATO'nun Türkiye Dâimi Temsilciliği'nde Büyükelçi görevinde bulunan Fatin Rüştü Zorlu da Başbakan Menderes'e bu olayla ilgili gönderdiği telgrafta üzüntülerini dile getirmiş, buna karşın Menderes de Zorlu'ya duyarlılığı nedeniyle teşekkür etmiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/18-104-48).

Yalman'a suikast girişimi hem siyasette hem de basında tepkilerin gösterilmesine neden olmuştur. DP'nin Malatya Kongresi'nde konuşan Menderes, Yalman'a⁵⁸ geçmiş olsun dileklerini iletmiş ve saldırıyı lanetlemiştir. İnönü ise çektiği telgrafla Yalman'a çok üzüldüğünü ve Yalman'ın bir an önce iyileşmesini dilemiştir. Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek de gönderdiği telgrafta; Yalman özelinde saldırının bütün basın mensuplarına yapıldığını ifade ettikten sonra sağlık durumunun iyi olmasına sevindiklerini belirtmiştir. Gazeteciler Sendikası, Milli Türk Talebeler Birliği gibi cemiyetlerden de geçmiş olsun telgrafları çekilmiştir. Çekilen telgraflar içerisinde Yalman'ı ayrıca sevindiren İngiliz Tarihçi Profesör Arnold Tyonbee'nin mektubu olmuştur (Yalman, C. IV, 1970: 286-287)⁵⁹.

DP içerisinde görülen en sert muhalefet hareketi, şüphesiz partiden kopmalara da neden olan basına İspat Hakkı'nı ortadan kaldırmayı amaçlayan yasa nedeniyle gerçekleşmiştir. İktidar tarafından yeni bir basın kanunu hazırlanmıştır. Basınla ilgili yasa tasarısı Meclis Adalet Komisyonu'na getirilirken İspat Hakkı'nın tanınmasına dair bir hükmün eklenmesi ilk başta kabul edilmiş, fakat daha sonra vazgeçilerek teklif komisyondan aynen geçmiştir (Cumhuriyet, 4 Mart 1954). Bu

⁵⁸ Yalman özellikle DP'nin ilk yıllarında Menderes'in değer verdiği yazarların başında gelmiştir. Hatta ilişkileri DP'nin kuruluşuna kadar gitmektedir. Öyle ki partinin adını Yalman bulmuştur. Bkz. (Sarol, C. 1, 2014: 164).

⁵⁹ Ahmet Emin Yalman'ı öldürmeye teşebbüs eden suikast sanıklarından Hüseyin Üzmez ile aynı fiile iştirak eden 15 sanığın idamı savcılık makamı tarafından talep edilmiş, Necip Fazıl Kısakürek, Cevat Rifat Atılhan ve Osman Yüksel'in de 3 yıldan 15 yıla kadar hapis cezaları istenmiştir. Bkz. (Her Gün, 10 Mart 1953). Yalman'a suikast girişiminden sonra iktidar tarafından irtica bir tehlike olarak görülmeye başlanmıştır. İrtica tehlikesi içerisinde DP Isparta Milletvekili Sait Bilgiç ve arkadaşları tarafından 1950'de kurulan Türk Milliyetçiler Derneği de girmiştir. Bkz. (Akıncı, 2021: 169). Ankara Sulh Mahkemesi kararıyla Türk Milliyetçiler Derneği 22 Ocak 1953 tarihinde Cemiyetler Kanunu'nun 33. maddesine aykırı faaliyetleri nedeniyle kapatılmıştır. Bkz. (Milliyet, 23 Ocak 1953). Bu dernekle kuvvetli bağları olduğu anlaşılan Milli Eğitim Bakanı'nın Özel Kalem Müdürü'nün görevine son verilmiştir. Yaşanan gelişmelere bağlı olarak dernekle yakın ilişkisi olduğu bilinen Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri ile derneğin başkanı Sait Bilgiç'in tepki mahiyetinde istifa etmeleri gerektiğinin basında haberleri yapılırken (Vatan, 23 Ocak 1953) daha önce harekete geçen DP yöneticileri dernekle ilişkisi olan milletvekillerini partiden ihraç etmek için Hassasiyet Divanı'nı görevlendirmiştir. Bkz. (Ulus, 24 Ocak 1953). Türk Milliyetçiler Derneği'nin kapatılması iktidar ve muhalefet tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bkz. (Ulus, 24 Ocak 1953).

kanunun komisyondan geçmesini Ulus gazetesi DP'nin yüz karası olduğunu belirtmiş (Yeni Ulus, 8 Mart 1954), iktidar yanlısı Zafer ise kanunun gerekliliğini içeren iktidar üyelerinin demeçlerine haber sütunlarında yer vermiştir (Zafer, 8 Mart 1954).

Yeni basın yasası dokuzuncu dönemini yaşayan TBMM'de tartışılırken hararetli oturumlardan biri gerçekleşmiş, adeta fırtına kopmuştur. CMP Genel Başkanı ve Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ile CHP Yozgat Milletvekili Avni Doğan, Van Milletvekili Ferit Melen, Kars Milletvekili Sırrı Atalay, Bağımsız Milletvekili Nadir Nadi tasarımı çok ağır bir dille eleştirmişlerdir (Dünya, 9 Mart 1954; Son Posta, 9 Mart 1954). Başbakan Menderes ise basın hürriyetinin ortadan kalkacağı yolunda ileri sürülen iddialara karşılık vermiştir. Nadir Nadi'nin İspat Hakkı'nın tanınmasını içeren meclis önergesi kabul edilmemiştir (Cumhuriyet, 9 Mart 1954). Ayrıca Başbakan'ın; *"Batı'da İspat Hakkı yoktur."* sözlerine Bölükbaşı; *"Milletlerarası tesanüt icabı, Başbakan'ın alimane görüşünü Fransız hükûmetine bildirerek anayasaya aykırı durumun ıslahını temin ederse Fransa'ya büyük hizmette bulunmuş olur."* karşılığını vermiştir (Yeni Sabah, 9 Mart 1954). DP Erzurum Milletvekili Emrullah Nutku da kanunun bu haliyle geçerse bünyesinde basın özgürlüğünü barındırsa bile eleştiri hürriyetinin olmayacağını ve basının iktidara methiyeler düzeceğini belirtmiştir (Nutku, 1979: 262). İnönü'nün Basın Kanunu'yla ilgili eleştirilerde bulunması üzerine Zafer gazetesi de CHP Genel Başkanı'nın geçmişteki bir konuşmasını gazeteğe taşımıştır. İnönü 1945 yılında basın kanununun hükûmete gazete kapatma hakkını vermesi üzerine konuşurken şöyle demiştir: *"Bu maddenin hükûmet aleyhinde en insafsız ve ölçüsüz sözlerin söylenmesine fiiliyatta mâni olmadığı göz önüne alınırsa, meselenin ilk bakışta görüldüğü kadar sade olmadığı, bir incelemeye lüzum olduğunu kabul etmek lazımdır."* Gazete İnönü'nün sözlerini aktardıktan sonra ifadelerini şöyle sürdürmüştür: *"Gazeteler hakkında o zaman böyle düşünen, böyle konuşan İnönü'nün partisi bugün matbuatın en büyük hürriyete kavuştuğu bir devirde gazetelerin hürriyetsizliğinden dem vurmaktadır. Bu ikiyüzlülük değil de nedir? Ama Hüseyin Cahit gibi adamlar bu partinin sözcüsü olunca ikiyüzlülüğe değil yüz yüzlülüğe hayret etmemek lazımdır."* (Zafer, 4 Mart 1954).

Sonuçta basın kanunu DP'nin oylarıyla meclisten geçmiştir. 333 milletvekilini katıldığı oylamaya 301 evet, 32 hayır oyu çıkmıştır. Tekirdağ Bağımsız Milletvekili Şevket Mocan, iktidar eğer yaklaşan genel seçimler (2 Mayıs

1954) nedeniyle basın kanununun çıkarılmadığını iddia ediyorsa, iktidarın kanunun yürürlük tarihini 15 Mayıs olarak belirlemesi için meclise teklif ettiği önergeye destek verilmesini istemiştir. Fakat Mocan iktidardan beklediği desteği alamamıştır (TBMMZC, D. IX, C. 29, 9 Mart 1954: 535; Son Telgraf, 10 Mart 1954; Yeni Ulus, 10 Mart 1954; Yeni İstanbul, 10 Mart 1954).

9 Mart 1954 tarihinde çıkan 6334 sayılı “*Yayın yolu ile veya radyo ile işlenecek bazı suçlar hakkında yasa*” ile basının İspat Hakkı ortadan kaldırılmıştır (Albayrak, 2004: 277; Yıldız, 1996: 492; Güzelipek, 2017: 86; Çetinkaya, 2020: 138)⁶⁰. Bu kanunla namus, şeref ve haysiyete hakaret edilmesi, itibar zedeleyici, şöhrete ve servete zarar verici haberlerle oluru alınmadan özel veya aile durumunun yayımlaması, bunların yapılacağına dair kişilerin tehdit edilmesi hâlinde altı aydan üç yıla kadar hapis ve 1.000 lira ilâ 10.000 lira arası ağır para cezası getirilmiştir. Suçun resmî görevlilerle ilgili olarak işlenmesi hâlinde cezanın üçte birden yarıya kadar arttırabilmesine imkân tanınmıştır. Ayrıca bahsi geçen suçlar hakkında soruşturma açılabilmesi için herhangi bir şikâyetin ön şart içermemesi gerekmektedir. Ancak Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından soruşturmaya başlamadan önce mağdurun yazılı muvafakatinin alınması gerekmektedir. Ülkenin siyasi ve mali itibarını sarsacak ya da halkı kışkırtacak şekilde yalan haber yapan veya elde bulunan bir belgeyi yayımlayanların bir ilâ üç yıl arasında hapis ve 2.500 liradan az olmamak kaydıyla para cezası ile cezalandırılması kararlaştırılmıştır. Bu kanunla para cezasının beş katının yayın sahibinden veya yayıncıdan alınması da mahkemece talep edilebilecektir (Kodal, C. 2, 2021: 749)⁶¹.

1.3.5. Bütçe Görüşmeleri

İktidar ile muhalefet partileri arasında yaşanan en hararetli tartışmalar, her yıl sonunda başlayan bütçe görüşmeleridir. Meclise denk bütçe getireceğini vaat eden Menderes hükûmetinin ilk yılında yani 1951 bütçesinin 232.000.000 açıkla ortaya çıkması muhalefetin eleştirilerine neden olmuştur (Ulus, 10 Aralık 1950; Ulus, 11 Aralık 1950). CHP Genel Sekreteri Gülek bütçe hakkında; “*Denk bütçe*

⁶⁰ 9 Mart 1954 tarihli basın kanunu, Milli Birlik Hükûmeti tarafından 12 Ekim 1960 tarihinde kaldırılmıştır. Bkz. (Topuz, 1973: 185).

⁶¹ Bu yasa tasarısının maddeleri için bkz. (Cumhuriyet, 16 Şubat 1954; Vakit, 16 Şubat 1954; Albayrak, 2004: 277).

diye bağırانlar şimdiye kadar emsali görülmemiş derecede açık bir bütçeyi meclise getirdiler.” demiştir (Ulus, 20 Aralık 1950).

Maliye Bakanı Hasan Polatkan 1951 bütçesinin düzenlenmesinde hâkim olan esaslar hakkında basına bilgi vermiştir. Bakan’a göre 1951 bütçesinin hazırlandığı günlerde ülke ve dünya şartları ile bir yıl evvelki bütçenin mevcut şartları birbirinden tamamen farklıdır. Şöyle ki bütün dünya piyasalarında bir mal darlığı ile fiyatlarda sarıh ve süratli yükselmenin etkilerinin görüldüğü bir dönemdir (Cumhuriyet, 23 Aralık 1950).

Meclis Bütçe Komisyonu’nda açıklamalarda bulunan Başbakan Menderes bütçe açığının kapatılmasına ilişkin Marshall yardımından gelecek destekle önlemlerin alınabileceğinin güçlü bir ihtimal olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine CHP Hatay Milletvekili Celal Sait Siren Menderes’e Amerikan yardımıyla bütçe açığının ne kadarının kapatılabileceğini sormuştur (Cumhuriyet 30 Aralık 1950).

1951 yılı bütçesine ilişkin meclis alt komisyonlarında gerçekleşen tartışmalar, 18 Şubat 1951 tarihinde genel kurula gelmesiyle daha sert bir hâle dönüşmüştür (Cumhuriyet, 9 Şubat 1951). Mecliste söz alan Maliye Bakanı Polatkan devlet borçlarının 2.500.000.000 aştığını belirterek önceki İnönü yönetimini eleştirmiş ve yeni iktidarın iktisadi gelişmeyi felce uğratan eski politikaya son verdiğini açıklamıştır. Ardından Polatkan 1951 yılı bütçesinin ana hatları itibarıyla gösterdiği manzarayı ortaya koymuştur. Cari hizmetlerin 1.275.271.465 lira, yatırım giderlerinin 305.014.897 lira olmak üzere 1951 bütçesinin gider kısmının toplam 1.580.286.362 liraya ulaştığını ifade etmiştir (Cumhuriyet 20 Şubat 1951). Muhalefet adına CHP Genel Başkanı İnönü Meclis kürsüsünden eleştirilerini belirtirken (Cumhuriyet 20 Şubat 1951) bütçe açığının 940.000.000 lira olduğunu ileri sürmüştür. İnönü’ye karşılık veren iktidar milletvekilleri bütçe açığının eski idarenin kötü yönetiminden kaynaklandığını ifade etmişlerdir (Cumhuriyet, 21 Şubat 1951).

İktidar ile muhalefet parti temsilcilerinin bütçe konuşmaları sürekli olarak eski ve yeni dönem tartışmaları çerçevesinde yürütülmüştür. Bu tartışmaların birinde CHP Erzincan Milletvekili Şemsettin Günaltay mecliste söz almıştır. Günaltay iktidarın geçmişi bir tarafa bırakıp yapılan eleştirilerin amacının ülke menfaati için iyiye ulaşmanın yolu olarak görülmesi gerektiğini açıklamıştır (Evsile, 2022b: 167).

Muhalefet temsilcilerinin meclis kürsüsünden bütçeye ilişkin yaptıkları eleştirilerden sonra söz alan Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu mecliste İnönü'yü göremeyince, İnönü'nün iktidarın söyleyeceklerini dinlemesi gerektiğini ama böyle bir amacının olmadığını ve kendisinin polemikten beslendiğini dile getirmiştir (Cumhuriyet 21 Şubat 1951). Başbakan Menderes ise ılımlı bir üslupla yeni gelişmekte olan Türk demokrasisinin ciddi sınavlardan geçtiğini, bu devirde iktidarla muhalefet arasındaki ilişkilerin ülke menfaatleriyle uyuşmasına büyük önem verdiklerini söylemiştir (Cumhuriyet 1 Mart 1951).

Meclis görüşmeleri sona erdikten sonra sıra bütçenin oylamasına gelmiştir. Ancak öncesinde iktidar ve muhalefet temsilcileri son kez kürsüye çıkmıştır. Başbakan yaptığı konuşmada, gelecek yıl bütçelerinin bu yılkinden daha fazla ilerleme kaydedeceğini ve bu rakamların çok daha üstünde olacağını ifade etmiştir. Başbakan iktidara geldikleri günden itibaren 256.000.000 liralık gelir sağlayan verginin kaldırıldığını yerine sadece 88.000.000 liralık vergiler konulduğunu ifade ettikten sonra muhalefetin vergilere zam yapıldığı yönünde iddialarının ne kadar gerçeklikten yoksun olduğunu kolayca anlaşılabileceğini belirtmiştir (Zafer, 1 Mart 1952). CHP Van Milletvekili Ferit Melen de Amerikan yardımından gelecek paranın harcanacağı yerin meclis tarafından belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Ulus, 1 Mart 1951).

Bütçeye ilişkin mecliste iktidar ve muhalefet temsilcileri tarafından yapılan konuşmalardan sonra oylamaya geçilmiştir. Zaten muhalefetin bütçeye olumsuz oy vereceği bir gün evvel basında yer almıştı (Cumhuriyet 28 Şubat 1951). Yeni bütçe 58 ret oyuna karşı 375 evet oyuyla meclisten geçmiştir (TBMMTD, D. IX, C. 5, 28 Şubat 1951: 1222).

1952 yılı bütçesinin belirlenmesi için Meclis Bütçe Komisyonu'nda görüşmelere Aralık 1951 tarihinde başlanmıştır. Toplantıda Maliye Bakanı'ndan başka Başbakan da hazır bulunmuş ve bütçe hakkında ayrıntılı bilgiler vermişlerdir (Cumhuriyet, 8 Aralık 1951). Başbakan hayat pahalılığıyla ilgili konuşmuş, Maliye Bakanı da vergiler başta olmak üzere ülke ekonomisiyle ilgili kendisine yöneltilen soruları cevaplandırmıştır (Cumhuriyet, 9 Aralık 1951). Uzun zamandır ilk defa Bütçe Komisyonu'nda bütün eleştiriler birbirini tamamlayacak uyum ve anlayış içerisinde gerçekleşmiştir (Cumhuriyet, 11 Aralık 1951). Başbakan Bütçe Komisyonu'nda iki saate yakın süren konuşmasında bütçeye dair eleştirilere cevap vermiş ve özellikle bütçe açığı üzerinde durmuştur. Başbakan'ın ifadelerine göre

yeni bütçenin 194.000.000 lira açığı vardır. Bu miktarın 150.000.000'unun Amerikan yardımıyla karşılanacağı düşünülmektedir (Cumhuriyet, 12 Aralık 1951). Fakat daha sonra bu miktarın 201.000.000 lira civarında olduğu meclis görüşmelerinde iktidar tarafından belirtilmiştir. Dolayısıyla bütçede gider 2.088.629.492, gelir ise 1.887.393.091 lira olarak tespit edilmiştir (Milliyet 21 Şubat 1952). CHP yönetimi bir önceki yıl olduğu gibi 1952 bütçesine onay vermeyeceklerini meclis oylamasından bir gün evvel basına bildirmişlerdir (Vakit, 21 Şubat 1952). 1952 bütçesi 59 hayır, 375 evet oyuyla mecliste kabul edilmiştir (TBMMTD, D. IX, C. 13, 29 Şubat 1952: 1349).

Bir sonraki aralık ayında yeni yılın bütçe tasarısı meclise gelmiştir. İktidar ile muhalefet milletvekilleri bütçe hakkında görüşlerini ilk önce komisyonlarda ardından genel kurulda belirtmişlerdir. İktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiler yumuşama evresine girdiğinden 1953 yılına ait bütçe müzakereleri de buna bağlı olarak önceki dönemlere nazaran tartışmasız geçmiştir. Hatta İnönü, meclis bütçe görüşmelerinde bu hususa temas etmiş, iç politikada partiler arası çekişmenin sona erdiğini ifade ettikten sonra dış politikaya ilişkin olaylara değinmiş ve hayat pahalılığı sorununu hükûmetin ciddiyetle ele alması gerektiğini belirtmiştir (Ulus, 12 Aralık 1952). Doğal olarak Başbakan da bütçeyi savunmuştur. Başbakan'a göre; 1951-1952 dönemine ait açık 320.000.000 liradır. Bunun 33.000.000'nu Amerikan yardımıyla kapanmıştı. Altın stokunun erimiş olması endişelenecek bir durum değildi. Ayrıca bütçe çok sağlam temellere dayanmaktadır (Ulus, 12 Aralık 1952; Zafer, 12 Aralık 1952; Cumhuriyet, 12 Aralık 1952). Maliye Bakanı Hasan Polatkan da 1953 bütçe tasarısıyla ilgili olarak sayısal veriler sunmuştur. Örneğin 1953 yılı içerisinde askeriye'nin ihtiyaçları için 1.700.000.000 lira harcanacaktır (Cumhuriyet, 1 Aralık 1952). Yine Maliye Bakanı, ülkenin 1953 yılına ait gelir tahminlerinin yüksek tutulduğunu ifade edenlerin 1951 ile 1952 yıllarında da aynı iddiaları tekrarladıklarını ama haksız çıktıklarını ve yine yanılacaklarını ifade etmiştir (Zafer, 11 Ocak 1953)⁶².

Bütçe tasarısı ile ilgili meclis alt komisyonlarında iktidar ve muhalefet temsilcileri görüşlerini aktardıktan sonra sıra tasarının mecliste oylanmasına gelmiştir. Fakat öncesinde yine iktidar ve muhalefet temsilcileri bütçeyle ilgili görüşlerini meclis kürsüsünden aktarmışlardır. Partiler arası ilişkilerde yumuşama

⁶² İngiliz raporlarına göre 1952 yılı Türk ekonomisi bakımından başarılı bir yıldır. Bkz. (FO, nr. 371/107547).

dönemine girildiği için İnönü'nün dikkatli bir dil kullanması iktidar tarafından memnuniyetle karşılanmış (Milliyet, 16 Şubat 1953), hatta Başbakan Menderes ve DP milletvekilleri tarafından alkışlanmıştır (Cumhuriyet, 17 Şubat 1953). İnönü'nün eleştirilerine cevap veren Menderes ise şunları söylemiştir:

“Ana muhalefet partisi başkanı İsmet İnönü'nün partisi adına evvelki gün yaptığı konuşmayı muhabbet ve dikkatle dinledim. Demokratik hayatımızın seyrinde yeni bir devrin açıldığını açık bir şekilde gösteren bu beyanata ayrı olarak cevap vermeyi, o beyanatın verilişin de hâkim olduğu görülen dikkat ve nezaketin icap ettirdiği bir muhabbetle telakki ediyorum. Halk Partisi Sayın Başkan'ının sözlerinde özlü ve emniyetli fikirler bulunduğunu ifade etmek yerinde olur. Memleketin ana davalarında ve rejim meselelerinde, sözleri ve karakteri ile tam mutabakat halinde bulunduğumu belirtmeliyim.” (Cumhuriyet, 17 Şubat 1953).

Meclis müzakereleri sırasında DP Çoruh Milletvekili Zihni Ural köy kalkınması için iki yıldan beri gerek özel idarelere gerekse diğer kurumların yaptığı yardımlardan dolayı hükûmete teşekkür etmiştir. CHP Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu ise partiler arası ilişkilerin yumuşamasından dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirdikten sonra bütçeye dair konuşmasını gerçekleştirmiştir (Cumhuriyet, 19 Şubat 1953).

Muhalef partilerin sözcüleri de ilişkilerin olumlu seyretmesi nedeniyle demeçlerine dikkat etmiş, bu durum basında da yer almış ve Cumhuriyet hükûmetleri içerisinde en yapıcı geçen bütçe görüşmesi olduğunu yazmışlardır (Milliyet, 18 Şubat 1953). Ulus yazarı Nihat Erim de muhalefetin iktidarı denetlemesinin faydası üzerine bir makale kaleme almıştır (Ulus, 20 Şubat 1953). Sonuçta mecliste yapılan oylamayla 1953 bütçe tasarısı 48 hayır oyuna karşı 355 evet oyuyla kabul edilmiştir (TBMMTD, D. IX, C. 20, 28 Şubat 1953: 1395). İktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiler her ne kadar iyi olsa da bütçe tasarısına muhalefet tarafı olumsuz oy vermiştir.

1954 Bütçe Kanun tasarısı 1 Aralık 1953 tarihinde iktidar tarafından meclise gönderilmiştir. Maliye Bakanı Polatkan bir basın toplantısıyla her zaman olduğu gibi bütçenin ana hatları hakkında bilgi vermiştir (Cumhuriyet, 30 Kasım 1953). 1954 yılına ait bütçede gelir 2.288.475.000, gider ise 2.287.640.029 liradır (Zafer, 2 Aralık 1953). Bu durumda ilk kez denk bir bütçe yapılmıştır (Cumhuriyet, 30 Kasım 1953). Geçen bütçe görüşmelerinde olduğu gibi söz alan CHP Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüpoğlu partiler arası ilişkilerde bir yumuşama evresi olmadığı için haliyle sert eleştirilerde bulunmuştur. Eyüpoğlu bütçenin ülkedeki iktisadi buhranı önleyen tedbirleri içermediğini belirtmiştir (Ulus, 4 Aralık 1953). Bütçenin tümü üzerinde konuşan muhalefet sözcüleri iktidarın yanlış politikası

sonucunda hayat şartlarının ağırlaştığını ifade etmişlerdir (Dünya, 19 Şubat 1954; Dünya, 20 Şubat 1954).

CHP adına konuşanlardan biri de CHP Grup Başkanvekili Faik Ahmet Barutçu'ydu. Barutçu yaklaşık bir saat kadar süren konuşmasında Türkiye Büyük Millet Meclisi huzuruna getirilen bütçenin, yapılacak genel seçimler nedeniyle iktidar döneminin son bütçesi olduğunu hatırlatmakla sözlerine başlamıştır. Ardından bütçenin ihtiva ettiği siyasi, mali, iktisadi ve sosyal alanlardaki yatırımlara değinmiştir. Ayrıca iktidarın gerçekleştirdiği faaliyetlerin olumlu ya da olumsuz sonuçlarını meclis kürsüsünden ülkeye duyurmanın muhalefetin en önemli görevi olduğunu belirtmiş ve ancak bütçe görüşmelerinin bu imkânı muhalefete verdiğini açıklamıştır. İktidarı özellikle ekonomide yürüttüğü liberal⁶³ politika nedeniyle eleştirmiştir. Ayrıca uluslararası piyasa kurallarına uymanın zarureti üzerinde durmuş ve ithalatta sınırlamaların olduğunu ileri sürmüştür (Aydın Tarihi, S. 243, 18 Şubat 1954, 14-15).

Maliye Bakanı Polatkan'ın mecliste bütçe üzerine yaptığı konuşma Cumhuriyet tarihinin en uzun olanıdır. Polatkan'ın konuşması dört saat kadar sürmüştür. Polatkan ülke sorunlarına değinmiş, geçmişle karşılaştırmalar yaparak DP iktidarında ortaya çıkan bilançonun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. Daha sonra ilk kez yapılmış olan denk bütçeye de atıfta bulunarak yatırımlarda hiçbir kısıtlama olmaksızın, diğer taraftan gelir kaynakları zorlanmadan veya vatandaşlara yeni mükellefiyetler getirmeden tahakkuk ettirildiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 19 Şubat 1954). Polatkan'ın bütçe görüşmelerine ilişkin konuşmasına parti içerisinde DP Erzurum Milletvekili Emrullah Nutku tarafından bir eleştiri gelmiştir. Nutku Maliye Bakanı'nın özellikle geçmişle karşılaştırma yapmasını eleştirmiştir. Çünkü denetimsiz "*milletçe mahkûm edilmiş tek parti devri*" yerine denetim mekanizmaları işleyen çok partili hayat söz konusudur. Ayrıca CHP adına konuşan Ahmet Faik Barutçu'yu da olgun ve soğukkanlı tavrı nedeniyle takdir etmiştir (Nutku, 1979: 251).

1954 bütçe tasarısının oylamasına katılan 394 milletvekilinin 339'unun olumlu, 55'inin olumsuz oyuyla tasarı meclisten geçmiştir (TBMMZC, D. IX, C. 28, 28 Şubat 1954: 1208). Başbakan Menderes bütçenin onaylanmasından sonra

⁶³ Vakit gazetesi yazarı Asım Us ise DP'nin önde gelen siyasetçilerinin dört yıl önce CHP'nin devletçilik prensibini eleştirirken aradan dört yıl geçtikten sonra artık demokratların da devletçi olduğunu belirtmiştir. Bkz. (Vakit, 7 Mart 1954).

yapıcı eleştirilerde bulunanlara teşekkür etmiştir. Konuşma talebinde bulunan CHP Genel Başkanı İnönü'ye ise söz verilmemiştir. Bu durum Zafer gazetesinde; “*Ne İctüzük ne mantık ve muhakeme ne de beynelmilel teamül müsaittir.*” sözüyle açıklanmıştır (Zafer, 3 Mart 1954).

1.3.6. Hayat Pahalılığı

DP'nin 1950 genel seçimleri sırasında yayınladığı beyannamede ifade edildiği gibi iktidara geldiklerinde ülkede uygulanacak ekonomik modelin liberal sisteme doğru kayacağı aşikârdır. Çünkü tekelci devletçi anlayışının ve yüksek gümrük uygulamalarının ekonomi ve pahalılık üzerinde çok büyük etkisi olduğunu düşünmektedirler (Akşam, 20 Mayıs 1950).

DP iktidara gelir gelmez ilk olarak tasarruf tedbirlerine başvurmuştur. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanlığı harcamaları azaltılmış, kamu hizmetinde kullanılan arabalar asgari seviyeye çekilmiş, tek parti iktidarının sembollerinden olan “*Beyaz Tren*” depoya kaldırılmış⁶⁴ ve milletvekili tahsisatında indirimle gidilmiştir (Akşam, 22 Mayıs 1950). Yine tasarruf sağlanması amacıyla 30 ay askerlik vazifesini yerine getiren erler terhis edilmiş, kadro fazlası memurların emekliye ayrılması düşünülmüş (Akşam, 27 Mayıs 1950), Bayındırlık Bakanlığı bütçesinden ayrılan inşaat çalışmalarından bazıları durdurularak toplam 60.000.000 liralık bir tasarruf sağlanması amaçlanmıştır (Akşam, 11 Haziran 1950). Başbakan'a göre ilk bir ayda 40.000.000 lira tasarruf edilmiştir (Milliyet, 27 Haziran 1950). Ayrıca Orman işletmelerinde büyük tasarruflar sağlanmıştır. Bu amaçla 26 işletme lağvedilmiş ve 8.000.000 liraya yakın kaynak hazinede kalmıştır (Zafer, 15 Aralık 1950).

Tasarruf tedbirleri dışında ülkenin en önemli sorunlarından birisi olup vatandaşları doğrudan etkileyen ve demokratların iktidara gelmesinde önemli bir etkiye sahip olan hayat pahalılığıdır. Başbakan Menderes hayat pahalılığıyla mücadele kapsamında ilk olarak alınacak önlemleri şöyle açıklamıştır: Şeker ve ekmek fiyatlarında önemli indirimlere gidilecek, yol vergisi kazanca göre ayarlanacak ve sayım vergisi de tamamen kaldırılacaktır (Zafer, 26 Mayıs 1950).

⁶⁴ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Ulaştırma Bakanlığı'na verdiği talimatla İnönü tarafından kullanılan Beyaz Tren, artık Ankara-İstanbul güzergâhında vatandaşların hizmetinde hizmet vermeye başlamıştır. Bkz. (Toker, C. 1, 2020: 238).

İktidar her ne kadar üreticiyi korumak için hububat fiyatında indirim e gitmemiş olsa da sağlayacağı sübvansıyla dolaylı olarak ekmek fiyatlarında düşüş sağlanacaktır (Zafer, 16 Haziran 1950). Hayat pahalılığının önüne geçmek için Sümerbank mamulleri yüzde 5-15 nispetinde ucuzlatılmış, şeker fiyatında da indirim yapılması ön görülmüştür (Zafer, 9 Haziran 1950). Sonunda şeker ve ekmek fiyatlarında indirim olmuş ise de oluşan bütçe açığının ne gibi hizmetlerden tasarruf edilerek giderileceği iktidar tarafından düşünülmesi gereken bir sorun olarak karşısına çıkmıştır (Ulus, 25 Haziran 1950). CHP Genel Sekreteri Gülek ise partisinin Ankara İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada iktidarı kötü giden ekonomiye karşı köklü tedbirler almamakla itham etmiştir (Ulus, 9 Temmuz 1950). Tarım Bakanı ise yaptığı açıklamalarla CHP'yi iktidarı döneminden eleştirmiştir. Bakan'a göre İnönü döneminde ülkeye fayda sağlanmamış ve plansız çalışılmıştır (Milliyet, 22 Eylül 1950). Esasen Menderes iktidarının aldığı önlemler geçici olup hayat pahalılığına ilişkin köklü çözümler getirmekten uzaktır. Bu anlamda iktidar muhalefetin eleştirilerine uğramaktadır. İktidarın eleştirilere karşı cevabı ise CHP dönemini hatırlatmakla sınırlıdır.

Menderes hükûmetinin iktidara gelmesinden sonra yapılan tasarruf tedbirleri ve hayat pahalılığına karşı aldığı önlemler işe yaramayınca peş peşe zamların gelmesi doğaldı. Bu durumu özellikle muhalif basın fazlasıyla kullanmıştır. Dolayısıyla gerçekleştirilen zamlar başta Ulus gazetesi olmak üzere diğer gazetelerde de haber yapılmıştır (Ulus, 13 Ocak 1951). CHP Parti Grubu ise zamları tasvip etmemiş, hükûmetin zam kararlarının ülkenin iktisadi hayatı üzerinde olumsuz etkisi olacağını ve geçim şartlarını ağırlaştıracağını söylemiştir (Ulus, 13 Şubat 1952). Parti Genel Sekreteri Gülek bu konuya ilişkin verdiği demeçte: *“Hayatın pahalılaşmasında, bugünkü iktidarın planlı bir politika takip etmemiş olması başlıca amildir.”* (Ulus, 13 Şubat 1952) diyerek iktidarın bilinçsiz politikasının bir sonucu olarak mevcut manzaranın ortaya çıktığını belirtmiştir. Piyasada fiyatlar durmadan artmaktadır. Üstelik artışlar kahveden diş macununa, tıraş bıçaklarından çikolataya kadar genel olarak halkın tükettiği ürünlerde görülmektedir (Ulus, 16 Eylül 1953). Ekonomiden sorumlu iktidar ise gidişatın karaborsacıların eseri olduğunu dile getirerek (Ulus, 22 Eylül 1953) sorunun kaynağına inilmemiştir.

Belirtildiği üzere ülkede hem üreticilerin hem de tüketicilerin bir memnuniyetsizliği vardır. Bu şartlar içerisinde yeni mahsul buğday fiyatı tespit

edilmiştir. Buğday alım fiyatı, primle beraber geçen yıla göre 1 kuruş arttırılarak 28,80 kuruş olması kararlaştırılmıştır ancak halkın tüketimine sunulurken bu artış ürünün satış fiyatına yansıtılmayacaktır (Zafer, 8 Haziran 1951). Menderes hükûmetinin ilk yılında Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na fındık satın alma yetkisi verilmiştir. Fındıkların toplanması, işlenmesi ve satışı işleriyle ilgili olarak Giresun Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği görevlendirilmiştir (BCA, nr. 30-18-1-2/126-54-6; BCA, nr. 30-18-1-2/128-9-5). Karadeniz'in başat ürünlerinden olan mısır için de Karadeniz Bölgesi şehirlerinin ihtiyacı için gerekli miktar ayrıldıktan sonra kalan 20.000 ton ihraç edilecektir (BCA, nr. 30-18-1-2/128-30-13). 1953 yılında pembe kurttan ve olumsuz hava koşullarından zarar görmüş çiftçilere maddi destekte bulunulmuştur (BCA, nr. 30-18-1-2/134-114-2). DP iktidarı hayat pahalılığına köklü bir çözüm getirememiş olsa da üretici ile tüketiciyi koruyan önemli tedbirler almıştır.

İkinci Menderes hükûmetinin güvenoyu almasından sonra Başbakan mecliste yaptığı konuşmada, hayat pahalılığının alınan tedbirler neticesinde dünyadaki fiyat yükselmelerine göre daha aşağı seviyede olduğunu ifade etmiş (Zafer, 3 Nisan 1951), Antalya'da da verdiği demeçte; muhalefet partilerini şiddetle eleştirmiş ve hayat pahalılığının olmadığını belirttikten sonra ürünlerde fiyat artışı olsa da buna bağlı olarak kazançlarda da yükselişin olduğundan hayat pahalılığının hissedilmediğini söylemiştir (Dünya, 11 Nisan 1952). Bu konuda CHP Genel Sekreteri Gülek ise Başbakan'a katılmadığını şu düşüncelerle dile getirmiştir:

“Demokrat Parti vaatlerini yerine getiremiyor, getirmeyeceğini de anlamıştır. Hayat pahalılaşıyor, pahalılaşacaktır da. Dolayısıyla bana göre iktisadi vaziyette hiçbir iyi alamet yok. İktidarın vaatlerini yapamadığını ve yapamayacağından dolayı Başbakan izahını yapmaktan sakınmakta ve mazeretler bulmaktadır. Hatta meclis konuşmalarında ilk olarak muhalefete saldırmayı alışkanlık haline getirmiştir...” (Akşam, 5 Ekim 1952).

Alınan önlemlerin bir türlü fiyatlara yansımaması, iktidarın basın tarafından da eleştirilmesine neden olmuştur. “*Hani hayatı ucuzlatacaklardı*” başlığı altında haber yapan Ulus gazetesi, pamuk fiyatlarına yeniden zam yapıldığını, yakında yün ve linyit fiyatlarının da artacağını aktarmıştır (Ulus, 16 Ocak 1952).

Ülkedeki hayat pahalılığına dair muhalefet partileri ile onlara yakın gazetelerin eleştirilerine karşı Başbakan ve iktidarı destekleyen gazeteler de ülkedeki üretimde sağlanan artışla eleştirilere cevap vermeye çalışmışlardır. Örneğin Zafer gazetesinin 11 Nisan 1952 tarihli nüshasında aynı yılda 791.474 ton

hububat ihraç edildiğinden ülkeye 187.000.000 lira para girdiğini ve ülkeden yüz binlerce ton hububat ihraç edileceği belirtilmiştir (Zafer, 11 Nisan 1952)⁶⁵.

Henüz sanayileşme hamlesini tam olarak gerçekleştiremeyen Türkiye, tarımsal girdiler üzerinde kalkınmayı sağlamak, tarımsal maliyetleri düşürmek ve çiftçiye desteklemek için Ziraat Bankası vasıtasıyla üreticilere 1952 yılı itibariyle zirai kredi olarak 914.562.000 lira vermiştir. Ayrıca çiftçiye zirai makineler alması için de 165.000.000'luk yardım sağlanmış, Tarım Kredi Kooperatiflerine üreticinin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere 317.500.000 lira tahsisat kaynak ayrılmıştır (Zafer, 1 Ağustos 1952). Zirai Donatım Kurumu vasıtasıyla da 6.433 traktör çiftçiye teslim edilmiştir (Zafer, 19 Aralık 1952). Tarımda makineleşme hamlesini desteklemek amacıyla tahsis edilen krediler artış göstermiştir. 1945'te 112.000.000, olan kredi miktarı 1950'de 412.000.000 ve 1960'ta 2.392.000.000'na yükselmiştir (Ahmad, 2015: 149). Bütün bu gelişmelere rağmen Ekonomi ve Ticaret Bakanı Enver Güreli'nin ani istifası geniş yankı uyandırmıştır. Ticaret açığının gittikçe büyümesi, dışarıya hububat ihracında yaşanan zorluk, hayat pahalılığının durmadan artması Ticaret ve Ekonomi Bakanı'nı zor duruma düşürmüştür (Ulus, 26 Mayıs 1953). Güreli'nin yerine bakanlığa getirilen Fethi Çelikbaş ise muhalefetin eleştirilerine karşı rakamlarla cevap vermiştir. Çelikbaş, eskiden 50.000 ton buğday ithal etmek için çaba sarf eden ülkenin bugün 3.000.000 ton hububat ihraç etme potansiyeline ulaştığını belirtmiştir. Ayrıca traktör sayısı bakımından da karşılaştırma yapmıştır. Çelikbaş'ın aktardıklarına göre kendi dönemlerinden önce 4-5.000 arasında olan traktör sayısı iktidarlarında 40.000'ne⁶⁶ ulaşmıştır (Zafer, 24 Haziran 1953).

Marshall Planı ile başlatılan kalkınma hamlesinin de etkisiyle DP döneminde tarım sektörü dikkate değer bir gelişme göstermiştir (Özer, 2014: 65). Tarımda modern zirai makinelerinin kullanılması sağlanmıştır. Traktör, biçerdöver gibi araçların sayıları artmış, ekilebilir toprakların alanı genişlemiştir (Ahmad, 2008: 140-141). Çiftçinin desteklenmesiyle kırsal alanda yaşayanların alım gücü artmıştır. Devlet desteğinden ve zirai makineleşmeden çoğunlukla büyük toprak sahipleri yararlanmış olsa da küçük köylüler de ekonomik refahtan paylarını

⁶⁵ Başka örnekler için bkz. (Zafer, 25 Temmuz 1952; Zafer, 26 Ocak 1953; Zafer, 8 Mayıs 1953; Zafer, 7 Ocak 1953; Zafer, 5 Ocak 1953).

⁶⁶ 1950-1954 yılları arasına göre dağılım şöyledir: 1950'de 16.000, 1951'de 24.000, 1952'de 31.315, 1953'te 35.670 ve 1954'te 37.743. Bkz. (Emiroğlu, Koçyiğit, Kesici, 2012: 89).

almışlardır. Ayrıca ekim alanları da kısa bir süre içerisinde iki katına yükselmiştir. Yalnız traktör sadece tarımsal gereksinim için değil, ulaşım gibi amaçlarla da kullanıldığı için sayısında artış olmuştur (Çavdar, 1996: 47, 56-57).

Tarım Bakanı Nedim Ökmen'e göre üç yıllık iktidar devresinde DP hükûmeti çiftçinin kalkınmasını sağlamak yolunda çok faydalı adımlar atmayı başarmıştır. Tohumluk mevzuunda verimli çalışmalar yapmıştır. Örneğin Karadeniz Bölgesi'ne mısırın yeni bir çeşidi ekilmiş, pamukluk tohumluk ihtiyacı karşılanmıştır. Ziraî mücadelede başarı sağlanmış, meyvecilik ve bağcılık, teknik tarım elemanları yetiştirilmiştir (Zafer, 24 Ağustos 1953).

İktidar tarafı ekonomi alanında gerçekleştirilen başarılardan söz ederken muhalefetin güçlü temsilcisi CHP de yetkilileri vasıtasıyla ülke sorunlarını dile getirmiştir. Partinin Genel Sekreteri Gülek iktidarın seçim propagandaları arasında yer alan düşük fiyatlı ekonomi vaadini hatırlatmış ve hayat pahalılığının planlı bir politika takip edilmemesinden kaynaklandığını belirtmiştir (Akşam, 13 Şubat 1952). Eleştirilerine devam eden Gülek hayat pahalılığının nedeninin⁶⁷ planlı bir iktisat politikasının olmamasından dolayı ortaya çıktığını tekrar etmiş, Amerikan otomobillerinin ancak Yugoslavya'dan değiş-tokuş usulü ile alındığını söyleyerek ekonominin içerisinde bulunduğu durumu açıklamaya çalışmıştır (Ulus, 25 Haziran 1953). Gülek, DP'nin iktisadi siyasetini tenkit eden konuşmalarına bir yenisini de Giresun'da gerçekleştirmiştir. Burada Merkez Bankası kasalarındaki altınlarının bilerek sonuna kadar kullanılmasını vatana hıyanetle aynı anlama geldiğini ifade etmiştir (Ulus, 8 Ağustos 1953). CHP Van Milletvekili Ferit Melen de “*Hayat pahalılığı vatandaşı kıvrandırırken iktidarın radyoda övünmeye hakkı olup olmadığının takdirini umumi efkara bırakıyorum.*” demiştir (Ulus, 16 Eylül 1953). CHP iktidarının Ticaret Bakanlarından Vedat Dicleli ise hayat pahalılığının nedenlerini; üç yıllık gösteriş icraatı, başıboş ithalat ve yarım tedbirlerin alınmasına bağlamıştır (Ulus, 17 Ağustos 1953). Ayrıca hayat pahalılığının fiyat kontrolsüzlüğünden kaynaklandığını belirten muhalefet milletvekilleri de bulunmaktadır (Ulus, 13 Aralık 1953). Örneğin CHP Trabzon Milletvekili Cahit Zamangil, fiyat hareketlerine karşı kayıtsızlık ortadan kaldırılmazı, hükûmetin hayat pahalılığı mevzunu ele almış sayılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir (Ulus, 27 Şubat 1951).

⁶⁷ Ekonomik şartlar CHP Teşkilatı'nı da etkilemiştir. Genel Merkez çalışanlarından bazıları tazminatları ödenerek işten çıkarılmıştır. Bkz. (BCA, nr. 490-1-0-0/11-60-23).

İktidarı ekonomik yönden eleştiren bir diğer muhalif parti de MP'dir. MP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı CHP'li milletvekillerine benzer eleştirilerde bulunmuştur. İktidarın köklü çözümlerden ziyade bir nevi günü kurtarma siyaseti ve şans faktörüyle sorunları ele almasını eleştirmiştir (Akşam, 20 Nisan 1952).

Muhalefetin eleştirilerine Başbakan Menderes mümkün olduğunca karşılık vermeye çalışmıştır. Başbakan; *"İktisadi sahadaki Büyük Türk mucizesi ortadadır."* diyerek CHP Genel İdare Kurulu'nun iktidarın faaliyetlerine ilişkin yayınladığı raporun iktisadi politikaya ait iddialarına karşın: *"Türk milli ekonomisi büyük tehlike içindedir diyorlar. Bunun manası bütün istihisallerin ve milli gelirimizin düşüyor olması lazım gelir. Bunların hangisi doğrudur? Hakikat bunların tam aksidir. Üç sene zarfında katettiğimiz mesafede rakamlar her sahada üç misli, beş misli ve yedi misli büyümüştür. En sağlam noktalarda bizi tenkide kalkışmak, yalnız tenkit edenleri hüsrana götürecektir."* ifadelerini kullanarak (Zafer, 24 Haziran 1953) sayısal verilerle ülkedeki büyümeyi gözler önüne sermiş ve muhalefetin eleştirilerinin yalan ve yanlış olduğunu belirtmiştir.

CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek düzenlediği bir basın toplantısıyla ülkenin ciddi ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya olduğunu, bu durumun her ülkenin başına gelebileceğini söylemiş ve iktidara tedbir olarak alabileceği bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Gülek, Başbakan'ın dışarıdan kredi bulmak amacıyla ABD ve son Almanya seyahatlerinin elle tutulur bir netice vermediğini belirtmiştir. Ayrıca buğday, kömür gibi zorunlu tüketim ürünlerinin ithal malı haline geldiğini, dışarıya petrol borcu ödenmediği takdirde vasıtaların işlemeyeceğini, hammadde ve yedek parça eksikliğine bir de ilaç darlığının ilave edildiğini, resmî istatistiklerden de anlaşılacağı üzere artık hayat pahalılığının olduğunu, devlet eliyle vapur, tren tarifelerine yapılan zamların devam edeceğini ifade etmiştir. Yalnız bu sıkıntıların her milletin başına gelebileceğini, buğday, kömür ithal etmek zorunda kalınacağını ve döviz sıkıntısının çekilebileceğine işaret etmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında iktidar oldukları zaman da sıkıntılar çekildiğini, dolayısıyla bu hususta iktidarı anlayabileceklerini ve zorluklara maruz kalmanın ayıp olmadığını tam tersine asıl ayıbın gerçekleri inkâr etmek olduğunu dile getirmiştir. Altın stoku ve paranın değeri hakkında da konuşan Gülek mali durumun zorluğuna işaret ederek sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Şuna da inanıyoruz ki iktidar memleket hayrına iş görmek istiyor. Elbette ki iktidardakiler vatanını seven insanlardır. Fakat hatalı yoldadırlar. Plansız programsız hareket ediyorlar Avrupa bankaları maliye alemi*

bize cephe almış düşmanlık ediyormuş demek gülünçtür. Basına baskı muhalefete baskı çıkar yol değildir. Hakikat de iktidarın en büyük yardımcıları hür basın ve çalışma imkânı bulan muhalefettir.” diyerek ekonomik sorunlar için öneriler ileri sürmüştür. Bunlar, millete açık ve samimi bir şekilde durumun zorluğunu ifade etmek, yardım gerekiyorsa bunu millettten istemek, iktisadi işlerle politikayı ayırmak, hangi partiden olursa olsun tecrübeli, iş bilen kişilerden faydalanmaktır (Cumhuriyet, 24 Ekim 1954). Gülek’in, *“ekonomik açıdan iktidarla iş birliği içinde olabileceklerini ama Demokrat Parti yetkililerinden birinin CHP muhalefetine samimiyetine inanmadığımız için teklifleri kabule şayan bulmuyoruz.”* (Akşam, 25 Ekim 1954) beyanatından sonra iş birliği ümitlerinin sona erdiğini belirtmiştir. Muhalefete göre ülkede ekonomik buhran vardır ve bu sorun ancak iktidar ile muhalefetin iş birliği içerisinde çalışmasıyla çözülebilecektir.

DP’liler CHP’nin iş birliği teklifini kurnazca bulmuşlardır. Çünkü iktidar bu şekilde iktisadi bir buhranın varlığını kabul etmek zorunda kalacak ve muhalefetin haklılığını Türk kamuoyu görecektir. Hâlbuki iktidara göre ekonomik sıkıntılar geçiciydi ve ABD’nin ilk zamanlarındaki gibi bir durum söz konusudur (Cumhuriyet, 25 Ekim 1954).

Bu sıralarda Cumhurbaşkanı Bayar da ağırlıklı olarak ülkenin iktisadi kalkınmasına yönelik beyanatlarda bulunmuştur. Bayar iktidar muhalefet ilişkileri bağlamında mümkün olduğunca tartışmaların dışında kalmayı tercih etmiştir. Fakat ekonomik yönden muhalefetin eleştirilerinden iktidar tarafı bunalmış olacak ki Bayar, kamuoyuna yaptığı açıklamalarla hükûmeti rahatlatmış ve hükûmetin arkasında olduğunu göstermiştir. CHP’liler Bayar’ın açıklamalarını muhalefete dolaylı bir cevap olarak algılamışlar, ancak hükûmetten de resmî bir açıklama beklediklerini ilave etmişlerdir. Diğer taraftan basın mensuplarının hükûmet çevreleriyle yaptıkları temaslarda, iktidarın CHP’nin iş birliğine yönelik teklifinin resmen cevaplandırılacağına dair bir emareye rastlamamışlardır (Cumhuriyet, 30 Ekim 1954). Bunun üzerine CHP yönetimi, iktisadi istişare teklifini, bir şûra halinde toplanılmasına dönüştürmüştür (Cumhuriyet, 27 Ekim 1954).

İktidar ile muhalefetin iktisadi meselelerde iş birliği içerisinde olmaları için CHP’nin teklifinden sonra CMP Genel Sekreteri Abdurrahman Boyacıgiller de partisi adına iktidara öneriler de bulunmuştur. Boyacıgiller, Türkiye’nin ekonomik güçlükler içerisinde bulunduğunu, rasyonel ve koordineli kalkınmayı mümkün kılmak için yerli ve yabancı uzmanların ortak görüşüyle bir kalkınma, geliştirme ve

donatım plan programı hazırlanıp uygulanmasını istemiştir. Bunun için ABD ve bazı Avrupa ülkelerini örnek göstermiştir. Boyacıgiller, bu mevzuda yapılması gereken işleri şöyle sıralamıştır. Önce iktidar ve muhalefet çevreleri partiler üstü bir plan ve program fikrini benimsemelidir. Daha sonra Başbakanlığa bağlı “*Plan Program Resmî Dairesi*” kurulmalı, ardından da belirlenen ana program dâhilinde bütçe ödenekleri belirlendikten sonra nihai plan ve program kanun hâline getirilmelidir. CMP’ye göre ancak bu yolun kabul edilmesiyle iktisadi sorunlar çözülebilecektir (Cumhuriyet, 2 Kasım 1954).

1.3.7. Yolsuzluk İddiaları

DP 1950 genel seçimlerinde yayımladığı beyannamede, CHP dönemiyle ilgili “*Devr-i Sabık*” anlayışını benimsemeyeceklerini belirtmişlerdir. Fakat iktidara geldikten sonra Tek Parti Dönemi’ni yolsuzlukla suçlaması CHP’lilerin tepkisine neden olmuş ve 27 yıllık Cumhuriyet döneminde yolsuzluk yapıldığını iddia edenlerin o yıllarda CHP’de siyaset yaptıkları ifade edilmiştir (Akşam, 8 Haziran 1950).

DP Çanakkale Milletvekili Süreyya Endik 28 Ağustos 1950 tarihli Vatan gazetesine verdiği beyanatta, İnönü’nün Kahire’ye yolculuğu sırasında 150.000, Erzincan’da meydana gelen deprem felaketi nedeniyle Erzincan’a giderken de usule aykırı olarak 70.000 lira harcırah aldığını söylemiştir. Bu ifadeler üzerine İnönü, Ulus gazetesine iddiaların uydurulmuş, apaçık bir iftira olduğunu ve her iki seyahatte de para almadığını belirtmiştir (Ulus, 30 Ağustos 1950; Barutçu, 1977: 485). Ayrıca İnönü Cumhurbaşkanlığı döneminde milletvekilliği ödeneği almadığı gibi ayrıca her ay 74.000 lira maaş aldığı yönünde beyanların da gerçeklikle ilgisi olmadığını açıklamış ve aylığının 1950 bütçesinde belirtilen tutar olduğunu ifade etmiştir (Ulus, 9 Kasım 1950).

DP’ye yakın Zafer gazetesi ise eski iktidar dönemine ait birçok yolsuzluğun ortaya çıkarıldığına dair yayım yapmıştır. Gazetenin yayımladığı haberlerden birinde “*Taşlık arsaları yolsuzluğu*” başlığı altında İnönü’nün 200.000 liralık menfaat temin ettiğini yazmıştır (Zafer, 21 Kasım 1950). DP Meclis Grubu da yayımladığı bildiride milletin parasını israf edenlerin Divan-ı Âli’ye sevk edileceği belirtilmiştir (Zafer, 17 Kasım 1950).

Ulus gazetesinin 11 Nisan 1953 tarihli nüshasında yer alan habere göre Maliye Bakanı Hasan Polatkan kayınpederine, biraderine ve diğer yakınlarına milyonluk krediler sağlamış ve bu durum DP çevrelerinde de geniş yankı uyandırmıştır. Bununla beraber CHP Van Milletvekili Ferit Melen, Polatkan hakkında Meclis Soruşturması açılması için önerge vermiştir (Ulus, 11 Nisan 1953). Polatkan'a ilişkin Ulus'un haberine karşın Zafer gazetesi de “*Bir kredi müessesesi ile Polatkan'a saptanmak istenen iftira hançeri*” başlığı altında verdiği haberde, Melen'in bir müfteri olduğunu belirttikten sonra Maliye Bakanı'nın meclis konuşmasında hakkındaki bütün iddiaları çürüttüğünü yazmıştır. Ayrıca DP iktidarı zamanında en çok kredi temin edenlerin CHP'liler olduğunu ifade etmiştir. Başbakan Menderes ise Melen'in iddialarına şu cevabı vermiştir: “*Demokrat Parti iktidarı temiz ve dürüst olmak azim ve kararındadır. Namusumuzdan yüzde 100 eminiz. Bizler murakabe için hiçbir imkânı esirgemeyecek durumdayız.*”. Mecliste konuşan Polatkan ise dakikalarca DP'li milletvekilleri tarafından alkışlanmış, hatta Melen'i CHP'liler bile tasvip etmemiştir (Zafer, 16 Nisan 1953).

Yolsuzluk iddiaları Başbakan Menderes hakkında da olmuştur. Ama ortaya atılan iddialar CHP iktidarı döneminde yaptığı müfettişlik görevi sırasında 61.000 lira aldığı yönünde olmuştur. Menderes iftira niteliğindeki haberin yalan olduğunu belirtmiştir (Zafer, 4 Temmuz 1952).

İktidar ile muhalefet partileri arasındaki ilişkiler yeri geldikçe sert, birbirlerine karşı ağır ithamlarda bulunan ve bazen hakaretvari söylemleri içermekteydi. Bu durum siyasetçilerden aşağıya doğru yani topluma sirayet ettiğinde adeta birbirlerini jurnalleme aşamasına getirmiştir.

Bankada çalışan ve CHP'li olduğu anlaşılan birisi hükûmeti eleştirmiş, hükûmete karşı kötü sözler söylemiş ve Menderes'i yolsuzlukla itham etmiştir. Bunun üzerine Çanakkaleli DP mensupları bir şikâyet mektubuyları Başbakan'ı durumdan haberdar etmiş ve gereken cezanın verilmesini istemişlerdir (BCA, nr. 30-1-0-0/18-103-18).

1.3.8. ABD Yardımları

Türkiye ile ABD arasında ilişkilerin gelişmesinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Birliği'nin izlediği yayılmacı siyasetin çok büyük etkisi vardır.

Sovyetlerin Türkiye'nin de içerisinde olduğu Balkanlar ve Ortadoğu ülkelerine yönelik hedeflerinin ortaya çıkması, Türkiye ile ABD'yi birbirine yakınlaştırmıştır. ABD Başkanı Truman, Sovyetler'in yayılma alanı içerisinde yer alan ülkelere yardım yapılmasına onay vermesiyle ABD Başkanı'yla anılacak bir doktrinin oluşmasını sağlamıştır. Amaç Sovyet yayılmasını engellemek ve demokrasiyi geliştirmek olsa da Truman Doktrini⁶⁸ ABD'nin Akdeniz ve Ortadoğu'daki çıkarlarıyla doğrudan ilgilidir. Bu politikaya uygun olarak Amerikan Kongresi'nin onayından sonra aralarında Türkiye'nin olduğu bölge ülkelerine askerî ve ekonomik yardımlar yapılmıştır. Bu yardımlar ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisini artırmıştır (Gönlübol-Ülman, 1996: 222). 1948-1951 yılları arasında 71.522.000 doları hibe, 55.000.000 doları borç olmak üzere toplam 126.522.000; 1950-1954 arasında ise yardımın miktarı 1.943.000.000 doları bulmuştur (Albayrak, 2004: 482-483; Soysal, 1977: 269).

5 Haziran 1947'de ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın Harvard Üniversitesi'ndeki açılış konuşmasında, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın kalkınması için yapılacak yardımlardan bahsetmiştir. Ardından Paris'te barış görüşmelerinin yapıldığı sırada 22 Eylül 1947 tarihinde "*Avrupa Kalkınma Planı*" ismiyle Batı Avrupa ülkelerine 17.000.000.000 dolar yardım yapılması yönünde ABD Kongresi'nce bir karar alınmıştır. Böylece Avrupa'nın yeniden imar edilmesi için ABD yardımları başlamıştır⁶⁹. Aslında ABD Marshall yardımlarıyla; komünizmle mücadele⁷⁰, ABD'nin pazar ihtiyacını gidermeyi ve Avrupa'yı dünya ticaretine entegre etmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla jeostratejik önemi ve komünizme karşı mücadele kapsamında Truman yardımlarının bir devamı olarak Türkiye'yi Marshall yardım planına dâhil eden antlaşma 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanmıştır. Bu antlaşma 8 Temmuz'da TBMM'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Çınar, 2018: 326-337; Armaoğlu, Ty.: 443; Herring, 2017: 320). Türkiye, Marshall Yardım Planı gereğince 1950 Haziran'ına kadar ABD'den yol ve su işleri için 4.340.000 dolar tahsil etmiştir (BCA, nr. 30-18-1-2/122-23-16).

⁶⁸ Bu doktrin, Senato'nun 22 Nisan 1947'de, Temsilciler Meclisi'nde 9 Mayıs'ta ve Başkan Truman'ın 22 Mayıs'ta onaylamasıyla yürürlüğe girmiştir. Bkz. (Gönlübol-Ülman, 1996: 215). Bununla birlikte Türkiye'ye 100.000.000, Yunanistan'a da 300.000.000 dolarlık askerî yardım yapılması kabul edilmiştir. Bkz. (Armaoğlu, Ty.: 442; Bağcı, 2007: 7).

⁶⁹ 1948 ile 1952 yılları arasında Marshall Planı'yla Avrupa'ya 13.000.000.000 dolarlık ekonomik yardım sağlanmıştır. Bkz. (Herring, 2017: 320).

⁷⁰ Amerikan yönetimine göre Marshall Planı ile Avrupa'nın Sovyetler Birliği karşısındaki gücü artacaktı. Ancak müreffeh bir Avrupa'nın mevcudiyeti, Sovyet yayılmasını sınırlayabilirdi. Bkz. (Ferri, 2008: 8).

Menderes İnönü'den yönetimi devraldıktan sonra “*Bütçe açığı nasıl kapatılacak?*” sorusuna, bunun ancak Amerikan yardımı ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir (Ulus, 25 Mayıs 1950). Bütçe açığının kapanması dışında demokratların seçim beyannamesinde belirttikleri gibi özel teşebbüslerin desteklenmesi için Marshall Planı çerçevesinde gelen ABD yardımlarının bir kısmı sektöre kaynak olarak ayrılmıştır (BCA, nr. 30-18-1-2/123-72-14).

Marshall Planı'nın uygulamasından Türkiye sorumlusu Russel Dorr'un 1951'de yaptığı açıklama bir taraftan ABD yardımlarının gerçek niyetini ortaya koyuyordu. Dorr'a göre sanayi yerine tarımsal kalkınma hamlesiyle (örneğin buğday) Türkiye hür dünyanın (demokrasiyle yönetilen ülkeler) ordularını ve savunma sanayi işçilerini besleyecektir. Ülkede üretimin artmasıyla dostlarının hayati ihtiyaçları yiyecek, kömür vb. sağlanacaktır. Bu doğrultuda ülkede üretimin artması için Marshall yardımlarıyla sağlanan kaynakla ithal edilen traktör önemli bir figürdür. 1949 baharında Dolmabahçe Sarayı önünde büyük bir coşkuyla ABD'den satın alınan ilk traktörün tanıtılmasından sonra traktör sayısı giderek artmıştır (Çavdar, 1996: 58; Ahmad, 2015: 147; Oktar-Varlı, 2010: 10-12). Hatta Herald Tribune'nin muhabirlerinden Don Cookise'nin Türkiye gözleminde ülkedeki traktör sayısındaki artışa dikkat çekilmiştir. Ayrıca Don Cookise hükûmeti övmüş, köylüye ziraî makineleri kullanabilmeleri için gerekli eğitimin verildiğini belirtmiştir (Özer, 2014: 67).

ABD'lilerin söylemiyle tarımsal üretimin en önemli figürü olan traktörün varlığı beraberinde üretimin artmasına neden olmuştur. DP iktidarının 10 yıllık döneminde hububat yüzde 95, bakliyat yüzde 75 artmıştır (Özer, 2014: 72-73). Böylece Türkiye, ABD nezdinde hayati dostlarının en önemli yiyecek ürünlerinin ham maddelerini sağlamıştır. Bu dönemde traktörler “*kalkınma savaşının tank*”ları olarak görülmüştür. Akis Dergisi'nde ise “*Ben neyleyeyim böyle yâri, yedek parçası olmayınca*” denilerek (Akis, S. 202, 22 Mart 1958, 11) emperyalist güçlerin kalkınma adı altında kendilerine bağımlı kılmayı sağladıklarını ifade etmiştir.

Türkiye, Amerikan Kongresi'nce yabancı ülkelere yardımların arttırılmasına yönelik aldığı karardan faydalanmıştır. ABD Başkanı Truman, Türkiye'nin hem Ortadoğu ve hem de NATO üyesi olarak Avrupa'ya yapılacak yardımlardan faydalanacağını bildirmiştir (Zafer, 7 Mart 1952). Zaten Amerikan yetkililerine göre Marshall yardımlarını en faydalı Türkiye kullanmaktadır. Enerji,

ziraat ve ulaşım işlerine sarf edilen 274.604.000 doların⁷¹ tamamı yerinde harcanmıştır (Zafer, 8 Ağustos 1953)⁷². Fakat Başbakan'ın; “*Ülke Marshall Planı'na şu veya bu devletin yardımına dayanarak kurulmuş değildir. Türkiye kendi kaynakları ile kendine yetecek vaziyettedir.*” ifadelerine karşın (Zafer, 23 Mayıs 1952), Ulus gazetesi, Menderes vaatlerinin hiçbirini yerine getiremeyince, CHP devrinde başlayıp önemli bir aşamaya gelen ekonomik kalkınmayı “*şayan-ı hayret bir kavrayışla*” kendisine mal etmiş olduğunu belirtmiştir. Özellikle iktidar mensupları Marshall yardımları yokmuş gibi davranmasına rağmen yardımlardan sonuna kadar yararlanmışlardır (Ulus, 2 Temmuz 1952; Ulus, 3 Temmuz 1952). Yine aynı gazete; “*Mugalata ile hakikatler örtülemez.*” ve “*Zafercilerin telaşı ve boşuna gayretleri*” cümleleriyle Marshall yardımı ile sağlanan neticelerin israf edildiğini yazmış, ayrıca Menderes'in başkalarının eseriyle övmekten vazgeçmesi gerektiğini aktarmıştır (Ulus, 9 Ağustos 1953).

1.3.9. Dış Ticaret

1950 genel seçimlerinden sonra Cumhurbaşkanı Bayar tarafından kabineyi kurmakla görevlendirilen Menderes, 2 Haziran 1950 tarihinde birinci hükûmet programını mecliste okurken ülkenin dış ticaretiyle ilgili benimsenen politikayı şöyle ifade etmiştir.

“Dış ticarete takip olunacak politikaya gelince programımızda dış ticaret rejimimize kati bir istikrar vermek lüzumuna şiddetle kaniyiz derken elbette ki muayyen bir rejim kast olunmuştur. Bu rejim, dünyanın içinde bulunduğu iktisadi şartlarla milletlerarası ticari temayüllere muvazi istikamettir. Ve himaye veya müdahale gibi ticari hayatın tabiatını ihlal eden kayıtlardan mümkün olabildiği kadar uzaklaşmayı istihdaf eder. Gayemiz, istihsalde maliyet ucuzluğunu sağlayacak ve yüksek vasıflı mal temin edecek bir politika ile fiyatlarımızı dünya fiyatları seviyesine indirmek, böylece milletlerarası serbest esaslar dairesinde mübadele yapan bir rejime sahip olmaktır. Bizim tarafımızdan esasta kabul edilmiş olan bu serbestliği usullerde de temin etmek, iş hayatını sıkı ve sık değişiren formaliteleri piyasa teamülleri, temayülleri ve ihtiyaçları ile telif eylemek kararındayız. Ayrıca izahına lüzum yoktur ki, iki taraflı olarak yaptığımız anlaşmalara ve Avrupa iş birliği camiasının ortaya koyduğu bizim tarafımızdan kabul edilmiş olan esaslara riayete dikkat edeceğiz. Yalnız şunu ifade edelim ki, Sayın Barutçu'nun; ‘Biz dış ticaretimizi her gün biraz daha suni payanlardan azade olarak ve dünya ticaretine karışmaya elverişli bir halde size tevdi

⁷¹ Yapılan yardımların alanlarına göre harcama tutarları için bkz. (Çınar, 2018: 339-343).

⁷² İngiliz Büyükelçiliği'nin Dışişleri makamına gönderdiği Türkiye'ye ilişkin 1953 yılına ait rapora göre Amerikan nakdi yardımlarının makinelî tarımın yaygınlaşmasının dışında, ulaşımın kalkınmasında da olumlu etkisi olmuştur. Bkz. (FO, nr. 371/112921). Ayrıca ABD yardımları Türkiye'deki madenleri çıkartmak için gerekli her türlü malzemenin modernize edilmesinde de kaynak olarak ayrılmıştır. Bkz. (Herring, 2017: 320).

ediyoruz.’ cümlesindeki ferahlık edası; piyasalarda bugün mevcut değildir. Eski iktidardan devralınan ticaret rejimi içinde bizzat serbest ticareti üzecek kayıtlar çoktur ve ihracat mahsullerimizin maliyetleri de yüksek olmakta devam ettiğinden fiyatlarımızın dünya seviyesinin üstünde oluşunun ihdas ettiği müşkülât olduğu gibi bize intikal etmiş bulunmaktadır. Bunun için Sayın Sözcü’nün bize devrolunun şartların elverişli olduğu hakkındaki iddiasını çok mübalağalı görmekteyiz.” (Sükan, 1992: 21 -22).

Menderes’in ifadelerine bakıldığında yeni iktidarın ülkenin dış ticaretinde uygulayacağı prensipler açıklanmıştır. Bu prensipler, ekonomide istikrarı yakalamak, piyasaya uygun kararlar almak, dünya ile entegre olmak ve üretimi desteklemektir. Bunları gerçekleştirirken mümkün olduğunca serbest piyasa ortamını sağlamaktır. Menderes’in ifadelerinden dikkati çeken diğer bir önemli husus da Faik Ahmet Barutçu’nun iktidardan ayrılırken yeni hükûmete ülkenin dünya ticaretine karışmaya elverişli bir ortamın bırakıldığına dair iddiasıdır. Fakat Menderes, Barutçu’nun bu görüşüne katılmakla birlikte abartılı bulmuştur. Zaten CHP iktidarında uygulanan katı devletçilik anlayışının zaman içerisinde uğradığı değişikliği bizzat CHP’lilerin ağzından duymak mümkündür.

Menderes iktidarının ilk döneminde ülkedeki dış ticaret açığı her zaman sorun olmuş⁷³, muhalefet partileri de bu sorunu gündemden düşürmemiştir. Yeni yılın bütçe görüşmeleri sırasında 16 Şubat 1953’te CHP Genel Başkanı İnönü ülkenin dış ticaretiyle ilgili mecliste yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“Bir memlekette yanlış bir söz söylendiği zaman; o memlekette, hayır hakikat budur diyecek bir muhalefet varsa o memlekette muamelede bir istinat nokta var demektir. Çünkü hakikatler milletten gizlenmeyecek demektir. Bu, millet için büyük kuvvettir. Ve büyük itibardır. Mali itibar, ticari itibar nedir? Mütehasşıslar diyorlar ki, Merkez Bankası’nın verdiği hesaplar vazih değildir. Kanun vuzuhu emreder. Yazıyorlar... Bunda ne var? Dış ticarete açığımız var, ödeyemiyoruz diyorlar. Sinirleniyorlar, bu sözden. Yanlış iki cihetten: Bir defa kendisine hakikat dışı, hakikatin zıttı bir istikamete sevk etmiş oluyor; ondan sonra işin içinden çıkamıyor. Her gün söylediği bir evvelki söylediğinden daha mütenakız oluyor. İkincisi, bu bir memleket için bir kusur, bir ayıp değildir. Dünyada dış ticaret açığı veya dolar açığı bulunmayan memleket pek azdır. Her memleket bu sıkıntı içindedir. Bunun türlü sebepleri vardır. Bu sebepleri herkes tedavi etmeye çalışır. Bunun çaresi doğruyu söylemektir. Söylediğimiz zaman hükûmet dese ki, ‘Evet şikâyet vardır, tediye de müşkülât çekiyoruz, şudur budur ama şöyle yapacağız, böyle yapacağız.’ iş biterdi. Bunu söylemiyor. Hakikati memlekette gizlemek sevdasındadır. Yanlıştır, hatalıdır.” (İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, C. 2, 1993: 125-126).

CHP Genel Başkanı İnönü oldukça ılımlı bir üslupla ülkenin bir dış ticaret açığı sorunuyla karşı karşıya kaldığını ve iktidarın bu sorunu kabul etmesi

⁷³ 1950-1954 yılları arasındaki ihracat ve ithalat rakamları dış ticaret açığını ortaya koymaktadır. Bkz. (Evsile, 2022a: 161).

gerektiğini belirtmiştir. İnönü'ye göre ülkeler için dış ticaret açığının olması gayet normaldi ve dünyada dış ticaret açığı bulunmayan ülke yok gibidir. İnönü'nün iktidardan beklediği gerçekçi bir yaklaşımla bunu kabullenmesi, ardından sorunun giderilmesi için alınacak önlemleri açıklamasıdır.

1.3.10. Yabancı Sermaye Kanunu

Demokratların iktidara gelmesinden itibaren yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlamak için imkânlar mümkün olduğunca kullanılmaya çalışılmıştır. Hatta bu amaçla 30 Temmuz 1951 tarihinde meclise verilen yasa tasarısı görüşülürken KP'li Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, yatırımcıların yıllık kazançlarının yüzde 10'nunu transfer etmelerini eleştirmiştir. 1 Ağustos 1951 tarihinde oylanan yasa tasarısına 180 milletvekili katılmamıştır. Katılan 287 milletvekilinin 285'inin kabul oyuyla yasa meclisten geçmiştir. Fakat Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu bekleneni verememiştir. Zira kanunun çıktığı tarihten 1954 yılına kadar yasadaki faydalanmak için yapılan 52 başvurudan sadece 21'i kabul edilmiştir. Dolayısıyla yabancı sermaye yatırımlarını artırmak için yasanın daha teşvik edici olması gerekmektedir. Bunun üzerine yeni hazırlanan "*Yabancı Sermaye Kanunu*" 18 Ocak 1954 tarihinde 248 kabul, 35 ret ve 1 çekimser oyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir. Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş; "*Yabancı sermayenin memleketimize gelmesi ana davamız olduğu için sermayeye en geniş imkânlar sağlanmıştır.*" diyerek (Albayrak, 2004: 317-320; Şur, 2015: 160-161) yasanın çıkmasının önemini ortaya koymuştur. Cumhurbaşkanı Bayar da tasarının yasalaşmasını desteklemiştir (Albayrak, 2004: 320). Başbakan Menderes ve kabinesi çıkan kanuna 3,5 yıllık iktidarlarının verdiği tecrübenin yansıtılmasıyla yabancı girişimlerde önemli bir girdinin olacağını düşünmüşlerdir (TBMMTD, D. IX, C. 27, 18 Ocak 1954: 235).

Kanun tasarısının mecliste yasalaşmasıyla, yabancı sermayenin yatırım alanlarına konulan sınırlamalara son verilmiş, özel sektörün serbest piyasada çalışması kabul edilmekle beraber "*tekelci*" ve "*özel*" bir imtiyaz ifade etmemesi koşulu getirilmiş, kâr transferiyle ilgili sınır bütünüyle kaldırılmış, Maliye Bakanlığı'nın 300.000.000 liralık garanti taahhüdü 1.000.000.000'a çıkarılmış, dışarıdan personel getirme konusunda kolaylıklar sağlanmıştır. Dolayısıyla yerli

sermayeye tanınan tüm haklardan yabancı sermayenin de yararlanması kabul edilmiştir (Albayrak, 2004: 320).

CHP milletvekilleri tasarının aleyhinde oy vermişlerdir. Bunlardan CHP Grup Başkanvekili Faik Ahmet Barutçu parti olarak yabancı sermayeye karşı olmadıklarını ancak yabancı sermayenin memleket menfaatlerine uygun iktisadi sahada kullanılmazsa memlekete zarar vereceğini belirtmiştir. Özellikle para transferi ve teminat gibi mali meselelerde çok endişe duyduklarını ifade etmiştir (Yeni Ulus, 19 Ocak 1954; Yeni Sabah, 19 Ocak 1954). CHP Trabzon Milletvekili Cahit Zamangil de yabancı sermayenin sadece tarım ve ticaret alanlarına girmesine karşı olduklarını ifade etmiştir. Nihat Erim ise bu konuda oldukça sert ifadeler içeren şu eleştirilerde bulunmuştur: *“Düşündürücü olaylar, yabancı sermaye her şeyden önce demokratik esaslara ve hukuk devleti mefhumuna riayet arar. Bu işleri, bu tertipleri gördükten sonra yabancı sermaye için tek teminat Bay Menderes'in lakırdı teminatı olacaktır. Tabii bu da çok değerlidir. Ama yalnız beslemek için.”* (Yeni Ulus, 20 Ocak 1954). Esasen kanun, ülke için faydalı hükümleri içermektedir. Fakat bu durum iktidarın kanunun yetkilerini kullanma becerisine bağlıdır. Zira ülkelerin kalkınması için yabancı sermayeye çok ihtiyaç vardır (Akis, S. 1, 15 Mayıs 1954: 16).

Yabancı Sermaye Kanunu çıkmış ama muhalefetin iktidara yönelik eleştirileri devam etmiştir. Özellikle 1954 genel seçimlerine doğru İnönü'nün bu konudaki tavrı iktidar mensuplarının -özellikle Başbakan Menderes'in- sert tepkiler göstermesine neden olmuştur. Yabancı Sermaye Kanunu dış yatırımcılar tarafından olumlu görülmüş, özellikle ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Albayrak, 2004: 321-322). Amerikan Başkan Yardımcısı Richard Nixon her sahada olduğu gibi sanayide de büyük gelişmeler gerçekleştirmiş olan Türkiye'nin yabancı sermayeyi geliştirecek ileri seviyede adımlar attığını belirtmiştir (Zafer, 3 Şubat 1954). ABD'nin dışında Alman diplomatları ve basını da Türkiye'yi övmüştür (Zafer, 24 Ekim 1954). Kanun çıktıktan sonra yabancı sermayenin Türkiye'deki yatırımların tutarı beş ay içerisinde 21.583.846 liraya kadar yükselmiştir. 1950-1959 yılları arasında ise 202.881.958 lira olmuştur. Ülke bazında 50 firmayla Almanya ilk sırada, ardından 49 ile ABD yer almıştır (Albayrak, 2004: 322-323)⁷⁴.

⁷⁴ 1950'li yılların başında ilk sırayı ABD alırken ardından Almanya geliyordu. Bkz. (FO, nr. 371/95267).

1.3.11. Petrol Yasası

Yabancı Sermaye Kanunu çıkarıldıktan sonra Türkiye’de petrol arama konusunda da ilgili yabancılar için bir yasanın çıkarılması gündeme gelmiştir. Özellikle ABD’li petrol şirketleri yürürlükte olan mevzuatın kendilerine fazla kazanç sağlamadığı için Türkiye’de yatırım yapmadıkları yönündeki demeçleri yasanın çıkmasında etkili olmuştur. ABD’nin Türkiye Büyükelçisi George McGhee’nin iktidar tarafından hazırlanmakta olan yasanın Amerikan sermayedarlarının Türkiye’de yatırımlar yapmasını teşvik edeceği yönündeki ifadeleri petrol yasa tasarının oluşumunu hızlandırmıştır. Tasarı hükûmet tarafından meclise sunulduktan sonra iktidar ile muhalefet partileri arasında tartışmalar başlamıştır (Albayrak, 2004: 323-324). Muhalefet partileri petrol tasarısının anayasaya aykırı olduğunu, aceleye getirilerek hazırlandığını ve büyük yabancılar imtiyazlar verildiğini dile getirmiştir (Yeni Ulus, 3 Şubat 1954).

Muhalefet milletvekillerinin yanı sıra özellikle Ulus gazetesinin bu konudaki eleştirileri de Türk kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Gazete yasa tasarısının ABD’li petrol arama şirketi sahibi Max Bell’in⁷⁵ hazırladığını iddia eden bir haber yapmıştır (Albayrak, 2004: 324). Çünkü petrol yasası üzerinde çalışmak için kurulan sekiz kişilik komisyonun içerisinde Max Bell’in kendisi de bulunmuştur. Bu komisyonun altı aylık çalışması sonucunda petrol yasası hazırlanmıştır (Haykır-Demir, 2017: 258). Gazete bir başka haberinde, milletvekillerinin Türkiye’nin çıkarlarını ve haklarını korumaları gerektiğini ifade etmiştir (Yeni Ulus, 8 Şubat 1954). Özellikle Nihat Erim Ulus’taki yazılarıyla kamuoyunun ilgisini çekmeyi başarmıştır (Kaya, 2020: 1987). Gazete petrol yasasında acele edilmemesi gerektiği yönünde yayınlarına devam etmiştir (Yeni Ulus, 13 Şubat 1954). Aynı gazete bir gün sonraki yayınında, “*Türkiye’de petrol işletecek sermaye varsa, Türkler petrol işletebiliyorlarsa, yabancı şirketleri her ne pahasına olursa olsun çağırmak ne için?*” (Yeni Ulus, 14 Şubat 1954) sorusunu sormuştur. Ayrıca Amerikan-Fransız ortaklı bir petrol şirketinin Fransız sömürgesi Tunus’ta çıkardığı petrolden Tunuslulara yüzde 10 hisse verilirken, eğer mecliste tasarı yasalaşırsa bağımsız bir ülke olan Türkiye’nin sadece yüzde 12,5 alacağı ifade edilerek Türkiye’nin bir müstemleke devletten farkının olmadığı yönünde

⁷⁵ Aynı zamanda Petrol Hukuku Uzmanı ve Jeolog idi. Bkz. (Haykır-Demir, 2017: 258).

İktidar eleştirilmiştir. Eleştirilerin artması üzerine vergi sınırı ve 136. madde⁷⁶ tasarından çıkarılmıştır. Yine de devam eden eleştirilere karşı iktidar temsilcileri söylemleriyle petrol tasarısını savunmuşlardır. İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı'ya göre Türkiye dünya koşulları içerisinde haklarını en iyi şekilde muhafaza etmiştir. İktidar yanlısı Zafer ve Vatan gazeteleri de muhalefetin “*yabancı sermayeyi baltaladığını*” ileri süren haberler yapmıştır (Albayrak, 2004: 324; Haykır-Demir, 2017: 259; Kaya, 2020: 1987). Özellikle CHP'nin petrol yasasına ilişkin eleştirileri iktidar tarafından Amerikan aleyhtarlığı gibi gösterilmeye çalışılmıştır (Dünya, 12 Şubat 1954).

Üniversite öğretim üyeleri de petrol tasarısının ileride büyük tehlikeler doğurabileceğini ifade etmişlerdir. Petrol tasarısında itiraz edilen hususlar ise devletin petrol sahasından çekilmesi, yabancı şirketlere mutlak serbestlik tanınması, petrolden alınacak devlet hakkının az olması, yabancı devletlere petrol arama ve işletme ruhsatının verilmesidir (Dünya, 13 Şubat 1954).

CHP petrol tasarısına eğer devlet sermayesi katılımıyla münhasıran yapılmaz ise olumsuz oy vereceğini açıklamıştır (Akşam, 4 Mart 1954). Meclis görüşmeleri sırasında CHP Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüpoğlu Osmanlı dönemindeki kapitülasyonları geri getiren maddeleri içerdiğinden yasayı eleştirmiştir (Son Telgraf, 7 Mart 1954). İktidar tarafı ise muhalefet milletvekillerinin iddialarına karşın “*hükümlerlik haklarının zerre kadar rencide edilmeyeceğini*” belirtmişlerdir (Son Posta, 7 Mart 1954).

Sonuçta 7 Mart 1954 tarihinde petrol yasa tasarısı 193 milletvekilinin katılmadığı oylamada 256 evet, 17 ret ile meclisten geçmiştir (TBMMZC, D. IX, C. 29, 7 Mart 1954: 436). CHP Genel Başkanı İnönü, 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılacak genel seçimlerin propaganda faaliyetlerinde bulunmak için gittiği

⁷⁶ 136. madde şöyledir: “*Bu madde ile, kanun hükümlerine uygun olarak verilen arama ve işletme ruhsatnamelerine veya belgelere, petrol hakkı sahibi ile hükümet arasında akdedilmiş bir mukavele mahiyeti verilmektedir. Ancak bu mukavele muhtevası ve şartları bu kanunun taraflara yüklediği mükellefiyet ve mecburiyetlerle tanıdığı haklardan ibaret olup ruhsatname ve belgelerin taallük ettikleri arazi parçaları ve petrol ameliyeleri ile mahduttur. Bu suretle, verilen bir petrol hakkı, tarafları, ezcümle bu hakkın müddeti, sahasının yüz ölçümü, petrol hakkı sahibinin ameliyata mütaallik mükellefiyet ve mecburiyetleri, ödeyeceği devlet hak ve hisseleri ve tâbi olacağı vergilerin sınırı itibarıyla o hakların taallük ettiği arazi ve petrol ameliyelerine münhasır olmak üzere hakkın süresi içinde kanun hükümleriyle bağlamaktadır. Buna mukabil kanunun cezaya, müzayideye, sicile, teşkilâta mütedair ve bunlara benzer hükümlerinin mukavele mahiyeti alamayacağı izahtan varedir.*”. Bkz. (TBMMZC, D. IX, C. 29, 4 Mart 1954: 18). (Petrol Kanunu Layihası ve Geçici Komisyon Raporu, Sayı: 106). Bu bilgi için ayrıca bkz. (Haykır-Demir, 2017: 259).

yerlerde bu konuya temas etmiş, petrol yasasının yabancılara ayrıcalıklar tanıdığı için kapitülasyonların geri geldiğini açıklamıştır (Haykır-Demir, 2017: 260).

1.4. Eğitim Alanında Tartışmalar

Menderes iktidarının ilk döneminde eğitim alanında yaşanan en önemli gelişme günümüze kadar süren ve hâlâ tartışma konusu olan köy enstitülerinin kaldırılmasıdır.

Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın döneminde ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un katkılarıyla köy enstitülerinin temelleri 1936 yılında atılmıştır. Askerlik görevlerini onbaşı ya da çavuş olarak yapan askerler, ziraî tarımın modern anlamda öğretildiği Eskişehir Mahmudiye Devlet Üretme Çiftliği'nde eğitim-öğretim sürecini tamamladıktan sonra öğretmen olarak köylere gönderilmişlerdi. Uygulamanın başarılı sonuçlarının görülmesiyle 11 Haziran 1936 tarihinde “*Köy Öğretmenleri Yasası*” çıkarılmıştır. Daha sonra Köy Öğretmen Okullarına dönüşecek olan bu eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel döneminde 17 Nisan 1940 tarihli yasayla “*Köy Enstitüsü*” adını almıştır. Buralara köy okullarını bitirmiş, sağlıklı ve yetenekli köylü çocukları alınmıştır. Köy enstitülerinden mezun olanlar atandıkları köylerde her türlü eğitim ve öğretimin yanı sıra ziraat işlerinin fenni usullerle yapılmasını sağlayacaktır. İhtiyaç duyulan araç-gereçler de devlet tarafından karşılanacaktır (Albayrak, 2004: 372-373; Akıncı, 2021: 21-22; Evsile, 2021a: 65).

Köy enstitülerinin kapanmasına doğru giden süreç yine CHP iktidarı döneminde başlamıştır. Bununla ilgili İnönü'nün şu ifadeleri durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Köy enstitülerinin kapanmasından duyduğum acıyı tarif edemem. Herkes zanneder ki Hasan Ali Yücel'i, Tonguç'u isteyerek değiştirdim. Köy enstitülerinin kapanmasına neden oldum diye, benim hakkımda kamuoyunda yanlış bir hüküm vardır. Aslında o dönemde bir sürü olay üst üste geldi. Parti kurultayında enstitüler aleyhine bir hareket başladı. Ben bunların doğru olmadığını yerine giderek tespit etmiştim ama bu o kadar yoğunlaştı ki grubu etkiledi. Grubun büyük çoğunluğu köy enstitülerinin kapatılmasını istemeye başladı. Mareşal Fevzi Çakmak'tan yoğun şikâyetler gelmeye başladı. Mareşal, bu komünist yuvalarını ne zaman kapatacaksınız diye soruyordu? Mareşal, bunu adeta bir mesele haline getirmişti. Sonradan Parti Grubu bu harekettten etkilendi ve irade benim elimden çıktı.” (Akıncı, 2021: 24-25).

Köy enstitülerinin resmen kapatılması DP iktidarı döneminde olmuş ise de aslında kapatılma sürecinin daha önce başladığı anlaşılmaktadır. Enstitülerin özellikle ideolojik bakımından komünizmin etkisi altına girdiği yönünde kuvvetli iddiaların ileri sürülmesi, iddiayı ileri sürenlerin içerisinde Milli Mücadele'nin önderlerinden birinin olması ve CHP tabanında da bu doğrultuda seslerin yükselmesi, İnönü'yü bile köy enstitülerini savunmaktan vazgeçirmiştir.

TBMM'nin IX. Dönem ikinci toplantı yılının açılış konuşmasında (1 Kasım 1951) Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın değindiği konulardan biri de köy enstitülerinin durumu hakkında olmuştur. Köy enstitüsü ve öğretmen okullarında ayrı programlarda öğrenim gören ilkokul öğretmenlerinin artık tek programda yetiştirileceğini ve bu müesseselerin adının “*Öğretmen Okulu*” olacağını belirtmiştir. Ayrıca bununla ilgili kanun tasarısının meclise sunulmak üzere olduğunu açıklamıştır (*Celâl Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri 1920-1953*, C. 2, 1999: 410).

DP iktidarının Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri'ye göre köy enstitüleri “*ıslah edilmesi*” gereken kurumlardı. Daha Bakanlığı'nın ilk günlerinde enstitülerden mezun olan öğretmenleri “*komünist*” oldukları iddiasıyla sürgüne göndermiştir. 16 Kasım 1951 tarihinde DP Zonguldak Milletvekili Muammer Alakant ve arkadaşları ile Tekirdağ Bağımsız Milletvekili Şevket Macon'la arkadaşlarının imzasını içeren iki önergeyle mecliste komünizm hakkında izahat verilmesi için gizli oturum yapılması istenmiştir (TBMMTD, D. IX, C. 10, 16 Kasım 1951: 2). 19 Kasım'da yapılan gizli oturumunda komünizm hakkında Askerî Mahkeme Üyesi Şevki Mutlugil konuşmuştur. Mutlugil, Türkiye'deki komünizm faaliyetleriyle ilgili bilgiler verirken köy enstitülerine sözü getirmiş ve “*bu kurumların belkemiğini oluşturan zatların birer Marksist oldukları su götürmez bir hakikattir. Bir taraftan da yeni yetiştirdikleri elemanlar türedikçe vazifeye almak yolunu tutmuşlardır.*” demiştir. Başbakan Menderes de söz alarak CHP Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sirer'den köy enstitüleriyle ilgili düşüncelerini açıklamasını istemiştir. Zira Sirer Milli Eğitim Bakanı iken Menderes'e enstitülerin “*feci durumu*” hakkında bilgiler vermiştir. Menderes'in bu talebi karşılık bulmuş ve Sirer, köy enstitüleriyle ilgili kısa bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında enstitülerin komünizmin etkisi altında kaldığını ve propaganda aracı haline

dönüştüğünü belirtmiştir. Ardından tekrar meclis kürsüsüne çıkan Menderes, Sırrı’ye teşekkür etmiş, onun düşüncelerine tamamen katıldığını belirtmiştir. (TBMMTD, D. IX, C. 10, 19 Kasım 1951: 6-45). Ayrıca enstitülerin ders programlarına haftada bir saat din dersi konulmuş olsa da⁷⁷ ve daha sonra Rıfık Salim Burçak’ın Milli Eğitim Bakanlığı döneminde 27 Ocak 1954 tarihli ve 6234 sayılı “*Köy Enstitüleri ile İlköğretmen Okullarının Birleştirilmesi hakkında*” yasa tasarısının TBMM’de kabul edilip⁷⁸ 4 Şubat’ta Resmî gazetede yayımlanmasıyla köy enstitüleri, ilköğretmen okullarıyla birleştirilmiştir (Albayrak, 2004: 375-376; Evsile, 2021a: 65; Zafer, 21 Ocak 1954). Ulus gazetesinin “*Köy Enstitüleri Yıkılırken*” başlıklı yazısında; “...Bu müthiş suçun utancından, failleri ilelebet kurtulamayacaklardır...” demiştir (Albayrak, 2004: 376).

İktidarın önem verdiği eğitim kurumlarından biri de İmam Hatip okullarıdır. Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri 19 Haziran 1951 tarihinde partisinin grup toplantısında kendilerinden önce açılmış olan “*İmam-Hatip Kursları*”nın meslek okulları haline getirileceğini belirttiikten sonra 3 yılı orta ve 4 yılı da lise eğitimi olmak üzere toplam 7 yıllık meslek okulları olarak açılmıştır (Albayrak, 2004: 378).

İlk ve orta öğretim dışında iktidar ile muhalefeti karşı karşıya getiren hususlardan biri de yüksek öğrenimdir. Milli Eğitim Bakanı İleri, üniversitelerin siyasetle uğraşmasına karşı olduğunu belirtmiştir (Milliyet, 13 Ağustos 1950). CHP lideri İnönü’nün üniversitelerin iktidarın baskısı altında olduğuna dair ifadelerine karşın üniversite rektörleri ve bazı öğretim üyeleri böyle bir durumun olmadığını ve yüksek öğrenim kurumlarının “*azade*”, “*müstakil*” ve “*muhtar*” olduklarını bildirmişlerdir. (Zafer, 18 Kasım 1952). Başbakan Menderes de üniversitelere ilişkin yaptığı konuşmada hükûmetlerinin inkılaplara sıkı sıkıya bağlı olduğunu, öğrencilerin de bu duygu içerisinde olmalarından memnuniyet duyduğunu ama inkılapları koruma görevinin kanunlarla hükûmetlere verildiğinden gösteri düzenlememeleri hususunda öğrencileri uyarmıştır. (Milliyet, 9 Ocak 1953).

⁷⁷ Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri’nin 19 Temmuz 1952 tarihli meclis konuşmasında öğrencilere verilen din derslerindeki verimliliğinin artırıldığını ama öğretmenlerin öğrencilik yıllarında gerekli din dersini almadıklarından dolayı ortaya çıkan sorunun öğretmen okullarına din derslerinin konulmasıyla aşıldığını ifade etmiştir. Fakat bu uygulama bazı yazar ve öğretim üyelerinin eleştirilerine neden olmuştur. Örneğin Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Nadir Nadi bu uygulamayı anayasaya uygun bulmamıştır. Anayasa Hukuk Profesörü Bülent Nuri Esen de anayasanın laiklik ilkesine aykırı olduğu düşüncesiyle Danıştay’da açtığı iptal davası kabul edilmemiştir. Bkz. (Nal, 2005: 158).

⁷⁸ Ayrıca bkz. (Yeni Sabah, 28 Ocak 1954).

Aslında Başbakan Menderes ve hükûmeti üniversitelerden yani öğretim üyeleri ile öğrencilerden özellikle siyasete girmemesini istemiştir. Çünkü hükûmetin gerçekleştirdiği icraatlara yönelik ilk tepki muhalefet partilerinden ve muhalif basından sonra üniversitelerden gelmiştir. İktidar mensupları daha çok uyarı mahiyetinde sözlü ifadelerle ilk başlarda üniversitelere karşı tepkisini dile getirmiştir. Fakat bu uyarıların işe yaramadığını gören iktidar, somut adımlar atmıştır.

DP iktidarının ilk aylarında Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin üniversitelerin siyasetle uğraşmamaları gerektiği yönünde ifadelerinden yaklaşık üç yıl sonra Menderes hükûmeti öğretim üyelerinin siyasi söylemlerde bulunmasını ve siyaset yapmasını yasaklayan yasa tasarısını meclise sunulmuştur (Akşam, 19 Temmuz 1953). Kanun tasarısını Ulus gazetesinde “*Üniversite muhtariyetine darbe!*” başlığında verilmiştir. Muhalefet milletvekilleri kanun tasarısını şiddetle eleştirmişler ve bunun fikir hürriyeti ile üniversite muhtariyetinin zedelendiğini belirtmişlerdir. Meclis Eğitim Komisyonu'nda tasarı görüşülürken CHP Sinop Milletvekili Nuri Sertoğlu ile Ordu Milletvekili Hüsnü Akyol sebepsiz ve mesnetsiz olduğu için tasarıya karşı olduklarını açıklamışlardır (Ulus, 19 Temmuz 1953). CHP Meclis Grubu adına konuşan Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sirer ise tasarının 7 yıl önceki yani kendi iktidarlara dönemindeki “*Üniversiteler Muhtariyeti Kanunu*” ile bağdaşmayacağını ve bu tasarıyla profesörlerin görevine son verilebileceğini söyleyerek tasarının aleyhinde olduklarını ifade etmiştir (Akşam, 22 Temmuz 1953). Ayrıca tasarıya göre profesörleri üniversitelerden atma yetkisi doğrudan doğruya üniversite senatosuna verilmiştir (Dünya, 19 Temmuz 1953; Zafer, 19 Temmuz 1953).

Yasa tasarısı komisyondan geçtikten sonra meclise geldiğinde iktidar ile muhalefet milletvekilleri arasında tartışmalar daha da artmıştır. Mecliste olay çıkardığı için CHP Mardin Milletvekili Kâmil Boran meclis toplantılardan bir celse uzaklaştırılmıştır. Müzakereler sırasında söz olan Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve Milli Eğitim Bakanı Rıfık Salim Burçak kanun tasarıları hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunmuşlardır (Milliyet, 22 Temmuz 1953; Cumhuriyet, 22 Temmuz 1953). Mecliste onaylanan yasayı Zafer gazetesi; “*Üniversitemiz politikadan kurtarıldı. Profesörler siyasi teşekküllerde fiili vazife alamayacak. İlim*

adamına yakışmayan şekilde politika ile uğraşmayacak. Büyük Millet Meclisi dün hükûmet tasarısını kanunlaştırdı.” olarak haber yapmıştır (Zafer, 22 Temmuz 1953). Buna karşın Ulus gazetesi de “*Demokrat Parti iktidarı nihayet üniversitelere kıydı. Muhtariyeti zedeleyen kanun çıktı. Cumhuriyet Halk Partili milletvekilleri bütün güçleri ile iktidarın yanlış yolda olduğunu izah etmelerine rağmen tasarı Demokrat Parti çoğunluğu tarafından aynen kabul edildi.*” demiştir (Ulus, 22 Temmuz 1953). CHP Erzincan Millevekili Mehmet Şemsettin Günaltay’a göre hukuk rejiminde devletin milleti temsil ettiğini ve bunun için inkılapları gerçekleştirdiklerini ifade ettikten sonra iktidarın partizan bir devlet kurduğunu söylemiştir. Özellikle çıkarılan “*Memurin Kanunu*” ile memurların, “*Profesörler Kanunu*”yla da ülkedeki bilim insanlarının baskı altına alındığını söylemiştir (Akşam, 14 Ağustos 1953).

İKİNCİ BÖLÜM

1954-1957 YILLARI ARASINDA İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ

1950 genel seçimlerinden büyük bir başarı elde edip 27 yıllık CHP iktidarını deviren demokratlar, ilk dönemlerinin sonlarına doğru kendilerini bekleyen seçimlere hazırlanmaya başlamışlardır. Önceleri iktidara yeni gelmenin tecrübesizliğini yaşamış olsalar da zaman geçtikçe birikim kazanmışlardır. Uzun bir süre iktidarda kalıp 1950’de beklemedikleri bir yenilgiyle iktidarı devreden CHP ise iktidarı kaybetmenin üzüntüsünü atlatmakta zorlanmış, yeri geldiğinde muhalefette olduklarını unutup, iktidardaymış gibi davranışlar sergilemişlerdir. Artık seçim sathına girilmiş, her iki parti yeniden başa geçmenin hesaplarını yapmaya başlamışlardır.

2.1. Siyasi Gelişmeler

CHP 1950 genel seçimlerini kaybedip iktidardan düşmesinin tabii sonucu olarak bir muhalefet partisi gibi faaliyetlerini sürdürmektedir. CHP hiç alışkın olmadığı muhalefete bir daha dönmek istememektedir. Bunun yolu da iktidar olmaktan geçmektedir. CHP’nin dört yıllık muhalefedinin halkta nasıl karşılık bulacağının en önemli göstergesi şüphesiz 2 Mayıs 1954 genel seçimleri olacaktır. Fakat CHP’liler öncelikle seçim kanununda bazı değişikliklerin yapılmasının gerekliliğine inanmaktadırlar. Ancak bunun gerçekleşmesinin de DP’yi özellikle Menderes’i ikna etmeleriyle mümkün olacağının farkındadırlar.

2.1.1. 2 Mayıs 1954 Genel Seçimleri

2.1.1.1. Genel Seçimler Öncesi Siyasi Partiler

CHP yönetimi kendilerinin oluşturduğu seçim sisteminin “acı” sonuçlarını 1950 genel seçimleri sırasında bizzat yaşamışlardır. Dolayısıyla iktidar olma hevesindeki CHP’liler bir daha aynı akıbetle karşılaşmamak için 1954 genel

seçimlerine henüz bir yıl var iken seçim yasına ilişkin değişiklik teklifini Meclis İçişleri Komisyonu'na teklif etmiş olsa da demokratların desteğinden yoksun olduğu için gündeme dahi alınmamıştır. Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağı hükümetin seçim kanunu üzerinde değişikliğe şimdilik taraftar olmadığını belirtmiştir. Bu duruma tepki gösteren CHP Grup Başkanvekili Faik Ahmet Barutçu ve Yozgat Milletvekili Avni Doğan, Bakan'ın sözlerinin Başbakan'ın basın toplantılarında ve muhtelif vesilelerle yaptığı beyanatlarına uygun düşmediğini ifade etmişlerdir (Ulus, 16 Mayıs 1953). Ardından CHP Genel Başkanı İnönü de iktidardan seçim kanununun değiştirilmesi, seçimlerin huzur ve güvenli olarak yapılmasının sağlanması, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, partilerin kapatılmasına neden olacak davaların yüksek mahkemeler tarafından görülmesi, radyonun partizan maksatlarla kullanılmamasının teminat altına alınmasını istemiştir. İnönü'nün taleplerine kaşı DP'yi destekleyen gazetelerin başında yer alan Zafer'in başyazarı Mümtaz Faik Fenik; İnönü'nün “*iktidar hırsı ve garezi yüzünden daima aynı teraneleri*” tekrarladığını yazmıştır. Fenik iç politikada buhran olduğuna dair CHP'nin eleştirilerine ise ortada bir sorun varsa da bunun doğrudan doğruya CHP'nin idarecilerinden kaynaklandığını belirtmiştir (Akşam, 31 Aralık 1953). Fenik iç politikada bir buhranın olduğunu kabul etmiştir ama sorumlusu olarak CHP'yi görmüştür.

İnönü'nün tekliflerini iktidara yakın gazeteler hariç, diğer basın organları ve yazarlar olumlu yaklaşmış ve onlara göre iktidar bu durumu değerlendirmelidir (Dünya, 1 Ocak 1954). Fakat iktidar tarafından herhangi bir cevap verilmemiş ise de kamuoyunun ilgisi İnönü'yü sevindirmiştir (Yeni Ulus, 18 Ocak 1954). Bunu anlayan Menderes basın mensuplarıyla 1954 genel seçimlerine ilişkin bir toplantı gerçekleştirmiştir. Başbakan seçimlerin tam bir güven içerisinde ve dürüstlikle yapıp yapılamayacağı yönünde son zamanlarda muhalefet çevrelerinin yaptıkları eleştirileri dile getirmiş, seçimlerin şüphe ve tereddütte mahal bırakılmayacak şekilde gerekli önlemlerin alınacağını belirtmiştir. Gazetecilerin seçmen kütükleriyle ilgili sorusuna, şeffaf bir şekilde kanun düzenlemesinin gerçekleşeceğini aktarmıştır. Ayrıca seçmen kütüklerinin incelenmesi için partilere yeterli sürenin tanınmasıyla bu husustaki endişelerin ortadan kalkacağını söylemiştir. Menderes'in sözleri CHP Grup Başkanvekili Faik

Ahmet Barutçu ile KP'den Seyhan Milletvekili Remzi Oğuz Arık tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Akşam, 28 Ocak 1954).

Muhalefetin seçim kanununda istedikleri değişikliklere kulak tıkamayan iktidar, bir komisyon toplanmasını sağlamıştır. Hatta görüşülen konular içerisinde feshedilen MP'nin yerine kurulması düşünülen yeni partinin seçim kanunu hükümlerine göre genel seçimlere katılıp katılmayacağı konusu da vardır (Her Gün, 31 Ocak 1954; Akşam, 11 Şubat 1954). Yeni seçim yasa tasarısı 17 Şubat 1954 tarihinde mecliste kabul edilmiştir. Müzakereler anlayışlı ve ılımlı bir hava içerisinde geçmiş, ilk önce kürsüye gelen CHP'liler tasarımı memnuniyetle karşıladıklarını bildirmiştir. Fakat yeni taleplerde de bulunulmuştur. En son kürsüye çıkan Adalet Bakanı da: *“Türk milleti emin olsun. 1954 genel seçimleri tam bir emniyet havası içinde son derece dürüst olarak cereyan edecektir.”* demiştir (Cumhuriyet, 18 Şubat 1954; Akşam, 18 Şubat 1954).

Yeni seçim kanununda birçok düzenleme yapılmıştır. Bunların içerisinde en önemlisi seçim zamanında suistimale uğrayabilen ve seçim sonuçlarını doğrudan etkileyen seçmen kütükleriyle ilgili olanıdır. Kabul edilen kanunda seçmen kütüklerinin daha sağlıklı ve ayrıntılı olarak düzenlenerek, seçmen kütük listelerinin birer kopyası partilere teslim edilecektir (Akıncı, 2021: 186-187; TBMMTD, D. IX, C. 26, 17 Şubat 1954: 433-487). Seçim kanununun meclisten geçmesini Zafer gazetesi; *“Vatandaş vicdanında 1946 hatıralarının doğmaması için açık kapıları kapatmıştır.”* ifadeleriyle okuyucularına duyurmuştur (Zafer, 18 Şubat 1954). Yalnız seçim kanununda milletvekilliği dağıtımına ilişkin herhangi bir düzenlemenin yapılmaması Vakit gazetesi yazarlarından Asım Us'un eleştirilerine neden olmuştur. Us'a göre; milli iradenin tam olarak tecelli etmesi isteniyorsa, geniş bölgeleri esas alan mevcut seçim sistemi kaldırılmalıdır (Vakit, 23 Şubat 1954).

Muhtemelen seçim sisteminin değişmeyeceğinin farkında olan muhalefet partileri bu konuda ısrarcı olmamışlardır. Zira CHP'nin neredeyse seçimlerden bir yıl önce verdiği yasa tasarısı henüz Meclis İçişleri Komisyonu'nda iken iktidar milletvekillerinin oylarıyla reddedilmiştir. Bu nedenle CHP'liler iktidar partisiyle uzlaşabilecekleri değişikliklere öncelik vermiştir.

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılacak genel seçimler için 13 Mart'ta meclis feshedilmiş, partiler seçim faaliyetlerine başlamışlardır. DP seçim kampanyasını açmış, milletvekilleri seçim bölgelerine hareket etmiştir (Her Gün, 6 Mart 1954; Her Gün, 13 Mart 1954).

1954 Şubat ayının son haftasında başlayan ve üç gün süren CHP kurultayında seçim propagandalarının daha etkin bir şekilde yapılması kararı alınmıştır. Ayrıca kurultayda seçim beyannamesinin esasları hazırlanmış ve diğer muhalefet partileriyle iş birliği içerisinde girilerek karma listeyle seçime katılması düşünülmektedir (Akşam, 27 Şubat 1954). Bu doğrultuda adımlar atılmıştır. CMP'in CHP ile iş birliği çerçevesinde yaptığı görüşmelerdeki istekleri şöyledir: 43 vilayette ortak liste yapılması, adayların yarı yarıya gösterilmesi, seçim masraflarının CHP tarafından karşılanmasını istemiştir (Cumhuriyet, 4 Mart 1954). Hatta basında CHP ve CMP dışında KP'nin de iş birliğine katılacağı yönünde haberler çıkmış olsa da (Cumhuriyet, 14 Mart 1954) ertesi gün herhangi bir iş birliği içerisinde olmayacakları KP yönetimince belirtilmiştir (Cumhuriyet, 15 Mart 1954; Akşam, 15 Mart 1954).

Muhalefet partilerinin iktidara karşı ortak hareket etme kararını almaları ve bu amaçla görüşmelerin gerçekleşmesine karşı DP'nin muhalefetin iş birliğini engelleyecek birtakım tedbirler alacağı gazetelerde yazılmaya başlanmıştır (Her Gün, 14 Mart 1954).

CHP ile CMP arasında başlayan iş birliği görüşmelerine ilişkin Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman: *"Halk Partisi, Millet Partililerin adeta yedeğine düşmüştür."*, Falih Rıfkı Atay da: *"Bu CHP'nin nüfus mevkiindeki bazı kimselerin mutlaka mebus olmak için her çareye başvurdıklarının bir neticesidir."* demişlerdir (Zafer, 16 Mart 1954). Yeni Ulus gazetesi ise CHP ve CMP arasındaki iş birliğini rejim cephesi olarak vasıflandırmış (Akşam, 15 Mart 1954), ayrıca muhalefetin CHP önderliğinde seçimde ortak hareket etme ihtimali, DP yöneticilerini endişelendirmiştir (Yeni Ulus, 17 Mart 1954). Fakat daha görüşmelerin başında CHP ile CMP arasında anlaşmazlıklar başlamıştır. CHP, bütün ülkeyi kapsayacak bir milletvekili listenin çıkarılmasına ve seçim sonrası da devam eden bir iş birliğine karşıdır (Akşam, 17 Mart 1954). Bu nedenle CMP'ye 25-30 milletvekili aday gösterme teklifinde bulunmuş, CMP yetkilileri ise bütün illerde ortak liste çıkarma fikrinde ısrarcı olmuşlardır (Cumhuriyet, 18 Mart 1954).

Akşam gazetesine göre de CHP, CMP için milletvekili adaylığı kontenjanı olarak yüzde 10 teklif etmiş, CMP yüzde 50 istemiştir (Akşam, 18 Mart 1954).

CHP Genel Başkanı İnönü'nü basına verdiği beyanda; seçimlerde muhalefet partilerinin birbirleriyle uğraşmamaları ve güçleri oranında mecliste temsil edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Çünkü yapılacak bir iş birliğine ne parti programları ne de prensipler elverişli değildir (Yeni Ulus, 20 Mart 1954). İki parti arasında iş birliği görüşmelerinin uzaması üzerine CMP Genel Başkanı Sadık Aldoğan CHP'ye şu önerilerde bulunmuştur: CHP ve CMP ayrı listelerle seçime girmeli, fakat her iki partinin listesinde muayyen ve eşit nispette karşı parti adayına yer verilmeli ve CMP'ye yüzde 20 veya 30 oranında milletvekili kontenjan ayrılmalı, yalnız bu oran bütün ülkeyi kapsamalıydı. Böylece hazırlanan karma liste ile nispi seçim kendiliğinden gerçekleşmiş olacaktır (Akşam, 27 Mart 1954). CHP'nin milletvekilliği kontenjan için yüzde 10 teklifine karşı CMP Genel Başkanı'nın yüzde 50'den yüzde 20 veya 30'a kadar düşürmesi CMP'lilerin hem gerçekçi hem de iş birliğinin kurulması anlamında istekli olduğunu göstermektedir.

Fakat CMP ile iş birliğine CHP içerisinde karşı olanlar vardır. Bu nedenle partililerden CHP yöneticilerine ağır eleştirilerde bulunuluyordur. İşbirliğini istemeyenlere göre CHP Atatürk ve inkılap partisi olmaktan çıkmış ya da çıkmak üzereydi. Zira Atatürk ve inkılaplarının açık düşmanlarıyla iş birliğine girmek için büyük çaba sarf edilmektedir (Cumhuriyet, 27 Mart 1954).

İki parti arasında seçimlerde iş birliğine ilişkin yapılan görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. Buna rağmen CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nda bir kırınglık olmamış, gerçekleştirdiği mitinglerde İnönü'yü övmüş ve onun kahraman olduğunu belirtmiştir (Yılmaz, 2010: 545). Ayrıca CMP ile iş birliğinin kesin olarak olumsuz sonuçlanmasından sonra CHP yönetimi milletvekili adaylarını belirleme çalışmalarına girmiştir (Yeni Ulus, 28 Mart 1954).

Seçimler öncesi muhalefet bu durumda iken iktidardaki demokratlar seçim propagandalarına başlamışlardır. DP Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes iktidardaki dört yıllık sürecin adeta “*mucizevi*” başarılarla dolu olduğuna dair örnekler vererek açıklamıştır. Dört yılda vilayet ve köy yollarında sağlanan ilerleme ancak geçmişin toplam 26 yılı ile kıyaslanabilmektedir. Köprüler ise 1950'ye kadar 15 kilometre civarında iken dört yıllık DP iktidarında 35 kilometreye çıkarılmıştır. Bu durum daha az bir zamanda iki misli artış demektir ve bütün sahalarda aynı hızla devam etmektedir. Bütçede “*akılları durduran*” bir artış söz konusudur. Ayrıca

Türkiye baştan başa inşa hâlinindedir (Zafer, 20 Nisan 1954). Menderes Ordu’da yaptığı konuşmada İnönü’yü oldukça sert şu ifadelerle eleştirmiştir: “Onlar suçlarını örtmek ve mukayese imkânının ortadan kaldırmak için maziye tamamen unutturmak istiyorlar. Şimdi milli jurnalci halinde memlekette dolaşan eski Milli Şef en büyük düşmanların dahi yapamayacağı zararlı bir propagandaya başvurmaktadır.” (Zafer, 24 Nisan 1954).

Cumhurbaşkanı Bayar da Bursa milletvekili adayı olarak gittiği memleketinde seçim propaganda faaliyetlerini yürütmüştür. Bursa’nın Mustafakemalpaşa Belediyesi’nde iken meydanda toplanan halka hitaben yaptığı konuşmada; 1950’den önceki şartlarla kendi iktidar döneminin karşılaştırılmasını dinleyicilerden istemiştir. Seçmenin kişisel özgürlükleri, güvenli bir yaşam ya da kazançlarını göz önünde tutarak vicdanının sesine göre oylarını kullanmasını talep etmiştir. Bayar Bursa’nın ilçelerinden sonra 23 Nisan 1954 tarihinde Bursa’da yaptığı mitingde de genellikle DP iktidarının icraatlarından bahsetmiştir (*Celâl Bayar’ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri 1946-1950-1954*, C. 6, 1999: 94-106).

1954 genel seçimlerinde CHP ve CMP seçim beyannamesi yayımlarken DP ise bu yöntemi tercih etmemiştir (*Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980)*, 2022: 163). CHP 39 ana maddeden oluşan seçim beyannamesini 19 Nisan 1954 tarihinde kamuoyuna duyurmuştur. Beyannamede partinin siyasi, ekonomik ve sosyal alanlardaki görüşleriyle seçim vaatleri yer almıştır (Göktürk, 2012: 236)⁷⁹. CMP’nin seçim beyannamesinde de rejim davası, dış ticaret, para ve kredi enflasyonu, hayat pahalılığı, köy kalkınması, işçi meselesi, dış politika hakkında görüşler ve vaatler sıralandıktan sonra “... Bu memlekette söz, mutlaka milletin olacaktır” cümlesiyle bitirilmiştir (*Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980)*, 2022: 175-183). DP’nin 1954 genel seçimlerinde bir beyanname yayımlamaması partinin kendine olan güvenini göstermektedir. Çünkü iktidar süresince yaptıklarının ortada olduğunu ve buna göre karar verilmesini seçmenden istemiştir.

⁷⁹ CHP’nin seçim beyannamesinin tam metni için bkz. (*Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980)*, 2022: 165-174).

2.1.1.2. Seçim Sonuçları ve Tepkiler

2 Mayıs 1954 genel seçimleri DP'nin büyük başarısıyla sonuçlanmıştır. Özellikle ülkedeki ekonomik kalkınma siyasette de etkisini göstermiştir (Zürcher, 2016: 335). Dolayısıyla ekonominin kötü olduğu, ülkede hayat pahalılığı hüküm sürdüğü şeklinde muhalefetin söylemlerinin seçmen üzerinde etkili olmadığının en önemli kanıtı 1954 genel seçimleridir.

2 Mayıs 1954 genel seçimlerinin sonuçları ertesi gün gazetelerde yer almaya başlamıştır. Zafer gazetesi, DP'nin *“milletin benzersiz teveccühüne mazhar olduğunu”* ve muhalefetin de tam bir hezimete uğradığını belirtmiştir (Zafer, 3 Mayıs 1954; Yeni Sabah, 3 Mayıs 1954). Cumhuriyet gazetesi DP'nin seçimi büyük ve ezici farkla kazandığını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 3 Mayıs 1954). Cumhuriyet Gazetesi'nin başyazarı Nadir Nadi de seçim sonuçlarını DP'nin eşsiz zaferi olarak görmüştür (Cumhuriyet, 4 Mayıs 1954). DP yayımlamış olduğu bildiride; milletin göstermiş olduğu güvene teşekkür etmiş, hükûmetin var gücüyle çalışarak başlanan işleri bitireceğini belirtmiştir (Akşam, 4 Mayıs 1954) ve DP adına Türk milletine şükranlarını bildirmiştir (Türk Sesi, 4 Mayıs 1954). Seçimleri DP'nin kazandığını aktaran Vakit gazetesi de CHP Genel Başkanı İnönü'nün bildirisine yer vermiştir. Bildiride: *“Partimiz oyların yüzde 40'ını kazanmıştır. Varlığımız bu büyük oy nispetinin himayesindedir. Seçim sistemimizin düzeltilmesi lüzumu 1954 Seçimleri ile bir daha meydana çıkmıştır.”* (Vakit, 4 Mayıs 1954) denilerek seçim sistemini eleştirilmiştir. Vakit gazetesi yazarlarından Asım Us; herkesi *“hayrete”* düşüren neticeyi seçim sistemine bağlamıştır. Dolayısıyla artık seçim sisteminin düzeltilmesi gerektiğini ve rejim bakımından bir ülke meselesi haline geldiğini ifade etmiştir (Vakit, 5 Mayıs 1954). Bir gün sonraki yazısında da seçim sistemini eleştirmeye devam etmiştir (Vakit, 6 Mayıs 1954). Çünkü mevcut sisteme göre oylarının yüzde 50'den biraz fazlasını alan DP, milletvekili sayısının neredeyse yüzde 90'dan fazlasını çıkarmış; oyların üçte birinden fazlasını alan CHP'nin kazandığı milletvekili sayısı ise yüzde 10'nu bile bulmamaktadır. CHP Genel Sekreteri Gülek, meclis aritmetiğinden ziyade alınan 3.000.000 küsur oya dayanılarak bir muhalefet anlayışının benimseneceğini basın mensuplarına ifade etmiştir (Akis, S. 1, 15 Mayıs 1954: 6). Nihat Erim Halkçı gazetesinde yazdığı makalede, siyasi düşüncelerin önemli olmadığını, tek parti düzenine yakın bir politikanın benimsendiğini ve bunun tek suçlusunun Adnan Menderes olduğunu

belirtmiştir (Halkçı, 24 Mayıs 1954). Yine Erim'e göre DP iktidarında yapılan ilk genel seçimler; İngiltere, Belçika, İsviçre, İtalya, Fransa vb. ülkelerdeki gibi özgür ve dürüst olmamıştır. DP devlet gücünü sonuna kadar kullanmıştır. Ayrıca seçimlerde harcadıkları paranın kaynağı belirsizdi. Çünkü parti aidatları ve partiye yapılan bağışlar çok az olduğu için seçim masraflarının karşılanması imkânsızdır (Erim, C. I, 2005: 524-525).

1954 genel seçimlerinde seçmen sayısı 1950'ye nazaran 1.000.000'dan fazla artarak 10.262.063'e ulaşmasına rağmen CHP öncekine göre daha az oy almıştır. CHP'ye oy verenlerin oranı yüzde 39,6'dan yüzde 35,1'e düşmüş, DP ise yüzde 55,2'den 58,4'e çıkarmıştır. Dolayısıyla DP 5.313.659, CHP ise 3.193.471 oy elde etmiştir (*Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, 2012: 25; Zafer, 23 Mayıs 1954; Halkçı, 23 Mayıs 1954). Bu sonuçlarla meclise girecek toplam 541 milletvekilinin 503'ünü DP, 31'ini CHP, 5'ini CMP ve 2'sini de Bağımsızlar kazanmıştır (*Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, 2012: 25).

CHP Genel Başkanı İnönü, seçimlerden 10 gün önce Niğde mitinginde iktidar için “*Düşeceklerdir. Düşmeleri lazımdır. Bu kendileri için çok hayırlıdır. Çünkü ıslah olacaklardır.*” sözlerine rağmen 1954 genel seçimlerinden umduğunu bulamamış, milletvekili sayısı olarak da ezici bir çoğunlukla demokratların gerisinde kalmıştır (İnan, 2019: 258).

1955'te Bern Elçiliği'nden yaş haddi nedeniyle görevinden ayrılıp Ankara'ya dönen Yakup Kadri Karaosmanoğlu CHP Genel Başkanı İnönü'yü ziyaret etmiştir. Görüşme sırasında İnönü, hem 1954 genel seçimlerini hem de parti faaliyetlerini Karaosmanoğlu'na değerlendirmiştir. Karaosmanoğlu İnönü'nün kendisini gördüğünde yerinden fırlayarak “*denize düşmüş bir kazazedenin bir tahta parçasına sarılışı gibi*” sarıldığını belirtmiştir. Ama Karaosmanoğlu'na göre bu sevgi göstergesi daha çok “*çölde tek başına yürüyen bir adamın ansızın bir insana rast gelmekten duyabileceği sevinç taşkınlığı manasına*” gelmiştir. İnönü'nün izlemiş olduğu muhalefet politikası son seçimlerde pek bir sonuç vermemiştir. İnönü karmakarışık duygular yaşamıştır. Zira bir taraftan partisinin durumundan bahsederken şikâyet etmiş, diğer taraftan da iktidara kızgınlığını dile getirmiştir. Konuşurken aniden susmuş, dalgın bir şekilde önüne bakıp düşünmüştür. (Karaosmanoğlu, 1988: 211-212).

Seçimlerden büyük bir başarıyla çıkan DP'nin seçim zaferinin ya da diğerk bir bakış açısıyla CHP'nin yaşadığı hezimetin nedenlerini yazar ve akademisyen Tevfik avdar şöyle açıklamaktadır:

“Anadolu'nun herhangi bir yöresinden Ankara'ya gelen kişi, yre milletvekilini bulabiliyor, derdini anlatabiliyor, nihayet TBMM'ye girebiliyordu. Tek parti devrinin seçkin zümresi halkı, köylüyü küçük gören tavrını anımsayanlar için olanlar adeta bir devrimdi. Bu durum şehirlerin ana caddelerine, Ankara'da Yenişehir tarafına zor geçebilen arıklı, poturlu köylüler için masallar kadar inanılmaz bir yaklaşımdı.” (avdar, 1996: 47)⁸⁰.

Genel seçimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından CHP içerisinde esaslı bir değişime gidileceği ve büyük kongrenin toplanacağı konuşulmaya başlanmıştır. Çünkü seçim sonuçları CHP için tam bir sürpriz olmuştur. Bazı taşra teşkilatlarının ileri gelenleri İnönü'yü istifaya çağırmıştır (Akşam, 4 Mayıs 1954; Cumhuriyet, 4 Mayıs 1954).

Tabandan gelen eleştirilere rağmen CHP Genel Sekreteri Gülek yayımladığı genelgeyle mücadeleye devam edileceğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 5 Mayıs 1954). şemsettin Günaltay ise seçim sonuçlarına dayanarak 13 Haziran'da Parti Meclis toplantısında İnönü'ye; *“Başından ayrılırsan parti dağılır; bu şekilde devam edersen gene dağılır!”* sözleri zerine İnönü bir gün sonra Günaltay ile yaptığı görüşmede bu sefer de İnönü'ye iktidara gelinirse artık daha görev almamasını söylemiştir. İnönü ise böyle bir hareketin gülünç olacağını belirtmiştir. İnönü partinin başından ayrılması gerektiği yönünde yapılan çağrılara; *“Partiyi kendiliğimden bırakmam. Siz ekilin derseniz ekilirim.”* diyerek genel başkanlıktan ayrılmayı düşünmediğini açık bir şekilde ortaya koymuştur (İnönü, C. 1, 2001: 606-607; Turan, 2003: 339). İnönü'nün parti başkanlığından çekileceği haberlerini CHP Genel Sekreteri Gülek de yalanlamıştır (Cumhuriyet, 12 Mayıs 1954). Ayrıca CHP yönetimi seçimlerde gereken desteği vermedikleri için özellikle basın ve aydınlara kırımdılar (Akşam, 6 Mayıs 1954).

Seçim sonuçları CHP içerisinde parti içi muhalefetin daha da artmasını sağlamıştır. Partide gelenekçiler ve yenilikçiler olmak üzere iki grup mücadele etmektedir. Parti içinde giderek güçlenen yenilikçiler İnönü'nün parti başkanlığından çekilmesini istemektedirler (Akşam, 12 Mayıs 1954). Yenilikilerin liderliğini Ahmet Faik Barutçu yapmaktadır. Bunlar 1946'ya kadar olan dönemi güdümlü Cumhuriyetçi devir olarak kabul etmekte, 1946'dan sonra ise Demokratik

⁸⁰ Kırsal kesimin DP iktidarına olan desteği bilgisi için ayrıca bkz. (Dodd, 1979a: 9).

Cumhuriyetçi devir olması gerektiğini ve partinin de buna göre düzenlenmesini talep etmektedirler. “*Tek Parti*” tarzının, metotlarının ve sistemlerinin köklü bir biçimde reddedilmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Akşam, 26 Temmuz 1954).

Seçim sonuçlarının kesin olarak ilan edilmesinden sonra en yaşlı üye olarak Ali Fuat Cebesoy başkanlığında toplanan mecliste (Son Telgraf, 14 Mayıs 1954) DP İçel Milletvekili Refik Koraltan 489 oyla Meclis Başkanı seçilmiştir (TBMMZC, D. X, C. 1, 14 Mayıs 1954: 6; Son Telgraf, 15 Mayıs 1954; Türk Sesi, 15 Mayıs 1954). Ardından gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimine İnönü dışında bütün CHP milletvekilleri katılmış ama CMP’liler iştirak etmemiştir. Bayar 513 oyun 486’sını alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. DP’liler Bayar’ı ayağa kalkmadan alkışlamışlar, CHP’liler ise ayakta karşılamış ama alkışlamamışlardır. CMP’liler de her ikisini yapmamışlardır. Yani ne ayağa kalkmışlar ne de alkışlamışlardır. (TBMMZC, D. X, C. 1, 14 Mayıs 1954: 7; Yeni Sabah, 15 Mayıs 1954).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar hükûmeti kurma görevini Menderes’e vermiştir. Daha sonra Menderes başkanlığındaki yeni kabinenin⁸¹ programı⁸² mecliste okunmuştur (Akşam, 25 Mayıs 1954). Hükûmet programını anlatmak için meclis kürsüsüne çıkan Menderes, muhalefetin faaliyetlerini sürdürmelerinde kanunlar çerçevesinde imkân tanınacağını belirtmiştir (Zafer, 27 Mayıs 1954). Ayrıca muhalefetin başında mevcut liderler oldukça iş birliği yapmaya taraftar olmadığını açıklamıştır. Özellikle CHP liderinin partiden tasfiye edilmesiyle iş birliğinin olabileceğini belirtmiştir (Akşam, 27 Mayıs 1954). Ardından Menderes’in kabinesi için yapılan güven oylamasında 491 olumlu, 27 olumsuz oyla kabine meclisten gerekli desteği almış (TBMMZC, D. X, C. 1, 26 Mayıs 1954: 83) ve kabinenin meclis tarafından onaylanmasıyla yeni Başbakan Menderes milletvekillerine teşekkür eden konuşma gerçekleştirmiştir (*Adnan Menderes’in Konuşmaları*, 1957: C. 2: 50).

⁸¹ Yeni kabinenin üyeleri şu isimlerden oluşmuştur: Başbakan Adnan Menderes, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, Devlet Bakanı Mükerrrem Sarol, Devlet Bakanı Osman Kapani, Adalet Bakanı Osman Şevket Çiçekdağ, Milli Savunma Bakanı Etem Menderes, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, Nafia Bakanı Kemal Zeytinoğlu, İktisat ve Ticaret Bakanı Sıtkı Yırçalı, Sıhhat ve İçtimai Bakanı Behçet Uz, Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Emin Kalafat, Ziraat Bakanı Nedim Ökmen, Münakalat Bakanı Muammer Çavuşoğlu, Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen ve İşletmeler Bakanı Fethi Çelikbaş idi. Bkz. (TBMMZC, D. X, C. 1, 17 Mayıs 1954: 17-18; Cumhuriyet, 18 Mayıs 1954).

⁸² Hükûmet programı için bkz. (TBMMZC, D. X, C. 1, 24 Mayıs 1954: 21-34).

Genel seçimlerden başarıyla çıkmanın verdiği güçle meclis kürsüsünden milletvekillerine seslenen Menderes, muhalefet parti milletvekillerine sert bir üslupla konuşmuştur. Başbakan, muhalefetle diyalogu mevcut şartlar içerisinde sürdürmenin olanaksız olduğunu ifade etmesine rağmen kapıları tamamen kapatmamış ama bazı şartlar öne sürmüştür. Bunlardan biri muhalefet partilerinin iktidarı eleştirirken yapıcı ve yumuşak bir dil kullanması diğeri de CHP'yi kastederek, İsmet İnönü'nün genel başkanlıktan ayrılmasını yeniden dile getirmiştir. Menderes'in isteklerinden ilki muhalefet partileri tarafından kabul edilebilir özellikteydi ama CHP özelinde ikincisinin kabulü mümkün değildir. Bu da DP ile CHP arasında ilişkilerin oldukça gergin başlayacağını göstermektedir. Aslında Menderes de İnönü'nün genel başkanlıktan ayrılmayacağını çok iyi bilmektedir. Fakat Menderes'in kendisi CHP ile ilişkilerin sert bir üslupla sürdürülmesini istemektedir. Çünkü arkasında güçlü bir halk desteği ile meclis vardır. DP Isparta Milletvekili Zühtü Hilmi Velibeye'nin 1954 genel seçimlerini değerlendirirken muhalefete yönelik (CHP'yi kastederek) söylemleri bu görüşü doğrular niteliktedir. Velibeye, 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinin CHP'ye atılan bir şamar olduğunu ifade ettikten sonra CHP'nin milletvekili sayısını seçmen tarafından yarıya indirilmesiyle tasfiye olmuş bir partinin neden hâlâ mecliste tutulduğunu dile getirmiştir (Akis, S. 6, 19 Haziran 1954: 8). Dolayısıyla iktidarın muhalefet yokmuş gibi mecliste hareket etmesini istemiştir.

CHP'de başarısızlıkla sonuçlanan genel seçimler bir süre daha partide tartışmaların devam etmesine neden olmuştur. CHP Meclis Grubu, partinin idare kurulu üyelerini eleştirerek, üyelerin şahsi menfaatlerden başka hiçbir şey düşünmediklerini ve görevlerini layıkıyla yerine getiremediklerini belirtmişlerdir. Özellikle İdare Kurulu'nun çalışma ve propaganda faaliyetlerinden şikâyet edilmiştir. İnönü'nün *“vatani satıyorlar, kapitülasyonları getiriyorlar”* anlamındaki cümlelerini gereksiz görmüşler, toplum nezdinde karşılık bulmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca CHP'li Fuat Börekçi de Yeni Ulus gazetesinin yayımlarının seçimleri olumsuz etkilediği görüşündeydiler (Akşam, 12 Haziran 1954).

CHP Meclis Grubu, genel seçimlerden sonra aldığı oy oranına karşılık milletvekili sayısının azlığı nedeniyle seçim kanunu değiştirmek için DP ile temasa geçmek istemiştir. Bu nedenle Başbakan ile meseleyi görüşmek için randevu talebinde bulunulmuştur (Cumhuriyet, 19 Haziran 1954). Fakat Başbakan Menderes'in görüşmeyi kabul etmemesi, CHP'lilerce demokrasiyle idare edilen

hiçbir ülkede olmayan bir hadise olarak görülmüştür (Halkçı, 20 Haziran 1954). Yalnız seçim sistemini CHP getirmiştir ve bu sistemle iktidarda kalmışlardır. İktidardan düştükten sonra özellikle de 1954 genel seçimlerinin ardından seçim sisteminin değişmesinin gerekliliğini sıklıkla dile getirmişlerdir. Bu ancak DP'nin istemesiyle mümkündür. Demokratlar da iktidarda oldukları sürece sistemi değiştirmemişlerdir (Koçak, 2017: 217).

CMP Genel İdare Kurulu DP iktidarının uygulamalarına karşı bir nevi protesto bağlamında muhtar, belediye, il genel ve ara seçimlere katılmama kararı almıştır. Yalnız bu kararı uygun bulmayan Genel Kurul üyesi Enis Akaygen ve Ertuğrul Akça partiden istifa etmiştir. Akça istifa mektubunda şiddet ve tahrik politikasının demokratik sistemin tesisinde olumsuz rol oynayacağını, iktidara karşı kışkırtma yerine ikna metodunun uygulanması taraftarı olduğunu ifade etmiştir (Akşam, 17 Ağustos 1954). Parti içerisinde görülen muhalefete rağmen CMP yayımladıkları beyannamede parti olarak seçimlere iştirak edilirse Türk demokrasisinin istikbali adına büyük bir hata işleneceği belirtilmektedir (Cumhuriyet, 18 Ağustos 1954).

CMP'nin seçimlere girmeme kararına iktidarın ilk tepkisi olumludur. Çünkü partinin ülkeye fayda getirmeyeceği kanıtlanacaktır (Akşam, 18 Ağustos 1954). CHP ise CMP'nin kararına karşı herhangi bir demeçte bulunmamış (Cumhuriyet, 18 Ağustos 1954) gelişmelere göre pozisyon almayı tercih etmiştir. CHP'de gerçekleşen kurultay sırasında partinin seçimlere ilişkin takınacağı tavır netleşmeye başlamıştır. Her ne kadar seçimlere katılmamak, meclisten çekilmek gibi fikirler ortaya atılmış olsa da Genel Başkan İnönü partinin kanuni yollarla mücadeleye devam etmesi gerektiğini ifade ettikten sonra itidal tavsiyesinde bulunmuş (Akşam, 28 Temmuz 1954) ve seçimlere girilmesi gerektiğini belirtmiştir (Akşam, 29 Temmuz 1954). Yine de meclisten çekilme ve seçimlere girmeme inisiyatifi CHP İdare Heyeti'ne bırakılmıştır (Akşam, 30 Temmuz 1954). İnönü başkanlığında toplanan heyet seçimlere girme kararı almıştır (Akşam, 31 Ağustos 1954; Cumhuriyet, 31 Ağustos 1954). Alınan bu karar iktidar tarafından olumlu karşılanmıştır (Cumhuriyet, 1 Eylül 1954).

DP ikinci döneminin icraatlarından ilki seçim sonuçlarıyla yakından ilgili olmuştur. Sakarya ve Adıyaman illeri kurulmuştur. Adıyaman'ın Malatya'dan (İnönü'nün seçim bölgesi) ayrılmış olmasına rağmen CHP'liler memnun

olduklarını ifade etmişlerdir (Cumhuriyet, 15 Haziran 1954)⁸³. Bir başka gelişme ise Kırşehir'in ilçe statüsüne düşüren tasarının İçişleri Komisyonu'nda kabul edilmesidir. Bu nedenle CMP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ile İçişleri Bakanı ve bazı DP'li milletvekilleri arasında sert münakaşalar olmuş, hatta iktidar milletvekilleri Bölükbaşı'nı kavgaya davet etmişlerdir (Halkçı, 24 Haziran 1954).

Bölükbaşı, iktidarın, Kırşehir'le ilgili yasa tasarısını siyasi nedenlerle⁸⁴ meclise getirdiğini ve *“Kırşehir'i açıkça öldürmek istediğini söylemiyor ama kolu, bacağını türlü bahanelerle kırdığını”* belirtmiştir. CMP Kırşehir Milletvekili Osman Alişiroğlu kamu hizmetlerinin halkın ayağına getirdiğini iddia eden iktidarın tam tersine 200.000 Kırşehirliden hizmetleri uzaklaştırdığını dile getirmiştir. Yasa tasarısına itiraz eden iktidar mensubu İzmir Milletvekili İlhan Sipahioğlu da Kırşehir'in ilçe olmasını öngören yasa tasarısına ilk başta inanmamış, hatta bunun bir *“balon”* olduğunu düşünmüştür. Sipahioğlu Kırşehir'in il olmasını ortadan kaldıran yasa tasarısını partinin vilayet menfaatlerine uygun görmemiştir. Fakat DP'li diğer milletvekilleri Sipahioğlu'na tepki göstermişlerdir. Sipahioğlu'ndan sonra kürsüye çıkan Ankara Milletvekili Mehmet Atıf Benderlioğlu yasa teklifini savunan ifadelerde bulunmuştur (Yeni Sabah, 24 Haziran 1954). Bu konuya ilişkin Menderes'in mecliste yaptığı konuşmada alınan kararın siyasi olmadığını, DP'nin başka yerlerde de seçim kaybettiğini ama böyle bir yolun izlenmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Kırşehir'e ilk dönemlerinde olduğu gibi yeni dönemde de yatırımların süreceğini dile getirmiştir (*Adnan Menderes'in Konuşmaları*, C. 2. 1957: 61-63).

CHP adına konuşan Kars Milletvekili Sırrı Atalay, DP'nin kendisine oy veren ile vermeyen vatandaşlar arasında ayrım yaptığını ve bu durumun da vatandaşlar arasında kin ve husumet yaratacağını belirtmiştir. Ayrıca bir iktidarın başlıca görevinin her türlü kin ve nefret duygularından arınarak faaliyet göstermesi

⁸³ Adıyaman'ın il olma süreciyle ilgili araştırmacılar arasında farklı görüşler vardır. Çoğunluk bu gelişmeyi 1954 genel seçimlerini kazanan demokratların İnönü'nün memleketi Malatya'yı cezalandırmanın bir yolu olarak değerlendirmiştir. Yalnız 1954 genel seçimlerinden önce TBMM Başkanı Refik Koraltan'ın Adıyaman'ın il olacağı yönünde vaatlerde bulunması, Adıyaman basının seçim öncesi bu konuyu işlemesi, bölgenin DP'li ve CHP'li temsilcilerinin bu konuda iş birliği içerisinde hareket etmeleri, ilk görüşün geçerliliğini ortadan kaldırmaktadır. Geniş bilgi için bkz. (Gülen, 2021: 357-374).

⁸⁴ 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde oyların yüzde 43,5'ini alan CMP, Kırşehir'den meclise gönderilen 5 milletvekilliğinin tamamını kazanmıştır. Üstelik CMP mecliste sadece 5 milletvekili ile temsil edilmekteydi. Bkz. (*Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, 2012: 65; Erdoğan-Pişkin, 2020: 580). Akis Dergisi'ne göre DP'ye oy vermeyen Kırşehirliler CMP'ye yani Osman Bölükbaşı ve arkadaşlarını meclise göndermelerinin cezasını çekmiştir. Bkz. (Akis, S. 8, 3 Temmuz 1954: 6).

olduğunu söylemiştir (TBMMTD, D. 10, C. 1, 30 Haziran 1954: 343). 756 kişiden oluşan üniversite öğrencileri de Kırşehir'in ilçe olmaması için Başbakan Menderes'e telgraf çekmişlerdir. Ama meclise sevk edilmiş yasa tasarısının geçmesini engelleyememişlerdir (Erdoğan-Pişkin, 2020: 580; Çakmak, 2010: 69). Kırşehirli demokratların oluşturduğu 19 kişilik bir heyet Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile görüşmüş, istekleri karşılık bulamayınca Başbakan Menderes'e 963 kişinin imzasını ihtiva eden bir telgraf çekmişlerdir (Çakmak, 2010: 69). Meclis oylamasından birkaç gün önce CMP Kırşehir Milletvekili Tahir Taşer Kırşehir'de plesibit (halk oylaması) yapılmasını teklif etmiştir (Yeni Sabah, 29 Haziran 1954). Meclis Komisyonu'nun başında yer alan DP Niğde Milletvekili Hasan Hayati Ülkün'ün aslen Nevşehirli olması, Osman Bölükbaşı'nın dikkatinden kaçmamış, *"Neyse ipimizi bir Nevşehirli'nin çekmesi uygundur"* cümlesini sarf etmesine neden olmuştur. Meclis Komisyonu'nda görüşüldükten sonra 30 Haziran 1954 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda yapılan oylama sonucunda 259 evet, 39 hayır oyuyla yasa teklifi kabul edilmiştir. 237 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır (TBMMZC, D. X, C. 1, 30 Haziran 1954: 378). Mecliste kabul edilen kanun, 7 Temmuz'da Resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁸⁵. Bu kanunla Nevşehir'in kazaları Kırşehir, Mucur, Avanos, Ürgüp, Gülşehir, Avanos, Kozaklı ve Hacıbektaş'tan meydana gelmiştir (Erdoğan-Pişkin, 2020: 582, 584; Çakmak, 2010, 83; Akşam, 1 Temmuz 1954)⁸⁶.

2 Mayıs 1954 genel seçimlerinden sonra iktidarın uygulamaları muhalefet partileri tarafından endişeyle karşılanmıştır. CHP yayımladığı bildiride Kırşehir'in ilçeye dönüştürülmesini örnek vererek endişelerini dile getirmiştir (Halkçı, 14 Kasım 1954). Mecliste konuşan CHP Genel Başkanı İnönü; Başbakan'ın düşmanca hareketleri bırakmasını, Kırşehir'in yeniden il olmasını istemiştir (Halkçı, 16 Kasım 1954). Yine İnönü Nevşehir İl Başkanı Dilaver Özay'a Kırşehir ve Nevşehir'in ülkenin idari teşkilatında iki kardeş vilayet olarak yer almasının bütün vatandaşları memnun edeceğini söylemiştir (Halkçı, 9 Ocak 1955). Muhalefet partileri Kırşehir'in ilçeye dönüştürülmesini iktidarın kendisine oy vermeyen bir vilayeti cezalandırmanın yolu olarak görmüş ve her ortamda dile getirmişlerdir (Son Posta, 20 Aralık 1955).

⁸⁵ Bu bilgi için ayrıca bkz. (Yeni Sabah, 8 Temmuz 1954).

⁸⁶ Kırşehir'in ilçe olma süreci ve tepkiler için bkz. (Çaylak, 2010: 219-241).

2.1.2. Yerel Seçimler

2 Mayıs 1954 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerden sonra sıra yerel seçimlerin yapılmasına gelmiştir. Yerel seçimler içerisinde ilk olarak muhtarlık seçimleri bulunmuştur. İktidarın uygulamalarından dolayı CMP ve KP muhtarlık seçimlerine katılmayacaklarını, CHP ise seçimlere gireceğini açıklamıştır.

Türkiye'nin iki büyük partisinin seçimlere iştirak etmelerine rağmen katılım oranı yüzde 57 seviyesinde olmuştur. Katılımın beklenenden düşük olmasının nedeni CMP ve KP'nin seçimlere iştirak etmemesinden ziyade; zaten partisinin kazanacağını düşünen DP'lilerin oy kullanmaya gitmemeleridir (Albayrak, 2004: 269).

7 Kasım 1954 tarihinde gerçekleşen Muhtarlık ve İhtiyar Heyeti seçimlerini DP ezici çoğunlukla kazanmıştır (Zafer, 9 Kasım 1954). DP'nin kazandığı muhtar ve ihtiyar heyeti sayısı 53.968, CHP'nin 11.438, CMP'nin 223, KP'nin 63, bağımsızların 3.772 ve karışık liste ile girenlerin de 3.495'di (BCA, nr. 30-1-0-0/51-310-4; Albayrak, 2004: 269, 271).

Muhtarlık seçim sonuçlarından da başarıyla ayrılan demokratlar olmuştur. Genel seçimlerde olduğu gibi DP'de yükseliş ve CHP de ise düşüş dramatik şekilde kendini göstermiştir. Zafer gazetesine göre bu seçimler bir plebisitti ve Türk milletinin kimi tuttuğunu artık CHP anlamalıdır (Zafer, 13 Kasım 1954).

Muhtarlık seçimlerinden sonra CHP 12 Kasım 1954 tarihinde yayımladığı bildiride; özellikle Kırşehir'in ilçe olmasının ülke genelindeki seçimlerde olumsuz etkisinin görüldüğünü aktarmıştır (Cumhuriyet, 14 Kasım 1954). Yani CHP yönetimine göre ortada bir başarısızlık varsa bunun nedeni DP'nin demokratik olmayan uygulamalarıdır. Dolayısıyla CHP'liler başarısızlığı kendileri dışında arama anlayışını sürdürmüşlerdir.

Muhtarlık seçimlerinden ardından yapılması gereken belediye seçimlerinin 1955 Eylül ayının son haftasında gerçekleşmesi için meclis kararının alınması, CHP'liler tarafından anayasaya aykırı bulunmuştur (Tan, 2 Mayıs 1955).

Bölükbaşı'nın başkanlığında toplanan CMP Parti Genel İdare Kurulu ise belediye seçimlerine girmeme kararı almışlardır (Cumhuriyet, 4 Ağustos 1955; Akşam, 4 Ağustos 1955). CMP tarafından yayımlanan bildiride; *"Memleketin siyasi faaliyetleri her türlü emniyetten mahrum eden bir devir açmıştır. Siyasi hakların kullanılmaması imkânı toplantı ve söz hürriyetleri engellenmiştir. Bu*

şartlar karşısında seçime girmemeye karar verdik.” denmiştir (Cumhuriyet, 6 Ağustos 1955). CMP gibi CHP de seçimlerine iştirak etmeyecektir. İstanbul CHP İl Başkanı Muhlis Sırmalı, mevcut şartlar içerisinde iktidarın kendi kaderiyle baş başa bırakılması ve CHP’nin seçimlere katılmaması gerektiğini söylemiş, İnönü de bu kararı desteklemiştir (Akşam, 5 Ağustos 1955). Zafer gazetesi muhalefetin seçime katılmama kararını ülkeye ve rejime suikast olarak görmüştür. Özellikle CHP'nin milletin güvenini kazanamayacağını anladığından millet önünden kaçmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Hâlbuki gazeteye göre seçimlere katılmak bir vatan borcudur (Zafer, 6 Ağustos 1955). Yine aynı gazetede CHP, CMP’nin arkasından giderse ve bu iki parti *“Hürriyet ve İtilaf”* tipi bir kin ve ihtiras cephesi kurarsa, o zaman ihanet yoluna sapmış olacağı ifade edilmiştir (Zafer, 7 Ağustos 1955).

Zafer’in yayımlarına karşın Ulus gazetesi de CHP ve CMP’nin seçimlere katılmama nedenlerini açıklamıştır. Gazeteye göre CHP’nin seçimlere girmeme kararını verdiği tarihten itibaren şartlar iyice değişmiş hatta daha da ağırlaşmıştır. İktidar keyfî hareketlerle kanunları ihlal etmekten çekinmemekte, buna rağmen CHP mevcut şartlar içerisinde vazifesini yerine getirmektedir. Demokrasi ile hiç ilgisi olmayan bu yeni rejime muhalefetin rıza göstermesi istenmiştir (Ulus, 6 Ağustos 1955; Ulus, 7 Ağustos 1955).

Muhalefet partilerinin seçimlere girmeme kararı üzerine Menderes; *“Eğer onların zamanında olsaydı. Yaptıkları mücadele şekli karşısında insanın kafasını keserlerdi.”* dedikten sonra *“seçimlere iştirak etmemeleri ile bizim meşruiyetimize helâl gelmez. Muhalefet seçimlere iştirak etmezse bizim bundan korkumuz yoktur.”* demiştir (Cumhuriyet, 11 Ağustos 1955). Bunun üzerine muhalefet liderlerinin her ikisi de yani İsmet İnönü ve Osman Bölükbaşı Menderes'e şu cevabı vermişlerdir: *“Başbakan seçimlere girmemek için ileri sürdüğümüz nedenlerden hiçbirini cevaplandırmadı.”* (Cumhuriyet, 12 Ağustos 1955).

Belediye seçimlerine iştirak etme noktasında muhalefet partilerinin iktidardan beklentileri vardır. Bu beklentiler özellikle seçimlerin serbest, adil ve güven içerisinde gerçekleştirilmesidir. İktidar ise bu talepleri yersiz ve temelden yoksun bulmuştur. Ayrıca demokratlar muhalefet partilerinin kaybedeceklerini anladıkları için bahaneler ürettiklerini düşünüyordur. Zira iktidar tarafı muhalefetin isteklerini dikkate almadığı gibi seçimlere katılıp katılmama meselesini pek de ciddiye almamıştır.

Sonuçta belediye seçimlerine CHP ve CMP katılmamış, bir diğer muhalefet partisi KP iştirak etmiştir. Çünkü KP'ye göre iktidar partisinin seçimlere tek başına katılmasını sağlamak, ülke menfaatleri açısından özellikle de Türk demokrasinin gelişimi için uygun değildir (Cumhuriyet, 9 Ağustos 1955; Zafer, 9 Ağustos 1955). KP'nin kararı doğal olarak CHP ve CMP'liler kendileri gibi hareket etmediği için tepkiyle karşılanmıştır (Cumhuriyet, 10 Ağustos 1955). Ayrıca CHP ve CMP liderleri çıktıkları yurt gezilerine halka sandığa gitmeme çağrısında bulunmuşlardır (Akşam, 11 Ağustos 1955). DP'nin ileri gelenlerine göre CHP ve CMP'nin belediye seçimlerine katılmayacak olmaları, sadece parti üst yönetimi tarafından alınmış bir karardır. Zira partililerin çoğu aynı fikirde değildir (Akşam, 10 Ağustos 1955). Başbakan Adnan Menderes Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bu hususla ilgili olarak muhalefetin genel seçimlerde aldıkları başarısız sonuçların benzerini yine alacaklarından dolayı seçimlere iştirak etmeyeceklerini belirtmiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/1-8-17). Yine Menderes muhalefetin belediye seçimlerini boykot kararını basın üzerinden de eleştirmiş, Türk demokrasi hayatının gelişmesi bakımından esefle karşılanması gereken bir karar ve samimiyetten uzak bir davranış biçimi olduğunu ifade etmiştir. Menderes, CHP lideri İnönü'nün 1946 ve 1949'da söylediği beyanatlara atıfta bulunarak; *"Bu memlekette siyasi rejim buhranı değil, siyasi ahlak buhranı vardır."* demiştir (Tercüman, 11 Ağustos 1955). İnönü ise; *"Müdafaa hakkı verilmemiş insanlara yapılan tecavüzler, tecavüz edenleri mahkûm eder. Başbakan bizi mahalli seçimlere girmemeye mecbur eden sarıh meselelerden hiçbirine cevap vermiyor. İktisadi hatalarından hiçbirine düzeltme yolu göstermiyor."* ifadeleriyle karşılık vermiştir (Ulus, 12 Ağustos 1955). Konunun sıcaklığı içerisinde 15 Ağustos 1955 tarihinde Forum dergisinde çıkan *"Seçimler ve Muhalefetin Boykotu"* isimli makalede, KP'nin seçimlere iştirak etmesinin halk nezdinde karşılığının olmadığı için bir anlam taşımadığını, bu nedenle belediye seçimlerinin 1946'dan önceki Tek Parti Devri'nden bir farkının olmayacağı belirtilmiştir. Diğer muhalif partilerinin haklı nedenlerle seçime katılmadıklarını, iktidarın demokratik olmayan uygulamalarının son somut örneği olarak Kırşehir'in ilçe yapılması verilmiştir (Forum, C. 3, S. 34, 15 Ağustos 1955: 1).

Milliyet gazetesi muhalefet partilerinden bazılarının belediye seçimlerine girmeme kararının halk nezdinde nasıl algılandığına yönelik bir anket çalışması yapmıştır. Alınan kararı tasvip ediyor musunuz? sorusunu 15 kişilik Milliyet ekibi 5.000 vatandaşa sormuştur. 2.316 kişi kararı tasvip etmediğini söylerken, 1.229'u

muhalefeti desteklediğini ve 1.455 vatandaş ise herhangi bir yanıt vermemiştir (Milliyet, 12 Ağustos 1955). Dolayısıyla oransal olarak sadece yüzde 25'e yakın bir kitle muhalefetin almış olduğu kararı desteklemiştir.

Belediye seçimleri 23-30 Eylül 1955 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. 10.687.031 seçmenden, 4.146.873'ü oy kullanmış ve katılım oranı yüzde 39,7 olmuştur (Albayrak, 2004: 273). CHP ve CMP'nin katılmadığı seçimleri tüm yurttan demokratlar kazanmıştır. (Akşam, 26 Eylül 1955; Son Telgraf, 26 Eylül 1955). Seçimlere katılma oranı şehirlerde düşük olmasına karşı köy ve kasabalarda yüksek olmuştur (Son Posta, 26 Eylül 1955; Akşam, 26 Eylül 1955; Albayrak, 2004: 273).

13 Kasım 1955 tarihinde de belediye meclisi seçimleri gerçekleşmiştir. Yine seçimlere CHP ve CMP iştirak etmemiştir (Albayrak, 2004: 273; Akşam, 14 Kasım 1955). Muhalif partilerden sadece KP'nin katıldığı seçimler olaysız geçmiş (Son Telgraf, 14 Kasım 1955), katılım oranı yüzde 32,12'de kalmıştır⁸⁷. Toplam 11.768'i asil ve 11.371'i yedek olmak üzere belediye meclis üyesinden DP 8.784 asil (yüzde 74,64), 9.897 yedek (yüzde 87,04); KP asil 262 (yüzde 2,23), 257 yedek (yüzde 2,26); CHP 17 asil (yüzde 0,14), 17 yedek (yüzde 0,15) ve Bağımsızlar 2.705 asil (yüzde 22,99), 1.200 yedek (yüzde 10,55) kazanmıştır (Albayrak, 2004: 273).

CMP sonuçları DP'nin lehine sonuçlanmadığını yani iktidarın bir başarı sağlamadığını ileri sürmüştür (Akşam, 14 Kasım 1955). CHP yönetimine göre kendilerinin 1946'da uğradıkları akıbetin aynısını DP yaşamıştır. Tez çalışmasında daha sonra belirtileceği üzere DP içerisinde ayrılıkçı grup olarak ortaya çıkan "19'lar"a göre Türk milleti Menderes'in düşündüğü gibi düşünmediğini seçim sonuçlarıyla ortaya koymuştur. DP'liler muhalefetin katılmadığı seçimleri kazanmış olsa da beklentilerinin altında başarı elde ettikleri için tam anlamıyla sevinememişlerdir (Cumhuriyet, 15 Kasım 1955). Bazı yerlerde bağımsızların kazanması muhalif çevrelerce iktidarın seçimlerden hüsrana ayrılmasının bir başka göstergesi olarak görülmüştür (Son Telgraf, 15 Kasım 1955).

⁸⁷ Bazı yerlerde seçime katılma oranı yüzde 5'e kadar düşmüştür. Bkz. (Yeni Sabah, 26 Eylül 1955).

2.1.3. Üçüncü Menderes Hükûmetinin İstifası ve Yeni Kabinenin Kurulması

2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde elde edilen başarıdan sonra Adnan Menderes üçüncü kez hükûmeti kurmuştur. Fakat iç ve dış gelişmeler bu hükûmetin kısa ömürlü olmasına neden olmuştur. Aslında seçimler öncesi çıkan kararlar iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri daha da çıkmaz hale sokmuştur. Radyo yayınlarından yararlanma imkânı muhalefetin elinden alınmış, seçimlerin hemen ardından Kırşehir ilçeye dönüşmüş, basın üzerinde baskı artmış, gazeteciler tutuklanmış, ekonomi politikası bekleneni verememiş, kömür, şeker gibi önemli tüketim mallarının piyasada bulunmamasıyla stokçuluk yaşanmaya başlamıştır. Dış politikada ise Kıbrıs meselesiyle ilgili görüşmeler gerçekleştirilirken içeride 6-7 Eylül Olayları çıkmıştır. Özellikle 6-7 Eylül Olayları nedeniyle İçişleri Bakanı Namık Gedik DP Meclis Grubu'nda eleştirildiğinden 10 Eylül'de istifa etmiştir. Ardından 15 Eylül'de Devlet Bakanı Osman Kapani ve Milli Savunma Bakanı Etem Menderes hükûmetten ayrılmıştır. Bu gelişmelere rağmen DP'lilerin hükûmete olan eleştirileri artarak devam etmiştir. Yaşanılan tartışmalar sonucunda Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de istifasını Başbakan'a sunmuştur. Bakanların birer birer istifa etmeleri üzerine Devlet Bakanı Mükerrer Sarol, Menderes'e sadece kendisi için (şahsına) Parti Grubu'ndan güvenoyu istemesini önermiştir. Böylece Başbakan'ın istifasıyla Üçüncü Menderes hükûmeti sona ermiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, hükûmeti kurma görevini yeniden Menderes'e 1 Aralık 1955 tarihinde vermiştir (Albayrak, 2004: 281-282; Akıncı, 2021: 245-246; Tercüman, 2 Aralık 1955). Menderes yeni kabinesini kurarken eski bakanlardan hiçbirine görev verme niyetinde değildir (Ulus, 1 Aralık 1955).

Yeni kabinenin oluşmasında üç formül üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi; Menderes ve tamamen yeni bakanlar, ikincisi; Menderes ve bazı eski bakanlar, üçüncüsü ise yeni bir Başbakandır. Hükûmetin bir türlü kurulmaması üzerine Akşam gazetesi "*Kabine meselesi değil, vatan meselesi*" adlı bir makale yayımlamıştır ve makalede mecliste temsili bulunan bütün partilerden oluşmuş bir komisyon tarafından hükûmetin kurulmasını önermiştir (Akşam, 2 Aralık 1955). Bu öneriyi muhalefet partileri de desteklemiştir (Akşam, 3 Aralık 1955). Hüseyin Cahit Yalçın'ın Ulus gazetesinde yazdığı makalede, kabineyi temsil eden ve hükûmetin mesuliyetlerini üzerinde taşıyan Başbakan'ın, nasıl yerinde kaldığını

sormaktadır (Ulus, 3 Aralık 1955). Ulus'ta çıkan bir başka haberde de Sarol'un partiden geçici olarak ihraç edildiği yazmaktadır (Ulus, 3 Aralık 1955; Ulus, 16 Aralık 1955). Bu gelişmelerin yanı sıra kabine de yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Kabine üyelerinin isimleri belirlenirken parti içerisindeki eski beraberliğin olmadığı yeni kabinenin de güçlü olmayacağı kanaatini DP'liler taşıyorlardır (Akşam, 6 Aralık 1955). Bu sıralarda DP Grup Toplantısı'nın beklenmedik bir şekilde ertelenmesi, parti içerisindeki mücadeleyi göstermektedir. Bu erteleme Parti Grubu'nu sakinleştireceğine huzursuzluğun daha da artmasına neden olmuştur (Cumhuriyet, 7 Aralık 1955). Bir türlü kabinenin kurulamaması üzerine DP İstanbul Milletvekili Lütü Kırdar şunları söylemiştir:

“Bugüne kadar hükûmetin kurulmaması, memleket ve millet için hiç de hayırlı değildir. Buhranı yalnız biz biliriz, biz yaparız düşüncesinde olan Demokrat Parti liderinin iş bu kurallarının çoktan beri işlerimize de sirayetinin bir neticesidir. Başka memleketlerde de kabine buhranları olur ve günlerce de sürebilir. Fakat oralarda kabine kurmak için vazifeye çağrılanlar muvaffak olamadıkları takdirde özür dileyerek vazifenin bir başkasına devrine imkân verilir (ille ben kuracağım) diye temerrüt ederek buhranın devamını sebep olmazlar.” (Akşam, 7 Aralık 1955).

DP içerisinde Menderes'in bırakmasını isteyenler artık aleni olarak düşüncelerini açıklamaya başlamışlardır. Menderes iktidarının ilk döneminde de benzer bir durumla karşılaşmış, krizi fırsata çevirmiş ve partideki otoritesini sağlamlaştıracak şekilde sorunun üstesinden gelmesini bilmiştir. Bu sefer iktidarının ikinci döneminin başlarında benzer bir durumla karşı karşıya kalan Menderes, ilkinde göre daha tecrübeli ve sorunun üstesinden gelme noktasında daha sert bir üslûp benimsemiştir.

Muhalefet partilerden CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı; *“Aile buhranı devam ediyor, zararı millete”*, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de *“Hükûmet buhranının bu kadar uzamasını bilmediğimiz ve keşfedemediğimiz bazı nedenlerden ileri geldiği anlaşılmaktadır.”* ifadelerini kullanmıştır (Akşam, 7 Aralık 1955). Bir türlü kabinenin kurulamaması, muhalefetin iktidarı eleştirmesi için büyük fırsat vermiştir. Dolayısıyla muhalefet partileri de bunu sonuna kadar kullanmışlardır. Muhalefet partilerinin eleştirilerine karşın Zafer gazetesi de *“Müfsitler, iftiracılar, yalancılar, maksatlılar, bozguncular, durun beklentilerinizin ve umduklarınızın hiçbirisi olmayacaktır.”* cümlesiyle karşılık vermiştir (Akşam, 9 Aralık 1955).

1 Aralık 1955 tarihinde hükûmeti kurma görevini alan Menderes, aradan bir hafta geçtikten sonra yani 8 Aralık'ta yeni kabineyi kurmuş ve bunu kamuoyuna açıklamıştır (Albayrak, 2004: 283). Yeni kabinede eskilerden 8 milletvekili yer

almıştır (Tercüman, 8 Aralık 1955)⁸⁸. Kabineye karşı muhalefet; DP'den ayrılan Manisa Milletvekili Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu: “*Bizim şahsiyetle hiçbir alakamız yoktur.*”, CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı: “*Hükûmetin terekküp tarzı endişemizi hafifletmemiştir.*” ve CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek: “*Yeni kabine eskisinden pek farklı değildir.*” cümleleriyle ilk tepkilerini dile getirmişlerdir.

Dördüncü Menderes hükûmeti 398 olumlu, 57 olumsuz oy ile güvenoyu almıştır (TBMMZC, D. X, C. 8, 16 Aralık 1955: 328). Yalnız hükûmet programı TBMM'ye gelmeden önce DP Meclis Grubu'nda sert tartışmalar yaşanmıştır. 58 milletvekili program hakkında konuşmak için ismini yazdırmıştır. Özellikle eleştiriler hayat pahalılığı, karaborsa gibi iktisadi sorunlara ilişkin olmuştur (Temür, 2022: 353). Programda; bütçede geniş tasarruflar yapılacağı, iktisat meselelerinde yeni prensiplerin uygulanacağı, dış ticaret rejiminin günün şartlarına göre uyarlanacağı, lüks ve gereksiz eşya ithalatından vazgeçileceği, Yüksek İktisat Şurâsı'nın kurulacağı gibi daha çok ekonomik başlıklar içermektedir (Akşam, 14 Aralık 1955; Zafer, 14 Aralık 1955; Ulus, 14 Aralık 1955, Yeni Sabah, 14 Aralık 1955)⁸⁹.

Program müzakereleri gece geç vakitlere kadar sürmüştür. Siyasi çevreler Menderes'in⁹⁰ beklendiği gibi güvenoyu almış olmasının üzerinde durmamış, daha çok müzakerelerin parlamento hayatında ve iktidar partisi içerisinde oluşturduğu etkiye dikkat çekmiştir (Akşam, 17 Aralık 1955). CHP Genel Başkanı İnönü yayımladığı bildiride, yeni hükûmetin uygulamalarının eskisinden pek farklı olmadığını ifade etmiş (Cumhuriyet, 6 Şubat 1956), ardından büyük çoğunluğunu elinde tutan iktidarın muhalefeti tanımadan, ülkeyi idare etmesinin mümkün olmayacağını dile getirmiştir (Tercüman, 24 Şubat 1956).

⁸⁸ Yeni kabine üyeleri şu isimlerden oluşmuştur: Başbakan Adnan Menderes, Devlet Bakanı Cemil Bengü, Devlet Bakanı Şemi Ergin, Devlet Bakanı Emin Kalafat, Devlet Bakanı Celal Yardımcı, Adalet Bakanı Hüseyin Avni Göktürk, Milli Savunma Bakanı vekaleten Adnan Menderes, İçişleri Bakanı Etem Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Nedim Ökmen, Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel, Nafia Bakanı Muammer Çavuşoğlu, İktisat ve Ticaret Bakanı Fahrettin Ulaş, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanı Nafiz Körez, Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Hadi Hüsmen, Ziraat Bakanı Esad Budakoğlu, Münakalat Bakanı Arif Demirer, Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan ve İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu. Bkz. (TBMMZC, D. X, C. 8, 9 Aralık 1955: 235-236; Cumhuriyet, 9 Aralık 1955).

⁸⁹ Programın tam metni için bkz. (TBMMZC, D. X, C. 8, 14 Aralık 1955: 251-255).

⁹⁰ Menderes'in meclis konuşması için bkz. (Adnan Menderes'in Konuşmaları, C. 2, 1957: 159-175).

2.1.4. Hürriyet Partisi'nin Kurulması

15-20 Ekim 1955 tarihleri arasında DP'nin Dördüncü Büyük Kongresi gerçekleştirilmişti. Kongre, önce “İspat Hakkı Yasası” nedeniyle parti içerisinde huzursuzluklar yaşandığı ve arkasından 6-7 Eylül olaylarının çıktığı bir döneme denk gelmiştir. Dolayısıyla kongrenin ana konularından birini “İspatçılar” oluşturmuştur. Kongrede İspatçılar özellikle Menderes'in ağır eleştirilerine maruz kalmışlardır (Albayrak, 2004: 274-275; Çetinkaya, 2020: 155). Kongreden bir gün önce DP'li 10 kişi partilerinden istifa etmiş (Tercüman, 18 Ekim 1955; Demokrat İzmir, 18 Ekim 1955), daha sonra DP Haysiyet Divanı'nın kararıyla 9 milletvekili de partiden ihraç edilmişti. Böylece kongrede toplam 19 milletvekilinin partiden ayrılması onaylanmıştır. Partiden kopuşlar artık siyasi çevrelerde ve basında “19'lar⁹¹” olarak adlandırılacaktır (Albayrak, 2004: 280; Tercüman, 23 Ekim 1955). Menderes kongredeki konuşmasında, partinin kuruluşundan iktidarına kadar geçen aşamalarından bahsetmiş, milletvekillerinin parti değiştirmelerini “siyasi gasp” olarak nitelendirmiştir. DP içerisinde bir “tensik” ve “tanzim” siyasetinin sokulduğunu dile getirerek partiye ayar verilmeye çalışıldığını dile getirmiştir (Yeni Sabah, 16 Ekim 1955). Ayrıca parti içerisindeki kopmalara değindikten sonra muhalefeti eleştirmeye başlayan Menderes, onları da Hıyanet-i Vataniye'nin tam ortasında yer almakla suçlamıştır (Demokrat İzmir, 17 Ekim 1955). Yine Menderes gelişmeleri; “19 mebusun can düşmanı vaziyetine geçmek üzere bulunmaları hadisesi ile karşı karşıyayız. Siyasi ahlak bakımından bundaki nedamet ve sakatlık başka memleketlerde görülmüş değildir. Bunu nevi şahsına münhasır bir hastalık olarak ele almak ve tedavi edici tedbirler vaaz etmek lazımdır.” diyerek (Zafer, 19 Ekim 1955) parti içerisindeki kopmaların önüne geçmek için sıkı tedbirlerin alınacağını dolaylı olarak aktarmıştır. Ayrıca 19 milletvekilinin ayrılmasıyla ara seçimlerin yapılması ihtimaline karşı hazırlıklara başlanmıştır (Akşam, 25 Ekim 1955).

19'lar parti kurmak için harekete geçmiş, yeni kurulacak partinin ismi “Cumhuriyetçi Demokrat Partisi” veya “Hürriyet Partisi” olarak düşünülmüştür

⁹¹ 19'lar şu isimlerden oluşmuştur: Fethi Çelikbaş, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Kasım Küfrevi, Rauf Arbar, Turan Güneş, Ekrem Alican, İbrahim Öktem, Muhlis Bayramoğlu, Enver Güreli, Ekrem Hayri Üstündağ, Sabahattin Çıracıoğlu, Ziyad Ebüziyya, Muzaffer Timur, İsmail Hakkı Akyüz, Ragıp Karaosmanoğlu, Behçet Kayaalp, Safaettin Karanakçı, Şeref Kâmil Mengü'dür. Bkz. (Albayrak, 2004: 280; Çakmak, 2008: 153-154).

(Akşam, 26 Ekim 1955)⁹². Yeni bir partinin kurulma çalışmalarının başlamasıyla CHP’de ilk tepkiyi İstanbul İl Başkanı Muhlis Sırmalı göstermiştir. Sırmalı’ya göre ülkede daha fazla parti kurulmasına gerek yoktur. CMP’yi örnek göstererek özellikle parti kurmanın veya yaşatılmasının kolay olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla bugün ülkede ana muhalefet partisinin olduğunu ve yeni bir partinin iyi bir netice vermeyeceğini söylemiştir. CMP İstanbul İl Başkanı Suphi Batur ise bu girişimin memlekete hayırlı olmasını dilemiştir (Akşam, 3 Kasım 1955).

DP’den ayrılıp yeni parti kuranlar DP ile değil, partinin yöneticileriyle uğraşacaklarını yani onlara muhalefet edeceklerini bildirmeleri (Akşam, 4 Kasım 1955) ülkeyi yönetmeye aday olmaktan ziyade DP’yi iktidardan nasıl indirebilir anlayışına sahip olduklarını göstermektedir.

Menderes partinin Dördüncü Büyük Kongresi’nde yaptığı eleştirileri bir tarafa bırakmış, 19’lara belli bir süre daha tanımıştır. Bu süre içerisinde hatalarını kabul edip, üzüntülerini dile getirir iseler kendilerine “öz evlat” muamelesi yapılacağını belirtmiştir (Akşam, 5 Kasım 1955). Cumhurbaşkanı Bayar da 19’lar olarak bilinen milletvekillerini partiye dönmelerini istemiştir (Demokrat İzmir, 19 Aralık 1955). Çünkü İspatçılar bir parti kurarsa genellikle oylarını kendi seçmenlerinden alacaklardır. Bu durum CHP’nin işine yarayacaktı ve iktidara gelmelerinin önü açılacaktır. Bunun üzerine Bayar, 19’ların önde gelenlerinden Ekrem Hayri Üstündağ’ı Cumhurbaşkanlığı Köşkü’ne çağırıp 50 dakika süren bir görüşme gerçekleştirmiştir (Akis, S. 85, 24 Aralık 1955: 4). Manisa Milletvekili Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ise Menderes’in dönün çağrısına olumsuz baktıklarını yine Genel Başkan’ın “*Ben diktatör değilim demecini devrin olayları ve hakikatleri ışığında Allah söyletiyor.*” demiştir. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek de 19’ları CHP’ye davet etmiştir (Akşam, 7 Kasım 1955). Bu gelişmeler yaşanırken 19’ların yeni parti kurma çalışmaları da devam etmiştir.

Yeni bir partinin kurulması için aralarında anlaşılan 19’ların (Akşam, 9 Kasım 1955) parti kurulduktan sonra ilk görevi seçim kanununun aksaklıklarını meclise getirmek olacaktı (Vakit, 17 Kasım 1955). Kurulacak yeni partiye “*Hürriyet*” ismi verilmiştir (Cumhuriyet, 20 Kasım 1955; Yeni Sabah, 20 Kasım

⁹² CHP ve DP’den ayrılanlar tarafından yeni bir parti kurulacağı ve Mehmet Şemsettin Günaltay’ın da bu partinin başında yer alacağı basında yer almıştır. Hatta Nihat Erim’in de yeni kurulması düşünülen partiye katılacağı yönünde söylentilerin çıkması üzerine her ikisi de basında çıkan haberleri tektip etmişlerdir. Bkz. (Akşam, 29 Temmuz 1955).

1950). DP'den istifa eden Hatay Milletvekili Şekip İnal'ın katılmasıyla (Cumhuriyet, 19 Kasım 1955) milletvekili sayısı 20'yi bulmuştur. DP'den ayrılan milletvekilleri fiilen Hürriyet (Hür) Partisi'ni kurmuşlardır. DP Grup Başkanı Burhanettin Onat; *“Demokratik rejimler çok parti esası üzerine kurulmuşlardır. Hüsnü niyetle teşekkül eden her partinin memleket için hayırlı olacağı muhakkaktır.”*, CHP Genel Başkanı İnönü ise; *“Yeni kurulan partiye bütün samimiyetimle başarılar diliyorum.”* ve CMP Genel Sekreteri Abdurrahman Boyacıgiller de *“Bir memleketin kurtuluşunu çok partili hayatta gördüğümüz için bu teşebbüsü memnuniyetle karşılarız. Yeni partinin memleket millet ve demokrasi için hayırlı olmasını temenni eder, kurucularına muvaffakiyetler dileriz.”* cümlelerini sarf etmişlerdir (Akşam, 20 Kasım 1955). DP adına konuşan Onat yeni partinin kurulmasını kabullenmiş görünmekle birlikte başarı dileklerinde bulunmuştur. DP içerisindeki gelişmelerden memnun olanlar şüphesiz muhalefet partileri olmuştur. Çünkü DP'den doğacak parti iktidarın güç kaybetmesinde etkili olacağını kesin görmüşlerdir. Böylece iktidara hiç olmadığı kadar yaklaşıldığını düşünmüşlerdir.

Altyapısı oluşan partinin resmî kurulma sürecinin bir ay içerisinde tamamlanacağı tahmin edilmektedir. Ankara'daki toplantılarda görev paylaşımı yapılmış, hazırlıklar tam olarak bittikten sonra da tüm ülkeyi kapsayan gezilerle halkla temas edilecektir (Tercüman, 21 Kasım 1955). Siyasi çevrelerce Hür Parti'nin verdikleri beyanatlar önemli bulunmakla birlikte, partiye biraz daha zaman tanınması gerektiği ifade edilmektedir (Akşam, 21 Kasım 1955). Yalnız CHP yönetimi, Hür Parti'nin sadece DP'yi zayıflatmasını, muhalefetin mevcut durumunu sarsmamasını istemiş ve sadece bu şartlar içerisinde Hür Parti'yi destekleyeceklerini belirtmişlerdir. Hürriyetçiler ise sadece iktidardan değil, muhalefet partilerinden de oy alma hedefini kendilerine koymuşlardır. Dolayısıyla her partiliye kapılarını açmışlardır. Bu nedenle iki parti arasında ilişkilerin nasıl gelişeceği merakla beklenmektedir (Akşam, 26 Kasım 1955). Hür Parti kurucuları partinin kuruluş aşamasında sadece DP yöneticilerine karşı siyaset yapacağını belirtmelerine rağmen gördükleri ilgi beklentilerin üstünde olunca, gerçek manada bir siyasi parti hüviyetine bürünerek iktidar muhalefet fark etmeksizin her kesime kapılarının açık olduğunu dile getirmişlerdir.

Hür Parti'nin program esasları; içeride hürriyet ve rejim meseleleri, antidemokratik kuralların kaldırılması, seçim kanununun değiştirilmesi, dış

politikada ise her türlü eleştiri ve tartışmanın üzerinde kayıtsız şartsız partiler arası birlik fikrinin reddedilmesi esası üzerine inşa edilmiş (Akşam, 5 Aralık 1955), planlı liberal ekonomi üzerine kurulmuştur. Ayrıca zenginlerin aşırı zenginleşmesinin sınırlaması, milli gelirin daha adil esaslar içerisinde dağıtılması, birtakım sosyal güvenlik tedbirlerinin alınması, İktisadi Araştırma ve Koordinasyon Enstitüsü'nün kurulması, para kıymetinin istikrarı, ticari ahlak, hayat pahalılığı ile mücadele de programda yer almıştır (Akşam, 6 Aralık 1955; Cumhuriyet, 31 Aralık 1955)⁹³. Hür Parti Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş ise yeni partinin liberalizm, devletçilik gibi doktrinlerle ilişkilendirilmesinin hatalı olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet, 12 Aralık 1955).

DP'den Manisa Milletvekili Muammer Alakant ile Tokat Milletvekili Hasan Kangal'ın katılmasıyla yeni partinin milletvekili sayısı 28'e yükselmiştir. Hür Parti'nin kurucularından Çanakkale Milletvekili Sefaettin Karanakçı ve Bursa Milletvekili İbrahim Öktem Hür Parti'nin program ve tüzüğünü bizzat Ankara Valisi Cemal Gökten'a takdim ederek 19'lar olarak anılanlar tarafından 19 Aralık 1955 tarihinde "*Hürriyet Partisi*"⁹⁴ kurulmuştur⁹⁵. Ayrıca 32 kişilik kurucu listesi⁹⁶ ilan edilmiş, parti tüzüğü de 81 maddeden oluşmaktaydı (Yeni İstanbul, 19 Aralık 1955; Tan, 21 Aralık 1955; Cumhuriyet, 21 Aralık 1955; Son Posta, 21 Aralık 1955; Tercüman, 21 Aralık 1955; *Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Programı*, 1956: 3-62; FO, nr. 371/123999; Çakmak, 2008: 154, 163). Parti başkanlığına DP'den ayrılan Manisa Milletvekili Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu seçilmiştir (Akşam, 21 Aralık 1955; Ulus, 23 Aralık 1955; Güzelipek, 2017: 87). Parti'nin açılış kokteyline Celal Bayar, Adnan Menderes, İsmet İnönü, Osman Bölükbaşı gibi önemli şahsiyetlerin olduğu 200 kişi davet edilmiştir (Akis, S. 85, 24 Aralık 1955: 4). DP adına Nafia Bakanı Muammer Çavuşoğlu dışında kimse katılmamıştır. Açılıшта CMP'den de kimse bulunmuyordu. CHP'lilerin ise neredeyse tamamı açılışa iştirak etmiş (Cumhuriyet, 23 Aralık 1955), CHP Genel Başkanı İnönü, Hür Partilileri tebrik etmiştir (Ulus, 23 Aralık 1955). İnönü'nün demecine karşın Zafer gazetesi,

⁹³ Partinin programı 117 maddeden meydana gelmiştir. Bkz. (*Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Programı*, 1956: 63-111). Ayrıca bkz. (Albayrak, 2008: 356-365; Çakmak, 2008: 164-171).

⁹⁴ Partinin adı, nizamnamesinin ilk maddesinde belirtilmiştir. Bkz. (*Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Programı*, 1956: 3).

⁹⁵ DP'deki ayrılmalardan sonra Menderes, DP'ye daha hâkim bir duruma geldi ve artık partide onun yerini alacak kimse bulunmuyordu. Bkz. (FO, nr. 424/297).

⁹⁶ Parti kurucu listesinin 28'i milletvekili geri kalanı yüksek mühendis, doktor, emekli korgeneral ve avukat idi. Bkz. (Türk Sesi, 21 Aralık 1955).

Hür Parti'nin İnönü'nün kolları arasında dünyaya geldiğini ifade eden bir haber yapmıştır (Albayrak, 2008: 355). Bu haber üzerine İnönü de “*Eğer bu sözlerde biraz hakikat payı varsa DP benim çocuğum, Hürriyet Partisi de olsa olsa ancak torunum olabilir.*” karşılığını vermiştir (Akşam, 28 Aralık 1955).

Parti kurulduktan sonra Menderes ile Hür Parti arasındaki tartışmalar mecliste hemen kendini göstermiştir. Başbakan'ın Hürriyetçileri eleştirmesiyle tartışmalar başlamıştır. Başbakan'ın özellikle Hür Parti'den “*çete*” diye bahsetmesi olayların daha da büyümesine neden olmuştur. Çete kelimesini duyan DP Edirne Milletvekili Cemal Köprülü çok sinirlenmiş ve istifa edeceğini belirtmiştir. Menderes çete kelimesinin manevi anlamda kullanıldığını belirtmesi üzerine Köprülü de bu defa “*şifa-i istifasını*” geri aldığını açıklamıştır (Cumhuriyet, 23 Şubat 1956).

Hür Parti kurulduktan sonra da DP'den katılımlar devam etmiştir. DP Elâzığ Milletvekili Selahattin Toker'in katılmasıyla Hürriyetçilerin toplam milletvekili sayısı 31'e yükselmiştir. Böylece 30 milletvekili olan CHP'yi geçmişlerdir. Bu durumda Hür Parti ana muhalefet partisi olmuştur (Akşam, 2 Mart 1956). Yalnız CMP'den önceden istifa etmiş olan Kırşehir Milletvekili Osman Alişiroğlu'nun CHP'ye geçmesiyle CHP'nin Hür Parti'siyle olan milletvekili sayısı eşitlenmiştir (Akşam, 3 Mart 1956). 14 Mayıs 1957'deki Meclis aritmetiğine göre de DP 435, CHP 30 ve CMP 5 iken Hür Parti 34 milletvekiliyle yeniden ana muhalefet partisi hâline gelecektir (Akşam, 14 Mayıs 1957).

Hür Parti büyük umutlarla kurulmuştu. Fakat sadece Menderes'i esas alan muhalefet anlayışını benimsemeleri ve özellikle ülkenin çoğunluğunu oluşturan köylüyü cezbedecek siyaset üretememeleri, partinin bekleneni verememesine neden olmuştur. Ayrıca parti kurulduktan bir süre sonra anlaşmazlıkların görülmesi partinin gerilemesine yol açmıştır (FO, nr. 424/297).

2.1.5. Ara Seçimlerin İptali

Ara seçimler muhalefet partilerine iktidarın eksik ya da yanlış uygulamalarını halka anlatmanın bir yolu olarak görülmüştür. Ara seçimlerin etkisi geneli kadar olmasa da iktidarlar için koltuklarını korumanın göstergesi, muhalefet

partileri için de iktidara yürümenin başlangıcını oluşturmuştur. Bu nedenle siyasi partiler ara seçimlerdeki propaganda faaliyetlerine ciddi şekilde hazırlanmışlardır.

Ara seçimlerin propaganda faaliyetleri sırasında muhalefet partileri birlikte hareket etmiştir. CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı Malatya-Maraş sınırına kadar CHP ve KP mensuplarınca uğurlanmıştır. Bölükbaşı Malatya'ya niçin uğramadığını soranlara şu cevabı vermiştir *“Malatya kalesine bizim gelmemiz tesir etmez. Biz toprak kaleleri yıkmaya çalışacağız.”* (Cumhuriyet, 21 Mart 1956) diyerek Malatya'nın zaten muhalefetin elinde olduğunu, asıl amacının iktidarın elinde bulunan yerleri almak olduğunu belirtmiştir. Zira DP'nin iktidarı kaybetmesi ancak elindekileri yitirmekle mümkündür. Fakat Bölükbaşı demokratları eleştirirken bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde CHP dönemini de eleştirmekten geri kalmadığını şu cümlesiyle açıkça ortaya koymuştur: *“Sözler aynı sözler teller değişti, yumruk aynı yumruk eller değişti.”* Bölükbaşı Maraş'taki konuşması sırasında sözlerinde suç unsuru olup olmadığını dinleyicilere sormuş, dinleyicilerden hayır cevabını alınca, sözlerini dinleyen halkı şahit tutmuştur (Cumhuriyet, 22 Mart 1956). Bölükbaşı, Gaziantep'teki miting sırasında DP'li Belediye Başkanı'ndan elektriklerin kesilmeyeceğinin sözünü almış, Belediye Başkanı bunu ispatlamak için meydandaki elektrik direğine bir ampul taktırmış ve ampul toplantı sonuna kadar yanmıştır (Cumhuriyet, 24 Mart 1956). Bölükbaşı'ndan önce CHP Genel Sekreteri Gülek de Gaziantep'te yapılan mitingde konuşmuş ve iktidarı eleştirerek kanun dışı uygulamaların hesabının sorulacağını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 21 Mart 1956).

Muhalefet temsilcileri propaganda faaliyetlerini doğuda yürütürken Başbakan da Batı Karadeniz'de halka hitap etmiştir. Menderes, Zonguldak'ta, *“Muhalefet bir hafta içinde 30 veya 40 miting yapmıştır. Seçim kampanyası mı var? İhtilal mi oldu? Ne var ne oluyor diyeceksiniz? Hürriyeti suistimal almış yürümüştür. Gazeteleri durmadan, yalanla dolduruyorlar.”* demiştir (Vakit, 31 Mart 1956; Akşam, 31 Mart 1956). Önceden de belirtildiği gibi ortada bir seçim yoktur ama muhalefet partileri ara seçimlere çok önceden hazırlanmaya başlamıştır. Menderes bu durumu oldukça yadırgamış, muhalefetin mitingler düzenlemesine şaşırmıştır. Özellikle ihtilalle özdeşleşmesi durumu daha da ilginç bir hâle getirmiştir. Zira demokrasi ile yönetilen rejimlerin vazgeçilmez unsurlardan birisi de partilerin propaganda faaliyetlerini serbest bir şekilde yürütebilme imkânına sahip olmasıdır. Hâlbuki Başbakan Menderes'in bunu ihtilal hazırlığı olarak

görmekle kalmamış muhalefete tanınan özgürlüklerin suistimali olarak yorumlamıştır.

İktidar partisi muhalefetin yaptığı gibi mitinglerden ziyade hükûmetin yıl içerisinde gerçekleştirdiği faaliyetleri basın yoluyla halka duyurmakla karşılık vermiştir. Bu duruma 4 şeker ve 6 çimento fabrikası, Seyhan ve Sarıyer barajları, Çatalağzı, Tunçbilek ve Soma termik santralleri, 6324 metrelik karayolları köprüsü (bu rakam bütün Cumhuriyet devrinde yapılan köprülerin uzunluğunun yarısına karşılık gelmektedir), vilayet ve köy yolları hariç 1.834 kilometrelik karayolu, altı büyük silo, ayrıca birer tonluk birçok silo, 30 cezaevi, 42 hükûmet konağı, 3 adliye, 61 eğitim, 12 ziraat, 3 gümrük, 3 meteoroloji, 247 sağlık binalarının inşa edilmesi örnek olarak verilebilir (Zafer, 1 Mart 1956).

Muhalefetin yoğun miting düzenlemesi üzerine hükûmet, bir yasa tasarısı hazırlayarak resmî olarak belirlenen seçim süreleri dışında açık hava toplantılarının yapılmaması için formül aramıştır (Akşam, 1 Nisan 1956). Muhalif partilerin Başbakan'a verdikleri ortak cevapta; mitinglere izin verilmemesinin ancak iktidarın antidemokratik uygulamalardan vazgeçmesi ve halkın refahını sağlayacak iktisadi bir program hazırlanmasıyla mümkün olacağını belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 2 Nisan 1956). Yani ülkenin sorunları çözülmüşse mitinglere gerek kalmayacağını ifade etmişlerdir. Fakat meclis çoğunluğunu elinde bulunduran iktidar partisi sadece resmî olarak seçim sathına girildiği zaman mitinglerin yapılacağı yönünde bir karar almıştır (Akşam, 4 Nisan 1956). CHP yönetimi alınan bu kararın muhalefeti susturma amacı taşıdığını belirtmiş ve iktidarın hamlesine karşı muhalefeti iş birliğine çağırmıştır. Parti Meclisi de bu hususta İnönü'yü yetkili kılmıştır (Tercüman, 9 Nisan 1956; Akşam, 9 Nisan 1956).

Muhalefet içerisinde olabilecek iş birliğine karşı Başbakan Menderes de Cumhurbaşkanı Bayar'la birlikte Mersin ve Tarsus'ta halka hitap ederek bir nevi gövde gösterisinde bulunmuşlardır (Zafer, 10 Nisan 1956). Ayrıca Menderes muhalif basını hedefe koyan oldukça sert cümleler içeren ifadeler kullanmıştır (Akşam, 10 Nisan 1956). Başbakan, Mersin ve Tarsus'tan sonra Gaziantep'te de hem muhalefete hem de basına yönelik sert söylemlerini devam ettirmiştir. Menderes'in demeçlerine karşın İnönü, muhalefet liderlerini Ankara'da toplantıya çağırmıştır (Akşam, 12 Nisan 1956). Partiler arası iş birliği çerçevesinde CHP Başkanı İnönü, Hür Parti lideri Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu ile iki görüşme gerçekleştirmiştir (Akşam, 25 Nisan 1956). Esasen CHP Genel Başkanı İnönü

önceden Bölükbaşı'nın aleyhinde bir tavır sergilemiş olsa da artık bunun geride kaldığını belirtmiştir. Ama yine de Bölükbaşı'na göre kendilerine nazaran partiler arası iş birliğinin CHP ile Hür Parti arasında olması daha mümkündür (İnönü, C. 2, 2001: 664). Bu düşünceyi destekleyen gelişme Hür Parti Meclis Grup odasında Karaosmanoğlu'nun arabuluculuğunda gerçekleşen İnönü ve Bölükbaşı görüşmesidir. Görüşmede İnönü, iş birliği gerçekleşmese de birbirlerinin aleyhinde konuşmamaları gerektiğini yüksek sesle ve keskin bir tonda belirtmiştir. Bölükbaşı karşılık vermemiş olsa da konuşmanın tehlikeli bir vaziyet aldığını gören İnönü bulunduğu yerden ayrılmıştır (İnönü, C. 2, 2001: 669).

CMP Genel Merkez üyelerinden bazıları partiler arası iş birliğinin aleyhinde görüş bildirmişlerdir. Her ne kadar partinin üst yöneticilerinden Ahmet Tahtakılıç, Sadık Aldoğan olumlu yaklaşmış olsa da (Akşam, 6 Mayıs 1956) bu yeterli olmamış ve neticede CHP'yle iş birliği gerçekleşmemiştir (Milliyet, 7 Mayıs 1956; Akşam, 7 Mayıs 1956).

Ara seçimler öncesi iktidara karşı muhalefet partilerinin iş birliği girişimlerinin olumlu sonuçlanmaması ve seçim sathına girilmesiyle bir aylık süreden sonra yeniden mitingler düzenlenmiştir (Milliyet, 20 Mayıs 1956). “*Miting düellolarının*” başlamasıyla DP Manisa Milletvekili ve aynı zamanda İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu Nazilli mitinginde Hür Partilileri eleştirmiş, Bergama'da Hür Parti'den Fevzi Lütfi Bey iktidara yönelik sert bir konuşma yapması üzerine bazı DP'liler seslerini yükseltmiştir. CMP Konya'da ilk mitingini gerçekleştirmiş, Bölükbaşı 3 saatlik konuşmasında 29 espri ve 11 fıkra anlatmıştır (Milliyet, 21 Mayıs 1956).

Mecliste Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri hakkındaki kanun tasarısı müzakere edilirken muhalefet partileri bilindik bir metodu uygulamaya sokarak salonu terk etmiş, artık meclise gelmeyeceklerini açıklamışlardır (Cumhuriyet, 30 Haziran 1956). Ayrıca meclis toplantılarına katılmamak ve meclisten çıkan son kanunlar çerçevesinde bundan sonra takip edilecek siyaseti belirlemek için muhalefet parti temsilcilerinin günlerce süren görüşmeleri sona ermiş, yerini parti genel başkanlarına bırakmıştır (Akşam, 7 Temmuz 1956). CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Hür Parti Genel Başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın imzaladığı bildiride, meclisten çekilme kararı aldıklarını ve üç muhalif partinin imkânları ölçüsünde muhalefet görevlerini sürdürme azminde olduklarını açıklamışlardır. Ayrıca sadece seçimlerde değil,

rejim meselesinde⁹⁷ de iş birliği yapacaklarını bildirmişlerdir. Yalnız muhalefetin meclis müzakerelerine ne zaman katılacağı ve bundan sonra nasıl hareket edeceğine dair bir işaret yoktur (BCA, nr. 30-1-0-0/51-310-2; 30-1-0-0/46-276-6; Akşam, 8 Temmuz 1956; Cumhuriyet, 9 Temmuz 1956; Hürriyet, 9 Temmuz 1956). Muhalefetin bildirisini pek ciddiye almayan iktidar mensupları sadece cılız denebilecek münferit tepkiler göstermiştir (Akşam, 10 Temmuz 1956).

Muhalefet parti temsilcileri terk ettikleri meclise bir hafta sonra dönmüşlerdir. Zira Meclis Genel Kurulu ara seçimlerin iptal edilmesi için toplanmıştı. İnönü'nün meclis konuşması sıklıkla kesilmiş, CHP Genel Başkanı sözlerini zor tamamlamıştır. Kürsüye çıkan Başbakan Menderes ise *“Biz muhalefette iken top yekûn hakarete maruz kalan grubumuz ani bir kararla meclisi terk etmişti. O zaman iktidarın ısrarlı davetleri ricaları ile döndük. Bu sefer onların çıkışı haksızdı, kendilerine bu sebeple bir davet de vaki olmadı. Fakat onlar bu kadar çalım yaptıkları halde yine bugün maşallah tıpış tıpış meclise geldiler. Bu teşriflerini memnuniyetle ve bir hafta üzüntü ile müşahade ediyoruz.”* sözleriyle (Zafer, 12 Temmuz 1956) muhalefette iken kendilerinin de meclisi terk ettiklerini ama iktidarın ısrarlı davetleri sonucunda döndüklerini belirtmiştir. Şimdi ise tam tersi bir durumla kendileri iktidar makamında olmalarına rağmen muhalefeti haksız gördüklerinden meclise dönmelerinde ısrarcı olmadıklarını açıklamıştır.

Menderes'in *“Tıpış tıpış döndüler.”* sözüne CMP Genel Başkanı Bölükbaşı, çıkarılan kanunlarla anayasaya aykırı hareket edildiğinden (rejim meselesi) dolayı muhalefetin meclisten çekildiklerini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 12 Temmuz 1956). Mecliste yapılan oylama sonucunda ara seçimlerin yapılmamasına karar verilmiştir (Akşam, 12 Temmuz 1956; Zafer, 12 Temmuz 1956).

Ara seçimlerin ertelenmesi muhalefet arasındaki ilişkilerde yeni gelişmelere neden olmuştur. Muhalefet partileri rejim hususunda iş birliğini genişletme çalışmalarına başlamış ve bu hususta şöyle bir usul benimsenmiştir:

1- Partilerin genel kurul üyeleri arasında seçilecek temsilcilerden oluşan komisyonlardan ilki mevcut kanunları inceleyecek ve antidemokratik kanunları

⁹⁷ CHP Genel Başkanı İnönü rejim meselesinde, basın özgürlüğü, yargı teminatı ve üniversitelerin özerkliğini kastetmiştir. Hemen hemen her konuşmasında basının özgürlüğüne ilişkin açıklamalarda bulunmuş, yargının siyasallaştığını belirtmiştir. İktidarın üniversitelere çok müdahil olduğuna değinerek üniversite özerkliğinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Bkz. (İnan, 2019: 259-260).

tespit ederek bir rapor hazırlayacaktır. Bu rapora göre muhalefet cephesi bunların tadili için meclise müşterek tekliflerde bulunacaktır.

2- İlim komisyonu ise doğrudan doğruya günün siyasi durumunu inceleyecek, liderler için raporlar hazırlayacaktır.

3- Bu komisyonların sayısı ihtiyaç duyulursa artabilecektir (Akşam, 17 Temmuz 1956). Fakat bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Aylarca iş birliğinden hatta kardeşlikten bahseden muhalefet partileri birbirlerine düşmüşlerdir. Hür Partililer sert bir dille CHP'yi itham ederken, CMP'liler de her iki partiyi eleştirmişlerdir (Zafer 17 Ekim 1956).

Muhalefet partilerinde bu gelişmeler yaşanırken ilginçtir iktidar ile muhalefet partileri arasında ilişkiler olumlu yönde seyretmeye başlamıştır. Erzurum ve Elâzığ mitinglerinde muhalefeti eleştirmeyen Başbakan, eleştirilerini Malatya'ya sakladığını belirtmiştir. Açılan şeker fabrikası dolayısıyla Malatya'da bulunan Menderes, CHP'liler tarafından büyük bir olgunlukla karşılanırken, Belediye Başkanı Nurettin Akyurt Başbakan'a şükranlarını sunmuştur. Bunun üzerine Başbakan da halka hitaben konuşurken muhalefeti eleştirmekten vazgeçmiş, siyasi meselelere hiç değinmemiştir (Akşam, 2 Ekim 1956). CMP Genel Sekreteri Abdurrahman Boyacıgiller de İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük şehirlerin gelişmeleri için iktidarın gösterdiği gayreti takdir etmiştir (Akşam, 7 Ekim 1956). Fakat bu olumlu hava kısa sürmüş, Başbakan muhalefeti eleştirmeye yeniden başlamıştır. Ayrıca muhalefetin iş birliği girişimlerini; *"Biz işimize bakalım, birleşseler ne olacak, birleşmeseler ne olacak?"* diyerek pek ciddiye almamıştır (Akşam, 19 Ekim 1956; Zafer, 19 Ekim 1956). 27 Ekim'de de Çanakkale'de halka konuşan Menderes, burada yapılması ve kurulması düşünülen hizmet tesisleri ve fabrikalar hakkında konuştuktan sonra sözü muhalefete getirmiş ve muhalefetin eylemlerinin hiçbir zaman yapıcı bulmadığını, memleket adına onlardan şikâyetçi olduğunu belirtmiştir (Akşam, 28 Ekim 1956).

2.1.6. Üç Bakana Soruşturma Açılması

Dördüncü Menderes hükûmeti kurulduktan sonra DP Parti Grubu, eski kabine üyelerinden İktisat ve Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu'ya Meclis

Soruşturması açılması kararı almıştır. Yırcalı; “*Teneke, kalay, nal, mih, yedek parçayı vaktinde ithal etmemiş olmakla*”, Polatkan; “*ithal edilen lastiklerin çürüklüğü bunların tevzindeki yolsuzlukla*”, Fatin Rüştü ise; “*döviz tahsisi işlerinde istisnalar yapmakla*” itham edilmiştir (Tercüman, 27 Aralık 1955). Bakanlarla ilgili soruşturma açılmasına ilişkin Grup Önergesi 14'e karşı 360 oyla kabul edilmiştir. Karşı olan 14 milletvekili içerisinde Menderes de vardır (Tercüman, 21 Aralık 1955; Son Posta, 21 Aralık 1955; Son Telgraf, 21 Aralık 1955).

Adı geçen üç bakan ise kendilerine Meclis Soruşturması açılmasına taraftar olduklarını açıklamışlardır. DP Grubu'ndan soruşturma açılması yönünde kararın çıkmasından sonra beş kişiden oluşan bir komisyon kurulmuştur (Yeni Sabah, 21 Aralık 1955). Kısaca yolsuzluk ve döviz ithali iddiasıyla eski bakanlar hakkında DP Grup Başkanı Burhanettin Onat bir yasa önermesini meclise sunmuştur (Son Telgraf, 12 Ocak 1956). Neticede gerçekleşen Meclis Soruşturmasında üç eski bakanın suçsuz olduğuna karar verilmiştir (TBMMZC, D. X, C. 12, 20 Haziran 1956; 415; Tan, 21 Haziran 1956; Zafer, 21 Haziran 1956).

2.1.7. Demokrat Parti İktidarının İkinci Döneminde Partilerarası İlişkiler

2.1.7.1. İlişkilerin Yumuşama Evresi

CHP Parti Meclisi partiler arası ilişkilerin normale dönmesi meselesini görüşmüş, özellikle Nihat Erim'in bu yöndeki yazıları ele alınmış, fakat bazı CHP'liler tarafından hoş karşılanmamıştır. Zira kendisinin 100.000 liralık para cezasını affettirmek için iktidara yaklaştığı şeklinde algı vardı⁹⁸. Akşam gazetesi de

⁹⁸ Nihat Erim Halkçı gazetesinde iktidarı özellikle de Başbakan Menderes'i eleştirmekten dolayı hapis cezası almıştır. Karar Yargıtay'da iken Erim, Menderes'le görüştüktan sonra davası düşmüştür. Daha sonra Erim sert muhalefetten vazgeçmiş “*Gandhi Politikası*” adı verilen ılımlı bir politika takip etmiştir. Bkz. (Turan, 2003: 345). Erim, Menderes'le görüşmesinden rahatsız olan CHP'lilere İnönü'nün durumdan haberdar olduğunu söylemiştir. Bu defa İnönü'nün çevresindekiler, Erim'in ceza almaması için Menderes ile görüştüğünü ama amacına ulaştıktan sonra yine kaldığı yerden “*kavgaya*” devam edeceğini ifade etmişlerdir. Bkz. (Ağaoğlu, 2021: 104). Erim'in çıkardığı Halkçı gazetesi ve matbaası ekonomik açıdan oldukça zor durumdaydı. Kurulan yakın ilişkiden sonra Menderes, Erim'e duyurmadan yardım etmek istemişse de bu durum ortaya çıkarsa; “*pireyi deve yapanlar, bunu ne yapmaz? Şuyuu vukuundan beter bir olay bu. Nihat Erim Bey'e yardım edelim derken, en büyük fenalığı yapmış oluruz. Üstelik ne bunlardan ne de bu konuda bizden bir şey istendi.*” demiştir. Neticede Menderes, Erim'e yardım edilmesinden vazgeçmiştir. Bkz. (Sarol, C. 1, 2014: 254-258).

partiler arası ilişkilerin yumuşamasına ilişkin görüşünü açıklamıştır. Gazetenin aktardıklarına göre CHP içerisindeki sert muhalefet anlayışını sürdürmek isteyenler geç de olsa gerçeği anlamışlardır. 1946'dan 1950'ye kadar geçen dört yıllık süre içerisinde CHP'nin "*halkın sesini*" dolayısıyla "*hakkın sesini*" tıkamak için ne gibi metotlara başvurduğunu hatırlatan gazete, 1950 genel seçimlerini kaybetmeyi düşünmediklerini ama yine de iktidar da kalmak için seçim kanununda yaptıkları değişikle iktidarda kalmalarını sağlayamasa da çoğunluk sistemini getirdiklerini hatırlatmıştır. CHP 14 Mayıs 1950'de iktidarı kaybedince, halk cahillikle suçlamış, büyük bir asabiyet içerisinde dört yıl muhalefet yapmışlardır (Akşam, 4 Ocak 1955). Dolayısıyla Akşam gazetesine göre CHP iktidar olmak istiyorsa artık sert muhalefet anlayışından vazgeçmeli ve halkın isteklerini göz önünde tutan bir muhalefet anlayışının benimsenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

CHP Parti Meclisi yayımladığı bildiride iş birliğinin ancak bazı şartların karşılanmasıyla mümkün olacağını ifade etmiştir. Bunlar; hâkim teminatının sağlanması ve basın kanununun değişmesidir (Milliyet, 5 Ocak 1955). Bu bildiri DP çevrelerince hoş karşılanmamıştır. Çünkü uluslararası siyasi gerginliklerin (Kıbrıs meselesi) ülke içerisinde partileri birbirine yaklaştırması gerekirken dış tehlikelerin göz ardı edilmesi, partiler arası ilişkileri daha da olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır (Akşam, 5 Ocak 1955).

CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Başbakan Menderes'e işlerinde başarılar dilemesi, Başbakan'ın da memnuniyetle karşılık vermesi ilişkilerin yumuşama evresine girmesinin başlangıcını oluşturmuştur. Özellikle Gülek'in Kıbrıs meselesine ilişkin iktidara çektiği telgrafta başarı dileğinde bulunması, iktidar ve muhalefet çevreleri tarafından ilişkilerin düzenlenmesi ve iyi niyet örneği olarak algılanmıştır. Tarafsız çevreler; dostluk havasının iki parti arasında yeniden tesis edileceğini ama muhalefetin de iktidarı politikalarında desteklemesi gerektiğini belirtmişlerdir (Akşam, 24 Ocak 1955). Başbakan Halkçı gazetesi için açmış olduğu davayı geri çekmiş, Menderes'ten sonra diğer milletvekilleri de davalarından vazgeçmişlerdir (Akşam, 28 Ocak 1955). Bu sıralarda Halkçı gazetesinde Nihat Erim'in partiler arası ilişkileri destekleyen yazıları, Gülek'in konferanslar vermek üzere gittiği ABD'den hükûmete çektiği bir başka başarı telgrafından sonra Başbakan da Gülek'e olumlu cevap vermiştir. Ayrıca Menderes'in CHP balosuna davet edilmesi ve bu daveti memnuniyetle karşılaması,

ilişkilerin yumuşamasında etkili olan diğer gelişmeler olarak belirtilebilir (Halkçı, 4 Şubat 1955).

Partiler arası ilişkilerin olumlu seyretmesi üzerine CHP Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin: *“Biz geçmişteki hadiseler dolayısı ile iktidara küskün davranmayı aklımızdan bile geçirmeyiniz”*. CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı: *“Memleket gergin havadan zarar görür. Partiler arasındaki buzlar çözölmelidir.”* ve DP Afyon Milletvekili Kemal Özçoban: *“Sen ben kavgasını unutup memleket meseleleri üzerine çalışsak fena mı olur?”* demişlerdir. Ayrıca partiler arası ilişkilerin karşılıklı anlayış içerisinde yürütölmesi ve bu yoldan Türk demokrasisinin olumlu gelişim evresine girmesi temennilerinde bulunmuşlardır (Halkçı, 4 Şubat 1955). Menderes’in İzmir’de yaptığı konuşmada, iktidarın en küçük bir imtiyaz ve üstünlüğe sahip olmayacağı gibi muhalefette olmanın da en küçük bir eksiklik telakki edilmesinin ölkede mevzubahis olmadığını ifade etmiş (Halkçı, 15 Şubat 1955) ve *“Karşımızdakilere kucak kucak sevgi ve hürmet dağıtmakla en aziz vazifemizi ifa etmiş olacağız.”* demiştir (Son Telgraf, 15 Şubat 1955). Başbakan’ın muhalefete gereken saygıyı göstermesinden memnun olacaklarını ifade eden CHP’liler, ilişkilerin bu şekilde devam etmesini istemişlerdir (Akşam, 15 Şubat 1955). DP çevreleri, Menderes’in İzmir’deki sözlerini desteklemiş (Halkçı, 16 Şubat 1955) ve Başbakan’ın bu sözlerinin muhalefetle olan gerginliği tamamen ortadan kaldırdığını düşünmeye başlamışlardır (Son Telgraf, 16 Şubat 1955).

Başbakanın söylemlerine iktidar ve muhalefet parti mensupları ya da gazeteciler de beyanatlarıyla partiler arası ilişkilerin yumuşaması yönünde demeçler vermişlerdir. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek: *“Artık birbirimize yıpratma devri sona ermiştir.”*, Nihat Erim: *“Menderes’e karşı çok ağır tenkitler yöneltmiş bir insan olarak kendisini tebrik ederim.”*, Bir dönem CHP İstanbul İl Başkanlığı görevini yürüten İlhami Sancar: *“Eski münakaşaların yerini derin ve manalı bir sukut almış değil midir?”*, DP Zonguldak Milletvekili Sebati Ataman: *“Memlekette girtlaşmaktan önce yapılacak çok şey vardır.”*, DP Bursa Milletvekili Hulusi Köymen: *“Partiler arası mücadele artık yapıcı bir sayfaya girmiştir.”* demişlerdir. Ayrıca Halkçı gazetesi iç politikada oluşan yumuşak havanın etkisiyle resmî ilan almaya başlamıştır (Akşam, 16 Şubat 1955). Bu sıralarda partiler arası ilişkilerin yumuşamasında Nihat Erim önemli bir görev üstlenmiştir. Erim, DP ve CHP arasında temas kuran kişi olmuştur. İnönü’ye yaptığı görüşmeleri aktaran

Erim, Akis dergisinin yaptığı yayımlardan da şikâyetçi olmuştur. Ama bunu İnönü'ye üstü kapalı olarak ifade etmiştir. Fakat CHP'nin mevcut durumunu açıkça eleştirmekten sakınmamıştır. Halkçı gazetesinde hükûmetin dış politikasına ilişkin olumlu yayım yaptığı için partililerce eleştirilen Erim, bütçe görüşmeleri sırasında parti adına söz alan CHP Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin'in iktidarın dış politikasını övdüğünü görünce kendisine haksızlık yapıldığını belirtmiştir. İnönü'ye CHP'nin içerisinde bulunduğu durumu şöyle açıklamıştır:

“Paşam, bugünkü haliyle, merkezdeki hüviyetiyle CHP feci durumdadır. Mucize lazım kurtulması için. Kimse birbirini sevmiyor. Böyle parti olmaz. Siz başta bulunmasanız dağılacak. Siz olmasanız ben ötekilerle beraber durur muyum? Kıskanç ve aciz insanlar. Bunlar ne işe yarar? Ben ortaya bir tez attım. Nerede anti tez? Sade dedikodu. Hiçbirisinde açıkça konuşmaya cesaret yok. Bunlar mı mücadele edecek? Bunlardan memleket ne fayda gelecek? Ben bu adamları muvaffakiyete ulaştırmak için mi kendimi feda edeceğim?”.

Bu sözlerinden sonra Ankara sokaklarında gazete satıcılarının ağızlarında Nihat Erim'in partiyle ilişkisinin kesileceğinin duyurusu yapılırken ve gazetelerde yazılırken, böyle olmayacağına dair parti adına bir tekzip yayımlanmamıştır (Erim, C. II, 2005: 592-599).

CHP Meclis Grubu milletvekilleri iktidarla ilişkilerinin iyi olmasını arzu ettiklerini belirtmişler, CHP Genel Sekreter Yardımcısı Turgut Göle, “*Partimiz iç politikada sükunetle itidali vatandaşların huzurları için zaruri telakki etmiştir.*” demiştir. (Halkçı, 17 Şubat 1955). Fakat eleştiriler hiç olmuyor değildir. CHP Genel Sekreteri Gülek ABD'den sonra gittiği Kanada'da Türkiye'de basın hürriyetinin sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Kapatılan gazetelerin olduğu gibi gazetecilerin de haksız yere cezaevine atıldıklarını söylemiştir (Akşam, 24 Şubat 1955). Yalnız Gülek'in bu sözlerini CHP'liler de olumlu karşılamamışlar ve Genel Sekreter'in Parti Meclisi'nin aldığı karara aykırı hareket ettiğini belirtmişlerdir (Akşam, 25 Şubat 1955). Zafer ve Halkçı gazeteleri de Gülek'i demeçlerinden dolayı eleştirmişlerdir (Akşam, 26 Şubat 1955). CHP Parti Meclisi'nin yayımladığı bildiride, iktidarla medeni bir şekilde yürütülen ilişkilerin devam edilmesi ama ülke meselelerinde iktidar temsilcilerinin muhalefetin yetkili organlarıyla temasa geçilmesi gerektiği belirtilmektedir (Halkçı, 7 Mart 1955). Dolayısıyla CHP yönetimi iktidarla ilişkilerin yumuşama evresine girmesinde isteksiz değildir. Ama bunun somut bir şekilde görülmesini istemişlerdir. Bu istek ülke meselelerinde iktidarın muhalefeti dinlemesi, sorunların çözümünde muhalefetin isteklerini

dikkate alınması şeklindedir. Bir nevi muhalefet (burada CHP anlaşılmalı) dolaylı olarak iktidar ortağı olmak istemektedir.

Başbakan Menderes CHP dışında ilişkilerin normalleşmesi bağlamında CMP'nin ileri gelenleriyle 9 Mart 1955 tarihinde görüşmüştür. Görüşmede kapatılan MP'nin kurucularından ve genel başkanlarından aynı zamanda İstanbul eski Milletvekili Enis Akaygen ile MP Sinop eski Milletvekili Suphi Batur ile bir görüşme gerçekleşmiştir. CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın da görüşmede olduğu basında yer alsa da sonradan olmadığı anlaşılmıştır (Akşam, 12 Mart 1955). Başbakan Menderes'in DP'den milletvekili seçilmiş, fakat daha sonra ayrılmış ve bir dönem MP'de siyaset yapmış kimselerle görüşmesi ve görüşmede CMP Genel Başkanı Bölükbaşı'nın olmaması Bölükbaşı'yla ilişkilerin olumlu anlamda ilerlemenin zor olduğunun kanıtıydı. Bu nedenle Başbakan Menderes DP kökenli ama partiden bir şekilde kopmuş kişilerle görüşerek CMP ile ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

Başbakan Aydın'da iken CHP'liler adına verdiği yemek sırasında yaptığı konuşmada partiler arasındaki yakınlaşmayı överek şu sözleri söylemiştir: *“Memleketin siyasi hırs ve heyecanlarla malul küçük bir zümrenin dışında kalan bütün evladı yurdun menfaatlerini temin yolunda daima buluşup birleşeceklerdir* (Zafer, 27 Mart 1955). Partiler arası ilişkilerin yumuşaması ya da iktidar ile muhalefet arasında iletişimin güçlendirilmesi anlamında geliştirilmeye çalışılan ilişkiler denilince şimdiye kadar ifadelerden de anlaşılacağı üzere ülkenin iki büyük partisi DP ve CHP akla gelmelidir. Zira diğer muhalefet partileri bu ilişkilerin içerisinde yer almamış, alması için de iktidar nezdinde ısrarcı olunmamıştır. Bu nedenle ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında faaliyetler adı geçen iki parti arasında cereyan etmiştir.

CHP Parti Meclisi ilişkilerin yumuşaması üzerine DP ile görüşmelerin daha sıklıkla yapılmasına karar vermiştir. Bu durumda iktidarla muhalefet daima temas imkânları aramakta, bilhassa resmî ziyaretlerden istifade edilmiştir. Ayrıca İstanbul'daki Bulvar Palas Oteli'nde Menderes ile İnönü arasında gerçekleşen sohbet, Başbakan'ın otomobilinde devam etmiştir. Daha sonra DP'nin kurucularından birinin evinde verilen yemekte, iki parti lideri çok samimi bir görüşme gerçekleşmiştir. Görüşmede TBMM Başkanı Refik Koraltan ve bazı milletvekilleri de hazır bulunmuştur. Her iki parti lideri arasındaki sohbet ülkenin içişlerden ziyade daha çok dış meseleleri üzerine olmuştur. Diğer taraftan

görüşmelerin devamı anlamında İnönü de Menderes, Koraltan ve bazı DP'li milletvekillerini evine yemek davetinde bulunmuştur. Ancak iki parti arasında olan bu samimi görüşmeler; ileri demokrasilerde olduğu gibi medeni ilişkiler çerçevesinde yürütülecek ve muhalefetin üzerinde durduğu meselelerde iktidarla bir pazarlığa gidilmeyecektir (Cumhuriyet, 26 Nisan 1955; Akşam, 26 Nisan 1955).

2.1.7.2. İlişkilerin Bozulması

CHP Genel Başkanı İnönü'nün Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden iktidarı eleştirmiş, iktidar tarafında bu eleştiriler hakaret olarak algılanmıştır. İnönü her ne kadar sözlerini geri aldığını belirtmiş olsa da Başbakan Menderes'in eleştirilerinden kurtulamamıştır (Zafer, 22 Mayıs 1955). CHP'deki genel görüşe göre partiler arası ilişkilerin bozulmasının nedeni iktidarın samimiyezsiz davranışlarıdır (Akşam, 7 Haziran 1955). CHP Parti Meclisi'nin yayımlamış olduğu bildiride bu hususta şöyle denilmiştir;

“Bugün iktidarla aramızdaki başlıca ihtilaf noktası şudur: Bir rejimin temel meselelerinin hazmedilmemiş olarak ortada durduğunu söylüyoruz. İktidar ise kendi arzusuna göre kurduğu rejimi el dokundurmamak istemektedir. İktidarız görüşü programındaki esaslara tamamı ile aykırıdır. Şartlar ne şekle getirilirse getirilsin CHP rejiminin temel davalarını ısrar ve sebatla savunmayı ve bunları kanun yolu ile gerçekleştirmeyi vazifesinin başında tutmaktadır.” (Ulus, 13 Haziran 1955).

DP Genel İdare Kurulu CHP yönetiminin ilişkileri bozacak şekilde söylemlerine devam etmesi üzerine toplanmıştır. Toplantıda alınan karar ile muhalefete karşılık verilecekti. Bu hususta özellikle Bakanlar vasıtasıyla radyo aktif bir şekilde kullanılacaktır (Halkçı, 3 Temmuz 1955). Böylece ilişkileri bozan tarafın iktidarın olmadığını halk öğrenecektir. CMP yayımlamış olduğu bildiriyle; muhalefete de radyoda konuşma imkânı verilmesini istemiş (Milliyet, 6 Temmuz 1955), hatta Genel Başkan Bölükbaşı radyoda muhalefete söz hakkının tanınmamasından şikâyet ederek hükûmeti istifaya davet etmiştir (Milliyet, 12 Ağustos 1955). Radyo meselesine değinen Ulus gazetesi de devlet radyosunda muhalefete yapılan haksız ve ağır saldırılar karşısında cevap verme imkânının tanınmadığını ve muhalefetin denetleme vazifesinden mahrum edildiğini belirtmiştir. (Ulus, 20 Ağustos 1955).

İktidar partisi radyonun dışında yayımlayacağı bildirilerle de muhalefetin eleştirilerine cevap vermiştir. İktidar yayımladığı 3 Temmuz 1955 tarihli bildiride; muhalefetin suni gündemler oluşturarak varlığını ortaya koymaya çalıştığını

belirtmiş (Tercüman, 4 Temmuz 1955; Milliyet, 4 Temmuz 1955), CHP Genel Başkanı İnönü de hükûmetin bildirisini hayret ve esefle okuduklarını, ülkenin sorunlarından muhalefeti sorumlu tutmanın gerçeklikle ilgisi olmadığını ifade etmiştir (Halkçı, 5 Temmuz 1955). CMP Genel Başkanı Bölükbaşı da hükûmetin yayımladığı bildiriye tepkiyle karşılamıştır. Bölükbaşı, ülkenin içerisinde bulunduğu meselelerin sorumluluğunu muhalefete yüklemeye çalışan iktidarın görüşlerini kınamıştır. İktidarın özellikle “*vatana ihanet*”e vardırarak kadar muhalefetin suçlamasına işaret ederek, eğer bu söylemi muhalefetten biri söyleseydi kendini hemen mahkemede bulacağını ifade etmiştir. Ayrıca ülkenin mali ve iktisadi politikasının plansız ve programsız partizan düşüncelerle günlük ya da çok kısa ömürlü kararlarla yürütüldüğünden istikrarsızlığa yol açtığını belirtmiştir (Akşam, 6 Temmuz 1955).

İktidar tarafından verilen beyanatlar genellikle muhalefetin gerçek olmayan, suni ve tahrif edilmiş iddialar üzerine yoğunlaşırken söylemlerin anahtar kelimeleri olarak “*tahkir, tezlil, isnad, iftira ve tezvir*” sıklıkla geçmektedir. Ayrıca şikâyet ettikleri en önemli hususlardan biri de iktidarın ülke için yaptıkları hizmetlerin bir türlü muhalefet tarafından görülmemesidir (Zafer, 11 Temmuz 1955; Halkçı, 12 Temmuz 1955; Zafer, 20 Temmuz 1955; Zafer, 12 Temmuz 1955). Bu doğrultuda Başbakan Menderes’in şu sözleri örnek olarak verilebilir; “*Onlar bu eserlere bakmazlar, uğradıkları şehrin ve kasabanın daha uzaktan gözlere çarpan büyük kalkınma hamlesi içindeki manzarasını görmezler, yalnız ve yalnız karnınız aç, pahalılıkta ölüyorsunuz, memleket felakete doğru gidiyor! derler. Muannit bir muhalefetin memleket meselelerini görüş ve kavrayış derecesini sadece bu hadise belirtmeye kâfidir.*” (Zafer, 11 Ağustos 1955).

Muhalefetin sözlü sorularından birine verdiği cevapta Başbakan; CHP’yi komünistlik, vatani dışarıya casuslamak, milli menfaatlere aykırı davranmakla itham etmiştir (Cumhuriyet, 12 Şubat 1956). Başbakan’ın bu sert ithamlarına karşı CHP parti teşkilatları DP Genel Başkanı Adnan Menderes’e hitaben çektikleri telgrafla tepkilerini göstermişlerdir. Ankara’dan çekilen telgrafta; Türkiye Büyük Millet Meclisi huzurunda DP Genel Başkanı Adnan Menderes’in CHP Genel Sekreteri ve beraberinde çalışan arkadaşlarına “*komünist*” ve “*beşinci kol*” tabirlerinin kullanılmasının Türk milletinin banisi merhum Atatürk’ün kurduğu

parti olan CHP'nin bu sözleri asla kabul etmeyeceği ve şiddetle protesto ettiği yer almaktadır (BCA, nr. 30-1-0-0/20-112-22)⁹⁹.

Yeri geldikçe Cumhurbaşkanı Bayar da demeçleriyle iktidarı desteklemiştir. Hatta bir demecinde oldukça ağır nitelendirilebilecek şu cümleyi söylemiştir: *“Gece gündüz durmadan vazife başında çalışırken bu çalışmanın kutsiyetini unutanlar dünyanın en adi insanlarıdır.”* (Zafer, 23 Temmuz 1955). Aslında DP mensuplarının muhalefet parti temsilcilerine sarf ettiği cümlelerin benzerlerini, muhalefet tarafından da kullandığını söylemek mümkündür. Bölükbaşı'nın: *“DP nişanlılık devresinde bize çok şey vaat etti, evlendikten sonra huy değiştirdi.”* cümlesi örnek olarak verilebilir (Tercüman, 12 Ağustos 1955).

2.1.7.3. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Tutuklanması

CHP Genel Sekreteri Gülek yurtiçi ve dışı gezileriyle oldukça aktif bir siyaset izliyordu. Çoğu kez iktidara yönelik sözleri nedeniyle gözaltına alındığı hatta tutuklandığı zamanlar da olmuştur. Gülek Ocak 1954 tarihinde CHP Ankara İl Başkanlığı'nda Türkiye'nin diktatörlüğe doğru gittiğini söylediği için Ankara Savcılığı'nca ifadesi alınmış, Temmuz 1955'te Isparta CHP Kongresi'nde Türk ekonomisinin içerisinde bulunduğu durumdan bahsedince polis güçlerince salondan dışarıya çıkarılmıştır (Balcı, 2015: 162).

Gülek aynı zamanda renkli bir kişiliğe de sahipti. Şöyle ki 11 Ağustos 1955 tarihinde Erzurum vapuruyla çıkmış olduğu Karadeniz gezisinde ayağında çarık, sırtında aba ve elinde kaval, yanında Malatya Milletvekili Kâmil Kırıkoğlu, Sinop Milletvekili Nuri Sertoğlu gibi partililer de vardır. Kendisini uğurlayanların içerisinde İnönü de bulunmaktadır (Balcı, 2015: 162-163). Bu gezi DP ile CHP arasında bozulan ilişkilerin kısa bir süre sonrasına denk gelmektedir. Gülek'in sel felaketi nedeniyle incelemelerde bulunmak üzere gittiği Zonguldak'ta Emniyet Müdürlüğü'nde tutulmuştur (Cumhuriyet, 13 Ağustos 1955). Akis dergisinde belirtilenlere göre Gülek, İnönü'nün aleyhinde yapılacak gösterilerden çekindiği için İl Emniyet Müdürlüğü'ne sığınmıştır. Bir başka iddia ise yine aynı nedenle hükûmet konağına davet edilen Gülek'in bunu kabul etmemesi üzerine Emniyet'e götürülmüş olmasıdır (Balcı, 2015: 164). DP'liler ise halkın Gülek'e olan tepkisinin

⁹⁹ Başka telgraf örneği için bkz. (BCA, nr. 30-1-0-0/20-112-22).

nedenlerini biraz da abartarak şöyle sıralamaktadırlar; sel felaketinde CHP'nin yeterince üzüntülerini dile getirmemesi, felakette Gülek'in parti propagandasında bulunması, ekonomi üzerinden iktidara yönelik eleştirilerinin halk nezdinde karşılık bulmaması ve söylemlerinde haksız olması, CHP'nin seçimlere girmeme kararının halk nezdinde bozguncu bir hareket olarak görülmesidir (Akşam, 13 Ağustos 1955). Yalnız basın organlarında yer aldığı gibi bir tutuklanma söz konusu değildir. Gülek galeyana gelen halktan korunmak yani güvenliğinin sağlanması için karakolda tutulmuştur.

Zonguldak'tan Sinop'a geçen Gülek, 13 Ağustos akşamı Sinop'ta tutuklanmıştır. İstanbul'dan hareketi sırasında yaptığı konuşmada, meclisin gayrimeşru olduğunu ima eden cümlelerinden dolayı meclise hakaret ettiği iddiasıyla Gülek hakkında tutuklanma kararını Eminönü Birinci Sulh Ceza Mahkemesi vermiştir (Cumhuriyet, 14 Ağustos 1955; Tercüman, 14 Ağustos 1955; Milliyet, 14 Ağustos 1955; Akşam, 14 Ağustos 1955). Tutuklanmaya karşı ilk tepki CHP Genel İdare Kurulu tarafından gösterilmiştir. İdare kurulu bu gibi hadiseler devam ederse meclisten çekileceklerini ifade etmişlerdir (Cumhuriyet, 14 Ağustos 1955).

CHP Genel Sekreteri Sinop'ta gözaltına alındıktan sonra İstanbul'a getirilmiş ve Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'ne konulmuştur. Gülek ifadesinde, suç teşkil edecek sözlerde bulunmadığını belirtmiştir (Akşam, 15 Ağustos 1955). DP yöneticileri ise Gülek'in savunmasını yetersiz bulmuşlardır (Akşam, 14 Ağustos 1955). Gülek'in tutuklanmasıyla ilgili soruya cevap veren Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, Gülek'in sarf ettiği sözlerinin meclisin meşruiyeti hakkında sûizana davet edecek şekilde kabul gördüğü ve takdir edildiği için soruşturma açıldığını belirtmiştir. Bakan'a göre *“Gülek'in sözleri milli iradenin tam ve her türlü tesirinden ari olarak hakiki mümessili bulunan Büyük Millet Meclisi'ne mütecavizine bir mahiyet...”* taşımaktadır (Zafer, 16 Ağustos 1955; Cumhuriyet, 16 Ağustos 1955).

Gülek'i mahkeme sırasında 187 avukat savunacaktır. Mahkeme gününden bir gün önce Gülek'in tahliye talebi reddedilmiştir (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1955). Üsküdar Mahkemesi'ne sevk edilen Gülek, ifade vermek istememiştir (Milliyet, 16 Ağustos 1955). İnönü'nün başkanlığında toplanan CHP Parti Meclisi, Türkiye Büyük Meclisi'nden henüz çekilmeyecekleri yönünde karar almıştır (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1955).

Mahkemeye çıkan Gülek aynı gün tutuksuz yargılanmak üzere saat 17.00’da tahliye edilmiştir. Cezaevinden çıkan Gülek’i çok sayıda partili karşılamıştır. Gülek cezaevinden çıktıktan sonra doğrudan İnönü’yü ziyarete gitmiştir. Ardından Karadeniz seyahatini tamamlamak üzere Samsun’a hareket edeceğini bildirmiştir (Cumhuriyet, 17 Ağustos 1955; Tercüman, 17 Ağustos 1955; Milliyet, 17 Ağustos 1955).

İktidar çevrelerine göre Gülek’in serbest bırakılmasında hükûmetin etkisi olmamıştır. Ayrıca iktidar tarafı Gülek’in henüz suçsuz bulunmadığını, yargılama sürecinin devam ettiğini söylemişlerdir (Akşam, 17 Ağustos 1955). DP’liler, iktidarın baskısı altında mahkemelerin bağımsız ve tarafsız hareket edemediğini özellikle dillendiren CHP’lilerin iddialarına karşılık Gülek’in serbest bırakılmasını örnek göstermişlerdir (Cumhuriyet, 18 Ağustos 1955).

Gülek’in yargılaması 14 Haziran 1956 tarihinde sonuçlanmıştır. Gülek, “*Büyük Millet Meclisi’nin manevi şahsiyetini tahkir ettiği*” iddiasıyla bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 2 Temmuz’da da hükûmetin manevi şahsiyetine hakaret suçlamasıyla CHP milletvekillerinden Sırrı Atalay, İbrahim Us, Osman Alişiroğlu, Kâmil Kırıkoğlu’nun dokunulmazlıkları kaldırılmıştır (Güngör, 2004: 318). Gülek cezaevinden çıktıktan sonra gittiği Erzurum’da yaptığı konuşmada, Türkiye’nin medeni dünyada itibarının barajlarla değil insan haklarına verdiği değerle ölçüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca Toplantı ve Gösteri Düzenleme özgürlüğünün olduğunu iddia eden iktidar mensuplarına; “...göz yaşartıcı bomba ile toplantıların men’inden hiç mi haberleri yoktur?” sorusunu yöneltmiştir (Ulus, 26 Ağustos 1955).

Yaklaşık bir yıl sonra Gülek ve Günaltay birlikte Sinop’ta yarım kalan Karadeniz gezisini tamamlamayı düşünmüşlerdir. Bu geziye Günaltay hastalığı nedeniyle katılamamıştır. 28 Temmuz 1956 tarihinde Akdeniz vapuruyla yola çıkan Gülek’in yanında Turhan Feyzioğlu ve Fehmi Alpaslan da vardı. Gülek ve beraberindekilerin Ordu, Giresun ve Trabzon’da toplantı ve miting yapmalarına izin verilmemiştir. Parti binalarında da faaliyet gösterilmesine emniyet güçleri engel olmuştur. Bunun üzerine Gülek, yaşananları protesto etme mahiyetinde İçişleri Bakanlığı’na telgraf çekmiştir. Fakat 1 Ağustos’ta meclisten yeni çıkan “*Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu*”na muhalefetten Rize’de tutuklanmaktan kurtulamamıştır. Karakolda 6,5 saat kaldıktan sonra Rize’de mahkemeye çıkarılmıştır. 6 ay hapis cezasına çarptırılan Gülek’in cezası yasanın yeni çıkmış

olması ve bir daha suçu tekrarlamayacağı varsayımıyla ertelenmiştir. Gülek 7 Eylül 1956 tarihinde aynı kanuna aykırı davranmaktan Karamürsel’de mahkeme karşısına çıkmış ama serbest bırakılmıştır. CHP yönetimi bu sıralarda gerçekleştirdiği yurt gezileriyle iktidarı bir erken genel seçime zorlamayı amaçlamaktadır (Balcı, 2015: 165-166; Güngör, 2004: 318-319).

2.1.7.4. İlişkilerde Yeniden Bahar Havası

1957 yılının ilk aylarında muhalefet partileri arasında iş birliğine yönelik görüşmeler öncelikle meclis grupları arasında başlamıştır. Hür Parti, CHP ve CMP’ye birer mesaj göndererek partiler arası iş birliği hakkında tekliflerini açıklamıştır (Cumhuriyet, 2 Şubat 1957). Fakat muhalefet partileri arasında iş birliğinin gerçekleşmesi yönünde adımlar atılırken bu durumu bozacak gelişmeler de olmuyor değildi. Hür Parti Tekirdağ Milletvekili İsmail Hakkı Akyüz şu sözleri bu anlamda iyi bir örnektir: *“Sadece iktidarı itham etmek kolay, fakat isabetli değildir. Kalkınma ve eserler güzel şeylerdir, tenkit edilecek tarafları da olabilir. Fakat bu nevi tenkitlerden evvel hakkı teslim etmek lazımdır. Bilhassa İnönü bugünkü elektrikli havanın başlıca müsebbiplerindendir.”* (Zafer, 23 Şubat 1957).

Bu sıralarda iş birliği görüşmeleri sadece muhalif partileri arasında değil iktidar ile muhalefet arasında da sürdürülmeye çalışılmaktadır. Özellikle İnönü’nün meclisteki ılımlı konuşması, Başbakan tarafından karşılık bulmuştur. Menderes kıyasıya ve yıkıcı mücadelenin durdurulmasını istemiş ve *“eğer bu memlekette milletimiz için pek tabii olan güzel hisler bizleri sevk ve idare edecek olursa, garez, kin ve kıskançlığı susturabilirse, böylesine bir memleket aşkı ile bu vatanda halledemeyeceğimiz hiçbir dava kalmaz. Yeter ki memleket aşkıyla iyi niyet rehberimiz olsun.”* sözleri muhalefet dâhil bütün meclis tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Menderes’in sözlerine CMP Genel Başkanı Bölükbaşı: *“Ben oyun bozanlık yapacak adam değilim.”*, CHP’liler de: *“Başvekilin sözlerini büyük bir heyecanla dinledik. Bu mevzuda daima istikrarın müzahiri olacağız.”* demişlerdir (Zafer, 26 Şubat 1957).

Mecliste İnönü ile başlayan daha sonra sırasıyla Bölükbaşı ve Menderes ile devam eden konuşmalarla partiler arası ilişkiler tekrar olumluya yani *“bahar havasına”* dönmüştür (Akşam, 26 Şubat 1957). CHP Genel Başkanı İnönü’nün

Vatan gazetesi muhabiriyle gerçekleştirdiği röportajda, Başbakan Menderes'in CHP ile yakınlaşmasının nedenini sorması üzerine kendisinin sorumluluk sahibi bir devlet adamı olarak davrandığını belirtmiştir. Menderes'i nasıl bir insan olarak tanıdığını ilişkin soruya da kahkaha attıktan sonra "*Menderes her şeyden evvel devletin resmî, mes'ul, muktedir, muhterem Başvekilidir.*" cevabını vermiştir. (Vatan, 9 Mart 1957).

Bu sıralarda Kırşehir'in yeniden il olması için iktidar tarafından çalışmalar yürütölmekteydi. Bununla ilgili olarak İnönü, iktidara seslenerek Kırşehir'in il olmasını iktidardan istemiştir (Ulus, 26 Şubat 1957). İktidar tarafından da olumlu karşılanan bu isteğin gerçekleşmesi için İçişleri Bakanlığı'nca bir kanun tasarı hazırlanmıştır. Esasen Kırşehir'in tekrar vilayet olması, DP ile CHP'nin yakınlaşmasının olumlu bir neticesiydi. CMP Genel Başkanı Bölükbaşı ise "*bu habere çok sevindiğini, fakat bir çiçekle yaz olmayacağını...*" söylemiştir. İnönü ise bu konuda açıklamalarına devam etmiş, "*bu çok hayırlı bir haberdir.*" demiştir (Tercüman, 4 Mart 1957; Cumhuriyet, 4 Mart 1957). Yeniden il olacağı haberinin Kırşehir'de duyulması, şehri sabaha kadar süreceğ bir bayram havasına dönüştürmüştür. Bütün lokantalar, gazinolar, eğlence yerleri o geceye özgü olmak üzere sabaha kadar açık kalmıştır (Cumhuriyet, 7 Mart 1957).

Sonuçta mecliste tasarının yasalaşmasıyla Kırşehir tekrar il olmuştur. Yalnız Kozaklı ve Hacıbektaş ilçelerinin¹⁰⁰ Nevşehir sınırları içerisinde yer almasını CMP lideri Bölükbaşı "*Utanın! Utanın!*" diye bağırarak protesto etmiştir (Akşam, 13 Haziran 1957; Zafer, 13 Haziran 1957). Bölükbaşı meclise hakaret ettiğı iddiasıyla mecliste üç oturum yer alamayacaktır (Ulus, 13 Haziran 1957) 1 Temmuz'da yürürlüğe girecek kanuna göre Kırşehir; Mucur, Çiçek ve Kaman ilçelerinden oluşmuştur (Ulus, 13 Haziran 1957).

Kırşehir'in yeniden il olması törenine İçişleri, Eğitim, Sağlık ve Devlet Bakanlarının yanı sıra CMP Genel Başkanı Bölükbaşı da katılmıştır (Son Posta, 1 Temmuz 1957; Akşam, 2 Temmuz 1957). Bütün şehir baştan başa süslenmiş (Ulus, 1 Temmuz 1957) ve tören bir bayram havası içerisinde geçmiştir. Ayrıca Bölükbaşı

¹⁰⁰ Bölükbaşı meclis konuşmasında, bu ilçeleri Nevşehir'e bağlayan düzgün bir yolunun olmadığını, ayrıca Kızılırmak Nehri'nin Kozaklı ve Hacıbektaş ilçelerini Nevşehir'den ayırdığını ve bu nedenle halkın vilayete ulaşımında zorluklar yaşayacağını ifade etmiştir. Bkz. (TBMMTD, D. X, C. 20, 12 Haziran 1957: 150)

kalabalık halk topluluğu tarafından coşkuyla karşılanmıştır (Hürriyet, 2 Temmuz 1957).

Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman DP ve CHP arasında başlayan yakınlaşmanın DP özelinde nedenini muhalefeti parçalamak, özellikle Hür Parti'yi zor durumda bırakmak olduğunu belirtmiştir. Menderes, İnönü hakkında; *“Memleketin iki büyük muhterem Paşası vardır. Bunlardan biri Atatürk, diğeri İsmet Paşa... Tarihin derinliğinden gelen ilhamlarla bu ikisinin halledemeyeceği zorluk yoktur. Onunla iş birliği sayesinde memleket gülistan manzarasını alır.”* demiştir. Buna karşın İnönü de *“Memleketin acıları devam ederken, zoraki bir bahar havası yaratılamaz. Kırşehir'i il yapmak ve bana (Muhterem İnönü) filan diye güya saygı göstermek, durumu pek değiştirmez ya diğer ısrarlı isteklerimiz ve haklarımız?”* cevabını vermiştir (Yalman, C. 4, 1970: 336). Bu sözlere bakıldığında ilişkilerin yumuşamasında daha ısrarcı olan tarafın DP'nin olduğu anlaşılmaktadır. Menderes iktidarı döneminde İnönü'ye söylediği övgü dolu sözler içerisinde yukarıda belirtilenleri en başa koymak gerekir. İnönü ise sadece Kırşehir'in il yapılmasının yeterli olmayacağını, diğer taleplerinde yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Genel seçimlerin yapılmasına kısa bir süre kaldığı düşünülürse Yalman'ın iddiasının boş olmadığı anlaşılabacaktır. Yani Menderes muhalefet partileri arasında iş birliğini engellemek için CHP ile ilişkileri normalleştirme amacı güttüğü görülmektedir. Yalnız Menderes'in karşısında oldukça tecrübeli bir devlet adamı vardı. Muhtemelen İnönü bu durumu sezmiş, mevcut durumdan faydalanarak iktidar tarafından isteklerinin yerine getirilmesini istemiş ve kısmen de başarılı olmuştur.

CHP Genel Başkanı İnönü meseleleri karşılıklı konuşarak ve sükunetle çözmek için mecliste genel müzakere açılmasını teklif etmiştir. Başbakan Menderes, İnönü'nün bu talebine olumlu yaklaşmıştır. Ama diğer muhalefet partilerinden olan Hür Parti ile CMP ise Başbakan'ın tavrına pek güvenmedikleri için ihtiyatlı yaklaşmayı tercih etmişlerdir (Cumhuriyet, 27 Şubat 1957; Ulus, 27 Şubat 1957). Bu nedenle görüşmeler daha çok iktidar ile CHP arasında gerçekleşmiştir. Akşam gazetesinin *“Muhalefet Partileri Birbiriyle Anlaşamıyor”* başlığı altında; CHP'nin gösterdiği geniş tolerans CMP ve Hür Parti'yi kızdırdığı,

İnönü'nün ailevi nedenlerle¹⁰¹ yumuşadığı ileri sürülmekte ve CMP ile Hür Parti'nin birleşmenin yeniden yeşerdiği haberleri yapılmıştır (Akşam, 2 Mart 1957).

Başbakan Menderes ile CHP lideri İnönü arasındaki yakınlaşmanın neticesi olarak CMP ile Hür Parti ortak muhalefet cephesi kurma hazırlıklarına başlamışlardı. Bu muhalefet grubuna “*Hürriyetçi Millet Partisi*” ismi verilecektir. Ayrıca CMP ile iş birliği yapılması için Hür Parti Genel Merkezi’nde üç toplantı gerçekleşmişti (Tercüman, 2 Mart 1957). Fakat her iki parti idarecilerinin birçoğu birleşmenin hukuken ve fiilen gerçekleşmeyeceğini ileri sürmüşlerdir (Cumhuriyet, 20 Nisan 1957). Ayrıca DP ve CHP’nin aralarındaki dostluğun da suni olduğunu ifade etmişlerdir (Milliyet, 11 Mart 1957). Diğer muhalefet partilerinin ithamlarına karşın İnönü; DP ile hiçbir özel meselesi olmadığını belirtmiş, iç huzurun sağlanması için elindeki bütün imkânlarla çalışacağını dile getirmiştir (Milliyet, 12 Mart 1957). İktidar tarafından da İnönü’nün sözleri olumlu karşılanmıştır (Akşam, 12 Mart 1957). Menderes ve İnönü ülke içinde gittikleri farklı yerlerde gerçekleştirdikleri mitinglerde veya basına verdikleri demeçlerde her iki parti arasındaki bahar yani olumlu havayı bozan taraf olmayacaklarını dile getirmişler, aralarında hiçbir pazarlığın geçmediğini ve bu durumdan memnun olduklarını belirtmişlerdir (Zafer, 14 Mart 1957; Zafer, 16 Mart 1957; Tercüman, 16 Mart 1957; Akşam, 16 Mart 1957). Başbakan Menderes de Eskişehir’de CHP İl Teşkilatı’nı ziyaret etmiş ve en zor zamanların geride bırakıldığını açıklamıştır (Akşam, 6 Nisan 1957). Bursa’da yaptığı bir başka konuşmada da Hür Parti ve CMP’yi eleştirmiş, CHP’yi ise duruşundan dolayı övmüştür. CHP’nin özellikle milli davalarda (Kıbrıs meselesi) hükûmeti destekleyen, Türk milletinin birlik ve dayanışmasına tam yaraşır halde davrandığı için Bursalıların huzurunda CHP’lilere teşekkür etmiştir (Akis, S. 157, 11 Mayıs 1957: 8). Esasen diğer partiler de dış meselelerde hükûmeti destekliyordu. Ama bahar havasının yarattığı ortam Menderes’in bu şekilde konuşmasını sağlıyordu.

İnönü’nün iktidara yönelik ılımlı siyasetine karşılık CMP Genel Başkanı Bölükbaşı anayasa değişmedikçe, ülkeye bahar gelmeyeceğini belirtmiştir (Akşam, 24 Mart 1957). Bölükbaşı’na göre bahar havası sadece DP ile CHP arasında mevcuttur. Menderes’in diğer parti merkezlerini ziyaret etmemesini buna

¹⁰¹ CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ve diğer partililer Erim’e İnönü’nün neden Menderes’e yanaştıklarını sormuşlar, Erim de “*Damadını (Metin Toker) kurtarmak için olmalı.*” cevabını vermiştir. Bkz. (Erim, C. II, 2005: 627).

bağlamıştır (Akşam, 7 Nisan 1957). Edirne’de konuşan CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ise İnönü’den farklı bir yol izleyerek iktidarı eleştirmiştir. Gülek, yaşanan bahar havasının rejim meselesini unutturamayacağını ve muhalefetin zor şartlar altında çalıştığını ifade etmiştir (Ulus, 6 Mayıs 1957).

Başbakan Adnan Menderes ile CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün parti ilişkilerinde ortaya koydukları olumlu havanın nasıl sonuçlanacağına ilişkin Akşam gazetesinin değerlendirmelerine göre özellikle liderler elinden geleni yapmakta ve dikkatli davranmaktaydılar (Akşam, 14 Mayıs 1957). Menderes ile İnönü Ankara Palas’ta iki saat süren görüşme yapmışlardır. Bu görüşme sırasında Amerikan Büyükelçisi de rast geldiği için sohbete katılmıştır. Görüşmede ayrıca Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi de bulunmaktadır. Akşam gazetesi görüşmeyi; *“Yepyeni bir demokrasi anlayışının ve milli birliğin en bariz bir nişanesi olarak”* görmüştür (Akşam, 16 Mayıs 1957).

Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri partiler arası ilişkilerde CHP ile yaşanan olumlu ilişkileri destekleyecek görüşlerde bulunmuştur. Malatya’nın DP Kongresi’nde konuşan İleri; kendisinin sadece DP’nin değil bütün Türk çocuklarının velisi olduğunu, başarılı olmak için parti farkı gözetmeksizin çalışacağını belirtmiştir. İktidara geldiklerinden beri böyle bir havanın özlemi içerisinde olduklarını ve CHP lideri İnönü’nün vatanperverliğinin şükranla kaydedilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Akşam, 3 Haziran 1957).

1957 Şubatı’nda DP ile CHP arasında başlayan olumlu ilişkiler, yaz aylarında sona ermiştir. İnönü’nün CHP Kars İl Kongresi’nde yaptığı konuşmada; *“İktidarın değişmesi, muhalefetin işbaşına gelmesi lazımdır.”* cümlesine karşılık (Ulus, 25 Ağustos 1957), Zafer gazetesi de İnönü’nün inanılacak ve korkulacak bir tarafının kalmadığını, onun devrinin ancak bir kâbus gibi insana ürperti verdiğini belirtmiştir (Zafer, 27 Ağustos 1957).

İktidar muhalefet partileri ilişkileri bağlamında özellikle muhalefet tarafı iktidarı dini siyasete alet ederek siyasal kazanımlar elde etmekle itham etmiştir. Bu doğrultuda CHP Genel Başkanı İnönü iktidara karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde şöyle demiştir: *“Dini siyasete alet etmekten fayda beklemeyi demokratik hayatımızda bazı politikacılar delaletle kapılarak bir vasıta zannetmektedirler.”* (Ulus, 8 Haziran 1957). DP’liler de CHP’yi dinsizlikle itham etmişlerdir. CHP’liler ise bu isnadı kesin bir dille reddetmişlerdir (Milliyet, 29 Mart 1959).

İktidar ile muhalefet partileri arasındaki ilişkileri bir türlü sağlıklı yürütülemedi. Taraflar bu konuda istekli olsalar da pek de başarılı olduklarını söylemek mümkün değildir. Aslında bir taraf iktidarı diğeri muhalefeti temsil ettiği içinde siyasetin ruhu açısından da uzun süre anlaşmaları mümkün değildir. Menderes iktidarının ikinci dönemi iktidar muhalefet ilişkileri açısından değerlendirildiğinde aralarındaki anlaşmazlıkların temel nedenlerini şöyle açıklamak mümkündür. İlk olarak partiler arası ilişkilerde karşılıklı saygı anlayışı ara ara benimsenmiş olsa da bu olumlu hava sürdürülemedi, hatta ilişkiler saldırı boyutuna varmıştır. İkincisi, iktidar ile muhalefet liderleri bir araya gelmek için yeterince çaba sarf etmemişlerdir. Üçüncüsü, iktidar ile muhalefet partileri arasında (bahar havası hariç) meclis çatısı altında normal parlamento düzeni kurulamamıştır. Dördüncüsü, İnönü'nün yurt gezilerinden iktidar olumsuz yönde etkilenmiştir. Beşincisi, Bayar, Menderes ve diğer demokratlar daha önce geldikleri yer olan CHP'nin tek parti anlayışından bir türlü kendilerini kurtaramadıkları için bu durum onların hatalı davranmalarına neden olmuştur. Son olarak anayasa değişiklikleri, hâkim teminatı, basın özgürlüğü, dinin siyasete alet edilmemesi gibi DP'nin muhalefette iken yaptığı vaatlerin iktidara gelince tam anlamıyla gerçekleştirememiş olmasıdır (Aydemir, 2020: 229-230).

2.2. Dış Gelişmeler

2.2.1. Kıbrıs Meselesi

Yunanlılar tarihi hedefleri olan Megalo İdea'yı¹⁰² gerçekleştirme amacından hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. Öyle ki I. Dünya Savaşı (1914-1918) sonrasında bu amaçlarına yaklaşmış olsalar da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde gerçekleştirilen Milli Mücadele (1919-1922) ile başarısız olmuşlardır. Megalo İdea sınırları içerisinde yer alıp İtalya'nın Osmanlı Devleti'nden 1911-1912 Trablusgarp Savaşı'nda işgal etmiş olduğu On İki Ada, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Şubat 1947 tarihinde Paris'te imzalanan antlaşmayla Yunanistan'a verilmiştir. Bu

¹⁰² Bu teoriye göre Yunanistan'ın bağımsızlığı sağlanacak, Selanik, Batı Trakya, Kıbrıs, Girit, On İki Ada, Ege Adaları, Gökçeada, Bozcaada ve Batı Anadolu alınarak Yunan hakimiyeti genişletilecek ve ardından Pontus Rum Devleti ihya edildikten sonra nihayet İstanbul'un işgaliyle Doğu Roma İmparatorluğu kurulacaktı. Bkz. (Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea, 1985: 28-29, 51-52).

durum Yunanlılar için hedeflerine ulaşmada teşvik edici bir rol oynamıştır. Artık sıra Kıbrıs'a gelmiştir. Yunanlılar Kıbrıs'ı kendisine bağlamak yani Enosis'i gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Kıbrıs Adası'ndaki Türk varlığı, Türkiye'nin buraya kayıtsız kalmasını mümkün kılmamış ve gelişmeleri yakından takip etmesine neden olmuştur. 1952-1954 yılları arasında Yunan idaresinin Ada'nın kendisine verilmesi yönünde yaptığı her girişim, Ada yönetimini elinde bulunduran İngilizler tarafından reddedilmiştir. Bu nedenle Yunanistan 16 Ağustos 1954'te BM'ye başvuruda bulunarak İngiltere'den şikâyetçi olmuş ve Ada'da self-determination yani Ada'nın geleceğine burada yaşayanların kendilerinin karar vermesini talep etmiştir. Böylece Kıbrıs Adası uluslararası bir mesele haline gelmesi Türkiye'nin soruna dâhil olmasına neden olmuştur. Aralık 1954 tarihinde BM meseleyi ele almasına rağmen herhangi bir karar verememiş ve müzakereler ertelenmiştir (Armaoğlu, Ty.: 529-531; Dodd, 2010b: 17).

Menderes hükûmeti Atina ile ilişkilerin olumlu yürümesini istemiştir. Ancak bu niyet, Başbakan Menderes ve kabinesinin Yunanistan'ın yayılmasına izin verecek kadar hoşgörülü olacağı anlamına gelmemiştir. Kıbrıs meselesi nedeniyle iki ülkenin ilişkilerinin bozulması kaçınılmazdır. Özellikle Türkiye'de Yunan yayılmacılığına karşı tepki hızla gelişme göstermiştir (Dodd, 2010b: 17).

Başbakan Menderes Kıbrıs ile ilgi müzakerelerin ertelenmesinden memnun olmuş ve vermiş olduğu beyanatta: *"Bu mesele tamamı ile kapandığı için müttefikimiz Yunanistan ile aramızdaki dostluğun gölgelenmemesine dikkat ve itina zamanı gelmiştir"* (Zafer, 19 Aralık 1954; Armaoğlu, Ty.: 531) derken, Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi Jean Kalergis ise Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın katılacağı konferansta tarafları memnun edecek bir çarenin bulunacağından emin olduğunu açıklamıştır (Halkçı, 24 Aralık 1954). Yalnız müzakereler durmuş iken Yunanistan'ın desteklediği EOKA'nın (Ethniki Organosis Kibriyon Agoniston) (FO, nr. 424/296) terör eylemleri ilk başlarda Ada'daki İngiliz yönetimini hedef almış ise de kısa süre sonra odak noktasını Türklere yöneltmiştir. Lefkoşa'daki polis merkezine yapılan bombalı saldırıda 1 memur ile tamamı Türk 14 kişi yaralanmıştır (Bozdoğan, 2017: 968; Balıkçıoğlu, 2016: 90; Dodd, 2010b: 20). Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin Kıbrıs Milli Türk Birliği Genel Sekreteri Fazıl Küçük'e çektikleri telgrafta, sadece 14 Türk'ün değil, 24 milyon Türk'ün yaralandığı ifade etmişlerdir (Bozdoğan, 2017: 968). Küçük de Başbakan'a gönderdiği telgrafla; Ada'daki 100.000 Türk'ün anavatan

acil olarak yardım beklediğini¹⁰³ bildirilmiştir (Ulus, 23 Haziran 1955). Saldırıları üzerine CHP Genel Sekreteri Gülek ise DP hükûmetinin hemen tedbirler almasını istemiştir (Ulus, 24 Haziran 1955; Cumhuriyet, 24 Haziran 1955).

Kıbrıs Türklerinin yardım çağrısında bulunması ve muhalefetin demeçleri Türk hükûmetini Kıbrıs meselesinde harekete geçirmiştir (Cumhuriyet, 24 Haziran 1955). Kıbrıs'taki terör eylemlerine tepkiler devam ederken İngiltere¹⁰⁴, 30 Haziran 1955 tarihinde Türk ile Yunan tarafının Kıbrıs ve Doğu Akdeniz meselelerini görüşmek için Londra'ya birer heyet göndermelerini istemiştir (Balıkcıoğlu, 2016: 91; Bozdoğan, 2017: 968). Terör eylemlerinin devam etmesi ve Türk diplomatlarına yönelik tehditler, diplomatların Kıbrıs'tan Türkiye'ye dönmelerini zorunlu kılmıştır (Ulus, 28 Temmuz 1955).

İktidarla birlikte olduklarını söyleyen İnönü verdiği beyanatta; hükûmetin alacağı bütün tedbirleri onayladıklarını açıklamıştır (Tercüman, 20 Ağustos 1955). İstanbul'daki basın mensuplarına Kıbrıs meselesine dair konuşan Başbakan Menderes, hükûmetçe Kıbrıs'taki gelişmelerin yakından takip edildiğini, son günlerde olaylar durulmaya başlasa da sükûnet ve itidalin her zamankinden daha da zor yürüdüğünü açıklamıştır (Zafer, 22 Ağustos 1954). Birkaç gün sonra Başbakan söylemlerini sertleştirmiş (Zafer, 25 Ağustos 1955), Kıbrıs'la ilgili herhangi bir statü değişikliğinin kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Menderes'in demeçleri ülkede memnuniyetle karşılanmıştır (Dodd, 2010: 20).

İktidarın yanı sıra muhalefet de basına verdiği demeçlerle Kıbrıs'taki gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. İnönü, Kıbrıs'taki kardeşlerinin yanında olduklarını, onları korumak için iktidarın atacağı her adımı destekleyeceklerini ve meselenin görüşüleceği Kıbrıs Konferansı'nın şekli ve neticesi belli oluncaya kadar öncelikli siyasetlerinin bu olacağını açıklamıştır (Ulus, 26 Ağustos 1955). CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek de Menderes'in ifadelerini önemli bulmuş ama geç kaldığını dile getirmiştir. Zira iktidar Kıbrıs'la ilgili görüşlerini önceden netleştirmiş olsaydı, Yunanlılar bu kadar ileriye gidemeyeceklerdir (Dodd, 2010b: 21).

¹⁰³ Daha önce çekilmiş benzer bir telgraf için bkz. (BCA, nr. 30-1-0-0/123-785-2).

¹⁰⁴ İlerleyen zamanlarda da bu saldırılar sürmüş ve İngiliz hükûmeti bu nedenle Türkiye'ye üzüntülerini bildirmiştir. Örneğin İngiliz hükûmetinden Başbakan Menderes'e gönderilen 7 Temmuz 1956 tarihli mektupta, Türkiye'nin izlediği tutarlı politikaya övgüde bulunulmuş, Türklere yapılan saldırılardan dolayı özür dilenmiştir. Ayrıca bir daha olmaması için gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Bkz. (Metin, 2006: 111).

30 Haziran'da İngiltere'nin davetine uyan Türk ve Yunan tarafı ev sahibinin de katılımıyla 29 Ağustos-7 Eylül 1955 tarihleri arasında Londra'da görüşmeler¹⁰⁵ gerçekleştirmiştir (Değerli, 2012: 91). Türk Heyeti'nin başında Fatin Rüştü Zorlu¹⁰⁶ bulunmaktaydı ve bu göreve getirilmesinden dolayı 28 Temmuz 1955 tarihli telgrafla Başbakan Menderes'e teşekkürlerini sunmuştur (Önal, 2014: 166). Başbakan Menderes Zorlu'ya, ülkenin bu mesele nedeniyle iktidarından muhalefetine herkesin beraber olduğunu ve Türk Heyeti'ni desteklediklerini ifade etmiş ve görevinde başarılar dilemiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/1-8-19). Londra'ya giden Türk Heyeti, statükonun korunmasını asgari şart olarak önerecekti. Başbakan Menderes de Türkiye'nin Kıbrıs'ın statüsü konusunda bugün veya yarın ülke aleyhine olabilecek bir değişikliğe kesinlikle tahammüllerinin olmadıklarını ifade etmiştir (Ulus, 26 Ağustos 1955). Başbakan'ın demeçleri Kıbrıs'ta memnuniyetle karşılanmıştır. Öyle ki Ada Türkleri törenler düzenlemiş, Türk sözcüsü de *"Tekrar rahat nefes almaya başladık."* demiştir. Yalnız Başbakan'ın ifadelerinin sadece Kıbrıs'ta değil Türkiye'de de son derece olumlu yansımaları olmuştur. CHP Genel Başkanı İnönü, CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ve TKP Genel Başkanı Tahsin Demiray birer beyanla iktidarın yanında olduklarını açıklamışlardır (Zafer, 27 Ağustos 1955; Önal, 2014: 167).

CHP Kıbrıs meselesi dolayısıyla ülkede ılımlı bir politika izlemeye karar vermiştir. Bölükbaşı da muhalefetle iktidarın evini tehlikede gören iki kardeş gibi birleşmiş olduğunu belirtmiştir. CHP Genel Sekreteri Gülek: *"28 Ağustos'u katliam günü ilan edenler, 33 yıl önceki 30 Ağustos'u hatırlatırız."*, CMP Kırshehir Milletvekili Osman Bölükbaşı: *"Kıbrıs Yunanlılara verilecek olursa Türkiye'nin Akdeniz ile irtibatı kesilir."*, Kıbrıslı siyasetçilerden Faiz Kaymak: *"Kıbrıs'ı fetheden dedelerimizin torunları olduğumuzu ispat ederiz."*, Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti Başkanı Fazıl Küçük: *"Kıbrıs'ta Türkler tam bir birlik hâlinededir."*

¹⁰⁵ Görüşmeler iki aşamada olmuştur. Birincisi 29 Ağustos-2 Eylül; ikincisi ise 6-7 Eylül 1955 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. Bkz. (Bozdoğan, 2017: 968).

¹⁰⁶ Fatin Rüştü Zorlu 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinden sonra Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı görevinde yer almıştır. Esasen Başbakan Adnan Menderes, Zorlu'yu Dışişleri Bakanı olarak düşünmüştür. Fakat parti içi dengeleri gözeterek yine partide güçlü bir konumu bulunan mevcut Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün kendi isteğiyle görevinden ayrılmasını beklemiştir. Fakat Menderes uygulamalarıyla Köprülü'ye bu durumunu hissettirmiştir. Şöyle ki Menderes ABD'ye giderken yanına Zorlu'yu almış, Kıbrıs meselesiyle ilgili Bakanlıkta kurulan komisyonun içerisinde Zorlu da yer almıştır. Bkz. (Önal, 2014: 164-165).

(Akşam, 27 Ağustos 1955; Ulus, 27 Ağustos 1955; Milliyet, 27 Ağustos 1955)¹⁰⁷ sözlerinden de anlaşılacağı üzere iktidarından muhalefetine birlik ve beraberlik içerisinde hareket edildiğini tüm dünyaya göstermenin yanı sıra Yunan hükûmeti de ciddi şekilde uyarılmıştır. Ayrıca uyarılar dikkate alınmaz ise sonuçları hakkında da hatırlatmalarda bulunulmuştur (Akşam, 29 Ağustos 1955). Londra Konferansı'nda Zorlu, Türkiye adına son sözleri mevcut statükonun devamından yana olmuştur (Zafer, 2 Eylül 1955; Ulus, 2 Eylül 1955)¹⁰⁸.

Bir hafta süren görüşmeler sonucunda taraflar arasında anlaşma sağlanamayınca konferans ertelenmiştir. Mecliste Kıbrıs meselesi hakkında konuşan Bağımsız Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur Ada'nın Türkiye ve Yunanistan arasında ikiye bölünmesini teklif etmiş, Dışişleri Bakanı ise Kıbrıs'ın Türkiye'den başka hiçbir ülkeye verilmeyeceğini söylemiştir (Cumhuriyet, 26 Şubat 1956). DP Denizli Milletvekili Baha Akşit de Yunan Meclis Başkanı'nın Kıbrıs meselesi hakkında dünya parlamentolarına gönderdiği Türkleri karalayıcı, gerçek dışı cümleleri içeren mesaja¹⁰⁹ karşılık verilmesi gerektiğini teklif etmiş ve bu hususta hükûmetin meclisi aydınlatmasını istemiştir¹¹⁰. Netice Yunan Parlamentosu'nun telgrafına karşılık TBMM Başkanlığı'nca bütün dünya parlamentolarına mesaj verilmesine ilişkin teklif iktidar ile muhalefetin oylarıyla kabul edilmiştir (TBMMZC, D. X, C. 12, 13 Haziran 1956: 303). Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Köprülü Kıbrıs'taki soydaşlarımızın asla yalnız bırakılmayacağını belirtmiştir (Akşam, 14 Haziran 1956; Cumhuriyet, 14 Haziran 1956)¹¹¹.

Mecliste hükûmetin dış politikasına dair soruları cevaplayan Başbakan'ın; *"Biz Kıbrıs'ın taksimine taraftarız."* demeci alkışlarla karşılık bulmuştur (Cumhuriyet, 20 Aralık 1956; Tan, 21 Aralık 1956). Zira mevcut statükodan yana olan Türkiye, eğer statüko bozulacaksa o zaman Kıbrıs'ın bölünmesi yönünde bir politika benimsemiştir. 1957 yılının ilk günlerinde Menderes basın mensuplarına iç ve dış meselelere ilişkin vermiş olduğu röportajda Türkiye'nin Kıbrıs hususunda

¹⁰⁷ Kıbrıs'ta patlak veren şiddet olayları ve Ada'daki Türk toplumunun korkuları Türkiye'ye Londra Konferansı'nda tezini açıklama fırsatını vermiştir. Zira Türk kamuoyu Kıbrıs'taki şiddet olayları nedeniyle çok tepkiliydi. Bkz. (FO, nr. 371/123999).

¹⁰⁸ İngilizlere göre Zorlu, Konferans sırasında Türkiye'nin Kıbrıs'a olan ilgisinin tarihsel ve jeopolitik gerekçelerini açık ve inandırıcı bir şekilde açıklamıştır. Bkz. (FO, nr. 371/123999).

¹⁰⁹ Bu mesaj için bkz. (TBMMZC, D. X, C. 12, 13 Haziran 1956: 299-300).

¹¹⁰ DP Grup İdare Heyeti de Kıbrıs meselesine ilişkin Başbakanın partilileri gelişmelerden haberdar etmesini istemişlerdir. Bkz. (BCA, nr. 30-1-0-45-268-5).

¹¹¹ Türkiye'de Kıbrıs meselesine ilişkin birlik ve beraberliği bozan, Türk ve İngiliz tezine aykırı çeşitli dillerde yapılan yayınların ülkeye sokulması ve ülke içerisindekilerin de dağıtılması yasaklanmıştır. Bkz. (BCA, nr. 30-18-1-2/144-94-19).

taksim taraftarı olduğunu yeniden belirtmiştir (Son Telgraf, 6 Ocak 1957; Yeni Sabah, 6 Ocak 1957). Hükûmetin Kıbrıs meselesiyle ilgili tutumunu onaylayan Kıbrıslı Türkler de geleceğe güvenle bakmaya başlamışlardır (Zafer, 3 Ocak 1957).

Kıbrıs'taki Rumların şiddet içeren tedhiş hareketleri, Lefkoşa'da patlatılan bombalar, Nikosia civarında bir Rum polisinin evinde silah deposunun bulunması (Zafer, 6 Şubat 1957) üzerine Başbakan düzenlediği basın toplantısında statükonun devamının artık mümkün olmadığını ifade ettikten sonra Yunan hükûmetine yönelik; *“Ne biçim bir hükûmettir ki Ada halkının bir kısmını diğerini öldürsün diye silahlandırmaktadır.”* ifadesini kullanmış ve her tedhiş teşebbüsünün Türk-Yunan dostluğunu zedelediğini dile getirmiştir (Zafer, 8 Şubat 1957). Kıbrıs'taki gelişmeler karşısında Türklerin güvenliğinin sağlanması noktasında alınacak en önemli tedbir Ada'nın taksimini sağlamaktır. Nihat Erim'e göre Menderes bu prensibi artık iyice özümsemiştir (Zafer, 13 Şubat 1957)¹¹².

BM'de Kıbrıs meselesinin görüşülmesine 18 Şubat 1957 tarihinde başlanmış, ilk olarak Yunan ve İngiliz delegeleri konuşmuştur. Türkiye'nin BM nezdindeki daimî delegesi Selim Sarper, Türk tezini izah etmiştir. Yunan tezini çürüten Sarper, Ada'da akan kandan Yunanistan'ın sorumlu olduğunu, Kıbrıs'taki tedhişçiliğin son bulması ve meselenin barış yoluyla çözülmesi için ilgili devletlerin toplanmasının gerekliliğini anlatmıştır (Ulus, 19 Şubat 1957; Zafer, 19 Şubat 1957). Görüşmeler sonucunda Kıbrıs meselesinin taraflar arasında müzakere ve barışçıl yollarla çözülmesi temennisini içeren karar kabul edilmiştir (Zafer, 23 Şubat 1957; Ulus, 23 Şubat 1957).

CHP Genel Başkanı İnönü İzmir dönüşünde basın mensuplarının sorularını cevaplamıştır. *“Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Kıbrıs meselesi hakkındaki kararını Yunan basını kendi hükûmetlerinin başarısı olarak gösterme gayreti içerisinde, siz bu konuda ne düşünüyorsunuz? BM kararı bir başarı sayılırsa, bu*

¹¹² Başbakan Menderes Erim'le 16 Kasım 1956 tarihinde makamında görüşmüştür. İlk önce Kıbrıs meselesine ilişkin çalışmalara katılacağı için Erim'e teşekkür etmiştir. Menderes görüşmesinde, Kıbrıs meselesiyle meydana gelen gelişmeleri aktardıktan sonra Kıbrıs'la ilgili hükûmetin siyasi hedefleri çerçevesinde neler yapılacağı hususunda görüşlerini uluslararası hukuk kuralları dâhilinde bir rapor sunmasını Erim'den istemiştir. Erim de 24 Kasım'da 13 sayfadaki raporunu üç nüsha halinde Başbakanlığa, Dışişleri'ne ve Dışişleri Genel Katipliği'ne sunmuştur. Hükûmetin önceden değişik vesilelerle açıkladığı Kıbrıs'ın taksim fikrini Erim de onaylamıştır. Zira Erim'in kendisi de meselenin en iyi çözüm yolu olarak Ada'nın taksiminde görmüştür. Erim 1956 yılının sonlarına doğru hükûmetin isteği üzerine iki rapor daha hazırlamıştır. Raporda yer alan tespit ve görüşler hükûmetin onayından geçtikten sonra Erim'e yeni görevler verilmiştir. Erim 1960 Kıbrıs Anayasası'nın oluşumu dâhil o zamana kadar yürütülecek faaliyetlerde etkin rol oynamıştır. Geniş bilgi için bkz. (Karataş, 2020: 497-529).

Yunanlıların mı yoksa Türk hükûmetinin mi lehinde ve tarafındadır?” sorularına İnönü verdiği cevapta, Kıbrıs meselesinde Birleşmiş Milletler kararının yakın ve nihaî neticelerini tahmin edilemeyeceğini ama meselenin tabiatında olan güçlükler karşısında Türk hükûmetince elde edilmesi mümkün olanın elde edildiğini açıklamıştır (BCA, nr. 30-1-0-0/43-254-12). Dolayısıyla milli çıkarlar söz konusu olduğunda iktidarda yer alan ismin bir öneminin olmadığını, zaten elde edilen neticenin hedeflenenin kendisi olacağından hükûmete olan desteğini açıkça belirtmiştir.

Kıbrıs'ta Rum tedhiş hareketlerinin yeniden başlaması üzerine Türk hükûmeti Kıbrıs Türklerinin mal ve can emniyeti ile güvenliğinin sağlanmasını İngiltere'den istemiştir. Mağusa'da Türklerle Rumlar arasında yer yer çatışmalar olmuş, askerî birlikler gaz bombaları kullanmak zorunda kalmışlardır (Ulus, 31 Mart 1957). Kıbrıs'ta tedhişçi Rumlar affedilmiş, Vali Harding'in emriyle olayların sorumlusu Papaz Makarios'un Ada'daki yardımcıları serbest bırakılmıştır (Ulus, 5 Nisan 1957). Kıbrıs'ta tedhişçilere gösterilen müsamahaya karşı Türk polislerinin silahları ellerinden alınmıştır (Zafer, 13 Nisan 1957). Başbakan Menderes Atina'da Makarios'un büyük gösterilerle karşılanmasından Yunan hükûmetini sorumlu tutmuştur. İngiltere'nin Makarios'u serbest bırakmasının da isabetsiz bir karar olduğunu söyleyen Başbakan, yalnız Türkiye ile İngiltere arasındaki dostane ilişkilerin devam ettiğini (Ulus, 19 Nisan 1957; Milliyet, 19 Nisan 1957) ve Kıbrıs meselesinin Türk milli menfaatlerine uygun olarak İngiltere'yle çözüleceğini ifade etmiştir (Milliyet, 19 Nisan 1957).

Başbakan Kıbrıs'a dair meselenin çözümü için Ada'nın bölünmesi gerektiğini, dünyanın barış ve emniyeti adına Türk milleti ve hükûmetinin yapabileceği son fedakârlığın bu olabileceğini belirtmiştir (Ulus, 4 Mayıs 1957). Cumhurbaşkanı Bayar da Kıbrıs meselesinin hiçbir şekilde ihmal edilmeyeceğini belirtmiş ve Antalya'da yaptığı konuşmada; *“İkinci Cihan Harbi'nden sonra şu karşımızdaki On İki Ada sessizce başkalarına intikal etti. O vakit ki iktidar buna ses çıkarmadı. Eğer bizde böyle bir politikaya devam etmiş olsaydık, sizin kuvvetli arzuunuza ve iradenize göre Kıbrıs meselesinin bütün azmimiz ve kudretimizle ele almamış bulunsaydık. Kıbrıs şimdiye kadar diğer Adalar gibi çoktan Yunanistan'a ilhak edilirdi.”* ifadelerini söylemiştir (Zafer, 14 Ekim 1957). Bayar, Kıbrıs meselesinde muhalefete şiddetle eleştirmiş, özellikle adını zikretmeden İnönü'yü hedef almıştır. Zira bu sıralarda İnönü Kıbrıs meselesinde istenilen düzeyde aktif

bir şekilde dış siyaset izlenmediğini, özellikle Kıbrıs'ın taksimi hususunda iktidarın uyguladığı tavizsiz politikanın eskisi kadar kararlı savunulmadığını sert bir biçimde ifade etmesi, Cumhurbaşkanı Bayar'ı oldukça kızdırmış ve On İki Ada'nın kaybedilmesi meselesini gündeme getirmiştir. Ayrıca Bayar iktidar olarak gereken önem gösterildiği için Kıbrıs'ın Adalar gibi kaybedilmediğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 20 Ekim 1957).

2.2.2. Balkan Paktı

Türkiye NATO'ye girdikten sonra Ortadoğu'yla ilişkileri güçlendirmeye çalışırken ABD'nin de desteğiyle Balkan coğrafyasında diplomatik ilişkiler başlatmıştır. ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin giderek gerginleşmesi, Sovyetler'in Yugoslavya'yı etkisi altına almak için girişimlerde bulunması, ABD'nin de Yugoslavya'nın Sovyet etkisinden kurtulması için formüller aramasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir Balkan Paktı kurulması ABD yönetimince teşvik edilmiştir (Gönlübol-Ülman, 1996: 237). Dolayısıyla DP iktidarı döneminde yaşanan önemli dış gelişmelerden birisi de Balkan Paktı'nın kurulmasıdır. Anlaşma imzalanmadan önce ülke yöneticileri birbirlerine ziyaretlerde bulunmuşlardır. Yunan lider Venizelos mecliste büyük ilgiyle karşılanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan, her iki ülkenin gerçek çıkarlarının coğrafi özgürlüklerine ve mukadderat birliğine bağlı olduğunu belirtmiştir (Zafer, 2 Şubat 1952).

Türk-Yunan müzakereleri sonucunda iki ülke arasında iş birliğinin devam edilmesi ve aralarındaki sorunların çözümü için komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca Türk ve Yunan devlet yöneticileri ile askerî yetkililerin daha sık temaslarda bulunmaları kararlaştırılmıştır (Zafer, 3 Şubat 1952). Daha sonra Yunanistan'a giden Türk Heyeti'nin temasları sonucunda verilen demeçlerin birinde; iki millet birleştiği takdirde çok büyük işler başarılacağı, Türkiye ile Yunanistan'ın Avrupa'nın iyi savaşı, iki büyük kahraman ve asil milletleri olduğu belirtilmiştir (Zafer, 2 Mayıs 1952).

Türkiye'nin ilişki kurduğu bir diğer ülke ise Yugoslavya'dır. Türk-Yugoslav temsilcilerinin ortak yayımladıkları bildiride, bölgede barış ve güvenliğin

sağlanması için iki ülke arasında iş birliğinin yapılmasına karar verildiği belirtilmiştir (Zafer, 25 Ocak 1953).

Üç ülke arasında devam eden görüşmeler doğrultusunda Balkan Birliği'nin esasları hazırlanmış ve saldırılara karşı askerî ittifak üç ay içerisinde Ankara'da imzalanacaktır (Milliyet, 30 Ocak 1953; Zafer, 30 Ocak 1953). Anlaşmanın imzalanması için Yugoslav ve Yunan Dışişleri Bakanları'nın da içerisinde olduğu heyet üyeleri Ankara'ya gelirken, Yugoslav Devlet Başkanı Mareşal Tito da yola çıkmıştır (Her Gün, 14 Şubat 1953; Milliyet, 15 Şubat 1953). Yapılan görüşmeler sonucunda Türk, Yugoslav ve Yunan temsilcileri Ege ve Marmara'da müstakil bir komutanlık kurulmasına karar vermişlerdir (Milliyet, 22 Şubat 1953). Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü; Türk, Yunan ve Yugoslav iş birliğinin bütün bağımsız devletlerin güçlü kılmasına yardım edecek güzel bir barış eseri olduğunu ifade etmiştir (Zafer, 24 Şubat 1953). Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman da *“Boşluk doluyor”* başlıklı makalesinde, *“Bugün Ankara'da mühim bir Pakt imzalanıyor. Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya sırf müdafaa maksadı ile el ele veriyorlar ve eski Balkan Paktı'nı yeni ve müspet bir şekilde canlandırıyorlar. Böylece cihanın strateji bakımından önemli bir yeri olan Balkanlarda bütün hür dünya hesabına yeni ve metin bir birlik kalesi yükselmiş oluyor.”* demiştir (Vatan, 27 Şubat 1953).

Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Üçlü Balkan Paktı 28 Şubat 1953 tarihinde imzalanmıştır. 10 maddeden oluşan metinde BM prensiplerine bağlı kalınacağı ve savunma meselesinin ortaklaşa ele alınacağı yer almıştır (Milliyet, 27 Şubat 1953; Milliyet, 1 Mart 1953; Ulus, 27 Şubat 1953; Ulus, 1 Mart 1953). Artık sıra antlaşmanın ülkelerin meclislerinde onaylanmasına gelmiştir. Meclisteki oturuma Refik Koraltan başkanlık etmiş, Cumhurbaşkanı Bayar locadan takip etmiştir. Yugoslav Parlamento Heyeti ile Yunan Büyükelçisi de kendilerine ayrılan yerlerde gelişmeleri izlemişlerdir. Muhalefet adına konuşan parti sözcüleri de anlaşmadan memnuniyetlerini belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 19 Mayıs 1953; Zafer, 19 Mayıs 1953).

Daha sonra Türkiye'nin yürüttüğü diplomasi faaliyetleriyle iş birliği ve dostluk antlaşması bir ittifak haline dönüşmüştür. 9 Ağustos 1954 tarihinde Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasındaki ittifak antlaşması imzalanmıştır (Armaoğlu, Ty.: 523; Bağcı, 2007: 54). Fakat Pakt'ın daha ilk toplantısından itibaren Türkiye ile Yugoslavya arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Özellikle Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin Yugoslavya ile ilişkilerini düzeltmek için gerçekleştirdiği çabalar iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. Ayrıca 1955 yılında kurulan Bağdat Paktı da Yugoslavya'nın Balkan İttifakı'na olan bakışını değiştirmiştir. Türkiye Ocak 1955 tarihinde Irak'la Ortak Güvenlik Antlaşması imzalarken Yugoslav Devlet Başkanı Tito ise Mısır ile olumlu ilişkiler yürütmüştür. Mısır'dan sonra Hindistan ile de ilişkilerini geliştiren Yugoslavya'nın Batı'yla ilişkileri zayıflamaya başlamıştır. Yunanistan ile Kıbrıs meselesinin ortaya çıkması, Yugoslavya'nın 1956 Süveyş Krizi'nde Mısır'ın yanında yer alması ve 1958 yılında Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler sırasında Yunanistan ve Yugoslavya'nın Mısır'ı desteklemesi, artık Pakt'ı işlevsiz bir hâle getirmiştir (Gönlübol-Ülman, 1996: 244-249)¹¹³.

2.2.3. Bağdat Paktı

Ortadoğu coğrafyası özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra başta İngiltere ve ABD olmak üzere emperyalist devletlerin siyasi çıkarları açısından büyük öneme sahip olmuştur. Rekabet içerisinde oldukları Sovyetler Birliği'nin bölgeyle ilgilenmesi adı geçen iki ülkenin hoşuna gitmeyecektir. Ayrıca Sovyetler'in Orta Doğu'daki faaliyetleri komünizm tehlikesinin de bölgede var olmasını sağlamıştır. Bu sebeplerle iki başat güç durumundaki ABD ve Sovyetler Birliği'nin "*Soğuk Savaş*" denilen mücadelesinin bir yansıması Ortadoğu'da görülmüştür.

İngiltere'nin Türkiye öncülüğünde bir Ortadoğu Komutanlığı kurulması için yaptığı girişimler, bölgesel olarak faaliyet yürüteceği için ABD tarafından desteklenmemiştir. Ancak Kore Savaşı'ndan sonra Sovyet tehlikesinin bölgede ortaya çıkması, ABD'nin fikrini değiştirmesine neden olmuştur. Ancak Mısır Ortadoğu Komutanlığı içerisinde yer almayacağını bildirince, İngiltere ve ABD bölgede faaliyet yürütecek askerî bir komutanlıktan ziyade savunma örgütü kurmayı düşünmüşlerdir. Bu doğrultuda faaliyet yürütecek olan Bağdat Paktı'nın oluşumunda atılan ilk adım Türkiye'nin Pakistan'la 2 Nisan 1954 tarihinde Karaçi'de imzaladığı anlaşmadır. Yalnız İngiltere'nin 1930 yılından itibaren Irak'ta

¹¹³ Faaliyetlerini yürütmeye çalışan Pakt, 1960 Haziran'ında resmen sona ermiştir. Bkz. (Gönlübol-Ülman, 1996: 249). Türkiye Pakt'ın dağılması için var gücüyle çalışsa da başarılı olamamıştır. Bkz. (FO, nr. 424/296).

üs bulundurma hakkının 1956'da sona ermesi, Mısır'ın izlediği politikanın özellikle Süveyş Kanalı üzerindeki çıkarlarını olumsuz etkilemesi¹¹⁴, İngiltere'nin kendisinin de yer alacağı bir Pakt'ın kurulmasını desteklemesine neden olmuştur. ABD ise bölgede Sovyet tehlikesinin ortaya çıkması ve İsrail'in varlığını koruyacak bir oluşuma hayır demesi beklenmemiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin NATO üyeliğinin yanı sıra Batı ile istikrarlı ilişkiler kurması, bölgede kurulacak iş birliğinin lideri olmasını sağlamıştır. Ayrıca böyle bir oluşumla Türkiye'nin güvenliğinin sağlanmasında önemli bir adım atıldığı gibi özellikle Batı nezdinde prestiji artmış olacaktır (Yeşilbursa, 2011: 86-88; Albayrak, 2004: 475-476; Solak, 2019: 126, 129).

Menderes iktidara geldikten sonra 29 Mayıs 1950 tarihinde hükûmet programını mecliste okurken Ortadoğu devletleriyle adalet ve hoşgörü esaslarına dayalı dayanışma ve dostluk ilişkilerinin kurulacağını belirtmiştir. 1 Kasım'da Cumhurbaşkanı Bayar'ın TBMM'de yaptığı açılış konuşmasında, Türkiye'nin sadece sınırlarının değil Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun güvenliği için önemli bir güç olduğunu özellikle Batılılar tarafından bilindiğini ifade etmiştir (Kodal, 2019: 1511).

Irak'ın yeni Başbakanı Nuri Said bölgede kurulacak bir savunma örgütüne sıcak bakmış ve Ekim 1954 tarihinde her iki ülke ortak bir bildiri yayımlamıştır (Serbest, 2016: 407). Türk-Irak dostluğunun her sahada faal ve sıkı iş birliği içerisinde tecelli etmesinin yalnız iki ülke arasında değil, özellikle Orta Doğu için de iyi olacağı düşünülmüştür (Zafer, 19 Ekim 1954). Yayımlanan ortak bildiriden sonra Başbakan Menderes'in başında olduğu Türk Heyeti Irak, Suriye ve Lübnan'ın içerisinde olduğu devletlere bir gezi düzenlemiştir. Türk Heyeti 6-14 Ocak 1955 tarihleri arasında Bağdat'ı ziyaret etmiştir (Serbest, 2016: 407)¹¹⁵. Petrol tesislerini gezen Başbakan, Irak Meclisi'nde bir konuşma yapmıştır (Halkçı, 12 Ocak 1955). Ardından 13 Ocak 1955 tarihinde Türk-Irak Ortak Savunma Paktı imzalanmıştır.

¹¹⁴ Mısır Başkanı Nasır, Asvan Barajı'nın yapımı için Batılı Devletlerin yardım teklifini kabul etmemiş, gerekli parayı tedarik etmek için Süveyş Kanalı'nın millileştirdiğini 26 Temmuz 1956 tarihinde açıklamıştır. Kanalı işleten şirketin en büyük sahipleri olarak İngiltere ve Fransa, bu duruma tepki göstermiştir. Askerî müdahaleyi düşünen bu iki ülke, ABD'nin önerisiyle diplomasiye ağırlık vermişlerdir. Fakat görüşmelerden bir sonuç çıkmamış, Fransa ve İngiltere Mısır'a askerî bir müdahalede bulunmayı düşünürken 29 Ekim 1956'da İsrail Mısır'a saldırmıştır. İngiltere ve Fransa durumdan istifade ederek Kanal Bölgesi'nin güvenliğini korumak bahanesiyle bölgeyi işgal etmişlerdir. Bkz. (Gönlübol-Ülman, 1996: 279-285).

¹¹⁵ Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler neticesinde CHP Meclis Grubu dış politika ile ilgili bir önerge hazırlamıştır. Özellikle Ortadoğu'da takip edilen siyaset üzerine bilgi istenmiştir. Bkz. (Akşam, 4 Ocak 1955).

Ortadoğu Pakti'nın nüvesini teşkil eden anlaşma bölge ile ilgili bütün devletlere açık bulundurulacaktı (Milliyet, 13 Ocak 1955; Halkçı, 13 Ocak 1955; Zafer, 13 Ocak 1955; Serbest, 2016: 407¹¹⁶).

Irak ile savunma anlaşması imzalandıktan sonra Menderes ve beraberindekiler önce Suriye ardından Lübnan'a geçerek bu ülkeleri ittifaka davet etmişlerdir. Ancak her iki ülkeden olumlu cevap alamamışlardır (Gönlübol-Ülman, 1996: 256; Serbest, 2016: 408; Kodal, 2019: 1516). Fakat Lübnan diğer Arap ülkeleriyle görüşmeden ittifaka katılma hususunda bir karar vermeyeceğini Türkiye'ye bildirmesi (Halkçı, 16 Ocak 1955), ittifaka katılacağına dair umutları arttırmıştır (Halkçı, 17 Ocak 1955). Yalnız bu sıralarda Mısır gazeteleri Türkiye-Irak İttifakı aleyhinde yayımlara başlamışlardır (Halkçı, 16 Ocak 1955). Hâliyle Mısır, Arap Birliği'nin¹¹⁷ lideri olarak Türkiye'nin önderliğinde gerçekleşen siyasal gelişmelere sıcak bakmamıştır (Cumhuriyet, 24 Ocak 1955). Başbakan Menderes, olumsuz tutumuna rağmen Mısır idaresiyle dostane ilişkiler kurma niyetinde olduklarını ve onlarla görüşebileceklerini ifade etmiştir (Halkçı, 22 Ocak 1955). Menderes'in istekli tavrına rağmen Mısır Türk-Irak Pakti'na katılmayı kesinlikle reddetmiştir (Cumhuriyet, 25 Ocak 1955). Sonuçta Lübnan, Suriye ve Ürdün de Mısır'ın etkisiyle Pakt'a yer almayacaklarını bildirmişlerdir (Solak, 2019: 134). Muhalefete göre Mısır'ın olumsuz davranışına karşı Menderes gerekli tepkiyi göstermemiştir (Cumhuriyet, 24 Ocak 1955). Yine de İnönü, hükûmetin Ortadoğu siyasetini desteklediğini ifade etmiş, Irak ile varılan anlaşmanın Ortadoğu'ya istikrar getireceğini belirtmiştir (Milliyet, 3 Şubat 1955). Ayrıca İnönü, Irak'la yapılan Pakt'ı desteklemedikleri yönünde basında çıkan haberleri yalanlamış, Türkiye'nin güvenliği için Arap ülkelerinin demokrasi cephesiyle uyumlu bir yol izlemelerinde fayda görmüştür. Bunlara ek olarak Irak'la Musul meselesinin çözülmesinden sonra ilişkiler daima dostane olmuş, iki ülke arasında sınır ihlalleri, birbirlerinin aleyhinde davranışlar sergilenmemiştir. Hatta bütün Irak hükûmetleri zamanında güven ortamı oluşmuştur (Cumhuriyet, 3 Şubat 1955). Nihat Erim ise Başbakan Menderes'in Irak, Suriye ve Lübnan'a yaptığı seyahati Türkiye'nin dış

¹¹⁶ ABD bu ittifakı desteklemiş ve memnuniyetle karşılamıştır Bkz. (Halkçı, 18 Ocak 1955). Pakistan Başbakanı da Menderes'i tebrik etmiştir. Bkz. (BCA, nr. 30-1-0-0/5.27.4).

¹¹⁷ Türkiye hiçbir ülkeye baskı uygulamadan, kimsenin iç işlerine karışmadan Pakt'ın genişlemesini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca devletler arası ilişkilerde herhangi bir Arap devletinin Bağdat Pakti'na bağlılığını dostluk şartı olarak öne sürmemiştir. Pakt, özellikle Arap Ligi'ne karşı oluşturulmuş alternatif bir teşkilat da olmamıştır. Bkz. (FO, nr. 424/296).

politikası ve güvenliği bakımından fevkalade önemli bulmuştur (Halkçı, 16 Ocak 1955).

Türkiye ve Irak'ın aldığı karar karşısında Mısır'a rağmen Suriye'nin dostane tavrı Türk tarafını memnun etmiştir. Ayrıca Nuri Said Paşa'nın Türkiye ile yürüttüğü dış politika Irak Meclisi tarafından ittifakla kabul görmüştür (Zafer, 7 Şubat 1955). Başbakan Menderes Irak Milli Meclisi'nin Türk-Irak Paktı hakkında aldığı karar nedeniyle memnuniyetlerini dile getirmiş ve Irak Lideri Nuri Said Paşa'ya tebrik telgrafı çekmiştir (Halkçı, 8 Şubat 1955; Zafer, 8 Şubat 1955; (Akşam, 8 Şubat 1955¹¹⁸). Meydana gelen gelişmelere kayıtsız kalmayan İnönü basına, “*Arap memleketleri ile Ortadoğu'nun emniyeti hususunda bir müşterek harekete taraftarım.*” demiştir (Halkçı, 8 Şubat 1955).

24 Şubat 1955 tarihinde (Yeşilbursa, 2010: 80-81; Yeşilbursa, 2011: 89) Türk-Irak İttifak Paktı Bağdat'ta büyük törenle imzalanmıştır (Halkçı, 25 Şubat 1955; Cumhuriyet, 25 Şubat 1955). Daha sonra her iki ülkenin meclislerinde 26 Şubat tarihinde oylanmış (Cumhuriyet, 27 Şubat 1955; Yeşilbursa, 2019: 157), meclisteki bütün partiler ittifak tasarısını alkışlarla desteklemişlerdir. Ardından Menderes yaptığı konuşmada, “*Türk-Irak Muahedesi nasıl Türkiye'de milli politika olarak tes'id edilmekte ise Irak'ta da milli politika olarak tes'id edilmektedir.*” demiştir (Halkçı, 27 Şubat 1955; Zafer, 27 Şubat 1955). Bölükbaşı da meclis kürsüsünden muhalefetin dış politikada iktidarla hiçbir görüş ayrılığının yaşamadığını belirtmiştir (Milliyet, 27 Şubat 1955).

Pakt, İngiltere ve ABD'nin katılımını sağlayan İsrail'in kabul edilmesini öngörmeyecek şekilde düzenlenmiştir (Halkçı, 26 Şubat 1955). Yaşanan gelişmeler¹¹⁹ Mısır'ın Arap devletleri üzerinde baskı kurmasına yol açmıştır (Zafer, 6 Mart 1955). Bu baskı özellikle Suriye üzerinde etkili olmuştur. Türk Dışışleri, Suriye'nin son zamanlarda Türkiye'ye karşı takip ettiği gayri dostane siyaseti protesto etmiştir (Halkçı, 11 Mart 1955). Mısır dışında Suudi Arabistan da Irak'la yaşadığı hanedanlık çekişmesinden dolayı ABD ve İngiltere'ye güvenmediği için Pakt'ın karşısında yer almıştır (Yeşilbursa, 2011: 90). İngiliz Dışışleri Bakanı'na göre Türk-Irak Paktı Orta Doğu'nun savunması için “*pahasız bir kıymetti.*”. Zira

¹¹⁸ Menderes'in beyanatı için bkz. (BCA, nr. 30-1-0-0/35-215-1).

¹¹⁹ Türkiye ile Irak arasında imzalanan antlaşmanın uluslararası tepkileri için bkz. (Yeşilbursa, 2019: 160-168).

İngilizler için bölgenin ilk savunma hattını Türkiye oluşturmaktadır (Halkçı, 13 Mart 1955; Son Telgraf, 29 Ocak 1956).

İngiltere, 4 Nisan 1955 tarihinde Pakt'a üye olmuştur (Yeşilbursa, 2019: 174). Türkiye ve Irak hükûmetlerinin birer notasıyla davet edilen Pakistan (Zafer, 5 Nisan 1955), Pakt'a girmeyi kabul etmiş (Halkçı, 2 Temmuz 1955) ve 23 Eylül'de resmen Pakt'a yer almıştır (Son Telgraf, 24 Eylül 1955; Yeşilbursa, 2019:186). Ardından İran 3 Kasım'da Pakt'a katılmıştır (BCA, nr. 30-1-0-0/35-215-7; Cumhuriyet, 4 Kasım 1955; Yeşilbursa, 2019: 187¹²⁰).

Bağdat Paktı üyeleri, Pakt'ın BM Anayasası'na ve dünya barışına hizmet ettiğini ifade etmişler, (Akşam, 30 Kasım 1956) ve ABD de Pakt'ı "*sağlam desteklediğini*" belirtmiştir (FO, nr. 424/296; Herring, 2017: 374). Bağdat Paktı'nın dört üyesi Türkiye, Pakistan, İran ve Irak'ın askerî ve savunma bakımından desteklenmesi için ABD 800.000.000 dolarlık yardımda bulunmuştur (Zafer, 2 Mayıs 1956). Nafia Bakanı Etem Menderes de 28 Aralık 1956 tarihli meclis konuşmasında, Pakt'ın amacının dünya barışına katkıyı amaçladığını belirtmiş, isteyen ülkelerin Pakt'a katılabileceğini ifade etmiştir. (Yetkin, 2018: 93). CHP ise yayımlamış olduğu bildiriyle Ortadoğu'daki gelişmelere dair partinin görüşlerini kamuoyuyla paylaşmıştır. İktidarın Ortadoğu siyaseti desteklenmekte, şikâyet edilen unsur Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yeterince tartışılmaması ve İnönü'nün dış politika üzerine görüşmek için Menderes'ten istediği randevunun bir hafta geçmesine rağmen hâlâ verilmemiş olmasıdır (Cumhuriyet, 2 Aralık 1956). Biraz zaman geçtikten sonra İnönü başkanlığında toplanan CHP Meclis Grubu benzer bir bildiri daha yayımlamıştır (Ulus, 21 Ocak 1957). Zira bu sıralarda Türkiye, Irak, İran ve Pakistan arasında dörtlü toplantı Ankara'da yapılmış ve Ortadoğu meseleleri ilişkin önemli kararlar alınmıştır (Zafer, 18 Ocak 1957).

¹²⁰ Bağdat Paktı'nın genişlemesi özellikle 6-7 Eylül Olayları ve Kıbrıs meselesi nedeniyle ilişkilerin kötüleştiği Yunanistan'a karşı bir denge oluşturmuştur. Bkz. (FO, nr. 371/123999). Bağdat Paktı'nda üye ülkelerin sayısının artması tepkileri de beraberinde getirmiştir. Tepki gösterenlerin başında bölgede lider olma pozisyonunu kaybetmek istemeyen Mısır gelmiştir. Bkz. (Dodd, 1979a: 13). Bu ülke Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen'le imzaladığı savunma ve iş birliği antlaşmalarıyla Bağdat Paktı'na karşı bir blok oluşturmuş ve Irak'ın bölgede izole olmasını sağlamıştır. Fakat çok istemesine rağmen Ürdün ve Lübnan'ı antlaşmaya dâhil edememiştir (Baş, 2015: 219). Pakt'a karşı Mısır basınının tepkileri için bkz. (Baş, 2015: 222-224).

2.2.4. 6-7 Eylül Olayları

6 Eylül 1955 tarihinde Selanik'te Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu ev ile Türk konsoloslugu binası arasındaki bahçede patlayan bomba, Türkiye'de büyük gösterilere neden olmuştur. Saat 00.04'te atılan bombayla Atatürk'ün doğduğu evin pencereleri ile konsoloshanenin camları hasara uğramıştır. Ölü ve yaralının olmadığı eylemde Yunan polisi hemen soruşturma başlatmış ve emniyet tedbirlerini arttırmıştır. Olayla ilgili şüpheli 5 şahıs tutuklanmıştır. Yunan İçişleri Bakanı Nikolitsas'ın gazetecilere verdiği bilgiye göre olay olduğunda konsoloshanede bir koruma memuru ile dışarıda nöbet tutan iki polis bulunmuştur. Yunan hükûmeti olay nedeniyle meydana gelen hasarı ödeyeceğini belirtmiştir. Selanik'teki bomba haberi saat 13.45'te¹²¹ İstanbul Radyosu'nun haber bülteninde yayımlanmasıyla İstanbul ve İzmir başta olmak üzere yurdun diğer yerlerinde büyük bir nefretle karşılanmış ve heyecana yol açmıştır. Özellikle İstanbul'un içerisinde haber çok kısa sürede yayılmıştır. Bomba olayının İstanbul Ekspres gazetesinin¹²² akşam baskısında yer alması, insanların heyecanının daha da artmasına neden olmuştur. İstanbul'daki gösterilerde büyük çoğunluğu Rum vatandaşlarına ait dükkân, mağaza, iş yeri tahrip edilmiş, birçok Rum kilisesi kundaklanmış, fırsattan istifade etmeye çalışan bazı kişiler de yağmalamalarda bulunmuştur (Son Posta, 7 Eylül 1955; Zafer, 7 Eylül 1955; Akşam, 7 Eylül 1955; Özçelik, 2013: 258)¹²³. Benzer olaylar İzmir'de de görülmeye başlanmıştır. Bunun üzerine İstanbul ve İzmir'de Örfi İdare ilan edilmiştir (BCA, nr. 30-18-1-2/140-82-2; FO, nr. 371/123999; Yeni İstanbul, 7 Eylül 1955). Ayrıca iktidar bir taraftan ülke içerisinde huzuru sağlamaya çalışırken diğer taraftan Selanik'teki bombalama olayını büyük bir titizlikle takip etmiştir (Tercüman, 7 Eylül 1955; Cumhuriyet, 7 Eylül 1955; Son Telgraf, 7 Eylül 1955). İstanbul ve İzmir'den¹²⁴ sonra Ankara'da da Örfi İdare kararı çıkmıştır (FO,

¹²¹ Patlama saati 13.00 olarak da verilmektedir. Bkz. (Gürçan, 2006: 74).

¹²² Bu gazetenin sahibi Mithat Perin ve Yazı İşleri Müdürü Gökşin Sipahioğlu idi. İddialara göre bombanın önceden patlayacağını bilen gazete yetkilileri, kâğıt stoku yapmışlar ve gazetenin günlük tirajını 30.000 iken olay gecesi 300.000'e kadar çıkarmışlardır. Bkz. (Gürçan, 2006: 69).

¹²³ 6-7 Eylül Olayları patlak verdiğinde Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'nin Kıbrıs meselesiyle ilgili tezini Londra'da ortaya koymaktaydı. Hatta Zorlu, görüşmelerle ilgili devletin ileri gelenlerine bilgi vermek isterken Türkiye'deki gelişmelerden haberdar olmuş ve Başbakan Menderes, Zorlu'nun Londra'dan ayrılmasını istemiştir. Bkz. (Yüksel, 2019: 319). Zorlu, 6-7 Eylül Olaylarıyla ilgili olarak Londra Konferansı'nda elde edilen başarının bir gecede yok olduğunu belirtmiştir. Bkz. (Önal, 2014: 168).

¹²⁴ İzmir'deki Yunan Konsoloslugu yakılmak istenmiş, ama güvenlik güçlerince bu girişim engellenmiştir. Bkz. (Son Telgraf, 7 Eylül 1955).

nr. 424/296; Zafer, 8 Eylül 1955; Son Telgraf, 8 Eylül 1955). Yakalanan yağmacılar sorguya çekilirken, şehirler de güvenli hâle gelmeye başlamıştır (Cumhuriyet, 8 Eylül 1955).

Cumhurbaşkanı Bayar'ın davetiyle 12 Eylül'de olağanüstü toplanan mecliste konuşan İnönü, Selanik'teki bomba olayının Türk milleti tarafından tel'in edildiğini, meclisin bu gibi saldırılara asla izin vermeyeceğini belirtmesi üzerine iktidar milletvekilleri tarafından alkışlar arasında “*Bravo*” sesleri de yükselmiştir. Ayrıca vermiş olduğu iki önergeyle sözlerini bitirmiştir. CMP de ise Bölükbaşı'nın yerine Kırşehir Milletvekili Ahmet Bilgin konuşmuştur. Her iki parti de Ankara'da Örfi İdare'nin kaldırılmasını talep etmiştir (Akis, S. 71, 17 Eylül 1955: 5). İnönü'nün Ankara'da Örfi İdare'nin kaldırılması ve meclisin açık tutulmasıyla ilgili önergeleri iktidar milletvekillerinin oylarıyla reddedilmiştir. Ayrıca meclis tarafından Örfi İdare'nin süresi 6 ay uzatılmış ve meclisin toplanma tarihi olarak 1 Kasım belirlenmiştir (Cumhuriyet, 13 Eylül 1955; Zafer, 8 Eylül 1955; Tercüman, 8 Eylül 1955).

İstanbul'daki olayların merkezi Beyoğlu olmakla beraber (Zafer, 8 Eylül 1955) olaylar Şişli, Adalar, Kurtuluş, Osmanbey, Eminönü gibi yerlerde de görülmüştür. Gösteriye katılanların ellerinde Atatürk posterleri ve Türk bayrakları vardı. Gösteriler sırasında “*Kıbrıs Türk'tür, Türk kalacaktır*” sloganı atılmış, gayrimüslimler içerisinde özellikle Rumlar paniklemiş ve büyük bir heyecan içerisinde gelişmeleri izlemişlerdir. Kalabalık giderek artarken yaşanan hengâmede gayrimüslimlerin yanı sıra Müslümanların da evleri, dükkanları ve diğer taşınmaz malları yağmalanmıştır. Ayrıca bu sıralarda Rumların yayımladıkları “*Embros*”, “*Apoyewmatini*” ve “*Tahidromos*” gazeteleri de tahrip edilmiştir (Babaoğlu, 2012: 21). Buna rağmen Rum gazeteleri toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket etmişler, sağduyulu yayımlar gerçekleştirmişlerdir (Babaoğlu, 2012: 23-25). Yalnız Embros gazetesi halkı kışkırttığı için kapatılmıştır (Üçüncü-Öksüz, 2022: 345).

Yaralar sarılmaya başlanmış, yanan veya yıkılan kilise ile okulların onarımı için hükûmet gerekli para yardımında bulunacağını duyurmuştur (Hürriyet, 8 Eylül 1955; Son Posta, 8 Eylül 1955). Hükûmet yayımladığı başka bir bildirimde, maddi zararların telafisi için her fedakârlığın yapılacağından kimsenin tereddüt etmemesini gerektiği tekrar ifade etmiştir (Zafer, 10 Eylül 1955). Ayrıca mağdur olanların zararlarının karşılamak için bir Yardım Komitesi de kurulmuştur (Son

Telgraf, 9 Eylül 1955)¹²⁵. Olaylardan derin üzüntü duyan İnönü, güvenliğin sağlanması için herkesin yardımcı olmasını istemiş ve ancak ülkede birlik ve beraberliğin gerçekleşmesiyle olayların üstesinden geleceğini belirtmiştir (Ulus, 8 Eylül 1955).

Olaylarda ilgili gözaltılar olmuş ve Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti kapatılmıştır¹²⁶. 9 Eylül'de İzmir'de gerçekleşecek kurtuluş yıldönümü merasimi iptal edilmiştir (Son Posta, 8 Eylül 1955; Zafer, 9 Eylül 1955). Örfi İdare yöneticileri çalışma ve ibadet dışındaki bütün toplantıları yasaklamıştır. Saat 23.00-05.00 arası sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. (Son Posta, 9 Eylül 1955; Son Telgraf, 9 Eylül 1955; Yeni Sabah, 9 Eylül 1955¹²⁷).

CHP Genel Başkanı İnönü de hem maddi hem de manevi olarak büyük bir felakete uğrandığını ifade etmiş, olayların seyrini takip edebilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplantılarına devam etmesi gerektiğini belirtmiştir. CMP adına konuşan Kırşehir Milletvekili Ahmet Bilgin ise hükûmetin olayların çıkmasından nasıl haberdar olmadığına bir türlü akıl erdiremediğini söylemiştir. İnönü gibi Meclis Soruşturması açılmasının gerekliliği üzerinde durmuş ve meclisin faaliyete geçirilmesini istemiştir. Bağımsız Milletvekili Ali Fuat Cebesoy ise Örfi İdare'nin yalnız iki ay yürürlükte kalmasını, bir başka Bağımsız Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver ise son olayların Varlık Vergisi'nden daha vahim olduğunu ifade etmişlerdir (Akşam, 13 Eylül 1955).

CHP Genel Başkanı İnönü 23 Eylül 1955 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği yazıyla 6-7 Eylül olaylarının her yönüyle tartışılıp, incelenmesi için kapalı olan meclisin açılmasını talep etmiştir. Bir gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'ndan İnönü'ye olumsuz cevap verilmiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/43-253-12).

¹²⁵ Bu komiteye Başbakanlık 50.000, Menderes'in kendisi ise 5.000 lira yardımda bulunmuştur. Bkz. (Yeni İstanbul, 10 Eylül 1955). Olaylar sırasında verilen zararlar için bkz. (Yüksel, 2019: 394).

¹²⁶ Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'nin İkinci Başkanı ve Vatan gazetesinin başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın değerlendirmesine göre; 6-7 Eylül Olayları halk nezdinde DP'ye giderek azalan desteğin başlangıcını teşkil etmiştir. Hatta Yalman'ın ifadesiyle; "*Baş aşağı yuvarlanma*" başlamıştır (Yalman, C. IV, 1970: 326-327).

¹²⁷ Olaylarla ilgili yargılamaların gerçekleşmesi için İzmir'de iki, İstanbul'da üç Örfi İdare Mahkemesi kurulmuştur. Bkz. (Tercüman, 10 Eylül 1955). Ayrıca İçişleri Bakanı Namık Gedik 10 Eylül 1955 tarihinde istifa etmiştir. Bkz. (Son Posta, 11 Eylül 1955; Son Telgraf, 11 Eylül 1955; Güven, 2010: 45; Gök, 2022: 29). Ölü ve yaralı sayısında farklılıklar olmakla birlikte bazı gazeteler ölü sayısını 34, yaralı sayısını da 300 ilâ 500 arasında verirken Örfi İdare raporuna göre yaralı sayısı 500'ün üzerindeydi. İçişleri Bakanlığı verilerine göre de 3 ölü, 32 yaralı vardı. Bkz. (Üçüncü-Öksüz, 2022: 180).

İlk olaylar çıktığında muhalif gazeteler iktidarın komünistleri sorumlu tutan açıklamalarına yer vermiştir. Fakat ilerleyen zamanlarda idari amirler ve güvenlik görevlilerinin zaaflarından dolayı olayların büyüdüğünü ifade etmişler, daha sonraları ise hükûmeti istifaya çağıran yayımlar gerçekleştirmişlerdir (Üçüncü-Öksüz, 2022: 350). Yunan hükûmeti patlatılan bombadan Selanik'teki Türk Konsoloslugu'nu sorumlu tutmuştur (Tercüman, 20 Aralık 1955). Yunanlıların böyle davranmalarındaki amaç, uydurma bir iddianameyle Türkiye'yi Kıbrıs meselesinde dünya kamuoyunu nezdinde baskı altına almaktır (Son Posta, 20 Aralık 1955).

6-7 Eylül Olayları nedeniyle Başbakan Adnan Menderes ile eski İçişleri Bakanı Namık Gedik hakkında Meclis Tahkikatı açılması için teklif verilmiştir. Tahkikat görüşmeleri sırasında Menderes ile DP Ankara Milletvekili Hamit Şevket İnce, DP Rize Milletvekili Osman Kavrakoğlu ve DP Afyonkarahisar Milletvekili Kemal Özçoban'la aralarında tartışmalar yaşanmıştır. Menderes meclis konuşmasında, meselenin resmî makamlara intikal ettiğini, olayların yaşandığı zaman İstanbul'da tesadüf eseri bulunduğunu, ancak DP Grubu'nun izin vermesiyle tahkikat açılabileceğini ve onların da vereceği karara saygı duyacağını açıklamıştır. Başbakan'a *"terör yapma"* diye hitap eden İnce, ayrıca *"Adnan Menderes niçin istizahtan ve Meclis Tahkikatı'ndan kaçıyor."* demiştir. Özçoban; *"Vicdanımın sesi olarak haykırıyorum. Hükûmet suçludur."* Sonuçta Tahkikat Önergesi mecliste kabul edilmemiştir. Ama DP'li 32 milletvekili aleyhte oy kullanmıştır (Vatan, 11 Ocak 1956; Türk Sesi, 11 Ocak 1956; Son Telgraf, 14 Ocak 1956; Zafer, 14 Ocak 1956,). Oylamadan sonra Menderes; *"Menderes'i yıkmak için ihtirasların nasıl milli bir dava haline getirildiği apaşıkâr ortadadır."* demiştir (Son Telgraf, 16 Ocak 1956).

Hükûmetin yayımladığı bildiride belirtildiği üzere olaylar nedeniyle zarar görenlere maddi yardımda bulunulacaktır. Hükûmet yapılacak yardım miktarının arttırıldığını kamuoyuna açıklamıştır (Hürriyet, 16 Eylül 1955). Ayrıca özel sektör de yardımlarda bulunmuştur (Güven, 2010: 57-58). Olaylar sırasında zararların karşılanmasına ilişkin 60.000.000 liralık kaynak oluşturulması için meclise sunulan yasa tasarısının görüşmesi sırasında iktidar ile muhalefet milletvekilleri arasında tartışmalar çıkmıştır. Meclis oturumu sırasında Menderes, hükûmetin olaylarla hiçbir ilgisinin olmadığını, böyle bir durumda sadece hükûmetten değil, insanlıktan bile istifa edebileceğini belirtmiştir. İnönü'nün Menderes'e yanıt vermek için

kürsüye çıkma talebi Meclis Başkanı tarafından kabul edilmemiştir (Demir, 2007: 51).

Muhalefet milletvekillerinin tamamı ve DP'li 8 milletvekilinin aleyhte oy kullanmasına rağmen İstanbul'da Örfi İdare üç ay daha uzatılmıştır (Akşam, 29 Şubat 1956). CHP'nin 6-7 Eylül Olayları için Meclis Tahkikatı'nda ısrarcı olması üzerine Başbakan şu ifadeleri kullanmıştır:

“Onlar hiçbir zaman davalarını ispat edemeyeceklerdir. Ayıptır. Yeter. Artık hükûmetin herhangi bir uzvuna hiçbir suretle en küçük bir kusur atfının imkânsızlığına karşı bu memleketin yarısını dahi ağır bir mesuliyet altında bulunduracak. Bu çeşit propaganda, böylesine bir fitnenin devamı günahıdır. Onlar vatanperverliğe yakışmayan memleket menfaatleri ile asla kabili telif olmayan ihtiras mahsulü bir iftirayı devam ettirmiş olmanın vicdani mahkumiyeti altında kalacaklardır. Hükûmetin bu hadisede zerre kadar ilgisi ve tesiri olduğu hükmünü verdirecek bir tek delil bulunursa hükûmet olarak yalnız hükûmetten değil, insanlıktan da istifaya hazırız.” (Zafer, 29 Şubat 1956).

Dışişleri Bakanı Köprülü de Türkiye sınırları içerisinde yaşayan bütün vatandaşların aynı eşit haklara sahip olduklarını söylemiştir. Ayrıca zararların ödenmesi için 60.000.000 liralık kaynak ayrıldığını belirtmiştir (Zafer, 29 Şubat 1956; Cumhuriyet, 29 Şubat 1956).

2.3. Sosyo-Ekonomik Gelişmeler

2.3.1. Toplantı ve Gösteri Düzenleme Hakkı

DP hükûmetinin muhalefet unsurlarının davranışlarına yönelik aldığı tedbirlerden birisi de “*Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri*” hakkında olmuştur (Albayrak, 2004: 287). 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinden sonra DP iktidarının devam etmesiyle Türk İş Konfederasyonu bir beyanname yayımlamıştır. Beyannamede işçilere grev hakkının tanınması, iş kanununun şartlara uygun bir hâle getirilmesi, artan hayat pahalılığına karşı ücretlerin arttırılması teklif ediliyordu (Halkçı, 24 Mayıs 1954). Fakat iktidar tarafından grev hakkı ile ilgili bir türlü düzenleme yapılmamıştır. Bunun üzerine CHP lideri, İşçi Sendikaları Birliği'ni ziyaret etmiş, işçilere grev hakkının verilmesi ve işçilerin diğer taleplerinin karşılanması için parti olarak çalışılacaklarını söylemiştir (Cumhuriyet, 18 Şubat 1956). Ancak grev hakkının verilmesiyle ilgili herhangi bir gelişme olmamıştır. Fakat Toplantı ve Gösteri Yürüyüşlerine dair tasarı metni oluşturulmaya başlanmıştır. Bu tasarıya göre seçim dönemi hariç toplantılar

yapılabilecektir. Fakat hükümlere aykırı hareket edilirse hapis veya ağır para cezaları verilebilecektir. Ayrıca yapılan yürüyüşlerde konuşma olmayacak ve propaganda yapılamayacaktır (Cumhuriyet, 23 Haziran 1956).

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşlerine ilişkin kanun tasarısı mecliste hararetli tartışmalara yol açmıştır. DP Grubu adına Çorum Milletvekili Mustafa Kemal Biberlioğlu söz almıştır. Biberioğlu, yasa tasarısının anayasanın teminatı altında olan toplanma hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırmadığını, siyasi mahiyetteki toplantılar için de hâlihazırdaki kanun hükümlerinin ihtilafını sınırlandıran içerikte bulunmadığını belirtmiştir (TBMMZC, D. X, C. 12, 27 Haziran 1956: 520-521). İnönü ise toplantıların düzenlenmesinde iktidarın serbest olduğunu, muhalefete ise engeller getirildiğini ve muhalefetin iktidarı denetleme hakkından yoksun bırakıldığını açıklamıştır. Ayrıca anayasanın 70.¹²⁸ ve 79.¹²⁹ maddelerine aykırı olduğu gerekçesiyle Meclis Başkanlığı'na yasa tasarısının reddedilmesine ilişkin bir önerge vermiştir. Fakat önerge iktidarın oylarıyla reddedilmiştir. Yine İnönü mecliste, “*Aramızdaki farkı bilelim. Biz mutlakiyetten bugüne geldik. Siz bugünden mutlakiyete gidiyorsunuz.*” sözleriyle iktidara olan tepkisini dile getirmiştir (Albayrak, 2004: 287-288; Cumhuriyet, 28 Haziran 1956; Son Telgraf, 28 Haziran 1956; Demokrat İzmir, 28 Haziran 1956). DP iktidarında Başbakan Yardımcılığı, Devlet Bakanlığı ve üç dönem milletvekilliği yapan Mükerrerrem Sarol ise İnönü'nün muhalefette iken Türk toplumuna çözüm yolunu korku, dehşet ve tehdit içerikli kelimelerle anlatmaya çalışırken iktidarı boyunca da yine korku ve dehşet içerisinde ülkeyi sefalet, yokluğa ve açlığa mahkûm eden birinin nasıl böyle konuştuğunu hayret verici bulmuş, İnönü'nün dilini “*çok zehirli, kıskırtıcı ve acımasız*” olarak tarif etmiştir (Sarol, C. 2, 2014: 125-126).

Meclis görüşmeleri sırasında Hür Parti Genel Başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve CMP lideri Osman Bölükbaşı da iktidarı eleştirmiştir. Hür Parti Genel Başkanı; “*Uzun hürriyet mücadelelerinden sonra milletimizi böyle bir cürete maruz görmekten duyduğumuz eza ve elem hudutsuzdur*” demiş (TBMMZC, D. X, C. 12, 27 Haziran 1956: 527). Bölükbaşı ise yasa tasarısını anayasaya aykırı bulmuş, DP'nin muhalefette iken söylediği gibi “*Kanun dışı kanunlarla*” vatandaş

¹²⁸ “*Kişi dokunulmazlığı, vicdan, tefekkür, kelam, neşir, seyahat, akit, sayüamel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır.*”. Bkz. (Kili-Gözübüyük, 1985: 124-125).

¹²⁹ “*Bağutların, çalışmaların, mülk edinme ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunlarla çizilir.*”. Bkz. (Kili-Gözübüyük, 1985: 126).

hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırdığını ifade etmiştir (TBMMZC, D. X, C. 12, 27 Haziran 1956: 528). Bölükbaşı konuşması sırasında hakaret içeren sözlerini geri almadığı için salonundan çıkarılmıştır. Ardından diğer muhalif milletvekilleri de Meclisi Genel Kurulu'ndan ayrılmışlardır (Albayrak, 2004: 288). İnönü, Karaosmanoğlu ve Bölükbaşı'nın ağır eleştirilerine Menderes: “*Biz kendimizi insafsız muhalefete ve ölçüsüz matbuata beğendirmek mecburiyetinde değiliz.*” ifadesiyle karşılık vermiştir (Cumhuriyet, 28 Haziran 1956).

Sonuçta yasa teklifi oylamasına sadece iktidar milletvekilleri katılmıştır. Oylamada hazır bulunan 283 milletvekilinden 281'i kabul ve 2'si ret oyu vermiştir. 243 milletvekili de oylamaya katılmamıştır (TBMMZC, D. X, C. 12, 27 Haziran 1956: 561; Albayrak, 2004: 288). Böylece muhalefet dışında iktidar milletvekillerinden de yasaya tepki gösterenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur.

2.3.2. Emekli Sandığı'na Dair Çıkan Kanunlar

2 Mayıs 1954 genel seçimlerinden sonra iktidarını sürdüren Menderes Başbakanlığında hükûmetin çıkardığı ilk yasalardan biri Emekli Sandığı Kanunu'dur. Buna göre hazırlanan yasa tasarısının gerekçesi; devlet memurları arasında hizmet süreleri bakımından eşitliğin sağlanmasıdır. Böylece yüksek yargı mensupları (Yargıtay, Danıştay, Sayıştay) ile üniversite öğretim üyelerinin görev süreleri diğer memurlarla eşitlenecektir. Bunun yanında adı geçen müesseseler içerisinde yetersiz kimseler var ise kamu hizmetinin yararlı yürütülebilmesi için resen emekli edilebilecektir. Dolayısıyla meclise getirilen yasa tasarısıyla Emekli Sandığı Kanunu'nun 39. ve 40. maddelerinde değişiklik öngörülmüştür. Mecliste yasa tasarısına ilişkin görüşmeler 21 Haziran 1954 tarihinde başlamıştır (Kodal, C. 2, 2021: 717). CHP yayımladığı bildiride, “*Emekli Kanunu*” düzenlemesiyle yüksek dereceli mahkemelerin iktidarın emrine gireceğini ve öğretim üyelerinin üniversitelerden tasfiye edileceğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 21 Haziran 1954). Muhalefetin tepkilerine rağmen yasa tasarısı 33 hayır oyuna karşı, 344 evet oyuyla meclisten geçmiştir (TBMMZC, D. X, C. 1, 21 Haziran 1954: 252). Böylece Danıştay, Sayıştay, Yargıtay ile üniversite mensuplarından 25 hizmet yılını ve 60 yaşını dolduranların görev yapmaları istenmiyorsa resen emekliye ayrılabilirdi.

Fakat istenirse çalışma süresi 65 yaşına kadar uzatılabilecektir (Kodal, C. 2, 2021: 720; Halkçı, 22 Haziran 1954).

CHP'liler bu kanunla hâkim teminatının ortadan kaldırıldığını, CMP'liler ise kanunun hukuk devlet nizamına uygun olmadığını ifade etmişlerdir (Yeni Sabah, 22 Haziran 1954). İktidar çıkardığı kanuna ilaveten; “*Vekalet-i idare-i müessese ve kanunu emrine alınmak suretiyle vazifeden uzaklaştırılacak memurlar*” hakkındaki teklifi acil olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne getirmiştir (Cumhuriyet, 4 Temmuz 1954). 5 Temmuz 1954 tarihinde yapılan oylamaya 201 milletvekili iştirak etmemiş, katılanların 309'unun kabul, 25'inin ret oyuyla meclisten yasa tasarısı geçmiştir (TBMMZC, D. X, C. 1, 5 Temmuz 1954: 473; Kodal, C. 2, 2021: 720-721). Kanunla ordu mensupları ve yargıçlar dışındaki bütün memurların gerekli görülürse Bakanlık emrine alınabilecek ve altı ay içerisinde göreve başlamaz ise hizmet süresine bakılmaksızın emekli edilebileceklerdir. Emekli edilen memurlara yargı yolu dâhil, herhangi bir itiraz mercii de bulunmamaktadır (Göküş, 2003: 57). “*Tasfiye Kanunu*” olarak adlandırılan tasarının meclis görüşmeleri sırasında Başbakan konuşmaya başlayınca İnönü salonu terk etmiş, İnönü'nün bu hareketi DP milletvekilleri arasında gülüşmelere neden olmuştur (Cumhuriyet, 6 Temmuz 1954). Menderes meclis konuşmasında: “*Memur kendi haline bırakılamaz. Onu çalışmaya mecbur edecek müeyyideler lazımdır. Bunun yapılmaması memurun statüsünün aksaklığındandır... Tasarıyı bir istibdat kanunu gibi göstermek isteyen bu sırça köşk sakinleri köşklerine ağırca taşlar atılabileceği ihtimalini unutmasın.*” (Akşam, 6 Temmuz 1954) demiştir.

CHP adına mecliste söz alan Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin tasarının sosyal adalet kavramı ile taban tabana zıt olduğunu, bu tasarının kabul edilmesinden sonra memurların, işçiler kadar haklarını koruyamayacak duruma düşeceklerini belirtmiştir (Akşam, 6 Temmuz 1954), Menderes ise muhalefetin eleştirilerine karşı kanunun verdiği huzurla memurların çalışacaklarını (Son Telgraf, 6 Temmuz 1954), kamu hizmetlerinin son derece verimli olacağını ve bürokrasi devrinin kapanacağını ifade etmiştir (Türk Sesi, 6 Temmuz 1954). Zafer gazetesi kanunun lüzumuna dair haber yapmış ve memurlar için bir tasfiyenin asla söz konusu olmadığını belirtmiştir. Başbakan Menderes'in dürüst ve sadakatle görevlerini yerine getirmeye çalışan memurlar için şükranlarını bildiren ifadelerle de yer vermiştir (Zafer, 24 Kasım 1954). Forum dergisine göre de kanunun yürürlüğe girmesiyle herhangi bir yargı mensubunun emekliye ayrılma yetkisinin Adalet

Bakanlığı'na verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Temyiz Mahkemesi'nde görevli başkan ve üyeler genellikle 25 yılını dolduran kimselerden oluştuğuna göre hâkim teminatı da ortadan kalkmış olmaktadır (Forum, C. 15, S. 52, 15 Mayıs 1956: 1). Kanunla ilgili basın organları arasında görüş birliği bulunmuyordu. Şüphesiz bunun en önemli nedeni sahip oldukları ideolojik düşünce çerçevesinde konuları değerlendirmeleridir.

Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra 3 temyiz üyesi (Hürriyet, 3 Mayıs 1956), kısa bir süre sonra da 7 yüksek hâkim emekliye sevk edilmiştir (Demokrat İzmir, 13 Haziran 1956). Hukukçular ise yüksek yargıçlar hakkında Bakan'ın tahkikat yapamayacağını belirtmişlerdir. Dolayısıyla idari tahkikat salâhiyetinin Temyize, adli tahkikatın da Yüce Divan'a ait olduğunu ifade etmişlerdir (Hürriyet, 7 Mayıs 1956)¹³⁰.

2.3.3. Basın Üzerine İktidar Muhalefet İlişkileri

9 Mart 1954 tarihli Basın Kanunu'nun meclisten geçmesi DP içerisinde bir çatlağa neden olmuş, kendilerine daha sonra 19'lar adı verilecek bir grubun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu grup 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinin ardından İspat Hakkı'nın tanınmasına ilişkin yasa tasarısını yeniden Meclis Adalet Komisyonu'nda gündeme getirmişlerdir (Cumhuriyet, 9 Haziran 1954). Fakat parti yönetimi tasarıda imzası bulunanların imzalarını geri çekmelerini istemiştir (Cumhuriyet, 11 Ekim 1955). 19'lar Grubu, İspat Hakkı'nı partiyi parçalamak için değil, partiyi temizleme amacı taşıdığına inandıklarından dolayı tasarıyı imzaladıklarını ve imzalarını geri çekmeyeceklerini belirtmişlerdir. Fakat kendilerine yeniden parti delegesi olma imkânı verilirse DP'nin Dördüncü Büyük

¹³⁰ Daha sonraki süreçte de buna benzer tartışmalar mecliste olmuştur. CHP Genel Başkanı İnönü adli teminatın sağlanması ve mahkemelerin bağımsızlığı hakkında yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir: *"Adalet davasını yedi düvele karşı müdafaa ettim. Bu yaşta ve bu şartlar altında kendi vatandaşlarımı kendi vatanımın hükûmetine karşı müdafaa etmek mecburiyetinde kalıyorum. 350 senelik bir adli kapitülasyon ıstırabının ve 35 senelik cumhuriyet gayretinin sonunda adaletinizin uğradığı bu facianın 10 dakikada hikâyesini anlatmaya çalışıyorum."* Bkz. (Ulus, 25 Şubat 1957). Başbakan Menderes yıllarca iktidarda kalmasına rağmen memur tabakası üzerinde etkili olamadıklarını düşünmüştür. Yeri geldikçe Başbakan ve DP'li milletvekilleri bu yönde açıklamalarda bulunmuşlardır. Buna ilişkin DP Kocaeli Milletvekili Cemal Turan'ın şu beyanatı oldukça dikkat çekicidir: *"Demokrat Parti'yi tutan memurların sayısı yüzde 5 muhalefeti tutanların oranı ise yüzde 95'tir."* (Cumhuriyet, 7 Ocak 1958). CHP'liler de memurların DP'ye üye olmaları yönünde iktidarın baskı yaptığını yayımladığı bildiriyle Türk kamuoyuna duyurmuştur. Bkz. (Ulus, 21 Ocak 1959).

Kongresi'nde İspat Hakkı'ndan bahsetmeyeceklerini ifade etmişlerdir. 14 Ekim 1955 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Başkanlığında toplanan DP Genel İdare Kurulu ise İspatçıların bu teklifini kabul etmemiş, zaten bir süre sonra da partiyle ilişkileri kesilmiştir (Albayrak, 2004: 279). Partiden ayrılanlar da Hür Parti'yi kurmuşlardır.

İspat Hakkı olarak bilinen yasa tasarısıyla ilgili iktidar içerisinde görülen tartışmalara basın organları da kayıtsız kalmamıştır. Zaten doğrudan kendilerini ilgilendirdiği için böyle bir şey de beklenmemektedir. Vakit gazetesi yazarlarından Asım Us, İspat Hakkı'nın sadece tek parti devrinde değil, İmparatorluğun Meşrutiyet Anayasası'nın Matbuat Kanunu'nda bile olduğunu ve bu hakkın kaldırılmasıyla suçluların resmen himaye görececeklerini belirtmiştir (Vakit, 6 Mart 1954). Forum dergisinin 1 Aralık 1955 tarihli sayısında da İspat Hakkı'yla ilgili yayınlanan makalede; İspat Hakkı'nın ortaya çıkış süreci, kapsamı ve iktidarın (Başbakan) bakışını ortaya koyduktan sonra yasanın demokratik sisteme uygun olmadığı belirtilmiştir (Forum, C. 4, S. 41, 1 Aralık 1955: 3).

DP iktidarının sonlarına doğru 51 CHP'li milletvekili tarafından TBMM Başkanlığına İspat Hakkı'nın tanınması ile ilgili bir kanun teklifi verilmiştir. Ceza Kanunu'nun 481. maddesinin değiştirilmesini ön gören teklif 8 Nisan 1955 tarihinde Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş ile 18 arkadaşının vermiş oldukları ve DP'den ihraç edilmeleriyle sonuçlanan İspat Hakkı'yla ilgili teklifin aynısıdır (Vatan, 7 Mart 1960). Yasa tasarısı meclise sunulmuş olsa da yaklaşık 3 ay sonra askerî bir darbeyle DP iktidarı sona ermiştir. DP iktidarının 10 yıllık serüveninde sürekli gündemi meşgul eden, parti içerisinde ayrılıklara yol açan, muhalefet ile iktidarı karşı karşıya getiren, tartışmaların içerisinde basının da yer aldığı İspat Hakkı, DP iktidarında muhalefetin istediği şekilde sonuçlanamamıştır. Bu yasa tasarısına göre *“Türk Ceza Kanunu'nun 481. maddesine 16 Mart 1949 tarih ve 3 sayılı tevhidi içtihat kararının kaldırılmasını temin edecek bir fıkranın ilavesi isteniliyordu. Bu tevhidi içtihat kararı Bakanlar hakkındaki iddialarda İspat Hakkı'nı...”* yasaklanmaktadır. Bu karar CHP iktidarı zamanında Kenan Öner-Hasan Ali Yücel davası nedeniyle ortaya çıkmıştır. Öner eski Milli Eğitim Bakanı'nın komünist olduğunu söyledikten sonra bunu kanıtlayacağını mahkemede ifade etmiş olsa da mahkemeden berat kararı çıkmıştır (Toker, C. 2, 2020: 499).

1955 Nisan'ında iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilerin olumlu olduğu bir dönemde CHP yönetimi, radyo ve basın rejimi, seçim kanunu tadilatı, partinin

borçlarına dair hazırladığı kanun tekliflerini yakın bir zaman içerisinde meclise getirmeyi düşünmektedir. Zira CHP'liler iktidarla devam eden olumlu ilişkilerin somut halini görmek istemiştir (Akşam, 12 Nisan 1955). Bu amaçla hazırlanan basın kanun tasarısına ilişkin (Akşam, 3 Mayıs 1955) CHP Grup Başkanvekili ve Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin düzenlediği basın toplantısında, hazırlanan yasa tasarısında yer alan maddelerin sadece muhalefetin görüşünü yansıtmadığını, basının mensuplarının ve vatandaşların üzerinde birleştikleri ve şikâyet ettikleri hususların yer aldığı 10 maddelik bir tadil teklifi getirildiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 4 Mayıs 1955). Fakat CHP'liler iktidardan bekledikleri desteği alamamışlardır.

1956'da Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde yaşanan gelişmeler, ekonomik sorunlarının kendini daha çok hissettirmesi, DP'nin içerisinde yeni bir partinin ortaya çıkması, muhalefet partilerinin ve basının iktidara yönelik eleştirilerinin artmasına neden olmuştur. Bunun üzerine iktidar bir nevi eleştirilerin önüne geçmek için aynı yıl basınla ilgili düzenlemeler yapmıştır (Albayrak, 2004: 284). DP yönetimi basınla ilgili "*Gazeteciliği ve gazeteleri, gazete haberlerini, tefsirleri takyit eden, tekzip haklarını genişleten*" yeni tasarımı Meclis Grubu'na getirmiş ve Grup'ta kabul edilmiştir. Yasa tasarısına sadece 5 milletvekili ret vermiş, 30 kadar milletvekili de çekimser kalmıştır (Cumhuriyet, 30 Mayıs 1956). DP Grup Başkanı Burhaneddin Onat, basının böyle bir anlayışla yönetilmesine karşı olduğunu Menderes'e bildirmiştir. Menderes'in "*Sen kimsin ki senden korkacağım*" cevabını vermesiyle, Onat da Grup Başkanlığı'ndan istifa etmiştir. (Akşam, 30 Mayıs 1956; Milliyet, 30 Mayıs 1956). Bu sıralarda meclise iktidar tarafından iki yasa tasarısı sevk edilmiştir. Bunların birinde, gazetenin sorumlu müdürlerinin en az lise mezunu, dâimi olarak Türkiye'de ikamet etmesi, kamu hizmetlerinden yasaklı olmaması, ağır hapis, kusurlu suçlar hariç altı aydan fazla hapis cezasıyla hüküm giymemiş olmasını içermiştir. Diğerisi ise 6334 sayılı "*Yayın yolu ile veya radyo ile işlenecek bazı suçlar*" ile ilgili yasada değişiklik öngörmektedir. Buna göre basın yoluyla hiçbir şekilde namus, şeref, itibar veya haysiyete saldırı ya da hakarete ve kişilerin izni olmaksızın özel veya ailevi yayınlarda bulunulmayacaktır. Eğer bulunulur ise bir ilâ üç yıl arasında hapis ve 3 ilâ 10.000 lira arasında para cezası verilecektir (Albayrak, 2004: 284-285; Alacı, 2021: 192).

Basına getirilmek istenen yasalar muhalefet partilerinin iktidarı eleştirmelerine yol açmıştır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü gidişatı iyi görmemiş, Hür Parti Genel Başkanı Fevzi Karaosmanoğlu ise çıkarılacak basın kanununun

Takrir-i Sükûn Kanunu'yla eş görmüş ve bu duruma çok üzüldüğünü dile getirmiştir (Cumhuriyet, 30 Mayıs 1956). CHP Genel Başkanı İnönü'nün “*Uyandırma*” adlı yazısı 1 Haziran 1956 tarihinde Ulus ve Dünya gazetelerinde yayımlanmıştır (Albayrak, 2004: 285). İnönü yazısında, iktidarın muhalefet partileri ile basına yönelik yasa değişiklikleriyle alacağı önlemleri anlatmış, ayrıca basın özgürlüğünün sınırlandırıldığını açıklamıştır (Güngör, 2004: 318). İnönü'nün ifadelerine karşın Zafer gazetesi de 2 Haziran tarihli sayısında “*Ayaklandırma*” yazısı ile cevap vermiştir (Albayrak, 2004: 286). Yazıda yeni çıkacak kanunların basın hürriyetini ihlal etmeyeceği ileri sürülmüştür (Akşam, 2 Haziran 1956). CHP Genel Sekreteri Gülek de iktidarı uyarıcı muhalefete de ümit verici bir ifadeyle; “*İktidarın yolu iyi değildir. Karanlık çok kısa bir zamanda sona erecektir.*” demiştir. (Milliyet, 3 Haziran 1956).

Basın tasarısına karşı muhalefet partileri birlikte hareket etmiştir. Hür Parti Meclis Komisyonu'ndan çekilmiş, CHP ve CMP ise sadece dinleyici olarak müzakereleri takip etmiştir (Akşam, 1 Haziran 1956; Milliyet, 1 Haziran 1956; Cumhuriyet, 1 Haziran 1956). Böylece muhalefet partileri yasanın çıkmasına güçleri yetmemiş olsa da birlikte ortak bir tepki göstermeyi başarmışlardır. Ayrıca CHP ve Hür Parti meclis gruplarının gerçekleştirdiği toplantılarda basın hürriyetinin kısıtlanmasıyla demokrasinin zedelendiğini belirtmişlerdir (Milliyet, 1 Haziran 1956; Cumhuriyet, 1 Haziran 1956).

Çok hızlı bir şekilde hazırlanan basın tasarısındaki bazı maddeler DP'li milletvekillerini bile şaşırtmış, maddelerin birçoğunun basını susturacak nitelikte olduğunu ifade etmişlerdir (Hürriyet, 5 Haziran 1956; Tan, 5 Haziran 1956). Hatta DP'li milletvekilleri meclise gelen basın kanununun böylesi çok ağır hükümler ihtiva edeceğini tahmin etmediklerini söylemişlerdir (Akşam, 6 Haziran 1956).

Meclis Genel Kurulu'nda muhalefetin tasarıyı şiddetle eleştirilmesi beklenen bir durumdu. Muhalefet liderlerinden CHP Genel Başkanı İnönü, Hür Parti Genel Başkanı Karaosmanloğlu ve CMP Genel Başkanı Bölükbaşı'nın yanı sıra milletvekilleri de mecliste yasa tasarısı hakkında konuşmuşlardır (Son Telgraf, 6 Haziran 1956; Son Telgraf, 7 Haziran 1956). İnönü mecliste yaptığı konuşmada, “*Baskı devirlerini unutmuş bir basına, baskı azabını en şiddetli surette tattırmak her bakımdan ihtiyatsızlıktır.*”, Karaosmanoğlu da “*Matbuattan ancak kabiliyetsiz nazırların korktuğunu...*” söylemişlerdir. Bölükbaşı ise totaliterliğiyle bilinen İnönü iktidarının Başbakanlarından Recep Peker'den “*cennetmekân*” diye

bahsederek özgürlükler bakımından o dönemin basın kanunlarından bile geride bir tasarı olduğuna vurgu yapmıştır (Yeni Sabah, 7 Haziran 1956).

Başbakan Menderes basın yasa tasarısına muhalefetin eleştirilerine karşı mecliste yaptığı konuşmada; yasaya karşı olanların özgürlükler adı altında belirtilenlerin anarşiye yol açtığını, hâlbuki bu yasayla anarşinin önleneyeğini ve gerçek manada sağlanacak özgürlüklerin temellerinin atıldığını belirtmiştir (Zafer, 7 Haziran 1956). Yalnız Menderes konuşurken İnönü meclisi terk etmiştir (Yeni Sabah, 7 Haziran 1956).

İktidar ile muhalefet temsilcilerinin meclis konuşmalarının ardından gerçekleşen oylamayla yeni basın yasa tasarıları kabul edilmiştir. Bunlardan ilkinde 284 kabul, 48 ret oyu çıkmıştır. Ama 196 milletvekili de oylamaya katılmamıştır (TBMMZC, D. X, C. 12, 6 Haziran 1956: 232). Diğerleri yani 6334 sayılı “*Yayın yolu ile veya radyo ile işlenecek bazı suçlar*” ile ilgili değişiklik içeren yasa tasarısı 286 kabul, 51 ret ve 191 milletvekilinin oylamaya katılmamasıyla meclisten geçmiştir (TBMMZC, D. X, C. 12, 6 Haziran 1956: 227). Oylama sonuçlarına bakıldığında iktidar milletvekilleri içerisinde de her iki yasa tasarısından memnun olmayanların sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Basınla ilgili yasa tasarılarının meclisten geçmesinden sonra İnönü; “*Bu kanunlar ümit ışıklarını söndürüyor. Fakat idealistlerin ruhlarındaki ışık, bu yeni kanunları da yırtacaktır.*”, Menderes ise: “*Bu kanunda şerefsizlerin teâdilerini önlemek istiyoruz.*” demişlerdir (Akşam, 7 Haziran 1956; Hürriyet, 7 Haziran 1956; Cumhuriyet, 8 Haziran 1956; Son Telgraf, 8 Haziran 1956). Bu kanunla suç unsurları genişletilmiş, cezalar arttırılmış ve gazetelerin kolaylıkla kapatılmasının önü açılmıştır (Demokrat İzmir, 8 Haziran 1956). Dolayısıyla 7 Haziran 1956 tarihli basın kanunu ile örtülü ya da dolaylı basına sansür getirilmiş, basın özgürlüğü kısıtlanmıştır (Bulunmaz, 2012, 210).

Yeni çıkan basın kanununa Türkiye’de yayım yapan gazetelerin büyük bir çoğunluğu tepki göstermiştir. Bu doğrultuda Ulus gazetesi iktidar yanlısı Zafer’e ilginç bir teklifte bulunarak çıkan son kanunlar hakkında yabancı basında iyi bir haber varsa Ulus’ta yayımlanması teklifinde bulunmuştur (Ulus, 13 Temmuz 1956; Hürriyet, 5 Haziran 1956; Akşam, 13 Temmuz 1956).

Yeni yasaların çıkmasıyla uygulanmasına da hemen başlanmıştır. 23 Mayıs 1954 tarihinde Yeni Ulus’un yerine “*Halkçı*” adıyla yayın yapan gazetenin başyazarı 79 yaşındaki Hüseyin Cahit Yalçın 2 yıl 2 ay 20 gün hapse ve 4.444 lira,

gazetenin Yazı İşleri Müdürü Cemal Sağlam ise 5 yıl 5 ay 10 gün hapse ve 10.888 lira, muhabir İbrahim Cüceoğlu 16 ay hapis ve 2.666 lira 30 kuruş para cezalarına mahkûm edilmiştir. Ayrıca Toplu Basım Mahkemesi gazetenin sahibi sıfatıyla son CHP iktidarının eski Başbakan Yardımcısı Nihat Erim hakkında da 35.553 lira para cezasına hükmetmiştir (Akis, S. 21, 2 Ekim 1954: 6; Halkçı, 24 Eylül 1954; Albayrak, 2004: 395). Devlet Bakanı Mükerrerem Sarol'a ilişkin yolsuzluk iddialarıyla ilgili yazılarından dolayı Dünya gazetesinin yazarı Bedii Faik tutuklanmış, Falih Rıfkı Atay hakkında da dava açılmıştır (Albayrak, 2004: 396; Kaya, 2010: 101; Alacı, 2021: 467)¹³¹. Hüseyin Cahit Yalçın hakkında verilen hapis cezası kararı Temyiz'de onaylanmış, Erim'in para cezası ise yetersiz bulunmuştur (Halkçı, 30 Kasım 1954).

Cezası yüksek mahkemece onaylanan Hüseyin Cahit Yalçın 1 Aralık 1954 tarihinde Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'ne nakledilmiştir (Halkçı, 2 Aralık 1954; Akşam, 3 Aralık 1954 Ahmad-Ahmad, 2020: 163; Albayrak, 2004: 396). Türk basın camiasının temsilcileri Yalçın'ın affedilmesi için Cumhurbaşkanı ve Başbakan nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır (Son Telgraf, 2 Aralık 1954). Gazeteciler Cemiyeti, Gazeteciler Sendikası, Gazete Sahipleri Sendikası ve Basın Teknisyenleri Sendikası tarafından Cumhurbaşkanı Bayar'a Yalçın'ın affedilmesini içeren bir telgraf çekmişlerdir (Halkçı, 2 Aralık 1954; Akşam, 2 Aralık 1954)¹³².

Hüseyin Cahit Yalçın cezaevinde kendisine tahsis edilen özel bir odada yatmıştır (Cumhuriyet, 3 Aralık 1954). İnönü, Yalçın'ı cezaevinde, yabancı basın ataşeleri de Yalçın'ın ailesini ve CHP Genel Merkezi'ni ziyaret etmişlerdir. Yalçın cezaevindeyken “*Hapishanede ölürsem taşıma 54 yıl hürriyet için mücadele etti. Hapishanede hayata gözlerini yumdu.*” diye yazılmasını vasiyet etmiştir (Akşam, 3 Aralık 1954).

Londra Radyosu; Yalçın'ın hapse girmesini haber yapmış ve Türkiye'de yeni basın kanununun çıkmasından itibaren 18 gazetecinin hapse mahkûm

¹³¹ Akis dergisi, Bedii Faik'in tutuklanmasına ilişkin “*Kabahati: Güzel Yazmak*” adlı yazı üzerinden gazetecilerin tutuklanmasına karşı tepkisini ortaya koymuştur. Bkz. (Alacı, 2021: 467).

¹³² Benzer telgraf Başbakan Menderes'e de gönderilmiştir. Bkz. (Akşam, 2 Aralık 1954). Ankara Gazeteciler Sendikası da Cumhurbaşkanı Bayar'a telgraf çekmiştir. Bkz. (Cumhuriyet, 4 Aralık 1954). Ayrıca Başbakan'a hakaret suçundan 3 ay 6 gün hapis cezası alan Afyonkarahisar eski Milletvekili CMP'li Sadık Aldoğan hakkında verilen karar Temyiz Mahkemesi tarafından onaylanmıştır. Bunun üzerine Aldoğan tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir. Bkz. (Akşam, 1 Aralık 1954).

edildiğini belirtmiştir (Akşam, 2 Aralık 1954). Yalçın'ın serbest bırakılması için yurtiçi ve yurt dışından 800'e yakın telgraf çekilmiştir. Londra Radyosu'nun Yalçın'ın haberini yapmasıyla İstanbul Tıp Fakültesi öğrencilerinden bir grup da BBC'ye teşekkür telgrafi göndermiştir. CHP yönetimi 6 Aralık'ta 80 yaşına girecek olan Yalçın'ın doğum gününü kutlamak için bir bildiri yayımlamıştır. Yine Yalçın'ın ailesiyle cezaevi arasında koordinasyonu sağlamak üzere CHP İstanbul İl Başkanlığı bir kişiyi görevlendirmiştir (Akşam, 3 Aralık 1954). Bu sıralarda Yalçın'ın tutuklanmasını protesto etmek amacıyla yapılacak mitingler yerel makamlarca yasaklanmıştır (Cumhuriyet, 8 Aralık 1954).

New York Times gazetesinin Türkiye'de tutuklu gazetecilerle ilgili yaptığı haber 9 Aralık 1954 tarihinde Halkçı gazetesinde yayımlanmıştır (Halkçı, 9 Aralık 1954). Bu yazıya istinaden New York Times'a hakikatin yanlış aksettirildiğini Mümtaz Faik Fenik Zafer gazetesinde yazdığı makalede belirtmiştir. Fenik, Türkiye'de siyasi kanaatinden dolayı mahkûm edilmiş gazeteci bulunmadığını, bunların adi suçların failleri olmaları sebebiyle her ülkede olduğu gibi cezalandırıldıklarını söylemiştir (Zafer, 9 Aralık 1954; Akşam, 9 Aralık 1954).

Yalçın'ın tutuklanmasıyla ülke içinden (özellikle CHP'den) ve dışarıdan gelen tepkilere rağmen kabinede basın kanununa yeni ceza maddelerinin eklenmesini isteyenler olmuştur. Fakat kabine içerisinde “ılımlılar” denilebilecek grup, tepkilerin daha da büyümesine neden olacağı için bu teklife karşı çıkmışlardır. Yasanın genişletilmesini isteyenler arasında DP'nin önde gelenlerinden Mükerrer Sarol, Fuat Köprülü, Samet Ağaoğlu vardı. Buna karşın Sıtkı Yırcalı, Hayrettin Erkmen, Emin Kalafat gibi kişiler ise kararlar alınırken ayrıntılı düşünülmesini ve titiz davranılması gerektiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu konuda iktidar üyeleri arasında da anlaşmazlık bulunmaktadır (Akşam, 9 Aralık 1954).

İktidar çevreleri gelen tepkiler ve Yalçın'ın yaşını göz önünde bulundurarak affedilmesini içeren bir yasa tasarısı hazırlamıştır (Akşam, 9 Aralık 1954). Fakat olayın seyri iktidarın zafiyeti şeklinde algılanacağından tasarının meclise sunulmasından vazgeçilmiştir. Daha sonra partiler arasındaki ilişkilerin yumuşama evresine girmesinin de etkisiyle Yalçın'ın serbest bırakılmasına dair Bakanlar Kurulu bir karar almış ve bu karar Cumhurbaşkanı'nın onaylamasının ardından Resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece Hüseyin Cahit Yalçın serbest bırakılmıştır. Cumhuriyet gazetesi yöneticileri Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ve hükûmetinin aldığı kararı alkışladıklarını belirtmiştir

(Cumhuriyet, 19 Mart 1955; Zafer, 19 Mart 1955; Albayrak, 2004: 396). Hukukçu, gazeteci ve aynı zamanda 1950 ve 1954 yıllarında DP'den İzmir Milletvekili seçilen ve daha sonra Hür Parti'ye geçen Cihad Baban'a göre Cumhurbaşkanı Bayar, Yalçın'ın affedilmesine karşıydı. Çünkü Yalçın, yazılarıyla demokrasiden ziyade komitacılığı teşvik etmiştir. Yalçın, kavga etmeyi kendisine amaç edinmiş, inatla her şeye siyah diyen bir kişiliktir. Sonuçta Cumhurbaşkanı Bayar, Menderes'in baskısına direnememiş ve Başbakanlık'tan gelen kararnameyi imzalamak zorunda kalmıştır (Baban, 2009: 66-67).

Yalçın'ın tahliyesinin iktidar ile muhalefet arasında ilişkilerin yumuşadığı bir zamanda ortaya çıkması, CHP'de partiler arası ilişkilerde görülen olumlu havanın iyi niyet örneklerinden biri olarak algılanmıştır (Akşam, 19 Mart 1955). Hapishaneden çıkan Yalçın, İnönü'yü evinde ziyaret etmiş, burada Halkçı gazetesine verdiği beyanatta, bir müddet sonra yazılarına tekrar başlayacağını, partiler arasında karşılıklı sevgi ve anlayışa dayanan münasebetler ve memleket davalarının halledilmesinin insana sevinç verdiğini belirtmiştir (Halkçı, 20 Mart 1955)¹³³.

Yalçın'ın tutuklaması dışında basınla ilgili yaşanan önemli gelişmelerden biri de Diyanet İşleri Başkanlığı ve Nihat Erim hakkındaki yazılarından dolayı iktidarın en önemli destekçilerinden Mümtaz Faik Fenik'in Zafer gazetesinden ayrılması olmuştur (Akşam, 9 Nisan 1955). Fenik'in görevine son verilmesinde DP ile CHP arasında olumlu seyreden ilişkilerin çok büyük bir etkisi vardır.

İktidar ile muhalefet arasında süren olumlu ilişkilerin sona ermesi, kendisini basında da göstermiştir. Metin Toker yazılarında Devlet Bakanı Mükerrer Sarol'a hakaret ettiği gerekçesiyle 4 Nisan 1955 tarihinde 9 ay 10 gün hapis ve 7.777 lira para cezası verilmiştir. Yine aynı derginin Yazı İşleri Müdürü Cüneyt Arcayürek "Kedi yok ya fareler cirir atıyor" atasözünü iki yazısında kullanarak hükûmete hakaret ettiği için 21 gün tutuklu kaldığı cezaevinden 500 lira kefaletle serbest bırakılmıştır (Albayrak, 2004: 396; Çetinkaya, 2020: 145; Alacı, 2021: 469). Yine Mükerrer Sarol tarafından açılan dava sonucunda Toker'e 7 ay 23 güne mahkûm olmuş ve 11 Şubat 1957'de tutuklanarak Ankara Merkez Cezaevine¹³⁴

¹³³ İki yıl sonra vefat eden Yalçın için Ulus gazetesi: "Türk milletine 60 yıl ışıık saçan bir kalem sönü. Hürriyet mücahidi Hüseyin Cahit Yalçın'ı kaybettik." demiştir. Bkz. (Ulus, 19 Ekim 1957). Yalçın'ın ölüm ve cenaze merasimine ilişkin bkz. (Akis, S. 181, 26 Ekim 1957: 11-14).

¹³⁴ Bu cezaevinin 10 nolu koğuşu hükümlü ya da tutuklu gazeteciler, siyasiler ve düşünürlerin yattığı yer olduğu için "Ankara Hilton" diye anılmaya başlanmıştır. Bkz. (Çakır-Yavalar, 2017: 264).

gönderilmiştir (Ulus, 12 Şubat 1957; Toker, C. 1, 2020: 596-597; Çakır-Yavalar, 2017: 264). İnönü, Toker'in tutuklanmasıyla ilgili olarak; “şerefli bir suçtan” demiştir (Dünya, 12 Şubat 1957). Toker, Nihat Erim’e hakaretten dolayı hapse girmiştir. Başbakan’ın özellikle Kıbrıs meselesi dolayısıyla Erim’e danışması, fikirlerinden yararlanması ikili arasındaki ilişkileri yumuşatmış, hatta oldukça yakın bir hâle getirmiştir. Dolayısıyla CHP Ordu Milletvekili Atıf Topaloğlu, İnönü ile olan görüşmesini Erim’e aksettirmiştir. İnönü:” *Benim şu ana kadarki arkadaşım Nihat düşmanım ile birleşti, mahkemeye tesir ederek damadımı hapse sokturdu. Üzüntümün sebebi budur.*” ifadelerini kullanmıştır. Erim de “*Ayıp oluyor, yazmasın böyle*” dediğinde “*Çocuk kariyer yapıyor.*” cevabını almıştır. Ayrıca Erim kendisinin mahkemeyi etkilemediğini belirtmiştir. İnönü artık mitinglerinde de “*Başvekil’in kıymetli dostu*” diyerek açıkça Erim’i hedefe koymuştur. Bunun nedeni Erim’e göre damadının davası idi (Erim, C. II, 2005: 665). İnönü’nün Başbakan Menderes’den “*düşmanım*” diye bahsetmiş olması ikili arasındaki ilişkilerin hangi boyuta ulaştığını ve aralarındaki mevcut gerginliği göstermesi açısından önemlidir.

CHP yanlısı olarak bilinen gazetelerden Dünya’nın aleyhine açılan davayla gazeteye ait tesislerin hazineye aktarılması istenmiştir (Zafer, 12 Mayıs 1955). İktidar tarafından çıkarılan bir kanunla faaliyetlerine son verilen ve yeni tesisler kurma imkânına sahip olmayan, her türlü malzeme tedarikinde zorluklar yaşayan ve kâğıt kontenjanı kısılan Ulus gazetesinin 27 Ağustos 1955 tarihli yayımında, “*Efendiler! Bize ancak susmak düşer.*” başlığını atmıştır (Ulus, 27 Ağustos 1955). 6-7 Eylül olaylarından sonra ilan edilen Örfi İdare tarafından 1 gün, daha sonra 34 gün (27 Ekim-1 Aralık) gazetenin yayım faaliyetleri durdurulmuştur (Albayrak, 2004: 399-400).

2.3.4. Bütçe Görüşmeleri

2 Mayıs 1954 tarihinde genel seçimler yapılmış, ezici bir çoğunlukla seçimi kazanan demokratlar iktidarını devam ettirmiştir. Yeni dönemin ilk bütçe görüşmelerinde söz alan Maliye Bakanı’nın verdiği beyanata göre 1955 yılı denk bir bütçedir (Ulus, 18 Aralık 1955). Fakat Ulus gazetesinin İstatistik Genel Müdürlüğü’nden faydalanarak verdiği bilgilere göre 11 aylık dış ticaret açığı 22

milyon artarak 504.500.000 lirayı bulmuştur (Ulus, 25 Aralık 1955). Yeni bütçe komisyonda görüşülürken muhalefet parti temsilcileri konuşmama kararı almışlardı. Hatta bu nedenle Akşam gazetesi “*Muhalefet Neden Konuşmuyor*” başlığını atmıştı. CHP'liler “*Ne söylesek batıyor, susmak daha faydalı ve isabetli oluyor.*” demişlerdi. Böylece bütçe eleştirileri genellikle iktidar milletvekilleri tarafından yapılmıştır. (Akşam, 13 Ocak 1955). Dolayısıyla bütçe müzakereleri muhalefetin eleştiri ve tavsiyeleriyle hükûmete yol gösterme fırsatını verdiği hâlde CHP bundan istifade etmemiştir (Forum, C. 2, S. 20, 15 Ocak 1955: 3). Bu durumun yanlışlığını anlayan CHP'liler daha sonra bütçe ile ilgili eleştirilerini söylemeye başlamışlardı. Hatta yapılan eleştirilere bazı DP'liler sinirlenmiş olsa da partinin ılımlı çevrelerince muhalefetin eleştirilerine hoşgörülü yaklaşılması gerektiği belirtilerek milletvekilleri sakinleştirilmiştir (Akşam, 19 Şubat 1955). CMP Genel Başkanı Bölükbaşı ticari istikrarsızlıktan ve bütçede 730.000.000 liralık bir açık olduğundan söz etmiş, dar gelirlielerin sıkıntı çekerken milletvekili maaşlarına yapılan zammın doğru olmadığını dile getirmiştir (Akşam, 20 Şubat 1955).

1955 bütçesi TBMM’de 33 olumsuz oya karşı 455 olumlu oyla kabul edilmiştir (TBMMZC, D. X, C. 5, 28 Şubat 1955: 1045). 1955 yılı bütçesi kabul edildikten sonra Başbakan Menderes meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada, muhalefetin samimi olmayan ve öznel değerlendirmelerde bulunmasına rağmen iktidar ile muhalefet fark etmeksizin bütün milletvekillerine teşekkür etmiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/15-82-3). Başbakan Menderes’in konuşmasının ardından Bütçe Komisyonu Başkanı DP Rize Milletvekili İzzet Akçal ise Başbakan’ın bütçe açığı olarak telaffuz ettiği rakama 100.000.000’nun eklenmesinin yanlış olmayacağını ifade etmiştir (Akis, S. 43, 5 Mart 1955: 4). Yalnız bu sıralarda partiler arası ilişkilerde bir yumuşama devri başlamış olsa da muhalefet partileri bütçeye olumsuz oy vermişlerdir. Fakat ilişkilerdeki yumuşama bütçe görüşmelerinin eskisine nazaran daha ılımlı bir havada geçmesine neden olmuştur. Bu hava Bölükbaşı’nın; “*iktidar ve muhalefet münasebetlerinde düşmanlık yerine iyi niyet havasının hâkim olması şüphesiz bu meselelerin halini kolaylaştıran kuvvetli bir unsur olacaktır.*” ifadelerinden de anlaşılmaktadır (Milliyet, 1 Mart 1955; Halkçı, 1 Mart 1955).

1955 yılı süresince imkânları zorlayan bir ekonomi politikası sürdürülmüştür. Ülke gelirinden fazla harcama ve ödeme gücünden daha çok ithalat gerçekleştirilmişti. Artan enflasyon ve dış ödemelerdeki açık, ekonominin ana

sorununu oluştuyordu (FO, nr. 371/123999). Bu şartlar içerisinde 1956 yılına ait bütçe 3.951.858.957 liraydı. 17 Aralık'ta meclise sevk edilen bütçe hakkında konuşan Maliye Bakanı Nedim Ökmen, 1955 bütçesi ile karşılaştırıldığında 461.796.359 liralık bir artışın olduğunu ifade etmiştir (Zafer, 18 Aralık 1955). 1956 bütçesi için konuşan İnönü, bütçe oylamasında evet oyu vermeyeceklerini ifade etmesine karşın Menderes de *"CHP her şeyi kara görüyor."* cümlesiyle tepkisini dile getirmiştir. Bütçe 419 evet, 66 hayır oyu ile mecliste kabul edilmiştir (TBMMZC, D. X, C. 10, 29 Şubat 1956: 1269).

1957 yılına ait bütçe görüşmelerine başlanıldığında her ne kadar iktidar tarafı öncekilerde olduğu gibi bütçenin denk olduğunu ifade etmiş olsa da muhalefete göre 517.000.000 lira tutarında açık bulunmaktadır (Ulus, 20 Şubat 1957; Akşam, 20 Şubat 1957). CHP adına konuşan Grup Başkanvekili Nüvit Yetkin eleştirilerini şu cümlelerle dile getirmiştir:

"Hükûmet hâdiselerin önünde sürüklenip gitmekte, bu bütçe büyük bir vebal taşımaktadır... Istırapla müşahade etmekteyiz. Bugünkü iktisadi politika korkunç akıbet ile doludur. Bütün bunlar Adnan Menderes hükûmetinin yıllardır takip ettiği basiretsiz bir politikanın neticesi olduğundan hiç kimsenin şüphesi kalmamıştır..." (Ulus, 22 Şubat 1957).

Bütçe görüşmeleri nedeniyle meclis en hareketli günlerini yaşarken muhalefet partileri hükûmeti eleştirmeye devam etmiştir (Akşam, 22 Şubat 1957; Ulus, 23 Şubat 1957; Ayın Tarihi, S. 279, 23 Şubat 1957: 51).

Maliye Bakanı bütçe görüşmeleriyle ilgili konuşması radyoda yayımlanması nedeniyle DP'den ayrılıp Hür Parti'ye geçen Tokat Milletvekili Hasan Kangal yerinden fırlamış, hitabet kürsüsüne yaklaşmış ve muhalefetin sözlerinin radyodan verilmemesini eleştirmiştir. Kangal, Bakan'a şu ifadeleri sarfetmiştir: *"Tek taraflı konuşuyorsunuz. Kendinize güveniyorsanız, Hür Partisi'nin de sesini millete duyurmak hakkını tanıyınız. Bunu yapmıyorsunuz. Çünkü Demokrat Partili olarak bir partinin ilmi tehditlerinden korkuyorsunuz."* Kangal'ın bu hareketi DP'liler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Hatta DP'liler Kangal'ın dışarıya çıkmasını istemişlerdir. Radyo açık olduğu için meclisteki tüm konuşmalar dinleyiciler tarafından duyulmuştur (Cumhuriyet, 24 Şubat 1957). Mecliste yapılan konuşmaların ardından 1957 bütçesinin oylanmasına geçilmiştir. Oylama sonucunda 61 ret oyuna karşı 432 kabul oyuyla bütçe tasarısı meclisten geçmiştir (TBMMZC, D. X, C. 17, 28 Şubat 1957: 1251).

2.3.5. Hayat Pahalılığı

Menderes iktidarının ikinci döneminde ülke ekonomisi genel bir istikrarsızlık içerisine girmiş, fiyatlar giderek yükselmiştir (Forum, C.4, S. 48, 15 Mart 1956: 10)¹³⁵. Altın fiyatlarının yükselmesi (Halkçı, 24 Mayıs 1954), çimento (Halkçı, 11 Eylül 1954), şeker, sigara, içki, çay (Halkçı, 30 Kasım 1954; Ulus, 28 Haziran 1955; Ulus, 19 Ocak 1957), zeytinyağı, süt, yoğurt, peynir, kakao, sabun gibi ürünlere yapılan zamların dışında (Halkçı, 26 Haziran 1954), fabrikalarda toz şekeri bittiği için bakkalların tedarik sorunu yaşadığına (Halkçı, 12 Haziran 1954) dair basında haberler çıkmıştır. Hatta pamuk üreticileri, pamuğun alım fiyatının piyasada düşük olmasına rağmen alıcı bulmadıklarından 4 Şubat 1956 tarihinde Başbakanlığa gönderdikleri yazıyla bir çözüm bulunmasını istemişlerdir (BCA, nr. 30-1-0-0/20-112-19). Dolayısıyla bu gibi ekonomik gelişmeler nedeniyle iktidar partisi muhalefet partilerinin eleştirilerinden kurtulamamıştır. Yalnız hükûmet yapılan zamlar için “*ayarlama*” tabirini kullanmıştır (Ulus, 24 Temmuz 1955).

Ürünlerde fiyat artışına neden olan stokçulukla mücadelede muhalefet iktidardan iktisadi önlemler alınmasını isterken, iktidar ise kanun yoluyla ağır cezaların verileceğini belirtmiştir (Hürriyet, 10 Mayıs 1956). Böylece iktidar da köklü çözümler üretmekten ziyade geçici tedbirler alınması usulünü benimsemiştir.

Meclisin gündemini oluşturan hayat pahalılığına karşı Hür Partililer iktidarın bir türlü bu sorunu kabul etmemesini eleştirmişlerdir (Ulus, 22 Ocak 1957). CHP’ye göre ise vatandaş hayat pahalılığından çok acı çekmektedir (Her Gün, 5 Mart 1958). Her ne kadar muhalefet tarafından eleştiriler yapılmış olsa da DP iktidarı döneminde ülkenin sosyal ve ekonomik kalkınmasına yönelik hamleler 1956 yılında meyvesini vermiştir. Bunlardan özellikle barajlar ve şeker fabrikaları dikkati çekmiştir (FO, nr. 424/297).

Başbakan Menderes ekonomik şartlar nedeniyle artan fiyatları kabul etmiş ama halkın kazançlarının da arttığını belirtmiştir (Akşam, 9 Mart 1956). Başbakan Menderes muhalefetin söylemlerine karşın, “*Hayat pahalılığı var diye Türkiye’yi gösteren şahsın aklına şaşarım. Siz fellik fellik meydanları dolaşıp söyleyin. Türk*

¹³⁵ Ocak 1949 ile Ocak 1955 yılları kıyaslandığında bazı ürünlerin fiyat artışına kuruş bazında şu örnekler verilebilir: Pirinç 90’dan 200’e, patates 15’ten 50’ye, soğan 10’dan 45’e, koyun eti 200’den 330’a, sığır eti 100’den 330’a, beyaz peynir 160’tan 350’ye, süt 30’dan 60’a, yumurta 5’ten 13’e, erkek ayakkabısı 20’den 45’e, elbiselik kumaş 20’den 32’ye, kadın çorabı 350’den 700’e, çimento 550’den 750’ye, demir 10’dan 80’e yükselmiştir. Bkz. (Evsile, 2022a: 170).

vatandaşı buna inanmayacaktır.” demiştir (Ulus, 20 Haziran 1957). Ayrıca başta Başbakan Menderes olmak üzere iktidar mensupları geçmişle karşılaştırmalar yaparak¹³⁶ muhalefete cevap vermeye çalışmışlardır. Eskişehir’de çimento fabrikasının temel atma töreninde konuşan Menderes ülkedeki sanayileşme hareketi hakkında geniş bilgiler vermiş ve yakın bir zaman içerisinde de çimento fabrikalarının sayısının 40’a ulaşacağını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 19 Eylül 1954). Ayrıca kendilerinden önce açılan dört şeker fabrikasından başka DP iktidarında Konya dışında sekiz şeker fabrikasının daha kurulacağını açıklamıştır (Cumhuriyet, 20 Eylül 1954). İki gün sonra da Amasya’da bir şeker fabrikasının açılışına katılmıştır (Cumhuriyet, 22 Eylül 1954). Başbakan’ın Kastamonu’da şeker fabrikasının temel atma merasimi nedeniyle verdiği beyanatta: “İktisadi istiklal mücadelesinin meydan muharebesi kazanılmıştır. Çok şükür ki Türk milleti hakikatleri görmekte yazılan ve söylenenlerin hangisinin doğru hangisinin yalan olduğunu pekâlâ bilmektedir. 6 senede Osmanlı İmparatorluğu devri de dâhil 1950’ye kadar yapılanların 3 misli yapılmış olduğu meydana çıkınca susmaktan başka bir çare bulamayacaklardır.” demiştir (Zafer, 9 Ağustos 1957¹³⁷). Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Emin Kalafat radyoda yaptığı konuşmada muhalefetin eleştirilerine cevap vermiş ve ülkede şeker sıkıntısının çekilmediğini belirtmiştir (Halkçı, 7 Temmuz 1955). Özellikle gıdalardan şeker iktidar ile muhalefeti karşı karşıya getiren en önemli tarımsal üründür. Ayrıca çay için de benzer ifadeleri kullanmıştır (Zafer, 1 Temmuz 1955).

Başbakan Menderes düzenlediği basın toplantısında, Ziraat Bankası’nın küçük çiftçilerin arazi sahibi olmalarını sağlamak ve topraklarını işletmesi için traktör, makine aletleri alabilmeleri için uzun vadeli ve düşük faizle kredilerin verildiğini açıklamıştır (Zafer, 13 Ağustos 1955).

Hükûmetin bir taraftan gerçekleştirilen yatırımlar ve elde edilen sonuçları açıklaması hem muhalefete cevap niteliği taşıması hem de kamuoyunu bilgilendirmesi bakımından önemlidir. Yine iktidar ülkedeki mali tedbirlere ilişkin birtakım kararlar da almıştır. Alınan kararlara göre özel girişim sermayedarların gerçekleştirecekleri yatırımlar desteklenecek, tasarruf tedbirleriyle denk bütçe

¹³⁶ Karşılaştırmalar için örnek olarak bkz. (Zafer, 8 Temmuz 1955; Zafer, 9 Temmuz 1955; Zafer, 22 Temmuz 1955; Zafer, 22 Temmuz 1955; Zafer, 23 Ağustos 1957; Zafer, 31 Temmuz 1957; Zafer, 20 Eylül 1957; Vatan Cephesi, 4 Temmuz 1959).

¹³⁷ DP döneminde şeker politikası ve şeker sanayisinin gelişimi için bkz. (Gürdamar, 2021: 100-143).

yapılmaya çalışılacak, ziraî kredilerin kullanılması teşvik edilecek ve ülkenin öncelikli ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ithalat gerçekleştirilecektir. Hür Partililer, “*zararın neresinden dönülürse kârdır.*” anlayışına dayanarak geç de olsa iktidarın tedbirleri uygulamasını istemiştir. (Cumhuriyet, 30 Ocak 1956). Ayrıca Menderes'in ülke ekonomisine dair iktisadi politikanın gözden geçirilmesi ve değişen şartlara göre ayarlanması gerektiği yönündeki ifadeleri muhalefet tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Akşam, 31 Ocak 1956).

2.3.6 Milli Korunma Kanunu

Milli Korunma Kanunu II. Dünya Savaşı yıllarında yürürlüğe giren yasalardan biridir. Savaşın ilk yılında ekonomik şartların kötüleşmesiyle, tedbir amaçlı çıkarılan yasa 19 Şubat 1940 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla işlerlik kazanmıştır. Bu kanun yürürlüğe girdikten sonra satıcıların fatura verme zorunluluğu bir kararnameyle kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu kanun hükûmete genel ve kısmi seferberlik zamanı ile devletin savaşa girmesi ya da ülkeyi ilgilendiren yabancı devletler arasındaki durumlarda ekonomik hayata karışma hakkı tanımıştır (Albayrak, 2004: 28-29; Doğu, 2021: 192).

Milli Korunma Kanunu zamanla değişikliğe uğramıştır. DP iktidarının ilk döneminin sonlarına doğru bazı mal varlıklarında darlıklar görülmeye başlanmıştır. Bu ürünlerin başında şeker gelmekteydi. Hükûmet şeker dışında diğer ürünlerde de aşırı kâr önlemek üzere 13 Temmuz 1954 tarihinde kâr oranlarını sınırlayan bir kararname çıkarmıştır. Yine hükûmet tarafından yayımlanan bir bildiriyle stokçuluğun önüne geçmek için 23 Temmuz 1954'e kadar gerçek ve tüzel kişilerin ellerindeki ürünlerin miktarını açıklamaları istenmiştir. Stokçuluk yapmaya devam edenler ise mahkemeye sevk edilmişlerdir. Piyasada fiyat dengesi sağlanmaya çalışılırken özel sektörün sıkı denetim altına alınması iktidarın eleştirilmesine yol açmıştır. Alınan tedbirlere rağmen stokçuluğun bir türlü önlenememesi, hükûmetin mevcut Milli Korunma Kanunu'nun gözden geçirilmesine neden olmuştur. Yeni yasa tasarısına ilişkin maddeler mecliste görüşülürken iktidar milletvekilleri arasında 30 yıl hapis cezası ya da idam verilmesini isteyenler dahi bulunmaktadır (Albayrak, 2004: 355-358; Doğu, 2021: 197, 199). Müzakereler sırasında söz alan Başbakan Menderes, muhalefete “*Pahalılık nerede?*” diye sormuş ve muhalefeti

yasa tasarılarını desteklemeye çağırıştır. Hür Parti de yayımladığı beyannameyle ekonomik sıkıntıların zorlamayla değil, ancak gerekli iktisadi tedbirlerin alınmasıyla mümkün olacağını açıklamıştır (Hürriyet, 17 Mayıs 1956). Hazırlanan yasa tasarısı sıkı denetim getirmekte, cezaları artırmakta ve “*ihbar müessesesinin kurulması*”nı da sağlamaktadır (Albayrak, 2004: 358). Sonuçta Milli Korunma Kanunu’na ilişkin değişiklikler 321 milletvekilinin kabulü, 67’sinin reddi ve 5’inin çekimser kalmasıyla meclisten geçmiştir (TBMMZC, D. X, C. 12, 6 Haziran 1956: 222). İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay, Milli Korunma Kanunu’nun uygulanmasında kimseye taviz verilmeyeceğini belirtmiştir. Örneğin; “*Fazla fiyatla et satan kasaplara da bunu ödeteceğim.*” diyerek İstanbul esnafını oldukça sert bir dille uyarmıştır (Yeni Sabah, 27 Haziran 1956).

Daha sonraları DP hükûmeti ihtiyaç gördükçe kanun maddelerinde değişikliğe gitmiştir¹³⁸. Kanun çıktıktan sonra sadece bu davalara bakan mahkemelerin kurulması için hazırlıklara başlanmıştır (Son Telgraf, 29 Haziran 1956). CHP Tokat Milletvekili Faruk Ayanoğlu’nun sorusuna Adalet Bakanlığı’nın verdiği cevaba göre 11 Haziran 1956’dan yıl sonuna kadar 1.274, 1957’de 1.859, Ocak-14 Mayıs 1958 tarihleri arasında 570 olmak üzere toplam 3.703 kişi ceza almıştır (Doğu, 2021: 209-210).

CHP döneminde çıkarılan Milli Korunma Kanunu’na muhalefette iken sert tepki gösteren demokratlar, iktidara geçtikten sonra kanun maddelerini şartlara göre uyarlayarak tekrar yürürlüğe koymuşlardır. Ancak bu kez CHP’lilerin iktidar olduklarında kanunu kaldıracaklarını dile getirmeleri siyasetin günün şartlarına göre nasıl şekillendiğini göstermesi açısından güzel bir örnektir.

Milli Korunma Kanunu Türkiye’nin her tarafında uygulanmaya çalışılmıştır. Sabitlenmiş fiyatlama neredeyse tüm mallarda geçerli olması üreticiler nezdinde bir hoşnutsuzluğu da beraberinde getirmiştir. Bazı illerdeki DP’li belediye başkanları bile fiyat belirlenmesinde adil olunmadığını ve yerel bağlamda partiye zarar verildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca karaborsanın yaygın olarak görüldüğü büyük şehirlerde bu uygulamanın gerekliliği kabul edilebilirdi ama kırsal alanlarda pek de bir anlam ifade etmemektedir. Milli Korunma Kanunu DP iktidarına zarar vermiştir (FO, nr. 424/297)¹³⁹.

¹³⁸ Milli Korunma Kanunu’nun içeriği ve yapılan değişiklikler için bkz. (Doğu, 2021: 200-208).

¹³⁹ Daha sonraları Milli Korunma Kanunu’nun kaldırılacağı basında yer almış ise de (Son Telgraf, 27 Aralık 1958; Vatan Cephesi, 28 Aralık 1958) beklenen gelişme gerçekleşmemiş, DP iktidarı Milli

2.3.7. ABD Yardımları

2 Mayıs 1954 genel seçimlerinden başarıyla çıkan Adnan Menderes kurduğu hükûmetin güvenoyu almasından sonra beş gün sürecek ABD gezisine çıkmıştır. Gezide iki ülke arasındaki askerî, ekonomik ve dış politika üzerine görüşmelerin gerçekleşmesi beklenmektedir (Albayrak, 2004: 484). Başbakan Menderes başarılı geçen görüşmelerin ardından ülkeye geri dönmüştür. Görüşmeler sonucunda ABD, Türkiye'ye askerî ve nakdî yardımda bulunacağını belirtmiştir (Zafer, 6 Haziran 1954). Amerikan Dışişleri Bakanı Foster Dullesin Türkiye'ye yapılacak iktisadi yardımın ABD'nin güvenliği açısından oldukça önemli bulmuştur (Zafer, 5 Haziran 1954).

CHP Genel Sekreteri Gülek ABD'de iken yaptığı konuşmada; Türkiye'ye iktisadi yardımın arttırılmasını istemiş (Milliyet, 23 Ocak 1955), ülkeye döndüğünde CHP Manisa İl Kongresi'nde de ABD'den alınacak kredi ile ekonominin düzelmeyeceğini ifade etmiştir (Akşam, 6 Haziran 1955; Milliyet, 6 Haziran 1955).

Başbakan Menderes'in Uluslararası Haber Ajansı Müdürü ile yaptığı röportajda, ABD'nin askerî ve ekonomik yardımının son derece önemli olduğunu dile getirmiş, Türkiye'nin gelişmesi ve sanayileşmesi için istenen 300.000.000 dolarlık krediye ait teklifin kabul edileceği ümidini taşıdığını söylemiştir. Böylece ABD'nin Türkiye'ye her yıl doğrudan maddi yardım yapmak yerine kredi temininin daha normal ve tabi olacağını ifade etmiştir (Akşam, 7 Haziran 1955). Daha sonra Türkiye'nin ekonomik durumu ve ABD'den gelecek yardıma ilişkin Menderes şu ifadelerde bulunmuştur:

"Devamlı bir askerî kuvvet ancak sağlam bir iktisadiyata dayanmalıdır. Bizi az gelişmiş memleket durumundan kurtaracak programımızın bir an evvel uygulamak lazımdır. Amerika'dan gerekli miktar istikraz akdi, bunun programımızı çabuklaştırmak bakımından büyük faydası olacaktır. Böyle bir istikraz Amerika için de hem sağlam bir yatırım teşkil edecek hem de Türkiye'nin hür dünyadaki rolünü daha iyi oynayabilmesini temin edecektir. Biz Amerikan yardımını karşılıksız ve hissi bir yardım olarak telâkki etmemekteyiz." (Zafer, 8 Haziran 1955).

Korunma Kanunu'nun mevcut haline daha sert tedbirler içeren maddeler eklemeyi düşünürken CHP tam tersi bir hareketle Milli Korunma Kanunu'nu yürürlükten tamamen kaldıran bir yasa tasarısını meclise sunmuştur. Koordinasyon Bakanı Sebatî Ataman hükûmetin de bu konuda tadil tasarısı hazırladığı için CHP'nin yaptığı teklifin gündeme alınmamasını Parti Grubu'ndan istemiş ve başarılı da olmuştur. Zira CHP'lilerin birden fazla yaptıkları teklif meclis tarafından reddedilmiştir. Bkz. (Tercüman, 21 Nisan 1959; Ulus, 21 Nisan 1959). Milli Korunma Kanunu'ndan rahatsızlık duymaya başlayan iktidar mensupları, piyasa fiyatını düzenleyen bu kanunun yerine iktisadi tedbirleri içeren kararları kısa zaman içerisinde meclise sevk etmeyi düşünmekteydi. Bkz. (Zafer, 12 Ekim 1959).

Ayrıca Başbakan bu yardımın kullanılmasında Türkiye'nin iktisadi durumunu ve askerî kuvvetini kendi imkânlarıyla idame ettirebilecek bir seviyeye getireceğini ve bunun tek kuruşunun dahi amaç dışı sarf edilmeden randımanın yerinde kullanmayı amaçladıklarını belirtmiştir (Zafer, 8 Haziran 1955).

ABD tarafı Türk hükûmetinin istediği 300.000.000 dolarlık yardım tutarını reddetmiş olsa da 30.000.000'luk bir yardımı onaylamıştır (Ulus, 12 Haziran 1955). CHP Genel Sekreteri Gülek 300.000.000 dolarlık kredinin temini için sarf edilen çabaya rağmen istenilen sonuca ulaşamamasından dolayı büyük üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Ama programlı ve planlı çalışma ile kredi temin edebileceği yolundaki uyarılarının hükûmet tarafından dinlenmediğini de belirtmiştir (Cumhuriyet, 15 Haziran 1955). Yani Gülek'e göre kendisi dinlenmiş olunsaydı ve uyarıları dikkate alınsaydı, Menderes iktidarı ABD'den 300.000.000 dolarlık krediyi temin edebilecektir.

ABD'li makamlar talep edilen kredinin alınabilmesi için Türkiye'nin mali alanda takip edeceği usullere ilişkin birtakım şartlar öne sürmüştür. Bunlar, kalkınma programında tasarrufa gidilmesi, denk bir bütçenin sağlanması, ihraç mallarının dış piyasalardaki rekabet durumunun düzeltilmesi, iktisadi tedbirlerin alınması ve bu tedbirlerle enflasyonun durdurulmasıdır (Akşam, 11 Haziran 1955). ABD'nin önerilerini hayata geçirmek için harekete geçen iktidar İstanbul'da yaptığı toplantıda ekonomiyle ilgili alınacak yeni kararlar üzerinde durmuştur (Ulus, 14 Haziran 1955). Esasen ABD'li diplomatlara göre 300.000.000 dolarlık kredi mevzusu tamamen rafa kalkmış değildi. Hâlâ Türkiye ile müzakereler sürmekteydi (Zafer, 21 Haziran 1955). Hükûmet yetkilileri özellikle bu konuda muhalefetin tavrını milli menfaatlere uygun görmemiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/15-82-8). Hükûmetin muhalefeti suçlayan ithamlarına karşı İnönü de muhalefetin önerilerini dinlemeyen, başarıları üstlenen, başarısızlıkları muhalefete yükleyen bir anlayıştan iktidarın vazgeçmesi gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla ABD ile yapılan borç müzakerelerinden ortaya çıkan sonucu muhalefete yüklemenin hiçbir dayanağı ve ciddiyeti olmadığını ifade etmiştir. Son olarak İnönü hükûmetin yapması gerekenin iktidarı ehline vermesini kabul etmek olduğunu dile getirmiştir (Cumhuriyet, 5 Temmuz 1955; Ulus, 5 Temmuz 1955; Tercüman, 5 Temmuz 1955).

Sonuçta ABD Başkanı Eisenhower'ın Kongre'ye sunduğu 1956-57 bütçe tasarısına göre Türkiye, Pakistan, Irak gibi ülkelerin olduğu dış devletlere yapılacak genel iktisadi yardımın tutarı 1.792.000.000 dolardı (Zafer, 17 Ocak 1956). 1955-

1956 dönemine ait Amerikan yardım tutarı ise 130.000.000 dolara ulaşmıştır (Zafer, 3 Haziran 1956). Dolayısıyla ABD'nin içerisinde Türkiye'nin de olduğu devletlere yapacağı yardım miktarı bir önceki yıla göre 10 katından fazla artmıştır. Başbakan Menderes, 1957 bütçe görüşmeleri sırasında meclisin gece celsesinde söz almış ve dış yardımlara engel olanlar için “*Namussuzdur, vatanperver değildir.*” demiştir (Akşam, 26 Şubat 1956).

2.4. Eğitim Alanında Tartışmalar

2 Mayıs 1954 tarihinde genel seçimlerinin ardından DP'nin Üçüncü hükûmet programında yer alan eğitim politikası öncekilerden pek farklı olmamış, sadece başlatılan çalışmaların bitirilmesi öngörülmüştür (Kaştan-Uyanık, 2021: 373).

Menderes iktidarının ikinci döneminde ortaokullara zorunlu din derslerinin konulması yeniden gündeme gelse de bu öneri ertelenmiştir (Albayrak, 2004: 378). Fakat daha sonra ortaokulların ders programlarında haftalık bir saat zorunlu din dersi konulmuştur. Bu ders İlahiyat Fakültesi mezunları tarafından verilecektir (Tercüman, 14 Nisan 1956).

Yine Menderes iktidarının aynı döneminde üniversite sayısının 7'ye çıkarılması düşünülmüştür. Erzurum doğunun, İzmir Ege'nin, Trabzon Karadeniz'in, Konya İç Anadolu'nun üniversite merkezi olacaktır (Halkçı, 24 Mart 1955). Bu doğrultuda Ege Üniversitesi ve Karadeniz Yüksek Teknik Okulu'na dair kanun tasarıları Bütçe Encümeni'nde kabul edilmiştir. (Zafer, 15 Mayıs 1955¹⁴⁰). Atatürk Üniversitesi'nin temel atma törenini Ulus gazetesinin haber yapmamasına Zafer gazetesi tepkisini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Hakikatleri nasıl inkâr ediyorlar? 24 Temmuz tarihli Ulus gazetesini okuyanlar perişanlık gayretinin yeni ve esef verici bir örneği ile karşılaşmışlardır. Filhakika Osman Bölükbaşı'nın serbest bırakılışını bir sayfayı boydan boya kaplayan muazzam bir manşet altında kıymetlendirmeye çalışan Ulus gazetesi, Atatürk Üniversitesi'nin temel atma merasimine ancak sayfanın en altında incecik harflerle dört satırlık bir yer ayırmış ve şarkın asırlık kaderini değiştirecek mahiyetteki bu mühim kültür hadisesinden basit birkaç satırla bahsederek geçiştirmek istemiştir.” (Zafer, 27 Temmuz 1957).

¹⁴⁰ 1955'te Karadeniz Teknik ile Ege, 1956 yılında Orta Doğu Teknik ve 1957'de Atatürk Üniversiteleri açılmıştır. Bkz. (Geçikli, 2021: 153-154; Tangülü, 2012: 397-398).

Önceden belirtildiği gibi DP iktidarına karşı eleştiriler, muhalefet partilerinin yanı sıra basının bir kısmı ve öğretim üyeleri dışında üniversite öğrencilerinden gelmiştir. Özellikle üniversite camiasının eleştirilerine karşı iktidar, öğretim üyeleri ve öğrenciler için harekete geçmiştir. İktidar bu doğrultuda üniversite öğrencilerinin siyasetle uğraşmalarını yasaklayan yasa tasarısı hazırlamıştır (Akşam 4 Kasım 1954). Bunun üzerine üniversite öğrencileri yasa tasarısını demokratik prensiplere aykırı olduğunu yayımladıkları bildiride ifade etmişlerdir (Halkçı, 22 Kasım 1954). Zafer gazetesi ise üniversite öğrencilerini İnönü'nün geçmişte öğrenciler için söylediği: *“Nankörler! Sizler Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet ettiği, ona layık gençler değilsiniz.”* cümlesiyle eleştirmiş, ardından *“bugün üniversite gençliğine kollarını açan ve güya hamilik iddiasına kalkışan İsmet Paşa, 1942'de devr-i saltanatında böyle demişti.”* cümlesine yer vermiştir (Zafer, 10 Aralık 1956). Bu konuya ilişkin DP'nin Meclis Grubu'nda konuşan Başbakan, basının, üniversitenin ve muhalefetin iktidara karşı bir cephe hâlinde harekete geçtiğini ileri sürmüş ve üniversiteler hakkında *“istersek canlarına ot tıkayabiliriz.”* diyerek özellikle profesörlere yönelik tepkisini dile getirmiştir (Cumhuriyet, 25 Ocak 1956; Akşam, 26 Ocak 1956). Başbakan'ın *“canlarına ot tıkarız.”* ifadesine karşı üniversite camiasından farklı tepkiler gelmiştir (Akşam, 26 Ocak 1956). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Hıfzı Timur: *“Kanunlarla zaten can tıkalı”*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Sıddık Sami Onar: *“Canlarına ot tıkamak birine karşı söylenecek hiçbir sözün olmadığını tabii siz de takdir edin.”* İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Zeki Zeren: *“Üniversitelerin muhtariyeti kaldırılmak isteniyor. Bu haksızlıktır.”* demişlerdir (Cumhuriyet, 26 Ocak 1956). İktidara tepki gösterenlerin dışında iktidarı destekleyenler de bulunmaktadır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Öğretim Üyesi iken DP'den Konya Milletvekili seçilen Hamdi Ragıp Atademir: *“Muhtariyet Kanunu CHP tarafından sırf siyasi maksatlarla çıkarılmıştır.”*, İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi'nden Hulki Eren: *“Ortada bir üniversiteler kanunu vardır. Bizim muhtariyetten anladığımız mana bu bahşedilen haklardır.”* ifadeleriyle görüşlerini açıklamışlardır (Zafer, 27 Ocak 1956).

Başbakan Adnan Menderes iktidar olarak üniversitelerle ilgili iktidar olarak istenilen kararın istedikleri zaman alabilecek güçte olduklarını akademik çevrelere oldukça sert sözlerle belirtmiştir. Aslında Menderes özellikle muhalefet

partilerinin, basın ve üniversitelerin birlikte hareket etmesinden iktidarı boyunca sıklıkla şikâyet etmiştir. Hâlbuki iktidarlar aldıkları kararlarla ülkeyi yönetmekte ve her kesimin yaşantısını doğrudan etkilemektedirler. Bu durum iktidarların eleştirilmesini doğal bir hâle getirmektedir. Başbakan Menderes de iktidarının ilk yıllarında hoşgörülü bir yapıya sahip iken özellikle ikinci döneminin ortalarından itibaren muhalefetin bütün unsurlarına karşı sert bir üslup takınmıştır. Çıkarılan kanunlarla iktidarlarına yönelik eleştirilerin duracağı zannına varmış olsa da tarafların özellikle iktidar ile muhalefetin kaçınılmaz olarak daha da sert bir zeminde siyaset yapmalarını sağlamıştır.

DP’li milletvekillerinden bazıları bütçe görüşmeleri sırasında üniversite senatolarının iktidara karşı takındığı tavır ve bazı profesörlerin “*yakışsız beyanat ve hareketleri*” dolayısıyla ağır konuşmalar yapmışlardır. Bu konuşmalar sırasında Ankara Üniversitesi’nde görevli sekiz kişiden oluşan İcra Komitesi üyeleri de Başbakan’la iletişim kurmaya çalışmıştır (BCA, nr. 30-1-0-0/111-701-1)¹⁴¹. Başbakan Menderes, öğretim üyelerinin Bakanlık emrine alma yetkisinin kanuni bir hak olduğunu açıklamıştır (Zafer, 20 Aralık 1956). Menderes’i destekleyen DP’li milletvekilleri de üniversitelerin artık siyasi partilerin himayesinden kurtarılması gerektiğini gittikleri yerlerde zikretmişlerdir. İktidarı destekleyen bir açıklama da Hür Parti Ankara Milletvekili Muhlis Ete’den gelmiştir. Ete, üniversite öğretim üyelerinin siyasetle uğraşmaması gerektiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 27 Ocak 1956). Üniversitelerin özerkliğine ilişkin kanun tasarısı hakkında DP Erzurum Milletvekili Rıfki Salim Burçak: “*Üniversite muhtariyetinin zedelediği iddia edilen tadiller o zamanki Demokrat Parti hükûmetine bizzat senato tarafından getirilmiştir. Üniversite mensuplarının fiili politika yapmayacakları bu teklifte yer almaktadır.*” (Zafer, 28 Ocak 1956), Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel de “*Üniversitelerimizde mevcut muhtariyet dünyada hiçbir memlekete nasip olmamıştır. Muhtariyetin istiklal manasına gelmeyeceğini, istiklalin sadece milletlerin bütünlüğünü ifade eden mukaddes bir mefhum olduğunu tasrih etmek yerinde olur.*” demişlerdir (Zafer, 28 Ocak 1956).

¹⁴¹ Bu bilgiler 26 Ocak 1956 tarihinde Başbakan Menderes’ten Cumhurbaşkanı Bayar’a gönderilen yazıda yer almıştır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı Bayar iktidar ile üniversite öğretim üyeleri arasındaki gelişmeleri yakından takip etmiştir.

İktidar temsilcilerinin ifadelerinden anlaşılan hükûmet üniversitelerde siyaset yapılmasının önüne geçecek bir yasa tasarısını meclise getirmekte oldukça kararlıydı. Fakat böyle bir yasa tasarının hazırlanmasını üniversite senatolarının talebine bağlamaları, öğretim üyeleri ile öğrencilerin bu doğrultuda isteklerinin olduğu anlamına gelmemelidir. Zira senato üyeleri genellikle iktidar ile yakın ilişkileri bulunan kişilerden meydana gelmiştir. Dolayısıyla iktidar muhalefet ilişkileri bağlamında üniversitelerin özerkliği iktidara göre sadece ilme ve fenne münhasır iken muhalefet için üniversiteler totaliter zihniyete karşı mücadelenin bir alanıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1957-1960 YILLARI ARASINDA İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ

CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, DP iktidarının ikinci döneminin sona ermesine bir yıl kalmışken Eylül 1957 tarihinde seçimlerin yapılması ihtimalinin ortaya çıkması üzerine seçimlere hazırlık için teşkilatlarına yazı göndermiş, böylece CHP'liler ülkenin her yerinde seçim çalışmalarına başlamıştır. Diğer muhalefet partilerinden CMP ve Hür Parti de ülke genelinde halkla temasa geçmişlerdir (Hürriyet, 1 Mayıs 1957; Hürriyet, 18 Haziran 1957). Böylece muhalefet partileri iktidar partisi DP'den önce genel seçimleri teşkilatları vasıtasıyla gündemine almışlardır.

3.1. Siyasi Gelişmeler

CHP yönetimi seçim sathına girilmesiyle ülke için yararlı olabilecek seçim sisteminin nispi temsil olduğunu ileri sürmüştür. CHP Genel Başkanı İnönü, iktidar ile ilişkilerin olumlu olmasına rağmen seçim kanununun meclisten geçirilmesine ilişkin pek de umutlu değildir (Hürriyet, 24 Mayıs 1957). Zira 1954 genel seçimlerinin ağır hezimetini hâlâ akıllardadır ve özellikle İnönü başkanlığındaki CHP yönetimi çok sıkıntılı bir süreç yaşamıştır. Seçim sisteminin avantajlı tarafını 1950 ve 1954 genel seçimlerinde gören demokratların sistemi değiştirmeye niyetleri de yoktur. Buna rağmen seçim kanununda değişiklik ön gören yasa teklifi 23 Mayıs 1957 tarihinde CHP yönetimince Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. CHP'nin teklifine göre mevcut çoğunluk sisteminin yerini toplanılan oy oranında partiler arasında dağıtılmak suretiyle nispi temsil esası almaktadır (Ulus, 24 Mayıs 1957).

CHP Kars Milletvekili Şemsettin Günaltay ise seçim kanununun değişmesi gerektiğine atıfta bulunarak eğer teklifleri kabul edilmez ise seçimlere girmeyeceklerini, böyle bir durumda da seçimleri kazanacak partinin üç aydan fazla iktidarda kalamayacağını söylemiştir (Akşam, 10 Haziran 1957).

Başbakan Menderes Sivas'ta yaptığı konuşmada seçimin yakın bir zamanda gerçekleşeceğini ifade etmiş ama seçim sistemi hakkında görüş bildirmemiştir

(Hürriyet, 26 Mayıs 1957). CHP Genel Başkanı İnönü de açıkça seçim kanununun değişmesi gerektiğini belirtmiş (Ulus, 15 Haziran 1957) ve parti teşkilatlarından seçimlere ciddi şekilde hazırlanılmasını istemiştir (Ulus, 22 Temmuz 1957). Zira kazanılamayan iki genel seçim geride bırakılmıştır.

Seçmenlerin ise kafası oldukça karışıktır. Özellikle köylüler, eğer CHP yeniden iktidara gelirse CHP'nin geleneksel otokrasi yönetiminden çekinmekteydiler. CMP'nin iktidar olma gibi bir hedefi yoktur. Sadece öncekinden birkaç fazla milletvekili çıkarabilme amacı taşımaktadırlar. Hür Parti ise henüz denenmemiş ve neler yapabilecekleri hakkında tahmin yürütmek zordur. İktidar partisine ise memnuniyetsizlik giderek artmıştır (FO, nr. 424/297). Bu da gayet olağan gözükmemektedir. Çünkü neredeyse 8. yılını tamamlayacak bir iktidar bulunmaktadır. Bu süreçte seçmen kime oy verileceği hususunda kararsızdır. Bunun üzerine Hür Parti Genel Başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu muhalefet partileri arasında iş birliği teklifini ortaya atmıştır. Böylece iş birliği çalışmaları ilk olarak Hür Parti'nin girişimleriyle başlamıştır. Dolayısıyla muhalefet partilerinin tek başlarına seçime girip kazanma şanslarını kendilerinde hâlâ görmemektedirler. Esasen 1957 genel seçim sonuçlarına bakıldığında haksız olmadıkları anlaşılabacaktır. Bu anlamda bir öngörüye sahiptirler.

3.1.1. 27 Ekim 1957 Genel Seçimleri

3.1.1.1. Muhalefet Partilerinin Seçim İş birliği Arayışları

Seçimlerde kesin bir başarı elde edilmesi için muhalefetin birlikte hareket etmesi gerektiği yönünde fikir gelişmeye başladıktan sonra (Hürriyet, 23 Mayıs 1957), Hür Parti lideri Karaosmanoğlu'nun İzmir'de muhalefet cephesi kurulmasını teklif etmiştir (Hürriyet, 24 Haziran 1957). Böylece muhalefet partileri birbirleriyle yakınlaşmanın yollarını aramaya başlamıştır. Bunun üzerine DP yönetimi muhalefetin faaliyetlerine kayıtsız kalmamış art arda gerçekleştirdiği toplantılar vasıtasıyla ortaya çıkabilecek durumlara karşı kendi yolunu belirlemeye çalışmıştır (Hürriyet, 28 Haziran 1957).

Genel seçimlerin kesin tarihi belli olmasa da seçim havasına girilmişti. Bu doğrultuda muhalefet liderleri gerçekleştirebilecek iş birliğinin içeriğini belirlemek için bir araya gelmişlerdir (Hürriyet, 5 Temmuz 1957). CMP'li Sadık Aldoğan,

“Her şeye rağmen birleşeceğiz.” (Vakit, 8 Temmuz 1957) diyerek zorluklar olsa da iş birliğinin imkânsız olmadığını belirtmiştir. CHP Parti Meclisi de yayımladığı bildiriyle, seçim kanununun mutlaka değiştirilmesi gerektiğini ve seçimlerin serbest olarak yapılmasında ciddi endişelerin duyulduğunu ifade ettikten sonra muhalefet partileri arasındaki iş birliğinin samimi bir şekilde arzulandığını açıklamıştır (Ulus, 30 Temmuz 1957).

İnönü'nün Heybeliada'daki köşkünde muhalefet liderleriyle yaptığı görüşmelerde (Akşam, 13 Ağustos 1957) CMP Genel Sekreteri Ahmet Bilgin: *“Anlaşabiliyoruz. İş birliği ise tahakkuk etmiştir. Bu söze imanımı koyarım.”* cümlesiyle oldukça iddialı konuşmuştur (Akşam, 14 Ağustos 1957). *“Üçler Konferansı”¹⁴²* olarak bilinecek görüşmelerin ilk toplantısı bitmiş ve toplantının çok iyi geçtiği Akşam gazetesinde belirtilmiştir. Görüşmeler sırasında basına verilen demeçler; *“çok iyi, her şey çok iyi”* gibi kelimelerle telaffuz edilmiştir. Muhalefet parti temsilcilerinin bir sonraki görüşme tarihi 15 Ağustos olarak belirlenmiştir (Akşam, 16 Ağustos 1957). Toplantıların içeriği hakkında parti idare kurulları bilgilendirilmiş ve kurulların alacağı karara göre görüşmelerin akıbeti belli olacaktır.

Parti idare kurulları seçimlerde ittifak yapılmasına ilişkin kararı prensip olarak kabul etmişlerdir. Asıl belirlenmesi gereken ittifakın esaslarını tespit etmekte. İşte asıl sorun ve tartışmalar tam burada başlamaktadır. 15 Ağustos'ta yapılan görüşmede milletvekilli kontenjanları CHP'nin yüzde 50, CMP'nin yüzde 30 ve Hür Parti'nin de yüzde 20 olarak belirlenmiştir (Akşam, 17 Ağustos 1957). 21 Ağustos'ta bir toplantı daha gerçekleştirilmiştir (Akşam, 20 Ağustos 1957; Hürriyet, 21 Ağustos 1957). Ulus gazetesine göre muhalefetin iş birliği çalışmaları DP'yi *“çileden”* çıkarmaya yetmiştir. Öyle ki iktidar destekli basın organlarının sistemli ve saldırgan yayınları, içinde bulundukları acizliğin ve yaşadıkları endişelerin bir delilidir (Ulus, 21 Ağustos 1957).

Üçler Konferansı denilen muhalefet partileri arasındaki iş birliği görüşmelerinin olumlu ilerlemesi üzerine (Akşam, 22 Ağustos 1957) iktidarın iş birliğini bozacak en azından zorlayacak birtakım önlemler alacağına yönelik basın mensuplarının sorularına İnönü tebessümle, Şemsettin Günaltay ise *“Ne ederlerse etsinler.”* cevabını vermişlerdir (Akşam, 22 Ağustos 1957). İzmit DP Kongresi'nde

¹⁴² İş birliği görüşmeleri CHP, CMP ve Hür Parti arasında gerçekleştiği için bu isim verilmiştir.

konuşan İçişleri Bakanı Namık Gedik, “*bunun milli iradeyi tağşiş teşebbüsü olduğunu ileri*” sürmüş ve muhaliflerden “*münafıklar*” diye bahsetmiştir (Hürriyet, 26 Ağustos 1957).

Muhalefet partileri arasında görüşmeler sürerken her ne kadar seçim tarihi belirlenmemiş olsa da önceden de değinildiği gibi seçim havasına girilmiştir. Özellikle iktidar ve ana muhalefet parti liderleri gittikleri her yer de seçim konuşmalarına başlamışlardır. İnönü partisinin Erzurum İl Kongresi’nde DP’nin ülkede huzur getirme istidadını kaybettiğini ve iktidarı kaybetme kaderinden müteessir olmaması gerektiğini ifade etmiştir (Ulus, 26 Ağustos 1957). Ayrıca iş birliğinin asla önlenemeyeceğini, iktidar ittifakı önleyecek tedbirler almaya teşebbüs ederse muhalefet partilerinin de iş birliğini sağlayacak yeni kararlar alacaklarını belirtmiştir (Akşam, 27 Ağustos 1957).

Üç parti lideri 4 Eylül’de 3. toplantıyı gerçekleştirmiş ve toplantı sonunda bir protokol imzalanmıştır (Dünya, 5 Eylül 1957; BCA, nr. 30-1-0-0/43-254-14). Muhalefet partileri arasında iş birliğinin çerçevesini oluşturan protokol basında genişçe yer bulmuştur. Protokolde muhalefet partilerinin iktidara gelmesi hâlinde iki yıl süreyle kurucu meclis hüviyetiyle çalışacağı, yine aynı yıllar içerisinde ne kadar anti demokratik mevzuat varsa tasfiye edileceği ve ardından nispi usul seçim sistemi ile yeniden seçimlere gidileceği belirtilmiştir (Tercüman, 5 Eylül 1957; Cumhuriyet, 5 Eylül 1957; Akşam, 5 Eylül 1957; Dünya, 5 Eylül 1957; Ulus, 5 Eylül 1957).

Muhalefet partilerinin toplandığı gün DP idarecileri de seçim tarihini belirlemiştir (Cumhuriyet, 5 Eylül 1957). DP Meclis Grubu Başkanlığı tarafından yayımlanan bildiride, genel seçimlerin 27 Ekim 1957 tarihinde yapılması hususunda görüş birliğine varıldığı yer almıştır. Grup toplantısı sırasında söz alan milletvekilleri, seçimlerin yenilenmesinin lüzumunu heyecan ve hararetle savunmuşlardır. İttifakla alınan karardan sonra Başbakan kürsüye çıkmış, alınan hayırlı ve uğurlu karardan dolayı grubunu tebrik etmiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/45-268-9).

DP Meclis Grubu tarafından alınan seçim kararı 11 Eylül’de parlamento tarafından onaylandıktan sonra meclis tatile girecektir. Fakat öncesinde DP Parti Grubu iki önemli kanun teklifini meclise sunmayı düşünmektedir. Bunlardan ilki köylülere ait borçların 10 yıla yayılması, diğeri de seçim kanununa ek madde konulmasıdır (Tercüman, 6 Eylül 1957). Seçim kanununda yapılacak düzenlemeyle

muhalefetin iş birliği yapmalarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Akşam, 5 Eylül 1957).

Seçim kararının alınması zaten böyle bir beklenti içerisinde olan muhalefet tarafından olumlu karşılanmıştır. Genel seçimlerin yapılacağı tarihin netleşmesiyle seçim kanununa ilişkin ek madde de iktidar tarafından meclise sunulmuştur (Tercüman, 7 Eylül 1957; Dünya, 8 Eylül 1957). Fakat aynı gün yani 6 Eylül 1957 tarihinde DP'nin kurucularından Fuat Köprülü partisinden istifa etmiştir. Köprülü basına verdiği demeçte: *“Programından ayrılmış, eski hüviyetini tamamen değiştirmiş olan bugünkü Demokrat Parti zihniyeti ile uyuşmak benim için imkânsız olduğu cihetle Demokrat Parti'den çekiliyorum.”* demiştir. Köprülü, muhalefet partileri arasındaki iş birliğini destekleyecektir (Cumhuriyet, 8 Eylül 1957; Akşam, 8 Eylül 1957; Vakit, 8 Eylül 1957; Dünya, 8 Eylül 1957). Köprülü'nün istifası basın organlarına Hür Parti çevrelerince duyurulmuştur. Köprülü'den başka muhalefet partilerinden Hür Parti Tekirdağ Milletvekili İsmail Hakkı Akyüz de partisinden istifa etmiş, yine Hür Parti'den ayrılmış olan Urfa Milletvekili Muzaffer Timur da tekrar DP'ye katılmıştır (Tercüman, 8 Eylül 1957).

İnönü'nün damadı Metin Toker'in evinde toplanan muhalefet liderleri seçim iş birliğinin esaslarının 12 Eylül'de belli olacağını belirtmişlerdir (Akşam, 8 Eylül 1957). Ayrıca İnönü; *“iktidar ne tedbir alırsa alsın iş birliğine mâni olmayacaktır. İş birliği muzaffer olacaktır.”* diyerek (Tercüman, 12 Eylül 1957) iktidarın atacağı her adımın muhalefet partileri arasındaki iş birliğinin engelleyemeyeceğini düşünmüştür.

Seçim kanununa ilişkin iktidarın vermiş olduğu tasarı hemen Meclis Komisyonu'nda görüşülmeye başlanmış ve gece yarısı kabul edilmiştir. Partilerin iş birliğini zorlayan tasarı¹⁴³ şu hususları içermiştir:

1- Bir siyasi partiye adaylık için müracaat etmiş olan kimse, hiçbir seçim çevresinde o seçimde müstakilen adaylığını koyamayacağı gibi başka bir parti tarafından da aday gösterilemez ve seçilemez.

2- Seçime giren siyasi partiler, teşkilatı bulunan her seçim çevresinde müstakil olarak seçime iştirak etmek ve o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısı kadar aday göstermek mecburiyetindedir. Bu mecburiyete riayet etmeyen partiler bütün seçim çevrelerinde seçime girme hakkını kaybedeceklerdir.

¹⁴³ Değişiklik maddelerin tamamı için bkz. (Cumhuriyet, 11 Eylül 1957).

3- Seçimin Türkiye Büyük Millet Meclisince yenilemesine karar verilmesi hâlinde, karar tarihinden önce 2 ay içerisinde ve karara müteakip mensup oldukları siyasi partiden ayrılanlar aday gösterilemez.

4- Seçime iştirak eden partiler tarafından gösterilen adaylardan ve bunlarla müstakil adaylardan veya yalnız müstakil adaylardan tertip edilmiş matbu daktilo ile veya başka bir aletle yazılmış veya teksir edilmiş yalnız elle veya her ne suretle olursa olsun çoğaltılmış oy pusulaları muteber olmayacaktır (Cumhuriyet, 12 Eylül 1957; Dünya, 11 Eylül 1957). Yasa tasarısına ilişkin CMKP adına konuşan Kırşehir Milletvekili Ahmet Bilgin şunları söylemiştir

“Muhterem Arkadaşlar,

Bir partiden bir partiye girmek veyahut içinde bulunduğu partinin kendi programı ve tüzüğünde göstermiş olduğu yollardan ve istikametlerden ayrıldığını görerek bir partiden istifa edip ayrılmak suç mudur arkadaşlar? Güya istifa etmek bir suçmuş gibi bunu önleyici tedbir olarak siyasi ahlakı tespit ve tanzim edeceğim diyor. Esas kanunun bürünmek istediği gaye budur, ama hakikatte bu değildir. Hakikatte muhalif partiler muayyen ve meşru maksat ve gayeler için yani memlekette gerçek demokrasinin kurulması için lazım gelen şartları temin yolunda fikir birliği etmişlerdir ki bu millete intikal etmiş bulunuyor. İşte arkadaşlar, esas bunu önlemek gayesi ile (siyasi ahlak) diye bir terane tutturulmuştur. Buna gelinceye kadar siyasi ahlâkın memlekette bugün başka noktalarda aranması lazımdır. Siyasi ahlaksızlık odur ki, muhalefette iken bütün antidemokratik kanunları kaldıracığını Türk milletine vaad edenlerin iktidara geldikten sonra bu vaatlerini tutmayarak tamamen aksi istikamette yürümeleri ve milletin arzularına sırt çevirmesidir, arkadaşlar. Siyasi ahlaksızlık o demektir ki, 1950 seçimlerine takaddüm eden günlerde kendi beyannamesiyle aziz Türk milletine vaat etmiş olanlar bu vaatlerin hiçbirisini tahakkuk ettirmemişlerdir. Siyasi ahlaksızlık Büyük Millet Meclisi'nde okuduğu programı yerine getirmemek, tamamen aksini yapmaktır. Bir partiden diğer bir partiye geçmeyi siyasi ahlâksızlık sayanlar, aynı zamanda bugün bu kanunu huzurumuza getirenlerdir. Arkadaşlar.” (TBMMZC, D. X, C. 20, 11 Eylül 1957: 688).

Bilgin'e karşı DP Ordu Milletvekili Feyzi Boztepe de *“Diktatöre uşak olmak siyasi ahlâksızlık değil mi?”* sözüyle meclis sırasından yüksek sesle tepkisini dile getirmiştir (TBMMZC, D. X, C. 20, 11 Eylül 1957: 689).

Muhalefet partilerinin oldukça iyi giden görüşmelerinin bir seçim ittifakıyla sonuçlanması büyük bir ihtimaldir. Fakat iktidarın mecliste çıkardığı kanun bunu zorlaştırmıştır. İttifakın başlangıç temellerini atan Hür Parti'nin tepkisi diğer muhalefet partilerine nazaran daha fazla olmuştur. Bilindiği üzere demokratların içerisinde doğmuş olan bu partinin DP'ye karşı gerçekleştirdiği siyasal mücadelenin ilk somut sonucunun elde edileceği yer 1957'deki genel seçimler olacaktır. Dolayısıyla tek başlarına seçimlere girerlerse başarılı olamayacaklarının farkında olan Hür Parti yönetimi muhalefet partileri arasında yapılacak ittifaka çok önem vermiştir. İttifak görüşmeleri iktidarı heyecanlandırmış ve aynı zamanda

telaşlandırmıştır. Bu nedenle seçim kanununda bir değişikliği ön gören yasa tasarısını hemen meclise getirmişlerdir. Ayrıca iktidar mensupları tepkilerini çoğunlukla yakın bir zamana kadar birlikte oldukları Hür Partililere göstermişlerdir. Bunun örneğini DP Ordu Milletvekili Feyzi Boztepe'nin İnönü'yü diktatörlükle, Hür Parti'yi de İnönü'nün uşağı olmakla itham etmesinde görmek mümkündür. Zira muhalefet partileri arasında görüşmeleri ilk başlatan Hür Partililerdir.

Seçim Kanunu 361 evet, 31 ret oyuyla mecliste kabul edilmiştir (TBMMZC, D. 10 , C. 20, 11 Eylül 1957: 740). Ayrıca genel seçimlerin 27 Ekim 1957 tarihinde yapılmasına ve meclisin de 1 Kasım'da toplanması kararı alınmıştır. Meclis Başkanı Refik Koraltan yaptığı kapanış konuşmasında seçim kararının huzur içerisinde alındığını söylemiştir (Zafer, 12 Eylül 1957; Akşam, 14 Eylül 1957). Neticede seçim yasa tasarısı muhalefet partilerinin iş birliğini tamamen ortadan kaldırmamış olsa da zorlaştırmıştır. Ama yine de muhalefet partileri iş birliği hususunda oldukça kararlı bir şekilde adımlar atmaya devam etmiştir.

CMP Genel Merkezi'nde parti liderlerinin yanı sıra üst düzey yöneticilerinin katıldığı ve iki saat süren toplantıda partiler arasında iş birliğini önlemek maksadıyla çıkarılan son kanunlara rağmen millet desteğini arkasına alan muhalefetin iş birliği çalışmalarının önlenemeyeceği kamuoyuna duyurulmuştur. Toplantıya CHP adına İsmet İnönü, Kasım Gülek ve Turgut Göle; Hür Parti'den Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Enver Güreli; CMP'den ise Fuat Arna, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Bilgin, Sadık Aldoğan, Nurettin Arıçoğlu katılmıştır (Cumhuriyet, 13 Eylül 1957; Akşam, 13 Eylül 1957).

13 Eylül 1957 tarihinde yapılan Hür Parti Genel Kongresi'nde başkanlığa yeniden seçilen Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu verdiği ilk demeçte, tek yolun partiler arası iş birliği olduğunu ifade etmiştir. Yine kongrede muhalif partiler arasında yürütülen iş birliği adımları onaylanmıştır. Menderes ise iş birliği görüşmelerine "*Husumet Cephesi*" adını vermiştir (Akşam, 14 Eylül 1957).

Meclisten çıkan kanunla partiler arası iş birliği zorlaştırdığı için hukukçular gölge liste usulünün çıkar yol olmadığını ifade etmişlerdir. Bu yüzden CHP'nin tek başına seçimlere girme ihtimali kuvvetlenmiştir (Tercüman, 16 Eylül 1957). Yine de muhalefet liderleri iş birliği hususunda toplanmaya devam etmiş, 3,5 saat süren müzakerelerde liderlerin hayli sinirli oldukları yüzlerine yansımıştır. Bu durum görüşmelerin bir türlü olumlu sonuçlanmamasından kaynaklanmıştır (Akşam, 17 Eylül 1957). CHP'nin Olağanüstü Büyük Kongresi'nde konuşan İnönü, iş birliğinin

artık imkânsız hale geldiğini açıklamıştır. Hür Parti ve CMP tarafı ise İnönü'nün konuşmasını iyi karşılamamış, her iki parti lideri de CHP'nin tek başına seçimlere girmesine karşı olduklarını bildirmişlerdir (Tercüman, 19 Eylül 1957).

İşbirliğinin fiilen başarısızlıkla sona ermesinden sonra Hür Parti ve CMP seçimlere tek başlarına katılacaklarını belirtmişlerdir. CMP'li Fuat Arna, İnönü'ye; *“Biz seni biliriz Paşam.”* demiştir (Akşam, 20 Eylül 1957; Vakit, 20 Eylül 1957). Ayrıca İnönü, CMP ve Hür Parti'nin seçimi boykot etmek teklifini reddetmiştir. İşbirliğinin işlerlik kazanamadığını her parti kendi bakış açısından halka anlatmaya¹⁴⁴ çalışmıştır. İnönü'nün *“dostane ayrılalım teklifine karşı diğer liderler böyle şey olmaz.”* cevabını vermişlerdir (Tercüman, 20 Eylül 1957). Hür Parti ve CMP'ye göre iş birliğinin sağlanmamasının tek nedeni CHP idi. CHP ise *“bizi iktidarın seçim kanunu ayırdı.”* demiştir (Akşam 21 Eylül 1957; Vakit, 22 Eylül 1957).

Muhalefet partilerinin iş birliği arayışları başarısızlıkla sona ermesinden sonra seçimlere sadece 35 gün kalmıştı ve muhalefet partileri birbirlerini eleştirmeye devam etmektedirler. Ayrıca muhalefet partileri yayımladıkları bildirilerle görüşmelerin gizli taraflarını ortaya çıkarmışlardır. CMP ve Hür Partililer İnönü'ye yönelik ağır ithamlarıyla adeta birbiriyle yarışmaktadırlar (Tercüman, 22 Eylül 1957).

3.1.1.2. Partilerin Seçim Propaganda Faaliyetleri

Muhalefet partilerinin seçim iş birliği çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlanması ve seçim tarihinin yaklaşmasıyla partiler artık propaganda faaliyetlerine başlamışlardır. Demokratlar iktidar oldukları döneminde gerçekleştirdikleri yatırımlarla önceki dönemlere nazaran ülkenin gelişimini, muhalefet partileri ise ağırlıklı olarak ekonomik sıkıntıları dile getiren seçim propaganda faaliyetlerine girmişlerdir.

CHP Genel Başkanı İnönü Elazığ'daki mitinginde güvenilebileceğiniz bir başka parti iktidara gelirse ülkenin içerisinde bulunduğu şartların değişeceğini ve

¹⁴⁴ Muhalefet partileri arasında iş birliğinin bir türlü gerçekleşmemesine tepki olarak İstanbul'un çeşitli semtlerinde, Diyarbakır, Kocaeli ve Sivas'ta binlerce vatandaş istifa ederek DP saflarına katılmışlardır. Muhalif partilerden istifaların daha da artacağı ve DP'ye katılımların daha çok olacağı Zafer gazetesinde yer almıştır. Bkz. (Zafer, 19 Eylül 1957).

ekonomik olarak sıkıntıların giderileceğini aktarmıştır. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ise partiler arası iş birliğine atıfta bulunarak ittifaka DP'nin engel olduğunu ifade etmiştir. Hür Parti lideri Lütfi Fevzi Karaosmanoğlu da iş birliğinin olmamasının başlıca nedeni olarak İnönü'den ziyade artık DP'yi görmeye başlamıştır (Tercüman, 23 Eylül 1957; Zafer, 22 Eylül 1957; Zafer, 23 Eylül 1957).

Yalnız propaganda çalışmaları sırasında her ne kadar partiler birbirlerine karşı sert söylemler de bulunmuş olsalar da bazı yerlerde dostane ilişkiler sürdürdüklerini belirtmek gerekmektedir. Tunceli'nin Pertek kazası siyasi olgunluğa güzel bir örnek sergilemiştir. Pertek'in DP'li Belediye ve ilçe başkanları İnönü'yü karşılamıştır. CHP lideri de ilçeden ayrılırken DP'lilere iade-i ziyarette bulunmuştur (Tercüman, 24 Eylül 1957).

CMP'nin İstanbul'daki seçim mitinginde Bölükbaşı'nın resminin kaldırılması nedeniyle olaylar çıkmış, emniyet güçleri ile partililer arasında tartışmalar yaşanmıştır. CMP'li Fuat Arna “*Demokrat Parti iktidarı halkın reyi ile iktidardan düşürülecektir.*” demiştir (Akşam, 29 Eylül 1957).

Seçim propaganda sürecinde anketlerin üzücü olaylara neden olma ihtimaline karşı gazetelerin seçim anketleri yapması ve yayımlanması yasaklanmıştır (Dünya, 1 Ekim 1957). Gazeteler önceki seçimlerde anketler düzenlemiş ve herhangi bir sıkıntıya mahal vermemiştir. Fakat genel seçimler öncesi iktidarın böyle bir yasak alması, muhtemelen anketler vasıtasıyla halkın yönlendirilmesine engel olmaktadır. Özellikle kararsız seçmen için bu durum söz konusudur. Anket yasağı aynı zamanda demokratların seçimlerden başarıyla ayrılacaklarından tam olarak emin olmadıklarının bir işaretidir.

Seçimlerin dürüst olmayacağı yolundaki söylentilere karşı Başbakan Menderes gönderdiği genelgeyle valilerin kesinlikle tarafsız hareket etmesini istemiştir. Menderes, “*gizli oy, açık tasnif usulünün daimî rehber olması*” lüzumunu genelgede işaret etmiştir (Akşam, 6 Ekim 1957). 1946'daki genel seçimler günümüzde dahi hâlâ konuşuluyorsa, olayı bizzat yaşayanların üzerinde oluşturduğu etkiyi tahmin etmek güç değildir.

CHP, genel seçimlere ilişkin seçim beyannamesini 10 Ekim 1957 tarihinde yayımlamıştır. Beyanname, iktisadi kalkınmanın bir plan ve program dâhilinde yapılacağını belirtmesiyle başlamaktadır. Ardından yarım kalan işler tamamlanarak enflasyonist gidişe son verilecek ve paranın değerinde ve fiyatlarda istikrar sağlanacaktır. Milli Korunma Kanunu yürürlükten kaldırılıp, dış ticarete oluşan

tıkanıklık giderilecek, seçim sistemi nispi temsil esasına göre değiştirilecek, partizan idareye son verilecek, ülke yeniden medeni dünyanın kabul ettiği istikrarlı bir hukuk devleti kurallarına kavuşturulacaktır. Ayrıca iki meclisli bir yasama erki ile Anayasa Mahkemesi'nin kurulacağı da beyannamede yer almıştır (*Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980)*, 2022: 182-197; Dünya, 11 Ekim 1957; Ulus, 11 Ekim 1957; Akşam, 11 Ekim 1957)¹⁴⁵. Hür Parti'nin beyannamesi ise demokratik rejimin teminat altına alınması, iki meclisli bir sistem, istikrarlı bir iktisat ve maliye hayatının tanzimi, basın hürriyeti vaatlerin ana unsurlarını teşkil etmiştir (Dünya, 19 Ekim 1957)¹⁴⁶. CMP de seçim beyannamesini 21 Ekim tarihinde kamuoyu ile paylaşmıştır (*Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980)*, 2022: 199). Beyannamede genel olarak anayasanın tadili, seçim sistemi ve ekonomik sorunlara değinilmiştir (Akşam, 22 Ekim 1957; Cumhuriyet, 22 Ekim 1957)¹⁴⁷. DP ise muhalefeti eleştirme siyaseti üzerine bir anlayış benimsediği için bir seçim beyannamesi bile yayımlamamıştır (Demirel, 2021: 280).

Bilindiği üzere partiler seçim sistemi gereği iki yerden aday gösterilmektedir. Bu doğrultuda DP'nin önde gelen kişilerinin aday olduğu şehirler, Cumhurbaşkanı Celal Bayar İstanbul ile Bursa, Adnan Menderes Aydın ile İstanbul ve Refik Koraltan da Kocaeli ve İçel'di. CHP'li önemli isimlerinin aday gösterildiği yerler ise şöyledir; Genel Başkan İsmet İnönü Ankara ve Malatya, Genel Sekreter Kasım Gülek Ankara ve Adana, Şemsettin Günaltay İstanbul ve İzmir (Kaya, 2018: 593).

Seçim tarihi yaklaştıkça liderlerin seçim propaganda faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu durum Vakit gazetesinde “*Düello Başladı*” başlığı ile okurlara duyurulmuştur (Vakit, 12 Ekim 1957). Trabzon'da konuşan İnönü, iktidarın değişmesi halinde en büyük rahatlığı DP'nin yaşayacağını, zira DP'lilerin sinirli, huzursuz olduklarını ve iktidarlara süresince yaptıkları hataları anlayacaklarını belirtmiştir (Dünya, 12 Ekim 1957). Trabzon'dan Ordu'ya geçen İnönü, Ordu'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. İnönü; “*asıl yükü müstahsil ile köylü taşıyor.*”

¹⁴⁵ CHP'nin 1957 seçim beyannamesinin tam metni için bkz. (*Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980)*, 2022: 187-197).

¹⁴⁶ Hür Parti'nin 1957 seçim beyannamesinin tam metni için bkz. (*Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980)*, 2022: 205-210).

¹⁴⁷ CMP'nin 1957 seçim beyannamesinin tam metni için bkz. (*Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980)*, 2022: 199-202).

demiş, ardından Giresun'a geçmiş ve burada da *"iktidarın bu dertleri gidereceğine artık inanmıyorum."* diyerek ekonomik sıkıntılara değinmiştir (Vatan, 14 Ekim 1957). İnönü'den birkaç gün sonra Trabzon'da miting düzenleyen Başbakan Menderes, *"Yurtta bu fitne artık dinmelidir."* diyerek seçimlerin bu maksatla öne alındığını belirtmiş, devamında ağırlıklı olarak sert bir üslupla İnönü'yü daha sonra diğer muhalefet partilerini hedef alan cümleler sarfetmiştir. Menderes İnönü'nün hâlâ 1950 genel seçimlerinin yenilgisini bir türlü unutamadığını, bu nedenle kendilerine kin gütmeye devam ettiğini belirttikten sonra DP iktidarının daha iyi anlaşılması için sayılarla geçmişi karşılaştırmıştır. Özellikle rakamların *"yüzlerine şamar gibi"* çarptığından bahsetmiştir (Zafer, 14 Ekim 1957). Başbakan Menderes özellikle İnönü'ye karşı söylemlerini daha da ağırlaştırmış; *"Bir bardak suya mukabil imanını ver diyen şeytan gibi vatandaşın karşısına çıkmış reyini ver buğday vereceğim."* demiştir (Vakit, 16 Ekim 1957).

Belirtildiği üzere İnönü'nün ekonomi temelli bir seçim propaganda yolunu benimsemesi üzerine Menderes de gittiği yerlerde ülkenin en refah ve saadetin eşliğinde bulunduğunu sıklıkla dile getirmeye başlamıştır (Son Posta, 16 Ekim 1957). CHP Genel Başkanı İnönü de Menderes'in iktidarda kalmak için her türlü yola başvurabileceğini şu sözlerle dile getirmiştir; *"Muhalefette olmanın güç şartları içinde bulunan iktidarı kaybetmemek için her gün yeni yeni tedbirler alan mı iktidar hastalığına müpteladır. Bu iktidarın şansı varsa benim zamanımda iktidardan çekilmeyi görür. Demokrat Partiyi bugünkü haksızlıklarının akıbetini koruyacak olan benim."* (Dünya, 17 Ekim 1957).

Mitingler vasıtasıyla söz düellolarına giren bu ikiliden Menderes seçim propagandası sırasında seçimlerin neden erkene alındığını gittiği her seçim mitinginde belirtmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda: *"Seçimleri öne almakla istedik ki Türk milletinin tecelli edecek iradesiyle münafıkların dili kesilsin millet tecrübe edinmişlerle laf ebelerinin sözlerine itimat etmez."* demiştir. Amasya ve Elazığ'da da 1946 genel seçimlerinde sandıkların kırdırılarak İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildiğini hatırlatmış, Bölükbaşı için de *"Bir siyaset şerridir."* demiştir (Zafer, 19 Ekim 1957; Son Posta, 19 Ekim 1957). Menderes İstanbul'da düzenlediği mitingde, CHP iktidarının bir zulüm devri olduğunu ve Takrir-i Sükûn kanunlarıyla ülkeyi idare ettiklerini belirtmiştir (Tercüman, 22 Ekim 1957). İnönü ise iktidar tarafından gerçekleştirilen radyo konuşmalarının kanuna aykırı olduğuna işaret etmiş (Son Posta, 18 Ekim 1957; Vakit, 18 Ekim 1957), dinin siyasete alet

edilmemesini (Dünya, 19 Ekim 1957; Ulus, 19 Ekim 1957¹⁴⁸) ve DP'nin iktidarı kaybedeceklerini Tekirdağlılara seslenerek şu sözlerle söylemiştir: “*Çareleri kalmamıştır, düşüneceklerdir. Birkaç günden beri iktidar başında bulunanların sinirleri tamamıyla bozulmuştur. Artık iktidarı kaybetmek endişe ve telaşı bütün mevcudiyetlerine hakimdir, mazur görsünler.* (Ulus, 20 Ekim 1957; Akşam, 20 Ekim 1957). Menderes'in İnönü özelinde seçim propagandasına ağırlık vermesi doğaldı. Çünkü İnönü kendilerinden önceki dönemin iktidarın başı ve kendilerinden sonra iktidara gelebilecek en büyük adaydır. Menderes diğer muhalefet partilerinin iktidar olma şanslarının hiç olmadığını düşünmektedir.

Başbakan Menderes'ten başka Meclis Başkanı Refik Koraltan da genel seçimlerde propaganda faaliyetleri için İstanbul, Ankara, Sakarya, Bolu, Afyon, Sivas, Adana, Hatay'da mitingler düzenlemiştir. Koraltan'ın 11-14 Ekim 1957 tarihleri arasında seçim propaganda faaliyetlerinde bulunurken kendilerinden önceki dönemle yedi yıllık iktidarlarını karşılaştırmış, İnönü iktidarının uygulamalarından bahsetmiştir. Sivas'ta Milli Mücadele Dönemi'nde önemli kararların alındığı kongre binasına gitmiş ve Atatürk'ün izinde olduklarını hatıra defterine yazmıştır. Koraltan, Atatürk'ün huzur ve aydın dolu bir ülke bıraktığını ama Atatürk'ten sonra gelen İnönü'nün paraların üstünden Atatürk'ü sildirdiğini ve ona karşı vefasız olduğunu belirtmiştir (Kınalı, 2017: 429-434).

Siyasetçilerin yanı sıra dönemin basın organları da seçim propaganda faaliyetleri içerisinde yer almıştır. Bunlardan biri olan Forum dergisi “*Uyanmalıyız Artık*” başlığı altında yazmış olduğu makalede, 1954 yılından itibaren iktidarın meclisten çıkardıkları kanunların ortaya çıkardığı sonuçları analiz etmiştir. Hâkim teminatı, üniversitelerin özerkliği, basın, fikir ve toplantı özgürlüklerinin sınırlandırılması, ülkenin yazarlarının tutuklanmalarından bahsetmiştir. Halkın oy kullanırken bunları göz ardı etmemesini tavsiye etmiştir (Forum, C. VII, S. 80, 15 Temmuz 1957: 1). Özellikle kaybedilen iki genel seçimden sonra artık “*halkın*

¹⁴⁸ Örnek olarak Başbakan Menderes'in Adana mitingi sırasında şu konuşması verilebilir: “*Türk milleti Müslümandır. Hatta bütün başka memleketlerdeki Müslümanlardan çok daha hulus ile çok daha safiyane ve hurafeden azade olarak dinine bağlıdır. Fakat bu memlekette bir cami inşa etmenin bile kusur telakki edildiği zamanlar oldu. Bir hoca görüldüğü zaman hürmet etmek, itibar etmek gerekirken onunla alay etmek, o devrin adeti haline gelmişti. Bir kanuna dahi dayanmadan ezanın Türkçe okunması mecburi hale getirilmişti. Demokrat Parti iktidarı geldikten beri binlerce fabrika ve tesis vücuda getirildiği gibi köylerde 5.000 kadar camii de inşa edildi. Bunlar neden dün yapılamıyordu da bugün yapılıyor. Bu sorunun cevabını vicdanlarınızda sizler veriniz. Aziz Adanalılar.*” Bkz. (Zafer, 23 Ekim 1957).

uyanması” gerektiği yönünde bir yayımla Forum Dergisi yazarları beklendiği gibi taraflarını açıkça belli etmiş ve bu doğrultuda halkı yönlendirmişlerdir.

3.1.1.3. Seçim Sonuçları ve Tepkiler

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerde oy verme işlemi sona erdikten sonra ilk ortaya çıkan sonuçlar kesin olmasa da seçimin DP tarafından kazandığının habercisiydi. İnönü düzenlediği bir basın toplantısıyla seçimin en önemli propaganda araçlarından olan radyodan yeterince istifade edilemediğinden şikâyet etmiştir (Vakit, 28 Ekim 1957). Ülke genelinde DP ekseriyetle önceki iki genel seçimde olduğu gibi yine önde bulunmaktadır (Havadis, 28 Ekim 1957; Tercüman, 28 Ekim 1957). Elde edilen kesin sonuçlar neticesinde 12.078.623 seçmenden 9.250.949 seçmen oy kullanmış, seçimlere katılım oranı yüzde 76,6 olmuştur. Toplam 610 milletvekilliği için DP oyların yüzde 48.6’yla (4.397.811 oy) 424, CHP yüzde 41.4’le (3.825.267 oy) 178, CMP yüzde 6.5’le (604.087 oy) 4 ve Hür Parti de yüzde 3.5’le (321.471 oy) 4 milletvekili elde etmiştir. Meclise bağımsız olarak hiçbir aday kazanamamıştır. (*Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, 2012: 25)¹⁴⁹. Bu durumda DP üçüncü kez kazandığı genel seçimlerle iktidarda kalmış, ana muhalefet partisi CHP 1950 ve 1954’ün aksine milletvekili sayısını daha fazla arttırmış, CMP ve Hür Parti ise seçimlerde bir varlık gösterememiştir (Akşam, 28 Ekim 1957). İnönü’nün seçim sonuçlarına dair ilk tepkisi seçimlerde usulsüzlük yapıldığına ilişkindir. Özellikle radyonun muhalefet partilerince yeterince kullanılmamasını yeniden belirtmiş ve seçmen kütükleri vasıtasıyla oluşan yolsuzlukları dile getirmiştir (Ulus, 28 Ekim 1957).

Başbakan Menderes 22 Ekim’de Ankara’da seçim propaganda konuşması yaparken “Paşam!... Gel seçimlere!.. İşte meydan, görelim seni!..” demiştir. Fakat seçimler kazanılmış olsa da Menderes’in istediği şekilde neticelenmemiştir. Bu durum seçim sonuçlarına ilişkin DP’li yöneticilerin söylemlerinden de anlaşılmaktadır. Samet Ağaoğlu, DP yöneticileri için genel seçimler kazanılmıştır ama 1950 ya da 1954 gibi zafer olarak görülmediğini açıklamıştır. Kendisi de benzer düşünceye sahiptir. Hatta Fatin Rüştü Zorlu, Ağaoğlu’na Menderes’i

¹⁴⁹ Hür Parti Burdur, CMP ise Kırşehir illerinden çıkan milletvekillerinin tamamını kazanmışlardır. Bkz. (*Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, 2012: 40, 65; Kaya, 2018: 595).

göstererek mağlup bir komutana benzetmiş ve üstünde sadece üniformasının eksik olduğunu söylemiştir. Menderes ise Ağaoğlu'na, “*Allah bir daha 27 Ekim gecesini tekrar göstermesin!..*” cümlesini defalarca her durumda tekraren ifade etmiştir (Ağaoğlu, 2021: 98; Aydemir, 2020: 227-228; Sarol, C. 2, 2014: 214). Mükerrer Sarol ise seçim sonuçları için “*talih*siz” kavramını kullanmıştır (Sarol, C. 2, 2014: 179). Dolayısıyla demokratlar son iki genel seçimler kadar olmasa da yine de iktidarda kaldıkları için sonuçtan memnundurlardır.

CHP Genel Başkanı İnönü ve Genel Sekreter Gülek'e göre seçimi CHP kazanmıştır. Eğer seçimlerden önce iş birliği olsaydı, muhalefetin çıkaracağı milletvekili sayısının toplamı 356'ya ulaşacaktı. Ayrıca meclisten nispi seçim usulü geçseydi¹⁵⁰ oy oranları da şöyle dağılacaktı: DP yüzde 48.4, CHP yüzde 41.8, CMP yüzde 6.2, Hür Partisi yüzde 3.6. Buna göre milletvekili sayısı ise DP 295, CHP 255, CMP 38, Hür Parti 22 olacaktı (Akşam, 29 Ekim 1957; Havadis, 29 Ekim 1957).

1957 genel seçimleri neticesinde DP art arda üçüncü kez iktidarda kalmıştır. Seçimden moralli çıkan muhalefet partileri -özellikle CHP- iktidarın her yaptığına karşı çıkma ve eleştirme anlayışından vazgeçmemiş, önceki siyaseti devam ettirmede oldukça kararlı görünmüştür. İktidar tarafı ise artık muhalefete karşı sabırlı olmayacağını ve dolaylı da olsa muhalefetin faaliyet alanlarını daraltan gerekli tedbirlerin alınacağını üstü kapalı söylemlerle dile getirmeye başlamıştır (Zürcher, 2016: 348).

DP'nin seçimlerden başarıyla ayrılmasının ardından ülke genelinde özellikle demokratlar ile CHP arasında taşkınlıklara neden olmuştur. Bu olaylardan Menderes CHP'yi itham etmiştir. İnönü de Başbakan'a iki telgraf çekerek taşkınlıkların durdurulmasını talep etmiştir. Ayrıca bütün vilayetlerde seçimlerin iptalini istemiştir. Çünkü hükûmetin seçimlerde hile ve yolsuzluklara başvurduğunu iddia etmiştir (Dünya, 30 Ekim 1957). İnönü'nün istek ve iddialarına karşın Zafer gazetesi: “*Millet sizi hiç istemedi. Paşa neden itiraz ediyor? Usulsüzlük ne tarafta? Köşeciğine ne zaman çekilecek ve millet idaresini ne zaman*

¹⁵⁰ CHP'nin mevcut seçim sistemine sürekli itiraz etmesi ve nispi sistemi savunmasına ilişkin Zafer gazetesi, Fransız Başbakanı'nın cümlelerine yer vererek bir eleştiri yazısı yayımlamıştır. Gazete muhalefetin nispi sistemde ısrar etmesine rağmen, Fransa'nın bundan vazgeçtiğini yazmıştır. Fransa'nın yeni Başbakanı seçim sistemiyle ilgili olarak: “*Fransa'nın siyasi hayatında daima büyük sarsıntılara sebep olan nispi seçim sisteminin değiştirilmesi lazımdır.*” demiştir. Gazete, Fransız Başbakanı'nın bu yorumuna Türkiye'deki muhalefetin ne diyeceğini merakla beklemiştir. Bkz. (Zafer, 7 Kasım 1957).

boyun eğmesini bilecek?” ifadelerine yer vermiştir (Zafer, 30 Ekim 1957). Ulus gazetesi ise çıkan olaylardan iktidarı sorumlu tutmuş ve onların eliyle ülkede tedhiş havası estirildiğini belirtmiştir (Ulus, 30 Ekim 1957). CHP Meclis Üyesi Şemsettin Günaltay da “Demokrasimiz için 1957 İstanbul seçimleri lekelidir. Kazananlar neticeden müsterih olarak bu mevkilerde oturduklarını kani iseler kendilerine mübarek olsun.” sözleriyle 1957 seçimlerinin hileli olduğunu ileri sürmüş, İnönü de benzer düşünceleri kamuoyuyla paylaşmıştır (Ulus, 2 Kasım 1957).

CHP lideri İnönü iktidara gelememiş olsa da sonuçlardan oldukça memnundur. Çünkü önceki seçimlere göre milletvekili sayısını arttırmış buna karşılık iktidar partisi düşüş göstermiştir. Akis dergisi de seçim sonuçlarına ilişkin Ankara’da “Hayatından en ziyade memnun kimdir? diye anket yapılırsa, muhakkak bir numaralı yeri İsmet İnönü alırdı.” diye yazmıştır. İnönü, Çankaya’daki evine ziyarete gelen birkaç arkadaşına, “Bilmezsiniz ne kadar iftihar duyuyorum.” demiştir. Kendisini ziyarete gelenlere partinin tespit ettiği usulsüzlükleri anlatmayı bir fırsat olarak görmüştür. Bu anlamda seçmen kütüklerinden kaynaklı tahrifatlar ile oylar henüz tasnif edilirken radyoda kesin sonuçların açıklanmasından şikâyet etmiştir (Akis, S. 183, 2 Kasım 1957: 9-10). Yine İnönü seçimlere ilişkin yaptığı konuşmada “Seçimleri manen kazandığını” ifade etmiştir (Vatan, 31 Ekim 1957). CHP Parti Meclisi de yayımladığı bildiriye, eşit olmayan şartlar içerisinde meydana gelen son seçim mücadelesinde elde edilen sonuçların milletin siyasi olgunluğunun, demokratik rejime bağlılığının ve rejimi yaşatma hususundaki azim ve kararının yeni ve parlak bir delili olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca çok partili siyasi hayatın ülkede yerleşmesi ve gelişmesi uğruna mücadele eden CHP’ye seçimlerde gösterilen büyük güvene karşılık Türk milletine şükran ve minnet duyguları sunulmuştur (Ulus, 18 Kasım 1957).

CHP Parti Meclisi yayımladığı bildiriyle seçim sonuçlarına ilişkin itirazlarının sona ermeyeceğini göstermiştir. Fakat bu tartışmaların meclis çatısı altında yapılması düşünülmüştür. 1957 genel seçimleri sırasında iddia edilen usulsüzlüklere rağmen ülkede çok partili siyasi hayatın yerleşmesi ve gelişmesi için mücadele edeceklerini belirten CHP yönetimi, ayrıca seçim sonuçları nedeniyle Türk milletine minnet ve şükranlarını sunmuşlardır. Fakat 1954 genel seçimlerinde hem halka hem de basına kırgın olduklarını dile getirmişlerdir.

Esasen partiler seçim sonuçlarını kendilerine göre değerlendirmişlerdir. Bu hususta DP daha gerçekçi yaklaşmıştır. Önceki iki genel seçimlere göre oyların

düşmesi moralleri bozmuştur. Dolayısıyla moral üstünlüğü bakımından CHP daha öndedir. Ama gerçek olan bir durum vardı, o da DP'nin iktidarını sürdürecektir. CHP'liler ise başarısızlığı başarı olarak görmüştür. İktidar hedeflerine ulaşamadılar ama DP'yi zayıflattıklarını düşündükleri için mutlulardır. Diğer iki muhalefet partisi Hür Parti ile CMP ise zaten iktidar olma gibi bir hedefleri yoktur. Fakat beklentilerin altında oy aldıkları için bu iki partinin de başarılı oldukları söylenememektedir. Özellikle DP'nin içerisinde çıkan Hür Partililer tam bir hayal kırıklığına uğramıştır. Parti kurulduktan sonra ilk genel seçimlerde alınan sonuç parti adına bir hezimetdir. Çünkü asıl hedefleri olan DP'yi iktidardan uzaklaştıramamışlardır.

CMP seçim neticelerine dair bir beyanname yayımlamıştır. Beyannamede, muhalefet partileri arasında seçim iş birliği gerçekleşseydi, muhalefet koalisyonunun iktidara geçeceğinin artık rakamlarla anlaşıldığına yer vermiştir. Ayrıca seçim sistemi ne olursa olsun mutlaka koalisyonun kurulması zaruretinin kanıtlandığını da ifade etmişlerdir (Dünya, 4 Kasım 1957).

1 Kasım 1957 tarihinde meclisin toplanmasıyla milletvekilleri yemin ettikten sonra ilk önce TBMM Başkanı ardından Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Son Telgraf, 1 Kasım 1957). Mecliste yapılan seçimler sonucunda yeniden Refik Koraltan 404 oy ile TBMM başkanı (TBMMZC, D. XI, C. 1, 1 Kasım 1957: 7), Bayar da 413 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir (TBMMZC, D. XI, C. 1, 1 Kasım 1957: 9).

CHP'nin itirazları sonucunda Diyarbakır ve Bilecik İl Seçim Kurulları seçimlerin yenilenmesi kararını vermiş (Tercüman, 31 Ekim 1957), itiraz edilen bir başka yer olan İzmir'deki seçim sonuçlarını ise onaylamıştır. DP'nin Ordu ve Niğde'deki itirazları da il seçim kurullarınca reddedilmiştir (Dünya, 3 Kasım 1957).

İstanbul Bağımsız Milletvekili Ali Fuat Cebesoy seçim sonrası iktidar ile muhalefet partileri arasında artan gerginliğin ortadan kaldırılması için tarafsız çevrelerin de isteğiyle harekete geçmiştir. Cebesoy önce muhalefetle ardından DP'lilerle görüşmeyi planlamıştır (Akşam, 3 Kasım 1957). Cebesoy'un girişimlerini muhalif partilerden CHP olumlu, Hür Parti tereddütlü, CMP ise menfi karşılamıştır (Akşam, 4 Kasım 1957). Fakat olumlu bir neticeye varılamamıştır.

İktidar ile muhalefet arasında bir türlü suların durulmaması üzerine iktidar tarafı muhalefete karşı birtakım usullerle harekete geçmeyi düşünmektedir. Bu amaçla önce Ankara milletvekilleri protokol dışı bırakılacaktır. Ardından daha sert

uygulamalar devreye sokulacaktır (Akşam, 7 Kasım 1957). Zafer gazetesi de iktidarın muhalefete karşı politikasını teşvik eden yayımlar yapmaktadır (Zafer, 14 Kasım 1957). CHP'liler hükûmetin tedhişçilik suçlamalarına karşı iktidarın muhalefeti sindirme teşebbüslerinden vazgeçmesini, CHP'yi tedhişçilikle itham etmelerinin sadece gülünç bir iddia olabileceğini, ülkede huzurun sağlanması ve siyasi partiler arasında gerginliğin yerini kardeşçe hizmet rekabetinin alması gerektiğini belirtmişlerdir (Ulus, 8 Kasım 1957).

1957 genel seçimlerinden başarıyla ayrılan Menderes için hükûmet kurma girişimlerinin bir türlü sonuçlanmaması üzerine CHP Grup Başkanvekili Faik Ahmet Barutçu tarafından hükûmet “*buhranı*”nın olduğunu mecliste dile getirmesi, iktidar milletvekillerinin tepki göstermelerine neden olmuştur. DP'li milletvekillerinin protestoları arasında cümlelerine devam eden Barutçu fırsat verildiğinde neden buhran kavramını kullandığını açıklamaya çalışmıştır. Barutçu'ya göre kabinenin istifası ile yenisinin kurulması arasında geçen hükûmetsiz zamana istinaden buhran kelimesini kullandığını belirtmiştir. Ayrıca yeni hükûmetin bir an evvel kurulması temennilerinde de bulunmuştur (Cumhuriyet, 19 Kasım 1957).

19 gündür kabineyi kurmaya çalışan Başbakan'ın 21 Kasım gecesi hükûmeti ilan edeceği Türk kamuoyu nezdinde bir beklenti olmuştur (Cumhuriyet, 20 Kasım 1957). Bir yandan kabineyi oluşturmaya çalışan DP'liler diğer yandan da son genel seçimlerde CHP'nin halka baskı uyguladığı iddiasıyla meclis soruşturmasının açılmasını istemiştir (Dünya, 20 Kasım 1957). Bu istek, henüz kabine kurulmamış iken iktidarın muhalefete karşı yeni dönemde izleyeceği siyasetin adeta bir göstergesidir. Ayrıca aynı gün muhtarlık seçimlerinin bir yıl sonrasına bırakılmasına dair kanun teklifi mecliste kabul edilmiştir (Zafer, 20 Kasım 1957).

Akşam gazetesinde çıkan habere göre Menderes parti içerisinde herkesin onaylayacağı bir kabine kuracaktır (Akşam, 21 Kasım 1957). Yalnız gazete haberinden iki gün geçmesine rağmen hâlâ hükûmet üyeleri belli olmamıştır. Hatta bu duruma ilişkin Menderes, Cumhurbaşkanı Bayar'la üç defa görüşmüştür (Akşam, 23 Kasım 1957).

Haftalar geçmesine rağmen bir türlü hükûmet kurulamamış olsa da DP Grubu boş durmamış, CHP için önceden belirledikleri soruşturmanın açılmasını uygulamaya koymak için harekete geçmiştir (Ulus, 22 Kasım 1957). Fakat DP'liler

için asıl sorun hükûmetin bir türlü kurulamamasıdır. Doğal olarak muhalefet de sürekli kabine sorununu gündeme getirmiştir. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek “*siyasi buhranın*” devam ettiğini belirtmiştir. Kabine sorununa Cumhurbaşkanı Celal Bayar da dâhil olmuş, başta Menderes olmak üzere DP’nin önde gelen ve bakanlık yapmış yöneticileriyle toplantılar gerçekleştirmiştir (Cumhuriyet, 23 Kasım 1957). Dolayısıyla bizzat Cumhurbaşkanı’nın ele almasıyla kabine 25 Kasım’da açıklanmıştır (Akşam, 26 Kasım 1957)¹⁵¹. Yeni hükûmetin programı da bir hafta içerisinde mecliste okunarak milletvekillerinin güvenoyuna sunulması planlanmıştır (Ulus, 25 Kasım 1957; Cumhuriyet, 26 Kasım 1957).

Hükûmet programının¹⁵² meclisteki müzakereleri sırasında iktidar ile muhalefet partileri arasında tartışmalar yaşanmıştır. Muhalefetin programı incelemek için istediği süre reddedilince tartışmaların daha da sert geçmesine neden olmuştur. (Cumhuriyet, 5 Aralık 1957). Hükûmet programı hakkında konuşmak için Meclis kürsüsüne çıkan CHP Genel Başkanı İnönü basın yoluyla duyurduğu genel seçimlere ilişkin şikâyetlerini meclis kürsüsünde de dile getirmiştir. Bunlar daha önce de belirtildiği gibi seçimlerde karşılaşılan zorluklar, seçmen kütükleri üzerinden meydana gelen usulsüzlükler, radyoda seçim neticeleri bildirilirken henüz oy tasnifi bitmediği halde kesin sonuçmuş gibi ilan edilmesine ilişkindir. İnönü son iddiasına İstanbul örneğini vermiştir. Sıklıkla sözü kesilen İnönü konuşmasının sonunda hükûmete güven oylamasında olumsuz oy vereceklerini belirtmiş, iktidar milletvekilleri de zaten beklenen bir durum olduğunu oturdukları sıralarından yüksek sesle dile getirmişlerdir (TBMMZC, D. XI, C. 1, 4 Aralık 1957: 68-81). CMP adına konuşan Kırşehir Milletvekili Hayri Çopuroğlu, hükûmet programının incelenmesi için en az 48 saat süre verilmediği için parti olarak gerekli incelemelerde bulunamadıklarından ve incelenmemiş bir program üzerinde fikir beyan etmelerinin anlamsız olacağından parti olarak bir görüş bildirmeyeceklerini açıklamıştır (TBMMZC, D. XI, C.1, 4 Aralık 1957: 81).

¹⁵¹ Kabine üyeleri şu isimlerden oluşmuştur: Başbakan Adnan Menderes, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Tevfik İleri, Devlet Bakanı Emin Kalafat, Devlet Bakanı Muzaffer Kurbanoglu, Adalet Bakanı Esad Budakoğlu, Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Maarif Bakanı Celal Yardımcı, Nafia Bakanı Etem Menderes, Ticaret Bakanı Abdullah Aker, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanı: Lütfi Kırdar, Gümrük ve Tekel Bakanı Hadi Hüsman, Ziraat Bakanı Nedim Ökmen, Münakalat Bakanı Fevzi Uçaner, Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen, Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu, Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Sıtkı Yırcalı, İmar Bakanı Medeni Berk. Bkz. (TBMMZC, D. XI, C. 1, 27 Kasım 1957: 42-43; BCA, nr. 30-1-0-0/54-328-6; Cumhuriyet, 26 Kasım 1957).

¹⁵² Program için bkz. (TBMMZC, D. XI, C. 1, 4 Aralık 1957: 57-64).

Sonuçta Beşinci Menderes Kabinesi oy kullanan 536 milletvekilinden 403'ünün evet, 133'ünün hayır oyuyla meclisten güvenoyu almıştır (TBMMZC, D. XI, C.1, 4 Aralık 1957: 121). Zafer gazetesi meclisteki tartışmalar sırasında muhalefetin hükûmet programını eleştirmesini: “*Küfür, hakaret, kürsüye hücum, yaygara, dövüşe davet ve programda alakası bulunmadığı halde seçimlere ait bir sürü yalan.*” sözleriyle dile getirmiştir (Zafer, 5 Aralık 1957).

Mecliste ortaya çıkan tartışmaların içeriğini ve sınırını belirlemek amacıyla bir nevi muhalefeti daha hareketsiz bir hâle getirmek için iktidar tarafından bir kanun tasarı hazırlanmıştır. Buna göre daimî surette sükuneti bozanlardan para cezası kesilecek ve mecliste 61 milletvekilinden az temsilcisi bulunan partiler bundan böyle grup kuramayacaklardır (Tercüman, 9 Aralık 1957). CHP'liler iktidarın getirmek istediği içtüzük değişikliğinin hukuka uygun olmadığını ifade eden bir bildiri yayımlamıştır (Ulus, 15 Aralık 1957; Cumhuriyet, 15 Aralık 1957). Mecliste yasa tasarısının müzakereleri sırasında muhalefet milletvekilleri birlikte hareket ederek meclisi terk etmişlerdir. Bu nedenle müzakereler yarım kalmıştır. Hür Partililer: “*Türkiye’de birçok hürriyetler kısa olmuştur. Fakat Büyük Millet Meclisi’nde bunun tatbik edileceğini düşünmemiştik.*” cümlesiyle tepkilerini ortaya koymuşlardır (Cumhuriyet, 26 Aralık 1957).

İktidar ile muhalefet milletvekillerinin konuşmalarının ardından oylamaya geçilmiştir. Teklif 381 olumlu, 167 olumsuz oyla meclisten geçmiştir (TBMMZC, D. XI, C. 1, 27 Aralık 1957: 408). İchtüzüğün kanun olmadığını belirten CHP'lilere karşı demokratlar; “*bunun içinde kanun kokusu vardır.*” demişlerdir (Cumhuriyet, 28 Aralık 1957).

Muhalefet partileri yürürlüğe giren yeni içtüzüğün esaslarını dikkate alarak tüzüğün soru, dokunulmazlık, meclis nizamı, kanun teklifleri, tutanak gibi müesseseler hakkında koyduğu hükümleri ve bunları karşılayan disiplin ve para cezalarına karşı birtakım tedbirler almıştır. Örneğin CHP Genel Merkezi, milletvekillerinin verilecek para cezasının etkisi altında kalmaması için bir ceza fonu kuracaktı. CHP’li her milletvekili maaşından 50 lirayı bu fona bağışlayacaktır. Bu şekilde verilecek cezaları ödeyebilmek için her ay 8.650 lira toplanmış olacaktır. CHP Parti Meclisi de yayımlamış olduğu bildiride, parti çalışmalarının özellikle içtüzük düzenlemeleri sırasındaki mücadelelerine devam edileceğine ve demokrasinin gelişmesi için bütün parti teşkilatlarının çok çalışacağına yer verilmiştir (Cumhuriyet, 29 Aralık 1957).

3.1.2. Demokrat Parti İktidarının Üçüncü Döneminde Partilerarası İlişkiler

3.1.2.1. Muhalefet Partileri Arasında İş birliği Çabaları

Bazı DP'li yöneticilerinin Hür Parti İstişare Kongresi'ne ilk defa gitmeleri muhalefet çevrelerince manidar bulunmuştur. Kongre sırasında DP temsilcileri partilerine yapılan eleştirileri sükunetle dinlemiştir. Kongreye diğer muhalefet partilerinin liderlerinden CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ile CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı da katılmıştır (Akşam, 15 Mart 1958). Aslında bu durum muhalefet partileri arasında iş birliği çalışmalarının yeniden başlayacağını bir şekilde haber alan DP yönetiminin bunu engelleme çabasıydı. Çünkü Hür Parti'nin İstişare Kongresi'nden birkaç gün sonra Hür Parti ile CMP arasında iş birliği görüşmeleri başlayacaktır.

Bilindiği üzere 1957 genel seçimlerinden önce CHP, Hür Parti ile CMP arasında kurulmaya çalışılan iş birliği görüşmeleri olumsuzlukla neticelenmiştir. Fakat CMP'li yöneticiler Hürriyetçilerle yeniden başlayan görüşmeleri sadece eski dostların bir araya gelip konuştukları ve siyasi gelişmeleri gözden geçirdikleri toplantılar olarak basına bildirmişlerdir (Cumhuriyet, 17 Mart 1958). Fakat ilerleyen günlerde iki parti arasında yapılan görüşmelerin içeriği daha da netleşmiştir. Hür Parti ile CMP temsilcileri birleşmenin en pratik yolu olarak bir partinin diğerine katılmasıyla mümkün olabileceği fikri üzerinde durmuşlardır. Ayrıca CMP'liler temaslara resmî, Hür Partililer ise gayriresmî olarak geliştiğini belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 24 Mart 1958). Görüşmelerin içeriğine yönelik parti temsilcilerinin açıklamalarından sonra CMP bir bildiri yayımlayarak, birleşmeyi Hür Parti'nin istemediğini ifade etmiştir. Böylece iki partinin birleşme teşebbüsleri sona ermiştir (Akşam, 31 Mart 1958).

İki parti arasında birleşme girişimlerinin başarısızlıkla sona ermesinin ardından bir diğer muhalefet partisi CHP lideri İnönü de 4 Haziran 1958 tarihli mecliste yaptığı gündem dışı konuşmasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı'nın muhalefetin gensorularını işleme koymamasını eleştirmiş, vatandaşların sorunlarının ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde halledilebileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla mecliste muhalefetin ülke meseleleri üzerine konuşmasına fırsat verilmediği için üç muhalefet partisi de iktidarla

mücadele kapsamında fikir alışverişinde bulunmak için toplantılar düzenlemeye başlamışlardır (Akşam, 5 Haziran 1958). Yapılan toplantılar sonucunda bu kez Hür Parti ile CHP ileri gelenleri arasındaki görüşmelerin esasını iki partinin birleşme durumları konuşulmuştur (Cumhuriyet, 5 Ekim 1958). Hür Parti 5 Ekim 1958 tarihli bildirisinde sadece CHP ile değil diğer diğer muhalefet partileriyle de birleşmek için yeniden görüşülebileceği ve Menderes'in DP'ye dönme davetinin reddedildiği ifade edilmiştir (Milliyet, 6 Ekim 1958; Cumhuriyet, 21 Eylül 1958; Cumhuriyet, 23 Eylül 1958). Dolayısıyla Hür Parti bütün muhalefet partilerini iş birliğine çağırmıştır (Vatan, 6 Ekim 1958).

Başbakan Menderes yönetimindeki demokratlar muhalefet partilerinin birleşme girişimlerini yakından takip etmekte, kendilerine yakın gördükleri Hür Parti üzerinden birleşmeyi engellemek için girişimlerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda Hür Parti'nin CMP ile birleşme teşebbüslerine başlamadan önce Hürriyetçilerin İstişare Kongresi'ne ilk defa üst düzey yöneticilerle katılım sağlanmış ve Kongre'de iktidara yönelik eleştiriler sessizlikle dinlenmiştir. Hür Parti'nin CHP ile güç birliğine yönelik görüşmelerinin başlamasıyla Hür Partilileri yuvaya yani DP'ye davet eden kişi bizzat Menderes'in kendisi olmuştur¹⁵³.

Birleşmenin gerekliliğine inanan Hür Partililere göre DP iktidarı ülkeyi hızla anti demokratik bir düzene doğru sürüklemektedir (Dünya, 6 Ekim 1958). Fakat Hür Parti içerisinde de güç birliği fikrini benimsemeyenler de bulunmaktadır. Burdur Milletvekili Behçet Kayaalp “*Tebliğ muhalefeti birleştirmez. Hür Parti'ye paydos dedirtir.*” demiştir (Milliyet, 7 Ekim 1958).

Partisinin Hür Parti'yle görüşmelerinin pek de olumlu geçmediğini anlayan İnönü, kendileri dışında diğer muhalefet partileri arasındaki birleşme görüşmelerini desteklediğini İstanbul İl Kongresi'nde belirtmiştir (Ulus, 13 Ekim 1958). İnönü iktidarın güç kaybetmesinin ancak muhalefet partilerinin birleşmesiyle mümkün olduğunun farkındadır. CHP'nin Hür Parti dışında diğer muhalefet partileriyle (CMP ve TKP) özellikle ideolojik olarak anlaşmaları pek mümkün değildir. Fakat kendilerinin içerisinde olmadığı bir birleşme gerçekleşebilecektir. Böylece tek başlarına pek anlam ifade etmeyen bu partiler, birleştikleri takdirde daha güçlü bir

¹⁵³ Başbakan'ın İzmir'de yaptığı konuşmada eleştirilerini CHP'ye yöneltmiş, Hür Parti ile CMP'ye hitap ederek şunları söylemiştir: “*Bizden ayrılan kardeşlerimize kollarımız açıktır. Onlar bu fitneye iştirak etmesinler.*” diyerek DP'ye katılmalarını istemiştir. Bkz. (Cumhuriyet, 21 Eylül 1958).

hâle gelebilir ve iktidarın güç kaybetmesine neden olabileceklerdir. İktidarın güç kaybetmesiyle de iktidara CHP'nin geleceği kesin gibidir. Yalnız İnönü kendi partisinin de içerisinde olduğu partiler arası ittifaka karşı değildir, fakat birleşmenin sadece Hür Parti'yle mümkün olabileceğinin bilincindedir.

CHP dışındaki üç muhalif partinin CMP bünyesinde birleşme görüşmeleri basında konuşulmaya başlanmıştır. Henüz bu hususta kesin bir karar alınmamış ise de sadece üç parti güçlerini birleştirme fikrine sıcak bakmaktadır. Siyasi çevrelere göre CMP Genel İdare Kurulu'ndaki genel hava Hür Parti ile TKP'nin CMP çatısı altında gücünü birleştirmesi yönündedir. Ayrıca bu birleşme gerçekleşirse CMP'nin yararına olacaktır. Çünkü CMP, DP ile CHP arasında güçlü bir denge unsuru olarak ortaya çıkacaktır. Böylece ne DP ne de CHP'ye gitmek istemeyenler için üçüncü bir alternatif oluşacaktır (Cumhuriyet, 10 Ekim 1958; Dünya, 10 Ekim 1958). Fakat CMP Genel İdare Kurulu'nun CHP dışında birleşmeye sıcak bakması Hür Partililerin tasvip etmediği bir durumdu. Zira Hür Partililere göre CHP'yi içine almayan bir muhalefetin başarılı olma şansı yok gibidir. Bu görüş Hür Parti'nin CMP ile birleşmesini zorlaştıran en önemli etkidir. Dolayısıyla üç partinin birleşme ihtimali ortadan kalktığı için TKP'nin CMP'ye iştiraki kamuoyunda beklenmektedir (Cumhuriyet, 11 Ekim 1958; Akşam, 11 Ekim 1958). CHP dışında birleşme girişimlerine karşı Hür Partililer CMP'liler için “*Fikir Partisi değil, İnat Partisi*” ifadesini kullanmıştı. Hatta bu iki parti arasında politik dargınlık bile ortaya çıkmıştır (Tercüman, 12 Ekim 1958).

CMP ile TKP arasında birleşme umutlarının ortaya çıkmasıyla partililer daha sık görüşmeye başlamışlardır (Cumhuriyet, 13 Ekim 1958). Her iki partinin Başkanları ve Genel İdare Kurulu üyeleri 15 Ekim 1958 tarihinde bir araya gelmişlerdir (Cumhuriyet, 16 Ekim 1958). Görüşmede her iki partinin birleşmesi hususunda anlaşılmıştır. Birleşme TKP'nin CMP'ye katılımıyla olacaktır. TKP bütün teşkilatlarını feshederek eldeki imkânlarıyla CMP'ye iltihak edecektir (Akşam, 16 Ekim 1958; Ahmad-Ahmad, 2020: 232).

Birleşme haberi bir bildiriyle açıklanmıştır. Yeni partinin adı “*Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi*” olmuştur (Cumhuriyet, 17 Ekim 1958). Her iki partinin Genel Başkanları Osman Bölükbaşı ve Tahsin Demiray birleşmeye Hür Partisi'ni de beklediklerini açıklamışlardır (Milliyet, 17 Ekim 1958). Birleşme kararı alındıktan sonra TKP, CMP'ye katılmak için kendini feshetmiştir. Demiray CMP'lilerin sözlerini tutmamaları hâlinde tarih önünde mahcup ve suçlu

olacaklarını ifade etmiştir (Dünya, 2 Kasım 1958). Sonuçta TKP Genel Merkezi'ne CMP bayrağı çekilmiş, TKP'nin 48 teşkilat temsilcisi CMP'ye üye olmuştur. İlk kaydı ise TKP'nin eski Genel Başkanı Tahsin Demiray yapmıştır (Cumhuriyet, 3 Kasım 1958). Giderek CMP'nin güçlendiğini gören Menderes CMP'nin kalesi durumunda olan Kırşehir'de düzenlediği mitingde: *“İhtiyaçlarınızı bana bırakın. Size vekiliniz olarak hizmet edeceğim. Sizlere konuşmanın uzun yılların hasretini dindirmenin hazzı içindeyim.”* demiştir (Zafer, 2 Şubat 1960). Ayrıca Hacı Bektaş ve Mucur'da da yaptığı konuşmalarda; muhalefetin her türlü menfi faaliyet ve propagandalarına rağmen demokrasinin muzaffer bir şekilde dimdik ayakta durduğunu, yine muhalefetin kin ve ihtirasla giriştiği yıkıcı faaliyetlere rağmen iktisadi girişimlerin muhteşem bir eser olarak ortaya çıktığını belirtmiştir (Zafer, 3 Şubat 1960).

İki partinin birleşmesinden sonra CHP Parti meclisi de güç birliği için bir bildiri yayımlamıştır. Bildiride, güç birliğine teveccüh gösterecek idealistleri CHP'nin sevinç ve samimi duygularla karşılayacağı belirtilmiştir. Bu bildiriye yanıt gecikmemiş, Adana Hür Parti Teşkilatı güç birliğini kabul etmiştir (Dünya, 9 Kasım 1958). Aslında CHP ile Hür Parti'nin güç birliği etrafında birleşmeleri önceden her iki parti nezdinde konuşulmaya başlanmıştır. CHP Genel Sekreteri Gülek İstanbul'da, *“İktidara namzet bir parti olarak memleket hayrına çalışacak idealistlere kapımız açıktır.”* demiştir. Ankara'da da Hür Parti Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş CHP ile birleşmeyi uygun bulduğunu açıklamıştır (Akşam, 9 Ekim 1958). CHP Konya İl Kongresi'nde konuşan İnönü de güç birliği mevzusunda rejimin korunması adına önemli bir gelişme olduğunu belirtmiştir (Tercüman, 23 Ekim 1958). Hür Parti yönetimi de güç birliğine ilişkin kamuoyuna: *“Demokratik ideal yolunda yürümek azim ve kararında olan aziz milletimizin, son seçimlerde ekseriyet reyleri halinde tecelli eden muhalefet gücünü bir araya getirmekten ziyade dağıtmaya müncer olabilecek teşebbüsleri, memleketin bugün içinde bulunduğu ve günden güne ağırlaşan şartlar muvacehesinde gerçek ihtiyaca tekabül eder mahiyette görmemekteyiz.”* (Kim, S. 22, 24 Ekim 1958: 16) diyerek güç birliğine ne kadar sıcak baktıklarını belirtmişlerdir. CHP Parti Meclisi de Hür Parti ile güç birliğini onaylamıştır (Akşam, 8 Kasım 1958). Yalnız Hür Parti içerisinde CHP'yle iş birliğine karşı olan parti teşkilatları da mevcuttur. Bunlar arasında Ankara ve (Akşam, 10 Kasım 1958) İstanbul gibi iki büyük teşkilatın olması (Akşam, 12 Kasım 1958), CHP ile yürütülen iş birliği çalışmalarının tabanı

ikna etme noktasında Hür Parti açısından işlerinin hiç de kolay olmayacağını göstermiştir.

Hür Parti Genel İdare Kurulu'nun 5 Ekim 1958 tarihinde ortaya attığı güç birliği teklifi 18 Kasım'da ilk meyvesini vermiştir. İnönü, Hür Parti Genel Başkanı'yla görüşmüş, diğer muhalif parti genel başkanlarının tutumu olumlu ise daha sonra bütün muhalefet liderleriyle görüşecektir (Akşam, 18 Kasım 1958). Ama CHP Genel Başkanı Hür Parti dışında iş birliğinin çok zor olduğunu farkındadır. Bu nedenle daha çok Hür Parti'yle gerçekleşecek iş birliğine önem vermiş ve sıklıkla bunun üzerine demeçlerde bulunmuştur. İnönü, güç birliğinin teminatının CHP Genel Başkanı'nın olduğunu ve ülkenin insan haklarına uygun olmayan bir rejimin ilan edilmesi tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu ifade ederek (Cumhuriyet, 19 Kasım 1958) güç birliğinin önemini vurgulamıştır. Diğer partilerle yapılan görüşmeler ise İnönü'nün tahmin ettiği gibi olumlu sonuçlanmamıştır. Fakat bu hususta da CHP'nin çok istekli olduğunu söylemek mümkün değildir. Yine de iş birliğinin gerçekleşmemesi CMP'de bazı tepkilere yol açmıştır. Kırşehir Milletvekili Fazıl Yalçın partisinden istifa etmiş ve CHP'ye katılmıştır (Demokrat İzmir, 26 Kasım 1958).

Neticede yapılan görüşmeler sonucunda CHP ile Hür Parti yöneticileri her iki partinin birleşmeleri hususunda anlaşmışlardır. Bu doğrultuda 24 Kasım 1958 tarihli Kongre'de Hür Parti Genel Kurulu partiyi fesheden ve CHP'ye iştirak eden bir karar almışlardır (Dünya, 25 Kasım 1958; Demokrat İzmir, 25 Kasım 1958). Kongre sırasında polisin kongreyi dağıtmaya hazırlandığı duyulunca birleşme kararı hemen alınmış, konuşmacılar söyleyeceklerini dahi tamamlayamamışlardır. Hükûmet Komiseri ise kongrenin aldığı kararın kanuni olmadığını içeren tutanak tutmuştur (Cumhuriyet, 25 Kasım 1958; Milliyet, 25 Kasım 1958; Hürriyet, 25 Kasım 1958). Gergin bir hava içerisinde gerçekleşen kongrede 5'e karşı 175 oyla Hür Parti'nin CHP ile birleşme kararı alınmıştır. Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Hasan Kangal, Piraye Bigat gibi partinin önde gelenleri kendilerini tutamamış ve sevinçten ağlamışlardır (Milliyet, 25 Kasım 1958; Vakit, 25 Kasım 1958). Kongreden sonra Hür Parti Genel Merkezi'ni ziyaret eden İnönü, alınan kararlarla ülkede ümitlerin yeşerdiğini ve bunu boşa çıkarmaya kimsenin hakkı ve cesareti olmayacağını belirtmiştir (Dünya, 25 Kasım 1958).

Hür Parti'nin feshedilmesiyle partililer CHP'ye üye olmaya başlamışlardır. Parti 21 Aralık 1955 tarihinde DP içerisindeki bazı milletvekillerinin basına İspat

Hakkı verilmesini isteyen bir kanun tasarısı ile yaşanan gelişmeler üzerine kurulmuş ve 1070 gün sonra kendini feshetmiştir. Tam anlamıyla partinin 2 yıl 11 ay 5 gün siyasi hayatı olmuştur (Akşam, 26 Kasım 1958). Bu sıralarda Trakya gezisine başlayan Başbakan, “*Güç birliği ehl-i saliptir. Hür Parti idarecilerinin tutumu siyasi ahlakla kabil-i telif değil.*” (Milliyet, 25 Kasım 1958), ifadelerine karşın CHP lideri de “*Bu ehl-i iman birliğidir...Bizi kafir ilan ediyor. Bunun neticelerinden sakınmalıdır.*” demiştir (Milliyet, 26 Kasım 1958; Hürriyet, 29 Kasım 1958). CHP ile birleşmeye karşı olan bazı Hür Partililer kongrede alınan bütün kararların iptali için Asliye Hukuk Mahkemesi’nde dava açmışlardır (Akşam, 24 Aralık 1958). Fakat istediklerini alamamışlardır.

3.1.2.2. Muhalefetin İş birliği Girişimlerine Karşı İktidarın Vatan Cephesi

Demokratlar muhalefet partilerinin aralarında bir iş birliğini ya da birleşme girişimlerini engellemek için çok çaba sarf etmiştir. Fakat CHP’nin Hür Parti ile CMP’nin de TKP’yle birleşmesini engelleyememiştir. Bunun üzerine Başbakan Menderes muhalefetle ilişkilerin düzelmeyeceğini iyice anlamıştır. Menderes’e göre muhalefetin birlikte hareket etmesine karşı artık yapılması gereken DP’liler arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek ve mümkün olduğu kadar partinin büyümesini sağlamaktır. Zira iktidar cephesi ne kadar genişlerse muhalefet de bir o kadar küçülecektir. Bu amaçla Vatan Cephesi kurulmuştur.

Başbakan Adnan Menderes 12 Ekim 1958 tarihinde Manisa’da gerçekleştirdiği konuşmada ilk kez Vatan Cephesi’nden bahsetmiş ve artık böyle bir cephenin kurulmasının zorunluluk haline geldiğini belirtmiştir. Çünkü iktidarın karşısında bir “*Husumet Cephesi*” vardı ve buna karşı verilecek en iyi yanıt “*Vatan Cephesi*”nin kurulmasıdır (Uyar, 2012: 26-27; Demokrat İzmir, 13 Ekim 1958). Menderes, Manisa’daki konuşmasında; milli dayanışmadan bahsetmesine rağmen 10 kez nifak, 5 kez ihtiras, 4 kez tezvîr, 3 kez de kin kelimelerini kullanmaktan geri kalmamıştır. Muhalefetin eleştirilerine karşı da iktidarın yaptıklarının “*Aslanlar*” gibi savunulmasını halktan istemiştir (Doğaner, 2013: 38, 43-44). Özellikle CHP’yi oy hırsızlığı ve siyaset eşkıyalığıyla suçlayan Menderes; “*Belki biraz sert konuştum. Fakat biz ne zamana kadar memleketi zehirli propagandalara karşı müdafaasız*

bırakacağız? Bunların nifak ve tezvirleri, ne zamana kadar devam edecek?” sorularını yönelterek konuşmasının sertliğinin farkındaydı ama yine de konuşmasını sürdürmüştür (Demokrat İzmir, 13 Ekim 1958). Başbakan, Uşak’ta da İnönü’ye yönelik oldukça sert eleştirilerine devam etmiştir (Zafer, 21 Ekim 1958).

Menderes’in Vatan Cephesi’ne katılmaları için yaptığı davete muhalefet partileri hemen yanıt vermişlerdir. CHP, Hür Parti ve CMP’nin önde gelen yöneticileri Başbakan’ın davetinin karşılık bulmayacağını açıklamışlardır (Dünya, 14 Ekim 1958).

Muhalefetin “*Güç Birliği*” adı altında birleşme girişimleri ya da birlikte hareket etmelerine karşı Başbakan Menderes Eskişehir’de halka hitaben konuşmasında, “*Her şeyden önce vatan, her şey vatan için. Durumumuz budur. Muhaliplerin karşısında bu düstur ile Vatan Cephesi’ni kurarak çıkmak, onların kötü gidişini milletin beğenmediğini kendilerine öğretmek lazım gelmektedir.*” diyerek Vatan Cephesi’nin kurulma nedenini açıklamıştır (Zafer, 25 Ekim 1958)¹⁵⁴.

İnönü, Menderes’e dikkatli konuşmasını tavsiye etmesine (Dünya, 26 Ekim 1958) rağmen Menderes İnönü’ye karşı söylemlerinin daha sertleştirmiştir. Meydanlarda önceden parti kurmaylarından ya da milletvekillerinden duyulan “*Diktatör*” kavramını bizzat Menderes’in kendisi kullanmaya başlamış ve İnönü’nün ülkeyi bir kardeş kavgasına sürükleme niyetinde olduğunu ifade etmiştir. Fakat buna kesinlikle izin verilmeyeceğini ve gerekli tedbirlerin hükûmet tarafından alınacağını belirtmiştir. Ayrıca Vatan Cephesi’nin kurulmasında kararlı olduklarını açıklamıştır (Havadis, 27 Ekim 1958). Dolayısıyla Başbakan Menderes güç birliğine karşı Vatan Cephesi’nin oluşumunda kesin bir tutum içerisine girmiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/ 45-269-13; Hürriyet, 25 Kasım 1958). Başbakan DP teşkilatlarına bir genelge göndererek Vatan Cephesi’nin kurulması hususunda azami gayretin sarf edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Dünya, 4 Aralık 1958). Bu doğrultuda Vatan Cephesi Ocakları ülkenin her tarafında açılmaya başlanmıştır (Akşam, 8 Aralık 1958). Fakat Menderes İstanbul İl Teşkilatı’nın Vatan Cephesi’yle ilgili çalışmalarını yetersiz bulmuş ve bu hususta İl Teşkilatı’nı uyarmıştır (Akşam, 18 Ocak 1959). Zira milyonluk nüfusuyla Türkiye’nin en kalabalık şehrinde Vatan Cephesi’ne katılımlar daha fazla olmalıdır.

¹⁵⁴ Vatan Cephesi’nin marşı şöyleydi: Türk’e zafer kaynağı /Kutlu Vatan Cephesi/ Türk genci bu cephe/verecek son nefesini. Bkz. (Kim, S. 23, 31 Ekim 1958: 5).

29 Ocak 1959 tarihli ve Başbakan tarafından il başkanlıklarına gönderilen yazıda, ilk önce muhalefet partileri eleştirildikten sonra Vatan Cephesi'ne katılımların memnuniyet verici olsa da yetersiz bulunduğu ve katılımların milli bir mesele olarak görüldüğü yer almaktadır. Ayrıca Vatan Cephesi'ne katılımların yüzde 95'inin muhalif partilerden olduğu belirtilmiştir. Özellikle katılımlar İstanbul, Konya, Sivas, Balıkesir, Giresun, Kayseri, Kastamonu, Mardin, İzmir, Maraş, Gümüşhane, Tokat gibi vilayetlerden gerçekleşmektedir (BCA, nr. 30-1-0-0/ 45-270-3). Vatan Cephesi'ne katılımları yetersiz bulduğu için Başbakan'ın yaptığı uyarıların DP İstanbul Teşkilatı'nda etkili olduğu gözükmemektedir. Ayrıca iktidar partisi Vatan Cephesi'ne ülkenin her tarafından özellikle muhalefet partilerinden DP'ye katılımların olduğunu kamuoyuna duyurarak bir nevi muhalefete karşı psikolojik üstünlüğü elde etmek istemiştir¹⁵⁵.

Vatan Cephesi'ne katılımların sağlanması amacıyla devletin radyosu iktidar tarafından kullanılmıştır (Akşam, 4 Şubat 1959). Hür Parti'nin CHP'ye katılımından rahatsız olan bazı Hür Partililer de Vatan Cephesi'ne katılmışlardır (Zafer, 15 Aralık 1958). DP Genel Merkez Sekreteri Basri Aktaş CKMP'nin Vatan Cephesi'ne katılımını sağlayacak ilişkileri yürütmesi için görevlendirilmiştir (Vatan Cephesi, 2 Şubat 1959). DP yönetiminin amacı Hür Parti ve CKMP ile ilişkiler kurarak, bu partileri kendi yanına çekmek ve böylece CHP'yi yalnızlaştırmaktır.

Vatan Cephesi'ne katılımlar iktidarın propaganda malzemesi hâline gelmiştir. Çünkü muhalefeti güçsüz ya da tam tersi bir durumla iktidarı güçlü gösterme amacı taşıyan haberler yapılmıştır. Ama bu gibi yayımları yapanlar bazen tekzip yazısı yayımlamak zorunda kalmışlardır. Buna örnek olarak Kastamonu CKMP İl ve İlçe Teşkilatları'nın tamamının Vatan Cephesi'ne katıldığı yönünde haber yapan Zafer gazetesi verilebilir (Zafer, 3 Ocak 1959). Bu durumun farkında olan CKMP'den Kırşehir Milletvekili Hayri Çopuroğlu DP'ye atıfta bulunarak *“Vatan Cephesi'ne iltihaklara inanmış olsalar, bir gövde gösterisi yaparlardı.”* demiştir (Cumhuriyet, 21 Temmuz 1959).

İstanbul Mecidiyeköy'de Vatan Cephesi Ocağı'nın açılışında özellikle din mevzuunda CHP eleştirilmiştir (Milliyet, 23 Mart 1959). DP Konya Milletvekili

¹⁵⁵ Vatan Cephesine katılımlar için bkz. (BCA, nr. 30-1-0-0/ 46-276-12; BCA, nr. 30-1-0-0/ 45-270-5; Zafer, 27 Ağustos 1958; Zafer, 6 Ekim 1958; Zafer, 13 Ekim 1958; Zafer, 21 Ekim 1958; (Zafer, 13 Ocak 1959; Zafer, 8 Eylül 1959; Son Telgraf, 18 Aralık 1958; Vatan Cephesi, 30 Aralık 1958).

Himmet Ölçmen; “*Muhalifler de bizim kardeşimiz.*” diyerek CHP’lileri Vatan Cephesi’ne davet etmiştir (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1959). Başbakan da mümkün olduğunca vatandaşları Vatan Cephesi’ne katılmalarını istemiştir. Menderes İskenderun'daki mitinginde dinleyicileri Vatan Cephesi’ne çağırması ve muhalefetin de nifak cephesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kurulduğundan itibaren bir milyon kişinin Vatan Cephesi’ne katıldığını ifade etmiştir (Hürriyet, 15 Şubat 1960; Akşam, 15 Şubat 1960).

CHP yöneticilerine göre Vatan Cephesi’ne iştirakler baskıyla olmakta ve üye sayıları da abartılmıştır (Uyar, 2012: 56). DP’ye katılımlar Vatan Cephesi dışında DP Ocağı, Vatan Cephesi Ocağı, Semt Ocağı, Adnan Menderes Ocağı, Birlik Ocağı, Gençlik Kolu ya da Kadınlar Kolu isimleri altında da gerçekleşmiştir. Ülkenin değişik yerlerinde açılan Vatan Cephesi Teşkilatı’nın toplam sayısı 228’in üstündedir (Doğaner, 2013: 52-53).

3.1.2.3. İktidar ile Muhalefet İlişkilerinin Sertleşmesi

1957 genel seçimlerinin üzerinden sadece bir yıl geçmesine rağmen iktidar muhalefet ilişkileri bağlamında demokratlar iktidarlara süresince muhalefete yönelik en sert politikasını bu dönemde benimsemiştir. İktidar tarafı muhalefetin eleştirilerine daha itidalli yaklaşması gerekirken daha sert bir üslup takınmış, muhalefet ise bu durumdan yararlanarak ortamı daha da germiştir. Her iki taraf da ılımlı bir siyaset benimsenmesini geri adım atmak olarak görmüştür.

Belirtildiği üzere CHP Genel Başkanı İnönü, Başbakan Menderes’in demeçlerinde daha dikkatli bir dil kullanması yönünde uyarmıştır. Fakat Menderes’in bir türlü bu üsluptan vazgeçmemesi üzerine İnönü de daha sert denebilecek üslupla karşılık vermiştir. Bu bağlamda İnönü’nün şu cümlesi dikkati çekmektedir: “*Sehpalar kurulursa nasıl işleyeceğini kimse bilemez, insan hakları dışında iktidar sürmeye kalkışan siyaset serserileri ihtilali zorla meydana getirirler.*” (Akşam 8 Eylül 1958). Buna karşın Menderes, İnönü’nün siyaset serserileri sözünün sadece Tek Şef Dönemi için geçerli olduğunu belirtmiştir (Akşam 9 Eylül 1958)¹⁵⁶. Menderes İzmir’de yaptığı konuşmada da CHP’nin parti

¹⁵⁶ Irak’taki askerî darbe Menderes’i çok etkilemiştir. Sarol bu hususla ilgili Menderes için şu cümleleri kullanmaktadır: “*Irak İhtilali Menderes’in ruh derinliklerinde çok meşum sarsıntılara*

olmadığını İnönü'nün de siyaseti bırakması gerektiğinden bahsetmiştir (Akşam 22 Eylül 1958). İnönü de Eskişehir'de, *“Bütün uzlaştırıcı müesseseler insafsız bir partizan hastalığı ile işleyemez hale gelmiştir”* demiştir (Cumhuriyet 2 Aralık 1958). Ayrıca İstanbul İl Kongresi'nde de *“Durum bugünkü haliyle devam edemez.”* diyerek başladığı konuşmasında basın özgürlüğü, yargı teminatı, ekonomik zorluklar üzerinde durmuştur (Akis, S. 234, 27 Aralık 1958: 11).

İktidar ile muhalefet arasında devam eden eleştirilerin boyutu her geçen gün sertleşmekte, artık iktidar tarafı elindeki gücü de kullanarak muhalefet üzerindeki baskıyı arttırmaya başlamıştır. Sabaha karşı 03.00'da çıkan mahkeme kararıyla İnönü'nün basın toplantısı yapması ve CHP Parti Meclisi'nin bildiri yayımlaması yasaklanmıştır (Akşam, 2 Mayıs 1959). Ayrıca tartışmaların yerini artık fiili kavgalar almıştır. Meclis müzakerelerine katılmayan DP ve CHP'liler meclis koridorlarında karşılaşınca küfürleşmişler, yumruk ve tekmelerle birbirlerine saldırmışlardır (Zafer, 16 Mayıs 1959; Dünya, 16 Mayıs 1959). Bu kavgaların birinde (Akşam, 16 Mayıs 1959) CHP Kars Milletvekili Turgut Göle yaralanmıştır. İnönü, DP'lilerin CHP'lilere saldırdıklarını, demokratlar da CHP'lileri suçlamıştır (Cumhuriyet, 16 Mayıs 1959). Yaralananlar içerisinde partilerin faaliyetlerini izlemekle görevli gazeteciler de yer almıştır (Akşam, 2 Mayıs 1959; Yeni İstanbul, 2 Mayıs 1959). İktidar CHP'yi işaret ederek, *“Türk milleti ile onun meşru iktidarını evvela sokaklarda sonra da kendi haremde teşhisi hedef tutan tertipli hareketleri kökünden sökmek hükûmetin acil vazifesidir.”* diyerek uygulayacağı politikanın ipuçlarını vermiştir (Zafer, 4 Mayıs 1959). Zafer gazetesi de muhalefetin meclisteki baskı ve teamüller dışında giriştikleri teşebbüsler netice vermeyince, meclisi terk ederek kanunların müzakeresine iştirak etmediklerini aktarmıştır (Zafer, 12 Mayıs 1959).

DP ile CHP arasında devam eden gerginliği azaltması için bir başka muhalefet partisi CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı arabulucu olmuştur. Bölükbaşı ilişkileri normalleştirmek amacıyla Menderes'le üç, İnönü ile bir buçuk saat konuşmuştur. Bölükbaşı'nın arabuluculuk hareketinin nasıl karşılandığı

sebeptir. Onun yüreğine yersiz, zamansız ihtilal kuşkuları düşürdü.”. Bkz. (Sarol, C. 2, 2014: 243-244). Ayrıca Başbakan Menderes'in Balıkesir ve Akhisar'daki konuşmaları Ağaoğlu tarafından benimsenmemiştir. Bunun üzerine Sarol, Ağaoğlu'na bu tür konuşmalardan haberdar olmasına rağmen neden müdahalede bulunmadığını sormuştur. Ağaoğlu da *“Kafasında oluşan düşünceler üzerine bilhassa bin bir telaş ve heyecanın etrafını sardığı bir ortamda Menderes'le konuşmanın mümkün olmayacağını sen de takdir edersin.”* demiştir. Bkz. (Sarol, C. 2, 2014: 245-246).

sorusuna CHP Genel Sekreteri Gülek olumlu cevap vermiştir (Akşam, 18 Mayıs 1959; Cumhuriyet, 18 Mayıs 1959). Yalnız CHP'nin meclisteki tavrı arabuluculuk rolünü üstlenen Bölükbaşı'nı ve partisi CKMP'lileri hayal kırıklığına uğramıştır. Bölükbaşı CHP'ye olan kırılganlığını şöyle ifade etmiştir: *“Biz bu işe girerken bunların böyle yapacağını biliyorduk ama memleketin yüksek menfaatleri bu şekilde hareket etmemizi sağlamaktadır.”* (Akşam, 20 Mayıs 1959). Dolayısıyla Bölükbaşı'nın DP ile CHP arasında ilişkilerin yumuşaması bağlamında yaptığı girişim olumsuz sonuçlanmıştır. Ortaya çıkan durumu İnönü; *“Memleket hizmetleri ve davalarımızdan taviz verecek değiliz.”* diye açıklamıştır (Cumhuriyet, 19 Mayıs 1959). Bu sıralarda CHP'nin Ege'de yapacağı mitingleri yasaklayan hâkimler için parti yetkililerince dava açılmasına karar verilmiştir. Yaşanan bu gelişme iki parti arasında ilişkilerin daha da kötüleşmesine neden olmuştur (Akşam, 14 Mayıs 1959).

Meclis görüşmeleri sırasında CHP Ankara Milletvekili İsmail Rüştü Aksal'ın sözlerinin yarıda kesilmesi üzerine CHP milletvekilleri bilindik bir hareketle meclisi terk etmiş ve grup kararıyla meclise bir hafta girmeyeceklerini belirtmişlerdir (Vatan, 19 Mayıs 1959).

CHP Genel Başkanı siyasi havayı yumuşatmak için iktidarla meclis dışı konuşmalara katılmaya hazır olduğunu açıklamıştır. Ayrıca CHP'nin meclisten çekilmeyeceğini belirtmiştir. İnönü'nün yaptığı konuşma basında yeni bir bahar havasına girileceği ve iktidarın tutumunda da değişikliğe yol açacağı şeklinde yorumlanmıştır (Cumhuriyet, 24 Mayıs 1959). Fakat basında yorumlandığı şekliyle olmamış, CHP'nin zihinleri bulandıran politikadan vazgeçmesi gerektiğini Ticaret Bakanı Hayrettin Erkmen DP Giresun İl Kongresi'nde söylemiştir (Vatan Cephesi, 5 Haziran 1959).

DP ile CHP arasındaki ilişkiler öyle bir aşamaya gelmiştir ki her seçim galibiyeti büyük bir zafermiş gibi gösterilmektedir. Örneğin İzmir'in Menderes bölgesinde yer alan Çileme Mahallesi muhtarlığını kazanan DP'liler çok büyük sevinç gösterisinde bulunmuşlardır. Zira yıllarca CHP'nin elinde olan muhtarlık artık DP'ye geçmiştir. İşin başka bir tuhaf yanı da CHP'lilerin seçimlere itirazlarını 7 avukatla gerçekleştirmiş olmasıdır (Vatan Cephesi, 21 Temmuz 1959).

İki parti arasında gerginlik azalacak gibi de görünmemektedir. Ülkenin muhtelif yerlerinde yapılan kongrelerde DP'liler CHP'yi kapatmaktan, muhalifler

ise hesap sormaktan bahsetmişlerdir (Akşam, 21 Eylül 1959). Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ulus gazetesinde çıkan “*Hesap Sorma Öç Alma*” başlıklı yazısında, iktidar partisinin hesap sormayı öç alma gibi görmesini eleştirmiştir. Karaosmanoğlu'na göre iktidar yaptığı işlerden sorumlu olduğunu ve hesap vermesinin gerekliliğini anlamış olsa işlerin daha rahat çözülebileceğini ve siyasi havanın da bu kadar gerilmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca iktidarın her sorgu ve sualde imtiyazlarına dokunuluyormuş gibi hırçınlaşmasının yersiz olduğunu belirtmiştir (Ulus, 10 Ekim 1959).

Seçimlerin 1960 yılı içerisinde yapılacağı emarelerinin ortaya çıkması üzerine iktidar ile muhalefet partileri seçim öncesi propaganda faaliyetlerine hız vermiştir (Akşam, 9 Şubat 1960). Üç parti liderinin katıldığı Maraş'ın kurtuluş töreninde Menderes CHP'lileri, Gülek'te DP'lileri tebrik etmiştir. Törende Başbakan Adnan Menderes, Başbakan Yardımcısı Medeni Berk, CKMP lideri Osman Bölükbaşı'nın yanı sıra Fuat Arna ile CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ile CHP'nin Maraş milletvekilleri yer almıştır (Akşam, 13 Şubat 1960). Yalnız bu olumlu hava oldukça kısa sürmüş, siyasi demeçlerle birbirlerini eleştirmeye devam etmişlerdir. Menderes Antalyalılara hitaben yaptığı konuşmada, “*Bu memlekette siyasi istikrarı kuracak, hürriyetleri soysuzlaştırmaktan kurtaracağız. Türk milleti icabında yeter söz milletindir demesini çok iyi bilir.*” demiştir (Zafer, 14 Şubat 1960). Yine Menderes İskenderun'da Antalya'da kullandığı ifadelerin benzerini söylemiştir (Zafer, 15 Şubat 1960). Menderes'in ifadelerine karşın İnönü de mesajlarıyla milleti seçim hazırlığına davet etmiştir. İktidarın özellikle seçimlerde yolsuzluklara teşebbüs edeceklerini ama buna rağmen perişan olacaklarını ifade ettikten sonra hükûmetin kendi kusurlarını muhalefete isnat etmeyi bir marifet saydığını belirtmiştir (Vatan, 22 Şubat 1960).

CHP yayımladığı 14 Mart 1960 tarihli bildiride, siyasi mücadelenin artık ahlak mücadelesi hâline dönüştüğü belirtmiştir (Akşam 15 Mart 1960). DP'nin İzmir Kongresi'nde konuşan DP milletvekilleri CHP'yi dinsizlik ve faşistlikle itham etmişlerdir. DP İzmir Milletvekili Selahattin Akçiçek CHP'nin kapatılma¹⁵⁷

¹⁵⁷ İktidar tarafından önceki dönemlerde de CHP hakkında soruşturma açılmıştır. İçişleri Bakanlığı gerektiği takdirde partinin evraklarına el konulacağını bildirmiştir. Ayrıca partiye ait bazı evrakların incelenmesi için mahkeme kararı çıkarılmıştır. Bkz. (Cumhuriyet, 27 Kasım 1957). Partinin kapatılması dışında İnönü'nün kendisi için de soruşturma açılmıştır. İnönü'nün İstanbul CHP İl Merkezi'nde 2 Haziran 1958 tarihinde saat 11.55'te verdiği beyanatın içerik, hedef ve amacı

zamanının geldiğini, bu hususta DP Grubu'nun üzerinde çalıştığını söylemiştir (Akşam, 11 Nisan 1960).

DP ile CHP'nin birbirlerine karşı adeta söz yarışı içerisine girmişken Bölükbaşı, İnönü'nün evinde baş başa bir saat görüşmüşlerdir. Bölükbaşı gazetecilere genel olarak ülke meseleleri hakkında fikir alışverişinde bulunduklarını söylemiştir. Gazetecilerin ayrıntılı bilgi istemeleri üzerine de yine kısaca; *“vatanseverlerin basiret, uyanıklık ve tesanütlerinin nöbette olduğunu...”* belirtmiştir (Cumhuriyet, 21 Nisan 1960).

Erken genel seçimlerin yapılmasını isteyen İnönü, eğer olmaz ise de *“27 Ekim 1961 akşamı gün battığında seçimi yenilememişlerse gayri meşru olacaklar ve bunu ben millete ilan edeceğim. CHP böyle bir idareyi asla tanımayacak, onun meclisinde yer almayı reddedecektir. Bunu şimdiden ifade eden maksadım herhangi bir hayale kapılmalarını önlemekten ibarettir.”* (Ulus, 1 Nisan 1960) sözleriyle seçimlerin en geç belirtilen tarihte kanunen yapılması gerektiğini belirtmiştir. Menderes ise seçimlerin olacağını ve iktidarları döneminde yapılan bütün seçimler gibi yeni seçimlerin de dürüst olacağını ifade etmiştir. Ayrıca yabancı basın mensuplarının sorularını cevaplandıran Menderes, *“Biz meselelerimizi her zaman olduğu gibi milli irade yoluyla halledeceğiz.”* demiş (Havadis, 17 Mayıs 1960) ve seçimlerin 1961 Eylül'ünden önce yapılacağını söylemiştir (Akşam, 17 Mayıs 1960). Yine Başbakan 1960 darbesinden bir gün önce Eskişehir'de yaptığı mitingde iktidara gelmenin tek yolunun seçim olduğunu yeniden ifade etmiştir (Havadis, 26 Mayıs 1960).

bakımından suç olduğu görülerek İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nce delillerin tespitine başlanmıştır. Bkz. (Akşam, 3 Haziran 1958).

3.1.2.3.1. CMP (CKMP) Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Tutuklanması

1957 genel seçimleri sonrası iktidar muhalefet ilişkileri bağlamında yaşanan önemli gelişmelerden biri de Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılıp tutuklanmasıdır. Esasen bu süreç genel seçimlerden önce başlamıştır. Kırşehir'in yeniden vilayet olması için meclis görüşmeleri gerçekleştirilirken kürsüye çıkan Bölükbaşı yaptığı konuşma ile meclise hakaret ettiği iddiasıyla hakkında soruşturma açılmıştır (Hürriyet, 6 Haziran 1957). Soruşturma neticesinde Bölükbaşı'nın dokunulmazlığı Meclis Komisyonu'nda 13'e karşı 11 oyla kaldırılmış, alınan karar Meclis Genel Kurulu'na bildirilmiştir. Bunun üzerine Bölükbaşı: *"Bu kadar uğraşmaya ne lüzum var. Hususi kanun çıkararak beni asın gitsin."* diyerek tepkisini dile getirmiştir (Hürriyet, 22 Haziran 1957; Ulus, 22 Haziran 1957).

Osman Bölükbaşı ilk olarak mecliste kendisine söz verilmesine rağmen kendisi bütün itham ve konuşmaları dinledikten sonra savunmasını gerçekleştireceğini belirtmiştir (TBMMZC, D. X, C. 20, 24 Haziran 1957: 454). Bölükbaşı mecliste yapacağı savunmaya hazırlanırken, CHP lideri İnönü de Bölükbaşı'nın yanında olduğunu ifade etmiştir (TBMMZC, D. X, C. 20, 24 Haziran 1957: 460-461). Hür Parti Meclis Grubu adına konuşan Bursa Milletvekili Raif Aybar da Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılmamasını istemiş ve sözlerini *"Bu mazbatanın reddi Büyük Meclis'in cidden şeref hizmetinin tablolarına yazılabilecek bir karar olacaktır. Bu kararı sizden bekliyoruz."* ifadeleriyle bitirmiştir (TBMMZC, D. X, C. 20, 24 Haziran 1957: 469). DP Rize Milletvekili Osman Kavrakoğlu yaptığı konuşmada, Bölükbaşı'nın meclise alenen hakaret ettiğini ve hiçbir modern anayasanın bu tarzda sözleri hoşgörülle karşılamayacağını açıkladıktan sonra yasama dokunulmazlığına sığınarak hakaret içeren sözler sarf edemeyeceğini belirtmiştir. DP Meclis Grubu adına konuşan Hilmi Dura da Kavrakoğlu'nun söylediği benzer ifadeleri kullanmış ve Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılmasının kanuni açıdan uygun olduğunu ifade etmiştir (Zafer, 25 Haziran 1957).

Meclisteki görüşmeler toplam 9 saat sürmüştür. Toplantının 3 saati Bölükbaşı'nın savunmasıyla¹⁵⁸ geçmiştir. Bölükbaşı meclise hakaret etmediğini ifade etmiş olsa da 298 milletvekilinin 247'si dokunulmazlığın kaldırılması, 49'u ise kaldırılmaması yönünde oy kullanmıştır. Dolayısıyla gece yarısına kadar süren oturumda Bölükbaşı'nın dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Başbakan müzakereleri meclisteki odasından takip etmiştir. Dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin Bölükbaşı, “33 yıldan beri Türkiye böyle bir hadise olmadı.”, İnönü ise, “Eğer meclis kürsüsünde milletvekilinin çalışma serbestisini masum tutamazsak, bunu temin edemezsek, devlet temelinden sarsılmış olur.” demişlerdir (TBMMZC, D. X, C. 20, 24 Haziran 1957: 530; Ulus, 25 Haziran 1957; Hürriyet, 25 Haziran 1957).

Bölükbaşı hakkında verilen karar ülkede geniş yankı uyandırmıştır. Dokunulmazlığının kaldırılmasıyla artık mahkemeye çıkması için önünde herhangi bir engel bulunmamakta ve Bölükbaşı'yı savunmak için 1.000 avukat başvurmuştur (Ulus, 26 Haziran 1957). CHP Genel Sekreteri Gülek Bilecik Kongresi'nde Bölükbaşı'nın dokunulmazlığı meselesine değinmiş ve CHP iktidara geldiği zaman anayasaya uygun kararların alınmayacağını ve fikir hürriyeti için hapse girenlerin affedileceğini belirtmiştir (Ulus, 26 Haziran 1957). Ayrıca CHP Parti Meclisi Grubu da Bölükbaşı olayıyla ilgili iktidarı eleştiren bir bildiri yayımlamıştır (Ulus, 30 Haziran 1957).

Dokunulmazlığı kaldırıldıktan sonra Bölükbaşı'nın mahkemede ifadesinin alınması 7,5 saat sürmüştür. CMP Genel Başkanı'nın sorgusu sırasında adliye binasının hem içinde hem de dışında büyük bir kalabalık toplanmıştır. Bölükbaşı, reddi hâkim talebinde bulunmuş ise de isteği kabul edilmemiştir. Bölükbaşı, ifadesi alındıktan sonra evine dönmüştür. Akşam 20.00'da tutuklanma kararının verilmesiyle, kendisi evinden iki jandarma eşliğinde alınarak 21.00'da Merkez Cezaevi'ne götürülmüştür. (Ulus, 3 Temmuz 1957). Bunun üzerine CMP yöneticileri acil olarak toplanmış, toplantıdan sonra partinin Genel Başkanvekili Fuat Arna, “Vazifemize devam edeceğiz.” demiştir (Hürriyet, 3 Temmuz 1957; Vakit, 3 Temmuz 1957). Bölükbaşı ise tutuklanmasıyla ilgili olarak “Atatürk öldü, millet yaşıyor. Peygamber öldü, ümmet yaşıyor.” ifadelerini kullanmıştır (Akşam, 3 Temmuz 1957).

¹⁵⁸ Bölükbaşı'nın savunması için bkz. (TBMMZC, D. X, C. 20, 24 Haziran 1957: 485-518).

İnönü, Bölükbaşı'nı cezaevinde ziyaret etmiştir. CHP Genel Başkanı son hadiseleri rejime karşı bir darbe olarak görmüştür (Akşam, 4 Temmuz 1957). Bölükbaşı'nın tutukluluğuna yapılan itiraz reddedilmiş, fakat Birinci Ağır Ceza Mahkemesi, sorgulama dosyasına bakarak mahkemenin tutuklama kararını veren hâkimin kararını incelemiştir (Ulus, 6 Temmuz 1957). Sonuçta üst mahkeme olarak Ağır Ceza Mahkemesi Bölükbaşı'nın reddi hâkim talebini haklı görmüştür. Cezaevinden çıkan Bölükbaşı'nı dostları, avukatları ve gazeteciler cezaevi kapısında karşılamışlardır. Cezaevinden çıkarken CMP Genel Başkanı; *"Hürriyetimin uzun süreceğini sanmıyorum."* demiştir (Ulus, 24 Temmuz 1957; Akşam, 24 Temmuz 1957). Bölükbaşı'nın haklılığı bir gün sonra yeniden tutuklanmasıyla ortaya çıkmıştır. Ankara Dördüncü Asliye Ceza Mahkemesi'nin kararı Bölükbaşı'na İstanbul Hilton Oteli'nde bildirilmiştir. Bunun üzerine Bölükbaşı Ankara'ya getirilmiştir (Ulus, 26 Temmuz 1957). Cezaevinde iken Bölükbaşı'nı CHP Genel Başkanı İnönü, CHP Genel Sekreter Yardımcısı Turgut Göle, CMP Genel Başkanvekili Fuat Arna, CMP Genel Sekreteri Ahmet Bilgin ile Hür Parti'den Fethi Çelikbaş ziyaret etmek istemiş, fakat CMP Genel Başkanı ile görüşememişlerdir (Cumhuriyet, 7 Eylül 1957).

CMP Genel Başkanı Bölükbaşı hapishanede iken 1957 genel seçimlerinde Ankara'dan milletvekili adayı olmuş (Akşam, 28 Eylül 1957) ve milletvekili seçilmesine rağmen tahliye edilmemesi üzerine İnönü, Başbakan'a bir telgraf göndermiştir (Akşam, 30 Ekim 1957). Yalnız Ankara İkinci Ağır Ceza Mahkemesi Bölükbaşı'nın yeniden milletvekili seçilmesiyle dokunulmazlık elde edemeyeceği yönünde verdiği karara avukatlar itiraz etmişlerdir (Dünya, 1 Kasım 1957; Akşam, 1 Kasım 1957). Tahliye edilmediği için Bölükbaşı hapishanede yemin metnini okumuştur (Akşam, 2 Kasım 1957). Ayrıca TBMM'ye gönderdiği telgrafta hapishaneden çıkarılmasını talep etmiştir (Akşam, 14 Kasım 1957).

Sonuçta hapishaneye girmeden önce CMP'nin tahliye olduktan sonra CKMP'nin Genel Başkanı sıfatını alan Bölükbaşı toplam 149 gün hapishanede yatmıştır (Cumhuriyet, 1 Aralık 1957; Ulus, 1 Aralık 1957). Bölükbaşı tahliye olduktan sonra ziyaretine gelen İnönü'yü evinde ağırlamıştır (Cumhuriyet, 2 Aralık 1957). Ziyaret sırasında iki parti liderinin meclis müzakerelerinde iş birliği hususu konuşmuşlardır (Akşam, 2 Aralık 1957). Bölükbaşı tahliye olmasına rağmen mahkemesi devam etmekteydi. Bu sıralarda İkinci Ağır Ceza Mahkemesi tarafından Bölükbaşı'na bir yıl ağır hapis ve dört ay da İstanbul'daki genel emniyet

nezaretinde ikamete mahkûm edilmiştir. Hapis cezası bazı hafifletici nedenlerden dolayı 10 aya indirilmiştir. Mahkûmiyet kararı Temyiz Mahkemesi tarafından onaylanırsa Bölükbaşı'nın milletvekilliği kalkacağı gibi milletvekili seçilme hakkını da kaybedecektir. Yani bir daha milletvekili olamayacaktır. Ayrıca cezasının ilk iki ayını bir hücrede geçirecektir. Bölükbaşı bu ihtimale karşı şu cümleyi söylemiştir: “*Rütbeler ölür, suretler yaşar. Şahane kinler de.*” (Akşam, 8 Kasım 1959; Ulus, 8 Kasım 1959; Cumhuriyet, 9 Kasım 1959).

3.1.2.3.2. Zile Olayları

1957 genel seçimlerinden sonra CHP’de siyasi faaliyetler; il veya ilçe kongrelerinin düzenlenmesi ya da yöneticilerin gezileriyle oldukça aktif geçmekteydi. 1958 yılının sadece son üç ayında İnönü; Sivas, Amasya, Tokat, Çorum, Çankırı, Kastamonu, Yozgat, Konya, Afyon, Burdur, Isparta, Hatay, Gaziantep, Maraş, Urfa, Antalya, Merzifon, Adana ve İstanbul’u dolaşmış, 17 basın toplantısı düzenlemiştir. Yine verdiği röportajlar ve yazdığı makaleler bu sayıya dâhil değildir. Aynı durum Menderes için de geçerlidir (Toker, C. 1, 2020: 774).

CHP’nin siyasi amaçlı il ve ilçe gezilerini iktidar nezdinde tepkiyle karşılanmış, CHP’yi seçim zamanı olmamasına rağmen iktidara gelmenin mücadelesini başlatmakla suçlamışlardır. Suçlamalara karşı CHP’liler de DP yönetimini özellikle Başbakan Menderes’i tek adamlıkla itham etmiştir. CHP Genel Başkanı İnönü siyasi gezilerinin birinde trenle Sivas’a gelmiş, burada İl Kongresi’ne iştirak ettikten sonra Ankara’ya dönerken Tokat ve Amasya’ya uğrayacaktı (Tuğoğlu, 2016: 168-169; Güngör, 2004: 492). Bu doğrultuda CHP İlçe Teşkilatı 17 Ekim 1958’de İnönü’nün Zile’ye geleceğini Kaymakamlığa 14 Ekim tarihli bir yazıyla bildirmiştir. Yazıya istinaden Kaymakamlık 17 Ekim’de 5 jandarma, 20 bekçi ve 6 polisten oluşan güvenlik gücüyle sabahın erken saatlerinden itibaren devriye gezerek Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Düzenleme Kanunu’na aykırı davranışları engellemek üzere harekete geçmiştir (Tuğoğlu, 2016: 169-170). Dolayısıyla İnönü ilçeye henüz gelmeden ilçede gergin bir ortam oluşmuştur. Zile CHP İlçe Teşkilatı’nın bulunduğu binanın önüne akşam 16.30-17.00 arasında İstasyon Caddesi’ne İnönü ve maiyetindekiler gelmiştir (Tuğoğlu, 2016: 170). Bu sıralarda İnönü’yle beraber olan CHP milletvekilleri Selim

Telliagaoğlu, Keramettin Gençler, Bekir Şeyhoğlu, Turgut Göle, Faruk Ayanoğlu, Mustafa Latifoğlu, Melih Kemal Küçüktepepınar, Şahap Kitapçı ve Mehmet Kartal partilileri teşkilat binasına davet ederken Tokat Milletvekili Kitapçı yüksek sesle; *“Sizlere Atatürk’ün arkadaşı İnönü ve Lozan kahramanını getirdim”* sözüyle partililerin İnönü’ye olan tezahüratını arttırmış, toplanan kitleye Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Düzenleme Kanunu’na aykırı eylemler nedeniyle güvenlik güçlerince müdahale yolunu açmıştır (Tuğoğlu, 2016: 170). Böylece partililer ile güvenlik kuvvetleri arasında arbede çıkmıştır. Polis ve jandarma güçleri İnönü’yü karşılayan kalabalığı dağıtmak için göz yaşartıcı bombalar atmış, cop kullanmış, havaya ateş etmiştir. Karışıklık 15 dakika kadar sürmüştür. Sorguya çekilen 45 CHP’liden 6’sı tutuklanmıştır. CHP’li 2 milletvekili de yaralanmıştır. Olaylarla ilgili İnönü; *“İdarenin halka yaptığı muamele baştan aşağı kanunsuzdur. İdare amiri mesuldür...Halkın baskıya tahammül etmeyeceğini gözümle gördüm.”* demiştir (Vatan, 18 Ekim 1958; Cumhuriyet, 18 Ekim 1958; Milliyet, 18 Ekim 1958; Milliyet, 18 Ekim 1958).

Tokat Valisi olayların sorumlusu olarak CHP’yi görmüş ve bunun bir tertip olduğunu belirtmiştir (Milliyet, 18 Ekim 1958). İktidar yanlısı Havadis gazetesine göre olayları çıkaranlar CHP’lilerdir. Kanun hükümlerini yerine getirmekle görevli güvenlik güçlerine CHP’liler saldırınca, havaya ateş edilmek suretiyle olaylar yatıştırılmaya çalışılmıştır. (Havadis, 18 Ekim 1958). Aynı gün Zile’den Amasya’ya geçen İnönü; *“Kendileri için bütün kanun dışı gösteri törenleri yaptırانların halkın masum ve tabi hareketlerine mâni olmak için giriştikleri tertiplerin memleketi kardeş kavgasına götüren hazırlık yolu olduğunu elemle beraber veriyorum”* demiştir. Ayrıca halka cop ile vuranların bir gün hesap vereceklerini bildirmiş, Amasya’da herhangi bir olayın çıkmasına izin vermeyen idari amirlerine ve polise de teşekkür etmiştir (Cumhuriyet, 18 Ekim 1958; Cumhuriyet, 19 Ekim 1958). Olaylarla ilgili tutuklanan 6 kişi kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştır¹⁵⁹.

İçişleri Bakanı Namık Gedik Zile’de çıkan olaylardan muhalefeti sorumlu tutmuş, özellikle CHP’nin kışkırtıcı rolünün çok büyük etkisinin olduğunu ifade etmiştir (Gök, 2022: 170). Hür Partililer İçişleri Bakanı Gedik için hemen meclis soruşturmasının açılmasını istemişlerdir (Cumhuriyet, 19 Ekim 1958). Başbakan

¹⁵⁹ Mahkeme süreciyle ilgili bilgi için bkz. (Tuğoğlu, 2016: 173-175).

Menderes Zile'deki gelişmeleri; *“Bu hareket politikalarını tehdit ve zorla devam ettirmek istediklerini açıkça göstermektedir...Zabıta suç işleyenler hakkında kanuni vazifesini yapmıştır.”* (Cumhuriyet, 19 Ekim 1958) diyerek olaylardan CHP'lileri sorumlu tutmuş ve güvenlik güçlerinin olaylar sırasında gerçekleştirdiği eylemleri haklı bulmuştur. Dolayısıyla Zile'deki yaşananlardan iktidar ile muhalefet partileri olayları pragmatik bir anlayışla yorumlamaları ve adeta birbirlerini suçlayıcı bir tutum içerisinde olmaları, bundan sonraki olayların hangi düzlemde gerçekleşeceğinin ipuçlarını vermiştir. Özellikle DP ile CHP arasındaki ilişkilerin gergin bir zeminde olacağını göstermiştir.

3.1.2.3.3. Burdur Olayları

CHP ile Hür Parti arasında güç birliği fikrinin ortaya çıkmasıyla İnönü başkanlığında CHP Kars Milletvekili Turgut Göle, Adana Milletvekili Suphi Baykam, Tokat Milletvekili Faruk Ayanoglu ve Hür Parti Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş gibi partililerin katıldığı bir heyet, 28 Kasım-1 Aralık 1958 tarihleri arasında Afyon, Isparta, Burdur ve Antalya gezileri düzenlemiştir. Afyon ve Isparta'dan sonra heyet 29 Kasım'da Burdur'a varmıştır. Hür Partili Fethi Çelikbaş'ın bir yıl önce gerçekleştirdiği Burdur ziyareti sırasında olaylar çıkmıştı¹⁶⁰. Olaylar sonucunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüş Düzenleme Kanunu'na aykırı davranışlarından dolayı 11 kişi mahkemeye sevk edilmiştir. Bu kez Çelikbaş, İnönü'yle birlikte şehri ziyaret etmeyi planlamıştır. Fakat heyet henüz şehre varmamış iken şehrin girişinde güvenlik kuvvetlerince geniş tedbirler alınmıştır (Kim, S. 28, 5 Aralık 1958: 6-8). İnönü'yü karşılayanları polisin dağıtmak istemesi, güvenlik güçleri ile halk arasında arbede çıkmasını kaçınılmaz bir hale getirmiştir. Burdur Valisi Gösteri ve Toplantı Yürüyüşleri Kanunu'na göre davranmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Burdur Emniyet Müdürü de İnönü'nün içerisinde bulunduğu konvoyu durdurmuş ve hüviyetleri tespit edilmedikçe bir yere gidemeyeceklerini söylemiştir. Aynı görevli CHP Elazığ Milletvekili Fahri Karakaya'nın *“yakasına yapışmış, milletvekili sürüklenmeye”* başlayınca diğer

¹⁶⁰ 1957'deki genel seçim sonuçlarına göre Burdur'u temsil eden bütün milletvekillerini Hür Parti kazanmıştır. Parti'nin başka bir yerde milletvekili çıkaramadığı düşünülürse, Burdur'un önemi ortaya çıkmaktadır. 15 Ekim 1958 tarihinde Burdur'da miting düzenleyen Menderes, genel seçimlerde Hür Parti'ye oy veren Burdurluları, DP'ye davet etmiştir. Bkz. (Demokrat İzmir, 16 Ekim 1958).

milletvekilleri de olaya müdâhil olmuşlardır. Olaylarla ilgili 3 kişi gözaltına alınmıştır (Dünya, 30 Kasım 1958; Cumhuriyet, 30 Kasım 1958; Cumhuriyet, 1 Aralık 1958; Milliyet, 30 Kasım 1958; Tuna, 2017: 285). Daha sonra CHP Adana Milletvekili Suphi Baykam, meclise verdiği önergede tedhiş havası yaratan, vatandaş dövdüren Vali hakkında soruşturma açılıp açılmayacağını sormuştur (Cumhuriyet, 3 Aralık 1958; Cumhuriyet, 5 Aralık 1958).

3.1.2.3.4. Uşak Olayları

Muhalefet partileri arasında birleşmelerin gerçekleşmesi, iktidarın da Vatan Cephesi'ni kurmasıyla iktidar ile muhalefet arasındaki olumsuz ilişkiler, kendisini TBMM'de de göstermiştir. Hatta meclis, düzenli olarak toplanamamakta, toplansa bile şiddetli tartışmalar nedeniyle hemen dağılmıştır. Bu durumda her iki taraf da faaliyetlerini meclis dışına taşımaya karar vermişlerdir. Bunun üzerine CHP Genel Başkanı İnönü ve partinin Genel Sekreteri Gülek yurt gezilerine çok önem vermiştir. İnönü, Büyük Taarruz sırasında Yunan Başkomutanı General Trikupis'in esir alındığı Uşak'tan gezisine başlamıştır. Geziye basın "*Büyük Ege Taarruzu*" (Albayrak, 2004: 523-524; Toker, C. 1, 2020: 798) ya da "*Bahar Taarruzu*" ismini vermişlerdir (Güngör, 2004: 496). Henüz İnönü Ankara Tren İstasyonu'nda iken yani Ankara'dan ayrılırken olaylar başlamıştır. Polis istasyonda İnönü'yü uğurlamaya gelen partilileri dağıtmak istemiştir. Ayrıca iktidar tarafı gezi programı boyunca Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Düzenleme Kanunu'nun tam olarak uygulanacağını CHP'lilere iletmıştır (Demokrat İzmir, 30 Nisan 1959).

30 Nisan 1959 tarihinde İnönü ve beraberindeki heyet Uşak'a varmıştır. Garda kalabalığın toplanması üzerine Uşak Valisi Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nu ihlal edilirse gösteriyi dağıtacağını bildirmiştir (Dünya, 30 Nisan 1959). Parti Genel Başkanı olarak İnönü, Uşak'a 35 yıl sonra ilk defa gelmiştir. CHP liderinin 46 milletvekili ile yaptığı bu seyahat dolayısıyla Uşak'ta büyük çapta emniyet tedbirleri alınmıştır. Civar il ve ilçelerden polis ve jandarma getirilmiştir. Emniyet güçleri şehirde devriye atmaya başlamış, Emniyet Müdürü de İnönü'nün güvenliğinin sağlanması için gerekli tedbirlerin alındığını basın mensuplarına söylemiştir (Vatan, 30 Nisan 1959).

İnönü şehre varmadan önce kavşak noktalarına barikatlar kurulmuş, istasyona giden tek caddede bakım-onarım çalışmaları yapılmaktaydı. Gösteri ve Toplantı Düzenleme Kanunu da hoparlörlerden halka duyurulmuştur (Akşam, 30 Nisan 1959). İnönü şehre girerken DP İl Merkezi'nden atılan su bardağı Akis Dergisi yazarı Hamdi Avcıoğlu'nun başına isabet etmiştir. Ayrıca DP'liler İnönü ve beraberindekilere yuh çekmişlerdir. CHP'liler bu hakaretlere karşı partililerin balkonlardan attıkları çiçek demetlerini DP İl binasına atarak karşılık vermişlerdir (Akşam, 1 Mayıs 1959). Zafer gazetesine göre ise CHP'liler İnönü'ye atılan bardaktan sonra civardaki evleri taşlamış ve camlarını kırmışlardır. Bir gün sonra DP'liler kalabalık bir halde çevre yollarını tutmaları, CHP'lilerin tepkisine yol açmıştır. Yaşanan olumsuzluklara rağmen İnönü, General Trikupis'in kılıcını Atatürk'e teslim ettiği evi ziyaret etmek istemiştir. Vali'nin *"Paşanın vurulması için emir verdiği"* yönündeki iddialar olayların daha da büyümesine neden olmuştur. İnönü Uşak'tan ayrılırken trene bineceği sırada sözlü hakaretler fiili saldırıya dönmüş, İnönü başına atılan bir taşla yaralanmıştır (Albayrak, 2004: 525; Akşam 2 Mayıs 1959; Vatan, 2 Mayıs 1959). Yaşanan gelişmelerden sonra İnönü şu sözleri söylemiştir:

"Memleket işleri düzene koymak ve selamet yoluna çevirmek zamanı gelmiştir...37 yıl evvel burada düşman Başkomutanı'nı bizim Başkomutan'a getirip teslim ettim. Uşaklılar beni bahtiyar ettiniz. Hatalar ağır ve hata devri uzun olduğu için millet yeniden ağır sıkıntılara katlanmaya mecbur olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi idareyi eline alınca her sahada sürat ile güveni tesis edecektir. Memleket derterinin çaresi ellerindedir. Memleketin iyi idareye geçirilmesi seçmen iradelerinin isabetle kullanılmasına kalmıştır." (Dünya, 1 Mayıs 1959; Vatan, 1 Mayıs 1959).

Dünya gazetesine göre İnönü hafif yaralanmış, milletvekili ve gazeteciler de saldırıya uğramıştır. Olaylar üzerine Uşak Valisi ile Emniyet Müdürü İçişleri Bakanlığınca açığa alınmıştır (Dünya, 2 Mayıs 1959). Saldırıya uğrayan gazetecilerin ortak yayımladıkları bildiriye; *"Uşak Olayları meslek hayatımızda en elemli hatıra olarak yer alacaktır."* denilmiştir (Dünya, 2 Mayıs 1959).

İçişleri Bakanı Namık Gedik, CHP'yi ülkedeki asayiş bozmakla suçlamış ve iktidar tarafından tertiplendiği şeklinde muhalefetin iddialarını kesin bir dille yalanlamıştır (Her Gün, 2 Mayıs 1959; Vatan Cephesi, 2 Mayıs 1959). Ayrıca Gedik, CHP'nin Büyük Taarruz adını verdiği gezileri, *"Faşistlerin Roma üzerine yürümelerine"* benzetmiş ve geziler sırasında yaşananları CHP'nin tertiplediğini ifade etmiştir (Yeni İstanbul, 4 Mayıs 1959). Ulus gazetesinden Nihat Erim ise yaşananları, *"Berbat bir durum. Rezalet. Sonu nereye varacak?"* sözleriyle ifade

etmiştir (Erim, C. II, 2005: 676). Yine aynı gazetenin yazarlarından Bülent Ecevit de yazdığı makalede, muhalefetin kanuni çalışmalarını askerî bir harekât gibi gösterenlerin yani Ege Taarruzu diyenlerin DP'liler olduğunu, ayrıca Uşak'tan İstanbul'a kadar silahlı kuvvetlerin seferber edildiğini ve sıkı yönetim havası yaratıldığını belirtmiştir (Ulus, 22 Eylül 1959).

Uşak olaylarına ilişkin CHP Meclis Grubu yayımlamış olduğu bildiride, İçişleri Bakanı'nın bizzat olaylarla ilişkilendirmiş, bununla ilgili delillerin ellerinde mevcut olduğunu ve Bakan'ın icraatının hesabını meclis önünde vermedikçe ülkede huzursuzluğun devam edeceğinden bahsedilmiştir (Cumhuriyet, 4 Aralık 1959).

Uşak olaylarının ardından İzmir'de Demokrat İzmir gazetesi tahrip edilmiş, DP İl binası önünde dinamit patlatılmıştır. Bunun üzerine İzmir Nöbetçi Sulh Ceza Hakimliği soruşturmanın seyrine tesir edebilecek her türlü yayını yasaklamıştır. İçişleri Bakanı Gedik CHP liderini halkı kışkırtmakla itham etmiştir (Her Gün, 3 Mayıs 1959).

CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı Anadolu'da 12. gezisini Uşak'a yapmış ve Uşak olaylarından bahsetmiştir. Ardından İnönü'nün taşlandığı Eşme'ye gideceğini bildirmiştir. Bölükbaşı'nın da taşlanacağını bildirilmesi üzerine Bölükbaşı “Ölmek var. Dönmek yok” diyerek Eşme'ye gideceğini söylemiştir (Akşam, 16 Aralık 1959).

Uşak olaylarına ilişkin mahkemeye çıkan sanıklar gazetecilere saldırmış, daha üzüntü verici olayların çıkmasını engellemek için polis ve jandarma güçleri önlem almıştır. Mahkemede sanıklar İnönü'ye yapılan saldırıların nasıl tertiplendiğini açıklamış ama bir görgü tanığı da asıl sanıklar hakkında dava açılmadığını ifade etmiştir (Vatan, 22 Ocak 1960). Uşak olaylarıyla ilgili mahkeme süreci devam ederken iktidar tarafı da olaylar nedeniyle İnönü'den başka 4 Uşak milletvekilinin¹⁶¹ dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etmiştir (Cumhuriyet, 27 Şubat 1960).

¹⁶¹ Bu milletvekilleri Ali Rıza Akbıyıkoglu, Adnan Çalıkoglu, Rıza Salıcı ve Avni Urallı idi.

3.1.2.3.5. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün İstanbul'a Dönüşü (Topkapı Olayı)

“Büyük Ege Taaruzu” ya da “Bahar Taarruzu” adı verilen gezisinin son uğrak yeri İzmir olmuştur. CHP Genel Başkanı İnönü buradaki siyasi faaliyetlerini bitirdikten sonra 4 Mayıs 1959 tarihinde uçakla İstanbul'a dönmüştür (Güngör, 2004: 498). Uçak yolculuğundan bir gün önce İçişleri Bakanı Namık Gedik saat 10.45'te radyoda verdiği beyanda iktidarın gözünden İnönü'nün düzenlediği gezilerin hangi amaçla yapıldığı belirtilmiştir. Bakan'a göre gezilerde kanunlara uyulmadığı gibi toplumun da kışkırtılmasıyla müessif olaylar çıkmıştır (Akşam, 4 Mayıs 1959). İçişleri Bakanı'nın ifadelerine karşın CHP yönetiminin tepkisi oldukça sert söylemlerle gerçekleştirmiştir:

“Milli kahraman İnönü'nün İstanbul'a gelişinde vatandaşlar tarafından karşılanmasını önlemek maksadıyla Türk adet ve anneannelerini inkâr ve anayasa ile vatandaşlık haklarını iptal niyetini ortaya koyan ve türlü isnatları muhtevi basit bir tehditten başka mana taşımamaktadır. İtalya'da kara gömleklerin Roma üzerine yürüyüşünü ve S.S. hareketi gibi bir hareket ancak demokratik rejime uygun olmayan keyfî bir dikta rejimine hasret duyanlardan beklenebilir. Devletin elinde bulunduğu bütün imkân ve vasıtaları Demokrat Parti liderinin karşılama törenine kalabalık bir kitleyi hazırlamak maksadıyla seferber etmekten çekinmeyenlerin milli adetlerimize uygun olarak vatandaşların bir millet büyüğünü...” karşılamasının normal olduğu belirtilmiştir (Akşam, 4 Mayıs 1959).

Dolayısıyla CHP Genel Başkanı henüz İstanbul'a varmadan her iki tarafın beyanatları ortamı iyice germiş bulunmaktadır. Ayrıca CHP Genel Başkanı İstanbul'a vardığında İnönü için karşılama töreni yapılacağı İstanbul İl Teşkilatı tarafından partililere duyurulmuştur (Akşam, 4 Mayıs 1959).

İnönü İstanbul'a indikten sonra içerisinde olduğu araç Topkapı surları civarında taşlandıktan sonra parti konvoyuna da saldırı düzenlenmiştir. Tesadüf eseri oradan geçen bir binbaşı ve yanındaki askerler olayın daha da büyümesini engellemiştir (Albayrak, 2004: 524-525). CHP'liler göre bu olayın nedeni Uşak'ta yarım kalan işi tamamlamaktır (Güngör, 2004: 498). Yaşananların ardından olaylarla ilgili yayım yasağı getirilmiştir (Akşam, 5 Mayıs 1959; Yeni İstanbul, 5 Mayıs 1960; Cumhuriyet, 5 Mayıs 1959). CHP Meclis Grubu da yaptığı toplantı sonrasında İnönü'nün Ege seyahati ve İstanbul'daki olaylar nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Tahkikat Önergesi vermiştir. Önerge, vatandaşın can ve mal güvenliğini korumak için gerekli tedbirlerin alınmaması, vicdan hürriyetine tamamen aykırı hareketlerde bulunulması ve gazetelere sansür uygulanması

hakkındadır (Cumhuriyet, 5 Mayıs 1959). Bunun üzerine Başbakan Adnan Menderes imzasıyla Ankara dışında bulunan milletvekillerine birer telgraf çekilerek Ankara'ya davet edilmişlerdir. DP Grubu'nun yapacağı toplantının amacı İnönü'nün Ege gezisi ve gezi dolayısıyla çıkan olayları tartışmak ve gerekirse hükûmetin önlemler alması için gruptan yetki isteyecektir. Ancak hükûmete yetki verilip verilmeyeceği hususu kesinlik kazanmamıştır. Zira mevcut gerginliğin devam etmesinin sorumluluğunu tamamen muhalefete yüklemeyen DP'li milletvekilleri de bulunmaktadır (Cumhuriyet, 6 Mayıs 1959). Bu kişiler hem iktidar hem de muhalefetin üst düzey idarecilerinin sorumlu olduğunu düşünmüşlerdir. Buna rağmen muhalefete karşı izlenecek yola ilişkin Parti Grubu'ndan hükûmete tam destek kararı çıkmıştır (Cumhuriyet, 7 Mayıs 1959).

CHP Genel Başkanı İnönü'nün İstanbul'dan Ankara'ya gitmesi de olaylı olmuştur. İnönü'nün Ankara'da karşılanması sırasında toplanan partililer polis ve askerler tarafından dağıtılmıştır. Bu müdahale sırasında bir milletvekili ile gazeteci hafif yaralanmıştır (Cumhuriyet, 8 Mayıs 1959).

Sonuçta İnönü'nün Ege gezisi sırasında yaşanan gelişmeler iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuş, yeniden bir bahar havasının yaşanabilme umutlarını ortadan kaldırmıştır (Albayrak, 2004: 526; Güngör, 2004: 498).

3.1.2.3.6. Geyikli Olayları

CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve milletvekillerinden oluşan bir heyet partinin 36. kuruluş yıldönümü münasebetiyle Çanakkale'ye bir gezi düzenlemişlerdir. Bu nedenle partinin İl İdare Heyeti 7 Eylül 1959 tarihinde Valiliğe verdikleri dilekçeyle sadece kendi parti üyelerinin katılacağı etkinlikler için izin verilmesini istemişlerdir. 9 Eylül'de İstanbul'dan vapurla Çanakkale'ye giden milletvekillerini iskelede 300 kadar partili karşılamıştır. Ardından kalabalığın tezahüratlarıyla parti binasına kadar gidilmiştir. Fakat parti binasına doğru gidilirken CHP ile DP'liler arasında tartışmalar çıkmıştır (Özçelik-Tunç, 2017: 1626).

Gülek ve beraberindekiler Çanakkale'den sırasıyla Gökçeada, Bozcaada ve buradan da Ezine'ye geçmişlerdir. Fakat uğradıkları yerlerde iktidarın meşruiyetini

yitirdiğini ve iktidarla ilgili yolsuzluk iddialarında bulunmaları sadece bu bölgede değil ülke genelinde tepkilerin gösterilmesine neden olmuştur. 11 Eylül'de Gülek ve maiyetindekiler Bozcaada'dan Ezine'nin Odunluk İskeleyi'ne vardır. Aynı gün DP Çanakkale Milletvekili Ahmet Hamdi Sezer'in Başkanlığı'nda ve Ezine İlçe Teşkilatı'nın katılımıyla DP'liler bir toplantı düzenlemektedir. Her iki partililerin karşı karşıya gelmemeleri için Çanakkale Valiliği CHP'lilerin geçiş güzergâhında güvenlik önlemlerinin alınmasını Ezine Kaymakamlığı'ndan istemiştir. Aynı gün Odunluk İskeleyi'nden CHP'lileri alan otobüs Geyikli'ye vardıktan sonra burada olaylar çıkmıştır (Özçelik-Tunç, 2017: 1627-1629; Gök, 2022: 218). Bunun planlı bir hareket olduğunu aktaran Vatan gazetesinde yer alan bilgilere göre İkinci Uşak Olayı Geyikli'de cereyan etmiştir. Gülek ve yanında yer alan Urfa Milletvekili Esat Mahmut Karakurt, Adana Milletvekili Rıza Tekeli, Erzincan Milletvekili Nusret Safa Coşkun ve Mardin Milletvekili Hasan Reşit Tankut saldırıya uğramıştır. Yakalarında DP rozeti bulunan içkili birtakım şahıslar CHP milletvekillerine hakaret dolu sözler söylemiş, cam parçalarıyla karıştırılmış toprakları üzerlerine atmışlardır. Bu arada bir CHP'li vatandaş dövülmüş, iki gazeteci de saldırılar sonucunda yaralanmıştır¹⁶² (Vatan, 12 Eylül 1959).

Gülek İstanbul'a döndükten sonra gerçekleştirdiği basın toplantısıyla olayların gelişimini cana kast etme ve İnönü'ye yapılanlarla benzer olduğunu söylemiştir (Özçelik-Tunç, 2017: 1633). Ayrıca mecliste meselenin araştırılması için önerge teklifinde bulunulacağını belirtmiştir (Yeni İstanbul, 13 Eylül 1959). Zafer gazetesi olayların sorumluları olarak CHP'lileri göstermiş ve şu açıklamalarda bulunmuştur: *"Müfrit CHP'liler tarafından önceden tasarlanarak tatbik edilen bu tecavüz hareketleri hakikaten hilafına Demokrat Partililere yüklenmek istenmişse de bu isnat hadiseye bizzat şahit olan Geyikli halkı tarafından reddedilmektedir."* (Zafer, 19 Eylül 1959). Çanakkale Valiliği de Gülek'e herhangi bir saldırının olmadığını ve geçeceği güzergâhlarda gerekli önlemlerin alındığını ifade etmiştir (Özçelik-Tunç, 2017: 1634). DP Edirne Milletvekili Mükerrer Sarol'a göre Gülek'in amacı olay çıkarmak, partilileri kışkırtarak birbirlerine düşman etmeyi ve Geyikli'de bu amacına ulaşmıştır (Sarol, C. 2, 2014: 333).

¹⁶² Yaralananlardan biri de aynı zamanda Çanakkale doğumlu gazeteci Ayhan Yetkiner idi. Kendisi Geyikli'deki olayları Kim dergisinde yazmıştır. Bkz. (Kim, S. 70, 19 Eylül 1959: 8-9).

Geyikli'deki olayları yerinde incelemek için CHP Genel Merkezi iki milletvekilinden oluşan bir heyeti¹⁶³ Çanakkale'ye göndermeyi düşünmüştür (Cumhuriyet, 20 Eylül 1959). CHP'nin heyet gönderme isteğine karşı kanunlara aykırı bir durum olarak görüldüğü takdirde gelişebilecek olumsuz eylemlerden iktidarın sorumlu olmayacağını CHP yönetimine iktidar tarafından bildirilmiştir. Ankara'dan İstanbul'a buradan da Geyikli'ye geçen heyet beklendiği gibi olaylı bir şekilde karşılanmıştır. Heyet gemiden rıhtıma çıkarken toplanan kalabalık tarafından saldırıya uğramıştır. Bunun üzerine milletvekilleri tekrar gemiye geri dönmek zorunda kalmıştır. Geyikli'ye giremeyen heyet, buradan Gökçeada'ya daha sonra Bozcaada'ya geçmişlerdir. Vali, DP Çanakkale Milletvekili Nuri Tugay ve Çanakkale İl Başkan'ı CHP heyetiyle görüşerek Geyikli'ye gitmemelerini rica etmiştir (Cumhuriyet, 20 Eylül 1959; Özçelik-Tunç, 2017: 1635). Fakat CHP'liler yeniden Geyikli'ye gitmek için teşebbüste bulunmuş ise de yine olaylar çıkmıştır. Özellikle emniyet güçlerinin aldığı tedbirler olayların daha da büyümesini engellemiştir (Özçelik-Tunç, 2017: 1638-1639). İçişleri Bakanı Namık Gedik; “Siz Çanakkale'ye herhangi bir seyahat maksadıyla gitmiş değilsiniz.” diyerek CHP'lileri suçlamıştır (Cumhuriyet, 24 Eylül 1959). Geyikli'de meydana gelen gelişmelerle ilgili yayım yasağı getirilmiştir (Akşam, 24 Eylül 1959). Ayrıca olaylar nedeniyle CHP yönetimine tepki gösteren birçok partili DP'ye geçmiştir (Özçelik-Tunç, 2017: 1639-1640).

Geyikli'ye ayak basmadan geri dönen CHP Heyeti'nin dönüşü sırasında da gerginlikler yaşanmıştır. İstanbul'da Galata rıhtımında milletvekillerini karşılamak için gelen partilileri dağıtmak isteyen polisle partililer arasında arbede çıkmıştır. Olaylar sırasında biri ağır 10 kişi yaralanmış, aralarında iki gazetecinin olduğu 13 kişi de gözaltına alınmıştır. Gözaltına alınanlar Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu'na muhalefet ve polise fiili mukavemetten adliyeye sevk edilmişlerdir. (Cumhuriyet, 25 Eylül 1959; Akşam, 25 Eylül 1959). Zafer gazetesine göre milletvekillerini karşılama bahanesiyle olay çıkarmaya çalışan tahrikçiler polis tarafından dağıtılmış ve gözaltına alınmıştır (Zafer 25 Eylül 1959). İktidara muhalif yayınlarıyla bilinen Forum dergisine göre ise Geyikli'deki olaylar öncekilerin devamıydı. Olaylar, iktidar mensupları tarafından çıkarılmasına rağmen hukuk işletilmemiştir. Özellikle olayların bastırılmasında Vali otoritesini kullanmamış ve

¹⁶³ Tokat Milletvekili Daniş Yurdakul ile Ankara Milletvekili İbrahim Saffet Omay'dan oluşmuştur. Bkz. (Özçelik-Tunç, 2017: 1635).

görevini yapmamıştır (Forum, C. XII, S. 133, 1 Ekim 1959: 1). Yalnız CHP Parti Meclisi, Gülek'in Çanakkale gezisini belirlenen program dışına çıkarmasını onaylamamış, hatta bu hususta Gülek'i eleştirmiştir. Fakat meydana gelen olaylar nedeniyle İçişleri Bakanı hakkında da Meclis Soruşturması açılması istenmiştir (Cumhuriyet, 27 Eylül 1959). Esasen Gülek'in özellikle iktidara yönelik tek başına yaptığı eylemler parti üst yönetimi tarafından benimsenmemiştir. CHP Parti Meclisi'nin gerçekleştirdiği toplantılar sonucunda yayımlanan bildiride, CHP'nin uzun zamandır sloganı haline gelen DP'lilerce de gerginliğin başlıca nedeni kabul edilen "*hesap sormak*" fikrinden vazgeçildiği açıklanmıştır. Ayrıca Gülek'in ortaya attığı hesaplaşmaya ait beyanın hiçbir şekilde CHP'yi bağlamayacağı yer almıştır. Parti Meclisi'nin kendisine yönelik eleştirilerinin hesap sorma şekline girdiğini düşünen Gülek, partiden istifa etmiştir (Akşam, 29 Eylül 1959)¹⁶⁴. Gülek'in istifası¹⁶⁵ CHP'nin üst düzey yöneticilerinde¹⁶⁶ memnunlukla karşılanmış ve olağan bir durum olarak kabul edilmiştir. Memnuniyetsizlik daha çok parti teşkilatlarının alt kademelerinde olmuştur (Cumhuriyet, 29 Eylül 1959). Gülek'ten boşalan Parti Genel Sekreterliği'ne İsmail Rüştü Aksal getirilmiştir. Karar İnönü'ye rağmen Parti Meclisi'nde ittifakla alınmıştır (Ulus, 28 Eylül 1959; Vatan, 28 Eylül 1959).

İktidar tarafı Geyikli'deki olayların muhalefet tarafından bilinçli olarak çıkarıldığını düşünmüş ve Soğuk Savaş döneminin usullerine benzetmiştir. Muhalefet ise iktidarı suçlamış ve polisin iktidardan aldığı güçle bilerek seyirci

¹⁶⁴ Gülek bu sıralarda ABD'deki iki gazetede yayımlanan sözlerinden dolayı dokunulmazlığının kaldırılması için toplanan Meclis Karma Komisyonu'nda 12'ye karşı 19 oyla Meclis Genel Kurulu'na sevk edilmiştir. Böylece Gülek'in dokunulmazlığının kaldırılmasının önü açılmıştır. Bkz. (Ulus, 14 Eylül 1959).

¹⁶⁵ CHP Genel Sekreteri Gülek'in görevinden istifa etmesine neden olacak son gelişme, NATO Parlamentolar Grubu Başkanı Albay Fens'e yazmış olduğu mektuptur. 1959'da Londra'da yapılacak NATO Parlamentolar Grubu toplantısına Türkiye'den katılacak delegelerin içerisinde muhalefetten CHP Grup Başkanvekili Nüvit Yetkin bulunmaktaydı. Gülek mektubunda, Yetkin'in dil bilmediğini ve bu tür toplantılara katılacak kadar bilgili olmadığını belirtmiş ve kendisinin de davet edilmesini istemiştir. Bu mektubun özellikle seçim hazırlıklarının yapıldığı ve partinin giderek güçlendiği bir dönemde ortaya çıkması, CHP'ye zarar verdiği yönünde partililerin eleştirilerine neden olmuştur. Gülek ise mektubun nasıl ele geçirildiğinin araştırılmasını istemiş, mektupta yer alan ifadeleri kullanmadığını ve iktidar tarafından partide huzursuzluk çıkarmak için tahrif edilerek kamuoyuna sunulduğunu belirtmiştir. Fakat yıllar sonra Gülek, Yetkin için söylediği sözlerin doğru olduğunu itiraf etmiştir. Akis Dergisi mektubun iktidarın eline nasıl geçtiğini ayrıntısıyla açıklamıştır. Bkz. (Balci, 2015: 178-182; Toker, C. 1, 2020: 812-815).

¹⁶⁶ Aralarında Ankara Milletvekili Faik Ahmet Barutçu'nun olduğu bazı CHP'liler, Gülek'in özel hayatının dedikodulara fırsat verdiğini söylemişlerdir. Gülek ise ithamları cevaplandırarak dedikoduların parti içi ve dışında kendisini sevmeyenlerin çıkardığını belirtmiştir. Bkz. (Milliyet, 13 Eylül 1958). İktidar ise Gülek'in siyasi başarı elde etmek için makyavelist anlayışla hareket etmesini eleştirmiştir. Bkz. (Vatan Cephesi, 28 Aralık 1958).

kaldığını belirtmiştir. Aslında her iki tarafta Uşak ve Geyikli olaylarına bütünsel ve birbirlerinin devamı olarak görmektedirler. Sonuç olarak olayların sorumlusu olarak iktidar muhalefeti, muhalefet de iktidarı görmüştür (Gök, 2022: 219).

3.1.2.3.7. Yeşilhisar Olayları

Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde 1960 Mart'ının sonlarına doğru yapılan Tarım Kredi Kooperatifi Kongresi'nde DP ile CHP'liler arasında meydana gelen olaylar 1960 Darbesi öncesi yaşanan en önemli gelişme olmuştur. Her iki partinin üst düzey yöneticileri arasında görülen gerginlik yerel düzeyde kendini göstermiştir. Yeşilhisar'da kooperatif seçimlerini CHP'lilerin kazanması üzerine DP İlçe Başkanı'nın partilileri kışkırtmasıyla partililer de CHP'lilere saldırmıştır. Kayseri Valisi ve emniyet güçlerinin müdahalesiyle güven ortamı sağlanmıştır. Fakat CHP Genel Merkezi tarafından CHP Grup Başkanvekili ve Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin, Adana Milletvekili Kemal Satır, Urfa Milletvekili Atalay Akan, Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu incelemelerde bulunması için 25 Mart 1960 tarihinde bölgeye gönderilmiştir. Bu sıralarda CHP Genel Başkanı İnönü 3 Nisan'da Kayseri'de yapılacak İl Kongresi'ne katılacaktı (Güngör, 2004: 500; Albayrak, 2004: 528-529).

İnönü ve beraberindeki heyet 2 Nisan'da trenle yola çıkmış, Kayseri'ye 32 kilometre mesafede bulunan Himmetdede İstasyonu'nda tren durdurulmuştur. Bunun üzerine trenden inen İnönü Binbaşı'nın yanına giderek; *“Bir suikast ihtimalini akla getiren bir durum mu var. Amirinle görüşmem gerek barikatı kaldırmanızı istiyorum.”* demiştir. Yine Binbaşı'ya barikatı göstererek; *“Buradan geçmeye teşebbüs edersem vur emrini siz mi vereceksiniz?”* diye bir soru yöneltmiştir. Binbaşı bu soruya; *“Kendimi vurmayı tercih ederim.”* cevabını vermiş¹⁶⁷ ve ardından İnönü için kurulan barikat kaldırılmıştır (Akşam, 6 Nisan 1960). Ankara'ya geri dönmesi için 3 saat bekletilen tren önce Kayseri'ye, ardından başkente dönmek üzere yeniden yola çıkmıştır. İnönü dönüş sırasında Yeşilhisar'a gitmek istemiş ama konvoyun önü bu sefer İncesu Köprüsü'nde askerî araçlarla

¹⁶⁷ Himmetdede İstasyonu'nda İnönü'nün geçişine izin veren Topçu Binbaşı Selahattin Çetiner hemen sorguya çekilmiş, fakat hakkında tahkikat açılmasına gerek duyulmamıştır. Bkz. (Cumhuriyet, 4 Nisan 1960). Yalnız bu duruma tepki gösteren Binbaşı Çetiner mesleğinden istifa etmiştir. Bkz. (Akşam, 6 Nisan 1960).

kesilmiştir. Bunun üzerine İnönü de köprüyü yürüyerek geçmiştir. (Son Posta, 4 Nisan 1960). İnönü, İncesu İlçe Başkanı'nın evinde kalmıştır (Güngör, 2004: 500; Son Posta, 3 Nisan 1960). Kayseri Vali Yardımcısı, Kayseri'ye girmesinin mahsurlu olduğunu söylemiş, İnönü de Vali Yardımcısı'na nedenini sormuştur. Valilik'ten böyle bir emir aldığını İnönü'ye iletmiştir. İnönü, yine nedenini sorunca sadece kesin emir aldığını belirtmiştir. Yalnız Vali Yardımcısı Yeşilhisar olaylarından sonra Kayseri'deki gergin ortamdan İnönü'yü korumak için böyle bir karar alındığını dile getirmiştir (Kim, S. 94, 6 Nisan 1960: 4). CHP Heyeti Yeşilhisar'a varmadan Ankara'ya dönmüşlerdir. Üç gün boyunca CHP yönetiminin etkisiyle hükûmete çok sayıda protesto telgrafları çekilmiştir. Kamuoyu nezdinde muhalefet üzerinde giderek baskısını arttıran iktidara karşı tepkiler çoğalmıştır. İktidar ise daha sert tedbirlerle muhalefetin siyaset alanını daraltmaya çalışmıştır (Güngör, 2004: 501; Albayrak, 2004: 529).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun İnönü'ye atfen "*Açık Mektup*" başlıklı yazısında, İnönü'nün gezilerinin bir ışık niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca gezilerin her biri suikastı andıran tarzda meydana gelmiştir. Tarih sayfalarında isminin çıkarıldığı ve siyasi zaferlerinin söylenmesinin yasak edildiği bir sırada, artık vücudunun da ortadan kaldırılarak kendisinin unutturulmaya çalışıldığını ifade etmiştir (Ulus, 6 Nisan 1960).

3.2. Dış Gelişmeler

3.2.1. Kıbrıs Meselesi

Yunanlıların Megalo İdea hedefi doğrultusunda Kıbrıs'ı ilhak etmek amacıyla Ada'nın statükonun değişmesi için BM nezdinde girişimlerde bulunmuş ise de İngiltere ve Türkiye'nin tutumu sayesinde istediğini elde edememiştir. 1957 genel seçimlerinden sonra iktidarını sürdüren demokratların üçüncü döneminde meclis gündemini meşgul eden dış gelişmelerin başında Kıbrıs meselesi gelmiştir. Yunanlılar Kıbrıs'ı ilhak etmek yani Enosisi gerçekleştirmek için Kıbrıs'taki Rumların tedhişçi hareketlerini desteklemiştir. Tedhiş hareketleri Kıbrıslı Türklerin can ve mal güvenliğini tehdit ettiği için CHP Meclis Grubu dış politikaya dair bir bildiri yayımlamış ve mecliste bu hususta müzakerelerin yapılmasını istemiştir. Ayrıca bildiride, Kıbrıs meselesinde muhalefet dâhil meclise bilgi vermeyen

Menderes hükûmetinin yalnız başına hareket etmekle itham edilmiştir (Ulus, 8 Şubat 1958; Akşam, 8 Şubat 1958). Bu bildiriye ilişkin cevabını Başbakan Menderes DP'nin Bursa Kongresi'nde vermiştir. Burada yaptığı konuşmada, DP'nin takip ettiği dış politikanın esaslarının CHP'lilerin bilmedikleri iddiasının kesinlikle doğru olmadığını, zira Kıbrıs meselesiyle ilgili yapılan meclis oturumunda sadece 20-30 milletvekili göndermesinin CHP'nin meseleye olan bakışını ve verdiği önemi gösterdiğini ifade etmiştir. Kıbrıs için Türkiye'nin benimsediği siyasetin değişmediğini ve bu siyasetin taksim olduğunu yine tekrarlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin güvenliği için Kıbrıs'ın önemli bir kara parçası olduğunu da dile getirmiştir. Hükûmetin Kıbrıs meselesine olan bakışını ifade ettikten sonra Menderes, İnönü özelinden CHP'yi eleştirmiştir. Menderes, On iki Ada'yı gündeme getirmiş ve şu sözleri söylemiştir: *“On İki Ada'nın kaderi taayyün ederken hiçbir mesuliyet hissi duymadan bir el sallaması ile o adaları bahsedenlerin Kıbrıs meselesinde hükûmeti itham etmeye çalışmaları hakikatte güç anlaşılır bir meseledir.”* (Zafer, 10 Şubat 1958). Bunun üzerine CHP Meclis Grubu bir bildiri daha yayımlayarak, dış siyasetin mecliste tartışılması gerektiğini yeniden belirtmiştir (Ulus, 16 Şubat 1958).

Kıbrıs'ta Rum tedhişçilerinin saldırılarını artırması üzerine Türk Dışışleri yetkilileri İngiltere'nin Ada'da gerekli tedbirleri almasını talep etmiştir. İngiliz Büyükelçisi'nin Dışışleri Bakanı Zorlu'ya verdiği bilgiye göre Ada'daki altı büyük şehirde Örfi İdare ilan edilmiş ve 10.000 asker güvenliği sağlamakla görevlendirilmiştir (Zafer, 11 Haziran 1958). Kıbrıs'taki Rum tedhiş hareketlerini protesto etmek için bütün yurttan devam eden mitinglerin CHP Genel Sekreteri Gülek tarafından beyhude bir çaba olarak gösterilmesi, genel bir infial yaratmış ve Gülek'e protesto telgrafları çekilmiştir (Zafer, 16 Haziran 1958). Zafer gazetesi tarafından eleştirilen Gülek İstanbul'daki ilçe kongrelerinde Kıbrıs davasının milletle özdeşleştiğini, CHP'nin bu konu ile yakından ilgilendiğini ve daha DP'nin *“Kıbrıs bizi ilgilendirmez”* dediği günlerde Kıbrıs'ın kendi davaları olduğunu belirterek sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Biz bu konuda ikaz vazifemizi daima yaptık. Hiçbir zaman bunun bir iç politika konusu haline getirmediğimiz. Demokrat Parti'den bu meselenin Türkiye'nin haklarını en iyi şekilde koruyacak bir surette halletmesini bekliyoruz. Kıbrıs meselesini halledemeyen bir iktidar için düşmek mukadderdir. Kıbrıs meselesinde dava başarıyla halledilmelidir. CHP Hatay davasını başarıyla halletmiştir. Onlar da Kıbrıs davasını halletsinler. Tebrik etmek ilk vazifemizdir.” (Akşam, 16 Haziran 1958).

DP Bursa Milletvekili Haluk Şaman, Denizli Milletvekili Baha Akşit ve Konya Milletvekili Himmet Ölçmen'in Kıbrıs'ta taksimin uygulanmasının gerekliliği ile Kıbrıs Türkleri'nin uğradığı mezâlimi dünya parlamentolarına duyurulmasına ilişkin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdikleri önerge, 3,5 saat süren meclis gizli oturumunda oy birliğiyle kabul edilmiştir (TBMMZC, D. XI, C. 4, 16 Haziran 1958: 497). Akşam gazetesi meclisten geçen kararı, "*Milletin kararı Meclisten geçti*" başlığıyla vermiştir (Akşam, 17 Haziran 1958). Bu sıralarda İnönü'nün Akis dergisine verdiği röportajda, Yunanlıların Enosis'i gerçekleştirmek için attığı adımların Rum tedhiş hareketleriyle başarıya ulaşacağına inandığını ama buna karşılık Kıbrıs meselesinin çözümünde nihai çarenin "*taksim*" olduğunu ifade etmiştir. Bu kararın iktidar ve muhalefet nezdinde hatta milletçe benimsenmiş olmasının ülke için çok önemli olduğunu açıklamıştır (Akis, S. 215, 21 Haziran 1958: 7).

Meclisin aldığı bu karardan iki gün sonra İngiltere, Kıbrıs Planı'nı açıklamıştır. Kıbrıs'ın statüsüne ilişkin İngiliz Başbakanı Mcmillan Avam Kamarası'na 19 Haziran 1958 tarihinde açıklamalarda bulunmuştur. "*Mcmillan Planı*" olarak bilinen bu plana göre Kıbrıs'ın geleceği kesin olarak belirlenene kadar 7 yıl sürecek geçici bir yönetim kurulacaktır. Bu doğrultuda Kıbrıs'ta temsilcilik sistemine dayanan bir hükûmet oluşturulacak, Ada'da her cemaat için ayrı bir Temsilciler Meclisi bulunacak, iç idareyi iki Türk ve dört Rum'dan oluşan bir konsey üstlenecekti. Fakat Ada'nın iç güvenliği, savunma ve dışişleri İngilizlerin görevlendireceği bir valinin sorumluluğunda olacaktır. Ama valinin birer Türk ve Yunan temsilcisi bulunacaktır. Ayrıca İngiltere, Kıbrıs üzerindeki hükûmranlığını 7 yıl sonra Türkiye ve Yunanistan'la paylaşmaya hazır olduğunu bildirmiştir. (Ulus, 20 Haziran 1958; Zafer, 20 Haziran 1958; Bilge, 1996: 359). Mcmillan Planı'na karşın Dışişleri Bakanı Zorlu, Kıbrıs için en iyi çözümün taksim olduğunu yeniden dile getirmiş (Bilge, 1996: 359), CHP Genel Başkanı İnönü de iktidarı görüşünü destekleyen demeçlerde bulunmuştur (Cumhuriyet, 21 Haziran 1958).

Türkiye Kıbrıs hakkında hazırlanan yeni İngiliz Planı'nın uygulanmasının mümkün olmayacağını, bu plan yürürlüğe girdiği takdirde Türk ve Rum tarafı arasında gerginliğin ve olayların artacağını İngiliz makamlarına iletmiştir. Ayrıca Türk hükûmeti taksimi içermeyen herhangi bir planı kabul etmeyecektir (Zafer, 28 Haziran 1958). Fakat Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun 5 Temmuz'da yaptığı

açıklamaya bakıldığında Mcmillan Planı'nı kesinlikle kabul edilmemesi fikrinde bir yumuşama olduğu görülecektir. İngiltere diplomasi faaliyetlerini hızlandırmış, 7 Ağustos'ta Atina'ya ve 9'unda Ankara'ya İngiltere Başbakanı gelmiştir. Planda yapılan değişiklikler Türk ve Yunan taraflarına aktarılmıştır (Bilge, 1996: 361-362). İngiliz Planı resmî olarak Türk yetkililerine iletdikten sonra Kıbrıs meselesine ilişkin meclis olağanüstü toplanmıştır. Mecliste hükûmet adına Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu izahat verecek, gerekirse Başbakan Menderes de konuşacaktır (Cumhuriyet, 21 Ağustos 1958).

Meclis görüşmelerinde iktidar ve muhalefet çevreleri defalarca söz almışlardır (Cumhuriyet, 22 Ağustos 1958). Biraz değişmiş haliyle Mcmillan Planı Türkler tarafından kabul edilmiş, Rumlar ise onaylamamıştır. Ada'nın idaresine fiilen katılacaklarından dolayı Kıbrıs Türkleri memnun olmuştur (Milliyet, 2 Ekim 1958). Ekim 1958 tarihinde resmen uygulanması düşünülen Mcmillan Planı Yunanistan'ın tavrı nedeniyle başarılı olamamış, aksine Ada'da Türklere karşı tedhiş hareketleri yeniden başlamıştır (Bilge, 1996: 363).

1958 yılında Türkiye'de Kıbrıs meselesine ilişkin *"Ya Taksim! Ya Ölüm!"* sözü slogan haline gelmiştir. Yunanistan ise meseleyi BM'ye götürse de BM kesin bir karar vermekten kaçınmıştır. Özellikle 1958'de Yunan tedhişçiliğinin artması Türk-Yunan ve Yunan-İngiliz ilişkilerini germiştir. Meseleye BM dışında NATO ve ABD'nin girmesiyle Türkiye ile Yunanistan arasında yeniden görüşmelere başlanmıştır (Armaoğlu, Ty.: 533; Bağcı, 2007: 123). 21 Aralık 1958 tarihinde gerçekleşen görüşmelerde Türk tarafını Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Yunanistan'ı Dışişleri Bakanı Evangelos Averof temsil etmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda Türkiye taksimden Yunanlılar da Enosis'den vazgeçmişlerdir. Ayrıca Zorlu yakın bir zaman içerisinde Üçlü Konferansı'nın toplanacağını belirtmiştir (Önal, 177-178). Her iki tarafın ılımlı demeçlerinin devam etmesiyle Zürih'te 5-11 Şubat 1959 tarihleri arasında ikili görüşmelerin yapılmasını sağlamıştır. Ülkelerin Başbakanları Adnan Menderes ile Yunan Başbakanı Konstantin Karamanlis dışında Dışişleri Bakanları Zorlu ve Averof da görüşmelerde yer almıştır. Ancak CHP Genel Sekreteri Gülek, DP iktidarının Türk milletine taksim sözünü verdiğini ama bu anlayışta bir değişiklik varsa mutlaka meclise bilgi verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Bilge, 1996: 365-366; Armaoğlu, Ty.: 533). Türk Heyeti'nde yer alan Kamran İnan, Zorlu'nun 100 yıl sonra Türk

askerinin yeniden Kıbrıs'ta yer alacağını belirten ifadesinin orada yer alan herkesi büyük bir sevince boğduğunu belirtmiştir (Önal, 2014: 178).

Türk ve Yunan Başbakanları Menderes ile Karamanlis Zürih'te özel bir görüşme yapmışlardır. İlk başlarda anlaşmaya varılmamış olsa da görüşmeler devam etmiştir (Ulus, 10 Şubat 1959). Devam eden görüşmeler sonucunda prensiplerde uzlaşma sağlanmış, hatta Dışişleri Bakanı Zorlu anlaşma ihtimalinin yüzde 80'e çıktığını söylemiştir. İki ülkenin Başbakanları da dört defa meseleyi görüşmek için buluşmuşlardır. Kıbrıs'ı bir eve benzeten Yunan Dışişleri Bakanı Averof; *“İnşa ediyoruz. Anahtarı Kıbrıs halkına vereceğiz. Anlaşma olmazsa bu evde oturulmaz.”* demiştir (Milliyet, 11 Şubat 1959). Zürih görüşmeleri sonucunda anlaşmaya varılmıştır. Türkiye Kıbrıs Adası'nın taksiminden yani bölünmesinden, Yunanistan ise ilhak tezinden vazgeçmiştir. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türk ve Yunan askeri bulunacaktır (Ulus, 12 Şubat 1959; Milliyet, 12 Şubat 1959). Böylece Yunan ve Türk hükûmetleri Enosis veya bölünmeyi alternatif olarak güç paylaşımına dayalı bir anayasaya sahip, bağımsız bir Kıbrıs ilkesini kabul etme noktasına gelmişlerdir (Hale, 2013: 97). Menderes, milli menfaatlerde fedakârlık yapılmadığını belirtmiş ve Türk-Yunan dostluğunun öneminden bahsetmiştir. Ayrıca Kıbrıs'ta kanlı bir devrin kapandığını bildiren Menderes, *“Bunda galibiyet ve mağlubiyet bahis konusu olmaz.”* demiştir. Başbakan elde edilen neticeden çok memnun olmuştur (Milliyet, 14 Şubat 1959). Zürih Antlaşması'nın ardından İngiliz Dışişleri'nin bilgilendirilmesiyle üç devletin Başbakanları (Menderes, Mcmillan, Karamanlis), Türk (Fazıl Küçük) ve Rum (Makarios) topluluklarının temsilcilerinin yanı sıra Kıbrıs İngiliz Valisi Sir Hugh Foot ve Koloniler Bakanı Alan Bennox Boyd'un katıldıkları bir konferans Londra'da¹⁶⁸ düzenlenecektir (Bilge, 1996: 367; Bağcı, 2007: 125).

Kıbrıs görüşmelerine katılmak üzere İngiltere'ye gitmek için yola çıkan Türk Heyeti'ni taşıyan uçak Londra'ya varmadan Gatwick civarında düşmüştür. Başbakan Menderes yaralı kurtulmuş iken Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu, Eski Nafia Bakanı Eskişehir Milletvekili Kemal Zeytinoğlu, Anadolu Ajansı Genel Müdürü Şerif Arzık, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Muzaffer Ersü, THY Genel Müdürü Abdullah Parla, Dışişleri Bakanı 2. Daire Genel Müdürü İlhan Savut, Dışişleri Bakanlığı Genel Katiplik Özel Kalem Müdürü

¹⁶⁸ 1955'ten sonra Londra'da toplanan ikinci konferanstır. Bkz. (Bilge, 1996: 367).

Güner Türkmen, Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Özel Kalem Müdürü Mehmet Ali Görmüş, Akşam gazetesinden foto muhabiri Burhan Tan, Pilotlar Münir Özbek, Sabri Kazmaoğlu, Lütfi Biberoglu, Gündüz Tezel ile Hostes Gönül Duygulu vefat etmiştir (Ulus, 18 Şubat 1959; Son Telgraf, 18 Şubat 1959; Demokrat İzmir, 19 Şubat 1959).

Uçak kazası bütün yurttta büyük bir üzüntü yaratmıştır. Yaralı kurtulan Başbakan'ın sağlık durumu gün geçtikçe iyiye gitmiş, ölenlerin naaşları ise yurda getirilmiş ve kazayı yerinde incelemek üzere Ulaştırma Bakanlığı ve Hava Kuvvetleri ile THY mensuplarından bir heyet Londra'ya hareket etmiştir. İngilizler de kazayı incelemeye başlamışlardır (Ulus, 19 Şubat 1959).

Başbakan Yardımcısı Etem Menderes uçak kazasıyla ilgili mecliste milletvekillerini bilgilendirmiştir. Mecliste iktidar ile muhalefet temsilcileri kazadan dolayı üzüntülerini dile getiren konuşmalar yapmışlardır. İlk olarak kürsüye çıkan Milli Savunma Bakanı hükûmetin yayımlamış olduğu bildiriye sunmuştur. Ardından CHP adına Grup Başkanvekili Nüvit Yetkin, CKMP'den Osman Bölükbaşı ve DP'yi temsilen Yozgat Milletvekili Atıf Benderlioğlu söz almışlardır. En son Meclis Başkanı Refik Koraltan konuşmuştur (Son Telgraf, 19 Şubat 1959). Ayrıca DP, CHP ve CKMP Grup Başkanvekilleri Meclis Başkanlığı'na taziyelerini bildirmişlerdir. Kaza nedeniyle CHP siyasi faaliyetlerine ilişkin bildirisini iptal etmiştir (Demokrat İzmir, 19 Şubat 1959; (Son Telgraf, 19 Şubat 1959; Zafer, 19 Şubat 1959). Sağlığına kavuştuktan sonra yurda dönen Başbakan Menderes'i Ankara Garı'nda CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ve Genel Sekreter Kasım Gülek karşılamıştır. İnönü; *Geçmiş olsun çok üzülmüştüm. Ama şükür Allah'a.*” demiştir (Her Gün, 1 Mart 1959; Akşam, 1 Mart 1959).

Menderes, Londra'da tedavi gördüğü klinikten konferansı takip etmiştir (Bilge, 1996: 367). Klinikten çıkarken Menderes, *“Kıbrıslı kardeşlerimizin endişeye düşmesi için sebep yoktur. Görüşmeleri takiple menfaatlerinin bekçiliğine devam edeceğiz.”* demiştir (Son Telgraf, 19 Şubat 1959). Londra'da yapılan görüşmeler sonucunda 19 Şubat 1959 tarihinde Kıbrıs Antlaşması¹⁶⁹ imzalanmıştır (Son Telgraf, 20 Şubat 1959; Bilge, 1996: 367). Antlaşmayı Mcmillan, Karamanlis ve Menderes birlikte hastanede imzalamışlardır. Küçük ve Makarios'un da altına imza attıkları anlaşmaya göre; Bağımsız Kıbrıs'ın Cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı

¹⁶⁹ Kaynaklarda Londra Antlaşması olarak da geçmektedir. (Bkz. Armaoğlu; Ty.: 533).

veto hakkına sahip Türk olacaktı. Ada'da Türk ve Yunan askerleri bulunacak ama İngiliz üstleri de muhafaza edilecektir. İki topluluğa ait ayrı birer meclis ile ortak bir genel meclis olacak ve Yüksek Anayasa Mahkemesi kurulacaktı. İcra makamı 7 Rum ve 3 Türk bakandan oluşacaktır¹⁷⁰. Anayasa tasarısını hazırlamak üzere bir Karma Komisyon kurulacaktır (Son Posta, 23 Şubat 1959; Ulus, 23 Şubat 1959; Ulus, 24 Şubat 1959). Ayrıca en geç bir yıl içerisinde seçimler yapılacak, oluşturulacak Kıbrıs ordusunun yüzde 40'ı Türkler'den meydana gelecek, Türkiye ve Yunanistan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne mali ve teknik yardımda bulunacaktır (Son Posta, 24 Şubat 1959)¹⁷¹. Anayasaya uyulmadığı takdirde sorunu çözmek için üç devlet (Türkiye, İngiltere ve Yunanistan) arasında görüşmeler gerçekleştirilecektir. Fakat bir sonuç alınmaz ise her biri anayasal düzeni yeniden yürürlüğe koymak için tek başına müdahale etme hakkına sahip olacaklardır (Armaoğlu, Ty.: 533-534).

Anlaşma imzalandıktan sonra sıra meclis tarafından onaylanmasına gelmiştir. Meclis görüşmelerinin oldukça sert geçmesi beklenmektedir (Her Gün, 1 Mart 1959; Cumhuriyet, 1 Mart 1959). Meclis görüşmeleri 2 Mart 1959 tarihinde başlayacaktır (Cumhuriyet, 2 Mart 1959). Fakat partileri adına konuşan Gülek ve Bölükbaşı ellerine yeni geçen metnin incelenmesi için ek süre istemişlerdir. Sonuçta muhalefetin isteği kabul edilmiş ve görüşmeler birkaç gün sonrasına bırakılmıştır (Cumhuriyet, 3 Mart 1959). Dışişleri Bakanı Zorlu ise *“Görüşmenin talikinde mahsur yoktur. Her zaman müzakereye hazırız.”* demiş ve Zorlu da mecliste Kıbrıs meselesine ilişkin müzakerelerinin ertelenmesini istemiştir. Bu davranışından dolayı CHP milletvekilleri Dışişleri Bakanı'nı alkışlamışlardır (Akşam, 3 Mart 1959).

4 Mart 1959 tarihinde mecliste yapılan görüşmeler beş saat sürmüştür. CHP Grubu anlaşmanın bazı maddelerinin değiştirilmesini talep etmiştir. İnönü'nün mecliste yaptığı (Cumhuriyet, 4 Mart 1959) konuşmada, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını önleyici tedbirlerin alınmadığını ve anlaşmada taksim tezinin hukuken varlığına rağmen fiilen sona erdiğini belirtmiştir (Ulus, 5 Mart 1959)¹⁷². İnönü'nün konuşmasına cevap veren Dışişleri Bakanı Zorlu hem taksimin hem de Enosis'in

¹⁷⁰ Kıbrıs Valisi Foot, Fazıl Küçük ve Makarios'a geçici hükûmetin teşkilinde yaptıkları iş birliği dolayısıyla teşekkür etmiştir. Bkz. (Vatan Cephesi, 9 Mart 1959).

¹⁷¹ Anlaşmanın içeriği hakkında bkz. (Bilge, 1996: 368-372).

¹⁷² İnönü daha sonraları da Ada'da nihai çözümün taksim olduğunu dile getirmiş ve iktidarı eleştirmeyi sürdürmüştür. Bkz. (Dodd, 2010b: 39).

kesinlikle reddedildiğini belirtmiştir (TBMMZC, D. XI, C. 8, 4 Mart 1959: 25; Önal, 2014: 180). Ayrıca iktidar mensupları meclis konuşmaları sırasında Kıbrıs Antlaşması'na ilişkin Yunan yöneticilerinin değerlendirmelerinden örnekler vererek antlaşmanın Türklerin lehine olduğuna dair bir izlenim vermek istemişlerdir. Örneğin eski Başbakanlardan Papandreou, Ada'nın büyük çoğunluğunu oluşturan Rumların haklarının çiğnendiğini ve Türklerin savunduğu taksim kararının bile bu antlaşma hükümlerinden daha iyi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kendilerinin Enosisden kesinlikle feragat ettiklerini de belirtmiştir (TBMMZC, D. XI, C. 8, 4 Mart 1959: 25, 33).

Meclis konuşmalarından sonra Kıbrıs Antlaşması'nın onaylanması için (TBMMZC, D. XI, C. 8, 4 Mart 1959: 51) 487 milletvekilinin katıldığı oylamada 347 evet, 138 hayır ve 2 çekimser oy çıkmıştır. Muhalefetin olumsuz oy kullandığı antlaşma meclisten geçmiştir (TBMMZC, D. XI, C. 8, 4 Mart 1959: 54; Önal, 2014: 180). Antlaşma mecliste kabul edildikten sonra kürsüye çıkan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu şu konuşmayı yapmıştır:

“Muhterem arkadaşlar, gösterdiğiniz itimada Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti namına teşekkür etmeyi en sevinçli bir vazife bilirim. Antlaşmalar Türk Milleti'ne ve Kıbrıs'taki Türk cemaatine hayırlı ve uğurlu olsun. İnşallah bunlar üç müttefik arasındaki dostluk ve ittifakın gittikçe daha fazla kuvvetlenmesine en iyi bir zemin temin eder. Hepinize tekrar tekrar hükûmet namına teşekkür eder ve anlaşmaların memleket ve millete hayırlı ve uğurlu olmasını temenni ederken; müstakil Kıbrıs'ın daima refah ve saadet içinde yaşamasını ve Türk -Yunan dostluğu için iyi bir misal olarak baki kalmasını dilerim.” (TBMMZC, D. XI, C. 8, 4 Mart 1959: 54).

Zafer gazetesine göre Kıbrıs meselesine ilişkin alınan karar büyük bir başarıydı ama muhalefet partileri elde edilen bu başarıyı Türk kamuoyu nezdinde başarısız olarak göstermek için bütün gücüyle çalışmıştır (Zafer, 5 Mart 1959). İktidarın kontrolünde yayın yapan radyo da Zafer gazetesine benzer bir eleştiride bulunulmuştur (Milliyet, 6 Mart 1959; Cumhuriyet, 6 Mart 1959).

3.2.2. Bağdat Paktı

Menderes iktidarının üçüncü döneminde Kıbrıs dışında önemli dış meselelerden biri de Bağdat Paktı'yla ilgili meydana gelen gelişmelerdir. Bağdat Paktı kurulmasından itibaren ABD, Pakt'ın güvenlik prensiplerini ve hedeflerini desteklemiştir. Özellikle Pakt üyelerinin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının

ABD'nin teminatı altında olduğunu dünyaya bildirmesi, Türkiye'de iktidar ve muhalefet tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ayrıca ABD Başkanı Eisenhower 5 Ocak 1957 tarihinde Amerikan Senatosu'na gönderdiği mesajda Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıklarının korunması için silah ve ekonomik güçlerini artırmak için yetki istemiştir. “*Eisenhower Doktrini*” olarak bilinen yetkiler Senato tarafından 9 Mart 1957 tarihinde onaylanmıştır¹⁷³. Bu onay Bağdat Paktı'nın İngiltere hariç dört üyesi tarafından sevindirici bir gelişme olarak görülmüştür. Çünkü ABD, İngiltere'nin Ortadoğu'daki üstünlüğüne son vermiş, Bağdat Paktı üye devletleriyle daha sıkı ilişkiler kurmasına yol açmıştır (Gönlübol-Ülman, 1996: 287-289).

Ortadoğu'da güvenliğin ve istikrarın temini için kurulmuş olan Bağdat Paktı Konseyi 27 Ocak 1958 tarihinde Ankara'da toplanacaktır. Pakt'ın Ankara toplantısı, yeni yıl başlangıcında en önemli siyasi olaylardan biri olarak dünya kamuoyu tarafından görülmüştür (Zafer, 3 Ocak 1958). Ankara'daki toplantı sonunda Türkiye adına konuşan Menderes, üye ülkeler arasında bağlılığın ve duyulan güvenin daha da arttığını, dünya barışına katkı sağlamak amacıyla kurulan Pakt'ın aynı anlayışla yoluna devam ettiğini belirtmiştir (Zafer, 31 Ocak 1958).

Bağdat Paktı'nın gerçekleştirdiği toplantıdan bir ay sonra CHP'nin Türkiye'nin Ortadoğu'yla ilgili siyasetini mecliste eleştirmesine karşı Dışişleri

¹⁷³ Bağdat Paktı'na karşı olan Ortadoğu ülkeleri bulunmaktaydı. Mısır, Suriye bu ülkelerden bazılarıdır. 1957 yılında Suriye'de önemli gelişmeler olmuştur. Suriye Mısır'ı desteklemesinin yanı sıra Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmuş ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni de tanımıştır. Suriye'nin bu hareketleri Ortadoğu'nun güvenliğini tehlikeye atmıştır. Irak petrol boru hatlarının Suriye üzerinden Avrupa'ya aktarımı, endişelerin daha da artmasına neden olmuştur. Öyle ki Süveyş Krizi sırasında Suriyeliler tarafından tahrip edilen boru hatları, Batı Avrupa'nın sıkıntılar çekmesine neden olmuştur. Ürdün Kralı Hüseyin kendisine karşı komplo kurulması ihtimalinden dolayı yönetimden uzaklaştırdığı Mısır destekli kişiler Suriye'ye sığınmıştır. Türkiye de Suriye'deki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Türkiye'nin sınıra asker konuşlandığı yönündeki dış kaynaklı haberler, Türk yönetimince yalanlanmıştır. 8 Ekim 1957 tarihinde Suriye sınırında bazı olayların olması nedeniyle Suriye, BM vasıtasıyla Türkiye'ye protesto notası vermiştir. Yine Suriye yönetimi aynı iddialarda bulunarak Türk askerinin sınıra asker yığdığından bahsetmiştir. Türk tarafının BM nezdinde verdiği yanıtta, Suriye'nin endişelerinin yersiz ve iddialarının ise doğru olmadığı belirtilmiştir. Özellikle Suriye ve Sovyetlerin birlikte hareket etmesi üzerine ABD de Türkiye'ye bir saldırı olursa NATO üyesi Türkiye için gerekli desteği bütün güçleriyle sağlayacaklarını ifade etmiştir. Türkiye, Suriye Krizi'ni kendisine yönelik bir komünist tehdit olarak algılamıştır. NATO Konseyi'nde yaptığı açıklamada bu endişesini dile getirmiştir. Türkiye'nin batısında Bulgaristan, kuzeyinde Sovyetler Birliği komünist rejimle yönetilen ülkelerdi. Bunlara bir de güneyde Suriye ilave edilirse Türkiye üç taraftan çevrilmiş olacaktı. Ayrıca Ruslar'ın tarihsel amaçları da eklendiğinde yaşanan gelişmeler Türkiye'yi endişelendirmiştir. 1958 yılının başlarından itibaren Türkiye'nin Suriye ile ilişkileri yumuşama dönemine girmiştir. Mısır'ın Suriye ile birleşmesi ve bu ülkede Sovyet etkisinin Suriye'ye nazarın daha az olması, ilişkilerin normalleşmesinde etkisi olmuştur. Nitekim Türkiye bu birleşmeden dolayı ortaya çıkan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni 11 Mart 1958 tarihinde tanımıştır. Bkz. (Gönlübol-Ülman, 1996: 290-300; Bağcı, 2007: 91; Baş, 2015: 327). Suriye Krizi'yle ilgili geniş bilgi için bkz. (Baş, 2012: 89-109).

Bakanı Zorlu'nun *"bir tarafa yaranmak istiyorlar"* demesi, CHP'lilerin protestolarına neden olmuştur (Cumhuriyet, 28 Şubat 1958).

14 Temmuz 1958 tarihinde askerî darbeyle Irak Kralı II. Faysal, Veliaht Prens Abdüllillah ve Başbakan Nuri Sait öldürülmüştür (Gönlübol-Ülman, 1996: 300-301; Bağcı, 2007: 99). Böylece Bağdat Paktı'nın önemli bir üyesinde iktidar değişikliği gerçekleşmiştir. Irak'taki gelişmelerden endişe duyan iki ülke Türkiye ve İngiltere olmuştur. İlginçtir Irak'taki askerî darbe Pakt üyelerinin İstanbul'da toplanacağı günde gerçekleşmiştir. Doğal olarak 14-17 Temmuz 1958 tarihleri arasında yapılacak toplantıya Irak katılmamıştır. Toplantı sonunda yayımlanan bildiriyle Irak'taki gelişmeler endişeyle karşılanmış ve bölgede çıkabilecek karışıklıklara karşı tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Türkiye Ortadoğu politikaları büyük bir darbe yediği için Irak'a müdahale etme arzusu içerisinde olsa da ABD'nin yeterli desteği vermemesi ve Sovyetlerin sert muhtırası Menderes'in harekete geçmesini engellemiştir (Metin, 2006: 93-94).

CHP Genel Başkanı İnönü parti olarak Orta Doğu'daki gelişmeleri büyük bir dikkatle takip ettiklerini (Akşam, 20 Temmuz 1958), gelişmelere soğukkanlılıkla yaklaşıp, sorunları bilinçli bir anlayışla çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ülkenin savunulması için her türlü görev ve fedakârlığa hazır olduklarını da açıklamıştır (Akşam, 21 Temmuz 1958).

Irak'taki darbe girişiminden bir gün sonra yani 15 Temmuz'da benzeri bir durumla karşılaşmamak için Lübnan yönetiminin isteğiyle ABD askerleri İncirlik (Adana) hava üssünü kullanarak Lübnan'a çıkarma yapmışlardır. 16 Temmuz'da Ürdün Kralı Hüseyin ise İngilizlerden yardım istemiştir. Ürdün Kralı radyo konuşmasında, *"Ürdün'ü sınırlarını çevreleyen düşmanlardan ve beynelmilel komünizmden korumak için..."* parlamentonun da onayıyla geçici olarak İngilizleri ülkeye davet etmiştir (Gönlübol-Ülman, 1996: 303-304; Hale, 2013: 95).

Ortaya çıkan gelişmeler karşısında Hür Parti ile CMP, meclisin olağanüstü toplanmasını istemiştir. CHP Grubu ise bu konudaki kararını sonra vereceğini belirtmiştir. Yalnız CHP'nin desteği olmadan diğer muhalefet partilerinin TBMM'yi olağanüstü toplantıya çağırmak için yeterli milletvekili (122 milletvekili gerekiyordu) sayısına ulaşamamıştır (Cumhuriyet, 19 Temmuz 1958; Akşam, 19 Temmuz 1958). Irak'tan sonra Lübnan ve Ürdün'deki gelişmeler ile İncirlik üssünün kullanılması, Türkiye'deki muhalefet partilerini harekete geçirmiştir. Hükûmetin dış politikaya ilişkin meclis vasıtasıyla muhalefet partilerinin

görüşlerine bir türlü başvurmaması üzerine CHP yayımladığı bildiride, hükûmetin her zamankinden daha çok meclisin düşüncesini öğrenmeye muhtaç olduğu ve Ortadoğu olaylarının acil olarak aydınlatılması gerektiği ifade edildikten sonra Türk dış politikasının her türlü kışkırtıcı girişimlerden uzak durması gerektiği belirtilmiştir (Ulus, 27 Temmuz 1958). Dolayısıyla meclisin bir an evvel toplanarak iktidarın gelişmelerle ilgili bilgi vermesi ve muhalefetin dış politikayla ilgili görüşünün alınması istenmiştir. Diğer muhalefet partilerinin meclisin toplanması yönündeki isteği CHP Grubu'nun da desteklemesi sonucunda toplam 147 milletvekilinin imzasıyla Meclis Başkanı Koraltan, Orta Doğu'daki gelişmeleri görüşmek üzere TBMM'yi 26 Temmuz 1958 tarihinde olağanüstü toplantıya çağırmıştır. CHP'den İnönü konuşacaktı. Ama Başbakan ve Dışişleri Bakanı Avrupa'da bulunduklarından hükûmet adına mecliste kimin konuşacağı belirsizdi (Ulus, 26 Temmuz 1958; Cumhuriyet, 26 Temmuz 1958; Akşam, 26 Temmuz 1958).

Yaklaşık 45 dakika süren olağanüstü celsede yalnız iktidar tarafı konuşmuştur. Muhalefet kendisine söz hakkı verilmemesini protesto etmiştir. 500'ü aşan milletvekilinin hazır bulunduğu celsede İçişleri Bakanı Namık Gedik Dışişleri Bakanvekili olarak dış politika hakkında konuşmuş, ardından muhalefete söz verilmesini içeren önergeler reddedilmiş ve toplantı büyük gürültüler içerisinde sona ermiştir. CHP, Hür Parti ve CMP iktidarın tutumunu eleştiren açıklamalarda bulunmuşlardır. DP ise muhalefete söz verilmemesinin meclisin içtüzüğüne uygun olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine CHP Grubu yayımladığı bildiriyle TBMM'de meselelerin konuşulmasını istemeyen zihniyetin tehlikelerle dolu olduğunu ve her türlü tahrik edici tavır, beyan ile teşebbüslerden alıkonulması gerektiğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 27 Temmuz 1958).

CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ile CMP Kırşehir Milletvekili Hayri Çopuroğlu'nun ortaklaşa verdikleri iki önergeden biri Ortadoğu diğeri ise Kıbrıs meselesine ilişkindi. Önergelerin Orta Doğu'ya ilgili olanında, son olayların ülke güvenliğini tehlikeye düşürdüğü ve bu gibi olayların iktidarlar nezdinde her an beklenilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yalnız her iki önergede iktidar partisi milletvekillerinin oylarıyla reddedilmiştir (Akşam, 27 Temmuz 1958).

Meclis görüşmelerinden sonra CHP Genel Başkanı bir basın toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda meclisin tekrar toplanması için çalışacaklarını ifade ettikten sonra Irak meselesine dair durum tespiti yapmış ve önerilerde bulunmuştur.

İnönü'ye göre Türkiye Irak'a askerî sefer düzenlemeyi düşünürken Amerikan ve İngiliz Dışişleri Bakanları'nın gayretleriyle bu durum engellenmiştir. Muhalefet olarak bu durumu bilmediklerini ve genel durumun vahim olduğunu belirtmiştir. Böyle durumlarda dış gelişmelerle ilgili her şey meclis içerisinde incelenmelidir. Ayrıca İnönü'ye göre iç politikadaki anlaşmazlıklar bir an evvel bırakılıp hemen milli birlik sağlanmalıdır. İktidarın yeni Irak idaresine karşı hasmane bir tavır takınılması da yanlış bulmaktadır. Zira ileride normal bir komşu vaziyeti alma ihtimali olan bu yeni idareyi vakit kaybedilmeksizin tanınmalıdır (Akşam, 28 Temmuz 1958; Cumhuriyet, 28 Temmuz 1958). İçişleri Bakanı Namık Gedik ise hükûmet adına İnönü'nün sözlerini eleştirmiş ve gerçeklikle ilgisi olmadığını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 29 Temmuz 1958). Ayrıca ABD ve İngiltere'nin Lübnan ve Ürdün'e yaptığı müdahalelerinin uluslararası hukuka uygun olduğunu belirtmiştir (Bağcı, 2007: 100-101).

CHP Meclis Grubu 148 milletvekilinin imzasını taşıyan önergeyle TBMM'yi en geç 27 Ağustos'ta olmak üzere yeniden toplantıya çağırmıştır. CHP'nin verdiği önerge, ülkenin iç ve dış siyasetine ilişkin hususları içermektedir. Özellikle ülke dışında meydana gelen gelişmelerin müzakere edilmesi ve milli güvenliği yakından ilgilendiren meselelere dair gerekli kararların alınmasını kapsamıştır (Cumhuriyet, 31 Temmuz 1958; Akşam, 31 Temmuz 1958). İnönü, iktidarı dış tehlikelere karşı milli birlik ve iktisadi düzen içerisinde önce içte sağlam bir politika kurulmasının gerekliliğini belirtmiş ve ardından *“İktidar buna yanaşacak mıdır? Yanaşmayacak mıdır? Toplantıya çağırdığımızda mecliste bunu soracağız.”* demiştir (Cumhuriyet, 1 Ağustos 1958).

CHP Genel Başkanı İnönü Ankara'dan İstanbul'a giden uçakta Irak'taki gelişmelere ilişkin Akis dergisinin muhabiriyle yaptığı röportajda iktidarı uyaran ve önerilerini içeren beyanlarına devam etmiştir. Esasen İnönü Akis dergisinin muhabirine aktardıklarının bir kısmını daha önce basın mensuplarıyla paylaşmıştır. Buna göre İnönü ilk başta meselenin ayrıntılı olarak konuşulması için meclisin toplanılması gerektiğini yeniden belirtmiştir. Ardından eğer Türkiye'nin Ürdün'le birlikte Irak'a yönelik düşündükleri bir operasyon varsa kesinlikle buna karşı olduklarını ve böyle bir davranışın içerisinde olunmamasını tavsiye etmiştir. Ayrıca bekle-gör politikasının benimsenerek, duruma göre vaziyet alınmasını, çünkü hızlı kararlar alınıp yanlışlıklara düşülebileceğini dile getirmiştir. Çünkü ileride dost ve müttefik komşu olma vaziyeti hasıl olabilirdi. Bu nedenle kapılar tamamen

kapanmamalıydı. Dolayısıyla CHP Genel Başkanı yeni Irak hükûmetinin tanınması ve buna göre ilişkiler kurulması gerektiğini açıklamıştır. Son olarak meclisin 27 Ağustos'ta açılacağı ümidiyle bütün meselelerin milletin gözü önünde tartışılacağını belirtmiştir (Akis, S. 221, 2 Ağustos 1958: 7).

28-29 Temmuz 1958 tarihleri arasında Londra'da ABD ve Irak hariç Pakt'ın üyelerinin Dışışleri Bakanları, ittifakın durumunu görüşmek üzere toplanmıştır. Yeni Irak yönetimi ise bütün devletlerle dostluk ve tarafsızlık prensibi içerisinde bir dış politika benimsediğini söyleyerek Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını açıklamıştır. Türkiye de Irak'taki yeni yönetimi 31 Temmuz 1958 tarihinde tanımıştır (Gönlübol-Ülman, 1996: 303; 305-307; Yeşilbursa, 2019: 326; Bağcı, 2007: 101). Bu sıralarda Türkiye ile Irak arasında Pakt'ın tasfiyesi için görüşmeler başlamıştır (Ulus, 3 Ağustos 1958). Irak'ın çekilmesinden sonra Bağdat Paktı Teşkilatı'nın yerine Central Treaty Organizasyon (CENTO) yani Merkezi Antlaşma Teşkilatı 21 Ağustos 1959 tarihinde kurulmuştur (Gönlübol-Ülman, 1996: 307; Hale, 2013: 93; Yeşilbursa, 2019: 333). Bu teşkilat daha çok ekonomik, kültürel ve teknik iş birliği çerçevesinde işlev yürütmüştür (Armaoğlu, Ty.: 528).

CHP yönetimi ülkedeki iç ve dış olaylara ilişkin görüşmelerin yapılması için meclisin olağanüstü toplanma isteğini yinelemiştir (Cumhuriyet, 8 Ağustos 1958). CHP'nin ısrarlı tutumu üzerine DP Meclis Grubu şu bildiriye yayımlamıştır:

“Millet huzurunda CHP'ye ihtar! Halk Partisi Büyük Millet Meclisi'nin herhangi bir kararı kendi arzu ve maksatlarına uygun bulmadığı hallerde meclis dışı birtakım faaliyetlere girişmek meclis kararına karşı tebliğler kaleme almak suretiyle ita olması lazım gelen bu kararların çiğnenmesine zemin hazırlıyor. Dolayısıyla memleketi kanuni muktezasız, devletsiz ve otoritesiz idare ediliyormuş gibi göstermek tarafını tutarak meşru sayılması mümkün olmayan bir mücadele yolunu takip ediyor. Halk Partisi meclisin anayasaya ile tayin edilen hudutlar dâhilindeki bir parçasıdır. Onun bu vasfını tekrar ve anayasanın emrettiği hudutlar dâhilinde iktisap etmesini bekleriz. Meclisin kudret, kuvvet ve salahiyeti önünde hürmetkâr ve itaatkâr olması muhalefet vazifesini meşruiyet hudutlar içerisinde başarmaya çalışması kanuni mecburiyetidir.” (Zafer, 12 Ağustos 1958).

Bildiri CHP'yi uyarı mahiyetinde kaleme alınmış ve CHP'ye ağır ithamlarda bulunuyordu. Bu bildiriye CHP'liler hayretle karşılamıştır. Muhalefet milletvekilleri olarak yollarından dönmeyeceklerini belirtmişler, bildirinin Türk siyasi tarihinde yer alacağından dolayı üzüntü duyduklarını açıklamışlardır (Cumhuriyet, 12 Ağustos 1958). Hür Partililer ise CHP'nin kanun dışı yollara çıkmadığını söyleyerek iktidarı eleştirmiştir (Akşam, 13 Ağustos 1958). İktidarın bildirisine karşın CHP Meclis Grubu bir karşı bildiriyle cevap vermiştir. Bildiride, meşru yollarla mücadeleye devam edileceği ve DP'nin ithamlarının kabul edilemez

olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 17 Ağustos 1958). Bu sefer demokratlar CHP'nin bildirisine yanıt vermişlerdir. DP'liler CHP'nin bildirisinde 8 yıldır söylenenlerin tekrar edildiğini iddia etmişlerdir. CMP ve Hür Partililer ise bildirinin faydalı ve yerinde olduğunu belirterek CHP'yi desteklemişlerdir (Cumhuriyet, 18 Ağustos 1958; Akşam, 18 Ağustos 1958).

Sonuçta meclisin 21 Ağustos'ta toplanacağı belli olduktan sonra DP'liler CHP'nin izleyeceği siyasete göre politikalarını belirleyecektir (Cumhuriyet, 12 Ağustos 1958; Akşam, 13 Ağustos 1958). Meclisteki görüşmeler 9 saat sürmüştür. Başbakan Menderes, meclis kürsüsünde kısa bir konuşma yapmıştır (Akşam, 22 Ağustos 1958). Meclis konuşmaları öncekilerden farklı olmamıştır.

DP Balıkesir İl Kongresi'nde de konuşan Menderes, Irak'taki darbenin imalı bir şekilde muhalefet partileri hem de onları destekleyen basın organlarında yer almasını ağır sözlerle eleştirmiştir. Böyle bir niyet içerisinde olduğu sezildiği takdirde bedelinin de çok kötü olacağını belirtmiştir. Ayrıca arkalarında milletin olduğunu dile getirdikten sonra iktidara seçimlerle geldiklerini, bundan sonra da seçimlerin olacağını ve yine kazanacaklarını ifade etmiştir (Zafer, 7 Eylül 1958; Vatan, 7 Eylül 1958; Havadis, 7 Eylül 1958; Dünya, 7 Eylül 1958). Dolayısıyla Menderes Balıkesir'de muhalefeti ihtilal havası yaratmakla itham etmiştir (Hürriyet, 7 Eylül 1958). Metin Toker'e göre Menderes'in Balıkesir konuşmasından sonra CHP Genel Başkanı İnönü yeni bir üslûp benimsemiş ve son derece sert söylemlere girmiştir. Başbakan ise sözlerinden dolayı sonra pişmanlık duymuş, Bayar da Menderes'e memnuniyetsizliğini dile getirmiştir (Toker, C. 1, 2020: 748).

Başbakan Menderes Kütahya'da yaptığı konuşmada yine bu meseleye değinmiştir (Zafer, 8 Eylül 1958). Başbakan'ın söylemlerine karşın İnönü de konuşulması gereken her şeyin ancak mecliste konuşulacağını, meclis dışı konuşmaları üzüntüyle karşıladıklarını belirterek, meclisin üstünlüğüne vurgu yapmıştır (Cumhuriyet, 8 Eylül 1958). CMP ve Hür Parti yetkilileri de muhalefetin ihtilal yanlısı bir politikayı benimsemediklerini ve böyle bir yolu da aramadıklarını belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 8 Eylül 1958). Ayrıca CMP'ye göre siyasi huzursuzluğa iktidar sebep olmaktadır (Hürriyet, 8 Eylül 1958).

İktidarın muhalefete yönelik dozu giderek artan bir şekilde eleştirilerini ihtilal çerçevesinde dile getirmesi, CHP Meclis Grubu'nun toplanmasına ve 5 gün süren çalışmalarının ardından bir bildiri yayımlanmasına neden olmuştur. Özellikle

iktidar tarafından iç politikada alınan şiddet tedbirleri üzerinde durulmuş, ekonomik sıkıntılardan da bahsedilmiştir. Bildiride, özellikle iktidar tarafından iç politikada alınan şiddet tedbirleri üzerinde durulmuş, ekonomik sıkıntılardan da bahsedilmiştir. Elde edilen geniş imkânlarla ve müsait şartlara rağmen yanlış politika takip edildiği için ülkenin iktisadi bir buhrana sürüklendiği ileri sürülmüştür. Bildirinin kamuoyu nezdinde etkisi görülmeden hükûmet adına Basın ve Yayın Bakanı Server Somuncuoğlu tarafından muhalefetin iddiaları saat 00.30'da cevaplanmıştır. Böylece iç siyasette bildiri ve söylemlerin günü gününe takip edilmesi ve karşılık verilmesi şeklinde ortaya çıkan anlayış başka bir safhaya geçmiştir. (Akşam, 17 Eylül 1958). CHP'nin bildirisinden birkaç gün sonra Başbakan Menderes İzmir'de yaptığı konuşmada, CHP'nin siyasi bir parti olmadığını ve İnönü'nün siyaseti bırakması gerektiğini ve basının her istediğini yazamayacağını belirtmiştir (Akşam, 21 Eylül 1958; Hürriyet, 22 Eylül 1958).

DP ile CHP liderleri arasında söz düellosu olarak geçen beyanatlar hemen hemen her gün devam etmiştir. Başbakan Isparta'da İnönü de Sivas'ta konuşmuştur. Menderes bütün eleştirilerin amacının vatandaşı şaşırtıp iktidara gelmekten başka bir şey olmadığını belirtmiş ve devamında *“Bu ne biçim muhalefettir?”* sorusunu yöneltmiştir (Tercüman, 17 Ekim 1958; Zafer, 17 Ekim 1958). Daha sonra da gündeme gelecek olan ihtilal meselesi hakkında konuşan CHP Genel Başkanı İnönü, *“Demokrat Parti Başkanı adeta devlet benim anlayışına müncer olan sakat ve tehlikeli bir felsefeyi benimsemiş görünüyor. İhtilal ile iktidara gelmek ihtimalini bize isnat etmek Başbakan'ın ilk gündünden beri adetidir. Bu hâl baskı idaresi kurmak hevesinin mantıklı neticesidir. Baskı idaresi kurmak isteyenler tabi olarak kendilerine karşı daima ihtilal tehlikesi görür.”* demiştir (Cumhuriyet, 23 Ocak 1960). İnönü'nün sözleri incelendiğinde doğrudan veya dolaylı olarak birtakım fikirler edinmek mümkündür. İnönü, Başbakan'ın devlet benim anlayışının çok tehlikeli bulduğunu belirtmiş ve İnönü'ye göre bu anlayış içerisinde hareket eden Başbakan demokratik uygulamalardan uzaklaşmıştır. Yine İnönü, Menderes'in CHP'nin ancak ihtilalle iktidara geleceğine yönelik ithamlarına karşın iktidarın benimsediği baskı siyasetinin sonucunda böyle iddialarda bulunabileceğini ama demokrasi dışı siyasetin doğal bir sonucunun da ihtilal tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceğini belirtmiştir.

14 Temmuz 1958'deki askerî darbeden sonra Irak yönetimi devrilmiş, Türkiye'de ise iktidar ve muhalefet partileri Irak'taki gelişmeyi rejim meselesi

olarak ele almışlardır. CHP'liler totaliter bir yönetimin yıkımı, DP'liler ise muhalefetin iktidara ulaşmanın gayriresmî yolu olarak gördüklerini iddia etmişlerdir.

3.3. Sosyo-Ekonomik Gelişmeler

3.3.1. Basın Üzerine İktidar Muhalefet İlişkileri

İktidar ile muhalefet partileri arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi özellikle basın üzerinde de kendisini göstermiştir. 1957 genel seçimlerinden hemen sonra DP hükûmetinin basına yönelik uygulamalarından ilki 26 Kasım 1957 tarihli kararnameyle dergi ve gazetelerin ihtiyaç duydukları kâğıtların tek elden ithal zorunluluğunu getirmesidir. Yeni yılın ilk gününde yani 1 Ocak 1958 tarihli bir başka kararname ile de reklamlar tek elden dağıtılacaktır. Böylece basın organlarının ekonomik baskı altına girmesi kaçınılmazdır (Bulunmaz, 2012: 210).

DP iktidarı kendisini destekleyen gazeteleri resmî ilanlar vasıtasıyla ekonomik yönden desteklemiştir. Resmî ilanları kısılan muhalif gazetelerin özel ilan almamaları için ya da gazete ve dergilerin kâğıt tahsisinde hükûmet nüfuzunu kullanmıştır. Örneğin Kim dergisinin kâğıdı kesilmiş, bazı muhalif gazeteler kâğıt eksikliğinden dolayı zorunlu olarak tirajını kısmıştır (Topuz, 1973: 191-192).

Muhalif parti ve gazete mensupları, satışları çok düşük olmasına rağmen iktidarın yardımları sayesinde sıkıntı çekmeyen gazeteler için “*Besmele Basın*” tabirini kullanmıştır. Örneğin 1 Temmuz 1950-1959 sonu yılları arasında DP'ye yakınlığıyla bilinen Zafer gazetesi toplam 7.114.330 lira resmî ilan ve reklam almış iken CHP'yi destekleyen Ulus sadece 930.953 lira elde etmiştir (Yıldız, 1996: 498¹⁷⁴).

Menderes iktidarının üçüncü döneminde gazete ve gazetecilere verilen cezalar önceki dönemlere göre daha da artış göstermiştir. Muhalif gazetelerin en başında olan Ulus gazetesi üçüncü kez bir ay kapanma cezası almıştır. Sorumlu müdür ise 12 ay hapse mahkûm olmuştur (Cumhuriyet, 11 Nisan 1958). Bu

¹⁷⁴ Ayrıca bkz. Deniz-Özçağlayan, *Demokrat Parti Döneminde basın siyaset ilişkisi ve Resmi İlanlar ile Besleme Havzası, Yaratılması* 11.02.2023 tarihinde <https://avesis.marmara.edu.tr/yayin/d6d25e9-63ab-4634-993d-693eadbab3e0/demokrat-parti-doneminde-basin-siyaset-iliskisi-ve-resmiiilanlar-ile-besleme-basinin-yaratilmasi> adresinden alındı.

sıralarda 6 gazeteci cezaevinde yatarken 7 gazeteci de Yargıtay'ın kararını beklemekteydi (Ulus, 16 Mayıs 1958).

DP iktidarının sonlarına doğru özellikle muhalif basın üzerinde baskı giderek artmıştır. Hatta bu durum yabancı yazarların da dikkatinden kaçmamıştır. Indianapolis Star'ın yazarı Eugene Pulliam Türkiye'yi ziyaret etmiş, Başbakan Menderes randevu vermesine rağmen değişik bahanelerle Pulliam'le görüşmemesi, Pulliam'ın ülkesine döndükten sonra iktidarı eleştiren iki yazı kaleme almasını sağlamıştır. Ayrıca bu yazıları Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman'a göndermiş ve Yalman da köşesine taşımıştır (Kaya, 2010: 106).

Muhalif gazetelerin Pulliam'ın yazılarına yer vermesi davaların açılmasına neden olmuştur. Açılan davalara “*Eugene Pulliam Olayı*” ya da “*Pulliam Davaları*” denmiştir. Bu davalar sonucunda verilen cezalar şöyle olmuştur: Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman'a 15 ay 16 gün ve gazetenin Yazı İşleri Müdürleri Selami Akpınar ve Naim Tirali'ye 16 ay hapis cezası ile gazetenin bir ay süreyle kapatılmasına, Ulus'un Yazı İşleri Müdürü Ülkü Arman ile Kim dergisi Yazı İşleri Müdürü Şahap Balcıoğlu 9 ay hapis ve adı geçen gazete ile dergilerin birer ay süreyle kapatılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Dünya gazetesinin yazarlarından Falih Rıfkı Atay, Yekta Ragıp Önen ve Bedii Faik hakkında da davalar açılmıştır (Tuna, 2017: 337-338)¹⁷⁵. Milliyet gazetesi yazarı Abdi İpekçi'nin 1 Ağustos 1959 tarihinde Pulliam'a yazdığı mektupta, Türkiye ile ilgili bir daha yazı yazmamasını, yazılarını dile getirenlerin Türkiye'de ağır cezalar aldığını belirtmiştir (Topuz, 1973: 201).

CHP'nin basın suçlarına ilişkin meclise önerdiği af yasa tasarısı DP'lilerin aleyhinde oy kullanmasıyla kabul edilmemiştir. Gergin bir ortamda geçen celse de CHP Adana Milletvekili Suphi Baykam'ın “*Hiçbir devirde bu kadar insan hürriyetinden mahrum edilmemiştir.*” demiş, teklifin aleyhinde konuşan DP Çorum Milletvekili Mustafa Kemal Biberoğlu ise “*gazeteci mahkûmlarla diğer mahkûmlar arasında bir fark var mı?*” sorusuyla neden yasayı desteklemediklerini

¹⁷⁵ Akis dergisi Pulliam Olayı'nın kronolojisini aktarmıştır. Buna göre 17 Ekim 1958 tarihinde Vatan gazetesi Pulliam'ın yazısını vermiştir. 18 Ekim'de Ulus ve Dünya gazeteleri ve 25 Ekim'de Kim dergisi alıntılanmıştır. 11 Aralık'ta Başbakan Menderes'e hakarete edildiği iddiasıyla Vatan, Ulus, Dünya ve Kim'e dava açılmıştır. 11 Mart 1959 tarihinde Ankara Toplu Basın Mahkemesi'nce Ulus ve Ülkü Arman'a verilen cezalar açıklanmıştır. Temyiz Mahkemesi Ulus'un cezasını onadıktan sonra gazete bir ay kapanmış ve 24 Haziran'da yeniden açılmıştır. 15 Temmuz'da İstanbul Toplu Basın Mahkemesi Kim dergisini kapatmıştır. Bkz. (Akis, S. 261, 28 Temmuz 1959: 10).

açıklamıştır. Böylece genel affa dair teklif yürürlüğe girmemiştir (Cumhuriyet, 29 Mayıs 1958).

İktidarın muhalefet üzerindeki baskısı bu sıralarda iyice artmıştır. Öyle ki CHP Genel Başkanı'nın basın toplantılarının yayımlanması dahi yasaklanmıştır (BCA, nr. 30-1-0-0/43-254-18; Ulus, 3 Haziran 1958).

Muhalefet partilerine yayım yasağının getirilmesinin yanı sıra iktidar ya da muhalefeti destekleyen gazete ve gazeteciler fark etmeksizin açılan davalar devam etmiştir. Dünya gazetesinin açtığı davadan dolayı Zafer'in Genel Yayın Müdürü Fatin Fuat Tözer 14 ay hapis ve 2.333 lira 20 kuruş para cezası, gazetenin eski imtiyaz sahibi Mümtaz Faik Fenik ise 11.666 lira para cezası verilmiştir (Zafer, 31 Mayıs 1958; Ulus 31 Mayıs 1958). Geçici olarak faaliyetlerine son verilen Ulus gazetesi faaliyet geçtikten kısa süre sonra yeniden bir aylığına kapatılmıştır. Gazetenin Yazı İşleri Müdürüne de bir yıl hapis ve 3.000 lira para cezası verilmiştir (Ulus, 5 Temmuz 1958). Partiyi destekleyenlerin başında gelen yayın organı olduğu için gazetenin yeniden kapatılmasına en fazla tepkiyi CHP göstermiştir. CHP Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu basın hürriyeti kapsamında konuyu ele almış ve iktidarın basın hürriyetini kısıtlayan eylemleri terk etmesini dile getirmiştir. Ayrıca resmî ilan dağıtımında "*partizanlığı*" bırakmasını ve adaletli bir şekilde gazetelere dağıtılmasını istemiştir (Cumhuriyet, 5 Eylül 1958).

Cezasını dolduran Ulus gazetesine beş farklı konuda yeniden ayrı ayrı davalar açılmıştır (Ulus, 12 Eylül 1958). Ulus gazetesinin "*Demokrasi Rekoru*" başlığı altında verdiği haberde; bir günde 50 gazetecinin mahkemeye çıktığını belirterek, "*fikirleri öldürmeyi henüz hiç kimsenin başaramadığını*" ifade etmiştir (Ulus, 9 Ekim 1958). Uluslararası Basın Enstitüsü'nün 50 gazetecinin mahkemeye çıktığı ertesi günü yani 9 Ekim 1958 tarihinde Başbakan'a hitaben gönderdikleri yazıda, bir ülkenin içişlerine karışmak gibi bir niyetlerinin olmadığını ama basın özgürlüğü kapsamında değerlendirmede bulunulduktan sonra ülkedeki gazete ve gazetecilerle ilgili açılan davalara değinilmiştir. Tarafsız kaynaklardan edindikleri bilgilere göre ülkede basın özgürlüğünün ciddi anlamda kısıtlandığını ve bu meselenin giderilmesi doğrultusunda gerekli adımların atılması için müracaat ettiklerini belirtilmiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/131-853-3; Topuz, 1973: 190-191).

Uluslararası Basın Enstitüsü'nün uyarılarına rağmen gazete kapatmaları ya da gazetecilere verilen cezalar sona ermemiştir. Akis dergisi 30 gün süreyle kapatılmış, derginin Yazı İşleri Müdürü Tarık Halulu 16 ay hapis cezası almıştır.

Halen cezaevinde bulunan Ulus'tan Nihat Subaşı ile Şinasi Nahit Berker'in hapis cezalarına da 4'er ay ilave edilmiştir (Cumhuriyet, 28 Ekim 1958; Ulus 28 Ekim 1958; Ulus 30 Ekim 1958; Havadis, 28 Ekim 1958). Ulus gazetesinin başyazarı Yakup Kadri Karaosmanoğlu duruşmada, *“50 yıla varacak olan ve daima tenkit ve muhalefetlerle geçmiş neşriyat hayatımda yazdığım herhangi bir yazıdan dolayı sanık veya suçlu sıfatı ile ilk defa olarak bugün bir mahkeme huzuruna çıkmış bulunuyorum.”* demiştir (Ulus, 1 Kasım 1958). Ulus gazetesi yine bir ay kapatılmış, gazetenin Yazı İşleri Müdürü Ülkü Arman da bir yıl hapis cezası almıştır (Milliyet, 4 Kasım 1958). Gazete faaliyete geçinceye kadar çalışanları siyah kravat takmışlardır (Dünya, 4 Kasım 1958). Toplu Basın Mahkemesi Savcısı tarafından Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ülkü Arman, Beyhan Cenkçi ve Ayhan Yetkiner'in birer yıl hapsi ve Ulus'un iki ay yayım faaliyetlerinin durdurulması istenmiş, Vatan gazetesi aleyhine de dava açılmıştır (Ulus, 13 Aralık 1958). Ulus gazetesi 2 ay daha kapatılmış (Milliyet, 22 Ocak 1959), Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 10 ay hapse mahkûm edilmiş ama cezası ertelenmiştir (Ulus, 22 Ocak 1959). Vatan gazetesinin 6 Eylül 1958 tarihli yayımında *“Menderes'e açık mektup”* başlıklı yazıdan dolayı Ahmet Emin Yalman'a 8 ay hapis ve 2.083 lira para, ayrıca gazetenin o zamanki yayım müdürü Selami Akpınar'a 10 ay hapis ve 2.500 lira para cezası, ayrıca gazetenin de bir ay kapatılmasına karar verilmiştir. Ahmet Emin Yalman'ın yaşı 65'ten büyük olması nedeniyle cezası ertelenmiştir (Her Gün, 26 Kasım 1959). Akis dergisine göre Menderes iktidarının ilk sekiz yılı içerisinde 811 gazeteci hükûm giymiştir (Toker, C. 1, 2020: 770).

CHP'liler muhalefetin özellikle iktidara cevap ve tekzip hakkını radyoda kullanabilmesi için TBMM Başkanlığı'na şöyle bir yasa tasarısı vermişlerdir: *“Bir şahsın haysiyet ve şerefine dokunan ve menfaatini bozan veya hakikate aykırı hareketler düşünceler ve sözler izafesi suretiyle açık ve kapalı şekilde radyodan doğrudan doğruya veya naklen yapılan yayından dolayı o şahsın yayın suretinin bir misli kadar gene radyoda cevap ve tekzip hakkı tanınması...”* dır (Cumhuriyet, 19 Nisan 1958). Fakat iktidar milletvekillerinin karşı çıkmasıyla yasa tasarısı kanunlaşmamıştır. Başbakan Menderes ise muhalefetin özellikle CHP'nin basına dair konuşmalarına karşılık vermeyi ihmal etmemiştir. Menderes Aydın'da İnönü'nün basınla ilgili demeçlerinin bir kitap halinde yayımlanacağını söylemiştir (Tercüman, 24 Eylül 1958).

Ortaya çıkan gelişmeler öyle bir hâl almıştır ki iktidar yanlısı basın da ceza almaktan kurtulamamıştır. Bunun üzerine DP teşkilatları yayın yasaklarına son verilmesini ve özgür bir basın rejiminin kurulmasını parti üst yöneticilerinden istemişlerdir (Cumhuriyet, 12 Temmuz 1959). Bu doğrultuda DP Meclis Grubu harekete geçmeye karar vermiş (Vatan Cephesi, 16 Temmuz 1959), Başbakan Menderes de basın mensuplarına dair açtığı davaları geri çekmiştir (BCA, nr. 30-1-0-0/1-9-9; BCA, nr. 30-1-0-0/1-9-10; BCA, nr. 30-1-0-0/1-9-8; BCA, nr. 30-1-0-0/1-9-7; Ulus, 10 Eylül 1959).

DP teşkilatlarından gelen tepkiler, Başbakan Menderes'in basın mensuplarına karşı açtığı davalardan vazgeçmesine rağmen ardından yeni davaların açılmasına devam edilmiş, gazete kapatmalarına geri dönmüştür. İnönü yayın yasaklarına değinerek yaptığı konuşmada, anayasaya göre gazetelerdeki haberler yayımlanmadan önce kontrol edilememektedir. Öyle ki yayım yasağına uymayan sözler bakımından rekor kırıldığını söylemiş ve İzmir'de Lozan münasebetiyle hazırlanan bir toplantının yasaklanmasını garipsediğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 25 Temmuz 1959). Ulus gazetesinin 13 Ağustos 1959 tarihli sayısında yer alan “Çarşambalar, pazarlar bitmez. Ama verilen ceza bir gün biter” başlıklı yazıda ceza alanların listesi yayımlanmıştır. Bunların içerisinde Akis'ten Metin Toker ile derginin Yazı İşleri Müdürü Tarık Halulu, Ulus gazetesinin Yazı İşleri Müdürü Ülkü Arman, Zafer gazetesinin Yazı İşleri Müdürü Fatin Fuat, Vatan'dan Ahmet Emin Yalman¹⁷⁶, Kim dergisinin Yazı İşleri Müdürü Şahap Balcıoğlu bulunmaktadır (Ulus, 13 Ağustos 1959).

CHP Meclis Grubu basın üzerindeki baskılar nedeniyle iktidarı protesto etmiştir. Ayrıca Uluslararası Basın Enstitüsü'nün Türkiye'ye dair yazısına¹⁷⁷ iktidar tarafından yayın yasağı getirilmesine CHP'liler tepki göstermiştir (Cumhuriyet, 23 Aralık 1959). Harekete geçen CHP yönetimi basınla ilgili bir

¹⁷⁶ Ahmet Emin Yalman açılan dava sonucunda mahkûm olmuştur. Topbaşı Cezaevi'nde 15 ay 16 gün kalacak olan 72 yaşındaki 53 yıllık gazeteci Yalman'ın yüksek tansiyon, kalp yetmezliği, karaciğer büyümesi gibi ciddi hastalıklarla uğraşmaktaydı. Yalman cezaevi kapısında bir konuşma yaparak şunları söylemiştir: “Türk basınının kuruluşunun 100 yılında böyle bir akıbete uğramayı kendimden ziyade memleket ve Demokrat Parti hesabına acı buluyorum.”. Bkz. (Vatan, 7 Mart 1960; Ulus 8 Mart 1960; Hürriyet 8 Mart 1960). Yalman hapse girmesinden 40 gün sonra 15 Nisan 1960 tarihinde tahliye edilmiştir. Bkz. (Hürriyet 16 Nisan 1960; Cumhuriyet 16 Nisan 1960).

¹⁷⁷ Uluslararası Basın Enstitüsü'nün aylık bülteninde; “Türkiye bir diktatörlük mü kurmayı aklına koymuştur. Türk meslektaşlarımızın hürriyet davasından bu kadar cesaret ve sebatla sarılmaları hepimiz için ilham ve ümit vericidir. Uğruna savaştıkları dava hür dünyanın müşterek davasıdır.” denilmiştir. Bkz. (Ulus, 24 Ocak 1960).

Tahkikat Önergesi vermeyi düşünmektedir. Ayrıca basın özgürlüğünü kısıtlayan hususların kaldırılması hakkında da meclise yasa teklifinde bulunacaktır (Cumhuriyet, 25 Aralık 1959).

CHP Genel Başkanı İnönü basınla ilgili davaların giderek artan bir şekilde devam etmesi üzerine partisi iktidara geldiğinde bugünkü basın rejiminin kaldırılacağını söylemiştir. Ayrıca gazeteciler için İspat Hakkı'nın süratle getirileceğini de ifade etmiştir (Cumhuriyet, 19 Mart 1960). DP Meclis Grubu ise yaptığı toplantıdan sonra yayımladığı bildiride, CHP¹⁷⁸ ile basın organları hakkında tedbirler alınacağını belirtmiştir (Cumhuriyet, 8 Nisan 1960). Bu hususta demokratlar, CHP'nin tepkisine rağmen parti olarak kararlı olduklarını ifade etmişlerdir (Cumhuriyet, 9 Nisan 1960).

3.3.2. Bütçe Görüşmeleri

Bütçe görüşmeleri iktidarların gerçekleştirdiği ve gerçekleştirmeyi düşündüğü icraatların masaya yatırılmasında muhalefet partilerine bir fırsat verdiği için tartışmalı geçmesi olağan bir durumdur. Zira bütçe görüşmelerinde iktidarın gerçekleştirdiği bütün uygulamalar muhalefet partileri tarafından gündeme getirilmekteydi. Bu durumun bugün de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

1957 genel seçimlerinden başarıyla ayrılan Menderes hükûmetini meşgul eden konulardan biri de her yıl sonunda olduğu gibi yeni yılın bütçe tasarısı olmuştur. Bütçe tasarısı mecliste görüşülürken iktidar ile muhalefet partilerini karşı karşıya getirmiştir. Yalnız 1954 genel seçimlerine nazaran milletvekili sayısını oldukça fazla arttıran CHP'lilerin meclisteki fiili varlıkları hissedilir olmuştur.

1958 yılına ait bütçe görüşmelerinde iktidar ile muhalefet milletvekillerinin üzerinde birleştikleri husus yüksek enflasyondur. Muhalefete göre *“fiyat artışları sadece muhtekirin marifeti addedilir ve o yolda tedbirlerle bunun önleneyeği zannedilirse gayretler boşa...”* (Ulus, 21 Aralık 1957) çıkaracağı aşikârdır. Çünkü bu önlem soruna kalıcı bir çözüm getirmemektedir. DP Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu da Türkiye'nin yüksek bir enflasyonla karşı karşıya bulunduğunu söylemiştir. Sonuçta ortaya çıkan manzara nedeniyle CHP'liler bütçeye güvenoyu

¹⁷⁸ CHP ile ilgili alınacak önlemler içerisinde partilerin bucak, ilçe teşkilatları kaldırılacak, sadece illerde partilerin temsilcileri bulunacaktı. Bkz. (Cumhuriyet, 10 Nisan 1960).

vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Çünkü CHP'ye göre “Memleketimize ve milletimize siyasi sahada olduğu gibi iktisadi ve mali sahada da çok pahalıya mal olan zararlı ve tehlikeli yoldan derhâl dönülmesinin katî zaruret olduğuna inanmaktayız. Bu istikamette müspet ve fiili adımlar atılmadıkça CHP Grubu'nun itimadı Menderes hükûmeti ile birlikte olmayacaktır. “İktisadi ve mali hayatımız istikrarsızlık içinde”dir. Hükûmet tarafı da muhalefetin eleştirilerine karşılık ülkede her ne kadar hayat pahalılığı olsa da özellikle üretimin artması ve bunun halka yansması sonucunda halkın yüksek hayat seviyesinde ilerleme olduğunu ifade etmiştir. Bütçe görüşmeleri sırasında iktidar ile muhalefet partileri arasında gerginlik olmuştur. Muhalefet partilerinin bütçe ile ilgili meclis konuşmalarının parti ayrımı olmaksızın radyodan duyurulması yönündeki teklifi meclis oylamasına dahi sokulmamıştır. Ayrıca muhalefet milletvekilleri konuşurken Cumhurbaşkanı Bayar ile Başbakan Menderes meclis salonundan ayrılmışlardır (Cumhuriyet, 20 Şubat 1958). Menderes, özellikle CHP'nin itham ve tenkitlerini ihtiva eden hususları içeren eleştirileri CHP iktidarından örnekler vererek¹⁷⁹ cevaplamıştır (Zafer, 21 Şubat 1958).

Tartışmaların sertleşmesi üzerine Meclis Başkanı Refik Koraltan müdahil olmuş ve “bizim dediğimiz olacak sizin dediğiniz batıldır. Eğer iki tarafta bunu söylerse bu memleketin idaresi kolay olmaz. Sertlikten bir netice çıkmaz.” cümleleriyle ortamı yumuşatmaya çalışmıştır. Muhalefet partileri ise bütçeye dair eleştirilerine devam etmiştir (Cumhuriyet, 21 Şubat 1958). CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı 3,5 saat konuşmuş, “Çok kısa süren baharların, iktidarın şiddet tedbirleri ile kara kışa döndüğünü” söylemiştir (Cumhuriyet, 22 Şubat 1958). Başbakan Menderes ise çekilen sıkıntıların bir süre daha devam edeceğini ifade etmiştir. Ayrıca muhalefete cevap verirken 1948 ve 1949 yılında yayımlanan gazeteleri örnek göstererek İnönü iktidarını eleştirmiştir. Muhalefet milletvekilleri ise Başbakan'ın sözlerini keserek tepkilerini göstermiştir. Yine de konuşmasını sürdüren Menderes, ekmek hususunda eski devirlerde çekilen sıkıntılara ait belgeleri okuması tartışmaların devam ettirmiştir. Tartışmalar arasında Menderes: “Bağırmakla haklı çıkmanın imkânı yoktur. Okuduğum hakikatleri bağırıp çağırmakla değiştirmek mümkün değildir. Bunlar zabıtlara geçecek ve Türk efkâr-ı umumiyesine olduğu gibi bildirilecektir.” demiştir. Meclis Başkanı Koraltan,

¹⁷⁹ DP iktidarının CHP'nin eleştirilerine karşı cevap verme niteliğinde benimsediği en yaygın siyaset yolu olmuştur.

Başbakan Menderes'in konuştuğu sürece muhalefeti sessiz bir şekilde dinlemeye davet etmiştir (Zafer, 23 Şubat 1958; Cumhuriyet, 23 Şubat 1958). CHP Adana Milletvekili Suphi Baykam da iki tarafın da sakin olmasını istemiş ve gerginliğin azalması için çok çaba sarf etmiştir (Akşam, 26 Şubat 1958). Yine de bütçe görüşmelerinde iktidar ile muhalefet arasında tartışmalar eksik olmamıştır. CHP Grup Sözcüsü Hıfzı Oğuz Beketa Başbakan'a karşı sert eleştirilerde bulunmuştur. Beketa, *"Başbakan meclis ve milletin önünde diz çökmeye, hesap vermeye alışmalıdır."* demiş, Menderes ise *"CHP mensupları şunu iyice bilsinler ki; biz iktidardan gidici değiliz."* cevabını verdikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Meclisteki bütçe müzakerelerin de hep aynı şeyler soruldu ve aynı cevaplar verildi. Şimdi yine CHP Grubu Sözcüsü Hıfzı Oğuz Beketa sanki konuşmaları hiç duymamış ve konuşmasını mağarada hazırlanmış gibi kürsüye gelerek otomat ve robot gibi konuştu ve yerine oturdu."* Başbakan'ın sözlerine atfen Beketa kendisine hakaret edildiği gerekçesiyle Başbakan'ın yanına doğru giderek sözlü atışmışlardır (Akşam, 28 Şubat 1958).

Başbakan Menderes meclis müzakereleri sırasında DP'lilerin sadece İnönü'nün şahsına yapılan eleştirilere izin vermemiştir. DP Bilecik Milletvekili Şevki Hasırcı'nın İnönü için hoş olmayan sözler söyleyince Menderes araya girmiş ve Hasırcı'nın sözlerine katılmadığını bizzat dile getirmiştir. Meclis Başkanı da Hasırcı'nın sözlerinin zabıttan çıkarmıştır. 1958 yılına ait bütçe görüşmeleri iktidar muhalefet ilişkileri bakımından genel anlamda tatlı sert diyebileceğimiz bir hava içerisinde gerçekleşmiştir (Akis, S. 199, 1 Mart 1958: 10).

Sonuçta bütçe 167 hayıra karşı 408 evet oyuyla kabul edilmiştir (TBMMZC, D. XI, C. 2, 28 Şubat 1958: 1176). Meclis oylamasından sonra CHP adına konuşan Grup Başkanvekili Faik Ahmet Barutçu, *"Demokrat Parti her şeyi totaliter rejimlerin tekniği içinde tekâmül etmek görüşü altındadır."* demiştir (Akşam, 1 Mart 1958). Barutçu'nun sözlerine karşı iktidar adına kürsüye çıkan Tarım Bakanı Nedim Ökmen ahlak savunuculuğu iddiasıyla ortaya çıkan CHP'lilerin iktidarlara zamanında füzuli masraflar için nasıl milyonlarca lira harcadıklarını ortaya koymaya çalışmış, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ise eski iktidar mensuplarının devlet işleriyle şahsi dedikodular nispetinde ilgili olduklarını belirtmiştir. Maliye Bakanı Hasan Polatkan da CHP iktidarından sayısal bilgiler verdikten sonra müzakerelerin iki durumu ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Bunlardan ilki Türkiye'nin parlak bir istikbale doğru ilerlemesi, diğeri de muhalefetin her şeyi

kötüleme, yapılan her şeyi inkâr etme hevesinin hâlâ geçerli olmasıdır. Devlet Bakanı Emin Kalafat ise *“Bugün birer fazilet kahramanı gibi görünmek isteyenlerin 1946'da reylerin sandıklarından çalınması suçunu müteakiben neden tahkik ettirmediklerini”* sormuştur. Başbakan Menderes de içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikeleri önlemede DP olarak kararlı olduklarını ifade ettikten sonra (Akşam, 1 Mart 1958) bütçenin onaylanması nedeniyle meclise şükranlarını bildirmiş ve gece gündüz ülke yararına çalışacaklarını belirtmiştir (Zafer, 1 Mart 1958).

Bütçenin kabulünden sonra CHP Grup Başkanvekili Ahmet Faik Barutçu meclisin sorumluluklarını meclisin kürsüsünden anlatmış ve hükûmetin de takip etmesi gereken yolu dile getirmiştir. Barutçu'ya iktidar tarafından beş milletvekili karşılık vermiştir. Verilen cevaplarda kullanılan kelimeler içerisinde *“yalan, iftira, iptidai, yıkıcı mücadele, boş gayret, tehdit, son vereceğiz, siyasi yüzsüzlük, 46 faciası”*dır (Akşam, 15 Mart 1958).

Aradan bir yıl geçmiş mecliste yeniden bütçe görüşmelerine başlanmıştır. Bu amaçla kurulan bütçe komisyonunda konuşan Maliye Bakanı Hasan Polatkan hükûmetin iktisadi politikalarından bahsetmiştir (Son Telgraf, 18 Aralık 1958). Komisyonun muhalefet milletvekilleri Cumhurbaşkanı'nın seyahatlerinin zaruri ve doğal olduğunu ama bu görevle ülkelere gidilirken elindeki DP اساسını bırakması gerektiğini belirtmişlerdir (Akşam, 24 Aralık 1958). Yani Cumhurbaşkanı'nın tarafsız olmasını istemişlerdir. Komisyonda memur maaşlarına yapılacak zamlar da kabul edilmiştir. Geç saatlere kadar süren müzakerelerde bu konuda CHP milletvekilleri görüşlerini açıklamıştır. CHP Van Milletvekili Ferit Melen yeni maaşların 1950'deki satın alma gücünü bile karşılamayacağından yapılacak zammın yüzde 100 değil de yüzde 35 olduğunu belirtmiştir (Ulus, 8 Şubat 1959).

1959 bütçesiyle ilgili olarak CHP Grup Sözcüsü Nüvit Yetkin, *“Başbakan bir yıldır meclise uğramıyor. En önemli dış politika meseleleri bile meclise sorulmadan, tasdik ettirilmeden yürütülmektedir.”* demiş (Ulus, 24 Şubat 1959), bazı CHP'liler de Başbakanlık tahsisatının kaldırılmasını istemişlerdir (Ulus, 25 Şubat 1959). CHP Ankara Milletvekili İsmail Rüştü Aksal ise bütçeyi eleştirerek, *“basiretsiz politikanın yükünü çekiyoruz. Dış memleketlere 1 milyar 100 milyon dolar borcumuz var. Borçlarımızın taksitlerini bile ödeyemez bir hâle düştük.”* demiştir (Ulus, 21 Şubat 1959). DP Edirne Milletvekili Mükerrerem Sarol; *“1950'den sonra alınan tedbirler memlekette meknuz kuvvet ve teşebbüsleri harekete getirmiş*

ve sanayi sefil bir Orta çağ perişanlığından kurtulma yolunda hayli mesafe almış bulunmaktadır.” diyerek kendi iktidarlarını önceki dönemle karşılaştırmış ve gelinen durumu açıklamıştır (Zafer, 22 Şubat 1959). Muhalefetin eleştirilerine rağmen bütçe yasa tasarısı 151’e hayır oyuna karşı 363 evet oyuyla meclis tarafından onaylanmıştır (Akşam, 1 Mart 1959; Ulus, 1 Mart 1959).

Maliye Bakanı Hasan Polatkan 1960 yılına ait yeni mali bütçesinin 7.266.695.000 lira¹⁸⁰ olduğunu açıklamıştır (Zafer, 2 Aralık 1959). DP İzmir Milletvekili Behzat Bilgin’e göre iktisadi mevzular müşterek olduğu için siyasetten uzak tutulmalıdır (Zafer, 20 Aralık 1959).

Tarım Bakanlığı bütçesi müzakere edilirken muhalefet mensupları genellikle 10 yıldır tarım ve hayvancılık alanında ilerleme olmadığı gibi köylünün sabandan kurtulduğu iddialarının gerçeklikle bağdaşmadığını ifade etmişler, ayrıca meralar tarla haline getirildiği için hayvancılığın baltalandığını belirtmişlerdir (Ulus, 26 Ocak 1960).

Muhalefet mensuplarının konuşmalarının ardından Maliye Bakanı Polatkan üç saatten fazla süren ve 114 sayfalık konuşması sırasında iktidarın istikrar politikasını nasıl uygulayacağı hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş ve CHP’yi eleştirerek, *“iktidar devrinizde bu millete en düşük hayat seviyesine layık görmeseydiniz bugün yapılan mukayeselerden acı neticeler çıkmazdı.”* demiştir. Bakan’ın konuşmaları aynı zamanda radyodan da halka duyurulmaktadır. CHP’liler de iktidar ile muhalefet grup sözcülerinin bütçeye ilişkin konuşmalarının radyodan yayımlanmasını istemişlerdir. Maliye Bakanı’nın konuşmasından sonra muhalefet mensupları bütçenin tümü üzerindeki eleştirilerini meclis kürsüsünde dile getirmiştir. CHP Van Milletvekili Ferit Melen istikrar politikasına aykırı buldukları 1960 bütçesini tasvip etmeyeceklerini bildirmiştir (Cumhuriyet, 20 Şubat 1960). Çünkü Melen’e göre bütçe açık, yatırımlar plansız ve borçlar artmıştır (Akşam, 20 Şubat 1960). Maliye Bakanı Polatkan ise geçen yıla oranla bütçede yüzde 21.5 artış olduğunu ve yatırımlara da 2.802.000.000 lira ayrıldığını söylemiştir (Akşam, 20 Şubat 1960). Ayrıca borçların birçoğunun CHP devrinden kaldığını belirtmiştir (Akşam, 24 Şubat 1960). 1960 yılı bütçesine ait tartışmalar sırasında CHP’nin görüşüne göre vergi yükü 1950’ye göre beş kat artmış, israfın neden olduğu açıklar da zamlarla kapatılmaya çalışılmıştır (Ulus, 29 Şubat 1960).

¹⁸⁰ Meclis bütçe oylamasında 7.281.695.000 olarak belirlenmiştir. Bkz. (Akşam, 1 Mart 1960).

1960 bütçe görüşmeleri iktidar ile muhalefet arasında oldukça sert geçmiştir. Yalnız tartışmalar bütçeden ziyade bütçe dışı konuşmalar üzerine olmuştur (Vatan, 23 Şubat 1960). Sonuçta bütçenin oylamasına 553 milletvekili katılmış, 396 kabul, 157 ret ile bütçe tasarısı meclisten geçmiştir (TBMMZC, D. XI, C. 12, 29 Şubat 1960: 1126). Zafer gazetesine göre iktidar ile muhalefet partileri hiçbir meselede anlaşamamıştır (Zafer, 1 Mart 1960). CHP'liler ise bütçe müzakereleri sırasında da görüldüğü üzere iktidar ile muhalefet arasındaki anlaşmazlıklar artırdığı için artık en kısa zamanda genel seçimlerin yapılması gerektiğini savunmaktadırlar (Cumhuriyet, 1 Mart 1960).

3.3.3. Hayat Pahalılığı

İktidar ile muhalefet partilerini karşı karşıya getiren en önemli konulardan biri de ekonomik sorunlardır. Muhalefet hayat pahalılığını sıklıkla gündeme getirirken DP iktidarı bu durumun geçici olduğunu ve kendi dönemlerinde yapılan yatırımlardan bahsetmiştir.

1957 genel seçimlerinden sonra alınan iktisadi kararlar karşısında muhalefetin tavrı iktidar tarafından olumsuz karşılanmıştır. Çünkü yeni kararların el birliği ile desteklenmesi gerekirken muhalefet liderleri bazı gazetelerle birlikte eleştirel bir tutum takınmaları iktidarın hoşuna gitmemiştir (Zafer, 25 Kasım 1957). Fakat muhalefet temsilcileri haksız da değildir. Zira tek el ürünlerine yüzde 20-25 arasında zam gelmiştir (Ulus, 6 Aralık 1957). Muhalefete göre yapılan zamdan Tekel Bakanı'nın haberi bulunmamaktadır. Ulus gazetesine göre Maliye Bakanı'nın denk ilan ettiği bütçede oluşan 100.000.000 liralık açığı kapatmak için tek el mamullerinin fiyatları attırılmıştır (Ulus, 7 Aralık 1957). Daha sonra da zamlar devam etmiş, bir yıl dolmadan bütün tek el maddelerine yapılan zamlar yüzde 50-60 arasında değişmektedir (Milliyet, 21 Kasım 1958). Tek el ürünleri dışında gıda tüketim maddelerinden et fiyatlarına yeniden zam yapıldığı Ulus gazetesinde belirtilmiştir (Ulus, 24 Ocak 1958). Kâğıtta zam oranı yüzde 40 ilâ yüzde 60 arasında değişirken, altın fiyatlarının yükseldiği (Akşam, 4 Haziran 1958), demir fiyatlarına yapılan yüzde 60 zamlar 6 ay içerisindeki demir fiyatlarının yüzde 160 oranında arttığı basında yer almıştır (Ulus, 5 Aralık 1958). Gıda maddelerinde de makarnaya, margarine (Hürriyet, 11 Eylül 1958), süt ürünlerine (Ulus, 13 Eylül

1958), ilaçlara (Hürriyet, 12 Eylül 1958) zam yapılmıştır. Zam yapılan ürünlerden biri de Sümerbank malları olmuştur. Ayakkabı, terlik, çanta gibi deri mamuller yüzde 40-50 pahalalmıştır (Ulus, 18 Ocak 1959). Dolayısıyla bu gibi örnekleri artırmak mümkündür. Zamlar karşısında CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek Türk diline iki kelime kazandırmıştır. Bunlar Türkiye için “*Zamistan*”, zam yapanlar için “*zamara*” söylemleriyle karşımıza çıkmıştır (Akşam, 16 Haziran 1958). CHP Ankara Milletvekili İsmail Rüştü Aksal dış yardımları kastederek, “*Yardımların iktisadi hayatımızdaki hastalığı tek başına tedavi edemeyeceğini, fiyatlarda bir düşme olmayacağı*”nı belirtmiştir (Akşam, 6 Ağustos 1958).

Artan fiyatlar karşısında hükûmet harekete geçmiştir. Buna göre özellikle pirinç, zeytinyağı pamuk ve ay çiçek yağı, beyaz ve kaşar peynir, kuru fasulye gibi gıda maddelerinin satışı dört gün boyunca durdurulmuş, elinde bu ürünler olanların iki gün içerisinde beyanname vermeleri istenmiştir. Ayrıca ekonomiyi yönetmek için beş bakandan oluşan İktisadi Koordinasyon Heyeti kurulmuştur (Ulus, 14 Eylül 1958).

Ortaya çıkan manzara karşısında sadece ekonomik meseleleri görüşmek üzere CHP Parti Grubu toplanmış ve ardından yayımladığı bildirimde, hayat pahalılığının yıldırım hızıyla devam ettiğini ve gerekli tedbirlerin alınmasının da kolay olmadığı belirtilmiştir (Milliyet, 14 Eylül 1958). Muhalefet partileri iktidarın yaptığı her yeni eserin takdir ve teşekkürüne layık olduğunu belirtmişler ama ülkenin iktisadi şartlarının “*üç yıl evvel bir parmak ameliyatı ile geçirilecek olan iktisadi hastalığın kol kesilerek*” tedavi edilebileceğini ifade etmişlerdir (Tercüman, 27 Eylül 1958).

Muhalefetin eleştirilerine karşın iktidar tarafı kendilerinden önceki dönemle karşılaştırarak sayılarla cevap vermeye çalışmıştır (Zafer, 16 Ocak 1959). Özellikle Zafer gazetesinde bu örnekleri görmek mümkündür (Zafer, 6 Eylül 1959; Zafer, 9 Şubat 1960).

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Kadıköy İlçe Kongresi’nde iç ve dış ile ekonomik meselelere ilişkin bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında muhalefet partisi olarak iktidardan hesap sorulmasının görevleri olduğunu aktardıktan sonra ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik sorunların ancak CHP iktidarıyla çözülebileceğini ifade etmiştir (Ulus, 7 Temmuz 1958). Ülkenin en önemli

meselelerinden biri olan hayat pahalılığı İnönü'nün sürekli gündeminde yer almış ve gittiği her yerde bu durumu dile getirmiştir (Ulus, 26 Ekim 1958).

CHP Genel Başkanı İnönü'nü tasarruf tedbirleri kapsamında iktidarın harcamalarda dikkatli olması gerektiği yönünde uyarılarına dair Maliye Bakanı Hasan Polatkan, İsmet Paşa'nın nereye harcandığını anlayamadığı paraların, ülkenin kalkınması için kullanıldığını söylemiştir (Akşam 9 Temmuz 1958). Ayrıca Polatkan gerçekleştirilen yatırımları sayısal verilerle kanıtlamaya çalışmış ve İnönü'nün amacının ülkenin bir ekonomik buhranla karşı karşıya kaldığını gösterme gayreti içerisinde olduğunu belirtmiştir (Zafer, 9 Temmuz 1958). Bir başka hükûmet yetkilisi olarak Devlet Bakanı Emin Kalafat da *"İsraf Devri"*nin İnönü'nün dönemine ait olduğunu belirttikten sonra Türk mucizesi olarak isimlendirilen iktisadi kalkınmayı İnönü'nün israf şeklinde anlatmasının yersiz olduğunu ve asıl israfın CHP zamanında yaşandığını belirtmiştir (Akşam, 10 Temmuz 1958). Fakat CHP'liler, İnönü'nün konuşmasına karşılık hükûmetin cevaplarını yetersiz ve gereksiz bulmuşlardır.

Hür Parti Genel İdare Kurulu üyesi Aydın Yalçın da ekonomik tartışmalara katılmıştır. Kendisinin ekonomik gelişmelere tarafsız bir gözle baktığını dile getirerek bu doğrultuda hem CHP hem de DP'yi eleştirmiştir. Yalçın, Türk ekonomisinin 1950-54 yılları arasında en hızlı kalkınma hamlesini gerçekleştirdiğini belirtmiştir. İnönü'yü de laf kalabalığı yapmakla itham eden şu cümleyi kullanmıştır: *"İnönü'nün neyi anlatmak tahlil etmek ve ispat etmek istediğini katiyen anlamadım."* (Zafer, 10 Temmuz 1958). Yalnız Hür Partili Aydın Yalçın'ın ülkenin en hızlı kalkınma dönemi olarak verdiği tarih DP'den ayrılmadan önce Hür Partililerin de içerisinde olduğu yıllardır. Bu nedenle dolaylı olarak kendilerinin de içerisinde oldukları zamanı başarılı bulmaktadır.

3.3.4. ABD Yardımları

İktidar ile muhalefet arasında mevzu olan hususlardan biri de dışarıdan gelen nakdî yardım ve kredilerdir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü bu hususta düşüncelerini açıklarken ülke ekonomisinin düzeltilmesi için dışarıdan sağlanacak yardım ve kredilerin işe yaraması için ülkede mutlaka demokrasi ve hukuku sınırlandıran etmenlerin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir (Ulus, 7

Ağustos 1958). Yine İnönü benzer demeçlerini daha sonra da tekrarlamıştır (Milliyet, 26 Ekim 1958).

DP iktidarının Maliye Bakanı Hasan Polatkan Türkiye'ye kredi sağlanmasıyla ilgili görüşmelerde bulunmak için ABD'ye gitmiştir (Cumhuriyet, 9 Eylül 1958). ABD yardımları özellikle Türkiye'nin ithalatını finanse etmekte kullanılacaktır. Ayrıca Amerikan Kalkınma Fonu da Türkiye'nin Sanayi Bakanlığı'na 10.000.000 dolarlık yeni bir kredi verecektir (Cumhuriyet, 14 Eylül 1958)¹⁸¹.

ABD Türkiye'ye sadece kredi temin etmemiş, aynı zamanda hibe de yapmıştır. Amerikan yönetimi 810.000.000 lira tutarındaki hibenin 350.000.000 lirasını savunma ihtiyaçlarının karşılanması için Milli Savunma bütçesine tahsis edilmiş, geriye kalanı ise bütçe dışı yatırımlarla ve iktisadi istikrar programının desteklenmesinde kullanılacaktır (Zafer, 21 Aralık 1958). Daha sonraki yıllarda Amerikan İktisadi Yardım Fonu'ndan 280.000.000'nu devlet teşekküllerine ve 30.000.000 lirası özel girişimcilere kaynak olması için toplam 310.000.000 lira yardımda bulunulmuştur (Vatan Cephesi, 5 Ağustos 1959).

Dış yardımlar ya da krediler (borçlar) meselesine ilişkin CHP Genel Başkanı İnönü Konya'da açıklamalarda bulunurken ülkenin borçlanması Osmanlı dönemindeki Duyûn-ı Umumiye İdaresi'ne benzetmiştir (Cumhuriyet, 23 Kasım 1958). İnönü'nün sözlerine Maliye Bakanı Polatkan Duyûn-ı Umumiye İdaresi'ni kaldırmış bir kahraman edasıyla konuşan İnönü'nün iktidarı döneminde Duyûn-ı Umumiye İdaresi'nin faaliyetlerini sürdürdüğünü belirterek yaptığı benzetmenin yanlış ve ilgisiz olduğunu ifade etmiştir (Zafer, 24 Kasım 1958; Cumhuriyet 24 Kasım 1958).

ABD'den sağlanan yardım ve krediler dışında iktisadi bir antlaşma da imzalanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'de yatırımlarda bulunacak Amerikan iş insanlarıyla ilgili Garanti Antlaşması 27 Mart 1959 tarihinde mecliste onaylanmıştır. Yapılan oylamaya katılan 315 milletvekilinden 212 kabul, 103 ret çıkmıştır (TBMMZC, D. XI, C. 8, 27 Mart 1959: 179). Anlaşma süresiz ve karşılıksız olduğu için muhalefet aleyhte oy kullanmıştır (Ulus, 28 Mart 1959). Bu antlaşmaya ilişkin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu muhalefetin eleştirilerine cevap vermiştir. Zorlu'ya göre yatırım yapılan ülkelerde ABD sermayesinin

¹⁸¹ ABD'nin vermiş olduğu borçlara dair başka bir örnek için bkz. (BCA, nr. 30-18-1-2/146-35-9).

müşadere ve istimlakine karşı garanti temin edilmiştir. Ayrıca Zorlu muhalefetin mütekabiliyet esasını niçin dikkate alınmadığı eleştirisine de şu cevabı vermiştir:

“Acaba Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinin Birleşik Amerika’ya sermaye çıkarmakta menfaati mi vardır? Ve bu sermaye akışını teshil etmek için tedbirler mi almaktadır? Bilâkis Türk parasının kıymetini korumak için, millî servetin anavatanda kalmasını temin etmektedir. Sevgili arkadaşlarım, görüyorsunuz ki, böyle pek fazla teemmül etmeden, düşünmeden vehle-i ulâda akla gelen hususları hemen burada söylemek hem millî menfaatlerimizin düşünülmediğini ifham hem de bu hususta bir fedakârlık kabul eden bir milleti rencide edecek mahiyettedir.”

Dolayısıyla bu antlaşmanın millî menfaatlere uygun olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca “Türkiye’ye karşı bir güven problemi mi var?” sorusuna da böyle bir durumun söz konusu olmadığını ve buna benzer antlaşmayı ABD’nin sadece Türkiye ile değil 34 ülke ile imzaladığını da meclis kürsüsünden dile getirmiştir (TBMMZC, D. XI, C. 8, 27 Mart 1959: 142-144)¹⁸². Dışişleri Bakanı Zorlu’nun Türkiye’nin yardım ve kredi antlaşmaları imzalamasında önemli rolü olmuştur (Önal, 2014: 180).

3.4. Eğitim Alanında Tartışmalar

İktidar mensuplarının muhalefetin -özellikle CHP- eleştirilerine karşılık verirken en başta tercih ettikleri usul kendi dönemlerini geçmişle kıyaslama yoludur. Bu durum siyasi, ekonomi, eğitim gibi alanlarda fark etmemektedir. Dolayısıyla muhalefetin eğitimle ilgili eleştirilerine karşın Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri son 9 yıldaki gelişmeleri sayısal verilerle ortaya koymuştur. İktidarın en büyük destekçilerinden Zafer de bunu gazete sütunlarına taşımıştır. Örneğin 1950’de ilkokul sayısı 12.511 iken 1959’da 21.464’e (Zafer, 28 Eylül 1959), ortaokul sayısı 283’ten 1959 yılında 528’e, 59 olan lise sayısı da 138’e yükselmiş ve pek çok laboratuvar açılmıştır (Zafer, 1 Aralık 1959). Ayrıca yeni yılda 3.000 köy okulu inşa edilecektir (Zafer, 20 Mart 1960). CHP yanlısı Ulus ise iktidarın eğitim yönünden eksikliklerini belirtmeye çalışmıştır (Ulus, 1 Ekim 1959).

1960 yılına ait yeni bütçe tasarısı görüşülürken muhalefetin iddiasına göre her yıl 15.000 ilkokul öğretmenine ihtiyaç bulunmaktadır (Ulus, 16 Aralık 1959).

¹⁸² Türkiye ile ABD arasında tarımsal ürünlere ilişkin ihracat anlaşması da önceden imzalanmıştır. İşbirliğinde yeni bir adım sayılan bu anlaşmaya göre Türkiye, 250.000 ton buğday, 70.000 ton yemlik hububat, 60.000 ton pamuk yağı, 500 ton tereyağı, 133 ton yağlı süt tozu, 250 ton peynir, 1.400 ton yağsız süt tozu temin etmiştir. Anlaşmadaki maddelerin değeri ise 46.800.000 dolardır. Bkz. (Zafer, 21 Ocak 1958).

Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı ise ülkede ihtiyaç duyulan öğretmen sayısının 6.000 olduğunu ifade etmiştir (Cumhuriyet, 10 Ocak 1959)¹⁸³.

Menderes hükûmetinin son iktidar döneminde üniversitelere ilişkin önemli kararlar almıştır. İktidarın meclisten çıkarmaya çalıştığı yasa tasarısıyla amaçlanan öğretim üyelerinin üniversite dışında görev almamaları ve siyasi olaylar hakkında görüş bildirilmelerinin önüne geçmektir (Cumhuriyet, 24 Nisan 1957; Akşam, 6 Mayıs 1957). Böylece yeni tasarının üniversite muhtariyetinin tamamen ortadan kaldırdığı yönünde Ulus gazetesi haber yapmıştır. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'na da öğretim üyeleri hakkında ceza verme hakkı tanınmıştır (Ulus, 6 Ocak 1958). 10 Ocak 1958 tarihli Akşam gazetesinde çıkan haberde, üniversitelere sadece bilimsel özerklik verileceği ifade edilmiştir (Akşam, 10 Ocak 1958). Yeni yasa tasarısıyla Milli Eğitim Bakanı'nın öğretim üyelerini işten çıkarma yetkilerinin genişletileceğinden bahsedilirken (Cumhuriyet, 23 Ocak 1958), Ulus gazetesi de iktidarın elinde öğretim üyelerini üniversiteden uzaklaştırma yetkisi olursa ülkede “*ilim hürriyeti tehdit ve tazyik altında...*” olacağı belirtilmiştir (Ulus, 26 Şubat 1959). Zafer de üniversitelerin siyasetten uzak durmasına ilişkin haber yapmıştır (Zafer, Şubat 1959).

Yeni yasa tasarısını gazeteler dışında öğretim üyeleri de kendi açılarından yorumlamışlardır. Anayasa Hukukçusu Sıddık Sami Onar; “*İlim siyasetin emrinde değildir. İlim siyasetin üstündedir ve rehberlik eder, ona bir meşale vazifesi görür.*” demiştir (Ulus 3 Kasım 1959).

Yasanın meclisten çıkmasıyla İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan Profesör Hüseyin Nail Kubalı'nın bakanlık emrine alınması özellikle muhalefet tarafında tepkiyle karşılanmıştır. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, “*Hadiseyi büyük bir üzüntü ile müşahade etmekteyim. Fakat hayret etmedim. Bugünkü iktidardan başka türlüünü beklemiyordum.*”, başka bir CHP Merkez İdare Kurulu Üyesi ve Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu da “*Hür fıkre ağır bir darbe vurulmuştur. Bundan memleket bir şey kazanmayacaktır.*” demişlerdir (Ulus, 3 Şubat 1958). Akşam yazarlarından Feridun Ergin'in de köşe yazısında, kürsüsüne veda eden Naili Kubalı'nın üniversitenin sevilen kıymetlerinden biri olduğunu, meslek hayatı boyunca vazifesini daima cesaretle yerine getirdiğini, hukuk

¹⁸³ DP döneminde eğitim alanında sayısal bilgiler için bkz. (Evsile, 2021a: 61-76).

prensiplerini siyasi tartışmaların üstünde tuttuğunu, çıkar yerine bilim insanı sıfatıyla düşüncelerini yazdığını belirtmiştir (Akşam, 3 Şubat 1958).

Muhalefet, üniversite ve basının Kubalı meselesine ilişkin eleştirilerine karşın iktidar sessiz kalmamıştır. Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı: *“Meselelerimiz hükûmetle üniversite arasındaki görevlilerledir. Kanunla itaat etmek ve ettirmek vazifemizdir...Bir üniversite mensubunun ilimin objektif görüşleri dışında günlük politika meselelerini ve hele demagojiyi davet eden bir tarzda karışmaya kalkarsa kanunu bizzat ilmin karşısında bulur.”* demiştir (Zafer, 5 Nisan 1958). Yardımcı’nın ifadelerine muhalefet tepki göstermiş ve Milli Eğitim Bakanı Yardımcı’yı istifaya davet etmişlerdir. CHP’li Metin Feyzioğlu da Kubalı’yı destekleyen şu sözleri ifade etmiştir: *“Kubalı rejim buhranı var demiş. Elbette var. Anayasa Profesörüdür. Böyle görmüş, böyle söylemiş.”* (Cumhuriyet, 5 Nisan 1958).

Üniversitedeki görevinden uzaklaştırılan Kubalı, görevine iade edilmek için Danıştay’a başvurmuştur (Akşam, 6 Nisan 1958). Ülke genelinde gösterilen tepkiler karşılık bulmuş, Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı Kuvbalı’nın Bakanlık emrine alma kararını kaldırmış ve 10 Nisan 1958 tarihli tebligatla üniversite rektörlüğüne bildirilmiştir (Cumhuriyet, 10 Nisan 1958). Kubalı kürsüsüne döndükten sonra izleyeceği yol hakkında konuşurken (Cumhuriyet, 11 Nisan 1958) düşüncelerinde bir değişiklik olmayacağını ifade etmesi (Akşam, 11 Nisan 1958) DP’liler memnuniyetsizliğini dile getirmişler, hatta Kubalı’nın cezasını kaldırdığı için Milli Eğitim Bakanı’nı sorumlu olduğunu belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 12 Nisan 1958). İstanbul Üniversitesi yönetimi ise Kubalı’yı sözlerinden dolayı cezalandırmıştır. Üniversite senatosunun oy birliğiyle aldığı karara göre Kubalı kurumda bir ay ders veremeyecektir. Ayrıca üniversite öğretim mesleğinin şeref ve haysiyetine uygun görülmediği için Kubalı’ya *“kusur bildirme”* cezası da verilmiştir (Zafer, 13 Nisan 1958; Cumhuriyet, 13 Nisan 1958).

Verilen cezalar iktidar çevrelerinde memnuniyetle karşılanırken muhalefette hayal kırıklığına neden olmuştur. Öğretim üyeleri ve öğrencilerden oluşan bir grup destek amacıyla Kubalı’yı ziyaret etmişlerdir (Cumhuriyet, 14 Nisan 1958). Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı Kubalı’ya verilen cezada iktidarın bir etkisinin olmadığını ifade etmiştir (Akşam, 15 Nisan 1958). Kubalı, Üniversitelerarası Kurul nezdinde cezaya itirazda bulunacağını açıklamıştır (Cumhuriyet, 15 Nisan 1958). 500 kadar üniversite öğrencisi Kubalı lehinde

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde gösteri yapmıştır (Cumhuriyet, 16 Nisan 1958). Benzer gösteriler Beyazıt Meydanı'nda da olmuştur (Zafer, 16 Nisan 1958). Öğrenci gösterilerine ilişkin İstanbul Üniversite Hukuk Fakültesi Yönetim Kurulunca soruşturma açılmış, 10 öğrencinin ifadesi alınmış, bir öğrencinin de üniversiteye girmesi yasaklanmıştır. İstanbul Üniversitesi Rektörü Ali Tevfik Tanoğlu da düzenlediği basın toplantısıyla gösteriye katılanları eleştirmiş ve senato kararını savunmuştur (Cumhuriyet, 17 Nisan 1958; Zafer, 17 Nisan 1958). Sonuçta Nail Kubalı 101 gün sonra tekrar üniversiteye dönmüştür (Ulus, 14 Mayıs 1958).

CHP Merkez İdare Kurulu Üyesi ve Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu DP hükûmetinin eğitim politikasına atıfta bulunarak iktidarın gerçek manada bir planının olmamasından şikâyet etmiş (Ulus, 12 Kasım 1959), milli kalkınmanın ancak eğitimle olacağını ancak eğitimin siyasi teşekküllerin etkisinden kurtulması gerektiğini belirtmiştir (Ulus, 13 Ocak 1960).

3.5. Menderes İktidarının Sonu (Tahkikat Krizleri ve 1960 Darbesi'ne Giden Süreç)

1960 yılının başlarında iktidar muhalefet ilişkileri bakımından artık iyice gergin bir döneme girilmiştir. Birbirlerine karşı tahkikat yani soruşturma önergeleri ardı ardına verilmeye başlanmıştır. CHP'liler iktidar için 11 Tahkikat Önergisi vermiştir. Haklarında soruşturma yapılacaklar arasında başta Başbakan olmak üzere Adalet, İçişleri, Basın-Yayın ve Sanayi Bakanları vardı (Cumhuriyet, 15 Şubat 1960). Meclisteki görüşmeler sırasında Uşak ve İstanbul olaylarına ilişkin önergenin müzakeresinde İçişleri Bakanı Namık Gedik muhalefet parti milletvekilleri tarafından istifaya çağırılmıştır. Bakan Gedik'in eleştirilere cevap verirken CHP'liler de "*Vekil sanık değil, savcı gibi konuştu.*" demiştir (Cumhuriyet, 16 Şubat 1960). Sonuçta iktidar milletvekilleri çoğunlukta olduğu için haklarında verilen Soruşturma Önergeleri birer birer reddedilmiştir. Bunun üzerine muhalefet milletvekilleri, "*Demokrat Parti Tahkikat Önergelerini reddetme hususunda kulüp zihniyeti ile hareket ediyor.*" ifadesini kullanmıştır. Sabaha kadar aralıksız faaliyet yürüten mecliste milletvekillerinin konuşmaları yarım saatle sınırlandırılmıştır. Menderes için verilen Tahkikat Önergisi'nin görüşülmesinde, Başbakan mecliste olmadığı için CHP'lilerin itiraz ve eleştirilerine neden olmuştur. CHP Grup

Başkanvekili Nüvit Yetkin yolsuzluk iddialarını ortaya attıktan sonra Başbakan için ceza takibatının yapılması gerektiğini belirtmiştir. Zile'deki Olaylar, Ziraat Bankası'ndan Kuromit Şirketi'ne 40 milyonluk kredi meselesi gibi nedenlerle Başbakan Menderes hakkında açılan önergelerin hiçbirinden muhalefetin istediği sonuç çıkmamıştır (Cumhuriyet, 17 Şubat 1960; Cumhuriyet, 18 Şubat 1960). Ayrıca müzakereler oldukça tartışmalı bir ortamda ve birbirlerine karşı sert bir üslupla gerçekleşmiş, milletvekillerinin sözlü sataşmaları fiili eylemlere dönüşmüştür. Hatta Başbakan'la ilgili bir Tahkikat Önergesinin görüşülmesi sırasında 100 milletvekili kavgaya katılmış, 20'si birbiriyle yumruklaşmıştı. Yaşanan arbede sonucunda CHP Ankara Milletvekili İsmail İnan burnundan ve gözünden yaralanmış, Tokat Milletvekili Şahap Kitapçı ve Hür Parti Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş da ağır bir şekilde hırpalanmışlardır (Cumhuriyet, 18 Şubat 1960).

CHP Genel Başkanı İnönü'nün konuşmasını dinleyen öğrencilerin dağıtılması üzerine İnönü yaşanan olaylara ilişkin *"İyi günler çok yakındır. Haklı davalarda muzaffer olacaksınız."* (Vatan, 20 Mart 1960) diyerek öğrencilerin arkasında olduğunu göstermiştir. İnönü'nün bu söylemi üzerine DP Parti Grubu harekete geçmiş, CHP'ye dair kanuni ve idare tedbirlerin alınmasını içeren karar oybirliğiyle alınmıştır. Buna karşı CHP Grubu da izlenen politikalardan kesinlikle taviz verilmeyeceğini belirtmiştir (Akşam, 8 Nisan 1960). Kurulacak olan Meclis Tahkikat Encümeni CHP'nin giriştiği kanun dışı faaliyet ve teşebbüsleri, basın meselesini, idari ve adli kanunları ne suretle uyguladığını incelemekle görevli olacaktır (Zafer, 13 Nisan 1960; Akşam, 13 Nisan 1960). Bunun üzerine CHP İdare Kurulu da yayımladığı bildiride, DP hakkında Meclis Tahkikat Önergesi vermeyi kararlaştırmıştır. Önerge, *"Demokrat Parti idarecileri ve hükûmetin çeşitli alanlardaki bütün kanun ve nizam dışı hareketlerini ve yolsuzluklarını içine alacak"* şekilde düzenlenmiştir (Ulus, 14 Nisan 1960; Akşam, 14 Nisan 1960). Fakat Meclis çoğunluğu DP'lilerin elinde olduğu için bir netice alınamamıştır.

Asıl gelişme DP'nin CHP hakkında meclise verdiği önergede yaşanmıştır (Akşam, 15 Nisan 1960). 7 maddelik önerge 15 kişiden oluşan bir komisyon kurulması, tahkikatın üçer ay sürmesi gibi maddeleri içermektedir. Tahkikat Önergesi DP Meclis Grubu Başkanı Mazlum Kayalar ile Grup Başkanvekili Baha Akşit tarafından açıklanmıştır (Akşam, 16 Nisan 1960; Cumhuriyet, 17 Nisan 1960). Mecliste görüşülecek Tahkikat Önergesi şöyledir:

“CHP siyasi mücadelede meşru hudutları ziyadesi ile aşmıştır. Kurulacak Tahkik Encümeni gerekirse siyasi hareket ve faaliyetleri durduracak, seçimlerde namuslu ve vatandaşların iradesini tam bir hürriyet içinde izhar etmelerine mâni olmak üzere şerirler ve sabıkalılardan müteşekkîr silahlı siyaset çeteleri tehdit ve tecavüz için hazırlanmaktadır. Bir kısım basın gayrimeşru gayelerinin tahakkuku yolunda CHP ile iş birliği yapıyor. Orduyu siyasete karıştırmak, ordu kuvvetlerini emir ve kanun dinlemez bir hale getirmek için gizlice çalışmaktadırlar. Hücre usulü ile çalışan kollar kuruluyor ve bu kolların da meşrutiyeti hususunu çekinmeden ve açıkça müdafaa etmektedirler.” (Zafer, 16 Nisan 1960).

Önergenin temel amacı CHP’nin siyasi faaliyetlerini denetlemektir. Doğal olarak bu önerge mecliste yoğun tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çünkü *“Tahkikat Encümeni”*’ne meclis içinde veya dışında siyasi faaliyetleri durdurma yetkisi vermiştir (Bulut, 2009: 137). Bu önergeye karşı CHP Meclis Grubu da boş durmamış, hazırlamış olduğu Tahkikat Önergesini Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na sunmuştur. Önergede, ülkedeki siyasi hayattaki huzursuzluğun nedeni olarak başta Başbakan Menderes' olmak üzere DP yöneticilerinin sorumlu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca anayasa ve hukuk dışı tedbirlerin her defasında sadece huzursuzluk doğurduğu ileri sürülmüştür (Akşam, 17 Nisan 1960). Öyle ki Başbakan Menderes'in Yüce Divan’a sevki istenmiştir. Bunun yanında Menderes’in keyfi bir idare kurmak gayretinde olduğu belirtilmiştir (Ulus, 17 Nisan 1960; Son Posta, 17 Nisan 1960). CHP dışında diğer muhalefet partisi CKMP de DP’liler hakkında soruşturma açılması için meclise önergeler vermiştir. CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ve partinin diğer milletvekilleri Hayri Çopuroğlu ile Osman Canatan’ın ortaklaşa imzaladıkları Tahkikat Önergesi Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na sunulmuştur. Önergede 15 DP’li milletvekilinin fiil ve hareketlerinden dolayı soruşturma açılması istenmiştir (Akşam, 22 Nisan 1960).

DP’nin CHP hakkında verdiği Tahkikat Önergesi 18 Nisan’da meclis gündeminin ilk maddesine konulduğu için şehir dışında bulunan İnönü de Ankara’ya dönmek zorunda kalmıştır (Hürriyet, 17 Nisan 1960). Önergenin kabul edilmesiyle 18 Nisan 1960 tarihinde kurulan ve 15 kişiden oluşan Meclis Tahkikat Encümeni Başkanlığı’na DP Denizli Milletvekili Hamdi Sancar, Mazbata Muharrirliğine ise DP Sakarya Milletvekili Nusret Kirişçioğlu seçilmiştir¹⁸⁴. Encümen’in yayımlamış olduğu bildiriyle; öncelikle parti kongreleri, toplantılar ve siyasi faaliyetler yasaklanmıştır. Ayrıca soruşturma sonuçlanıncaya kadar yeni parti

¹⁸⁴ Tahkikat Komisyonu’nun diğer üyeleri şu isimlerden oluşmuştur: Osman Kavuncu, Bahadır Dülger, Sait Bilgiç, Cavit Asena, Kemal Bıberoğlu, Kemal Özer, Hilmi Dura, Ekrem Anıt, Turhan Bahadır, Selami Dinçer, Himmet Ölçmen, Necmettin Önder ve Nüzhet Ulusoy’dan oluşmaktaydı. Bkz. (Ahmad-Ahmad, 2020: 260).

teşkilatları da kurulamayacaktır (Cumhuriyet, 19 Nisan 1960; Hürriyet, 19 Nisan 1960; Zafer, 19 Nisan ve 1960; Her Gün, 19 Nisan 1960; Son Posta, 19 Nisan 1960; Akşam, 19 Nisan 1960; Bulut, 2009: 137-138). Yalnız CHP'liler iktidarın açtığı Tahkikat Önergesini protesto etmek için düzenledikleri gösteri (Son Posta, 20 Nisan 1960) polis tarafından dağıtılmış, göz altına alınan 22 kişi adliyeye sevk edilmiştir (Akşam, 20 Nisan 1960). Bunlardan biri lise öğrencisi olmak üzere 5 kişi de tutuklanmıştır. Bu arada Tahkikat Encümeni'nin yayımladığı 5 numaralı bildiri ile yasaklara uymayan gazeteler toplanabilecektir (Akşam, 21 Nisan 1960). Daha sonra DP'liler Tahkikat Encümeni'ne müddei-i umûmi, hâkim, askerî, adli amir yetkilerine haiz olacak, yayın yasağı koyabilecek, gazete ve matbaa kapatabilecek ve yasaklara riayet etmeyenler için de ağır ceza verebilecek yasa tasarısını meclise sunmuşlardır (Yeni İstanbul, 26 Nisan 1960; Zafer, 27 Nisan 1960; Akşam, 27 Nisan 1960). CHP'liler teklifin anayasaya aykırı olduğunu söylemiştir (TBMMZC, D. 11, C. 13, 27 Nisan 1960: 277). CHP Genel Başkanı İnönü de meclisteki konuşmasında yasa tasarısını kısaca: *"1960 seçimlerine hazırlanmak için yeni, fevkalâde tedbirlerin alınması lüzumuna, Demokrat Partiyi idare edenler kanidirler. İşte meselenin esası bu. Tahkikat Encümenine verilen vazife, seçim havasını hazırlamak için birtakım tedbirler almasıdır. Bu tedbirleri bir haftadan beri görüyoruz. Daha bu müeyyideler meydana çıkmadan evvel Meclis müzakerelerini neşrettirmiyor. Sonra teşkilatımızdan olan vatandaşlarımız, muhtelif vilâyet ve kazalarımızda rastgele, insafsız bir surette tevkif ediliyor."* (TBMMZC, D. 11, C. 13, 27 Nisan 1960: 299-300) diyerek iktidarın bütün uygulamalarının temel esasını yapılacak genel seçimler öncesi muhalefet partileri üzerindeki baskıyı arttırarak, seçimlere hazırlandıkları dile getirilmiştir. Fakat iktidar içerisinde de yasa tasarısına eleştiriler gelmiştir. Örneğin DP Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı, *"istenilen yetkiler sıkı yönetimin de ilerisindedir"* diyerek anayasaya aykırı olduğunu söylemiştir (Akşam, 27 Nisan 1960).

Mecliste yapılan müzakereler sonucunda Tahkikat Encümenliğinin yetkilerini genişleten teklif meclisten geçmiştir. Meclisteki görüşmeler sırasında sarf ettiği sözlerden dolayı CHP Genel Başkanı İnönü'ye 12 celse meclisten çıkarılma cezası verilmiştir (Zafer, 28 Nisan 1960; Akşam, 28 Nisan 1960; Yeni İstanbul, 28 Nisan 1960).

Yaşanan gelişmeler üzerine İstanbul ve Ankara'da meydana gelen olaylar sonucunda Örfî İdare ilan edilmiştir. İstanbul Örfî İdare Komutanlığı'na Orgeneral

Fahri Özdilek, Ankara’da ise Korgeneral Namık Argüç getirilmiştir. Ayrıca İstanbul’da geceleri sokağa çıkma yasağı konmuş, eğlence yerleri kapatılmıştır. Olaylarla ilgili yayın yapılması yasaklanmış ve İstanbul Üniversitesi’nin 3 gün süreyle eğitim-öğretim faaliyetleri durdurulmuştur. Ayrıca her iki şehirde toplantı yapılamayacaktır (Cumhuriyet, 29 Nisan 1960; Zafer, 29 Nisan 1960; Akşam, 29 Nisan 1960).

Örfi İdare’nin ilan edilmesiyle Menderes radyoda halka hitaben yaptığı konuşmada, halkın iktidara yardımcı olmasını istemiş, asayiş bozanların cezalandırılacağını söylemiştir (Akşam, 30 Nisan 1960). Olayların durmaması üzerine Örfi İdare yasakları genişletilmiştir. İstanbul Üniversitesi ve yüksekokulları bir ay kapatılmıştır. İstanbul’da 23.00-04.00 arasında sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır (Cumhuriyet, 30 Nisan 1960). İçişleri Bakanlığı meydana gelen olaylar nedeniyle bir bildiri yayımlamıştır. Bildiride, Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakülteleri öğrencilerinin bir kısmının Ankara’da gerçekleştirdiği gösterilerin CHP’liler tarafından tertiplendiğini, hatta CHP milletvekillerinden Ahmet Üstün, Ferda Güley, Ahmet Fırat, Melih Küçüktepepınar, Muslihittin Yılmaz Mete ve Turhan Feyzioğlu’nun gösterilerde yer aldığı tespit edildiği belirtilmiştir (Zafer, 1 Mayıs 1960). Örfi İdare yönetimi ise yayımlamış olduğu bildiride, en küçük topluluklara dahi şiddetle ve silahla karşılık verileceğini ve bunun için bütün birliklere kesin emir verildiğini dile getirmiştir. Menderes ise yaptığı konuşmaların birinde ülkenin seçimlere dördüncü defa hür ve dürüst bir şekilde yapılacağını ifade etmiş (Akşam, 2 Mayıs 1960; Zafer, 3 Mayıs 1960), İzmir Bergama’da yaptığı konuşmada, *“Sokaktan iktidara gelmek yolu tamamen kapanmıştır. Hiçbir sergerde etrafına bir miktar insan toplayarak bu memleketin kaderine hükmetmek rüyasına dalamaz.”* demiştir (Zafer, 18 Mayıs 1960).

Örfi İdare Komutanlığı yayımlamış olduğu bildirilerle yasakları giderek genişleten bir tarzda uygulamaya koymuştur. Örneğin Örfi İdare süresince üniversite ve yüksek okullar kapalı olacak (Zafer, 23 Mayıs 1960), Ankara’da 5 kişi bir araya gelemeyecek ve sokağa çıkma yasağı 20.00-05.00 saatleri arasında uygulanacaktır. Toplantılar yapmak da yasaklanmıştır (Havadis, 23 Mayıs 1960; Cumhuriyet, 23 Mayıs 1960). Ayrıca TBMM’de gündem dışı konuşmalar da yasaklanmış (Son Posta 24 Mayıs 1960), sadece Amortisman ve Kredi Sandığı kuruluşuna dair tasarılar hızlıca müzakere edilmiştir (Tercüman, 24 Mayıs 1960; Cumhuriyet, 24 Mayıs 1960).

1960 Darbesi'nin bir gün öncesinde Başbakan'ın Eskişehir'de verdiği beyanatta, "*Tahkikat Komisyonu vazifesini bitirmiş bulunuyor.*" diyerek Tahkikat Komisyonu'nun görevinin sona erdiğini ama komisyonun dosyalar üzerinde faaliyetlerine devam edeceğini bildirmiştir (Dünya, 26 Mayıs 1960; Son Posta, 26 Mayıs 1960). Ayrıca iktidar olarak amaçlarının seçimleri serbest bir şekilde gerçekleştirmek olduğunu ifade etmiştir (Vatan, 26 Mayıs 1960). Böylece TBMM'den üç ay süreyle yetki alan Tahkikat Komisyonu bir ayda görevini bitirmiştir (Zafer, 26 Mayıs 1960).

Tahkikat Komisyonu'nun faaliyetleri sırasında İstanbul Üniversitesi'nde öğrenci olayları çıkmıştır. Bu sıralarda üniversitede görevli Anayasa Profesörü Ali Fuat Başgil ile Başbakan Menderes ülkenin içerisinde bulunduğu durum ve İstanbul Üniversitesi'nde meydana gelen olayları değerlendirmek için 28 Nisan 1960 tarihinde telefonla görüştükten bir gün sonra 29 Nisan'da Başgil İstanbul'dan Ankara'ya gelmiştir. Başgil, Meclis Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasını anayasaya aykırı bulmamış ama komisyonun çok fazla yetkiye sahip olduğunu düşünmüştür. Başbakan Menderes'in Başgil ile görüşmesinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da bulunmuştur. Yalnız Tahkikat Komisyonu Başkanı Hamdi Sancar görüşmede yer almamıştır. Başgil'e göre olayların durması için kabine çekilmeli, yeni kurulacak hükûmet içerisinde muhalefet partilerinden kimseler olmalıdır. Bu koalisyon hükûmeti milli birlik adını almalıdır. Ayrıca anayasaya uygun olmayan kanunlar kaldırılmalıdır. Şevket Süreyya Aydemir, Başbakan'ın Başgil'in görüşlerine katıldığını ama Bayar'ın itiraz ettiğini belirtmektedir. Başgil İstanbul'a dönmeden önce gelişmeleri, Türkiye Sosyalist Partisi Başkanı ve CHP eski Kütahya ve Maraş Milletvekili Alaettin Tiritoglu'na, Tiritoglu da İnönü'ye aktarmıştır. İnönü ise Başbakan'ın istifa etmesine gerek olmadığını, sadece seçim tarihini ilan etmesinin yeterli olduğunu ifade etmiş ve bu hususta kendisini destekleyeceğini dile getirmiştir. Sonuçta Emin Kalafat aracılığıyla Menderes'e İnönü'nün talebi ulaştırılmıştır. Buna olumlu yaklaşan Menderes için artık sıra mecliste mutabık kalınan kararı açıklamak kalmıştır. Fakat Menderes kürsüye çıkmadığı için açıklama yapmamıştır (Ayverdi, 2020: 376-385). Dolayısıyla Başgil'e göre hükûmet hemen çekilmeli, İnönü ile iletişime geçilmeli, muhalefetin de içerisinde olduğu bir koalisyon hükûmeti kurulduktan sonra seçim tarihi açıklanmalıdır. Bu istekler Cumhurbaşkanı Bayar tarafından son derece yersiz ve gayri ciddi

bulunmuştur. Çünkü milletin verdiği iktidarı zımnen de olsa içerisinde bulunan koşullardan dolayı artık hükûmet tek başına yürütemediği izlenimi veriliyor ve İnönü yönetime ortak edilmektedir (Sarol, C. 2, 2014: 404).

Tahkikat Komisyonu'nun görevinin sona erdirilmesinden sonra 27 Mayıs 1960 tarihinde darbe gerçekleşmiştir¹⁸⁵. Silahlı Kuvvetler idareyi ele almıştır. Bayar, Menderes, DP milletvekilleri ve Tahkikat Komisyonu üyeleri gözaltına alınmış, oluşturulan Milli Birlik Komitesi yayımladığı bildirilerle partilerüstü tarafsız bir idare altında, kısa zaman içerisinde Kurucu Meclis ile hür ve dürüst seçimlere gidileceğini açıklamıştır (Son Posta, 27 Mayıs 1960; Tercüman, 27 Mayıs 1960; Her Gün, 28 Mayıs 1960; Dünya, 27 Mayıs 1960). TBMM feshedilmiş, profesörlerden oluşan öğretim üyeleri tarafından yeni bir anayasa tasarısı hazırlanmaya başlanmıştır. Milli Birlik Komitesi Sözcüsü Albay Alparslan Türkeş devrilen iktidarın anayasayı çiğnemek suretiyle meşruiyetini kaybettiğini söylemiştir (Dünya, 28 Mayıs 1960; Her Gün, 28 Mayıs 1960; Vatan, 28 Mayıs 1960).

Orgeneral Cemal Gürsel'in Başbakanlığında yeni kabine kurulmuş (Tercüman, 29 Mayıs 1960), İran Şahı Türk Silahlı Kuvvetleri'nin başarısını benimsediğini söylemiştir (Tercüman, 30 Mayıs 1960). Toplantısını gerçekleştiren yeni kabineyi ABD¹⁸⁶, İngiltere, Fransa, İran ve Pakistan resmen tanıdıklarını

¹⁸⁵ Darbeden önce asker içerisinde ihtilal hazırlığında olan komiteler oluşmaya başlamıştır. Örneğin 1956'da Yüksek Kumanda Akademisi'nde yer alan subayların kurduğu komite bunlardan biridir. Bu komite 1957'de bir başka gizli komiteyle birleşmiştir. Komite üyelerinden Talat Aydemir hatıralarında bazı üyelerin CHP ile ilişkilerinin olduğunu aktarmaktadır. Bu Komite'nin önde gelen üyelerinden biri Albay Cemal Yıldırım 1957 genel seçimlerinden önce askerlik mesleğinden ayrılarak CHP'den milletvekili aday olmuştur. Komite CHP'liler vasıtasıyla İnönü'yle görüşme talebinde bulunmuş ama İnönü de siyasete karışmamalarını ve zaten seçimlerin (1957) kazanılacağını CHP Grup Başkanvekili Ahmet Faik Barutçu aracılığıyla ifade etmiştir. 1957 genel seçimlerinden önce darbe hazırlığında olan bu komite üyeleri Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin ile görüşmüş ve ona ihtilalin lideri olmasını teklif etmişlerdir. Ama Ergin olumsuz cevap vermiştir. Yine de komitede hareketlilik devam etmiştir. Bu sıralarda Komite üyelerinden Binbaşı Samet Kuşçu 20 Aralık'ta Tümgeneral Kazım Demirkan vasıtasıyla İhtilal Komitesi'ni ihbar etmiştir. Dolayısıyla durumdan haberdar olan Menderes soruşturma açılması talimatını vermiştir. Yapılan soruşturma neticesinde dokuz subay tutuklandığı için buna "*Dokuz Subay Olayı*" denmiştir. Bkz. (Albayrak, 2004: 542-543). Yalnız ihbarı yapan Samet Kuşçu'nun iddialarını delillendirememesi ve tutukluların sorgulama sırasında gösterdikleri direnç, subayların serbest bırakılmasına yol açmıştır. İhbarın asılsız çıkması nedeniyle Binbaşı Kuşçu tutuklanmış ve iki yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu olaydan sonra Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin Cumhurbaşkanı Bayar ile görüştüğten sonra istifa etmiş yerine Başbakan'ın güvendiği isimlerden Etem Menderes geçmiştir. Bkz. (Albayrak, 2004: 543; Akşam, 20 Ocak 1958; Cumhuriyet 20 Ocak 1958).

¹⁸⁶ ABD Başkanı Eisenhower'un Gürsel'e gönderdiği mesajda, "*Seçimleri yapma hususunda azminiz sevinçle karşılandı.*" demiştir. Ayrıca ABD Türkiye'ye 52.000.000 lira yardımda bulunmuştur. Bkz. (Ulus, 17 Haziran 1960).

açıklamışlardır. Menderes'in jilet isteği intihar etme şüphesi nedeniyle kabul edilmemiştir. Harp Okulu'nda gözetim altında tutulan eski kabine mensuplarının odalarına intihar etmemeleri için iki nöbetçi asker konmuş, eski İçişleri Bakanı Namık Gedik pencereden atlayarak intihar etmiştir (Tercüman, 31 Mayıs 1960). Yüce Divan'da yargılanacak olan eski hükûmet üyeleri için Gürsel; *“Halen mevkuf bulunan zevat suçlarının hesabını vermedikçe kendilerini seçime asla iştirak ettirmemeye kararlıyız. Muhakeme edilip hesap vereceklerdir.”* demiştir (Ulus, 1 Haziran 1960). CHP Genel Başkanı düzenlediği basın toplantısında, *“Bu hareket meşru ihtilaldir.”* cümlesini kullanmış ve yabancı basın üyelerine de *“ordunun memleket idaresini eline alması için sebepler fazlasıyla ciddi idi.”* demiştir (Ulus, 2 Haziran 1960). Ayrıca CHP teşkilatlarına gönderilen genelgede, darbenin CHP'nin tertibi olduğuna dair iddiaların gerçekte ilgisi olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca darbe sürecine ilişkin *“ne başındadır ne de içindedir.”* denilerek partinin hiçbir şekilde darbeye ilişkilendirilmemesi gerektiği belirtilmiştir (Ulus, 22 Haziran 1960).

SONUÇ

27 yıllık CHP iktidarı 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerden sonra yerini 10 yıl sürecek olan demokratların iktidarına bırakmıştır. İnkılapları gerçekleştiren 27 yıllık Tek Parti iktidarının bürokrasiye dayanan devlet yapısı özellikle de II. Dünya Savaşı'nın ekonomik ve sosyal etkileri, halkın DP'ye olan ilgisini artırmış, CHP'nin de seçimleri kaybetmesine neden olmuştur. Yalnız iktidar olabilmek için hukuken gerçekleşen durumun fiili olarak da kendini göstermesi gerekmektedir. Aslında CHP'li yöneticilerin çoğu seçimi kaybedeceklerini, kaybetseler de iktidarı devredeceklerini düşünmemektedirler. Ayrıca DP'liler 1946 genel seçimlerinde kazanılan milletvekili sayısından daha fazlasını çıkardıkları takdirde kendilerini başarılı sayacaklardır. DP'liler tarafından ön görülmeyen seçim sonuçlarından sonra akıllara şu soruyu gelmiştir: Acaba iktidara gelebilecek miyiz? Açıkçası DP'lileri böyle düşünmeye sevk eden 1946 genel seçimleri sırasında CHP iktidarının uygulamalarıdır. Öyle ki 1946 seçimleri sadece 10 yıllık DP iktidarında değil günümüzde dahi güncelliğini devam ettirmektedir. Seçim sonuçları kesinleştikten sonra dönemin gazeteleri bu konuyu gündeme getirmiş olsalar da fazla uzun sürmemiştir. Zira demokratların, basın ve Türk kamuoyunun merakla beklediği cevabı, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü iktidarı devredeceğini belirterek vermiştir. Bunun üzerine basının genellikle işlediği tema İnönü'nün Türk demokrasinin gelişimi için çok büyük katkısının olduğu şeklindedir. Öyle ki hemen hemen bütün basın organlarında bunu görmek mümkündür.

Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı, Adnan Menderes'in Başbakanlığında DP iktidarının ilk dört yılı iç ve dış gelişmeler açısından değerlendirildiğinde başarılı geçmiştir. Halkın yanı sıra basın organlarının da desteğini alan DP iktidarının ezanın yeniden Arapça okunmasını sağlaması, af ve basın kanunlarını çıkarması, Kore'ye asker sevk edilmesi gibi gelişmeler hem içeriden hem de dışarıdan büyük destek görmesini sağlamıştır. Bununla birlikte ekonomideki büyümenin özellikle köylüye yansması 1954'te yeniden DP'nin iktidara gelmesine yol açmıştır.

DP'nin ilk yılları iktidar muhalefet ilişkileri açısından genellikle olumlu olmuştur. Fakat ilk dönemlerinin sonlarına doğru iktidarlarını sağlamlaştırma ve tecrübe kazanmaları muhalefete yönelik daha sert bir politika benimsemelerine yol

açmıştır. Tartışmalar genellikle muhalefetin, kendilerine mecliste söz verilmemesi ve iktidarın baskıcı siyaseti üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca demokrasiyle yönetilen ülkelerde muhalefetin gözetleme ve denetleme görevi olduğu hâlde iktidarın muhalefeti yok sayan bir davranış içerisinde olması muhalefet kanadının tepki gösterdiği hususların başında yer almıştır. Bu dönemde özellikle DP iktidarını CHP ile karşı karşıya getiren konulardan biri şüphesiz halkevleri ile CHP'ye ait mal varlıklarının hazineye devredilmesidir. İktidar ile CHP, ortak bir noktada buluşmak için büyük bir çaba sarf etmiştir. Fakat iki parti arasında başarılı yürütülemeyen ilişkiler hem mecliste hem de basın organları üzerinden birbirlerine yönelik hakarete varan sözlerin söylenmesine neden olmuştur. Bu dönem içerisinde genellikle basın organlarının desteğini arkasında hisseden demokratlar, iktidar olmanın da avantajıyla, CHP'ye karşı tavizsiz bir siyaset izlemiştir.

2 Mayıs 1954 genel seçimlerinden demokratlar oldukça güçlü çıkmıştır. Bu dönemde meclis kürsülerinden ya da gazeteler üzerinden birbirlerine karşı sert demeçleri daha da yoğun bir şekilde yaşanmaya başlamıştır. Ancak giderek yıpranan, yıprandıkça sertleşen bir iktidar vardır. İktidara göre eğer ortada bir olumsuzluk varsa bunun nedeni kendilerine destek olmayan muhalefet partileri, basın organları ya da üniversite camiasıdır. Bu durumda meclisten çıkacak yasalar vasıtasıyla başarısızlığa neden olanlara karşı önlemler alınmaya çalışılmıştır.

DP iktidarının ilk dört yılında görülen başarılı ekonomik performansın ikinci iktidar döneminde olmaması özellikle köylü nezdinde de desteğin azalmasına neden olmuştur. 27 Ekim 1957 genel seçimlerinde DP yine tek başına iktidar olarak çıksa da artık karşısında daha güçlü ve kendine güvenen bir muhalefet bloğu vardır. Ayrıca kendisini destekleyen güçlü bir basın da yoktur. Bunun farkında olan iktidar mensupları söylemlerini daha da sertleştirmiştir. Bu durumdan yaralanmak isteyen muhalefet partileri ifadeleriyle -özellikle CHP- ve muhalif basın da -özellikle Ulus-yayımlarıyla siyasetin daha da gerginleşmesini sağlamışlardır.

Adnan Menderes iktidarının en önemli dış politika başarılarından biri olan Bağdat Paketi'nin diğer önemli bir ülkesi Irak'ta askerî bir darbenin gerçekleşmesi sonucunda iktidarın değişmesi, Türkiye'de de etkisini göstermiştir. İktidar ile muhalefetin tartışmaları, meclis kürsüsünde, mitinglerde ya da basın üzerinden ihtilal, demokrasi, milli irade gibi kavramların daha sık dile getirilmesine yol açmıştır. Önceki döneme göre iktidar ile muhalefet arasındaki tartışmaların niteliği de değişmiştir. İktidarın meclisi bir tarafa bırakarak milletvekilleri vasıtasıyla

Tahkikat Encümeni kurması gerginleşen ilişkileri had safhaya ulaştırmıştır. Tahkikat Encümeni'nin aldığı kararlar iktidarı destekleyen basın organlarının da faaliyetlerini engellemiştir. Artık basında giderek yalnızlaşan bir DP iktidarı bulunmaktadır. Menderes iktidarının her kurum üzerinde hâkim olmaya çalışması, demokratik hayata uygun olmayan tedbirler almasına yol açmıştır. Sonuç olarak Başbakan Adnan Menderes'in 10 yıllık iktidarı bir seçimle değil de 27 Mayıs 1960 tarihinde, korkusunu hissetmesine rağmen pek de ihtimal vermediği, bir askerî darbeye sona ermiştir.

DP iktidarı muhalefetle ilişkilerini CHP özelinde yürütmeye çalışmıştır. Başbakan Menderes için muhalefet demek adeta "İsmet İnönü" demektir. Aslında DP'lilere göre muhalefetle ilişkiler uzun süre olumlu bir seviyede yürütülebilecektir. Ama bunu engelleyen İnönü'nün kendisidir. Bunun için başta Menderes olmak üzere iktidar mensupları çoğu kez İnönü'nün parti genel başkanlığını ya da siyaseti bırakmasını CHP'lilere şart olarak sunmuşlardır. Bu durum gazetelere verilen demeçlerle de sıklıkla gündeme getirilmiştir. CHP ise muhalefette olmasına rağmen kendilerini iktidar olarak görmeye devam etmişlerdir. Ülkeyi demokratlar yönetebilir ama tecrübesidirler. Bu nedenle önemli meselelerde ülkenin kurucu partisine mutlaka danışılmalıdır. Özellikle dönemin gazetelerinde bunu görmek mümkündür. Ayrıca demokratların iktidarlarını sürdürmelerinde toplumun geniş tabanına yönelik politikalarının çok büyük etkisinin olduğu belirtilmelidir.

Demokratların on yıllık iktidar süreci yakından izlendiğinde Türk siyasetinde iktidarla muhalefet arasındaki ilişkilerin çoğunlukla sert, kısa süreli olarak da yumuşak bir şekilde sürdüğünü basın üzerinden izlenmektedir. Türk siyasi hayatının bu önemli on yıllık sürecinde iktidarla muhalefet arasında daha çok iç işlerinde görülen sert rüzgarların sadece o yıllardaki uygulamalardan kaynaklanmadığı açıktır. Kavganın iktidar açısından arka planı şüphesiz tarihsel geçmişten kaynaklanmıştır. DP'nin ileri gelen yöneticileri sıklıkla İnönü'nün 1938-1950 yılları arasında geçen Cumhurbaşkanlığı dönemine vurgu yapmışlar, o dönem içinde yaşanan politik uygulamaları muhalefete karşı kullanmaktan çekinmemişlerdir. Menderes, İnönü ve CHP'nin her türlü eleştirisine genelde geçmişin karanlıklarında kalan hadiseleri gün yüzüne çıkarmayı politik bir yöntem olarak uygulamıştır. Peki bu ne kadar karşılık bulmuştur? Bu yöntem Menderes'in işine yaramış mıdır? İç politika araçları olarak tarihin sık kullanılması ve liderlerin

bunlara başvurması, kendi seçmen kitlesini diri tutma çabası olarak görülebilir. Seçmen kitlesini canlı tuttuğunu düşünen Menderes, 10 yıl boyunca, çok da uzak olmayan ve halkın hafızalarında hâlâ varlığını devam ettiren olayları seçmenine hatırlatmıştır. Geçmişin savaş şartları, İnönü'nün siyasi ve ekonomik icraatları, özellikle 1946 seçimleri göz önüne alındığında Menderes'in bunları İnönü ve CHP'ye karşı kullanması anlaşılır bir durumdur.

Menderes tarihsel hafızayı oldukça iyi kullanmıştır. Bunu yaparken de CHP'nin değil, daha çok İnönü'nün yaptıklarını halkın gözü önüne sermekten çekinmemiştir. On yıllık iktidarında sıklıkla hedefinin İnönü olduğunu açıkça söylemekten çekinmeyen iktidar elitleri, CHP seçmeniyle lideri İnönü arasına bir çizgi çekmiş, hedef tahtasına her zaman İnönü'yü koymuştur.

İktidarın İnönü üzerinden seçmene tarihi yeniden hatırlatması ve kendine göre yazmasına karşın muhalefet ve özelde de İnönü ve CHP kurmayları ise bu tartışmayı güncel bir zemin içinde tutmuşlardır. 1938-1950 arasında CHP zamanında yaşanan ekonomik, politik, toplumsal konular muhalefet tarafından kati bir surette görmezden gelinmiştir. Aslında CHP kurmay heyeti toplumun genel tepkisinin farkındadırlar. 1950 ve 1954 seçimlerinde CHP'nin ağır bir seçim mağlubiyeti yaşaması, ellerini kollarını bağlamış, geçmiş konusunda ileri sürebilecek argümanlarını da ellerinden almıştır. İktidar partisi için muhalefet demek sadece İnönü ve CHP'dir. Menderes bu konuda ustaca hareket etmiş ve tek bir noktaya, bir başka ifadeyle sadece İnönü'yü hedef olarak seçmiştir. Diğer muhalefet partilerinden CMP, CKMP ve Hür Parti'nin varlığı, oy oranlarının oldukça az olmasından dolayı, iktidar açısından pek de önemli görülmemiştir. Menderes ve iktidarın sözcüleri muhalefeti daha çok İnönü üzerinden yıpratmışlardır.

İktidarın muhalefeti tarihe başvurarak eleştirmesine karşın ana muhalefetin sözcü partisi konumunda olan CHP ve diğer muhalefet partileri ise iktidar partisini güncel konularda zorlamış ve yıpratma yoluna gitmişlerdir. Geçmişin sayfalarını hiçbir şekilde karıştırmadan siyasi, ekonomik ve toplumsal konularda hükûmeti eleştirmişlerdir.

Her iki cenahın kendilerini ifade etme zemini olan gazetelerin bir kısmı iktidar, diğer bir kısmı ise muhalefetin sözcülüğünü yapmıştır. Her halükârda basın ikiye bölünmüştür. O nedenle özellikle siyasi partilerin sözcüsü olan gazeteler dönemin iktidar muhalefet ilişkilerini görmek adına oldukça önemli bilgi ve haber

kaynağı olmuştur. Siyasi partilerin sözcüleri dışında olan gazeteler daha çok ortada durmaya çalışmış, iktidar ve muhalefetin söz ve eylemlerini sadece aktarmakla yetinme gayretinde kalmışlardır. Bu ikincilerin sayısı daha fazla gibidir. Zafer ve Ulus gazeteleri, iktidar ve muhalefetin zıtlasma, kutuplaşma ve kavgasının açık ve seçik bir meydanı olarak kamuoyunda ispatı vücut etmiştir.

Bütün bunlarla beraber iktidarın, muhalefetin alanını daralttığı anlaşılmaktadır. Menderes'in yöntemlerine karşın muhalefetin özellikle 1958'den itibaren birleştiği ve bu konuda başarılı da oldukları görülmektedir. DP'nin ilk seçimde yüksek oy oranıyla iktidarı alması, muhalefete karşı daha sert tutum takınmaları sonucunu doğurmuş, ya da iktidar elitlerinin böyle bir tutum takınmaları gerektiğini kendilerine hatırlatmış olabilir. Bu hatırlatmanın sebebi oldukça derinlerdedir. Bunu sadece 1946 seçimlerindeki anti-demokratik uygulamalarda aramak da yanlış olacaktır. Siyasal anlamda Türk demokrasi tarihinin 1946 seçimleriyle yeni bir evreye girmiş olmasını kabul edip 1950-1960 arasındaki iktidar ile muhalefet arasındaki derin ayrışmayı ve kavgaları anlamaya çabalamak bu yıllar arasındaki siyasi tartışma ve sorunları anlamamızı zorlaştıracaktır. Sorunun önemli bir kısmı sosyo-patolojiktir. Kökü II. Meşrutiyet zamanında İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkasına kadar giden, oradan da Cumhuriyet döneminde CHP'nin uygulamalarına dayanan (İnönü dönemi) sorunlar kümesi DP'liler açısından sürekli gündemde tutulması gereken bir tür çocukluk travması olarak ortaya çıkmıştır. Menderes ve diğer DP kurmayları bunu bazen sözlü bazen de fiili olarak açığa çıkarmışlardır. Karşıda da bunların müsebbibi olarak İnönü'yü görmeleri iktidar elitlerinin geçmişte yaşananları sürekli olarak gündeme getirmelerinin sebebi gibidir. İktidarın muhalefete karşı sert tavırlarının ardında bu sosyo-patolojik ruh hâli olmalıdır.

1950-1960 arasındaki iktidar muhalefet ilişkileri Türk siyasi hayatının sonraki bütün hayatını derinden etkilemiştir. 27 Mayıs askerî darbesi ile kesintiye uğrayan demokrasi tecrübesi on yılda yaşanan iyi kötü demokrasi tecrübesini, iktidar ile muhalefet arasındaki inişli çıkışlı ilişkileri bir anda bitirmemiştir; aksine sonraki süreçte Türkiye'deki siyasetin sorunlarını daha da derinleştirmiştir. DP ve karşısındaki muhalefet olan CHP'nin sonraki siyasal partilere, özellikle Adalet Partisi ve varlığını yine devam ettiren CHP'ye siyaset yapma biçimlerini miras olarak bıraktığını söylemek mümkündür. Bu miras çok ilginç bir şekilde 1950'lerde

yaşayan ve o döneme şahit olan birçok genç tarafından, çeşitli siyasi partiler içinden 2000'lere kadar taşınmıştır.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

1. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

nr. 30-1-0-0/1-7-9; nr. 30-1-0-0/1-8-17; nr. 30-1-0-0/1-8-19; nr. 30-1-0-0/1-9-7; nr. 30-1-0-0/1-9-8; nr. 30-1-0-0/1-9-9; nr. 30-1-0-0/1-9-10; nr. 30-1-0-0/5-27-4; nr. 30-1-0-0/13-76-3; nr. 30-1-0-0/13-76-4; nr. 30-1-0-0/13-76-7; nr. 30-1-0-0/15-82-3; nr. 30-1-0-0/15-82-8; nr. 30-1-0-0/17-98-49; nr. 30-1-0-0/17-99-5; nr. 30-1-0-0/18-103-18; nr. 30-1-0-0/18-104-48; nr. 30-1-0-0/18-105-10; nr. 30-1-0-0/20-112-19; nr. 30-1-0-0/20-112-22; nr. 30-1-0-0/21-123-22; nr. 30-1-0-0/35-215-1; nr. 30-1-0-0/35-215-7; nr. 30-1-0-0/43-253-12; nr. 30-1-0-0/43-254-12; nr. 30-1-0-0/43-254-14; nr. 30-1-0-0/43-254-18; nr. 30-1-0-0/45-268-5; nr. 30-1-0-0/45-268-9; nr. 30-1-0-0/45-269-13; nr. 30-1-0-0/45-270-3; nr. 30-1-0-0/45-270-5; nr. 30-1-0-0/46-276-6; nr. 30-1-0-0/46-276-12; nr. 30-1-0-0/51-306-2; nr. 30-1-0-0/51-310-2; nr. 30-1-0-0/51-310-4; nr. 30-1-0-0/54-328-6; nr. 30-1-0-0/102-630-8; nr. 30-1-0-0/111-701-1; nr. 30-1-0-0/123-785-2; nr. 30-1-0-0/131-853-3; nr. 30-11-1-0/216-30-6; nr. 30-11-1-0/235-34-10; nr. 30-15-1-2/128-21-11; nr. 30-18-1-2/134-114-2; nr. 30-18-1-2/124-105-11; nr. 30-18-1-2/122-23-16; nr. 30-18-1-2/123-72-14; nr. 30-18-1-2/126-54-6; nr. 30-18-1-2/126-60-4; nr. 30-18-1-2/127-96-8; nr. 30-18-1-2/128-9-5; nr. 30-18-1-2/128-15-17; nr. 30-18-1-2/128-30-13; nr. 30-18-1-2/128-36-17; nr. 30-18-1-2/129-48-10; nr. 30-18-1-2/129-56-17; nr. 30-18-1-2/129-56-19; nr. 30-18-1-2/132-55-8; nr. 30-18-1-2/132-59-4; nr. 30-18-1-2/138-111-2; nr. 30-18-1-2/140-82-2; nr. 30-18-1-2/144-94-19; nr. 30-18-1-2/146-35-9; nr. 51-0-0-0/4-31-12; nr. 490-1-0-0/10-55-2; nr. 490-1-0-0/10-55-8; nr. 490-1-0-0/10-55-13; nr. 490-1-0-0/10-55-21; nr. 490-1-0-0/10-55-22; nr. 490-1-0-0/11-56-1; nr. 490-1-0-0/11-57-12; nr. 490-1-0-0/11-60-23.

B. İngiltere Devlet Arşivi (National Archives)

Foreign Office (FO)

nr. 371/95267; nr. 371/101848; nr. 371/107547; nr. 371/112921; nr. 371/123999; nr. 424/296; nr. 424/297.

2. RESMÎ YAYINLAR¹⁸⁷

Ayın Tarihi

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

3. SÜRELİ YAYINLAR¹⁸⁸

A. GAZETELER

Akşam

Cumhuriyet

Demokrat İzmir

Dünya

¹⁸⁷ Sayı ve tarihleri metinde verilmiştir.

¹⁸⁸ Sayı ve tarihleri metinde verilmiştir.

Havadis
Her Gün
Hürriyet
Kudret
Milliyet
Son Posta
Son Telgraf
Tan
Tercüman
Türk Sesi
Ulus, Yeni Ulus, Halkçı
Vakit
Vatan
Vatan Cephesi
Yeni İstanbul
Yeni Sabah
Zafer
B. DERGİLER

Akis
Forum
Kim

4. KİTAP VE MAKALELER

- Adnan Menderes'in Konuşmaları.* (1957), C. 1. Haz. Mustafa Doğan. İstanbul: Ekicigil Yayınları.
- Adnan Menderes'in Konuşmaları.* (1957), C. 2. Haz. Mustafa Doğan. İstanbul: Ekicigil Yayınları.
- AĞAOĞLU, S. (2021), *Arkadaşım Menderes İpin Gölgesindeki Günler.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AHMAD, F. (2008), *Modern Türkiye'nin Oluşumu.* İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AHMAD, F. (2015), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980.* Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayın.
- AHMAD, F.- Ahmad, B., T. (2020), *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971).* İstanbul: Kırmızı Kedi.
- AKIN, F. (2005), 12 Temmuz Beyannamesi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, 92-109.
- AKINCI, T. (2021), *Demokrat Parti 1946-1960.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

- AKŞİN, S. (1996), *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Tarihi 1789-1980*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- ALACI, B. (2021), İktidarının İkinci Döneminde (1954-1957) Demokrat Parti Politikalarının Muhallif Basına Yansıması: Akis Dergisi Örneği, *Belgi Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 22, 1507- 1524.
- ALBAYRAK, M. (2004), *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ALBAYRAK, M. (2008), Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 24, S. 71, 341-379.
- ARMAOĞLU, F. (Ty.), *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- AVŞAR, Z.-KAYA, A. E. E. (2017), Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 33, S. 95, 94-123.
- AVŞAR, Z.-KAYA, A. E. E. (2021), Demokrat Parti Döneminde Haberleşme Politikaları Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri, *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960) s. 1309-1360*, C. 2, Ed. Dilşen İnce Erdoğan-İsmail Hakkı Demircioğlu-Serpil Seda Şimşek, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- AYDEMİR, Ş. S. (2020), *Menderes'in Dramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BABAN, C. (2009), *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümlerleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- BABAOĞLU, R. (2012), Türkiye Rum Cemaati ve 6/7 Eylül 1955 Olayları, *History Studies*, Vol. 4, Issue 4, 15-34.
- BAĞCI, H. (2007), *Türk Dış Politikası 1950'li Yıllar*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- BALCI, M. (2015), *Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- BARUTÇU, A., F. (1977). *Siyasî Anılar 1939-1954*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- BAŞ, A. (2012), 1957 Suriye Krizi ve Türkiye, *History Studies*, Vol. 4, Issue 1, 89-109.
- BENHÜR, Ç. (2007), 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, 61-75.
- BİLE, A., S. (1996), *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri. Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995) s. 337-427*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- BİLGİÇ, S. (1998), *Hatıralar*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- BOZDOĞAN, E., N. (2017), Arşiv Belgeleri ve Dönemin Basını Işığında Kıbrıs Meselesi, *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a kadar) s. 963-972*, C. II, Bursa: İmak Ofset.
- BULUNMAZ, B. (2012), Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları, *Öneri Dergisi*, C. 10, S. 37, 203-214.
- BULUT, S. (2008), Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 41, 35-61.
- BULUT, S. (2009), Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu, *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, S. 4, 125-145.
- BULUT, S. (2018), 38. Enlemde Güç Mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye'deki Tezahürleri, *Mavi Atlas Dergisi*, C. 6, S. 1, 185-204.

Cumhuriyet Dönemi Partiler Seçimler Beyannameler (1923-1980). (2022). Ed. Mete Kaan Kaynar-Nurettin Kalkan, Ankara: TBMM Basımevi.

ÇAKIR, H.-YAYALAR, E. (2017), Demokrat Parti İktidarı ve Basın, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 3, 257-270.

ÇAKMAK, D. (2008), Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi, *Gazi Akademik Bakış*, C.2, S. 3, 153-186.

ÇAKMAK, F. (2015), Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması, *History Studies*, Vol. 7, Issue 3, 1-21.

ÇAVDAR, T. (1995), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Kitabevi.

ÇAVDAR, T. (1996), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*. Ankara: İmge Kitabevi.

ÇAYLAK, A. (2010), *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

ÇETİNKAYA, G., S. (2020). Basına İspat Hakkı Tanınması Meselesi ve Muhalif Duruş, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXXV, S. 1, 133-165.

ÇINAR, Y. (2018), Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2, 326-350.

DEĞERLİ, S., E. (2012), Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950-1950), *Gazi Akademik Bakış*, C. 6, S. 11, 85-101.

DEMİR, Ş. (2007), Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 37-63.

DEMİREL, A. (2001), *Defterler (1919-1973)*. C. 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

DEMİREL, A. (2001), *Defterler (1919-1973)*. C. 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

DEMİREL, T. (2021), *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

DODD, C. H. (1979a). *Democracy and Development in Turkey*. Beverley: The Eothen Press.

DODD, C. (2010b), *The History and Politics the Cyprus Conflict*. New York: Palgrave Macmillian.

DOĞANER, Y. (2013), *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

DOĞU, A. (2021), Millî Korunma Kanunu'nun Ceza Hükümleri ve Demokrat Parti Döneminde Uygulanması, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 39, 189-228.

EFE, İ. (2019), NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri, *History Studies*, Vol. 11, Issue 2, 601-619.

EMİROĞLU, A.-KOÇYİĞİT N.-KESİCİ S. (2012), Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 73-92.

ERDOĞAN, H., PİŞKİN, Ç. (2020), Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 10, S. 2, 577-590.

ERİM, N. (2005), *Günlükler 1925-1979*. C. 1, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ERİM, Nihat. (2005). *Günlükler 1925-1979*. C. 2, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ERKMEN, A. (2020), Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Üyelik TBMM'de Kabulü, *Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 2, 1024-1049.

- EROĞUL, C. (2013), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- EVŞİLE, M. (2021a), Demokrat Parti Döneminde Eğitim Faaliyetleri (1950-1960), *Near East Historical Review*, S. 11/1, 55-79.
- EVŞİLE, M. (2022a), Demokrat Parti Dönemi'nde Ticaret Hayatında Yaşanan Problemler, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (asobid)*, S. 11, 155-174.
- EVŞİLE, M. (2022b), Prof. Dr. Şemsettin Günaltay'ın Milletvekili Olarak TBMM'deki Faaliyetleri, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (asobid)*, S. 12, 161-172.
- FERRİ, L. (2008), Cornell & the Marshall Planı (1947-1951). *Cornell International Affairs Review*, V. 1, Issue 2, 7-15.
- FINDLEY, C., V. (2012), *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*. Çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları.
- GEÇİKLİ, M., R. (2021), Demokrat Parti Dönemi Yükseköğretim Politikası ve 1956 Tarihli Rapor, *Atatürk Dergisi*, C. 10, S. 2, 141-170.
- GÖK, V., H. (2022), *Demokrat Parti Döneminin Önemli Bir Siması: Namık Gedik ve Siyasi Faaliyetleri (1950-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- GÖKÜŞ, M. (2003), Demokrat Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Genel Görünümü, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 5, 41-62.
- GÖNLÜBOL, M.-ÜLMAN H. (1996), İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)-Genel Durum-. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* s. 191-334. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- GÜLEN, A. (2021), Demokrat Parti Döneminde Adıyaman Vilayetinin Kuruluşuna Dair Bir Tartışma, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 37, S. 104, 357-382.
- GÜLERMAN, A (2021), *Anılarımda Demokrasi Şehidi Adnan Menderes*. İstanbul: Yüzleşme Kitap.
- GÜNGÖR, S. (2004), *Muhalefette CHP*. Ankara: Alternatif Yayınları.
- GÜRDAMAR, E. (2021), Demokrat Parti Dönemi'nde Uygulanan Şeker Politikaları ve Şeker Sanayisinin Gelişimi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, 101-143.
- GÜVEN, D. (2010), *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*. Çev. Bahar Şahin, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÜZELİPEK, Y., A. (2017), Demokrat Parti Döneminde Parti İçi Muhalefet ve Kırılma Anları: Tarihsel Bir Analiz, *History Studies*, Vol. 9, Issue 3, 77-92.
- HALE, W. (2013), *Turkish Foreign Policy since 1774*. Abingdon: by Taylor and Francis Group.
- HAYKIR, Y.-DEMİR, Ö. (2017), 6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 41, 251-269.
- HAYTA, N.-KIRIŞ, Ö., Y. (2020), Demokrat Parti İktidarının İlk Dönemi ve Refik Koraltan (1950-1954), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 67, 323-346.
- HERRING, G., C. (2015), *The American Century and Beyond, U.S. Foreign Relations 1893-2015*. New York: Oxford University Press.
- Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi ve Programı*. (1956), Ankara: Örnek Matbaası.
- İNAN, S. (2019), "Sakıt" İnönü-Muhalefette İsmet İnönü-, *Türkiye'nin 1950'li Yılları* s. 249-265, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları.

İNAN, S. (2021), *Adnan Menderes Biyografik Notlar, Kimliği ve Muhalefeti*. Ankara: Liberte Yayınları.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973. (1993). C. 2, Der. Ali Rıza Cihan, Ankara: TBMM Yayınları.

KAHRAMAN, N. (2020), Kore Savaşı ve Türkiye'nin Savaşa Katılma Kararının Türk Basınına Yansıması Üzerine Bir Analiz (Haziran-Ağustos 1950), *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C. 8, S. 2, 1375-1408.

KARAOSMANOĞLU, Y., K. (1984), *Politikada 45 Yıl*. İstanbul: İletişim Yayınları.

KARPAT, K., H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Afa Yayıncılık.

KAŞTAN, Y.-UYANIK, N. (2021), Demokrat Parti Hükûmetlerinin Eğitim Politikaları ve TBMM'de Eğitim ile İlgili Görüşmeler (1950-1960), *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S. 26, 363-391.

KAYA, A. (2020), Demokrat Parti Dönemi'nde Devletçilikten Kopma Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika'nın Etkisi, *History Studies*, Vol. 12, Issue 4, 1973-1998.

KAYA, A., E., E. (2010), Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 39, 93-118.

KAYA, Y. (2018), 1957 Genel Seçimlerinin Türk Siyasi Yaşamına Yansımaları, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 585-600.

KILAVUZ, N. (2021), Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler Tarihinde Bir İnceleme Millet Partisi (1948-1977), *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 11, S. 3, 1260-1270.

KİLİ, S.-GÖZÜBÜYÜK, A., Ş. (1985), *Türk Anayasa Metinleri "Senedi İttifaktan Günümüze"*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KOCADOĞLU, B. (2002), Aydın Tarihi Mecmuası, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVIII, S. 53, 622-699.

KOÇAK, C. (1997), *Siyasi Tarih (1923-1950, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 s. 83-173*, Haz. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi.

KOÇAK, C. (2017), *Demokrat Parti karşısında CHP*. İstanbul: Timaş Yayınları.

KOÇLAR, B.-ÖZDURĞUN, Y. (2017), Demokrat Parti'nin İktidara Gelişinin Türk Basınındaki Yansımaları, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.IV, S. XIII, 264-296.

KODAL, T. (2019), Adnan Menderes Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri (1950-1960), *Belgi Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.2, S. 18, 1507- 1524.

KODAL, T. (2021), Üçüncü Menderes Hükûmeti, *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960) s. 695-835*, C. 2, Ed. Dilşen İnce Erdoğan-İsmail Hakkı Demircioğlu-Serpil Seda Şimşek, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

LEWİS, B. (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Metin Kırıatlı, Ankara: TTK Yayınları.

MAKAL, A. (2002), *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*. Ankara: İmge Kitabevi.

MAKAL, A. (2003), Demokrat Parti Döneminde Bireysel Çalışma İlişkilerine Yönelik Hukuksal Düzenleme ve Uygulamalar, *Mülkiye Dergisi*, C. XXVII, S. 239, 279-318.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011. (2012), Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

- NAL, S. (2005), Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti, *Ankara Üniversitesi SBS Fakültesi Dergisi*, C. 60, S. 3, 137-171.
- NUTKU, E. (1979), *Siyasi Anılarım Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politika'da Yitirdiğim Yıllar 1946-1958*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- OKTAR, S.-VARLI, A. (2010), Türkiye'de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti'nin Tarım Politikası, *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XXVIII, S. 1, 1-22.
- ÖNAL, T. (2014), Fatin Rüştü Zorlu'nun Siyasi Mücadelesi (Mayıs 1954-Mayıs 1960), *Gazi Akademik Bakış*, C. 8, S. 15, 161-188.
- ÖZACUN, O. (1996), Halkevlerinin Dramı, *Kebikeç*, S. 3, 87-96.
- ÖZÇELİK, F.-TUNÇ, B. (2017), Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1959 Yılı Gezileri Kapsamında Geyikli Olayları, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 3, 1624-1643.
- ÖZÇELİK, Ş. (2013), 6/7 Eylül 1955 Olaylarında Yerel Bir Basın Örneği: "Yeni Adana" Gazetesi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, S. 37, 251-277.
- ÖZER, S. (2014), Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, 61-80.
- ÖZER, S. (2020), Malatya Basınında 1950-1954-1957 Milletvekili Genel Seçimleri, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 301-326.
- ÖZER, S. (2021), 1950 ve 1954 Genel Seçimlerinde Antalya, *Gazi Akademik Bakış*, C. 15, S. 29, 263-290.
- PAKALIN, M., Z. (1993), Müsadere, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, 624-626.
- PINAR, M.-KARAPINAR, Ö. (2021), Türkiye Köylü Partisi'nin Ağrı Teşkilatlanması (1952-1958), *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26, 349-368.
- SAROL, M. (2014), *Bilinmeyen Menderes*. C. 1, Haz. Burcu Bilir, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- SAROL, M. (2014), *Bilinmeyen Menderes*. C. 2, Haz. Burcu Bilir, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- SENCER, M. (1974), *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*. İstanbul: May Yayınları.
- SERBEST, M. B. (2016), Bağdat Paketi'nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S. 3, 401-424.
- SHAW, S., J.- SHAW, E., K. (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. C. 2, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları.
- SOLAK, M. (2019), Türkiye'nin Güvenlik Politikası Çerçevesinde Bağdat Paketi, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 35, 125-145.
- SOYSAL, İ. (1977), Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri, *Belleten*, C. XLI, S. 162, 257- 276.
- SÖNMEZ, C., S. (2012), Demokrat Parti İktidarının İlk İcraatlarına Bir Örnek: "Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun", *Yönetin Bilimleri Dergisi*, C 10, S. 20, 111-136.
- SÜKAN, F. (1992), *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960*. Ankara: Kültür Ofset.
- ŞAHİN, İ. (2017), İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes'in Siyaset Dili, *Tarih ve Günce*, C. 1, S. 1, 191-216.

- ŞAHİNGİRAY, Ö. (1999), *Celâl Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri 1920-1953*. C. 2, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ŞAHİNGİRAY, Ö. (1999), *Celâl Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri 1946-1950-1954*. C. 6, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ŞİMŞEK, S., S. (2021), "1950 Seçimleri ve Sona Eren Muhalefet", *Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960)* s. 367-428, C. 1, Ed. Dilşen İnce Erdoğan-İsmail Hakkı Demircioğlu-Serpil Seda Şimşek; İstanbul: Yeditepe Yayınevi,
- ŞUR, Ş. (2015), Demokrat Parti ve Atatürk'ün Üç İlkesi: Cumhuriyetçilik, Laiklik ve Devletçilik (1950-1950), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 56, 147-176.
- TANGÜLÜ, Z. (2012), Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960), *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 10, S. 2, 389-410.
- TEMÜR, H. (2022), *Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet (1946-1960)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOKER, M. (2020), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1960*. C. 1, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TOKER, M. (2020), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1960*. C. 2, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TOPUZ, H. (1973), *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- TUĞLUOĞLU, F. (2016), Demokrat Parti Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ve Zile Hadisesi (17 Ekim 1958), *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 155-183.
- TUNCAY, S. (2000), *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- TURAN, Ş. (2003), *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- TURP, M. (2018), Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Bir Mihenk Taşı: Basında 1950 Seçimleri, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, S. 37, 677-714.
- TÜNAY, B. (Ty.). *Menderes Devri Anıları Gördüklerim Bildiklerim Duyduklarım*. İstanbul: Nilüfer Matbaacılık.
- Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*. (1985), Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- TÜRKÖZ, E., N. (2021), Demokrat Parti Erken Dönemi Din-Siyaset İlişkisi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 4, 1067-1084.
- URAN, H. (1959), *Hâtıralarım*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- US, A. (2012), *Hatıra Notları*. Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kitabevi.
- UYAR, H. (2012), *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmeye Bir Örnek Vatan Cephesi*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- UYAR, H. (2017), *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- ÜÇÜNCÜ, U.-ÖKSÜZ, H. (2022), *6-7 Eylül 1955 Olayları Yakın Dönem Türkiye Tarihinin Sis Perdesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- YALMAN, A., E. (1970), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1970)*. C. IV, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- YEŞİLBURSA, B., K. (2010), Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960), *History Studies*, Vol. 2, Issue Orta Doğu Özel Sayısı, 67-98.

YEŞİLBURSA, B., K. (2011), Bağdat Paktı (1955-1959), *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 85-100.

YEŞİLBURSA, B., K. (2019), *Bağdat Paktı 1950-1959*. Türkçesi: Nur Nirven, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

YILDIRMAZ, S. (2004), 1950 Seçimleri ve Propaganda, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 131-157.

YILDIZ, N. (1996), Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 51, S. 1, 481-505.

YILMAZ, E. (2010), 1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasal Sonuçları, *E-Journal of New World Sciences Academy Humanities*, Vol. 5, Number 4, 541-551.

YURDDAŞ, R.- KARADAĞ, C. (2008), Tutanak Dergisi Münderecatı, *Yasama Dergisi*, S. 10, 1-12.

YURTOĞLU, N. (2021), Demokrat Parti Dönemi'nde (DP) Pamuk Politikaları ve Dokuma Sanayisine Etkileri (1950-1960), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 37, S. 103, 293-336.

YÜKSEL, E. (2019), Akis Dergisi'nin Gözünden 6/7 Eylül 1955, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ek S. 2, 383-405.

ZÜRCHER, E. J. (2016), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.

4. Tezler

AKPINAR, B. (2021), *Demokrat Parti Döneminde Basına Uygulanan Sansür: Kim/Mim Mecmuası Örneği (1958-1960)*. Elazığ: Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ALAYBEYOĞLU, A. (2014). *Forum Dergisi ve Planlama Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

BALIKÇIOĞLU, E. (2016), *Taksim Tezi Bağlamında Kıbrıs*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

BAŞ, A. (2015), *Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1950-1960)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ÇAKMAK, C. (2010), *Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Arasındaki Siyasi Çatışmanın Kırşehir'e Yansıması*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

GÖKTÜRK, G. (2012), *1946-1980 Yılları Arasında Siyaset Sosyolojisi Açısından Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

GÜNEŞ, T. (2012), *Demokrat Parti Dönemi Atatürk İmajı (1950-1960)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

GÜRCAN, G. (2006), *6-7 Eylül 1955 Olayları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

KARATAŞ, İ. (2020), *İsmail Nihat Erim'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1912-1980)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

KINALI, G. (2017), *Türk Siyasi Hayatında Refik Koraltan'ın Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

KÖKSAL, A. (2004), *Türk Siyasi Hayatında Osman Bölükbaşı*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

METİN, Ö. (2006), *Demokrat Parti Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri (1950-1960)*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÖZATEŞ, H. H. (2010), *Türk Basınında Kore Savaşı (1950-1952)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

SARIÇOBAN, G. (2010), *Samet Ağaoğlu'nun Siyasî Biyografisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ŞİŞİK, H. (2019), *Türkiye Köylü Partisi (1952-1958)*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

TUNA, I. (2017), *Türkiye'de Çok Partili Dönemin Başlangıcından 27 Mayıs Darbesine Kadar İktidar-Muhalefet İlişkileri (1946-1960)*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

YENER, B. (2019), *Türk Basınında Kore Savaşı ve Türkiye*, Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

YETKİN, B. (2018), *İbrahim Etem Menderes (Siyasî Hayatının Demokrat Partili Yılları)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

5. İnternet Adresleri

DENİZ, H., E.-ÖZÇAĞLAYAN, M. (2020), *Demokrat Parti Döneminde basın siyaset ilişkisi ve Resmi İlanlar ile Besleme Havzası, Yaratılması* 11.02.2023 tarihinde <https://avesis.marmara.edu.tr/yayin/d6d25eb9-63ab-4634-993d-693eadbab3e0/demokrat-parti-doneminde-basin-siyaset-iliskisi-ve-resmi-ilanlar-ile-besleme-basinin-yaratilmasi> adresinden alındı.

EKLER

Ek 2. 14 Mayıs 1950 genel seçimleri hakkında. Bkz. (Cumhuriyet, 15 Mayıs 1950).

Ek 3. Halkevlerinin hazineye devri hakkında. Bkz. (Demokrat İzmir, 25 Temmuz 1951).

Ek 4. İktidarın Vatan Cephesi'ne davetine karşı muhalefetin tepkisi hakkında. Bkz. (Dünya, 14 Ekim 1958).

Ek 5. Türkiye-İrak Paktı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanması hakkında. Bkz. (Halkçı, 27 Şubat 1955).

Ek 6. Askerî darbeden bir gün önce Başbakan Adnan Menderes'in Eskişehir mitingi hakkında. Bkz. (Havadis, 26 Mayıs 1960).

Ek 7. 2 Mayıs 1954 genel seçimleri hakkında. Bkz. (Her Gün, 13 Mart 1954).

Ek 8. NATO'ya üyeliğin Türkiye Büyük Millet Meclis tarafından onaylanması hakkında. Bkz. (Hürriyet, 19 Şubat 1952).

Ek 9. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinden sonra ilk Menderes hükûmetinin meclisten güvenoyu alması hakkında. Bkz. (Kudret, 3 Haziran 1950).

Ek 10. Ezanın Arapça okunmasının Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanması hakkında. Bkz. (Milliyet, 17 Haziran 1950).

Ek 11. 6-7 Eylül 1955 Olayları nedeniyle İstanbul ve İzmir'de Örfi İdare ilan edilmesi hakkında. Bkz. (Son Posta, 7 Eylül 1955).

Ek 12. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen Petrol Yasa tasarısı hakkında. Bkz. (Son Telgraf, 7 Mart 1954).

Ek 13. Kıbrıs meselesine ilişkin Türk tarafının görüşü hakkında. Bkz. (Tan, 21 Aralık 1956).

Ek 14. Kıbrıs meselesinde iktidar ile muhalefetin birlikte hareket etmesi hakkında. Bkz. (Tercüman, 20 Ağustos 1955).

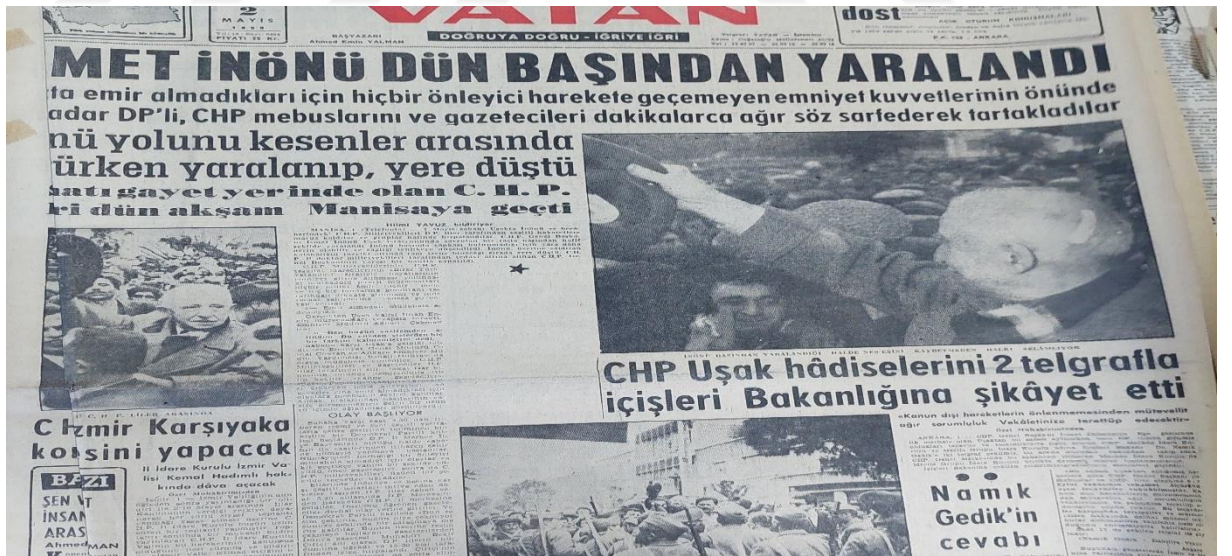
Ek 15. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinden sonra CHP'nin iktidarı devretmesi hakkında. Bkz. (Türk Sesi, 17 Mayıs 1950).

Ek 16. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinden sonra CHP'nin iktidarı devretmesine dair. Bkz. (Ulus, 17 Mayıs 1950).

Ek 17. 27 Ekim 1957 genel seçimleri öncesi partilerin siyasi propaganda faaliyetleri hakkında. Bkz. (Vakit, 12 Ekim 1957).

Ek 18. Uşak Olayları hakkında. Bkz. (Vatan, 2 Mayıs 1959).

Ek 19. DP ile CHP arasındaki siyasi çekişmeye bir örnek: İzmir Çileme Mahallesi muhtarlık seçimleri hakkında. Bkz. (Vatan Cephesi, 21 Temmuz 1959).

Ek 20. Birinci Adnan Menderes hükümetinin güvenoyu alması hakkında. Bkz. (Yeni İstanbul, 3 Haziran 1950).

Ek 21. 2 Mayıs 1954 genel seçimleri hakkında. Bkz. (Yeni Sabah, 3 Mayıs 1954).

Ek 22. 2 Mayıs 1954 genel seçimleri için milletvekili adaylarının tespiti hakkında. Bkz. (Yeni Ulus, 28 Mart 1954).

Ek 23. Başbakan Adnan Menderes'in İskenderun mitingi hakkında. Bkz. (Zafer,15 Şubat 1960).

Muhalefetin müşterek tebliği : 8.7.1956

Büyük Millet Meclisinde temsil edilen 3 muhalif partinin Meclis Gurupları iktidar partisinin demokratik rejimi iptal yolunda silsele halinde aldığı tedbirler ve bunların sonuncusu olan toplantı ve cemiyet kurma hak ve hürriyetlerinin tahribi sebebiyle memleketin siyasi durumunu müştereken gözden geçirmişlerdir :

Bilhassa 2/Mayıs/954 seçimlerinden sonra hesaplı bir plân içinde safha safha alınan Anayasa dışı idarî ve kanunî tedbirlerle vatan - daşı, muhalefete rey verdiği takdirde şahsının ve hatta beldesinin tesziye edileceği tehdidi altına sokulmuş dilediğini seçmek ve seçmek imkânlarından, toplanma, cemiyet kurma, söz ve fikir hürriyetleri gibi tabii haklarından;

Adalet istiklâlden, hakim teminattan, Üniversite muhtariyetten, devlet memuru emniyetten mahrum edilmiş,

Mebusların Anayasa ile sağlanan hakları açıkca ihlâl edilmiş ve Matbuatın her türlü tenkit, murakabe ve hatta haberleşme hürriyetin ortadan kaldırılmış olduğu ve böylece :

Demokratik usullerle ve memlekette demokratik rejimin tam ve kâmil bir surette kurma taahhüdü ile iktidara gelmiş olan Demokrat Partinin :

1- Memlekette kapalı ve totaliter bir idare tesisi yoluna girdiği,

2- Bugün muhalif partilerin mevcudiyetine tahammük eder görünmesinin dahi zevahiri kurtarmağa matuf bulunduğu, ve bu partilerin Meclis içi ve Meclis dışı çalışma imkânları ile organlarına devam eden kasıtlı tecavüzlerin toptan mevcudiyetine tevcihinin dahi muhtemel bulunduğu,

3- Muhalefet partilerinin seçim zamanına kadar mevcudiyetlerini muhafazaya müsaade edilse bile vatandaşın iradesini serbestçe izhar edebileceği normal bir seçimden inanarak bahsetme imkânlarının selbedilmiş olduğu,

4- Rejimin sürüklendiği bu hali önlemesi beklenebilecek Devlet organlarından da şimdiye kadar müsbet bir hareket sadır olmadığı,

./.

030 01 51 310 2

5- İktidar Partisi liderlerinin bu açık kast ve niyetlerinde Türk milletini haberdar etmenin muhalefet guruplarına düşen tarihî bir vazife haline geldiği hususları müştereken müşahade ve tesbit olunmuştur.

Kısaca ifade olunan bu durum karşısında :

1- Bugün memleketimizin en mühim meselesini rejime vaki teca-vüzün önlenmesi ve memlekette teminatlı bir demokratik rejim kurulması meselesi olduğunu,

2- Türk milletinin buna lâyık olgunlukta bulunduğuna sonsuz inançlarından alıdkları kuvvetle, imkânlarının son haddine kadar de-mokratik rejimi kurtarma mücadelesine devam azminde bulunduklarını umumî efkâra ilâna her üç gurup müştereken karar vermişlerdir.

C.M.P. Meclis Gurubu
adına
Osman Bölükbaşı

C.H.P. Meclis Gurubu
adına
İsmet İnönü

H.P. Meclis Gurubu
adına
Fevzi Lütfi Karaos-
manoğlu.

030	01			51	310	2
-----	----	--	--	----	-----	---

2

Ek 24. Muhalefetin iktidara yönelik ortaklaşa verdikleri tebliğ hakkında. Bkz. (BCA, nr. 30-1-0-0/51-310-2).

190134

C.H.P.Genel Başkanı İsmet İnönü'nün
Tebliğ :

Cumhurbaşkanlığı vazifesinin hitamı üzerine
C.H.P.Genel Başkanlığına fiilen deruhte ettiğimi memlekete
ilân ederim . Bizim Partimiz bu memleketi ilerletmek,yükselt-
mek,kuvvetlendirmek idealleri üzerine kurulmuş, bu idealleri
tatbik etmiş ve vatanımızın insaniyet ve medeniyet ailesin-
de kıymetli bir varlık olduğunu göstermesine hizmet etmiştir.
Şimdi üzerimize düşen iktidarı murakabe etmek vazifesinde
aynı idealleri takip edeceğiz ve müdafaa edeceğiz.Vatani -
mızda dirlik düzenliğin muhafazası ve vatanımızın bütün-
lüğünün korunması bizim için,bütün Parti mülâhazalarının ve
siyaset cereyanlarının üstündedir.

24.5.1950

C.H.P.Genel Başkanı
İsmet İnönü

Page 3265

C.H.P.Başkanlığına

Ankara: 24.5.1950

Sayın İnönü'nün Partimizin faal Başkanlığına fiilen
deruhte buyurduklarına dair umumî efkâr ve matbuata
tebliğ buyurdukları beyannamenin sureti yukarıya çıkarılmıştır.

Partimiz için büyük bir muvaffakiyet âmilî ve
sevinç kaynağı olan bu beyannamenin bütün teşkilâta yayın -
lanması her Partili arkadaşın haberdar edilmesine himmetinizi
diler gözlerinizden üperim .

C.H.P.Genel Sekreteri
T.Fikret Sılay

400	01			10	55	22
-----	----	--	--	----	----	----

Ek 25. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün iktidarı bırakması hakkındaki bildirisi. Bkz.
(BCA, nr. 490-1-0-0/10-55-22).

~~CONFIDENTIAL~~

No. 9 ✓
(1013/1/53)

British Embassy,
Ankara.

9th January 1953

W

WK1011/1.

Sir,

I have the honour to transmit to you the Annual Report on Turkey for 1952. I am indebted for its preparation to the Commercial Counsellor and to the Chancery Staff, particularly Mr. G.G. Arthur, First Secretary.

2. Turkey had a successful year. Her economy, though not too well balanced, was booming and production showed an all-round increase. Internally party feeling was at times strong and even bitter - partly because there has been no fundamental difference on policy between the parties - but the Government remained securely based on the support of the electorate. Externally Turkey became an enthusiastic member of the North Atlantic Treaty Organisation and tended to play an increasingly positive rôle in the affairs of the Balkans and the Middle East. Happily the year saw the return of Anglo-Turkish relations to calmer waters.

I have the honour to be,
with the highest respect,

Sir,
Your obedient Servant,

A. K. Helms

The Right Honourable
Anthony Eden, M.C., M.P.,
etc., etc., etc.,
Foreign Office,
London, S.W.1.

Ek 26. İngiliz Büyükelçiliği'nin 1952 yılına ait raporu hakkında. Bkz. (FO, nr. 371/107547).

SECRET

FURTHER CORRESPONDENCE RESPECTING
TURKEY—PART 10

GENERAL CORRESPONDENCE

RK 1011/1

No. 1

TURKEY: ANNUAL REVIEW FOR 1955

Sir James Bowker to Mr. Selwyn Lloyd. (Received January 21)

(No. 5. Confidential)
Sir,

Ankara,
January 16, 1956.

I have the honour to submit my report on Turkey for 1955.

2. The year under review was an eventful and difficult year for Turkey. Her success in foreign affairs in concluding and promoting the expansion of the Bagdad Pact was offset by the serious threat to her alliance with Greece resulting from the Cyprus issue and the riots in Istanbul and Izmir in September. In internal affairs the year was marked by steadily mounting dissatisfaction with the Prime Minister's dictatorial methods culminating in a change of Government in December, and a steady deterioration in the economic situation.

Internal Affairs

3. Hopes born of certain public statements by the Prime Minister in the earlier part of the year that he was prepared to adopt a more conciliatory attitude to the Opposition were quickly disappointed and the Grand National Assembly adjourned at the end of May on a note of renewed inter-party bitterness. The Opposition's criticism, centred principally on the illiberal aspects of the Democrat administration, in particular the press law, remained without effect and their aspersions on the Government's economic policy evoked the accusation that they were indulging in a conspiracy against Turkey and creating artificial shortages in the country. Such criticism, which failed to move the Prime Minister when coming from the Opposition, proved more effective when voiced, as it came to be later in the year, by members of his own party. The first open dissension within the Democrat Party centred round the question of the right of proof as a defence against charges of slandering members of the Government. This led in October to the expulsion of nine members of the party and resignation of ten others. At the October Congress of the Democrat Party the Prime Minister obtained a unanimous vote of confidence, but there was in fact much dissatisfaction within the party. At its end the congress was rushed into approving, without proper debate, the introduction of a Bill which would permit the expulsion from the Grand National Assembly of any Deputies who resigned from, or were expelled from, the party to which they belonged at the time of their election; this created another subject of political controversy. In mid-November the nineteen Democrat dissidents decided to form a new party, the Freedom Party, which adopted the basic programme of the Democrat Party but demanded a greater degree of personal freedom in its execution. The constitution of the party and its programme were formally announced in December, by which time its numbers had swelled to thirty-three, including twenty-nine Deputies, six of whom were ex-Ministers, all former members of the Democrat Party. M. Fevzi Lutfi Karaosmanoglu was elected president.

4. This political revolt, together with the set-back suffered by the Government at the Municipal Elections in November, when 22 per cent. of the seats were won by Independents, encouraged free-speaking among the public and in the press, and also among the rank and file of the party. The press began to publish outspoken articles, not only about the right of proof and the right of expulsion, but also about the economic situation, and it was on the last issue that the second revolt in the Democrat Party centred. At a long and stormy meeting of the Parliamentary Group at the end of November, interpellations were directed particularly against the Ministers of Finance, Economy and Commerce and the

SECRET

n*

52591

Ek 27. İngiliz Büyükelçiliği'nin 1955 yılına ait raporu hakkında. Bkz. (FO, nr. 424/296).